

cum magistrali benedictione . . .
Sic itaque summa cum laude, et honore plurimo predicti
Admodum Reuer:, et Excellentissimus Dñs IOANNES
LYDOVICVS SCHONLEBEN ad Sacre Theologie Doc-
toratus apicem {DEO FAVENTE} peruenit . . .
In Quorum omnium, & singulorum suprascriptorum
Fidem, ac testimonium: Häs nostras parentes Priuilegij si-
teras manu nostra, et per Cancellarium Episcopalem sub-
scriptas, ac presibari Illustriss:, et Reuer: DD Episcopi,
Patauini Sigilli iussimus appensione comuniri . . .
Actum, et Datum Padue in Episcopali Palatio in loco
solito examinum: currente anno à CHRISTI Natiuit.
M, DC, LIII, Indictione VI, Die uero Veneris XIX
Mensis Decembris . . .

Janez Ludvik Schönleben v luči novih raziskav

Uredila Monika Deželak Trojar

V raziskovalnem pogledu Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) ne predstavlja bele lise; k temu so zlasti v zadnjih letih pripomogle različne študije. Vendar pa so znanstvena biografija iz leta 2017 in (mlajše) parcialne raziskave obenem razkrile, da sta Schönlebnova mnogostranska osebnost in opus tako zelo pomembna, da ju je treba še bolje raziskati in izsledke predstaviti v samostojni monografiji. Kot polihistor, zgodovinar, genealog, mariolog, govornik in pridigar, pa tudi dramatik in filozof je namreč Schönleben v osrednji slovenski deželi Kranjski »oral ledino ter utiral pot svojim naslednikom«. Pričujoča knjiga z interdisciplinarnim pristopom vsekakor uspešno zapolnjuje nemajhen del vrzeli in pri tem odpira nova vznemirljiva vprašanja.

Iz recenzije dr. Lilijane Žnidaršič Golec

Monografija je izvirno znanstveno delo z ustreznim znanstvenokritičnim aparatom, spoznanja sodelujočih avtorjev temeljijo na analizi, interpretaciji in kritičnem ovrednotenju primarnih virov slovenskih in tujih arhivov ter knjižnic. Zaradi interdisciplinarnosti so njene metode raznovrstne: zgodovinske (delo z viri in kritična analiza), literarnozgodovinske (zvrstna in stilna analiza), pa jezikoslovne in umetnostnozgodovinske, vedno podprte z dobro argumentacijo. Kot prednost bi poudaril, da ne eksperimentira z novo znanstveno terminologijo, s čimer prispeva k razumljivosti za široko izobražensko populacijo.

Iz recenzije dr. Aleksandra Bjelčeviča

Na naslovnici:

Izsek iz doktorske diplome Janeza Ludvika Schönlebna, Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1065, Zbirka doktorskih in babiških diplom, 16.–20. stoletje, a. e. 39: Doktorska diploma J. L. Schönlebna (1653), str. 3v

Janez Ludvik Schönleben v luči novih raziskav

Uredila Monika Deželak Trojar

Založba ZRC

Ljubljana 2021

KAZALO VSEBINE

Janko Kos PREDGOVOR	7
Monika Deželak Trojar UVOD	11
Andrej Hozjan KRANJSKA V 17. STOLETJU: OD ZAKLJUČKA USKOŠKE VOJNE DO KATASTROFALNE KUGE V LETIH 1680 IN 1682	17
Janez Mlinar MED UNIVERZALNO ZGODOVINO IN LOKALNO KRONISTIKO: SCHÖNLEBEN IN NJEGOVO MESTO V ZGODOVINOPISJU 17. STOLETJA	31
Darja Mihelič SCHÖNLEBNOVO MESTO V ZGODOVINOPISJU NJEGOVEGA ČASA	49
Janez Weiss »JAZ GREM SPREDAJ. ŽELIM, DA MI SLEDIJO DRUGI ...« JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN KOT ZGODOVINAR ANTIKE DEŽELE KRANJSKE	83
Vanja Kočevar FERDINAND II. V SCHÖNLEBNOVEM DELU <i>DISSERTATIO POLEMICA</i> : NOTRANJEAVSTRIJSKI DEŽELNI KNEZ IN CESAR V OČEH KRANJSKEGA POLIHISTORJA	119
Julijana Visočnik JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN IN DROBEC IZ NADŠKOFIJSKEGA ARHIVA LJUBLJANA	179
Majda Merše JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI SCHÖNLEBNOVE PRIREDBE LEKCIONARJA (1672) V RAZMERJU DO PROTESTANTSKE TRADICIJE TER ČANDEK-HRENOVE IZDAJE IZ LETA 1612	205
Luka Vidmar SCHÖNLEBNOVA IZDAJA LEKCIONARJA IN KONCEPT SLOVENSKE CERKVE OZIROMA SLOVENSКИH CERKVA	229

Anton Štrukelj MARIOLOŠKI OPUS JANEZA LUDVIKA SCHÖNLEBNA	257
Matija Ogrin SCHÖNLEBNOV ROKOPIS <i>BASIS ETHICA</i> : MORALNA FILOZOFIJA KOT VEDA O ZNAČAJU IN SPOZNAVANJU DOBREGA	283
Monika Deželak Trojar SCHÖNLEBEN KOT DRAMATIK IN NJEGOVA DRAMA <i>HAERESIS FULMINATA</i>	341
Alen Albin Širca SCHÖNLEBNOVE PRIDIGE KOT LITERARNA BESEDILA	373
Luka Ručigaj <i>ARBOR GENEALOGICA</i> (1657): SCHÖNLEBEN IN LATINSKE ROKOPISNE GENEALOGIJE RODBINE AUERSPERG	391
Ana Lavrič <i>PIETAS AUSTRIACA</i> IN NJENA VIZUALIZACIJA V UMETNOSTI NA SLOVENSKEM (S POSEBNIM Poudarkom NA KRANJSKI IN LJUBLJANI)	431
KAZALO OSEBNIH IMEN	475

PREDGOVOR

Janko Kos

Štiristota obletnica rojstva Janeza Ludvika Schönlebna leta 2018 je bila velika priložnost za premislek o pomenu njegove osebnosti in dela. Da je že čas za novo ovrednotenje ene osrednjih osebnosti, ki so v svojem času oblikovale kulturo na Slovenskem, so v zadnjih letih izpričali izid obsežne monografije o njem in referati simpozija, pripravljenega ob častitljivi obletnici njegovega rojstva. S tem se dopolnjuje, pa tudi nadgrajuje pozornost, ki jo je zgodovinska veda – tako kulturna kot literarna – v zadnjih desetletjih posvečala različnim stranem Schönlebnovega življenja in mnogostranskih dejavnosti. Oboje v polpretekli literarni zgodovini ni bilo zares v ospredju in ustrezno upoštevano. Medtem ko je France Kidrič v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti* (1929–1937) o Schönlebnu zapisal ne najbolj ugodno oceno in je tudi v obsežni *Zgodovini slovenskega slovstva I* (1956) ta ostala še zelo sumarna, je leta 1968 prišlo do preloma. Tega leta je Anton Slodnjak v svojem *Slovenskem slovstvu* razvil širši pogled na pomen Schönlebnovega dela, sočasno je Jože Pogačnik v prvi knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva* (1968) obširnejšo razlago posvetil tudi tistim stranem njegove zapuščine, ki dotlej iz različnih razlogov še ni mogla biti predmet nacionalne kulturne in literarne zgodovine. Nov pospešek je to prevrednotenje dobilo z letom 1981, ob okrogli obletnici Schönlebnove smrti. Ta smer se v današnjem času nadaljuje, kar ni brez zveze z novimi, tudi spremenjenimi pogledi na kulturna in socialna dogajanja v 17. stoletju, vlogo takratnega plemstva, meščanstva, in katoliške Cerkve in habsburškega absolutizma ter spremembe fevdalno-stanovskega reda v takratnih slovenskih deželah.

V tej luči se nam Schönleben prikazuje kot ena ključnih, če ne celo osrednja osebnost obdobja, ki je bilo po protestantskem 16. stoletju odločilno za nadaljnji razvoj kulture na Slovenskem, s tem pa tudi iztočnica za nastanek slovenske nacionalne kulture v času razsvetljenstva. Vhod vanjo je bila kultura baroka, ki ji Schönleben pripada s poglavitnimi značilnostmi svoje osebnosti, duhovne usmeritve in dela. Starejše in nove raziskave v tem potomcu nemškega očeta in slovenske matere odkrivajo enega od utemeljite-

ljev in nosilcev baročne kulture, ki je na Slovensko prihajala iz bližnjih dežel in nas na široko odpirala Evropi, njenim umetnostim in znanostim, ob verskih tokovih tudi posvetnim oblikam vseevropskega kulturnega življenja. V tem okviru je bila Schönlebnova dejavnost nenavadno mnogostranska. Prav njemu gre zahvala, da je po nekaj desetletjih t. i. književnega zastoja obnovil izdajanje slovenskih knjig s priredbo Čandek-Hrenovega lekcionarja leta 1672. Bil je prvi veliki cerkveni pridigar tega časa, ki so mu čez nekaj desetletij sledili osrednji pridigarji slovenskega baroka Janez Svetokriški, Rogerij Ljubljanski in Jernej Basar. Pridigal je v slovenščini, latinščini in nemščini, njegove nemške in latinske pridige so izšle v več knjigah. S tem je v slovenski kulturni prostor uvedel odličnost visoke retorične umetnosti. Bil je prvi pomembni slovenski teolog, ki je v latinskem jeziku obravnaval pomembne teološke teme, kot je vprašanje o Marijinem brezmadežnem spočetju, s čimer je zbudil evropski odmev in povzročil postavitev teh del na rimski *Index librorum prohibitorum*. S tem lahko velja za začetnika izvirne slovenske teološke misli. V latinskih spisih je obravnaval zgodovino Emone in vojvodine Kranjske ter s tem postal prvi zgodovino pisec domače dežele. V Ljubljano je povabil salzburškega tiskarja in knjigarja Mayrja. Po mnogih desetletjih, odkar jo je moral zapustiti protestantski tiskar Janž Mandelc, je omogočil izhajanje del slovenskega baročnega slovstva s konca 17. in z začetka 18. stoletja. Janeza Vajkarda Valvasorja je spodbudil k velikemu delu *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, prek svojih nečakov iz družine Dolničar je usmeril nastajanje znanstveno-učenjaške skupnosti, ki je lahko leta 1693 ustanovila *Akademijo operozov*, prvo takšno akademijo na Slovenskem in s tem predhodnico Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Bil je predvsem znanstvenik in učenjak, polihistor, ni se posvečal literaturi v ožjem pomenu besede, toda kot jezuitski učitelj je pomagal ustvarjati gledališke predstave v kranjski prestolnici in sestavil vsaj eno gledališko igro v latinščini, značilen primer jezuitske šolske dramatike, ki je bila začetek gledališke umetnosti na Slovenskem, čez nekaj let že tudi s slovenskimi duhovnimi igrami. Z vsem tem je Schönleben postal osrednja osebnost v kulturi svojega časa, v baročni kulturi, ki je pomembno poglavje slovenske duhovne zgodovine.

Z barokom je prišla med Slovence ne samo bogata pridižna proza s polliterarnimi zvrstmi, ampak tudi začetek domačih humanističnih in naravoslovnih ved s Schönlebnom, Valvasorjem in Dolničarji, slikarstvo

s Fortunatom Bergantom, kiparstvo s Francescom Robbo, glasba z Janezom Krstnikom Dolarjem, arhitektura z Gregorjem Mačkom, organizacija znanosti z *Akademijo operozov* ter gledališče z jezuitskimi in kapucinskimi igrami. Baročna kultura je bila prvi slovenski stik z vseevropskim gibanjem umetnosti, znanosti in filozofije. V nacionalni kulturi in mentaliteti je zapustila globoko sled do Prešerna, Cankarja in našega časa.

V to tradicijo je na vidnem mestu vpisano ime Janeza Ludvika Schönlebna.

UVOD

Monika Deželak Trojar

Po raziskovalnih ugotovitvah zadnjih let sodeč lahko Schönlebna označimo za prvega pomembnega kranjskega polihistorja, zgodovinarja, genealoga, mariologa, govornika in pridigarja ter tudi dramatika in filozofa. Mirno lahko rečemo, da je na vseh naštetih področjih s svojo vnemo, delavnostjo in velikopoteznimi idejami v kranjskem prostoru oral ledino ter utiral pot svojim naslednikom. Njegovo najpomembnejše zgodovinopisno delo *Carnioli antiqua et nova* skupaj s spisom *Aemona vindicata* dokazuje, da je bil prvi kranjski polihistor in nesporno najpomembnejši predhodnik ter mentor Janeza Vajkarda Valvasorja in svojega nečaka Janeza Gregorja Dolničarja. Zbiral je genealoške drobce o kranjskih in drugih plemiških družinah ter napisal genealogije štirih kranjskih plemiških družin. Uveljavil se je tudi kot pisec del o izvoru in genealogiji Habsburžanov (*Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habspurgo-Austriacae, Annus sanctus Habspurgo-Austriacus*).

Tako kot na zgodovinopisnem je pomembno prehodno vlogo odigral tudi na pridigarskem področju. S štirimi nemškimi (postnimi in prazničnimi) ter latinskimi (postnimi in nedeljskimi) zbirkami pridig ter priredbo lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* je sooblikoval nadaljnji razvoj slovenske meditativne in retorske proze. Čeprav je pisal v latinščini in nemščini, je vplival na Matijo Kastelca ter pridigarje Janeza Svetokriškega, Rogerija Ljubljanskega in Jerneja Basarja. Kot teolog in predan Marijin častilec se je postavil v prvo vrsto zagovornikov Marijinega brezmadežnega spočetja in bil za to resnico pripravljen, ne glede na možne negativne posledice zase, povzdigniti glas. Njegova najpomembnejša mariološka spisa, *Vera ac sincera sententia* in *Palma virginea*, sta bila, čeprav teološko nista bila sporna, zaradi svoje brezkompromisnosti vpisana na *Indeks prepovedanih knjig*.

Za čim popolnejši uvid v Schönlebnove ideje in načrte ter način razmišljanja in dela je treba poznati zakonitosti časa, v katerem je živel in ustvarjal, ter osvetliti zgodovinopisno, literarno, pridigarsko, teološko, dramsko in filozofsko dejavnost njegovih sodobnikov. Ne zadostuje pregledati le natisnjenih dosežkov njegove znanstvene in literarne dejavnosti, ampak je treba

upoštevati tudi njegov obsežen rokopisni opus, ki obsega tako dokončana dela kot številne bolj ali manj urejene zapiske in osnutke za načrtovane spise. Ne smemo spregledati njegovega prizadevanja za zbiranje in beleženje drobcev vsakdanjosti, ki je prišlo deloma do izraza že v času, ko je v Ljubljani deloval še kot jezuitski pater (v letih 1650/1651), predvsem pa pozneje, v obdobju službe ljubljanskega stolnega dekana (ki jo je opravljal v letih 1654–1667), in ko je bil arhidiakon Spodnje Kranjske ter župnik v Ribnici. Kot šolski prefekt v ljubljanskem jezuitskem kolegiju je začel voditi dnevnik šolske prefektуре (*Diarium praefecturae scholarum*), poskrbel za prepis stare in ureditev nove jezuitske kongregacijske knjige Marije Vnebovzete ter spodbudil vodstvo k beleženju vsakodnevnih dogodkov v kolegiju (*Diarium p. ministri*). Kot ljubljanski stolni dekan je vestno zapisoval dogajanje v kapitlju, poskrbel za prepise pomembnejših cerkvenih pravnih dokumentov, uredil rokopis Hrenovih pridig in spisal pravila o obhajanju cerkvenih slovesnosti. V letih 1655–1663 ali še pozneje je urejal knjižnico svojega prijatelja ter zaščitnika Volfa Engelberta Auersperga. Ko je služboval v Ribnici, je pisal dnevnik *Ad archidiaconatum spectantia*. Omenjeni dnevniški in kroniški zapiski so pomemben vir za zgodnjenovoveško zgodovino Kranjske.

Ob ukvarjanju s Schönlebnom se moramo ozreti tudi na njegovo razgibano življenjsko pot, zlasti osemnajstletno obdobje šolanja in redovne formacije v jezuitskem redu, ki je odločilno zaznamovalo njegov duhovni svet in pomembno vsebinsko razvejalo ter usmerilo njegova zanimanja. Po vstopu v jezuitski red je Schönleben deloval v številnih kolegijih Avstrijske jezuitske province, na Dunaju, v Leobnu, Gradcu, Kremisu, Linzu, Passauu, Judenburgu in Ljubljani, v nekaterih celo večkrat (Dunaj, Gradec, Linz). Čeprav se je, doslej še ne iz povsem pojasnenih razlogov, odločil oditi iz jezuitskega reda, je ostal z njim tesno povezan in je vse življenje v duhu ostal jezuit. O jezuitih je v oporoki zapisal, da je vse, kar ve in je, prejel od njih, in je ljubljanski jezuitski kolegij določil za glavnega dediča svojega premoženja. Gotovo je njegovo življenjsko pot pomembno zaznamovalo tudi kratkotrajno bivanje v Padovi, ko je na tamkajšnji univerzi decembra 1653 dosegel doktorat iz teologije ter čas izkoristil za pregledovanje univerzitetnega arhiva in izpisovanje podatkov, ki so mu pozneje koristili pri snovanju zgodovine Kranjske in pripravljanju genealogij kranjskih plemiških rodbin. Verjetno so mu osebna poznanstva iz tega obdobja pozneje tlakovala pot k častnemu članstvu v bolonjski *Akademiji gelatov*.

Izredno širok evropski krog poznanstev, ki ga je lahko spletel predvsem zaradi osemnajstletnega članstva v jezuitskem redu ter polletnega bivanja v Padovi, je Schönlebnu olajšal pretok informacij in ga dejavno povezal z evropsko znanstveno produkcijo tistega časa. Dopisoval si je z nekaterimi slavnimi mariologi (frančiškanom Petrom de Alva et Astorga, Hypolitom Marraccijem in Simonom Santagato, kanonikom iz Bologne). Gojil je stike z dunajskimi, graškimi in verjetno tudi padovanskimi univerzitetnimi krogi. V poznejšem obdobju svojega življenja je bil v pisemskih stikih s cesarjevim dvornim knjižničarjem Petrom Lambeckom in s Ferdinandom Bonaventuro I. Harrachom ki je imel vse od začetka vladavine Leopolda I. na dvoru velik vpliv. Dopisoval si je s tržaškim škofom Antonom Georgom Marenzijem, koprskim škofom Francescom Zenonom in celo z bolandistom Danielom Papebrochom. Ta segment njegovega življenja in delovanja je še posebej zanimiv, saj kaže, da je bil Schönlebnov ustvarjalni prostor precej širok in da je omogočal zelo raznolike možnosti sovplivanja tako v ožjem kranjskem kot tudi širšem evropskem prostoru.

Pričujoča monografija želi življenje in delo Janeza Ludvika Schönlebna osvetliti v novi luči in izpostaviti tiste vidike njegovega delovanja, ki so bili doslej slabše raziskani. V želji, da Schönlebna predstavi v celovitejši podobi in mu v naši preteklosti nakloni mesto, ki mu pripada, prinaša štirinajst novih interdisciplinarnih študij o njegovem bogatem in raznolikem opusu ter tako z novih zornih kotov osvetli tudi njegovo zanimivo življenjsko pot.

Andrej Hozjan oriše glavne zgodovinskih dogodke, ki so zaznamovali deželo Kranjsko in sosednje dežele v Schönlebnovem času ter tako posredno njegovo življenje in delo umesti v čas in prostor razgibanega 17. stoletja. Janez Mlinar Schönlebnova zgodovinopisna prizadevanja vrednoti z vidika vplivov, ki jim je bil podvržen, in virov, iz katerih je črpal. Njegov zgodovinopisni opus postavlja v širši kontekst baročnega zgodovinopisja in nanj gleda kot na rezultat univerzalne zgodovine in lokalne kronistike. Darja Mihelič Schönlebnovo najpomembnejše zgodovinopisno in polihistrsko delo *Carniolia antiqua et nova* primerja s Christalnick-Megiserjevimi *Koroškimi anali* (*Annales Carinthiae. Chronica des loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten*, 1612) in Valvasorjevo *Slavo vojvodine Kranjske* (*Die Ehre dess Herzogthums Krain*, 1689), avtorje teh del pa uvršča med deželne zgodovinopisce. Njihove razlage poseljevanja prostora med Alpami in Jadranom v pozni antiki ter v zgodnjem srednjem veku

predstavlja z vidika njihovega poznavanja spisa o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev v krščansko vero (iz ok. 870). Tudi Janez Weiss se osredotoči na Schönlebnovo kroniko dežele Kranjske, pod drobnogled pa vzame najstarejši obdobji njene zgodovine: prazgodovino in obdobje antike. Posveča se Schönlebnovi razlagi izvora mesta Ljubljana in njegovemu dokazovanju, da moramo v rimski Emoni prepoznati predhodnico srednjeveške *Laibach*. V prispevku izpostavi njegovo poznavanje v 17. stoletju razpoložljivih temeljnih pisnih in poznanih epigrafskih virov ter poudarja, da Schönleben ni bil le kabinetni raziskovalec, ampak je, podobno kot pozneje Valvasor, precej svojih razlag oblikoval na podlagi prvoosebnega doživljanja prostora in ljudi. Predstavitev Schönlebna kot zgodovinarja zaključí prispevek Vanje Kočevarja, ki pod drobnogled vzame njegovo delo *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habsburgo-Austriacae*, v katerem se je Schönleben posvetil ugotavljanju pravega izvora habsburške vladarske družine in zbral veliko genealoških ter biografskih podatkov o njenih članih. Izpostavi predvsem njegov pogled na nadvojvodo in cesarja Ferdinanda II., ki ga je zaradi njegove vloge pri katoliški obnovi notranjeavstrijskih dežel imenoval za apostola dednih dežel in apostolskega ter pobožnega cesarja.

Nadaljevanje monografije opozori na pomen iskanja arhivskih drobcev, s pomočjo katerih bo v prihodnosti mogoče katero izmed slabše poznanih poglavij Schönlebnovega razgibanega življenja in delovanja predstaviti v novi luči. Julijana Visočnik opozori na doslej v glavnem prezrte drobce iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, ki dokazujejo, da gornjegrajska škofijska knjižnica ni bila sama sebi namen, ampak je že zgodaj gradivo tudi posojala. Iz ohranjenih arhivskih drobcev lahko razberemo, da je bil med prvimi »člani« te knjižnice tudi Schönleben, in izvemo, katere knjige si je izposojal ter kakšen vpliv so te imele na njegovo znanstveno snovanje.

Monografija poudarja tudi pomen Schönlebnove priredbe Čandek-Hrenovega lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* (1672), ki je njegovo edino doslej znano in ohranjeno delo v slovenščini. Majda Merše predstavi jezikovne značilnosti Schönlebnove priredbe lekcionarja v razmerju do protestantske tradicije in Čandek-Hrenove izdaje iz leta 1612/1613. V svojem prispevku vzporeja odlomke iz Schönlebnove izdaje z odlomki iz Dalmatinovega prevoda *Biblije* in Čandek-Hrenove izdaje. Pri tem ugotavlja številne manjše in večje jezikovne odmike od *Biblije* in precejšnjo skladnost s predhodno Čandek-Hrenovo izdajo lekcionarja. Spremembe opaža na vseh jezikovnih

ravninah, po pogostnosti pa izstopajo spremembe pisnega značaja ter razlike v izbiri besed. Luka Vidmar Schönlebnovo izdajo lekcionarja obravnava v luči koncepta slovenske Cerkve oziroma slovenskih cerkva, ki je lepo razviden iz izdaj katoliškega lekcionarja v slovenskem jeziku v 17. in zgodnjem 18. stoletju, še posebej pa izstopa ravno v Schönlebnovi izdaji. Schönleben je v primerjavi s svojima predhodnikoma Čandkom in Hrenom ter posnemajoč Primoža Trubarja (ki je ta koncept prvi izoblikoval v *Cerkovni ordningi* (1569), da bi pravno, organizacijsko in duhovno uredil slovensko protestantsko Cerkev) naredil še korak dlje in svojo izdajo lekcionarja v slovenščini namenil ne le »vsem katoliškim cerkvam, stuprav v krainški deželi«, ampak »vsem katoliškim slovenskim cerkvam«.

Naslednji vsebinski sklop monografije predstavlja štiri, doslej slabše ali sploh nepoznana poglavja Schönlebnove ustvarjalnosti: njegovo mariološko, filozofsko, dramsko in pridigarsko dejavnost. Anton Štrukelj piše o njegovem zagovarjanju nauka o Marijinem brezmadežnem spočetju in zavzemanju, da bi bil ta s strani Cerkve opredeljen kot verska resnica. Opiše vsebino vseh glavnih Schönlebnovih marioloških spisov (*Orbis universi votorum*, *Vera ac sincera sententia* in *Palma virginea*) in izpostavi cilje, ki jih je z njimi želel doseči. Prispevek Matije Ogrina odstira doslej povsem neznano področje Schöblebnove ustvarjalnosti, in sicer njegovo filozofsko delo, ki se je ohranilo v rokopisu z naslovom *Basis ethica*. Čeprav ohranjeni arhivski drobci nakazujejo njegovo ukvarjanje s filozofijo tudi v času redovne formacije pri jezuitih, je to edino, kar se nam je do danes ohranilo. Avtor prispevka oriše vsebino celotne filozofske razprave in njena izhodišča, ki segajo vse od aristotelizma do zgodnjenovoveške sholastike, ter razloži, kateri mejniki Schönlebnovega osebnega zorenja so najbolj vplivali na njen nastanek. Monika Deželak Trojar osvetli Schönlebnove prve stike z jezuitsko gledališko ustvarjalnostjo in začetke njegovega ukvarjanja z dramatiko. Osrednji del njenega prispevka zavzema predstavitev drame *Haeresis fulminata*, ki jo je Schönleben napisal in uprizoril leta 1651, ko je bil gimnazijski prefekt v ljubljanskem jezuitskem kolegiju. Razprava o Schönlebnovih pridigah kot literarnih besedilih je delo Alena Albina Širce. S stališča literarne vede pridigo utemelji kot retorsko in duhovno prozo. Pod drobnogled vzame dva zvezka Schönlebnovih postnih pridig v nemščini (*Fasten-Freytag und Sontag-Predigen*) in opozori na nekatere pomembne sestavine baročne literature v njih.

Zadnji del monografije Schönlebnov opus osvetli z umetnostnozgodovinskega vidika. Luka Ručigaj predstavi ohranjene rokopisne primerke Schönlebnove latinske genealogije rodbine Auersperg z naslovom *Arbor Genealogica illustrissimae et principalis familiae Aurspergicæ*, ki jo je začel pripravljati leta 1657, dopolnjeval pa še vse do leta 1677. V svojem prispevku se osredotoča na zunanjo reprezentacijo prednikov v ohranjenih genealogijah: opiše skrbno izdelane imprese in estetsko dovršena rodbinska drevesa. Prispevek sklene z ugotovitvijo, da je Schönleben prek slavnih dejanj prednikov želel poudariti zlasti veličino bratov Volfa Engelberta in Janeza Vajkarda Auersperga ter tudi njunega bratranca Janeza Andreja. Monografijo zaključuje prispevek Ane Lavrič, ki predstavlja pojem *pietas Austriaca* (tj. »avstrijska pobožnost«), s katero so Habsburžani krepili svojo oblast in vzpostavljali enotnost svojih dednih dežel. Pojem je med prvimi razširjal in o njem pisal prav Janez Ludvik Schönleben. V ospredju razprave je umetnostnozgodovinski vidik avstrijske pobožnosti, katere jedro je bilo čiščenje evharistije, Kristusovega križa, Brezmadežne in nekaterih svetnikov. Prispevek se osredotoča predvsem na neposrednejše prenose habsburških zgledov na slovenska tla in izpostavlja Kranjsko ter njeno glavno mesto.

Pričujočo monografijo vsi sodelujoči avtorji Schönlebnovemu spomenu izročamo ob letošnji 340. obletnici njegove smrti. Če je Schönlebnu uresničitev (pre)številnih zastavljenih načrtov preprečila prezgodnja smrt, nam kot posameznikom (po)polnost poznavanja vseh okoliščin in vidikov njegove ustvarjalnosti otežujeta fragmentarnost ohranjenega gradiva ter časovna oddaljenost, zaradi katerih nam vsevednost Schönlebnovega tipa učenjaka predstavlja veliko neznanko. Na pot njegovega polihistorstva smo se zato podali strokovnjaki različnih področij in s skupnimi močmi skušali osvetliti vse tisto, kar se je lahko v 17. stoletju združilo v eni sami veliki osebnosti. V upanju, da nam je uspelo, naše delo dobrohotnemu bralcu (»ad benevolentem lectorem«) izročamo z željo, da mu bo branje v veselje in da bo spodbudilo raziskavo še katere pozabljene osebnosti naše daljne preteklosti.

KRANJSKA V 17. STOLETJU: OD ZAKLJUČKA USKOŠKE VOJNE DO KATASTROFALNE KUGE V LETIH 1680 IN 1682

Andrej Hozjan

Uvod

Preteklost dežele Kranjske je bila kot raziskovalna tema – ali vsaj kot objekt posameznikovega interesa – vzpostavljena v preteklih stoletjih in vse do danes vznemirja učenjake. Zgodovinopisje na Slovenskem ji že stoletja namenja eno od osrednjih mest. Samo v zadnjih dveh desetletjih so trije slovenski avtorji, žal na pragu znanstvenoraziskovalne kariere umrli Andrej Komac, Andrej Nared in Vanja Kočever, v svojih disertacijah in znanstvenih objavah opravili temeljito delo,¹ veliko parcialnih študij pa so prispevali tudi drugi zgodovinarji. Poglobili so poznavanje kranjske historično-razvojne poti v poltisočletnem obdobju, od 12. do 17. stoletja, od mejne grofije do polnokrvne dežele, ene najtrdnjših vladarjevih opor na skrajnem južnem robu habsburškega sveta. Razprav in člankov, ki bi deželo Kranjsko predstavili v časovnem loku posameznih stoletij, sploh zgodnjenovoveških, pa ni veliko.² V pričujočem prispevku je predstavljeno obdobje, ki ga je s svojim življenjem zaznamoval Janez Ludvik Schönleben (1618–1681).³

Osrednjemu delu slovenskega etničnega prostora, s tem je mišljeno tudi celotno območje dežele Kranjske, je bilo v 17. stoletju v primerjavi z mnogimi drugimi bližjimi ali bolj oddaljenimi, sploh najsevernejšimi predeli cesarstva v marsikaterem pogledu prizaneseno. Predvsem ga ni prizadela poguba tridesetletne vojne; kar pa ne pomeni, da vojskovanja tukaj sploh ni bilo oziroma vsaj ne neposrednih odmevov ter vplivanj potekajočih spopadov v neposredni okolici. Tak spopad je bila nedvomno

---

1 Komac, *Od mejne grofije do dežele*; Nared, *Dežela – knez – stanovi*; Kočever, *Vojvodina Kranjska v času Ferdinanda II. (1595–1637)*.

2 Tak je recimo Dolinarjev pregled Kranjske v 18. stoletju (Dolinar, *Kranjska sredi 18. stoletja*).

3 Kot najnovejše splošne preglede zgodovine slovenskega prostora v tej dobi prim. Štih, Simoniti, *Na stičiščih svetov*, str. 250–307; Dolinar idr., *Slovenski zgodovinski atlas* (poglavje »Od začetka novega veka do pomladi narodov 1848«).

uskoška vojna (imenovana tudi vojna za Gradiško), katere finale (upoštevajoč neposredno bližino kranjskemu prostoru) vzemimo za simbolni začetek opisane dobe. Posamični spopadi med sprtima stranema so se pričeli novembra 1615. Mirovna pogajanja po njihovem koncu pa so se v Madridu in Parizu zaključila zgodnjega septembra 1617, torej približno 15 mesecev pred Schönlebnovim rojstvom.⁴

Kranjsko na tej razvojni poti definirajo njeno ozemlje in prebivalstvo, njeni posvetni vladarji in cerkveni oblastniki, od oglejskih patriarhov do škofov ljubljanske in drugih tukaj delujočih škofij s sedeži zunaj deželnega ozemlja, ter končno še strukture, znamenja in simboli kranjske državnosti, kjer so na prvem mestu njeni deželni stanovi. Tedanjemu deželnemu ozemlju namenimo le nekaj besed: faktična, ne pa tudi že formalna izločitev obsežnega obmejnega gospostva Čabar iz deželnega okvira v prid Kraljevine Hrvaške se je zgodila izključno po vladarjevih željah, ne glede na ugovore in apele deželnega plemstva. Dežela je s tem znova nepovratno izgubila kos ozemlja, enako kot v primerih delčka belokranjske zemlje in žumberškega hribovja. Dejansko sta bila odtujena v prid Vojne krajine že prej, uradno pa je bilo to potrjeno mnogo pozneje, in sicer v 18. stoletju (ozemlja, ki jih je dežela Kranjska na svojih južnih mejah izgubila do konca zgodnjenovoveške dobe, so lepo označena na spodnjem zemljevidu). V zgodnjem 19. stoletju se je, seveda šele z dokončno vladarjevo potrditvijo, ozemlje Kranjske povečalo za trg Motnik z najbližjo okolico, ki ji ga je morala odstopiti Štajerska.

Vladarjev (v tem času so bili trije) in številnih cerkvenih oblastnikov ni treba naštevati. Najdlje je vladal tretji vladar, Leopold I. Pred dobrimi dvajsetimi leti je njegov vitez ter vlogo oziroma pomen za kranjsko plemstvo Marko Štuhec opisal tako: » /.../ Z značilno habsburško štrlečo brado, z debelo spodnjo ustnico, tankimi brčicami, z *allonge* (v smislu: podaljšek), in nič kaj imperialnim, malodane plahim pogledom, postaja Leopold ideološko vezivo plemstva.« In nadaljuje: » /.../ Cesar, vrh plemiške hierarhije, postaja tisti topos, ki omogoča identifikacijo in integracijo čez pokrajinske meje. Res je, med kranjskimi plemiči niti na višku protestantskega gibanja ni bilo nobenih monarhomanskih idej ali celo odkritega odpora zoper deželnega kneza in njegovo legitimnost, toda pojav cesarskih portretov na stenah plemiških stanovanj in njihova namnožitev v drugi polovici 17. stoletja pomenita

⁴ Darovec, Od prihoda Slovanov, str. 49–50.

Karta slovenskih zgodovinskih dežel.

Vir: Dolinar idr., *Slovenski zgodovinski atlas*, 2011, str. 112.

© Inštitut Nove revije.

ponotranjenje cesarske avtoritete pri plemstvu in vzpostavljata enega tistih štirih temeljev, ki so po Zwittrovemu mnenju habsburško monarhijo nosili vse do konca.«⁵ K temu avtor dodaja, da je bilo plemstvo temu vladarju voljno odpustiti še tako neumne, večkrat malone otročje notranje- in zunanjepolitične poteze, kar je pojem njegove cesarske avtoritete postavljalo v dokaj čudno luč. Več o Leopoldu pa na koncu prispevka.

Tudi o deželnih stanovih Kranjske smo v zadnjih desetletjih po zaslugi zgoraj omenjenih treh raziskovalcev (in seveda tudi drugih) dobili nove,

5 Štuhec, *Rdeča postelja, ščurki in solze*, str. 100–101.

obsežne informacije. Snov je skorajda nemogoče na kratko povzeti. Glede na obravnavano dobo zasluži pozornost zlasti razprava avtorja Vanje Kočevarja, in sicer o identiteti stanov v zgodnjem novem veku, ki se je odražala v tukajšnjem vsakodnevnem in političnem življenju. Njihovo politično identiteto je opredelil kot proces, v katerem je ključno vlogo igralo sedem dejavnikov: 1) pripadnost deželi kot geopolitični tvorbi; 2) deželni privilegiji, zbrani v deželnih ročinah; 3) zvestoba in vdanost habsburški vladarski dinastiji; 4) zavest o svoji obrambni vlogi kot braniku krščanstva nasproti osmanskemu imperiju; 5) pripadnost Svetemu rimskemu cesarstvu nemške narodnosti; 6) veroizpoved, po zmagi protireformacije seveda izključno katoliška, in 7) slovenščina kot deželni jezik. Vsak od naštetih »gradnikov« deželnostanovske identitete oziroma stopnje zavesti o lastni pomembnosti je v razpravi podrobneje razdelan. Poudarjeno pa je njihovo nesinhronizirano učinkovanje.⁶ Povsem logično, najverjetneje se nikdar ni dogodilo hkratno vplivanje vseh sedmih. Prav tako ti elementi še zdaleč niso enako učinkovali v vseh štirih stanovskih kurijah. Brez dvoma jih je kranjsko plemstvo, številčno in politično jedrna kurija stanov, konkretno občutilo večino; tudi slovenski jezikovni element v kontekstu deželnih jezikov, ki so tedaj očitno bili (vsaj) trije. Slovenščina je tedaj na Kranjskem, kot je bilo v zadnjem času večkrat zapisano, že postala prevladujoči jezik verbalne komunikacije vseh slojev prebivalstva. K temu elementu se bomo še povrnili. Sledi pa opis splošnih razmer v dveh časovnih enotah, do sredine 17. stoletja in po njej.

Kranjska do sredine 17. stoletja

Upor podložnih slojev zoper posestno elito in vladarjevo zategovanje pasu leta 1635, znan kot predzadnji v seriji večjih kmečkih uporov na Slovenskem, je bil – tako po številčnosti udeleženih kot po silovitosti spopadov – hkrati s katastrofalno epidemijo kuge v letih 1679/1680 in vnovič leta 1682 sploh najpomembnejše tukajšnje družbeno dogajanje v celotnem stoletju. Vzroki upiranja na tem mestu ne bodo posebej opisani. Raje si oglejmo navedbe Jožeta Koropca, enega zadnjih raziskovalcev teh uporov, o tukajšnjem

⁶ Kočevar, Identiteta kranjskih deželnih stanov, str. 135–158.

makroekonomskem stanju od zgodnjih let stoletja naprej ter o različnih stiskah in nedelovanju oblastnega aparata: »Upad gospodarskega pomena Benetk, večkratno zapiranje italijanskega trga za živino, kar je povzročalo občasne upade dohodkov mitnic na kranjsko-štajerski meji na pol, močnejše uveljavljanje italijanskih družb v trgovini z avstrijskimi deželami in boj za notranji trg sploh, državni monopoli v prometu z važnejšimi vrstami blaga (govedo, svinje, živo srebro, žebliji, sol, lan, med, vosek), ki pa jih je vladar, z izjemo za govedo in živo srebro, moral ob začetku tridesetletne vojne ukiniti, neugodne posledice nove kranjske valute, razvrednotenje denarja leta 1624, ko so ljudje sprejemanje ničvrednega denarja odklanjali in namesto njega jemali sol in železo, namnožitev mitnic in porast mitnin, naraščanje cen živeža, vse to je močno prizadelo tudi obrtnike in trgovce trgov in mest.«⁷

Nekaj strani zatem Koropec ta prikaz nadaljuje z opisovanjem sočasnih težkih razmer v meščanskih naselbinah: »Skoraj trajno polstoletno vojno stanje od 1593 do 1648 je vtisnilo svoj pečat tudi splošnim razmeram na Slovenskem. Vojne s poplavo vsakovrstnih grobosti, krutosti, nasilja in nemorale so pospeševale vladarjev preprostemu človeku odmaknjen absolutizem, vedno več je bilo državnih davkov in tlake, državnih zavezujočih predpisov, državnih apaltnih monopolov, državnih mitničarjev, državnih pooblaščenec, državnih komisarjev, vedno več pritiska na vladarjevih večinomoma zastavljenih ali zakupnih zemljiških gospodstvih, vedno več premikov že kar roparskih državnih vojska.«⁸ Koropčev sintetičen oris tedanjega stanja na Slovenskem, čeprav napisan malo pred letom 1985, je še danes vreden branja.

Upornike so po začetnih uspehih in razdejanju več gradov ter dvorcev porazili. Vladar je (malce panično) nadnje poslal celo slavonske in hrvaške krajišnike, proti katerim uporniška združba ni imela nikakršnih možnosti. Pa vendar je upor povzročil kar precejšen strah tako med posestno elito kot med meščanstvom. Slednje je v tistih nekaj mesecih konkretnih uporniških in nato vojaških akcij zagotovo utrpelo večje poslovne izgube, saj sta trgovina in sploh promet na Slovenskem praktično zastala. Težav s preskrbo oziroma z dobavami naročenih dobrin mnogim, ki so bili nanje eksistenčno vezani, pa niti ni smiselno omenjati.

⁷ Koropec, *Mi smo tu*, str. 98–99.

⁸ Prav tam, str. 103.

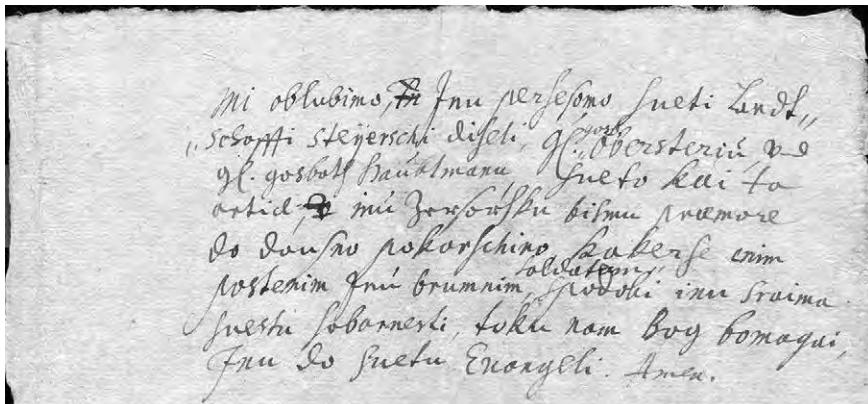
Spomladi 2018 je bil na dvodnevnem znanstvenem posvetu na ZRC SAZU v žarišču pozornosti slovenski prostor v času tridesetletne vojne. Med drugim je bilo govora o takratnem tukajšnjem vojaštvu in oborožitvi. Nič pa ni bilo rečenega ne o tem uporju ne o konkretnih oblikah tedanjega obveznega vojaškega zbiranja ali nabora nepriviligiranih ljudi, se pravi zemljiškogospodskih podložnikov – čeprav so jih še takrat občasno poklicali na nabore deželne, t. i. črne vojske, za kar jih je njihov zemljiški gospod moral ustrezno oborožiti, pogosto celo s strelnim orožjem. Običajno so morali, če so na naboru imeli orožje, tudi dokazati usposobljenost za rokovanje z njim. Za to pa je bilo potrebne vsaj nekaj vaje. Z nabori kmečke črne vojske se je sicer doslej med našimi pisci pred nekaj desetletji intenzivneje ukvarjal Vasko Simoniti, a se je osredotočil bolj na 16. stoletje.⁹ Od novejših objav je dostopen prispevek Andreja Nareda, ki sicer le mimogrede omenja možnost vpoklica vsakega desetega podložnika še pred sredino 15. stoletja; od avstrijskoštajerskih piscev pa monografija Leopolda Toifla.¹⁰ Tako na Štajerskem kot v drugih deželah so nabore izvajali po deželnih četrtih, zanje je odgovarjal sam deželni glavar. Na vsakem naboru so zbrani ljudje opravili prisego, prisegli so deželi, četrtnemu kapetanu oziroma stotniku – tak položaj je v drugi polovici stoletja na Kranjskem recimo imel Janez Vajkard Valvasor – in deželnemu glavarju.

Arhivsko odkritje avtorja pričujočega prispevka dokazuje, da so že najpozneje v prvi tretjini 17. stoletja v vsaj enem delu slovenskega prostora naborniki prisegali tudi v slovenščini. To jasno izpričujejo najdba slovenske vojaške prisege deželnih nabornikov v graškem deželnem arhivu. Najverjetneje je bila zapisana za nabor v četrti med Muro in Dravo ter v celjski četrti, se pravi na Spodnjem Štajerskem. Oglejmo si reprodukcijo in diplomatični prepis pod njo¹¹ tega sicer zelo kratkega, a izjemno pomembnega zapisa.

9 Prim. Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 91–111 (poglavje »Kmečki poziv pešcev«).

10 Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 319; Toifl, *Govorica orožja*, str. 46–53 (podpoglavje »Zbiranje čet / The Raising of troops«).

11 StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Militaria – Musterregister, K. 26: Musterregister – 1619, 1620: mapa 1619, srājčka št. 1. Poznejši arhivski pripis na drugi strani lističa pravi, da je ta listič ležal v nabornem registru 30. moža v četrti Celje, nabor nabornikov iz te četrti pa naj bi bil izveden 8. oktobra 1620 na Ptujju. To potrjujejo drugi spisi iz obeh map v tem kartonu in kartonu št. 27: nabor iz četrti med Muro in Dravo za leto 1619 je bil 24. oktobra v Radgoni, za leto 1620 pa 5.–8. oktobra 1620 v Lipnici.

Vojaška prisega deželnih nabornikov v slovenščini (1619–1620).

Vir: © Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Laa. A. Antiquum XIV, Militaria – Musterregister, K. 26: Musterregister – 1619, 1620.

Vojaška prisega deželnih nabornikov v slovenščini (1619–1620)

Diplomatični prepis vojaške prisega deželnih nabornikov v slovenščini:

Mi oblubimo, In Inu peršefomo fueti Landt-
Schafftü Stejerschi difeli, g:(nadvivemu) ^{gosp.} Obersteriú, vnd
g:(nadvivemu) gosboth Haúbtmanu, fueto kai ta
articl, V inú Zersorfku bífmu præmore
do doufno pokorfchino, kaker se enim
postenim Inú brumnim ^{foldatam} fpodobi inu fraima
fuestu fabarnesti, toku nam Bog bomagai,
Inu do fuetu Euangeli. Amen.

Kakršno koli razmišljanje ali ugibanje o elementih tega zapisa in o konkretnem času njegovega nastanka pustimo ob strani. Že po izpisu zadnje vrstice prisega z neizpodbitno jasno evangeličansko konotacijo je mogoče upravičeno sklepati, da je čas nastanka bistveno starejši. Nadaljujmo po analogni sklepalni poti: če je bil ta tekst očitno znan na Spodnjem Štajerskem vsaj leta 1619 ali 1620, je zelo verjetno, da so kaj podobnega prav tedaj, ali že prej, zapisali tudi na Kranjskem. Tega dosedanje arhivske najdbe sicer ne potrjujejo. Upati je, da bo nadaljnje raziskovalno delo v arhivih odkrilo še kakšen podoben drobec

in razjasnilo ozadja deželnih naborov na širšem slovenskem ozemlju. Zapis še dodatno priča o takratni vlogi in pomenu slovenskega jezika v tukajšnjem javnem življenju, kar je v zadnjih desetletjih raziskovalo več avtorjev.¹²

Opisane gospodarske – sploh monetarne – razmere med tridesetletno vojno je skušala Kranjska vsaj malce ublažiti z vzpostavitvijo lastne valute, t. i. kranjskega goldinarja, kar je odlična ponazoritev stanja in dokajšnje naivnosti tedanjih tukajšnjih (politično nemočnih) elit. Vseprisoten množičen strah pred Osmani, aktualen v prejšnjih generacijah, je sedaj zamenjal »strah« (beri: tiho nestrinjanje) družbenih elit z dogajanjem v vladarjevi glavi, torej v glavi Ferdinanda II. Ta si je vladanje zamislil po vzorcu sorodnika, španskega kralja Filipa II. Tudi na Kranjskem je to bila absolutistična oblika oblasti, v kateri je bilo vse podrejeno njegovim željam, začevši z uspešnim koncem protireformacije in hkratno intenzivno rekatolizacijo.¹³ Njegovo vsemogočnost so tod uresničevali najvišji vladarjevi predstavniki. To so bili predvsem člani rodbine Eggenberg, najprej oče, knez Janez Ulrik (od 1602 do smrti 1634 kranjski deželni glavar, pozneje tudi dedni točaj Kranjske; od 1622 še deželni glavar Štajerske, hkrati med letoma 1625 in 1633 Ferdinandov notranjeavstrijski namestnik na dvoru v Gradcu – danes bi mu rekli »podpisnik v vladarjevem imenu« – in od 1626 notranjeavstrijski dedni dvorni maršal), in za njim kot naslednik na položaju deželnega glavarja Kranjske njegov sin Janez Anton, prav tako do smrti 1649; nato pa od leta 1673 še sin slednjega, Janez Sajfrid.¹⁴ Sploh je ta družina močno zaznamovala celotno obravnavano obdobje na Kranjskem: postali so dokaj premožni posestniki in grofje Postojne, čeprav ni nihče od moških članov nikdar dlje časa bival v deželi. Ob Eggenbergih so pomembno vlogo sredi in v drugi polovici 17. stoletja odigrali tudi Auerspergi. Med njimi je treba izpostaviti zlasti Janeza Vajkarda Auersperga in Volfa Engelberta Auersperga. Janez Vajkard (1615–1677) je s svojim delovanjem zaznamoval širši evropski prostor, saj je bil vzgojitelj prestolonaslednika Ferdinanda IV., minister na cesarskem dvoru in bil zaradi svojih zaslug povzdignjen med državne kneze. Njegov starejši brat Volf Engelbert (1610–1673) je bil v letih 1649–1673 kranjski deželni glavar, ob tem pa tudi velik podpornik kulture ter znanosti in mecen kranjskih učenjakov, med drugimi tudi Janeza Ludvika Schönlebna.¹⁵

12 Prim. Kočevar, Identiteta kranjskih deželnih stanov, str. 149–152.

13 Kot najnovejše o teh vsebinskih sklopih prim. Kočevar: Ferdinand II. na čelu protireformacije.

14 Komić Marn, Kratka zgodovina rodbine Eggenberg, str. 15–17.

15 Preinfalk, Auersperg; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 135–136.

Kranjska v 2. polovici 17. stoletja

Sredi stoletja je bila dežela Kranjska, prav tako kot vse druge, gospodarsko na najnižji točki sploh. Novemu vladarju Leopoldu (od 1657/1658) je bilo za dejanske probleme habsburškega »juga« in celotnih Vzhodnih Alp le malo mar. Veliko bolj so ga zaposlovali vroče-hladni odnosi s francoskim bratrancem Ludvikom XIV. Ta odnos je bil bistveno večkrat vroč, celo vrel, kot hladen. Vmes, kar med vojnami z Ludvikom, pa je sprožil kratko vojno zoper Osmane in jih pri Mogersdorfu/Modincih, le nekaj kilometrov nad današnjo slovensko-avstrijsko mejo, porazil. Zmage mu ni uspelo dobro izkoristiti, pravzaprav ni vedel, kaj bi z njo, ko pa je bil njegov vizir usmerjen samo na zahod, k Francozom. Zato je takoj po bitki sklenil sramotni mir v Vasváru in pustil Osmane pri miru. To že kar bolešno vladarjevo omahovanje je slednjič vodilo v protihabsburško zaroto najvišjih madžarskih in hrvaških magnatov. Pridružil se jim je tudi štajerski Tattenbach, v primeru uspeha zarote novi vojvoda te dežele, in celo nekaj Goričanov. Vse pa je bilo pravočasno razkrito in urejeno.

Tako se je vsesplošna letargija, predvsem nižjih slojev kranjskega prebivalstva, nadaljevala in dobila novo kataklizmično podobo v dotlej še nedoživeti zgodnjenovoveški populacijski katastrofi, pandemiji kuge v letih 1680 in 1682. Kuga in druge nalezljive bolezni ter obdobja lakote, ki so običajno sledila, so še otežile težavnost vsakdanjika tega stoletja na Kranjskem. Epidemične oziroma pandemične napade kuge je celotno slovensko ozemlje doživelo večkrat, tako tudi v letih 1623–1625 in okrog leta 1645. Eden najhujših izbruhov kdajkoli sploh pa je bil v letih 1679–1680 ter nato še en val čez dobro leto in pol, ponekod pa še bistveno prej, ko je kuga prizadela celotno Srednjo Evropo. Samo v času od 1600 do 1683 se je kuga v slovenskih deželah pojavila osemdesetkrat. Njeni posledici nista bili le visoka umrljivost in strm upad prebivalstva, močno je prizadela tudi gospodarstvo in ohromila promet. Prebivalstvo ji je vselej pripisovalo vzročnopolosledično vlogo božje kazni. Pa vendar na Kranjskem številčno gledano tedaj ni bilo toliko čarovniških procesov kot znakov množične zakompleksanosti prebivalstva kot recimo na Spodnjem Štajerskem, kjer pa je to žalostno dogajanje v nekaterih mikroregijah povzročalo malone histerijo.

Habsburškega dunajskega dvora to ni zanimalo; za take in podobne nesreče so morale skrbeti deželne oblasti in delno graški notranjeavstrijski

dvor. Skrbele so ga zanj važnejše zadeve. Vladar se je v desetih letih oženil kar trikrat; dogodek *par excellence* leta 1678 je bilo rojstvo sina Jožefa. Ta je – po smrti več starejših polbratov, ki so najverjetneje umirali zaradi dejstva, da so se rodili v senci genskih mešanic očeta in njegovih prvih dveh žena, sorodnih nečakinj – postal težko pričakovani prestolonaslednik. Položaj na Kranjskem so postopoma skušali popraviti, kar pa jim ni šlo od rok. Denarne spodbude dvora gospodarstvu oziroma vsaj podobne prvine merkantilizma so bile tu še popolna neznanka. Leopold se je loteval vedno novih zunanjepolitičnih avantur, ki so sprožale dodatne davčne in druge obremenitve nepriviligiranega prebivalstva. Zato in zaradi dolgotrajne vojne proti Osmanom (1684–1699) je kranjski deželni dolg, neporavnan še iz časa tridesetletne vojne, še naprej vrtoglavo naraščal.

Viri in literatura

Viri

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv (Gradec):

Laa. A. Antiquum XIV, Militaria – Musterregister, K. 26: Musterregister 1619, 1620.

Literatura

Darovec, Darko: Od prihoda Slovanov do propada Beneške republike 1797. *Kraški rob in Bržanija*. Zbornik v počastitev 500-letnice fresk v Hrastovljah. Koper: Pokrajinski muzej Koper, 1990, str. 31–62.

Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.

Dolinar, France M.: Kranjska sredi 18. stoletja. *Glavarjev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba Celje, 1999, str. 9–16.

Dolinar, France M. idr.: *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Založba Nova revija, 2011.

Kočever, Vanja: Ferdinand II. na čelu protireformacije: plemstvo in konfesionalno-politične razmere na Kranjskem v prvi tretjini 17. stoletja. *Stati inu obstatu*, 21/22, 2015, str. 180–232, 369–370.

Kočever, Vanja: *Vojvodina Kranjska v času Ferdinanda II. (1595–1637): politična zgodovina osrednje slovenske dežele*. Ljubljana (Filozofska fakulteta): doktorska disertacija, 2016.

Kočever, Vanja: Identiteta kranjskih deželnih stanov v zgodnjem novem veku. *Kronika*, 65/2, 2017, str. 135–158.

Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 5), 2006.

Komić Marn, Renata: Kratka zgodovina rodbine Eggenberg s posebnim ozirom na slovenski prostor. *Kronika*, 63/1, 2015, str. 5–26.

Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1985.

Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. *Arhivi*, 28/2, 2005, str. 313–334.

Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi: oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Thesaurus

- memoriae, *Dissertationes*, 7), 2009.
- Preinfalk, Miha: Auersperg, plemiška rodbina *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi131739/> (dostop: 23. junij 2021).
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko: *Na stičiščih svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2010 (2. natis).
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni svet Filozofske fakultete, 1995.
- Toifl, Leopold: *Govorica orožja. Območje Maribora od madžarskih vpadov do francoske zasedbe / The language of weapons. The area of Maribor between the Hungarian raids and the French occupation*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2012.

Seventeenth-Century Carniola: From the End of the Uskok War to the Catastrophic 1680 and 1682 Plague

In the seventeenth century, the central part of Slovenian ethnic territory, including Carniola, was spared in many aspects. Most importantly, it was not affected by the destruction of the Thirty Years' War, but that does not mean there was no warfare in this area. Alongside the catastrophic 1680–1682 plague epidemic, the peasant rebellion against the greedy aristocratic and landowning elites and the belt-tightening imposed by the sovereign in 1635 was the most important social development in this area in the entire century, in terms of both the number of those involved and the ferocity of conflicts. The large-scale and omnipresent fear of the Ottomans typical of the previous generations was replaced by the disagreement of social elites with what was going on in the sovereign's head. Ferdinand II, a member of the House of Habsburg, the sovereign prince of Carniola between 1596 and 1635, and Holy Roman Emperor, who was later replaced in both positions by his son Ferdinand III (1635–1657), wanted to rule following the example of his relative, Phillip II of Spain. Carniola, too, experienced this as a form of absolutist power, in which from then on everything was subjected to Ferdinand's desires, starting with the successful completion of the Counter-Reformation and intense simultaneous Recatholicization. Even the factual exclusion of the enormous border dominion of Čabar from Carniola was according to his wishes, regardless of the objections and appeals from the Provincial Estates. In this way, the province again irrevocably lost another part of its territory, the same way as it had lost part of White Carniola and Žumberak Hills, which the sovereign prince had already disposed of earlier.

Carniola sought to mitigate, at least to some extent, the economic and especially monetary conditions during the Thirty Years' War by introducing its own currency, the Carniolan gulden, which perfectly illustrates the situation and the significant naivete of its politically powerless elites. Right in the middle of the century, under the rule of Ferdinand III, the province—like all the others—was at its lowest economic point ever. Ferdinand's successor, Leopold I, could not have cared less about the actual problems of the Habsburg “south” and the entire Eastern Alps. Thus, the

---

lethargy continued and acquired a new cataclysmic form in an unprecedented demographic catastrophe: two consecutive waves of the plague pandemic (1680 and 1682). People regarded this as divine retribution. However, already lying ahead were new tax and other burdens placed on all social layers to finance the sovereign's wars in Hungary and the later imperial war against the Ottoman Empire, due to which the province's debt continued its dizzying growth.

The article continues by describing some other special features of Carniola's development, such as the status of the Carniolan Provincial Estates in relation to the sovereign and other everyday problems of that time. Additional value is provided by a presentation of a newly discovered Slovenian oath by mercenaries or peasant conscripts (the militia) from the early 1620s. Even though it was created and preserved among sources from neighboring Styria, it can also be logically applied to demonstrate the role of Slovenian in Carniola's defense structure.

MED UNIVERZALNO ZGODOVINO IN LOKALNO KRONISTIKO: SCHÖNLEBEN IN NJEGOVO MESTO V ZGODOVINOPISJU 17. STOLETJA

Janez Mlinar

Uvod

Po večletnem bivanju v tujini, ki ga je za dvanajst mesecev prekinil le oktobra 1650, se je Janez Ludvik Schönleben v začetku leta 1654 dokončno vrnil na Kranjsko. Kot osebnostno in intelektualno formiran petintridesetletnik je bil na višku ustvarjalne moči. Nekaj mesecev pred tem je v Padovi uspešno opravil na hitro oklican zagovor doktorata iz teologije ter s tem tudi formalno zaključil svoje izobraževanje. V burnih mesecih pred zagovorom je zapustil jezuitski red. Celotno dogajanje, ki se navezuje na to pomembno osebno odločitev, ga je zagotovo osebno zaznamovalo in izoblikovalo. Zadnja tri desetletja Schönlebenovega življenja sta Ljubljana in Kranjska postali oder njegovega delovanja. Intelektualno dinamičen okvir jezuitskega reda in z njim povezano prostorsko mobilnost, ki se je pri njem navezovala zlasti na avstrijsko redovno provinco, je Schönleben zamenjal za provincialno Kranjsko in njeno prestolnico Ljubljano.¹

Schönlebenovo mesto v zgodovinopisju 17. stoletja

17. stoletje, v katerem je deloval in ustvarjal Schönleben, je bilo zaznamovano s splošnim vrenjem v znanosti, ki se ga ni mogla izogniti niti historiografija.² V času njegove redovne formacije so glavne spodbude v

1 Najobsežnejši prikaz Schönlebenovega življenja z mnogimi novimi ugotovitvami podaja Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 21–199. Starejše biografske prikaze najdemo še pri Radics, Schönleben, Johann Ludwig, str. 314–315; Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 1–72 in Miklavčič, Schönleben, Janez Ludvik, str. 236–240.

2 Baročno zgodovinopisje je v zadnjih letih postalo pogostejša tema zgodovinskih razprav, tako na primer monografija Grafton, *What was history?* Ali zbornika: *Geschichte Schreiben ter Europäische Geschichtskulturen*. O glavnih raziskovalnih fokusih prim. Fiska idr., *Historia als Kultur*, str. 5.

razvoju zgodovinopisja dali flamski jezuiti. Jean Bolland je leta 1643, ko je Schönleben začel s poučevanjem retorike v kolegiju v Linzu, izdal prva dva zvezka svoje monumentalne zbirke *Acta sanctorum*, s katero je hagiografske tekste želel očistiti navlake stoletij, ločiti osnovno jedro besedila od kasnejših dodatkov ter poiskati primarno verzijo svetniškega življenjepisa. Njegova flamska rojaka, redovna sobrata ter učenca Godefroid Henschen in Daniel Papebroeck sta nadaljevala Bollandovo delo.³ Zlasti Papebroeck je z razpravo *Propylaeum antiquarium circa veri et falsi discrimen in vetustis membranis*, ki je bila natisnjena kot uvod k drugi knjigi *Acta sanctorum* za mesec april, sprožil srdito razpravo z Jeanom Mabillonom in njegovimi maurinci, v kateri so se v zgodovinopisju izoblikovali novi metodološki prijemi ter prispevali k vzpostavitvi tekstne kritike virov.⁴ Schönleben ni dočakal Mabillonove *De re diplomatica* (Paris, 1681), s katero je odgovarjal Papebroecku, toda zdi se, da mu takratno idejno vrenje ni bilo nepoznano. Članstvo v bolonjski *Accademia dei Gelati* ter širok krog posameznikov, s katerimi si je dopisoval, nakazuje, da je bil tesno vpet v intelektualne tokove tedanjega časa.⁵ Delo bollandistov je zagotovo poznal. S Papebroeckom je bil zaradi vprašanj, povezanih s kultom sv. Maksimilijana ter njegovega življenjepisa, tudi v pisnih stikih.⁶

Schönlebnov zgodovinski opus je obsežen. Ob osmih tiskanih edicijah je devetnajst Schönlebnovih zgodovinskih besedil ostalo v rokopisu, osem nadaljnjih tekstov pa velja za izgubljene.⁷ Po kvaliteti in odmevnosti izstopajo *Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemona nomen iure assertum* (Salzburg, 1674), *Carniolia antiqua et nova [...]* sive *inclity ducatus Carnioliae Annales sacro-prophani* (Ljubljana, 1681) ter genealoška študija *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habsburgo-Austriacae*, ki je izšla celo v dveh izdajah (Ljubljana, 1680 in 1681). V uvodih v posamezne objave je Schönleben razkril motive svojega pisanja. V proemiju k prvemu delu *Carniolia antiqua et nova* se zrcali ljubezen do rodne dežele. Po njegovem mnenju se lahko Kranjska kljub

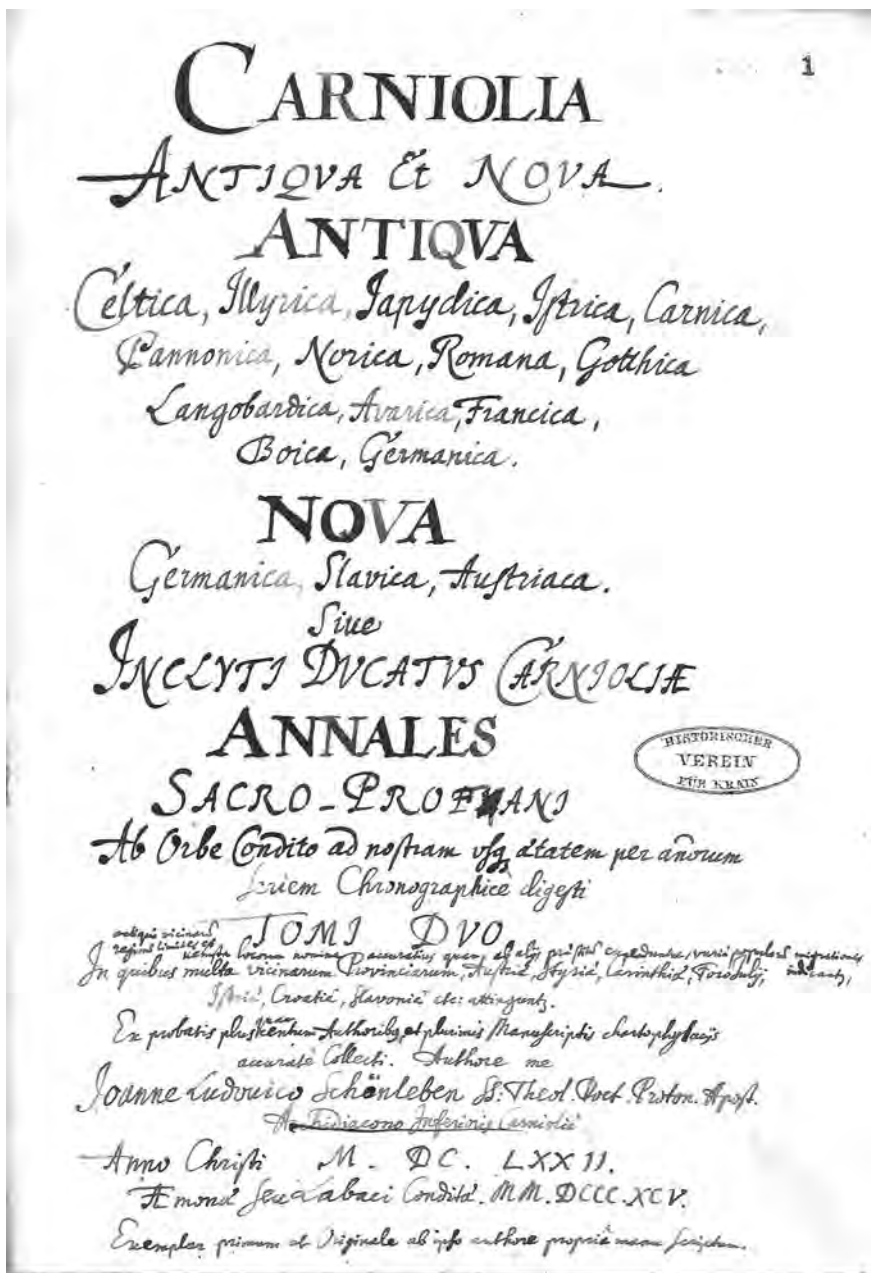
3 Sullivan, Jean Bolland (1596–1665) and the early Bollandists, str. 3–14.

4 O Mabillonu prim. Rutherford, Jean Mabillon (1632–1707), str. 15–32.

5 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 192–194; prim. tudi Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben v luči*, str. 230.

6 Bratož, *Kršćanstvo v Ogleju*, str. 188.

7 Pregled celotne Schönlebnove produkcije v Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 227–234 in 239–241.

Naslovnica ene od rokopisnih predlog spisa *Carniola antiqua et nova*.

Vir: © ARS, SI AS 1073, I/49r, str. 1r.

navidezni skromnosti primerja z mnogimi večjimi deželami ter se pohvali z izjemnimi naravnimi znamenitostmi in pomembnimi posamezniki. Njena zgodovina je bila burna in Schönleben je prepričan, da drugače niti ni moglo biti, saj dežela leži med dvema cvetočima kraljestvoma, med Grčijo in Italijo. Tudi v drugih besedilih je Schönleben kot cilj svojega pisanja navajal predvsem povečevanje kranjske dežele, habsburške vladarske hiše, rodnega mesta ali posameznih kranjskih plemiških rodbin: »Nehvaležen bi bil do svoje domovine, če bi molčal o tem, kar je vredno, da se objavi.«⁸ In čeprav najdemo take motive tako rekoč v vseh uvodih takratnih historiografskih tekstov in se vzgibi, ki jih navaja Schönleben, berejo kot literarni topos, ne gre dvomiti v njegovo odkritosrčnost.

Toda tem notranjim vzgibom, ki jih lahko označujemo kot deželni patriotizem, je treba prišteti tudi zunanje spodbude. V prvi polovici 17. stoletja je namreč Kranjska v zgodovinopisni produkciji močno zaostajala za sosednjimi deželami. Razen skromnih analističnihotic o dogajanju v Ljubljani, ki so se ohranile v nekaterih rokopisih *Celjske kronike*, ni bilo do takrat ustvarjeno nobeno zgodovinsko besedilo, ki bi se osredotočalo na Kranjsko.⁹ Da je bila potreba po tovrstnem tekstu velika, nakazujejo tudi sodobniki. Leta 1649 je Mathäus Merian izdal deseti zvezek svoje monumentalne zbirke *Topographia Germaniae*, v katerem je podrobno opisal avstrijske dežele. Merian je izdajo opremil z bogatimi bakrorezi, za besedilo pa je bil zadolžen Martin Zeiller.¹⁰ Zeiller je svojo stisko pri pisanju povzel z besedami, da je bilo o kranjskih mestih v do sedaj izdanih knjigah napisanega bore malo: »In potrebovala bi preslavna vojvodina Kranjska nekega moža in njegovo pomoč ter trud, da bi o njej spisal kroniko ali vsaj njen opis ter tako plemenito deželo, ki ne leži v takem zakotju, kot jo vidijo tujci, naredil tako inozemcem kot domačim bolj poznano.« Edini tekst, s katerim si je lahko pomagal, so bili *Koroški anali* Hieronima Megiserja, za katere pa je Zeiller sam opozoril, da obravnavajo koroško, ne pa kranjske zgodovine.¹¹

8 Schönleben, *Carniola*, I, 1, str. 3–4: »Ingratus sim patriae meae si tacem, quae publicari sunt digna. /.../ Et tamen modica licet sit haec Provincia, cum multis amplioribus de praestantia certare potest.«

9 Mlinar, *Zgodovinopisje*, str. 445. Valvasor sicer omenja, da naj bi tudi ljubljanski škof Tomaž Hren spisal *Annales*, ki pa so ostali v rokopisu. Prim. Valvasor, *Die Ehre*, II, 6, str. 350. Na več mestih naj bi se Valvasor skliceval tudi na »Wilhelmi Scherz de Langenlois annales Carnioliae manuscriptos«. Prim. Vogel, *Specimen Bibliothecae*, str. 140.

10 O Zeillerju prim. Brunner, *Martin Zeiller*.

11 Merian, Zeiller, *Topographia Provinciarum Austriacarum*, str. 6: »Von den Stätten dieser

Schönleben, ki se je očitno čutil poklicanega, da postane ta mož, ki ga je iskal Zeiller, je stal pred zahtevno nalogo, česar se je dobro zavedal. S potrebnimi predispozicijami je zagotovo razpolagal. Kot absolvent jezuitskega *Ratio studiorum* in izkušen profesor retorike, ki jo je poučeval v kolegijih v Linzu in na Dunaju, je odlično poznal antično historiografijo.¹² V uvodu v *Carniolia antiqua et nova* je poudaril, da si je pri pisanju pomagal s skoraj dvesto različnimi avtorji.¹³ Ob robu teksta se je tako skliceval na Julija Cezarja, Cicerona, Tacita, Plinija, Livija, Svetonija in Marcellina. Od piscev iz zgodnjega srednjega veka so omenjeni Jordanes, Pavel Diakon in *Fuldski anali*, od italijanskih humanistov pa Enej Silvij Piccolomini ter Flavio Biondo, če izpostavimo zgolj najbolj poznane. Med avtorji iz 16. stoletja je poznal Aventinove *Annalium Boiorum*, Lazijevo *De gentium aliquot migrationibus*, Baronijevo monumentalno dvanajstdelno cerkveno zgodovino *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198* ter nekoliko mlajšo Megiserjevo *Chronica des Loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten*. Za madžarsko zgodovino je uporabljal Inchofferjeve *Annales ecclesiastici regni Hungariae* (Rim, 1644), za bavarsko pa Hundovo *Metropolis Salisburgensis* z dopolnitvami Christopha Gewolda (München, 1620) ter Adlzreiterjevo *Boicae Gentis Annalium* (München, 1662). Od sodobnikov je poznal Palladijevo *Historie della provincia del Friuli* (Videm, 1660) ter Lučičevo *De regno Dalmatiae et Croatiae* (Amsterdam, 1666). Načitanosti in razgledanosti Schönlebnu zagotovo ne gre oporekati. Sam priznava, da je to predvsem zasluga jezuit-

---

Landsart ist in denen bißhero außgangenem Stättbüchern eben so wenig als von den vorhergehenden Landen Steyer und Kärndten wie auch sonst bey andern Scribenten nicht viel ausser etlicher Nahmen zu finden. Und bedörffte das Hochlöbliche Hertzogthum Crain wol einen Mann und derselbe Hülff und Verlag darzu daß er eine Chronic oder doch wenigst eine Beschreibung davon verfertigte und solches edle Land so nicht in einem kleinen Winckel wie ihnen theils Frembde einbilden gelegen den Außländern und den Inwohnern selbsten besser bekant machte; weilen auch viel unter den Crainern einem Durchräisenden wenig von diesem ihrem Lande zu sagen wissen; Theils derselben aber die Nachfragende auff deß Hieronymi Megiseri Kärndterische Chronic weisen; dessen Vorhaben aber nicht von Crain sondern von Kärndten zu schreiben gewesen.«

- 12 Čeprav zgodovina ni bila del jezuitskega kurikulumu, je *Ratio studiorum* predvideval, da se besedila antičnih zgodovinarjev, zlasti Salustija, Cezarja in Livija, vključujejo v pouk višjih humanističnih in retoričnih razredov. Prim. Lukács, *Ratio atque institutio studiorum*, str. 424–433, zlasti 424 in 430. O vplivu jezuitske vzgoje na Schönlebna prim. Deželak Trojar, *Prostori*, str. 10–13.
- 13 Schönleben, *Carniolia*, I [sine pagina]: »Authorum impressorum nomina, qui operi servierunt, reperiuntur in marginibus annotata, fere 200.«

ske vzgoje. Decembra 1680 je v oporoki zapisal: »vse, kar imam, imam od njih, in vse kar vem, vem od njih.«¹⁴

Kako torej ocenjevati Schönlebena kot zgodovinarja, zlasti skozi prizmo njegovega konceptualno najbolj dodelanega dela *Carniolia antiqua et nova*, in kam ga postaviti v širšem kontekstu baročnega zgodovinopisja? In kaj sploh so glavne značilnosti baročnega zgodovinopisja? Andreas Kraus poudarja, da je nemogoče povzeti njegove značilnosti, če baročno zgodovinopisje ocenjujemo zgolj s pomočjo običajnih kategorij, ki izhajajo iz vsebine historiografskega dela in njegovih zastavljenih ciljev. Naloga postane lažja, če k temu pritegnemo tudi njegovo literarno obliko ter z njo povezano metodo.¹⁵

Schönleben ni bil inovativen pri formi svojih tekstov. Raje je sledil zgledom, ki so bili uveljavljeni v nekaterih najpopularnejših in najtehtnejših delih baročne historiografije. V predgovoru k drugemu delu prve knjige *Carniolia* priznava, da je kolebal med pisanjem *historia*, kjer pripoved teče bolj prosto in kjer se avtor sprašuje o dejstvih in njihovih okoliščinah, ter med *chronologia*, ki želi predvsem nizati dogodke z namenom, da česa ne bi pozabili. Schönleben se je odločil za srednjo pot, ki mu je omogočala, da je v časovni okvir posameznih let vpletal tudi obsežnejše narativne elemente.¹⁶

V vsebinski zasnovi teksta je Schönleben še vedno sledil odrešenjskemu konceptu zgodovine. Dogodki, tako tisti v davni preteklosti, o katerih govori samo *Biblija*, kot tisti, ki so se pravkar dogodili, so odraz širše, globlje zgodbe, ki se ljudem le deloma razodeva in vodi k njihovemu odrešenju. Če želimo razumeti sedanost in konec koncev prihodnost, je treba poznati pretekla delovanja nevidne božje roke, ki je usmerjala, vodila in reševala izvoljeno ljudstvo. To je proces, ki se bo končal šele s koncem sveta, in naloga zgodovinarja je zgolj vestno beležiti posamezne etape tega dogajanja. Zato je Schönleben svojo pripoved o zgodovini Kranjske začel s stvarjenjem sveta ter jo prek vesoljnega potopa in starozaveznega izročila navezal na antično tradicijo. Toda v njegovi dikciji že slutimo oddaljevanje od sred-

14 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 89: »Quidquid habeo, per illos habeo, quidquid scio, per illos scio.«

15 Kraus, *Grundzüge*, str. 55. Opredelitvi splošnih značilnosti baročnega zgodovinopisja sta se izognila tako Alphons Lhotsky v svojem diahronem prikazu razvoja avstrijskega zgodovinopisja (*Österreichische Historiographie*, Wien 1962) kot tudi Anna Coreth v monografiji o avstrijskem zgodovinopisju v času baroka (*Österreichische Geschichtschreibung in der Barockzeit*, Wien 1950).

16 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 3.

njeveške tradicije odrešijske zgodovine. Božji posegi se odmikajo v drugi plan, v ospredje pa kot glavni protagonist zgodovine tiho vstopa človek. To načelo se je dokončno uveljavilo šele v razsvetljenstvu, toda začetke sekularizacije historiografije lahko zaznamo že pri Schönlebnu in drugih baročnih zgodovinarjih.¹⁷

Za razliko od uveljavljenega koncepta šestih zgodovinskih obdobj je Schönleben zgodovino Kranjske razdelil zgolj na dve obdobji, na staro, antično, ter novo, sodobno obdobje, na *Carniolia antiqua* in *Carniolia nova*, pri čemer ni povsem jasno, kam postavlja ločnico med obdobjema. Sodeč po navedbi v podnaslovu se staro obdobje kranjske zgodovine končuje s Slovani, Avari in Franki, v novo dobo pa spada čas, ko so Kranjsko poseljevali Germani, Slovani, Franki, Bavarci in Avstrijci.¹⁸ Časovno mejo bi torej lahko pomenila prihod Karolingov in sprejetje krščanstva, čeprav tega v samem tekstu prve knjige ni mogoče nedvoumno razbrati.¹⁹ Vsebina druge, neobjavljene knjige je zagotovo že sodila v *historia nova*. Osnutek, ki ga je pripravil Schönleben, namreč nosi nedvoumen naslov: *Tomus II. Annalium Carnioliae apparatus. Descriptio summaria sacro-prophana Carnioliae Novae*.²⁰ Uvodne besede k drugemu delu prvega zvezka, s katerimi se je sicer želel predvsem zaščititi pred morebitnimi kritiki, pa dopuščajo možnost, da Schönleben delitve na *staro* in *novo* Kranjsko ni nujno razumel kot časovni koncept, ampak v prvi vrsti kot vsebinskega. Prepričan je bil, da bo pri pisanju o *stari Kranjski* deležen očitkov o ponavljanju, pri *novi Kranjski* pa bo podvržen neusmiljenim kritikam in očitkom. Pojem *stara Kranjska* bi se torej lahko nanašal na že poznane vsebine, ki jih je Schönleben zgolj povzemal po starejših avtorjih, *nova Kranjska* pa bi zajemala tisto, kar do sedaj še ni bilo znano in je Schönleben prvi zapisal.²¹

17 Kraus, Grundzüge, str. 76.

18 V okvir *Carniolia antiqua* je spadala Carniolia Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Gothica, Langobardica, Slavica, Avarica ter Francica, v *Carniolia nova* pa Germanica, Slavica, Francica, Bavarica ter Austriaca. Prim. Schönleben, *Carniolia*, naslovnica [sine pagina].

19 Tako tudi Miklavčič, Schönleben, str. 239.

20 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 266: rokopis hranjen v Österreichische Nationalbibliothek (Cod 8351 Han).

21 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 4: »Quid ergo mihi vetus et nova scribitur Carniolia? Cum veterem legerint, obgannient Zoili nihil novi: cum novam evoluerint quasi lippis et tonsoribus notam carpent, censuras censuris adiciant, nodos in scirpo quaerent: et ne se gratiam debere videantur, simulabunt offensos.«

Tudi pri notranji členitvi kronike je Schönleben sledil nekaterim starejšim zgledom. Podpoglavja tvorijo posamezna stoletja in ne časovno zaokroženi dogodki, ki bi veljali za nekakšne zgodovinske prelomnice. Znotraj stoletij je pripoved analistično razdeljena na posamezna leta. Tak koncept sledi *Magdeburškim centurijam*, temeljnemu delu protestantskega cerkvenega zgodovinopisja, ter podobno zastavljenim *Cerkvenim analom* (*Annales ecclesiastici*) Cesara Baronija, v katerih je 1200 let cerkvene zgodovine od Kristusa do Inocenca III. razdeljenih po posameznih stoletjih. Struktura znotraj posameznega leta je tipizirana. Schönleben je svojo pripoved za posamezno leto običajno začel s splošnim pregledom dogajanja v Evropi, zatem pa fokus postopoma zožil na sosednje dežele ter končal z opisovanjem dogajanja na Kranjskem. Na ta način je želel vzpostaviti širši pripovedni okvir ter bralca spodbuditi k primerjanju zgodovinskih dogodkov in procesov.²² Z analitičnim in komparativnim pristopom je ohranjal in celo spodbujal baročno nagnjenost k erudiciji. Tako je namreč delo ostajalo nedokončano ter je klicalo po dopolnjevanju in dodatnem zbiranju gradiva. Podobno kot je opise pri posameznem letu vselej mogoče nadgraditi z novimi, bolj ali manj važnimi podatki in podrobnostmi, tudi leta, ki šele prihajajo in ki jih avtor ne bo več doživel, kličejo k temu, da jih nekoč vključimo v anale. Baročni anali so izrazito odprti v prihodnost in nagovarjajo k nadaljevanju. Schönleben je bil pri tem uspešen. V naslednjih desetletjih so mu sledili Valvasor z *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* (Nürnberg, 1689), Dolničar z *Epitome chronologica* (Ljubljana, 1714) in rokopisnimi *Annales urbis Labacensis*, ki se zdijo kot naravno nadaljevanje in nadgradnja Schönlebnove *Carniolia antiqua et nova*.

Tudi v metodološkem smislu je Schönleben sledil baročnim sodobnikom. Delil je stališče tedanje intelektualne elite, zlasti naravoslovcev, da je iz vsake podrobnosti, iz vsakega podatka, mogoče črpati novo védenje. Baročna lakota po gradivu je bila istočasno lakota po spoznanju.²³ Na tem prepričanju temeljita navidezna obilnost in neselekcijiranost podatkov ter baročno veselje nad nizanjem informacij. Schönlebnu je ravno zbiranje podatkov pomenilo največji izziv, česar se je dobro zavedal. Pisanje zgodovine

22 Prav tam, str. 2: »/.../ sed ut lector tenui, velut Ariadnaeo filo, ducatur primo in cognitionem eorum, qui primi ex mortalibus post universalem cataclysmum has terras coluerint; qui populi quibus successerint; deinde, ut ubi domestica deficiunt, modicum libere possit de externis et conferre temporibus tempora, regnis regna, populis populos.«

23 Kraus, *Die Grundzüge*, str. 77.

vine Kranjske se mu ni zdelo zahtevno zaradi obsega, temveč zato, »ker je bil prvi, ki se ga je lotil«. ²⁴ Spravljalo ga je v negotovost in mu je bilo mučno. ²⁵ Problema pomanjkanja virov se je lotil sistematično ter začel z načrtnim zbiranjem gradiva. Zlasti na področju srednjeveške zgodovine je pri tem oral ledino. Uporabljal je knjižnice in arhive nekaterih kranjskih samostanov ter dostopal do kapitelskega arhiva v Ljubljani, arhiva ljubljanske mestne uprave ter arhiva kranjskih deželnih stanov. ²⁶ Deloma se je lahko naslonil na materijo, ki jo je iz starejših kronik in ljubljanskega mestnega arhiva zbral njegov oče in na katero se je v različnih delih večkrat skliceval. ²⁷ Mnogo gradiva je poznal iz rokopisnih predlog – med drugim Ebendorferjevo *Avstrijsko kroniko* ter *Kroniko Celjskih grofov*; ²⁸ ohranjenih je tudi več dopisov, s katerimi se je ob različnih priložnostih obračal na kranjsko plemstvo in duhovnike ter jih prosil za pomoč pri zbiranju gradiva za drugi zvezek *Carniolia antiqua et nova*. Dopisi so istočasno smernice za izpisovanje podatkov iz družinskih, cerkvenih in samostanskih arhivov. ²⁹ Koliko je bil Schönleben v svojih prizadevanjih uspešen, je težko presoditi. Valvasor omenja tri tomose *in folio* ter šest tomosov *in quarto* ter še druge posamezne spise, v katerih naj bi bile zaobsežene Schönlebnove *collectanea* ter *notationes* in iz katerih naj bi nameraval črpati za drugi zvezek svoje kranjske kronike. Valvasor naj bi si z njimi ne mogel veliko pomagati, saj naj bi z izjemo podatkov o plemiških družinah in rodbinah vsebovale predvsem poročne dogovore, pogodbe, račune in podobno dokumentacijo. Valvasor tudi poudarja, da že Schönleben sam ni bil zadovoljen z odzivom institucij in posameznikov, saj mu niso hoteli iti na roko z listinami, zgodovinskimi zapisi in drugo materijo. ³⁰ Ostro Valvasorjevo oceno o (ne)uporabnosti Schönlebnevega

24 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 1: »Scripturus brevem patriae meae Chronologiam, opus aggredior arduum; non quia magnum, sed quia primus, nulli adhuc tentatum.«

25 Schönleben se je tako izrazil v pismu, ki ga je avgusta 1672 naslovil na dvornega knjižničarja Petra Lambecka. Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 197: »Occasionem molestiae /.../ fecit molesta occupatio mea in scribenda Chronologia Carnioli. Eam ne gravis accidat deprecor.«

26 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 196.

27 V *Carniolia antiqua et nova* je očetov rokopis označen kot »MSS. Collectanea parentis mei Ludovici Schönleben ex Archivo senatus Labacensis, usque ad annum 1660«. Izvirnik v ÖNB: Cod.15400 Han.

28 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 323–324.

29 Prav tam, str. 267–268.

30 Valvasor, *Die Ebre*, II, 6, str. 356–357.

gradiva relativizirajo kasnejši pisci, saj so si z njim pomagali tako Valvasor kot Pohlin, Fiedler in Linhart.³¹

Osnutek druge knjige *Carniolia antiqua et nova* nakazuje, da se je Schönleben nameraval pri pisanju nasloniti tudi na listinsko gradivo. V prvem delu je tovrstnega gradiva še zelo malo. Razlog je preprost. Za Kranjsko je do konca 10. stoletja ohranjenega bore malo listinskega gradiva. Najpomembnejši listini, ki ju Schönleben objavlja skoraj v celoti, se nanašata na podelitev škofjeloškega gospostva freisinski škofiji junija 973 ter oktobra 989.³² Obe listini je Schönleben povzel po objavi v Hund-Gewoldovi izdaji *Metropolis Salisburgensis* iz leta 1620.³³ Osnutek nakazuje, da bi bil drugi, neobjavljeni del kronike bistveno bogatejši s tovrstnim gradivom.

Kot prvi na Kranjskem se je Schönleben zavedal zgodovinske vrednosti epigrafskih spomenikov ter njihovega pomena pri interpretaciji antične zgodovine, zlasti historične topografije. V sedmem poglavju uvoda (*Apparatus*) h *Carniolia antiqua et nova* je zbral njemu znane rimske napise, kolikor mogoče natančno opisal okoliščine najdbe spomenika in mesto, kjer je bil v njegovem času, ter včasih dodal še opis kamna in njegove mere. Pri tem je pokazal razmeroma visoko kakovost dela. To poglavje upravičeno velja za prvo izvirno objavljeno zbirko rimskih napisov na Kranjskem.³⁴

Schönleben se je zavedal vloge in pomena virov za rekonstrukcijo in pravilno interpretacijo preteklosti. Na tem tudi temelji njegova mirnost pred morebitnimi kritikami. Razumel je, da vseh pričakovanj ne more izpolniti, saj »si je za cilj postavil resnico, ki običajno ni vsem všeč«. ³⁵ Ohranjal je znanstveno samokritičnost ter imel pred očmi omejene zmožnosti človeškega spoznanja zgodovinske resnice: »Kar vem, bom zapisal, in česar ne vem, bom priznal, da ne vem. V kar nisem prepričan, bom pustil tako, kot je. Kolikor je

31 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 269–270.

32 Schönleben, *Carniolia*, I, 3, str. 516–517 in 528. Pri listini iz leta 973 je Schönleben popravil Hundovo napačno datacijo, pri listini iz leta 989 pa je skušal lokalizirati nekatere v listini omenjene toponime.

33 Hund, *Metropolis Salisburgensis* I, str. 135 in 136. Da je Schönleben črpal iz omenjenega dela, nakazuje napačna datacija listine ter oblike toponimov.

34 Šašel Kos, *The Roman Inscriptions*, str. 28–35 (zlasti str. 30 in 33).

35 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 5: »Ego vero licet desiderem singulis satisfacere, id tamen mihi polliceri non possum, qui rudi initio solum provoco feliciora ingenia et pro scopo mihi statuo veritatem, quae ipsa omnibus placere non solet.«

mogoče, bom povzeto podkrepil z navajanjem ustreznih mest.«³⁶ Na ta način je Schönleben povzema temeljno naravnost baročnega zgodovinopisja, ki ni več čutilo potrebe po polemičnosti in gorečem branjenju lastnih stališč, ampak je bilo prepričano, da viri že sami po sebi govorijo z dovolj močnimi argumenti.³⁷ Toda ravno v odnosu do virov se kaže največja Schönlebova slabost. Zanj so viri še vedno nepristranski pričevalci zgodovinske resnice. Razlog, da preteklosti ne moremo rekonstruirati in dometi v vsej njeni celoti, je zgolj v pomanjkanju pravih virov in ne v njihovi vsebini. Čeprav si Schönleben že drzne argumentirano polemizirati s starejšimi avtorji o interpretaciji posameznih virov, pa sami viri ostajajo nesporna avtoriteta, v katero se še ne dvomi. Baročno zgodovinopisje je ta miselni preskok storilo šele v naslednjih desetletjih z Mabilionovim spisom *De re diplomatica* in njegovimi posnemovalci, ki so skušali vzpostaviti kriterije za ocenjevanje verodostojnosti virov. V vzhodnoalpski prostor je bila ta razprava prenesena šele pol stoletja kasneje s kontroverzo med benediktincem Bernardom Pezom in jezuitom Markom Hanžičem (*Hansiz*) ob Pezovi objavi življenjepisa irskega svetnika Trudperta (*Acta Trudperti*).³⁸

Tako pri formi kot pri metodi je Schönleben sledil obstoječim okvirom in uveljavljenim konceptom baročne historiografije, ki jih je uspešno apliciral na lokalnem deželnem zgodovinopisju. Na ta način je zapolnil praznino, ki je bila deležna kranjska zgodovina, ter pripravil pot piscem naslednje generacije.³⁹ Toda ob ocenjevanju in vrednotenju Schönlebove historiografske produkcije ne gre spregledati še ene zelo pomembne vloge, ki so jo odigrali njegovi teksti, zlasti *Carniolia antiqua et nova*. Schönleben je namreč pomembno prispeval k ustvarjanju skupne zgodovinske tradicije. Zgodovinopisje namreč izvira iz temeljne socialne potrebe vsake skupnosti, ki potrebuje skupen spomin, tradicijo, ki jo notranje povezuje in hkrati ločuje od drugih. Skupnosti temeljijo na kolektivnem spominu in zgodovinopisje je tisto, ki ta kolektivni spomin ustvarja. To so lahko zgodnjerednjeveški *origo gentis* ali pa svetovna kronistika 12. stoletja. To so lahko deželne kronike poznega srednjega veka ali pa mestna kronistika, ki

36 Prav tam, str. 5–6: »Quod scio asseverabo, quod nescio, fatebor me nescire; de quo dubitabo, relinquam in medio et quantum licuerit Authorum probae notae allegationibus asserta firmabo.«

37 Kraus, *Grundzüge*, str. 58.

38 O kontroverzi prim. Coreth, *Österreichische Geschichtschreibung*, str. 104–105.

39 Coreth, *Österreichische Geschichtschreibung*, str. 152; Šašel Kos, *The Roman Inscriptions*, str. 29; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 321.

je od 15. stoletja naprej pomagala pri ustvarjanju nove meščanske identitete. Historiografski teksti so zgolj odgovor na potrebo skupnosti.⁴⁰ In Kranjska je v 17. stoletju klicala po takem tekstu. Burni dogodki v prvi polovici 17. stoletja, povezani s protestantizmom in katoliško prenovo, so v družbi pustili globoke sledi. Leta 1628 je prišlo do izгона protestantskih plemiških družin in že tako številčno skromna kranjska elita se je še dodatno skrčila. Po drugi strani pa je 17. stoletje čas, ko so v deželo prihajale nove plemiške družine, zlasti iz Italije, ki so se pospešeno vključevale v življenje dežele ter postale del družbene in gospodarske elite. Zanimariti ne gre niti katoliških izgnancev, torej tistih, ki so se kot katoličani umaknili iz protestantskih dežel in iskali zaščito pri katoliških deželnih gospodih. Povsem mogoče je, da je bil Ludvik Schönleben, oče Janeza Ludvika Schönlebna, eden izmed tistih, ki so se umaknili iz protestantskega Heilbronna in našli zatočišče na katoliškem jugu nemškega kraljestva. V tem času se je finančno okrepilo meščanstvo in postajalo vedno pomembnejši dejavnik v deželi. Tej razrvani skupnosti, na novo sestavljeni kot pisan kolaž, je bilo treba dati nove korenine. In to nalogo je več kot uspešno zastavil prav Janez Ludvik Schönleben, zaključili pa so jo ostali baročni avtorji, zlasti Valvasor. V Schönlebnovem historiografskem opusu se zrcali prepletanje dežele, plemstva in mesta. Ljubezen do rojstnega mesta se je tako zlila s čutenjem do dežele ter pomagala ustvarjati enotno kranjsko identiteto.

Kasnejše generacije (slovenskih) zgodovinarjev so bile do Schönlebna pogosto neprizanesljive. Zaradi količine zbranega gradiva mu Linhart na primer priznava izvirnost, opozarja pa, da se Schönleben kljub vsemu ni mogel otresti napak svojega časa, namreč ljubezni do čudežnega in pretirane verske vneme.⁴¹ Kritično je bilo zlasti zgodovino pisje 20. stoletja.⁴² France Kidrič je opozarjal na negativen kompleks misli, ki so spodbujale pokrajinski separatizem. Očital mu je osvojitve teorije o nemškosti Slovanov, ki naj bi bila pripravna za ohranjanje slovenske inteligence v nemški jezikovno-kulturni sferi.⁴³ Nekoliko prizanesljivejši je Fran Zwitter, ki pa Schönlebna še vedno ocenjuje v luči njegovega odnosa do slovanskega porekla Kranjcev.⁴⁴ Tovrstne ocene so vsebinsko sicer utemeljene, toda

40 Tako na primer o vlogi mestnega zgodovino pisja Lottes, *Stadtchronistik*, str. 47–58.

41 Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske*, str. 6.

42 Mihelič, Jezuit Janez Ludvik Schönleben, str. 248–249.

43 Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 127–129.

44 Zwitter, Prva koncepcija slovenske zgodovine, str. 356–362.

do Schönlebna krivične. Schönleben je bil zgolj otrok svojega časa, ocene pa so podane na osnovi kriterijev in idejnih kategorij, ki so veljale v času Linharta oziroma v prvi polovici 20. stoletja, sredi 17. stoletja pa jih historiografija še ni prepoznavala kot relevantne. Toda v to zanko se ni ujelo zgolj slovensko zgodovinoisje, saj se tudi nemška stroka ni znala izogniti ocenjevanju baročne historiografije s kriteriji 19. in 20. stoletja.⁴⁵ Kot otrok svojega časa je Schönleben ostajal razpet med starimi koncepti in novimi prijemi, ki so se šele porajali. To razpetost najlepše simbolizirata temeljna teksta svetovne historiografije, ki sta izšla prav v letu njegove smrti. Na eni strani stoji Bossuet z *Razpravo o vesoljni zgodovini* (*Discours sur l'histoire universelle*), v kateri je še zadnjič skušal utemeljiti koncept odrešenjske zgodovine s šestimi zgodovinskimi obdobji, na drugi strani pa že večkrat omenjeno Mabillonovo delo *De rerum diplomatica*, s katerim je bila utemeljena tekstnokritična analiza virov. Tradicionalni pogled se je umikal novemu pristopu, ki pa je šele moral izoblikovati svoja orodja.

Sklep

Vloga Janeza Ludvika Schönlebna je ključna. Je pomemben člen v verigi razvoja kranjskega in slovenskega zgodovinoisja ter izhodišče, ki ga potrebuje vsaka nacionalna historiografija. Po zgledu starejših baročnih historiografov je s prvimi zametki kritičnega pristopa pričel deželno zgodovino s področja literature pomikati v sfero znanstvene vede.⁴⁶ Če ne bi bilo Schönlebna, bi ga bilo treba ustvariti. Brez njegovih objavljenih in neobjavljenih tekstov bi bil tudi Valvasor drugačen, z njim pa tudi slovenski zgodovinski spomin.

⁴⁵ Kraus, *Grundzüge*, str. 55. Kraus navaja primer Heinrika Srbika, ki je najpomembnejša dela nemške deželne zgodovine v 17. stoletju povzel z besedami »Politische Zersplitterung der deutschen Geschichtsschreibung«.

⁴⁶ Prav tam, str. 77.

Viri in literatura

Viri

- Hund, Wiguleus, Gewold, Christoph: *Metropolis Salisburgensis, cum notis Christophori Gewoldi 3 Tomi*. Monachii: Ex Typographés Borgiano Apud Viduam, 1620.
- Merian, Matthaeus, Zeiller, Martin: *Topographia Provinciarum Austriacarum Austriae Stjriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis etc.* Franckfurt am Mayn: Merian, 1649.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Carniolia antiqua et nova [.../ sive inclyti Ducatus Carnioliae annales sacro-prophani*. Labaci: sumpt. et typis Joann. Baptistae Mayr, 1680–1681.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg: Endter, 1689.
- Vogel, Johann Nicolas: *Specimen Bibliothecae Germaniae Austriacae. Pars II: Historica*. Viennae: Litteris a Ghelenianis, 1783.

Literatura

- Bratož, Rajko: Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske Cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. *Acta ecclesiastica Sloveniae*, 8. Ljubljana: Teološka fakulteta, Filozofska fakulteta, 1986.
- Brunner, Walter: *Martin Zeiller 1589–1661. Ein Gelehrtenleben*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1990 (2. izdaja).
- Coreth, Anna: *Österreichische Geschichtschreibung in der Barockzeit, 1620–1740*. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nfg., 1950.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Deželak Trojar, Monika: Janez Ludvik Schönleben v luči geografskih in duhovno-kulturnih prostorov. *Prostori slovenske književnosti* (ur. Juvan, Marko). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016, str. 225–243.
- Deželak Trojar, Monika: Prostori Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681) in njihov vpliv na potek njegove življenjske in ustvarjalne poti. *Kronika*, 64/1, 2016, str. 5–18.
- Europäische Geschichtskulturen um 1700 zwischen Gelehrsamkeit, Politik und Konfession* (ur. Thomas Wallnig idr.). Berlin: DeGruyter, 2012.

- Fiska, Patrick idr.: *Historia als Kultur – Einführung. Europäische Geschichtskulturen um 1700 zwischen Gelehrsamkeit, Politik und Konfession* (ur. Thomas Wallnig idr.). Berlin: DeGruyter, 2012, str. 1–19.
- Geschichte Schreiben. Eine Quellen- und Studienhandbuch zur Historiographie (ca. 1350–1750)* (ur. Susanne Rau, Birgit Studt). Berlin: Akademie Verlag, 2010.
- Grafton, Anthony: *What was history? The art of history in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Kidrič, France: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica, 1929–1938.
- Kraus, Andreas: Grundzüge barocker Geschichtsschreibung. *Historisches Jahrbuch*, 88, 1968, str. 54–77.
- Lhotsky, Alphons: *Österreichische Historiographie*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1962.
- Linhart, Anton: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2* (prev. Marjeta Šašel Kos). Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Lottes, Günther: Stadtchronistik und städtische Identität. Zur Erinnerungskultur der frühneuzeitlichen Stadt. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 87, 200, str. 47–58.
- Lukács, Ladislaus S. I.: *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu (1586, 1591, 1599)*. Monumenta Paedagogica Societatis Iesu 5. Romae: Institutum historicum Societatis Iesu, 1986.
- Medieval Scholarship. Biographical Studies on the Formation of a Discipline. Volume 1: History* (ur. Helen Damico, Joseph B. Zavadil). New York, London: Routledge, 2013 (2. izdaja).
- Mihelič, Darja: Jezuit Janez Ludvik Schönleben kot zgodovinar. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1997): zbornik razprav* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province DJ, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani (Redovništvo na Slovenskem, 4), 1998, str. 247–268.
- Miklavčič, Maks: Schönleben, Janez Ludvik. *Slovenski biografski leksikon*, 3. knjiga (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: SAZU, 1960–1971, str. 236–240.
- Mlinar, Janez: Zgodovinopisje kot izraz samozavedanja mestnih elit: primer Ptuja, Celja in Ljubljane. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino = Urban elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alps, the Adriatic and the Pannonian plain* (ur. Janez Mlinar, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Zbirka ZČ, 42), 2011, str. 439–456.
- Radics, Peter: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain*, 7, 1894, str. 1–72.

- Radics, Peter: Schönleben, Johann Ludwig. *Allgemeine Deutsche Biographie*, 32 zv. Leipzig: Duncker und Humblot, 1891, str. 314–315.
- Rutherford, Aris: Jean Mabillon (1632–1707). *Medieval Scholarship. Biographical Studies on the Formation of a Discipline. Volume 1: History* (ur. Helen Damico, Joseph B. Zavadil). New York, London: Routledge, 2013 (2. izdaja), str. 15–32.
- Sullivan, Donald: Jean Bolland (1596–1665) and the early Bollandists. *Medieval Scholarship. Biographical Studies on the Formation of a Discipline. Volume 1: History* (ur. Helen Damico, Joseph B. Zavadil). New York, London: Routledge, 2013 (2. izdaja), str. 3–14.
- Šašel Kos, Marjeta: *The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia – Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1997.
- Zwitter, Fran: Prva koncepcija slovenske zgodovine. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 20, 1939, str. 355–372.

Between Universal History and Local Chronicles: Schönleben and His Place in Seventeenth-Century Historiography

Alongside Janez Vajkard Valvasor, Janez Ludvik Schönleben is considered the most important representative of Baroque historiography in Carniola. His principal historical works, *Carniolia antiqua et nova* («Carniola Old and New») and *Aemona vindicata* («Emona Vindicated»), broke new ground in Carniolan provincial historiography, seeking to fill the gap highlighted by certain German chroniclers in the first half of the seventeenth century. The two books are the result of Schönleben's several years of planned collection of material and his good knowledge of European and local historiographic production. It is thus highly significant to know the influences he was subjected to and the sources he drew from to properly evaluate his intellectual endeavors and place them within the broader context of Baroque historiography.

This article outlines the premises on which Schönleben's historiographic text are based. He followed the established principles of that time in both form and methodology. His writing is based on the redemptive concept of history. Modeling older historiographic texts, he tends to accumulate sources that he cannot yet evaluate in textual-criticism terms. New methodological approaches that spread under the influence of the Bollandists and Maurists only became well established in the decades after his death. Nonetheless, the negative judgments in early Slovenian historiography are exaggerated. Schönleben successfully introduced the applicable working standards of the time to Carniola, paving the way for later authors, especially Valvasor.

SCHÖNLEBNOVO MESTO V ZGODOVINOPISJU NJEGOVEGA ČASA

Darja Mihelič

Polihistorske objave v prvih stoletjih po iznajdbi tiska

Proti koncu srednjega in v prvih stoletjih novega veka je izhajalo mnogo manj knjig kot danes, število objav pa je postopoma naraščalo. Tedanje knjižne objave so bile praviloma obsežnejše kot sodobne. V srednjeevropskem prostoru so bile pisane v latinščini, nemščini in italijanščini, pojavili pa so se tudi prvi slovenski in hrvaški tiski. V delih tedanjih polihistorjev je bila sistematika razporejanja snovi pogosto nelogična in težko obvladljiva. Mnogi so nizali dogodke brez časovne opredelitve, večkrat v kronološko neurejenem zaporedju, občasno so jih opisovali po večkrat, a ne vedno enako. Imeli so pregled nad knjižno produkcijo svojega časa in pri pisanju pogosto posegali po predhodnih piscih. Neredko so brez lastnega komentarja povzemali njihovo besedilo, čeprav se privzeti citati predhodnikov niso skladali niti med seboj niti z avtorjevim lastnim izvajanjem o isti stvari. Občasno so se s trditvami drugih piscev spuščali v dolgovezna razpravljanja. Suhoparna zgodovinska dejstva so večkrat popestrili z bajkami, izmišljotinami in celo z zavestno potvorjenimi vložki. Pogosto so po svoje izpopolnjevali vrzeli v genealogijah vladarjev. V teh delih mrgoli nedorečenosti in netočnosti, ki jih je kasnejša historiografija le postopoma odpravljala. V tem pogledu moramo starejše zgodovinopisje opazovati in raziskovati kot živ organizem, ki raste na predhodnem védenju. Vsak nov zgodovinski izsledek ali novo dognanje namreč kasnejšemu piscu omogoča doseganje zaključkov in spoznanj na višji ravni. Pregled zgodovinopisnih izsledkov skozi daljši čas razkriva postopna in skokovita napredovanja v razumevanju preteklosti ter približevanje védenja in razlag o njej sodobnim interpretacijam.

Srednjeevropska historiografija prvih stoletij novega veka si je pogosto zastavljala vprašanje porekla etnij. V tem pogledu je v tem obdobju prevladovalo pangermansko stališče, ki je vsem evropskim ljudstvom ne glede na njihov jezik pripisovalo germanski izvor. Druga, redkeje zastopana teza pa je bila, da je vsem Evropejcem lastno slovansko poreklo. Sicer pa je bila

značilnost zgodovinskih del tega časa v omenjenem prostoru pogojena s politično stvarnostjo, v kateri so živeli pisci: opredeljevale so jo predvsem deželne meje. Pisci so se v prostorskem pogledu največkrat omejevali na posamezno deželo, povpraševalci oziroma naročniki (plačniki) njihovih zgodovinskih spisov pa so bili pogosto deželni stanovi. Zato so dela običajno opevala slavo domače dežele. Njihovi avtorji so bili predstavniki deželnega (in stanovskega) zgodovinopisja. V 17. stoletju so se jim pridružili zastopniki dvornega in cerkvenega zgodovinopisja. Dvorni zgodovinopisci so se prvenstveno osredotočali na opevanje vladajoče (habsburške) dinastije, cerkveni pa so opisovali zgodovino in misijonske zasluge upravnih enot katoliške Cerkve.¹ Šele v 18. stoletju je v prostorskem pogledu prišlo do zavestnega preraščanja deželnega v zgodovinopisje širšega območja, katerega skupni imenovalc je bila tam živeča etnija.

Vrhunci historiografije vzhodnoalpskega prostora v 17. stoletju

17. stoletje, v katerem je živel in deloval retorik, teolog, filozof in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben, je prineslo vzpon erudicije in iskanja zgodovinske resnice, delo na virih in kritiko predhodnih zgodovinskih spoznanj. V historiografiji vzhodnoalpskega prostora je postreglo s tremi monumentalnimi historiografskimi objavami: V nemščini zasnovani *Annales Carinthiae, das ist Chronica des Loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten* (»Koroški anali, to je kronika častitljive nadvojvodine Koroške«) so leta 1612 izšli pod imenom Hieronyma Megiserja, vendar je bil njihov glavni avtor Michael Gothard Christalnick.² Leta 1681 je v latinščini izšlo delo *Carniolia antiqua et nova sive Inclyti ducatus Carnioliae Annales sacroprophani*³ (»Nekdanja in novodobna Kranjska ali sveto-posvetni anali slavne vojvodine Kranjske«) Janeza Ludvika Schönlebna,⁴ leta 1689 pa nemško delo *Die Ehre dess Herzogthums Krain* (»Slava vojvodine Kranjske«),⁵ ki ga je napisal Janez Vajkard Valvasor.⁶ Zgodovinski del knjige

1 Delitev zgodovinopiscev na dvorne, cerkvene in deželne vpeljujeta Coreth, *Österreichische Geschichtschreibung in der Barockzeit*, in Lhotsky, *Österreichische Historiographie*.

2 Za podatke o njegovem življenju gl. Neumann, *Michael Gothard Christalnick*. O avtorstvu dela gl. Grossmann, Megiser, Christalnick und die Annales Carinthiae.

3 Delo sega le do leta 1000.

4 O njegovem življenju in delu gl. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*.

5 Prevod: Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*.

6 Prim. Reisp, *Janez Vajkard Valvasor*; Golec, *Valvasorji*; Golec, *Valvasor*.

Naslovnica dela *Annales Carinthiae* (1612).
Vir: Digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si).

je nastal s sodelovanjem Erasma Franciscija.⁷ Med letoma 1657 in 1663 je sicer nastala še rokopisna *Historia rerum Noricarum et Foroiuliensium*⁸ (»Zgodovina noriških in furlanskih dogodkov«) Martina Bavčerja (Bauzer),⁹ ki se pri historiografskih opisih v veliki meri naslanja na Christalnick-Megiserjevo zgodovino Koroške in v latinskem jeziku dokaj zvesto sledi njenim poglavjem.¹⁰ To delo bomo v tem prispevku pustili bolj ob strani.

Razlage izvora Evropejcev

Vsi avtorji (vključno z Bavčerjem) sprejemajo tezo poznega nemškega humanizma in evropskemu prebivalstvu pripisujejo germanski izvor. Omenjena dela so zgodovine dežel Koroške (Christalnick-Megiser), Kranjske (Schönleben,¹¹ Valvasor-Francisci) in Goriške v širšem geografskem okviru (Bavčer).

Christalnick-Megiserjevo delo (str. 2) omenja, da so Korošci »Teutsch und Windisch under einander« (»Nemci in Slovani pomešani med seboj«). Kljub raznovrstnim spremembam so bili vedno pravi Nemci (»rechte Teutsche«), med katere so se postopno pomešala vindska in slovanska ljudstva (»Windische vnd Slavonische Vœlcker«). Slovanski Korošci so se z Nemci na Koroškem tako močno združili in pomešali, da je iz obojih nastalo eno ljudstvo. Nadvojvodina Koroška je poseljena obenem s Slovani in Nemci, na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem pa v mestih govorijo nemško in bavarsko, na deželi pa slovansko. Prastara svoboščina je bila, da je bil koroški vojvoda umeščen v slovanskem jeziku, v katerem se je koroški knez smel tudi pred rimskim cesarjem braniti obtožbe (str. 339–341).

7 Za Erasma Franciscija gl. Glonar, Francisci, Erasmus.

8 Prim. Jelinčič, *Zgodbe Norika in Furlanije in Zgodovina Norika in Furlanije*.

9 Za njegovo življenje in delo z navedbami sklicev prim. Mihelič, Bavčer, Martin.

10 Verska usmeritev protestantskih predhodnikov Christalnicka oziroma njegovega plagiatorja Megiserja jezuita Bavčerja očitno ni motila, da ne bi sprejel in povzel njunih zgodovinarskih razlag.

11 Ob značilnostih deželno(ostanovsk)ega zgodovinopisja bi mogli Schönlebnovi zgodovini Kranjske vsaj deloma pripisati tudi značaj cerkvenega in dvornega zgodovinopisja. Beleži namreč tudi kroniko dogodkov, ki zadevajo krščanstvo in pokristjanjevanje, z letom 45 po Kr. začne šteti leta »po Petru« in nato po njegovih papeških naslednikih. Od leta 666, kamor postavlja smrt »habsburškega kneza« Ottoberta, kneza zgornje Alemanije, iz katerega naj bi izvirala habsburška vladarska rodbina (*Carniolia*, I, 3, str. 356), pa v knjigi zvesto spremlja tudi »habsburško« genealogijo.

Na Bavčerjevo prepričanje o germanski preobrazbi galskih ali keltskih starih Karnov, prebivalcev Norika, namiguje njegova teza o genealogiji osvajalcev tega območja, ki naj bi s Herculom Alemanom ali Germanicom segala že v 3. tisočletje pr. Kr. (Slovanske) Vende Bavčer omenja leta 169 po Kr. in jih šteje h Germanom, vendar jih v kasnejšem besedilu (ok. 500) enači s Slovani. Zdi se, da bodisi razlikuje dvoje Vende ali pa tudi Slovane šteje med germanska ljudstva.

Čeprav se Schönleben v marsičem ne strinja s predhodnikom Megiserjem (oziroma pravilneje s Christalnick-Megiserjem, gl. zgoraj), je nadaljeval njegovo vsenemško koncepcijo. V prvem od treh delov svoje zgodovine Kranjske za Germane proglašja tako Kelte kot Panonce, Tavriske, Noričane, Gete in Dačane. Predrimski prebivalci Kranjske, stari Karni, naj bi bili po poreklu (navadah, jeziku) Germani. Izhajali naj bi iz Kelto, ti pa naj bi bili ljudstvo iz stopljenih Galcev in Germanov, ki jih stari pisci imenujejo Germani ali Galci. Schönleben s preprosto razlago podobnosti besed nakazuje možnost, da ime Kelt izvira iz nemške besede »kalt« (*Carniologia*, I, 1, str. 34–45). Germansko poreklo pripisuje tudi Karnom, pa tudi stari Slovani naj bi bili po njegovem mnenju prvotno Germani.

Tudi *Slava vojvodine Kranjske* poreklo Kranjcev izpeljuje iz Nemcev ali Galcev. Korošci in Kranjci naj bi bili, odkar so bili pregnani stari prebivalci, mešanica Slovanov (»Sclavonier«) in Nemcev (»Teutsche«) ali, točneje, Nemcev dveh govornih načinov, ker naj bi bili Slovani verjetno nemškega izvora (*Die Ehre*, I, 1, str. 38). Francisci (*Die Ehre*, II, 5) obširno opisuje menjave prebivalcev na Kranjskem. Deveti prebivalci Kranjske naj bi bili »Wenden (oder Slaven)«. Vendi naj bi bili isto ljudstvo kot Vandali, le čas njihovega prihoda na Kranjsko naj bi se razlikoval (*Die Ehre*, II, 5, str. 187). Po Schönlebnu Francisci posredno povzema Bohoričev uvod v *Arcticae horulae*,¹² da so Heneti, Veneti (ali Venedi), Vindi, Vandali in Slovani eno ljudstvo istega izvora. Jasno mu je, da sta slovanski in nemški jezik različna, pač pa naj bi obstajala določena jezikovna podobnost med sarmatskimi in slovanskimi (»Sclavonische«) ljudstvi. V pojasnilo dodaja, da se pri razlikovanju ljudstev nekdanj niso ozirali le na jezikovno razliko, ampak predvsem na očetovino ali domovino in pokrajino. Glede na to, iz katerih dežel

12 Bohorič, *Arcticae horulae*.

so izšli Vendi, jih je treba prišteti k »Teutschen«. Jezik starih Vendov ne nasprotuje trditvi, da so bili »Teutsche«. To so bili tako Vendi kot Vandali. Čeprav so izšli iz sarmatskih gozdov in divjin, jih ne bi smeli razločevati od »Teutschen«, ker so stanovitno živeli med Nemci in se je njihova kri premešala. Tudi svoj jezik, ki je bil v korenu sarmatski, naj bi preoblikovali po posebnem vendskem ali slovanskem dialektu. Francisci dopušča možnost tako sarmatskega kot nemškega izvora Vendov, ki naj bi se bodisi pred Kristusovim rojstvom priselili iz Sarmatije do Visle, Odre in Baltika ter se tam po daljšem ukoreninjanju in nadaljnjem razvoju, ne da bi izgubili svoj jezik, preoblikovali v nemško ljudstvo, oziroma naj bi spočetka zrasli iz nemškega debla, v skupnosti in stiku z mnogimi, zlasti sarmatskimi ljudstvi pa naj bi bili deležni sarmatskega jezika, ki so ga sčasoma kot Slovani poimenovali slovanski (*Die Ehre*, II, 5, str. 191–195). Vendi naj bi ime Slovani sprejeli okrog leta 500 (*Die Ehre*, II, 5, str. 194, 197). »Slawische Nation« pa naj bi – kot navaja Francisci – nekateri v glavnem delili na »Venedische« (ali »Windische«), »Sarmatische« in »Illyrische Slavonier« (*Die Ehre*, II, 5, str. 201).

Po sodobnem strokovnem mnenju so bili Geti in Dačani indoevropski plemeni starodavnih Tračanov, ki so poseljevali velik del Balkana. Heneti ali Veneti so bili indoevropsko ljudstvo v današnji severni Italiji, drugi (baltski) Veneti pa indoevropsko ljudstvo na današnjem Poljskem. To ime je kasneje v inačicah Veneti, Venedi, Vendi, Vindi (včasih z začetnico W) označevalo Slovane. Vandali niso bili identični z Veneti oziroma Slovani, ampak so bili vzhodnogermansko pleme z območja današnje Poljske. Galci, Karni, Tavriski in Noričani so bili po sodobnem mnenju del velike družine Keltov. Sarmate stroka opredeljuje kot iransko nomadsko ljudstvo z območja Urala, ki je med 4. in 2. stoletjem pr. Kr. razširilo oblast do Panonske nižine in Baltika. Huni so bili azijsko nomadsko ljudstvo, ki je v valu preseljevanj ljudstev v drugi polovici 4. stoletja plenilo po Evropi. Drugo evrazijsko nomadsko ljudstvo, ki je v Evropo prodiralo v drugi polovici 6. stoletja, so bili Avari ali Obri, medtem ko so bili Ogri ali Madžari nomadsko ljudstvo ugrofinskega izvora z območja Urala, ki je v drugi polovici 9. stoletja prodrlo v Panonsko nižino in se tu naselilo.

Naselitev prostora med Alpami in Jadranom

Po Christalnick-Megiserju naj bi bili stari »Winden«, imenovani »Khärner«, slavni ilirski predniki Korošcev, ki so posedovali deželo pod gorovjem, imenovanim »Thaur«, navzgor ob Muri, Dravi in Savi do Italije (*Annales Carinthiae*, str. 340). Skupaj s Huni (tako tedanja historiografija napačno poimenuje dve stoletji kasnejše Avare) in drugimi »Windischen Völckern« naj bi leta 559 po Kr. vdrli v rimsko državo ter osvojili Dalmacijo in Liburnijo, po katerih je dobila ime »Windische Marck« – »Slovenska marka«,¹³ (*Annales Carinthiae*, str. 354–356). Delo poroča tudi o preseljevanju Slovanov iz Češke in Koroške na Bavarsko ter o spopadu z Bavarci pri vzhodnotirolskem Aguntu, ki ga postavi v leto 605 (*Annales Carinthiae*, str. 378), sodobna historiografija pa v 593.

Schönleben leta 336 omenja vdor Vandalov na Kranjsko: to naj bi bil prvi naselitveni val slovanskih Vendov, ki naj bi bili identični z germanskimi Vandali. To isto ljudstvo naj bi po letu 548 prodiralo na Kranjsko pod imenom Slovani (*Carniolia*, I, 1, str. 208–210). Karantanci naj bi se zlili iz notranjealpskih Karnov, ki naj bi jih preplavili Slovani iz Dalmacije in Panonije (*Carniolia*, I, 3, str. 331–332). Langobardski pohod iz Panonije v Italijo Schönleben povzema po *Historia Langobardorum* (»Zgodovini Langobardov«) Pavla Diakona. Izpraznitev Panonije, ki naj bi jo Langobardi prepustili Hunom (gre za Avare), pravilno datira z 2. aprilom 568. Langobarde naj bi pot v Italijo vodila mimo »Mons regius« (Kraljeve gore) blizu Grobnika pri Reki. Schönleben meni, da je šel tu del langobardskega vala, večji del pa naj bi uporabil običajnejšo pot Sremska Mitrovica–Sisek–Drnovo pri Krškem–Trebnje–Ljubljana–Vrhnika–Logatec–Hrušica (*Carniolia*, I, 3, str. 311–312).

Prvi prihod »Winden« ali »Sclaven« na Kranjsko Francisci (po Schönlebnu) v *Slavi vojvodine Kranjske* postavlja v leto 336, ko so na Kranjsko prišli Vandali, ki naj bi odslej tu živeli. Sredi 6. stoletja naj bi se Slovani iz Dalmacije selili v sosednje Liburnijo, Japidijo, Panonijo in Norik, to je na današnjo Kranjsko in Koroško (*Die Ehre*, II, 5, str. 211–212). O prvem vdoru Slovanov prek Donave leta 548, zavzetju velikega dela Panonije in

13 Hauptmann, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, str. 356–371; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 56–69; Stih, *Dežela Grofija v Marki in Metliki*; Komac, *Od mejne grofije do dežele*.

Kranjske ter novih osvojitvah okrog leta 590, kakor tudi o slovanskem spopadu z Bavarci pri Aguntu, ki ga umešča šele v leto 612 (namesto v 593), piše tudi Valvasor (*Die Ehre*, IV, 14, str. 234, 242–243). Poroča o prihodu Langobardov v Italijo v letih 567 in 568. Pot njihove vojske opisuje enako kot Schönleben, »Kraljevo goro«, s katere je langobardski vojskovodja Alboin gledal v Italijo, pa (podobno kot Schönleben) locira na »Kraljevi verch« blizu Grobnika in Bakarja (*Die Ehre*, IV, 14, str. 237–238).

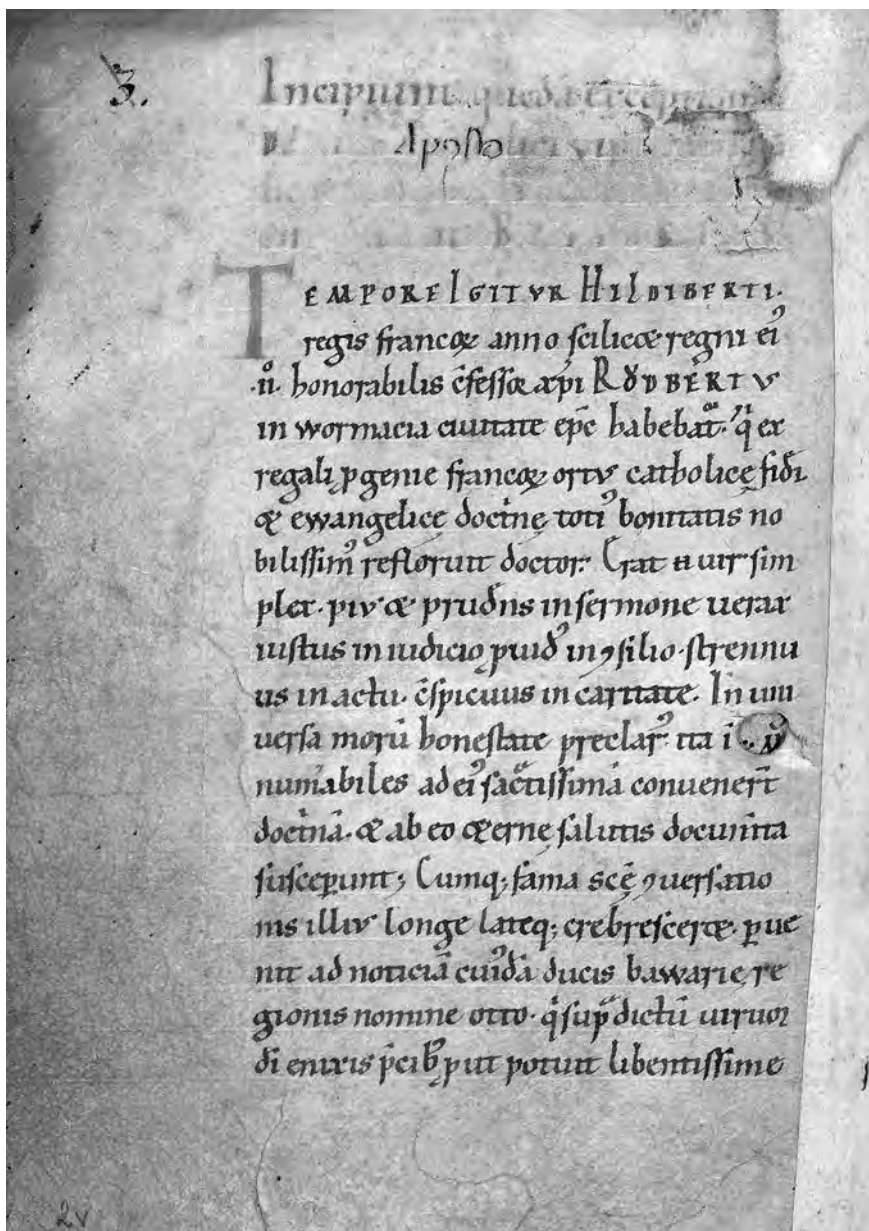
Enačenje (slovanskih) Vendov in (germanskih) Vandalov ter s tem v zvezi omemba prvega naselitvenega vala prvih (Slovanov) je pri Schönlebnu (in po njem v *Slavi*) napačno, vendar pa je širjenje Slovanov v vzhodno-alpskem prostoru časovno pravilno umestil v čas po sredi 6. stoletja. Kot prvi je razjasnil razmerje Avarov in Slovanov: sprva je bilo prijateljsko, kasneje so bili Slovani v podrejenem položaju. Smeri, iz katerih so se Slovani priseljevali, odstopajo od sodobnih spoznanj, po katerih je starejši naselitveni tok zahodnih Slovanov po sredi 6. stoletja vzhodne Alpe zajel s severa, z območja današnje Moravske med Travno in Dunajem proti jugu do Karavank in nato proti jugozahodu ob Dravi, pol stoletja kasneje pa je z jugovzhoda v vzhodne Alpe prodiral naselitveni val južnih Slovanov, ki so prihajali pod okriljem Avarov.¹⁴ Starejša ljudstva, ki so prečkala ta prostor, so bila Huni, Goti in Langobardi, ljudstvo, ki se je kasneje ustalilo v Panoniji, pa Ogri ali Madžari. Schönleben naselitvenega vala Slovanov s severa ni poznal (medtem ko severno smer iz Češke omenjajo *Koroški anali*). V *Slavi* zasledimo povzetek Schönlebnovih spoznanj brez novih ugotovitev.

Glede langobardske poti iz Panonije v severno Italijo sodobna historiografija¹⁵ pritrjuje mnenju italijanskega zgodovinarja Carla Guida Mora,¹⁶ da je del Langobardov potoval iz Panonske nižine proti Italiji od Sremske Mitrovice ob Savi proti zahodu, del pod Alboinom pa od zahoda Blatnega jezera po klasični poti v smeri Ptuj–Celje–Trojane–Ljubljana–Vrhnika, od tod na Kalce pri Logatcu ter dalje v dveh smereh: proti zahodu v Ajdovščino, oziroma mimo Hrušice, proti jugu v Postojno, nato po Vipavski dolini čez Razdrto in Vipavo do Ajdovščine. Ta, druga smer se v Razdrtem približa Nanosu, ki je najverjetneje istoveten s »Kraljevo goro«, na katero se je povzpел Alboin.

14 Grafenauer, Ob tisočštiristoletnici slovanske naselitve; Žužek, Naselitev Slovanov.

15 Prim. Diakon (Diaconus), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*, str. 88–89, op. 28.

16 Mor, Pohod kralja Alboina.

Prepis prve strani spisa *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*.
Vir: © ÖNB, Cod. 596: *Kirchenhistorische Sammelhandschrift*
(<https://onb.digital/result/10035BD9>).

Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev v krščansko vero

Za zgodnjerednjeveško zgodovino prostora med Alpami in Jadranom je – ob številnih drugih virih – bistvenega pomena *Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev v krščansko vero*, kratko *Konverzija*¹⁷ iz okrog leta 870, ki ob podrobnem opisu misijonske dejavnosti ponuja podatke o političnih dogodkih od 7. do 9. stoletja v alpsko-panonskem prostoru. Poglejmo, ali in v kakšni obliki je izročilo tega pomembnega zapisa doseglo avtorje obravnavanih del in kako so interpretirali posamezne dogodke tega razdobja.

Koroški anali poznajo *Konverzijo* po njeni izpeljanki *Vita Virgilii*,¹⁸ mnogo podatkov iz nje povzemajo posredno po predhodnih avtorjih Aventinu¹⁹ in Laziju,²⁰ večkrat pa ob navedbah iz nje citirajo skrivnostnega pisca Ammonia Salassa²¹ iz Celovca. Schönlebnu je bila *Konverzija* znana po *Vita Virgilii* in po objavi pri Chesneusu (Du Chesnu).²² Na tega, danes malo znanega francoskega učenjaka, čigar različice priimka so tudi Chesnius, Duchenius ter Quercetanus ali Querneaeus, njegovo osebno ime pa je bilo Andreas ali André, se je pri povzemanju podatkov iz *Konverzije* za opis starejših zgodovinskih obdobij v *Slavi vojvodine Kranjske* opiral tudi Erasmus Francisci. Du Chesnova objava pa je zajela le del besedila *Konverzije*.²³ Ne *Koroški anali* ne Schönleben ne *Slava* pa niso poznali starejših celovitih objav tega spisa izpod peresa Matije Vlačiča (1562)²⁴ in Marquarda Freherja (1602).²⁵

17 Prim. Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*; Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, (1979); Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012); Grafenauer, *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev*; Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum*.

18 VIII. Vitae et miracula sanctorum Iuvavensium Virgilii, Hartwici, Eberhardi, str. 87–95.

19 Aventinus, *Annalium Boiorum libri septem*; Aventinus, *Chronica*. Za podatke o avtorjevem življenju prim. Dünninger: *Johannes Aventinus*.

20 Lazijs, *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis*. Za podatke o avtorjevem življenju prim. Nußbaumer, *Geistiges Kärnten*, str. 137–138; Wölger, *Die historische Literatur in und für Kärnten*, str. 29–31; Lhotsky, *Österreichische Historiographie*, str. 85–86.

21 Gre za izmišljenega avtorja, prim. Doblinger, Hieronymus Megisers Leben und Werke, str. 460–461.

22 Du Chesne, *Historiae Francorum scriptores coetanei*, str. 220–221.

23 Mihelič, *Izročilo Konverzije*.

24 Flacius Illyricus, *Catalogus testium ueritatis*.

25 Freher, *Rerum Bohemicarum antiqui scriptores*.

Sodobna spoznanja o zgodovini vzhodnoalpskega prostora po *Konverziji*

Za primerjavo spoznanj historiografskih del, ki smo jih vzeli pod drobnogled, si najprej oglejmo nekaj glavnih sodobnih ugotovitev o dogajanju v vzhodnoalpskem prostoru, za katero je glavni vir *Konverzija*. Po sodobnih razlagah so se Slovani v srednji Evropi leta 623 povezali v plemensko zvezo, ki ji je načeloval Samo,²⁶ in se uspešno uprli pritisku Avarov. Frankovski kronist Fredegar Sama označuje za frankovskega trgovca,²⁷ medtem ko mu *Konverzija* pripisuje slovansko poreklo.²⁸ Samo je dal pobiti trgovce frankovskega kralja Dagoberta. Po izročilu *Konverzije* naj bi Dagobert Sama za kazen pokoril,²⁹ Fredegar pa poroča, da so bili v vojaškem spopadu frankovski zavezniki Langobardi in Alamani uspešni, medtem ko je glavnina frankovske vojske doživela poraz pri Wogastisburgu.³⁰ Sedež Samove zveze je bil na Češkem, v vzhodnih Alpah pa je (po poročanju Fredegarja) v njenem okviru obstojala »marca Vinedorum« (kasnejša Karantanija) z lastnim knezom Valukom.³¹ Samostojnost je ohranila tudi po Samovi smrti leta 658. Naslednja prelomnica nastopi po letu 743, ko so Karantance ogrožali Avari (*Konverzija* jih imenuje Huni). Knez Borut je prosil za pomoč Bavarce, ki so za uspešno posredovanje in kot zagotovilo zvestobe na Bavarsko odpeljali talce, med njimi Borutovega sina Cacatia (slovensko Gorazda) in Cheitmarja (slovensko Hotimirja) ter ju vzgojili v krščanski veri.³² Po Borutovi smrti leta 748 so Bavarci na ukaz Frankov že pokristjanjenega Gorazda vrnilo Slovanom, ki so ga postavili za kneza. Vladal je tri leta, po njegovi smrti pa je na prošnjo ljudstva leta 751 z dovoljenjem frankovskega kralja Pipina zavladal Hotimir in na široko odprl vrata salzburški misijonarski dejavnosti.³³ Salzburški škof, Irec Virgilij, je na prošnjo knezu Hotimirju poslal pokrajinskega škofa Modesta v spremstvu številnih klerikov, ki so posvetili več karantanskih

26 Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 154.

27 *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* (48.), str. 144–145.

28 Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 64.

29 Prav tam, str. 64; Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 163.

30 *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* (68.), str. 154–155.

31 Prav tam (72.), str. 157; Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 164.

32 Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 220.

33 Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 64; Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 223, 225.

cerkva.³⁴ Pod Hotimirjem je v letih 763 in 765 prišlo do dveh neuspešnih vstaj (»carmula«, »seditio«), po njegovi smrti pa še do tretje, ki jo je leta 772 zatrl bavarski knez Tasilo III. Zavladal je Valtunk. Nadaljeval se je salzburški misijon, ki je bil v času vstaj prekinjen.³⁵ Razlog za vstaje oziroma razkol v zapisu ni omenjen.³⁶ Leta 788 je bil Tasilo zaradi nezvestobe in paktiranja z Avari odstavljen, Bavarska s Karantanijo vred pa vključena v frankovsko državo,³⁷ a je ohranila domače vladarje (Pribislav, Semik, Stojmir, Etgar).³⁸ Po uporih Ljudevita Posavskega v letih 819–823³⁹ in bolgarski nevarnosti⁴⁰ je leta 828 prišlo do preureditve mejnih plemenskih kneževin v mejne grofije pod frankovskimi grofi.⁴¹ *Konverzija*, ki let dogajanja ne navaja – ta so predmet interpretacij zgodovinopiscev –, omenja tudi razmere v Spodnji Panoniji,⁴² legendo o salzburškem duhovniku Ingu, ki je s pojedino, na kateri je ponižal poganske velikaše, dosegel njihovo spreobrnitev,⁴³ in nauk »filozofa« Metoda.⁴⁴

Razlage dogajanja v izbranih delih

Koroški anali prvotno vodilno vlogo nad koroškim ljudstvom pripisujejo Bavarcem. Prvi koroški knez naj bi bil leta 537 bavarski vojvoda »Theodo II.« (*Annales Carinthiae*, str. 342). Do leta 622 naj bi Slovani (»die

34 Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 64, 66; Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 227, 232.

35 Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 66; Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 234, 236, 238, 244, 246, 251, 257, 258, 260, 263. Po pričevanju v *Vita Virgilii* naj bi škof Virgilij tudi osebno obiskal Karantanijo, kar pa se ni zgodilo (prim. Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 264). Virgilij je umrl leta 784, sledil mu je škof Arno (prim. Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 265, 266).

36 Vzrok vstaj so bile najverjetneje nepriljubljene družbene, gospodarske in verske spremembe, ki so se jim zoperstavili ugledni zagovorniki starih praks.

37 Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 272.

38 Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 72; Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 331.

39 Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 57, 58, 60, 61, 64, 68, 71, 76.

40 Prav tam, 2. knjiga, št. 92.

41 Prav tam, št. 96.

42 Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 72, 74, 76, 78.

43 Prav tam, str. 68; Kos, *Gradivo*, 1. knjiga, št. 336. Da gre za salzburškega duhovnika, je ugotovil Herwig Wolfram (prim. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 151–157).

44 Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (2012), str. 78, 80; Kos, *Gradivo*, 2. knjiga, št. 213, 225.

Windische») frankovske kralje in bavarske vojvode spoštovali kot svoje deželne kneze. Kot šesti v vrsti koroških knezov se omenja »Samois«, prvi slovanskega rodu (*Annales Carinthiae*, str. 383). Poleg dežele »zu Khärndten« naj bi pridobil še »Oesterreich« in »Windische Land« (*Annales Carinthiae*, str. 396). Tak naj bi bil torej po avtorjevem mnenju obseg Samovega območja. Pisec »Barucha« (Boruta) napačno postavlja za neposrednega Samovega naslednika (ločilo ju je vsaj pol stoletja). »Carasta« (Gorazda) naj bi Slovanom postavili za kneza Bavarci na ukaz Frankov (str. 413). Okrog leta 700 (spet pol stoletja prezgodaj) naj bi mu sledil bratranec »Chitomarus« ali »Kreytzmar« (Hotimir). Vladal naj bi 57 let; v njegovem času naj bi se dežela pokristjanila, vendar se je pogansko plemstvo Hotimirju upiralo. Hotimirju je sledil sin »Valdungus« (Valtunk – sorodstvena zveza s Hotimirjem v virih ni izkazana): z njim naj bi izumrlo plemenito poreklo slovanskih knezov (*Annales Carinthiae*, str. 422). Okrog leta 770 naj bi plemstvo na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Slovenski marki kruto preganjalo krščanstvo in kristjane. Posredoval naj bi bavarski vojvoda Tasilo ter na Koroškem in v Slovenski marki postavil kneza »Valdunga«. Salzburški škof Virgilij mu je poslal misijonarje (*Annales Carinthiae*, str. 448–450). Slikovit, a izmišljen opis uporov proti krščanstvu, pri katerem se delo sklicuje na neobstoječega pisca Ammonia Salassa, je imel med historiografskimi nasledniki velik odmev,⁴⁵ zato kratko povzemimo njegov opis dogodkov: »Windische herren« na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Slovenski marki so bili večinoma še neverni ter so po Hotimirjevi smrti pregnali duhovnike in kristjane na Bavarsko, vdrli pa so tudi na Laško in neusmiljeno preganjali krščanstvo. Materam so trgali dojenčke od prsi, jih metali na kup in sežigali, žene privezovali na drevesa, jim parali trebuhe in streljali nanje s puščicami. Bavarski vojvoda Tasilo je s tremi vojskami vdrl na Koroško in v Slovensko marko, na treh lokacijah premagal sovražnike, osvojil deželo in polovil slovanske prvake. Na Koroškem in v Slovenski marki je za kneza postavil Valtunka. Pogani so se še naprej upirali veri. Vodili so jih »Drochus«, »Hermannus Aurelius«, »Samo«, »Theodorus« in »Henricus«. V času nemirov ni bilo v deželi nobenega duhovnika več. Valtunkovi krščanski podaniki so pomagali

⁴⁵ Mihelič, Vstaja, imenovana »carmula«; Mihelič, Die Christianisierung Karantaniens; Mihelič, Retorični dodatki; Mihelič, Die humanistische Geschichtsschreibung; Mihelič, Mit o uporu, imenovanem »carmula«.

izkoreninjati poganstvo. V deželi je prišlo do razkola. Valtunk se je odločil s kristjani zoperstaviti Avreliju in njegovim. Od Beljaka mu je krenil naproti. Pridružil se mu je 18.000 mož. Avrelija in njegovih 4.000 mož je porazil pri Sisku: 600 jih je pobil, 400 ujel. Droh je skušal pripraviti atentat na Valtunka, a mu ni uspelo. Valtunk je pri Metliki opravil z Drohom in Henrikom. Ujetnike so prepeljali v Beljak, kjer so jih kaznovali. Na trgu so jim dali odrezati roke, ušesa in nosove, odsekati gležnje in polomiti golenice, trupla pa so vrgli v mlakuže in jarke. Zaradi krutih kazni, pri katerih so se rablji zgledovali po starih germanskih (!) običajih, se preostali nasprotniki krščanstva niso več tako predrzno upirali svojim knezom (*Annales Carinthiae*, str. 450–458).

Po medvladju »Theoda«, sina bavarskega vojvoda Tasila, naj bi v deželi zavladal plemeniti grof frankovske krvi, »Inguon«. Avtor mu pripisuje nadvojvodsko dostojanstvo, opiše njegovo legendarno pojedino, ki naj bi pripomogla k spreobrnitvi plemstva, ter obred ustoličevanja kneza, ki ga povzame po Eneju Silviju Piccolominiu ter ga pospremi z upodobitvami knežjega kamna in vojvodskega prestola (*Annales Carinthiae*, str. 474–484). Omenja tudi enigmatičnega »kneza Domitiana«, poročenega z Marijo Meransko (*Annales Carinthiae*, str. 531).

S *Konverzijo* se v delu ujemajo imena duhovnikov, ki so sodelovali v pokristjanjevalnih akcijah v deželi, škofov, pokrajinskih škofov, mejnih grofov in knezov, čeprav jim avtor včasih po svoje določi zgodovinsko vlogo.

Po Bavčerjevem izvajanju naj bi »Theodo« Bavarski ob pomoči Vendov in Hunov v dvajsetih letih 6. stoletja Rimljanom iztrgal območje med Donavo, Anižo in Salzo. V Panonijo naj bi prišli Huni in Avari, mediteranski Norik in pokrajine od Donave vzdolž Adiže s severnim, goratim delom Koroške pa naj bi ostale Bavarcem in Vendom. Pri tem naj bi po Bavčerjevem prepričanju nastala jezikovna sprememba, ker je vsako ljudstvo v svojo deželo vneslo svoj govor, Bavarci nemškega in Vendi slovanskega. Tasilo, Frankom podložni kralj Bavarske in »dux« Koroške, naj bi leta 598 pokoril Vende ali Slované, prebivalce Mišenske, Češke in Koroške. Po Christalnick-Megiserju je Bavčer menil, da so se koroški Slovani (628 – gre za leto 623) naveličali bavarskega (ne avarskega) jarma in si zato sklenili izbrati lastnega vodjo (»dux«) iz svojega ljudstva. Privilegij koroških knezov, da v cesarskih kurijah uporabljajo slovanski jezik, je bil po Bavčerjevem mnenju posledica sodstva v slovanskem jeziku

CARNIOLIA ANTIQUA
ET NOVA:
SIVE
ANNALES
SACRO-PROFANI
INCLYTI DUCATUS
CARNIOLIÆ,
TOMI PRIMI.
PARS III.

*A Natali CHRISTI Servatoris vsque ad Annum
Millesimum Ære Christiane.*

Complectitur gesta facta & profana memorabilia vnà cum Chronologia Romanorum Pontificum, Imperatorum, Regum, Ducum, qui Carnioliz dominati sunt:

Infertis plurimis ad vicinas Provincias Styriæ, Carinthiæ, Goritiæ, Slavoniæ, Croatiæ, spectantibus, quæ connexionis causa prætermitti non debuerunt: omnia ex fide probatissimorum Authorum, & veterum Manuscriptorum.

AUTHORE,
JOANNE LUDOVICO
SCHÖNLEBEN,
Carniolo LABACENSI SS. Theologiæ Doctore Pro-
tonotario Apostolico.

LABACI,
Typis JOANNIS BAPTISTÆ MAYR, Typographi Inclytæ Provinciæ.
ANNO CHRISTI M. DC. LXXX.

ANNO ÆMONÆ, feu LABACI Conditæ,
MM. DCCCCIII.

Naslovnica 3. dela spisa *Carniolia antiqua et nova*.
Vir: Digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si).

za časa Sama. Tudi on je menil, da je Borut neposredno nasledil Sama. Slovani naj bi bili podrejeni Bavarcem (Boruta naj bi postavil Tasilo). Po Christalnick-Megiserju je prevzel srhljivi opis uporov ob uveljavljanju krščanstva in razvrstitev vladarjev, ki so sledili Hotimirju: »Valdungo«, Tasilov sin »Theodo« in nato Frank »Inguon«. Pri slednjem omenja vojvodsko čast, po Eneju Silviju Piccolominiju pa povzame opis umeščanja kneza. Tudi pri Bavčerju zasledimo imena duhovnikov in grofov, ki se ujemajo s *Konverzijo*, vendar podatke iz nje citira posredno, prek del Christalnick-Megiserja in Lazija, ki sta tudi sicer bistveni predlogi njegove zgodovine.

Schönleben pravilno trdi, da so Slovani na Koroškem odvrkli avarski jarem (in ne bavarskega, kot je menilo več predhodnih historiografov) in postavili lastnega kneza ali kralja, frankovskega trgovca Sama, kar naj bi se zgodilo leta 624 ali 626 ali 630. Samo naj bi vladal na Koroškem, Štajerskem in v delu Kranjske (medtem ko naj bi drugi del dežele, okoliš Celja in Motnika, spadal pod furlanske kneze),⁴⁶ v Slovenski marki, Avstriji, verjetno v Slavoniji in na Moravskem, morda tudi na Češkem (*Carniolia*, I, 3, str. 344, 350).

Prvi je pravilno opozoril, da je frankovski vladar Dagobert proti Samu (dogodke postavlja v leto 634, štiri leta kasneje kot sodobna historiografija) z glavnino vojske doživel neuspeh pri Wogastisburgu, medtem ko so bili njegovi zavezniki Langobardi in Alamani uspešni. Pravilno je ugotovil, da Karantanci s Samom po tej vojni niso priznali frankovske oblasti. Prvi je opozoril, da je »Marca Vindorum« območje pod Samovo vrhovno oblastjo z lastnim knezom »Wallacom« (*Carniolia*, I, 3, str. 345).

Schönleben je popravil napako v kronologiji predhodnih zgodovino-piscev, da naj bi vladarju Samu neposredno sledil knez Borut, kar je prej povzročalo različna časovna neskladja. Megiserju (tj. Christalnick-Megiserju) zaradi zmotnega redosleda vladarjev očita napako in sam glede na sodobna historiografska spoznanja z nekajletnim zamikom določa kronologijo nasledstva »Borutha« (Boruta), »Carasta« ali »Karasta« (Gorazda) in »Chetimara« (Hotimirja) v Karantaniji sredi 8. stoletja. Borutov nastop vlade postavlja v prvo desetletje 8. stoletja, v katerem omenja tudi spopade Slovanov in Langobardov v Furlaniji, ki so se po poročanju Pavla Diakona ponovili v naslednjem desetletju (*Carniolia*, I, 3, str. 366–369).

⁴⁶ To ne drži: pri »regio Zellia«, kamor se je po poročanju Pavla Diakona razširila oblast furlanskih knezov, ne gre za Celje in Motnik, ampak za dolino Ziljice in Megvarje na Koroškem.

Po *Vita Virgilii* Schönleben citira podatke o Borutu, ki naj bi ga ogrožali Huni (gre za Avare). Bavarci so Karantancem na prošnjo pomagali, jih (po Schönlebnovi kronologiji leta 746 ali 747) podredili Frankom in s seboj odvedli talce. Schönleben omenja, da so imeli Karantanci pred tem lastne kneze. Na tem mestu korektno povzame izročilo *Konverzije*, da so po Borutovi smrti na ukaz Frankov Bavarci poslali Gorazda, ki je bil že kristjan, nazaj Slovanom, ki so jih za to prosili, »ti« pa »so ga naredili za kneza«. Borut naj bi umrl leta 750, Gorazd naj bi vladal v letih 751–754, Hotimir v letih 755–okrog 770, okrog leta 779 pa naj bi mu sledil Valtunk (*Carniolia*, I, 3, str. 351–352). Schönlebnova kronologija za zanemarljiva tri leta zaostaja za sodobno.

Na drugem mestu Schönleben način postavitve karantanskih knezov nekoliko prilagodi in zapiše, da je leta 751 frankovski kralj Pipin »dal« Karantaniji in Kranjski (!) za kneza Hotimirja (iz nadaljevanja je razvidno, da je avtor mislil na Gorazda). Leta 754, po smrti Gorazda, kneza Karantanije in Kranjske, naj bi na Pipinov ukaz iz Bavarske poklicali Hotimirja (*Carniolia*, I, 3, str. 375–376). V zvezi z začetkom kneževanja Inga (788), ki ga Schönleben zmotno šteje za karantanskega kneza, pa dopušča možnost, da ga na oblast ni poklical kralj Karel, ampak »Carnorum gens« (karnijsko ljudstvo – *Carniolia*, I, 3, str. 391). Schönleben opisuje stanje krščanstva in upore zoper krščansko vero pred Ingom. Pri tem se opira na razne vire in pisce, med njimi na *Vita Virgilii*, Du Chesnovu objavo *Konverzije* in predhodnika Adlzreiterja⁴⁷ (*Carniolia*, I, 3, str. 374–384).

Schönleben ugotavlja, da je glavno pokristjanjevalno delo med koroškimi Slovani med letoma 745 in 784 opravil salzburški škof Virgilij, ki naj bi okrog leta 776 prehodil Koroško do območja Hunov (gre za Avare), kjer se Drava steka v Donavo (podatek ne drži). Za časa Inga naj bi bili Slovani, z izjemo plemstva, že pokristjanjeni (*Carniolia*, I, 3, str. 361). Po frankovsko-avarski vojni (dogodek pravilno postavlja v leto 796) se je salzburško misijonsko območje razširilo na Panonijo do sotočja Drave in Donave (*Carniolia*, I, 3, str. 390). Slovani in Bavarci so se naseljevali na območje, s katerega je Karel Veliki pregnal Hune (to je Avare), pri čemer Schönleben

⁴⁷ Adlzreitter, *Annales Bojicae Gentis*; za podatke o Adlzreiterju prim. Jöcher, *Allgemeines Gelehrtenlexicon* (A–C), str. 98, in *Allgemeine Deutsche Biographie* (Aa–Baldamus), str. 88: po ugotovitvah drugega citiranega dela naj bi bil Adlzreiter pri omenjenih bavarskih analih udeležen le kot arhivar, ki je priskrbel izvirno gradivo, medtem ko naj bi bil pravi avtor analog jezuit Johann Verveaux (Warfusäus ali Ferveaux) iz Lotaringije.

omenja štiri mejne grofe vzhodne prefektore ter sočasne karantanske kneze »Prinnihlaunga«, »Ceincias«, »Hroymar« in »Etgar« (*Carniolia*, I, 3, str. 393). Čudi se, da pisec *Konverzije* med knezi ne omenja Inga, blaženega Domicijana, Erika in Kadaloha. Iz tega njegovega zapazanja je razvidno, da je poznal le objavo fragmenta *Konverzije* pri Du Chesnu, celotnega izvirnega besedila pa ne, saj to omenja tako Inga kot Erika. Schönleben meni, da so bili karantanski knezi, ki jih omenja *Konverzija*, podrejeni mejnim grofom in da so na obsežnem območju do sotočja Drave in Donave vladali hkrati (*Carniolia*, I, 3, str. 393). Po sodobnem tolmačenju naj bi posamič zaporedoma sledili Valtunku.

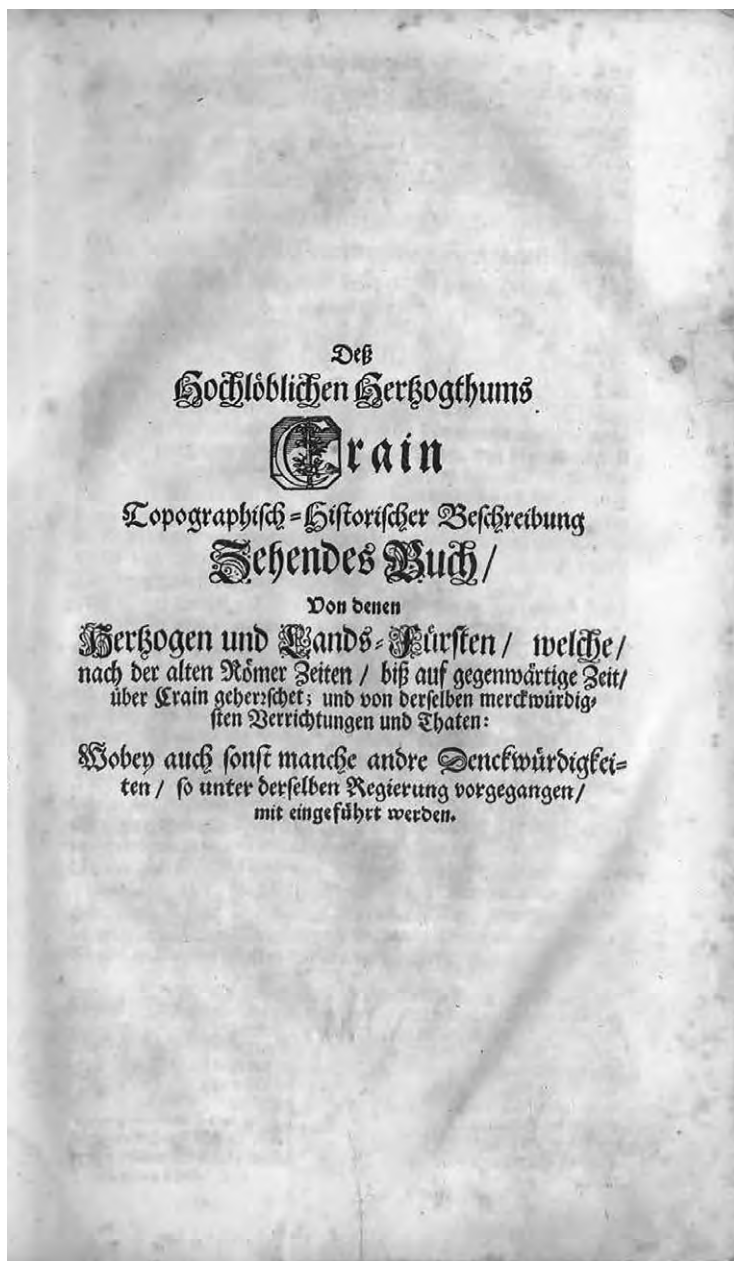
Leta 788, ko naj bi po Schönlebnu pri Karantancih zavladal frankovski plemič Ingo, naj bi bil na čelo Kranjske in Furlanije postavljen Erik, Bavarci in Noričani onstran Aniče pa naj bi dobili grofa Gerolda. Malo kasneje avtor to razdelitev opiše podrobneje: Erik je načeloval Furlaniji, Istri in delu Kranjske. Oblast je prek obmejnih območij, ki so jim vladali langobardski knezi, razširil do Celja. Preostali del Norika je spadal h »Carantanu«: temu je vladal Inguon, ki mu pripisujejo knežji ali celo nadvojvodski naslov. Dolenjska je bila v tem času skupaj z Liburnijo in drugimi ozemlji na vzhodu zaupana knezu Eriku (*Carniolia*, I, 3, str. 387–388). Po spoznanjih sodobnega zgodovinopisja je bil Ingo salzburški duhovnik in ne karantanski knez. Karantanija je v tem času še imela domače kneze in notranjo upravo, čeprav pod frankovsko nadoblastjo.

Po Ingovi smrti (okrog leta 792) naj Koroška ne bi imela več lastnega kneza, ampak naj bi bila skupaj s Štajersko, Kranjsko, Istro in Furlanijo pod Erikom, ki naj bi mu na Koroškem in v furlanski mejni grofiji (po 799, kar je kronološko točno) sledil Kadaloh (*Carniolia*, I, 3, str. 391–392). Dejansko Koroška ni bila podrejena furlanskemu mejnemu okraju, ampak je bila vključena v vzhodno prefekturo bavarskega kraljestva.

Ingov naslednik bi po Schönlebnovem mnenju mogel biti »beatus Domitianus«, za njim pa naj bi zavladala »Hroymar« in »Etgar« (slednja sta omenjena tudi v *Konverziji*, kjer se prvo ime glasi »Ztoimar«). Vsi naj bi bili podrejeni rektorju furlanskega mejnega okraja (*Carniolia*, I, 3, str. 394, 404).

Schönleben opiše vladavino Ljudevita v Panoniji ter potek njegovega upora (pravilno ga postavlja v leta 819–823). Kranjcev in Korošcev, ki so se pridružili Ljudevitu, ne predstavlja kot upornike, ampak naj bi jih »tiran« Ljudevit pokoril in prisilil k sodelovanju (*Carniolia*, I, 3, str. 405–409).

Začetek 10. knjige Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*.

Vir: Digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si).

Schönlebnu je bila znana bolgarska nevarnost, ki je z jugovzhoda grozila v dvajsetih letih 9. stoletja in ki je imela leta 828 za posledico razdelitev Furlanske marke. Nagibal se je k mnenju, da je razpadla na dvanajst in ne na štiri grofije (*Carniolia*, I, 3, str. 411–414). Domneval je, da je leta 847 delu Štajerske, Norika in Koroške zavladal Pribina (»Bruno«, »Bryno«), ki se je izkazal z gradbeno dejavnostjo. Po sredi stoletja (854) naj bi Koroško dobil Karlman, sin Ludvika Nemškega (*Carniolia*, I, 3, str. 425–427). Ker ni bil pokoren očetu, je leta 863 Karantancem začasno zavladal Gundakar. Istega leta naj bi mu v prefekturi sledil Pribinov sin »Hezilo« (Kocelj) (*Carniolia*, I, 3, str. 432–433). Po sodobnih spoznanjih je bil do leta 854 prefekt Ratbod, sledil je Karlman, za njim je imel ta položaj Gundakar, medtem ko sta Pribina in Kocelj vladala Panoniji.

Okrog leta 867 Schönleben umešča prihod slovanskih apostolov Cirila in Metoda. Ciril ali Konstantin naj bi najprej spreobrnil deželo Bolgarov, nato naj bi deloval v Dalmaciji, od koder naj bi z bratom krenil na Moravsko. Schönleben tu povzema Aventinov opis Metodovega delovanja (*Carniolia*, I, 3, str. 437 isl.).

Po smrti kralja Ludvika in delitvi cesarstva leta 876 so Karlmanu s kraljevskim naslovom pripadli Bavarska, Avstrija, Štajerska, Karantanija, Kranjska in Norik, pa tudi dežele »Slavorum, Bohemorum, et Marahensium seu Moravorum« (*Carniolia*, I, 3, str. 445–446). Leta 878 naj bi po Schönlebnovem mnenju Koroščem in Kranjcem zavladal Karlmanov sin Arnulf (*Carniolia*, I, 3, str. 448). Ta je dejansko že najkasneje leta 876 prevzel oblast nad Karantanijo in Panonijo.⁴⁸ Avtor opisuje tudi vpade Ogrov v Panonijo od leta 889 do njihovega poraza na Leškem polju leta 955, razpréda o njihovem poreklu in podrobneje oriše usodo Moravske.

Podatke o kranjski marki pod mejnimi grofi omenja v letu 973, ko je freisinški škof z darovnico prejel posest okrog Škofje Loke (»Locopolis«) na Kranjskem, »v koroški kneževini«, kot pravi Schönleben. Iz tega je razvidno, da sklepa, da sta imeli Kranjska in Koroška istega kneza (*Carniolia*, I, 3, str. 516–517). Kdaj je po njegovem mnenju prenehala vezanost Kranjske na Koroško, ni znano, ker delo sega le do leta 1000.

Tudi *Slava vojvodine Kranjske* (Francisci) govori o odnosu Slovanov in Avarov. Sprva so bili prijatelji, kasneje pa so bili Slovani Avarom podrejeni

⁴⁸ Svetina, Zur Bedeutung Karantaniens.

(podobno je zapisal že Schönleben). Samo iz vzhodne Francije je leta 624 postal knez Slovanov tako v »Ober-Crain« kakor tudi v »Norico oder Carantano«. Pod njegovim vodstvom so tamkajšnji Slovani odvrgli hunski (gre za avarski) jarem. Samo naj bi jim vladal do leta 662 (*Die Ehre*, II, 5, str. 213).

Pri nasledstvu in času raznih vladarjev se *Slava* v veliki meri opira na Schönlebna in v njegovem smislu zavrača Christalnick-Megiserjevo kronologijo ter njegove bavarske kneze pred Samom. Valvasor povzema Lazijev opis podreditve Korošcev Frankom po posredovanju Bavarcev: Korošci in Huni (Avari) so sami vladali svojim deželam z lastnimi knezi in so bili svobodni, dokler niso Bavarci prevzeli krščanske vere. Tedaj glede tega niso bili enotni z »Windenden«; končno so Bavarci na ukaz frankovskih kraljev Hildeberta II. in Dagoberta I. premagali »die Windischen Kärner« in jih pokorili, tako da so morali priznati bavarske vojvode za svoje (*Die Ehre*, III, 10, str. 128). Tako razlago srečamo že pri Aventinu.

Podatke iz *Konverzije Slava* v veliki meri prevzema po Schönlebnu, oziroma enako kot Schönleben po fragmentarni objavi vira pri Du Chesnu, deloma pa po izpeljanki *Konverzije, Vita Virgilii*. *Slava* v nemškem jeziku povzema vsebino latinskih virov, ki jih neposredno ne citira, za obdobje do leta 1000 pa se neredko sklicuje na Schönlebna.

Opisi dogodkov za časa vladarja Sama niso dosledni. Najprej je označen kot slovanski knez: leta 630 naj bi vladavina na Koroškem in Kranjskem po bavarskih knezih prešla na »Windischen Fürsten Samo«. Ta naj bi osvobodil Koroško od Bavarcev, potem pa naj bi ga vojvoda Tasilo II. vnovič pripravil k poslušnosti in krščanski veri. Tasilo naj bi vojvodino v imenu frankovskih kraljev kot njihov zastopnik dal v fevd plemenitemu »Windischen Herr« po imenu »Baruch« ali »Baruth« (Borut); ta je dal za talca sina »Carasta« (Gorazda) in »Chitomara« (Hotimirja). Tasilo ju je odpeljal v Regensburg in Chiemsee, kjer je bila visoka duhovna šola, in ju dal poučiti v krščanski veri. Borut naj bi po trditvah nekaterih avtorjev do Christalnick-Megiserja vladal 42 let, čemur Valvasor po zgledu Schönlebna upravičeno oporeka (*Die Ehre*, III, 10, str. 130 isl.). Malo kasneje Valvasor dogodka opiše skladneje s sodobnimi spoznanji. Pritisk Hunov ali Avarov (pri čemer pravilno zapaža, da Christalnick-Megiser brez dokaza trdi, da gre za Bavarce) je pri Vindih ali Slovanih na Koroškem in Kranjskem zbudil željo, da se prisile rešijo. Leta 624 ali 626 ali 630 (Schönlebna kronologija) so izvolili lastnega

kneza ali kralja, ki ga nekateri pisci imenujejo »Samo«, drugi »Samois«. Bil je frankovski trgovec. Njegova država se je razprostirala od Koroške in Zgornje Kranjske do Moravske. Dal je pobiti frankovske trgovce. V Dagobertovem kazenskem vojaškem pohodu, ki je sledil temu dejanju, so bili frankovski zavezniki Langobardi in Alamani zmagoviti, Slovani pa so bili uspešni pri »Vogastru«. Valvasor izpostavi Schönlebnovo mnenje, da Dagobert Slovanov ni pokoril, dokler je živel Samo, ta pa je 36 let, do 662, vladal nad Koroško, Štajersko, delom Kranjske, Slovensko marko in Avstrijo; po mnenju Thomasa Iohannesa Pessine iz Czechoroda pa še nad Moravsko, Poljsko, Rusijo in Šlezijo. Po spoznanjih sodobne historiografije je bilo središče Samove oblasti v zgornjem Polabju, od koder je vladal vzhodnoalpskemu prostoru. Valvasor pozna tudi hunske (gre za avarske) vpade v Italijo po Samovi smrti (*Die Ehre*, III, 10, str. 148–152).

Po Schönlebnu *Slava vojvodine Kranjske* povzema tudi razpored karantanskih knezov. Po njegovem zgledu popravlja časovna neskladja predhodnih piscev (Aventina in Christalnick-Megiserja), ki so Borutovo vladavo postavljali že v sredo 7. stoletja (648). Po času nastopa frankovskega kralja Pipina in salzburškega škofa Virgilija z nekajletnim zamikom določa redosled karantanskih vladarjev: Pipin, ki je bil ob nastopu kneza Hotimirja že kralj, naj bi bil po avtorjevem mnenju kronan šele leta 754 (dejansko se je to zgodilo tri leta prej, 751). Temu ustrezno bi predhodna tri leta vladanja »Karasta« (Gorazda) »padla« med leti 751 in 754. Borut naj bi zavladal leta 708 in umrl 750. »Chetimarus« (Hotimir) naj bi zavladal leta 755, umrl pa okrog 770. Leta 779 naj bi karantanski knez postal »Valdungus« – Valtunk (*Die Ehre*, III, 10, str. 158–163).

Ob opisu Borutovega vladanja Valvasor omenja, da so ga leta 746 ogrožali Huni (gre za Avare). Bavarci so mu prihiteli na pomoč, posledica tega je bila predaja dežele v frankovsko varstvo, kar pa ni pomenilo izgube lastnih knezov. Gorazd in Hotimir naj bi kot talca zagotavljala zvest klientelni odnos. Na Bavarskem so ju krščansko vzgojili. Leta 750 je Borut umrl, leta 751 pa je zavladal njegov sin Gorazd. Opis njegove postavitve za kneza nedosledno variira: enkrat naj bi Gorazda za kneza postavil frankovski kralj Pipin (*Die Ehre*, III, 10, str. 175), po drugi inačici pa naj bi ga »izvolilo« ljudstvo (*Die Ehre*, III, 10, str. 161). Po njegovi smrti so leta 754 iz Bavarske poklicali princa Hotimirja, ki je pripeljal s seboj duhovnika Majorana in v deželi širil krščanstvo. Umrl je leta 769 ali 770. Nasledil ga je »Valdungus«

ali »Walchunus« ali »Vatinius« (Valtunk). Valvasor omeni, da nekateri menijo, da do tega ni prišlo neposredno, ampak se je prej plemstvo uprlo bavarski klienteli, vladarju in veri. Ko je Valtunk postal polnoleten, je z bavarsko pomočjo zavladal, Virgilij pa mu je poslal nove misijonarje. Karel Veliki naj bi dal leta 788 Korošcem za vojvodo frankovskega plemiča »Inguona«, Kranjcem in Furlanom pa Erika (*Die Ehre*, III, 10, str. 174–176).⁴⁹

Legendarni »knez« (dejansko je bil salzburški duhovnik, gl. zgoraj) Ingo naj bi uveljavil obred, da knez sprejme oblast iz rok kmeta, kar naj bi spominjalo na to, da so se kmetje pokristjanili pred plemstvom. Podroben opis srednjeveškega obreda Valvasor povzema po številnih avtorjih (*Die Ehre*, II, 7, str. 394–397). Koroška naj bi zaradi Ingovih zaslug v vojnah s Huni (Avari) dobila položaj nadvojvodine (*Die Ehre*, III, 10, str. 177). Valvasor podvomi v nadvojvodsko čast, ki naj bi jo dosegel Ingo, in ve, da je izvor teh trditev Christalnick-Megiser. Usklajeno s Schönlebnom zapiše, da je po Ingovi smrti koroško območje prišlo pod Erika, ki je vladal Furlaniji.

Delo opisuje Ljudevitov upor (*Die Ehre*, III, 10, str. 180; IV, 14, str. 249–253), pri katerem le med vrsticami sramežljivo priznava udeležbo Kranjcev in Karantancev na strani upornikov. Uporni Ljudevit, knez Spodnje Panonije, naj bi si v letih 818–819 podvrigel tudi Kranjsko in Koroško. Proti njemu so krenile tri vojske, posledica pa je bila, da so se Kranjci, ki so živeli ob Savi in so mejili na Furlanijo, predali (furlanskemu mejnemu grofu) Balderiku. Del Korošcev, ki se je pridružil Ljudevitu, je storil enako.

Delo opiše bolgarske vpade in upravno reformo Balderikove (Furlanske) marke (v drugi polovici dvajsetih let 9. stoletja). Omeni njeno delitev med štiri ali dvanajst grofov in pove, kaj misli o tem Schönleben (*Die Ehre*, III, 10, str. 181).

Podrobno opisuje pokristjanjevalno dejavnost, pri čemer mu je glavni vir *Vita Virgilii*. Krščanska religija naj bi se med trdovratnim slovanskim ljudstvom le težko zakoreninila pred letom 780. Leta 758 naj bi se salzburški škof sv. Virgilij prepustil spreobračevalni vnemi. Knez Hotimir in spreobrnjeno koroško ljudstvo sta okrog leta 760 po duhovniku Latinu prosila Virgilija, naj pride k njima. Tega ni storil, pač pa je dal Latinu dva spremljevalca, da bi skrbela za Koroško in Kranjsko. Po Hotimirjevi smrti, za časa njegovega sina Valtunka (sorodstvo ni izkazano), je plemstvo hotelo odvreči bavarski jarem in ni hotelo več priznavati krščanskih knezov. Po

⁴⁹ O predaji Boruta v varstvo frankovskih kraljev zaradi hunsko-avarske nevarnosti je govora še drugod, na primer: *Die Ehre*, IV, 14, str. 246.

Christalnick-Megiserju je povzet izmišljeni opis vstaj slovanskih pogan-
skih velikašev proti krščanstvu in bavarski nadvladi. Najprej naj bi Tasilo
posredoval na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki, porazil uporno
plemstvo in znova postavil za kneza pregnanega Valtunka. Sledil naj bi nov
upor, ki naj bi ga zatrl sam Valtunk (*Die Ehre*, II, 7, str. 386–391). Valvasor
omenja le dve vstaji proti krščanstvu (sodobna historiografija pozna tri), obe
postavlja v čas po Hotimirjevi smrti (sodobna dognanja dva upora umeščajo
v Hotimirjev čas, zatrl naj bi ju sam, tretjega, po njegovi smrti, pa naj bi
zadušil Tasilo). Na Valtunkovo prošnjo naj bi salzburški škof Virgilij osebno
prišel na Koroško in Kranjsko (*Die Ehre*, II, 8, str. 571). Do tega obiska, ki
ga omenja *Vita Virgilii*, po mnenju sodobne historiografije ni prišlo.

Virgilija je leta 784 v Salzburgu nasledil škof »Arnon«, ki je za slovans-
skega škofa imenoval »Theodorica«. Ta je bil škof dežel zahodno (geograf-
sko točno bi bilo: severno) od Drave do njenega izliva v Donavo. Ta odlomek
Valvasor povzema po delu *Konverzije*, ki ga je objavil »Chesneus« (*Die
Ehre*, II, 7, str. 391). Valvasor omenja tudi opis legendarne Ingove pojedine,
ki je prispevala k spreobrnitvi plemstva (*Die Ehre*, II, 7, str. 393; III, 10, str.
177), ter delitev teritorialnih pristojnosti Salzburga in Ogleja v 9. stoletju
(*Die Ehre*, II, 7, str. 394 isl.).

Dejavnost Cirila in Metoda je obširno opisana na več mestih. Apostola
se omenjata v zvezi z izumom cirilskih slovanskih črk: učeni »Wind« (ali
»Sclavonier«) po imenu »Methodius« naj bi izumil »Crabatisch= und
Windische⁵⁰ Buchstaben« in prevedel *Biblijo* v svoj materni jezik, čeprav
je ta iznajdba deloma pripisana tudi pomoči drugega »Windisch= oder
Sclavonischen Bischoffs Cyrill«. Valvasor omenja, da v njegovem času na
Kranjskem mašo marsikje berejo v »Crainerisch=Sclavonischer Sprache«,
kar je okrog leta 870 dovolil papež z bulo in tako rešil spor med salzburškim
nadškofom »Adelvinom« in »Windischen Bischoff Reichboldo« na eni
strani ter »H. Methodio« in drugim »Windischen Bischoff Cyrillo« na
drugi (*Die Ehre*, II, 6, str. 272).

O jeziku božje službe na Kranjskem in Metodovi vlogi pri tem Valvasor
spregovori tudi na drugem mestu: opravljali so jo v latinščini, dokler se
ni leta 869 pojavil krščanski filozof, učeni škof Metod, ki je v slovanskih
cerkvah, zlasti v Dalmaciji, na Koroškem, Kranjskem in Moravskem, vpeljal

50 Veznik nakazuje, da omenjena etnična pojma razlikuje.

opravljanje božje službe v slovanskem jeziku. Bil je osumljen, da širi krivi nauk, a mu je papež dal prav. S tem v zvezi Valvasor po Christalnick-Megiserju citira Aventina, da je Metod Vinde (Vende ali Slované) v Dalmaciji, na Hrvaškem in v Slovenski marki pregovoril in pripravil do tega, da so v duhovnih uradih opustili latinski jezik in pri božji službi uporabljali materni jezik. Nato je prišel na Bavarsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko, da bi tam storil enako. Duhovniki in škofi pa so proti njemu nahujskali plemstvo in običajne ljudi, da se je moral umakniti na Moravsko. Salzburški nadškof »Adelvinus« in njegov slovanski škof »Reichboldus« sta javno pridigala proti njemu, ker naj bi Karel Veliki Salzburgu že pred 85 leti podelil pravico opravljati božjo službo v teh krajih (v latinščini). Ciril in Metod sta v Rimu dobila dovoljenje za rabo slovanskega jezika. Od tod naj bi izvirala navada, da še v Valvasorjevem času v Slovenski marki, na Hrvaškem in Dalmaciji, kakor tudi v različnih krajih na Kranjskem, pri božji službi uporabljajo slovanski jezik (*Die Ehre*, II, 7, str. 403–404). Le malo kasneje Valvasor, povzemajoč Aventina, piše o Metodovi iznajdbi pisave, uvedbi domačega jezika v bogoslužje pri južnih sosedih, o njegovem spodletelem tovrstnem poskusu v naših deželah, o izgonu na Moravsko ter o salzburškem nasprotovanju Metodovi dejavnosti (*Die Ehre*, II, 7, str. 415–416). Omembo nasprotovanja salzburških duhovnih veljakov Metodu in Cirilu srečamo še enkrat (*Die Ehre*, IV, 14, str. 258–259), podrobneje pa je omenjeno tudi delovanje obeh slovanskih misijonarjev na Moravskem in v severnih slovanskih deželah (*Die Ehre*, II, 8, str. 542–549).

Zgodovinska spoznanja v *Slavi vojvodine Kranjske* povzemajo predhodne pisce in so manj pronicljiva kot njeni bleščeči etnološki, geografski in naravoslovni opisi. Zgodovinski deli besedila ne pomenijo vrhunca tedanjih znanstvenih spoznanj o nekdanjih dogajanjih, čeprav tudi ne zaostajajo za njimi. Moti jih tudi piščeva želja, da bi bila pripoved čim bolj živahna – tudi za ceno zgodovinsko nezanesljivih opisov, na primer Christalnick-Megiserjeve pripovedi o protikrščanskih uporih za časa Hotimirja in Valtunka.

Sklepna primerjava izbranih del

Za zaključek moremo ugotoviti, da so Christalnick-Megiserjevi *Koroški anali* po količini podatkov sicer impozantni, vendar glede znanstvene kritičnosti ne nadgrajujejo predhodnikov Aventina in Lazija. V njih najdemo celo zavestno potvarjanje virov. Podrobno pa opisuje obred ustoličevanja koroških vojvod, knežji kamen in vojvodski prestol. Schönlebnovo delo pomeni v zgodovinskih dognanjih za obdobje zgodnjega srednjega veka do leta 1000 izreden kakovostni skok. Na več mestih popravlja trditve Christalnick-Megiserjevih *Koroških analov*, zlasti kronološka neskladja. V primerjavi z njimi in drugimi predhodniki prinaša številna nova, glede na sodobno védenje pravilna spoznanja. Odlikujeta ga znanstvena kritičnost pri analizi virov ter izjemna razgledanost v tedanji literaturi. Žal ni imel na razpolago celotnega besedila *Konverzije*, saj bi mu to omogočilo, da bi svoja spoznanja še bolj približal sodobnim, odmerjeni čas življenja pa mu je preprečil predstavitev lastnih pogledov na preteklost Kranjske po letu 1000. Po drugi strani pa ne moremo prezreti, da so Schönlebnove trditve v zvezi s Kranjsko večkrat izmišljene in pretirane. To je očitno iz njegovih trditvev o starosti Emone (1222 pr. Kr.), pa tudi o starem poreklu nekaterih kranjskih plemiških rodbin. Historična spoznanja v *Slavi vojvodine Kranjske* ne pomenijo vrhunca tedanjega zgodovinarskega védenja. Zgodovinski deli besedila povzemajo predhodne pisce, se ponavljajo na različnih mestih in pogosto niso usklajeni. Ponavljanje zgodovinsko nezanesljivih, izmišljenih opisov, na primer Christalnick-Megiserjeve pripovedi o protikrščanskih uporih za časa Hotimirja in Valtunka, ki jih je neposredni predhodnik *Slave* Schönleben že prerasel in izpostavil dvomu, pa pomeni v zgodovino-pisju korak nazaj, kar je pri zgodovinarjih in laikih dolgoročno vplivalo na razumevanje in interpretacije tega zgodovinskega obdobja.⁵¹

51 K temu je v veliki meri pripomogel France Prešeren z *Uvodom h Krstu pri Savici*.

Viri in literatura

Viri

- Adlzreitter à Tetenweis, Ioannes: *Annales Bojicae Gentis*. Monachii, 1662.
Allgemeine Deutsche Biographie, 1. zv. (Aa–Baldamus). Leipzig: Verlag von Dunc-
ker & Humblot, 1875.
- Aventinus, Ioannes: *Annalium Boiorum libri septem*. Ingolstadii: A. et S. Weis-
senhornii fratres, 1554.
- Aventinus, Iohannes: *Chronica*. Franckfurt am Mayn, 1566.
- Bauzer, Martinus: *Historia rerum Noricarum et Foroiuliensium 1657–1663*, rkp.
- Bohorič, Adam: *Arcticae horulae succisivae, de Latino Carniolana literatura, ad
Latinae linguae analogiam accommodata, unde Moshoviticae, Rutenicae,
Polonicae, Boëmicae & Lusaticae linguae, cum Dalmatica & Croatica cognatio,
facile deprehenditur*. Witebergae: haeredes Iohan. Cratonis, 1584.
- Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus
(ur. Bruno Krusch). *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi
quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores.
Auctores antiquissimi. Scriptores rerum Merovingicarum. Tomus II. Fredegar-
rii et aliorum chronica. Vitae sanctorum*. Hannoverae: impensis bibliopolii
Hahniani, 1888, str. 1–193.
- Diakon, Pavel (Diaconus, Paulus): *Zgodovina Langobardov (Historia Langobar-
dorum)*. Maribor: Obzorja, 1988.
- Du Chesne, Andreas: *Historiae Francorum scriptores coetanei. II, Historiae Fran-
corum scriptores a Pipino Caroli M. Imp. patre usque ad Hugonem Capetum
Regem*. Lutetia Parisiorum: Sebastianus Cramoisius typographus Regius,
1636.
- Flacius Illyricus, Mathias: *Catalogus testium ueritatis, qui ante nostram aetatem
Pontifici Romano, eiusque erroribus reclamationunt: iam denuo longe quam antea,
& emendatior & auctior editus*. Argentinae, 1562, str. 121–127.
- Freher, Marquardus: *Rerum Bohemicarum antiqui scriptores aliquot insignes,
partim hactenus incogniti*. Hanoviae: Typis Wechelianis apud Claudium,
1602, str. 15–20.
- Grafenauer, Bogo: Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev. Conversio Bagoa-
riorum et Carantanorum. *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 7: *Sveta brata Ciril
in Metod v zgodovinskih virih: ob 1100 letnici Metodove smrti*. Ljubljana:
Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkev, 1985, str. 9–43.
- Jelinčič, Valentin Zdravko: *Zgodbe Norika in Furlanije*. Toronto, 1975.

- Jelinčič, Valentin Zdravko: *Zgodovina Norika in Furlanije*. Ljubljana, 1991.
- Jöcher, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrtenlexicon*, 1. zv. (A–C). Leipzig: Johann Friedrich Gleditsch, 1750.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Prva knjiga (l. 501–800)*. Ljubljana: Leonova družba, 1902.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Druga knjiga (l. 801–1000)*. Ljubljana: Leonova družba, 1906.
- Kos, Milko: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana: Znanstveno društvo (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani, 11), 1936.
- Lazius, Wolfgang: *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initiis et immutationibus dialectis libri XII*. Basileae: Ioannes Oporinus, 1557.
- Lošek, Fritz: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte, 15), 1997.
- Megiser, Hieronymus: *Annales Carinthiae, das ist Chronica, des löblichen Ertzhertzogthumbs Khärndten*. Leipzig: Abraham Lamberg, 1612.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Carniolia antiqua et nova sive Inclyti ducatus Carnioliae Annales sacroprophani*. Labaci: Joannes Baptista Mayr, 1680–1681.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthumbs Crain*. Laybach, Nürnberg: Endter, 1689.
- VIII. Vitae et miracula sanctorum Iuvavensium Virgilii, Hartwici, Eberhardi. *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum Scriptorum. Tomus XI*. (ur. Henricus Pertz). Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici Hahniani, 1854 (ponatis Leipzig: Karl W. Hiersemann, 1925), str. 84–103.
- Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien, Köln, Graz: H. Böhlau, 1979.
- Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien mit Zusätzen und Ergänzungen*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Klagenfurt: Auslieferung Hermagoras, 2012.

Literatura

- Coreth, Anna: *Österreichische Geschichtschreibung in der Barockzeit (1620–1740)*. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nfg. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 37), 1950.

- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Ages academicae, 1), 2017.
- Doblinger, Max: Hieronymus Megisers Leben und Werke. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 26/3. Innsbruck, 1905, str. 431–478.
- Dünninger, Eberhard: *Johannes Aventinus: Leben und Werk des Bayerischen Geschichtschreibers*. Rosenheim: Förg, 1977.
- Glomar, Joža: Francisci, Erasmus (1627–1694). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi191508/> (dostop: 9. 2. 2019).
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavo in zatonom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 11), 2015.
- Golec, Boris: *Valvasor. Njegove korenine in potomstvo do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 13), 2016.
- Grafenauer, Bogo: Ob tisočtirstoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje. 1. Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah, zgornjem Posavju in ob zgornjem Jadranu. *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor: Obzorja, 1988, str. 321–341.
- Grossmann, Karl: Megiser, Christalnick und die Annales Carinthiae. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 57. Innsbruck, 1949, str. 359–372.
- Hauptmann, Ljudmil: Die Entstehung und Entwicklung Krains. *Erläuterungen zur historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, I, 4/2. Wien, 1929, str. 315–453.
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica (Razprave in eseji, 45), 1999.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* (ur. Miha Kosi). Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 5), 2006.
- Lhotsky, Alphons: *Österreichische Historiographie*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik (Österreich Archiv, Schriftenreihe des Arbeitskreises für österreichische Geschichte), 1962.
- Mihelič, Darja: Izročilo Konverzije, ki je doseglo Schönlebna in Valvasorja. *Acta ecclesiastica Sloveniae*, 20. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve 1998, str. 369–396.
- Mihelič, Darja: Vstaja, imenovana »carmula«. Karantanija, druga polovica 8. stoletja. *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 197–214.

- Mihelič, Darja: Die Christianisierung Karantaniens in den Augen der Historiker des 15.–18. Jahrhunderts. *L'Autriche intérieure = Im Innern Österreichs* (ur. Thomas Busset). Zürich: Chronos (Histoire des Alpes, 10), 2005, str. 39–56.
- Mihelič, Darja: Retorični dodatki v interpretacijah humanističnega zgodovinskega prostora o prostoru med Alpami in Jadranom v zgodnjem srednjem veku. *Acta Histriae*, 17/1–2, 2009, št. 1/2, str. 23–42.
- Mihelič, Darja: Die humanistische Geschichtsschreibung über die frühmittelalterliche Geschichte des slowenischen Raums = Humanistično zgodovinskega prostora o zgodnjem srednjem veku slovenskega prostora. *Tu felix Europa. Der Humanismus bei den Slowenen und seine Ausstrahlung in den mitteleuropäischen Raum = Humanizem pri Slovencih in njegovo izžarevanje v srednjeevropski prostor* (ur. Vincenc Rajšp idr.). Na Dunaju = in Wien: Slovenski znanstveni inštitut = Slowenisches Wissenschaftsinstitut; Ljubljana: Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje, ZRC SAZU (Srednjeevropska znanstvena knjižnica, 6), 2011, str. 41–57.
- Mihelič, Darja: Bavčer, Martin (1595–1668). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi136331/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 3. 2. 2019).
- Mihelič, Darja: Mit o uporu, imenovanem »carmula«. Karantanija, druga polovica 8. stoletja. *Upor, nasilje in preživetje. Slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka* (ur. Jonatan Vinkler). Koper: Založba Univerze na Primorskem (Presojanja – zgodovinske razprave, 3), 2015, str. 13–27.
- Mor, Carlo Guido: Pohod kralja Alboina (568–570). *Kronika*, 17/1, 1969, str. 9–14.
- Neumann, Wilhelm: *Michael Gothard Christalnick: Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus*. Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten (Kärntner Museumsschriften, 13), 1956.
- Nußbaumer, Erich: *Geistiges Kärnten. Literatur- und Geistesgeschichte des Landes*. Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1956, str. 137–138.
- Reisp, Branko: *Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Svetina, Robert: Zur Bedeutung Karantaniens für die Politik der ostfränkischen Karolinger Arnulf »von Kärnten« und Karlmann. *Carinthia I*, 188, 1998, str. 157–183.
- Štih, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki. *Vilfanov zbornik. Pravo, zgodovina, narod = Recht, Geschichte, Nation* (ur. Vincenc Rajšp, Ernst Bruckmüller). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 123–145.
- Valvasor, Janez Vajkard: Čast in slava vojvodine Kranjske. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.

Wölger, Alfred: *Die historische Literatur in und für Kärnten: ein Versuch die Entwicklung der Landesgeschichtsschreibung in Kärnten darzustellen*. Wien: doktorska disertacija, 1950.

Žužek, Aleš: Naselitev Slovanov v vzhodnoalpski prostor. *Zgodovinski časopis*, 61/3–4, 2007, str. 261–287.

Schönleben's Place in the Historiography of His Time

Schönleben's principal historiographic work is *Carniolia antiqua et nova /.../ sive Inclyti ducatus Carnioliae Annales sacro-prophani* (»Carniola Old and New /.../ or the Glories of the Duchy of Carniola, Annals Sacred and Profane«, 1681), a chronicle of the Duchy of Carniola, which, due to his untimely death, only covers the period up to AD 1000. In the historiography of the Eastern Alps, it can be chronologically placed between two other important publications: Michael Gotthard Christalnig and Hieronymus Megiser's *Annales Carinthiae /.../ Chronica Des Loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten* (»Annals of Carinthia /.../ Chronicle of the Laudable Archduchy of Carinthia«, 1612) and Valvasor's *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* (»The Glory of the Duchy of Carniola«, 1689). All three polymaths ascribe a Germanic origin to the European people, including the Slavs. They were all primarily provincial historiographers whose work was spatially limited to historical examinations of the individual province, either Carniola or Carinthia. This article compares these works in terms of their explanation of the settlement of the territory between the Alps and the Adriatic in late Antiquity and the early Middle Ages, and their familiarity with the testimony key to the early medieval history of this area, the work (from c. AD 870) on the conversion of the Bavarians and Carantanians to Christianity, contrasting their explanations and the chronology of events with modern interpretations. It determines that the chronicle of the Archduchy of Carinthia by Christalnig and Megiser is impressive in terms of the volume of data included, but that from the perspective of scholarly criticism it is not an improvement on the works by their predecessors Aventinus and Lazius. The authors even intentionally misrepresent certain sources. However, the chronicle describes in detail the coronation ceremony of the dukes of Carinthia, the Prince's Stone, and the Duke's Chair. In terms of historical findings relating to the early Middle Ages up to AD 1000, Schönleben represents a notable leap in quality. In several places, he corrects the statements presented in Christalnig and Megiser's chronicle, especially its chronological discrepancies. Compared to this chronicle and other predecessors, he presents many new, correct findings. Schönleben excels in scholarly criticism when analyzing sources and exceptional knowledge of current literature. On the other hand, his claims

about Carniola are often fabricated and exaggerated. The historical sections of Valvasor's *Die Ehre* do not provide any significant new information. They summarize previous authors in a fragmented and often inconsistent manner, without offering any new insights. Repeating historically unreliable or fabricated descriptions, such as Christalnick and Megiser's account of anti-Christian rebellions during the time of the Carantanian princes Cheitmar and Waltunc – which Schönleben's *Carniolia antiqua*, as a direct predecessor of *Die Ehre*, already transcended and questioned – is a step backward in historiography. This fact had a fatal effect because it influenced the later understanding and interpretation of this historical period.

»JAZ GREM SPREDAJ.
ŽELIM, DA MI SLEDIJO DRUGI ...«¹
JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN KOT
ZGODOVINAR ANTIKE DEŽELE KRANJSKE

Janez Weiss

Uvod

Ljubljanskega meščana Janeza Ludvika Schönlebna moramo brez zadržkov imenovati prvi zgodovinar dežele Kranjske, saj njegova zgodovina dežele, čeprav nedokončana, stoji na samem začetku lastnega spoznavanja preteklosti dežele.² Podrobnosti Schönlebnovega življenja, poti in dela so dobro poznane, nedavno jih je v osveženi in razširjeni obliki skupaj z vrsto novih odkritij podrobno predstavila Monika Deželak Trojar,³ zato jih ne kaže ponavljati. Schönleben, do leta 1653 jezuit, je bil eden od mnogih radovednih duhov 17. stoletja, časa polihistorjev, ki je bil ob odsotnosti poučevanja zgodovine kot samostojne vede »idealni popisovalec preteklih dogodkov«.⁴ Kot učenjak poznosholastične provenience je posegel na vrsto področij, značilnih za duhovniški poklic, a ob tem izkazal izobražensko vsestranskost in radovednost, očitni iz raziskovanja preteklosti dežele Kranjske in njenih plemiških rodbin, zbiranja vsakovrstnih podatkov in dokumentov ter ne nazadnje terenskih obiskov ključnih lokacij. Schönlebnov opus ni zajemal le zgodovinopisja, temveč tudi objavljena dela retorike, teologije in filozofije ter več nikoli objavljenih ali dokončanih različnih del, izpiskov in konceptov, ki jih hranijo arhivi.⁵

---

1 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 2: »Ego praeo, opto ut sequantur alij magis instructi libris, carthophylacijs, archivorum arcanis, arte, scientia, historiarum notitia, solertia; quae quam sint mihi exigua, satis perspicio. Jacio tamen aleam, & potestatis defectum suppleo bona voluntate.«

2 Weiss, Arheologija vedenja, str. 246–248; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 199, 256–270.

3 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 21–185.

4 Prav tam, str. 236.

5 Pregled pri Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 218–229, 230–237; navaja tudi izgubljena dela (str. 238–242).

Pričujoči prispevek se osredotoča na Schönlebnovo zgodovino pisje, t. i. zgodovinsko-genealoški opus, od katerega nas zanimata deli, ki se ukvarjata s starejšimi obdobji preteklosti dežele Kranjske. *Aemona vindicata*⁶ (1674) podaja različna mnenja in argumente za prostorsko umestitev Emone (Colonia Iulia Emona) v neposredno bližino deželne prestolnice Ljubljane ter pikolovsko, v duhu poznosholastične polemike, obračuna z avtorji, ki so Emono zmotno umeščali v Novigrad v Istri. Sedem let pozneje se je v *Carniolia antiqua et nova*⁷ (1681), prvem zgodovino pisnem delu na Kranjskem, namenil podati kronološko urejeno zgodovino dežele (»horographia«) od nastanka sveta do svoje dobe (»ad nostram usque aetatem«).⁸ Prvo knjigo (*Tomus Primus*) tvorijo trije deli: 1. del, *Apparatus ad annales Carnioliae sacro-prophanos*, znanstveni aparat, kjer Schönleben zajame množico antičnih in sodobnih avtorjev, doda štirideset strani razprave *Aemona vindicata* ter v sedmih poglavjih obravnava ključne geografske in etnološke pojme; 2. del, *Annales ab orbe condito usque ad natalem Christi*, je kronologija od nastanka sveta do Kristusovega rojstva; 3. del, *Annales a nato Christo, usque ad annum millesimum aerae christianae*, pa je kronologija od Kristusovega rojstva do leta 1000. V tem delu je zajel in kritično obravnaval obstoječe vedenje o preteklosti Kranjske iz antičnih virov in obstoječe dosegljive literature – in prav s tem delom, sintezo njegove zgodovine v 2. in 3. delu prve knjige, se bomo največ ukvarjali. Drobce antične zgodovine dežele Kranjske seveda najdemo tudi na drugih mestih, na primer v plemiških genealogijah. Z možnostjo njihovih antičnih začetkov se je ukvarjal v objavljenih genealogijah rodbin Ursini-Blagaj⁹ in Auersperg.¹⁰ Antiki se ni mogel izogniti tudi v veliki polemični razpravi o izvorih dinastije Habsburg,¹¹ po kateri je poznan tudi v širšem evropskem prostoru.

6 Schönleben, *Aemona vindicata sive Labaco Metropoli Carnioliae vetus Aemonae nomen Jure assertum*.

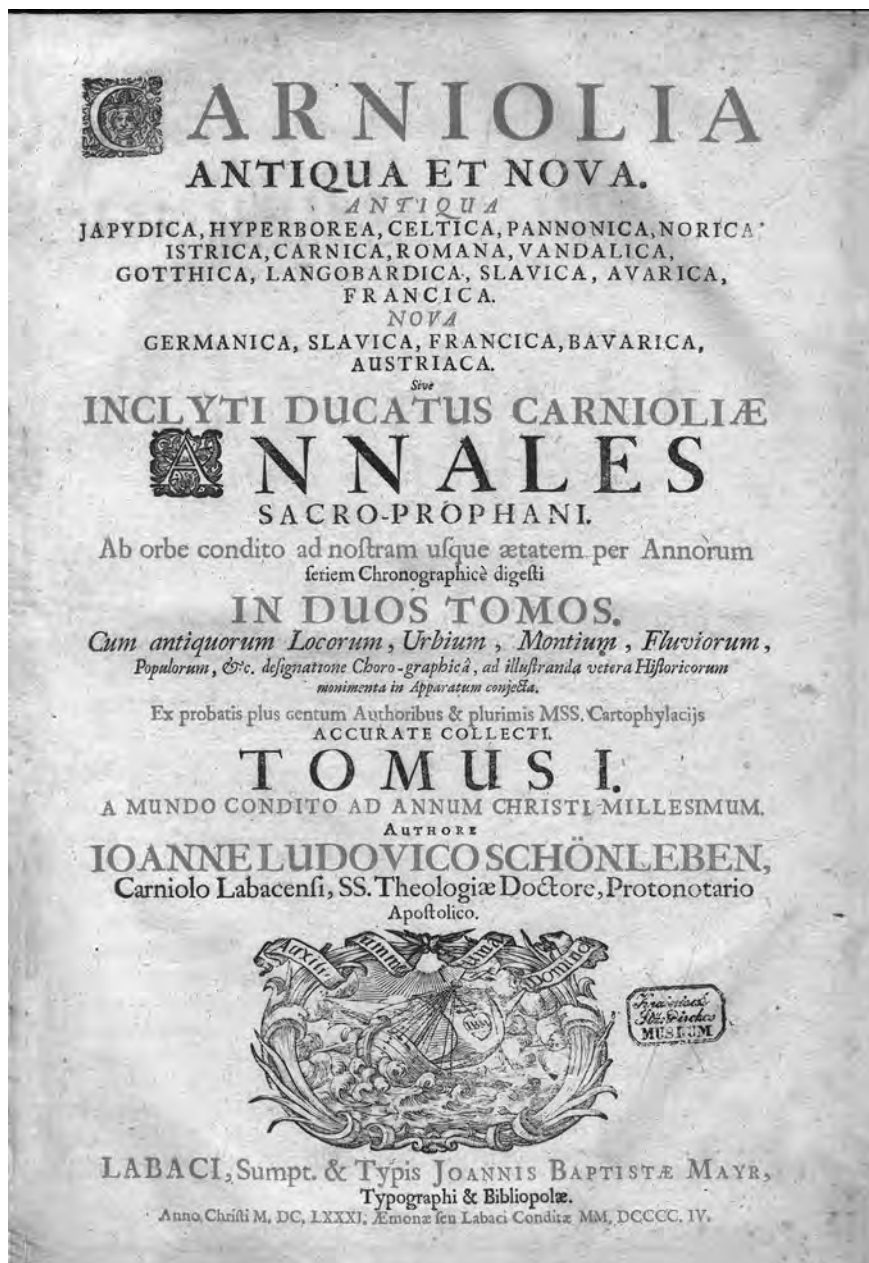
7 Schönleben, *Carniolia antiqua et nova. Antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Gothica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica. Nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca. Sive inclity Ducatus Carnioliae Annales sacro-prophani. Ab orbe condito ad nostram usque aetatem Per Annorum seriem Chronographice digesti in duos tomos*.

8 Weiss, Arheologija vedenja, str. 248–256; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 257.

9 Schönleben, *Rosa Ursina in Provinciis Austriacis florens, sive illustrissimae et antiquissimae Familiae Romanae Ursinae, Traduces in Slavoniam, Carnioliam, Carinthiam, Styriam, Bohemiam propagatae*.

10 Schönleben, *Genealogia Illustrissimae Familiae Principum, Comitum, et Baronum ab Auersperg*.

11 Schönleben, *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habsburgo-Austriacae*.

Naslovnica spisa *Carniolia antiqua et nova*.
Vir: © NUK, Schönleben, *Carniolia antiqua et nova*, 1681.

V prispevku bom iz *Carniolia antiqua et nova* izluščil nekaj indikativnih poglavij in odlomkov Schönlebnovega pisanja ter z njihovo pomočjo poskušal uvideti njegove pristope k raziskovanju preteklosti dežele Kranjske. Pri tem bom obšel podrobno raziskavo o uporabi virov, kronologiji in prostorskih umestitvah, ki zahteva veliko več prostora, ter se osredotočil na pripovednost Schönlebnove antike dežele Kranjske in sintezo deželne zgodovine v 2. in 3. delu prve knjige *Carniolia antiqua et nova*. Iz njih bom poskušal pridobiti vpogled v avtorjeve metode, kritičnost, polemičnost, sklepanje in zaključke, ki jih v poglavjih antične zgodovine vsebuje to najzgodnejše delo domačega zgodovinopisja. Skušal bom najti in poudariti posredno sporočilnost antičnih poglavij Schönlebnove zgodovine Kranjske, ob koncu pa izpostaviti še tesni odnos med Schönlebnom in Valvasorjem ter njuno soodvisnost.

Biblični praočak Jafet kot oče najzgodnejšega prebivalstva ozemlja novoveške Kranjske, Japodov

V duhu t. i. druge ali pozne sholastike je Schönleben sledil svetopisemski genezi nastanka sveta, ki ga je po kronologiji jezuita Jakoba Saliana umestil v leto 4052 pr. Kr.,¹² ter svetopisemski genealogiji potomstva Adama in Eve vse do Noeta in njegovih sinov, ki so poselili svet. Leta 2494 pr. Kr. je bil »Noetu med pripravami pred poplavo rojen starejši sin Sem. V katerem letu sta rojena ostala dva brata, Ham in Jafet, do sedaj ni bilo ugotovljeno«. Nato zatrdi, da smo Jafetu »skoraj vsi Evropejci dolžni izvor, njegovo ime pa je še posebej povezano z Japodi«. ¹³ Po zapletenih razlagah potomstva Noetovih sinov, ki jih večidel črpa iz del svojih sodobnikov, poda kritiko znamenitega falsifikatorja Anija Viterbskega, ki je po Schönlebnu popačil besedilo Berosa Kaldejskega in je zato *depravatus*, nezanesljiv zgodovinski vir.¹⁴ Kritika Viterbskega kaže kakovost Schönlebnove historiografske

12 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 5: Schönleben poda dvajset različnih datacij začetka sveta (»annus mundi conditi primus«), od 5506 pr. Kr. do 3946 pr. Kr., nato pa pri jezuitu Salijanu poudari »vel denique (quem nunc sequor) 4052. vt Salianus«.

13 Prav tam, str. 15: »Noëmo filius Sem nascitur, inter servatos a diluvio maior natu. /.../ Quo an[n]o reliqui duo fratres Cham & Japhet nati sint hactenus non constat /.../ Japhetum, cui nos pene omnes Europaei nostram debemus origine[m] & praesertim Japides ei nominis affinitate conjuncti.«

14 Prav tam: »Si Berosus incorruptus extaret, multa forte ex eo possemus promere, cum sit vnus ex

misli¹⁵ in vodi k uporabi Nauclerjeve izdaje Berosa, s čimer pa se Anij Viterbski vrne v zgodovino Kranjske.¹⁶ Kakor za vrsto sodobnikov so bili tudi za Schönleben Japodi najstarejše prebivalstvo predhodnice dežele Kranjske, dasiravno nekoliko nejasnih začetkov: »Moje sklepanje o Japodih je, da so sprva in najzgodnejše imenovani po Jafetu, ki so ga Grki imenovali Japet, in iz tega Japetidi: ne ker bi neposredno izhajali iz Noetovega sina Jafeta, temveč od enega izmed njegovih sinov ali vnukov, ki so mu v spomin na deda podelili takšno ime.«¹⁷ Pri tem se že nekoliko razlikuje od vrste drugih avtorjev, ki so bibličnega Jafeta preprosto enačili z očetom Japodov, in sklene s trditvijo, »da so naši Japidi imenovani po Japetu, po Japetovem potomcu Devkalionu, ki so se nato do leta 2530 po nastanku sveta razširili: izmed vseh so bili prvi prebivalci teh dežel; če smemo nekoliko ugibati, so uporabljali grški jezik, medtem ko so sosedi Cetii morda uporabljali hebrejski jezik.«¹⁸ Posledično so bili »naši Japodi v zgodnjem obdobju z Grki kakor eno ljudstvo, s katerim so se nato pomešali Kelti in porodili novo ljudstvo.«¹⁹ Tako Schönleben poda razlago etnogeneze najstarejšega prebivalstva ozemlja novoveške Kranjske.

V skladu s sholastičnim izročilom Schönleben začetke in izvore najstarejšega prebivalstva Evrope in še posebej dežele Kranjske z bližnjo okolico izvaja iz svetopisemske genealogije, ki jo združuje z izročilom grškega in rimskega zgodovinopisja. Medtem ko polemično obravnava različne inter-

---

antiquissimis Authoribus, & trecentis minimum annis ante Christum natum floruerit, magni aestimatus apud subsequentes verteres scriptores: sed cum ab Annio Viterbiensi depravatus manifestis fabulis prodierit, non habet fidem apud doctos, qui accuratius indagant veritatem historiarum.« O Aniju Viterbskem gl. tudi Weiss, *Arheologija vedenja*, str. 207–210.

15 Weiss, *Arheologija vedenja*, str. 219, 223. Vrsta pomembnih avtorjev (na primer Lazij) dela Anija Viterbskega ni zavrgla, tako da je vplival na poznejše avtorje razprav o zgodovini prostora vzhodnih Alp.

16 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 13. Nauclerus (*Chronicon* I, str. 24) pa je sledil Aniju Viterbskemu, saj pravi: »Gambriuius, secundum Iohannem Annium, interpretatur Latine coronatus.« Tudi sicer Anija Viterbskega navaja kot vir.

17 Schönleben (*Carniolia*, I, 2, str. 19–26) pravi (str. 25): »De Japidibus nostris mea conjectura est dictos antiquitus & primitus a Japhet, quem Graeci Japetum dixerunt, quasi Japetides: non quod ab ipso Noe filio Japhet immediate originem traxerit, sed ab vno ejus filiorum aut nepotum in memoriam avi tali nomine sint insigniti.«

18 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 26: »Maneat igitur (sic!) Japodies nostros a Japeto cognominatos, a Japeti nepote Deucalione, vti deinceps ad an[nnum] Mundi 2530. dicam, propagatos: omnium primos hujus regionis inquilinos fuisse; ac lingua (si divinare vltierius licet) Graeca vsos, cum vicini Cetij Hebraico forte idiomate vterentur.«

19 Prav tam: »Ex quibus deduco [iz besed sv. Hieronima] primaevos illos Japides nostros cu[m] Graecis quasi vnum populum fuisse, quibus deinde Cetae permixti novum populum effecerunt.«

pretacije tega izročila pri drugih avtorjih, v resničnost samega izročila in njegove uporabnosti za opis predzgodovine dežele Kranjske, kakor tudi v metode združevanja povsem različnih izročil, ne podvomi. Iz tega izhaja, da je Jafet, biblični praoče Evropejcev, posledično imel poseben odnos z območjem poznejše Kranjske. Njegovi daljni potomci so grško govoreči Japodi, katerih obstoj nesporno izpričuje grško in rimsko zgodovinopisje. Ti so naseljevali ozemlje poznejše Kranjske, s čimer je ta postavljena na imenitno mesto domovine eponimnih potomcev evropskega praočeta.

Mitologija kot vir najstarejših preteklosti, Devkalion in Jazon

Spričo molčečnosti *Svetega pisma* nadaljnje podobe razvoja dežele ponuja grška mitologija, glede uporabe katere Schönleben ni imel zadržkov. Osrednjo vlogo je imela *Argonavtika* Apolonija z Rodosa in njeno izročilo plovbe ladje Argo, ki jo je Schönleben po razumevanju antičnih avtorjev in svojih sodobnikov umestil na območje med Donavo, Savo in Jadranom. Že sedem let poprej je v *Aemona Vindicata* Emono umestil v Ljubljano in jo, sledeč vrsti antičnih in sodobnih avtorjev, identificiral z ustanovo junaškega Jazona, vodje argonavtov: »V tem letu [1223 pr. Kr.] je razpršene prebivalce Japodije zbral in tako poskrbel za prve temelje naše Emone voditelj Jazon, ki ga bomo najprej spremljali pri Kolhijcih, vračajočega pa bomo imeli za ustanovitelja mesta, ki ga sedaj imenujemo Ljubljana.«²⁰ Emona, brez trohice dvoma ustanova argonavtov, je bila nato ustanovljena leto pozneje, enaka »po starosti Bizancu ali Konstantinoplu, starejša od Rima več kakor štiristo enainsedemdeset let«.²¹ Pomembnost te letnice izraža njena vloga kronološkega izhodišča, *origo*, s katerim je Schönleben datiral svojo zgodovino: »Anno Aemonae conditae«. Pritrdil je avtorjem, ki so plovbo ladje Argo umeščali po Donavi v Savo in nato Ljubljano, rekoč: »Starejši avtorji so resnično verjeli, da so te tri reke ena in ista reka.«²²

20 Prav tam, str. 30: »Dispersos Japidae incolas hic annus collegit, & prima Aemonae nostrae fundamenta vidit, auto[r]e Jasone, quem ad Colchos primu[m] comitabimur, dein reducem habebimns (sic!) vrbis nostrae, quae nunc Labacum dicitur, conditorem.«

21 Prav tam, str. 37: »Sic Aemona nostra par est aetate Byzantio & Constantinopoli, superior Roma, quam annis quadringentis septuaginta, & vno antecedit.«

22 Prav tam, str. 35: »Argo navim subvectam Istro, dein Savo, dein Nauporto ex Plinij autoritate jam supra ostendi; crediderint vero antiqui scriptores hosce tres fluvios vnum eundem[ue]; fluvium esse /.../.«

Večjo težavo je pomenila razlaga plovbe iz Save oziroma Ljubljanice do Tržaškega zaliva, ki so jo že antični avtorji označili za zmotno, sodobni pa območja niso poznali dovolj natančno,²³ da bi lahko pojasnili ta prehod. Schönlebnova razlaga je izjemno zanimiva:

Tisti del, ki se steka s severa, danes imenujemo Ljubljanica, drugi del iz druge strani iste gore se imenuje Vipava, nekoč znana pod imenom ‚fluvius Frigidus‘, ki je bila, čeprav takoj od začetka ni plovna in danes zaradi mlinov ne dovoli nobenih plovil, nekoč plovna in veliko večja kakor danes: verjamem namreč, da si je v dolgem toku časa naredila podzemno strugo, kar v teh krajih ni nič novega.²⁴

Ena od rek, ki tečejo proti severnemu Jadranu, je torej nekoč bila plovna, sedaj pa je zaradi naravnih sprememb drugačna. Podal je dve razlagi tega pojava: ponikanje rek, na primer Pivke (»Albium«) in Reke (»Lugeum«), ki izginajo v podzemlju, ali sprememba toka in plovnosti, kot naj bi se zgodilo v primeru Soče in Nadiže:²⁵ »Če so reke doživele takšno spremembo, so odstranjene vse negotovosti o reki, po kateri je ladja Argo odplula v Jadransko morje.«²⁶ Schönlebnovo okolje torej ni statično, temveč se spreminja, zaradi česar se je lahko tudi ladja Argo »po Donavi /.../ spustila v Jadran, [jaz] tega ne pripisujem napaki.«²⁷ Antično izročilo o plovmi reke

23 Schönleben (*Carnioli*, I, 1, str. 30) navaja napako Cluverija, ki je reko Mirno v Istri enačil z »Nauportum amnem«, in doda: »Non solum vero Italiae scriptores, sed etiam Germani superiore adhuc seculo in eundem immanem inciderunt errorem, & tabulis Geographicis inseruerunt in Istria flumen Nauportum, vt Sebastianus Munsterus, Gerardus Mercator, vt taceam Aubertum Myraeum, Anton[ium] Maginum, & alios.« O plovmi po Savi piše Schönleben večkrat, na primer: o cerkvi, ki je bila zgrajena v Gornjem Gradu in po Savinji ter nato Savi tovorjena vse do Petrinje na Hrvaškem (*Carnioli*, I, 1, str. 130); o prometu po Savi (prav tam, str. 134).

24 Schönleben, *Carnioli*, I, 2, str. 35: »Pars ejus quae a parte septentrionali decurrit hodie Labacus dicitur, pars altera ex opposito ejusdem montis Vipacus dicitur olim sub Frigidi fluvij nomenclatura notus, qui licet initio statim navigabilis non sit, & hodie propter molendina nulla toleret navigia, olim tamen navigabilis fuerit, & multo major quam hodie: creditur enim longo temporum tractu subterraneos sibi fecisse meatus, quod in hisce partibus novum non est.« Podobno tudi: Schönleben, *Carnioli*, I, 1, str. 131.

25 Schönleben, *Carnioli*, I, 2, str. 35–36.

26 Prav tam, str. 36: »Quae si ita se haberent, omnis ambiguitas de fluvio quo Argo navis in Adriaticum mare defluerit tolleretur /.../.«

27 Prav tam: »Quod autem veteres Istro descendisse in Adriam asseruerint id ego errori non tribuerem, quia forte id temporis tam Savus quam Nauportus & plures alij fluvij, qui se in Istrum sive Danubium exonerant Istri nomine censebantur.«

Argo iz Donave v severni Jadran je po Schönlebnu povsem resnično. *Argonavtika* je tudi priča grške kolonizacije, saj so se Kolhijci, ki so zasledovali Jazona in Medejo, naselili v severnem Jadranu, na otoku Lošinj, in v Puli v Istri.²⁸ Temu je sledilo ustanavljanje vrste drugih mest in s tem širša grška kolonizacija jadranske obale in njenega zaledja.

Navezava kranjske zgodovine na grško mitologijo se tu ne konča. Ker je bila Emona grška ustanova grško govorečih Japodov, so bili tudi Japodi kot dobri sosedje dolžni poslati čete pred Trojo.²⁹ Tako je Schönleben predhodnico Kranjske povezal s Homerjevimi epi. Medtem ko je v daljni Grčiji potekala huda vojna, so »Japodi in sosedi Iliri uživali mir«³⁰ v svoji oddaljeni deželi. Padec Troje in povratne poti različnih junakov pa so se dotaknile poznejšega območja Kranjske, s čimer je v zgodovino dežele vpel mite o potovanjih trojanskih herojev, a vendarle nekoliko bolj previdno: »Ali je iz bega Trojancev naša Emona prejela kakšne prebivalce, si ne drznem trditi, kajti nobeden od starih avtorjev tega ne verjame. Verjetno so se mnogi, ki so po kopenskih poteh pobegnili iz Grčije in Frigije, naselili tudi v Panoniji.«³¹ Po mitološkem ciklu so viri obmolknili: »Kaj so medtem štiri stoletja trojanski izgnanci delali v naši Japodiji, kaj od njih starejši prebivalci Japetidi ali Japodi in tisti Emonci, ki jih je morda pustil Jazon, noben Ojdip danes ne priča.«³²

Argonavtika, eno najstarejših grških mitoloških izročil, tako prevzame vlogo vira nastanka Ljubljane, prestolnice dežele Kranjske, ter postane priča grške kolonizacije območja in uporabe grškega jezika. Pri tem Schönlebna ne moti, da se argonavtsko izročilo strogo sledeč antičnim avtorjem nanaša na nastanek Navporta, tj. Vrhnike. Legendarni ustanovitelj deželne prestolnice z gotovostjo postane Jazon, čigar domovina Tesalija se je v starih časih imenovala *Aemonia*, zaradi česar se je tudi novoustanovljeno mesto

28 Prav tam, str. 38.

29 Prav tam, str. 40: »Nostros Japides tum Graecis maiori ex parte si non subjectos, tamen vicinos & obligatos suas etiam copias submisisse pronum est conjectare.«

30 Prav tam: »Pace interim fruuntur Hyperborei, & Japides nostri, & Illyrij vicini, quos haud dubie in belli pellectos societatem existimes.«

31 Prav tam, str. 42: »Utrum ex Trojana fuga Aemonae nostrae aliquid incolarum accesserit, non ausim asserere, cum nemo veterum in hoc suam obliget fidem. Verosimile est multos terrestri itinere e Graecia & Phrygia dilapsos, etiam in Pannonia consedis.«

32 Prav tam, str. 44: »Quid interea per quatuor secula Trojani exules in nostra Japidia, quid antiquiores ijs inquilini Japetides seu Japides, & quos forte Jason reliquerat Aemonienses isthic egerint, nullus hodie Oedipus divinet.«

imenovalo *Aemona*. V samo ime kranjske prestolnice je vpeta daljna in imenitna grška preteklost; a ne le to, Ljubljana je starejša od Rima in enaka Bizancu. Plovbo Argo po Donavi in rekah dežele vse do severnega Jadrana – že antičnim avtorjem se je zdela nemogoča³³ – pojasnijo spremembe območja, ki v Schönlebnovih očeh ni statično, temveč podvrženo geološkemu spreminjanju. Poskus razlage antičnega izročila z naravnimi procesi spreminjanja nakazuje inovativnost in interpretativno drznost. Ustanovitev Emone – Schönleben je dosledno imenuje *Aemona* – je obnovila povezavo s starodavno Aemonijo, tj. Tesalijo. Od tam je izhajal Jazon, davno pred njim je tamkaj vladal Devkalion, sin mitološkega in svetopisemskega Japeta, knez Aemonije, eden od prednikov Japodov: »In ker je Devkalion eden najstarejših kraljev Tesalije, ki se v tistem času še ni imenovala *Tesalija* temveč *Aemonia*, bi ga naša Kranjska po pravici morala sprejeti za svojega praočeta /.../.«³⁴ Schönlebnova najstarejša Kranjska je del grškega mitološkega prostora.

Japodi in Kelti ali Slovani in Nemci, starodavna oblikovanja sodobnosti

Kranjska je bila za Schönlebna in njegove sodobnike predvsem Japodija, kar povsem jasno opredeli antične avtorje in s tem zgodovinopisno ter geografsko izročilo, iz katerega so izvajali zgodovino te dežele. Ob tem se obnovijo nekatere nejasnosti, ki izhajajo iz različne sporočilnosti antičnih virov o Japodih,

33 Champion, Timaios (566): F 85, fragment Diodora Sicilskega: *Bibliotheca* 4, 56, 7–8, kjer Timaj (ok. 350–250 pr. Kr.) poda kritiko avtorjev, ki so verjeli, da se Donava izliva v Jadransko morje. Že v 4. stoletju pr. Kr. so grški geografi zavrnilo »argonavtsko« pojmovanje severnojadranskega prostora. Diodor Sicilski (ok. 90–30 pr. Kr.) je k temu dodal drobec kjer pravi, da je po rimski pokoritvi Histrov (178–177 pr. Kr.) postalo jasno, da ima reka Timav izvor le štirideset stadijev od morja. V »argonavtska« pojmovanja severnojadranskega prostora ni verjel niti Strabon (64/63 pr.–24 po Kr.), ki je podal kritiko zgodovinarja Teopompa (ok. 403 ali 378/7–po 302 pr. Kr.), ki je še verjel in pisal, da se en rokav Donave izliva v Jadransko morje (Strabo, *Geography* 7, 5, 9). Napako je še v začetku prvega stoletja po Kr. ponovil Pomponij Mela (*De chorographia* 2, 57: »/.../ per Histros Hister emittitur«).

34 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 25: »Et quia Deucalion vnus ex antiquissimis Thessaliae Regibus fuit, quo tempore nondum Thessalia sed Aemonia denominabatur, merito illum quasi protoparentem agnoscere potest Carniolia nostra, cuius primaria olim vrbs Aemona ab altero Thessalorum principe Iasone nomen & primam originem accepit, in memoriam fortassis ejusdemmet Deucalionis, qui primos inquilinos huc miserat; filius vt dicebam Promethei, nepos Iapeti, diversi a Noe filio non nominatus in sacris literis.«

predvsem vprašanje njihovega etničnega in jezikovnega značaja: kot izhaja iz Schönlebnove argonavtske kolonizacije območja poznejše Kranjske, so bili Japodi pomešani z Grki in so govorili grški jezik, saj je bil ustanovitelj Jazon iz Tesalije: »In Tesalci so bili v tem času skupaj z Grki in so uporabljali grški jezik, prav tako v tistih delih Panonije in v delu [z njo] povezane Japodije.«³⁵ Nato so bili Japodi del Ilirije in potemtakem Iliri, »saj Virgil pesni o izgonu Antenorja Trojanskega v Ilirski zaliv, ki se je raztezal vse do Timava.«³⁶ Njegova Japodija že v najstarejših obdobjih ni statičen pojem, temveč se je skozi stoletja značajske spreminjala z integracijo novih etničnih in jezikovnih elementov. Ključna sprememba je bil prihod Kelto: »To leto [604 pr. Kr.], ki je bilo rojstno [leto] Darija Medijca in Kira, ustanovitelja ali vzpostavitelja perzijskega imperija, je Kelte prvič popeljalo v našo Kranjsko.«³⁷ Pri tej trditvi se sklicuje na splošno razširjene primerke (»in vulgatis exemplaribus«) Livi-jeve *Ab urbe condita*, ki pravi, da so Galci »skozi Tavriskie in prelaz Julijskih Alp«³⁸ vpadli v severno Italijo. S popravki tega pasusa, ki so jih predlagali učeni možje (»doctos emendasse viros«),³⁹ se Schönleben ni strinjal: »Vem,

35 Prav tam, str. 32: »Et cum Thessalos id temporis Graecos fuisse & Graeca lingua vsos constet, idem de partibus hujus Pannoniae, & junctae Japidae tractu censendum est.«

36 Prav tam, str. 51–52: »An tu[n]c Japydes nostri pars fuerint Illyriorum scio controverti: vtrosimile tamen mihi est, quod Illyris hoc tempore etiam Japides & Istros comprehenderit, cum Virgilius canens de Antenore Troiano exule Illyricum sinum vsque ad Timavi fontem extenderit.«

37 Prav tam, str. 45: »Annus hic, qui natalis fuit Dario Medo, & Cyro Persici Imperii fundatori vel instauratori, Celtas primum induxit Carnioliae nostrae. Hi pars Germanorum seu Hyperboreorum veterum cum late Germaniam (nondum hoc vocabulo notam) & Galliam ad Rhenum, Mosam, Danubium colerent, pro locorum varietate varias haberent nomenclaturas, potissimum Celtae nominati, quod nativa linguae frigidus sonabat, vtpote septentrionales (sic).«

38 Tovrstna formulacija je prisotna v različnih rokopisih iz t. i. Nihomahske izdaje rokopisov prve dekade *Ab urbe condita*. Rokopis Bibliotheca Nacional, *Latinus 5724* (11. stoletje), str. 91v: »Ipsi p[er]taurinos saltus quae iuliae alte alpes transcenderunt.« Rokopis Bibliotheca Vaticana Latina, *Vaticanus latinus 3329* (11. stoletje), str. 60r: »ipsi p[er]taurinos saltus[que] iuliae alpis transcenderunt.« Rokopis British Library, *Harley MS 2493* (14. stoletje), str. 26r: »ip[s]i p[er]taurinos saltus[ue] [vrinjeno Julie] iuliae alpes tr[an]scenderunt.« Rokopis Bayerische Staatsbibliothek, BSB Ink L-189 GW M18472 (1472, 16. julij, Rim), str. 93v: »ipsi p[er]taurinos saltus[ue] Iulie alte alpis transce[n]derunt.« V tisku najzgodnejše izdaje Livija iz leta 1513 se je ta stavek ohranil nespremenjen. Livius, *Ab urbe condita* V, fol. 52v (LIIv): »Ipsi per Taurinos, saltus[ue] Iuliae alpis transce[n]derunt.«

39 Cluverij, *Italia antiqua* I, str. 360: »Heic in vulgatis exemplaribus vitiose legi Iuliae Alpis: recteque doctos emendasse viros in inviae *Alpis*; supra cap[itulo] XXII dixi, nam *Iuliae Alpis*, sive *Iuliarum Alpium* nomen in Pannoniae confinio fuisse, superior sapite, pluribus auctorum testimoniis demonstratum est. Quidam tamen censent legendu, *Ipsi Turino saltu invias Alpeis transcenderunt*. Verum non opus heic esse aliqui verborum immutatione, patet ex adsimili eiusdem Livii loquutione, qua lib[ro] XXXVIII est huiusmodi: *Galli Transalpini per saltus ignota ante viae in Italiam transgressi*. *Saltus* autem vocabulo Livius passim in omnia historia sua pro angustiis viarum praecelsis jugis utrimque inclusis quam frequentissime utitur.«

da je Cluverij v nasprotju s splošno razširjenimi izdajami [Livija] popravil Livi-jevo pripoved in branje ,po prelazu Julijskih Alp' v ,neprehodne Alpe' (*inviae Alpīs*), ali enostavno ,skozi Tavrinski prehod so prečkali neprehodne Alpe'. Resnično mislim, da to [Livijsko] delo ne potrebuje nobenih popravkov.«⁴⁰ Schönleben posledično trdi, da Galci v Italijo niso prišli skozi *saltus Taurinus* (Mt. Genevre, Dora Riparia), temveč preko ozemlja Tavriskov in Julijskih Alp; prehod je »potekal po naši stari Japodiji in gozdu pri Hrušici ali prehodu Julijskih Alp«. ⁴¹ Ozemlje novoveške Kranjske je tako v antični dobi postalo območje prehodov keltskih ljudstev, ki so v kar največji meri spremenila njeno podobo in izzivala rimsko oblast. Kelti so tudi na kranjskem območju in širše ustanovili nove naselbine. Od teh so bile posebej trajne ustanove keltskih Senonov: Senj, ne po naključju ležeč nasproti *Sena Galica* na zahodni obali Jadrana,⁴² in Senožeče, po Lazijevi etimologiji *Senonensitz*,⁴³ »Sedež Senoncev«. Posledično so Japodi, kakor potrjuje Strabo,⁴⁴ postali mešanica

40 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 46: »Scio contra vulgatas editiones existimare Cluverium, narrationem Livij corrigendam, & legendum pro saltus Juliae Alpīs, *inviae Alpīs*, vel plane *Taurino saltu invias Alpes transcenderunt*. Verum nulla hic opus putem correctione.« S Schönlebnom se bi očitno strinjal vplivni Ogilvie (*A Commentary*, str. 712): »It is, therefore, more probable that the mention of the Julian Alps in L[ivij] is a conflation of two separate traditions, one, historically accurate, which brought the Gauls into Italy from the north-east and a second, influenced by Hannibal's passage, which led them over Mt. Genevre to Turin (D'Arbois de Jubainville). The conflation may have been due to the confusion of a Julian Alpine tribe called *Tauriskoi oi Norikoi* (Polybius; cf. Strabo 5. 213) with the better-known inhabitants of Turin. Traces of such a north-eastern infiltration survive in Polybius and both traditions were certainly discussed by Timagenes.« Šašel Livijskega odlomka ni uvrstil med izrecne omembe Julijskih Alp, ki po njegovem mnenju spadajo šele v drugo polovico 1. stoletja po Kr., začeni s Tacitom (Šašel, *Iuliae Alpes*, str. 443). V novejših izdajah *Ab urbe condita*, na primer Livij, *Ab urbe condita* (prevajalec Hans Jürgen Hillen, 2007), brez vsake razlage beremo: »Ipsi per Taurinus saltus vallemque Duriae Alpīs transcenderunt.«

41 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 46: »/.../ merito conjecturare possumus Gallorum in Italiam transitum primum de quo Livius scripsit, accidisse per nostram Japidiam veteram, & Sylvam Pirinam sive saltum Juliae Alpīs /.../.«

42 Prav tam: »Quo & illa spectat observatio, quod vero simile sit, nonnullas Bellovesi copisa resedisse in via, & alias etiam terras occupasse, a quibus deinde in hodierna Austria Carnuti, a Carnutibus, quin etiam forte Carni ipsi, & Senienses ac Senosetzenses nostri a Senonibus nomina desumpserunt /.../«; str. 49: »Sed facile est divinare, non aliunde eos in Umbriam trasgressos (sic!), quam ex nostra Japydia & Liburnia, in quibus pridem consederant, praesertim cum Senogalia per directam lineam opponatur Senae Liburnicae, & vna alterius littus respiciat, nisi quod Insulae Absyrtydes mediant.«

43 Lazius, *De gentium aliquot* I, str. 136: »a Senonibus praeterea Sennaberg Teriolis, & Senasecz Carniolae, Seniaq[ue]; Istriae siue Liburniae /.../«; Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 63: »Et hoc tempore putem nata si non pridem antea, in Japidia nomina Senosetzae geminae, non procul Tergesto, quae recte Lazius putat desimpta a Germanica voce Sennonersitz id est Senonum sedes.« O etimologiji toponima gl. tudi Snoj, *Etimološki slovar*, str. 374.

44 Strabo, *Geography* 7, 5, 2: »Iapodon, Keltikon te ama kai Illyrikou ethnous.«

Keltov in Ilirov. Postali so del Keltov in *ipso facto* bili udeleženi v vseh velikih keltskih spopadih v času antike: tako so se zoperstavili Rimljanom,⁴⁵ se kot najemniki bojevali v vojskah Aleksandra Velikega⁴⁶ in nato plenili po Grčiji.⁴⁷ Prednike Kranjcev in njihove izjemne vojaške sposobnosti so videla vsa bojišča in veliki poveljniki antičnega sveta. S prihodom Keltov se je zopet spremenila jezikovna podoba dežele, Schönleben namreč Kelte enači z Nemci: »Sedaj so torej Kelti pričeli živeti mešano z našimi Japodi in jezik Nemcev se je mešal z grškim«,⁴⁸ pri čemer povsem sledi Laziju in njegovim jezikovnim študijam podobnosti med nemškim in grškim jezikom, tj. jezikom Galogrkov.⁴⁹ Ostanek tega starega nemškega prebivalstva so – zopet po Laziju – »Kočvarji, ki so posedovali del starodavne Japodije /.../. Resnično je najbolj verjetno, da je bila že tedaj celotna Japodija poseljena z germanskimi Kelti /.../, preostalo je le malo družin starih Japodov.«⁵⁰

Daljna podoba mešanja različnih ljudstev je ustrezala sodobnosti. V starodavni preteklosti dežele je Schönleben našel sliko sodobne dežele Kranjske ali, razumljeno drugače, sliko sodobne Kranjske je projiciral v daljno preteklost:

[Č]e se namreč na minula obdobja ozremo malo manj strogo, bo postalo jasno, da je naš rod, ki danes nosi ime Kranjcev, enako kakor nekoč Japodi zrasel iz dveh ljudstev. Plemstvo je namreč skoraj v celoti galske ali germanske krvi, kakor nakažujejo stoletja mnogih rodovnikov izumrlih rodbin; nasproti pa slovansko ljudstvo vse do danes ohranja stare običaje, jezik in navade: vendar sta se ta dva naroda (če je treba reči dva) že popolnoma stopila v enega, da za razliko od starih družin,

45 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 52.

46 Prav tam, str. 56.

47 Prav tam, str. 67.

48 Prav tam, str. 46: »Mixti ergo nu[n]c Japydibus nostris Celtae habitare caeperunt, & Idioma Germanicum miscere Graeco, vti ex observatione Lazij, & multarum vocum consonantia liquet.«

49 Lazius (*De gentium aliquot* I, str. 21–27) poda seznam nemških besed, ki izvirajo iz grščine (»ex Graeca lingva, qua Gallograeci in suum idioma transtudere«) ali so prevzete iz latinščine (»ex lingva Romana, quae Galli & Teutones a legionibus limitaneis mutati sunt«).

50 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 58: »Clarissime hic designatur, & natio Germanorum, quos tunc Celtas Graeci, Latini Gallos nominabant, & ipse situs ad mare Jonicum sive Adriaticum, loca accessu difficilia, quae sane prorsus conveniunt nostrae Japidiae: Lazius istorum Germanorum reliquias esse putat Gottscheenses, qui partem Japidiae antiquae obtinent, sed de hoc alibi. Certe verosimile est, jam tunc omnem Japidiam habitatam fuisse a Germanis Celtis, cum in eam migraverint jam ante ducentos & septuaginta circiter annos, vt dictum est ad annum Mundi 1449. adeo vt paucae familiae remanserint veterum Japydum.«

zabeleženih v letopisih, o mlajših, prav tako plemenitih, ne moreš ugotoviti nič drugega, kakor da so poročene na Kranjskem.⁵¹

V tem izjemnem, kolikor mi je znano, doslej spregledanem odlomku Schönleben s pomočjo vzporejanja s starodavnimi Japodi poda podobo sodobnih Kranjcev kot hibrida (»ex duabus coalescere nationibus«) nemškega plemstva (»Nobilitas /.../ Gallici seu Germanici sanguinis«) in slovanskega naroda (»plebs /.../ Slavorum«). Mešanje in spajanje ljudstev je za Schönlebna ponavljajoči se zgodovinski proces, ki je porodil tako Japode kakor Kranjce, najstarejše in najmlajše prebivalce dežele. Starodavnost, če že ne enaka, je bila vsaj močno podobna sodobnosti; podobe sodobnosti so bile utemeljene skozi že videni zgodovinski proces.

Številne vojne Japodov in Rimljanov, Japodija postane del cesarstva

Začetek rimskih posegov na območje Schönlebnove Japodije je poskus ustanovitve keltskega utrjenega mesta in posledična ustanovitev rimske kolonije Akvileja. Mitologija se končno umakne antičnemu zgodovinopisju, osrednji vir postane Tit Livij. *Galli transalpini*, ki so poskusili ustanoviti *oppidum*, so bili brez dvoma tisti, »naseljeni v Panoniji, Japodiji, Noriku in

51 Prav tam, str. 86: »Consuetudo haec jam quidem in hisce regionibus, & apud Germanos exolevit: si tamen accuratius parum in retroacta tempora oculos vertamus, fatendum erit gentem nostram, quae hodie Carniolorum sortitur nomen, aequae ex duabus coalescere nationibus, ac olim Japydes. Nobilitas enim fere tota Gallici seu Germanici sanguinis est, vti multae plurium seculorum licet interruptae Genese indicant: plebs econtra Slavorum veterum reliquias & lingua & moribus adhuc conservat: Sed adeo hae duae nationes (si tamen duae dicendae) jam in vnam coaluerunt, vt praeter veteres familias annalibus notas, de recentioribus tametsi nobilibus aliud statuere non possis, quam quod in Carniolia sint natae.« To svojevrstno etnogenezo prebivalstva dežele Schönleben poudari tudi v prvem delu (*Carniolia*, I, 1, str. 214): »/.../ idem nunc est cum plebs e Slavis, nobilitas potior e Germanis Franconibus orta in vnum corpus coalescat.« Schönleben je mogel svojo trditev podkrepiti z izjemnim poznavanjem starejšega in sodobnega kranjskega plemstva ter njegove prepletenosti (prav tam, str. 214): »in Genealogiis nostris, quas colligimus, & augemus ex scripturis authenticis«. Schönlebnovo zbiranje rodovnikov in povzemanje iz starejših spisov je ohranjeno v obsežnem rokopisu ARS, SI AS 1073, I/42r: *Appendix Ad Annales et Chronologiam Carnioliae sive Genealogica Fragmenta, Familias Nobilium Carnioliae, quae ab antiquae eam incoherunt, et nonnulla iam vel migrarunt in alias Provincias vel plane extinctae sunt, aliae vero supersunt /.../*, ki je datiran v leto 1674 in prinaša 833 strani rodoslovja plemstva dežele Kranjske. Gl. tudi Weiss, Velika grbovna knjiga, str. 802–804.

pri Tavriskih«,⁵² in »niso bili drugi kakor prebivalci naše Gornje Panonije in Tavriscije«. ⁵³ Prav ti Galci so bili tudi začetniki skupnosti Karnov, ki so »tedaj prvič pod tem imenom izšli iz tiste kolonije Galcev, potem ko so jim Rimljani ukazali, naj se umaknejo z akvilejskega ozemlja«. ⁵⁴ V rimskem posegu zoper omenjene Galce je Schönleben nakazal začetek rimskega osvajanja ozemlja poznejše Kranjske ter v sledečih poglavjih omenil vse poznane rimske posege na območje med Jadranom in Donavo od prve istrske vojne do rimske podreditve Japodov in zatrtja panonsko-dalmatinskega upora. Z drugo istrsko vojno so Rimljani »premaknili tabor do izvorov Timava in meja naše Japodije«. ⁵⁵ Pri pokoritvi Istre so bili podjarmljeni (»tractos in servitutum«) tudi deli Japodov, ⁵⁶ vendar so se po vsakem rimskem pohodu na to območje »naši Japodi osvobodili rimskega jarma«. ⁵⁷ V Japodijo so posegle tudi rimske državljanske vojne, kar so dokazovali spopadi med pripadniki Cezarja in Pompeja »po kuriktijski obali ali v Flanatskem zalivu in vse do otoka Krka, po teh krajih se je nekoč raztezala naša Japodija«, ⁵⁸ pozneje pa med Cezarjevimi morilci in Oktavijanom, saj Schönleben ni podvomil v Apijanove besede ⁵⁹ in je mesto Mutina (današnja Modena)

52 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 84: »Eodem hoc anno [185 pr. Kr.!] Galli Transalpini, quos in Pannonia, Japidia, Norico & Tauriscis sedisse plures meminimus, transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, non procul inde, vbi nunc Aquileja est locu[m] oppido condendo caeperunt.«

53 Prav tam, str. 86: »Ut hos Transalpinos Gallos, qui oppidum in agro Aquilejensi condere inceperant, non alios fuisse credam, quam nostrae superioris Pannoniae & Taurisciae incolae /.../.«

54 Prav tam, str. 85: »Quin imo ego existimo Carnos tunc primum sub hoc nomine, & ex eadem Gallorum colonia emersisse, quando jussi a Romanis ex agro Aquilejensi decedere, in propinqua montana immigrarunt, & valles intermedias licet angustas, quasi hominibus ceteris ignoti caeperunt incolere.«

55 Prav tam, str. 88: »Habito consilio, cum alij gerendum extemplo antequam hostes copias contraherent, alii consulendum prius censerent senatum, ipse avidus pugnae prioribus assensus, ab Aquileia castra movit ad fontes Timavi & litem Japydiae nostrae.« Na sledečih straneh opiše potek druge istrske vojne in padec kraljestva Istrov.

56 Prav tam, str. 91: »Tractus in servitutum tunc nostros Japydes manifestu[m] est (sic!), vtpote sine quibus nec bellare ad Timavum Istri poterant, nec debellari in patria; ad hos per illos transitus erat.«

57 Prav tam str. 102: »Consules hic annus [118 pr. Kr.] habuit Caecilium Metellum & L[ucium] Aure[lium] Cottam, qui ducto exercitu in Illyricum Segestanos nostris Japydibus conterminos ad Savi & Colapis confluentes debellarunt. Verum non multo post & hi, & Japydes nostri Romanum jugum excusserunt.«

58 Prav tam, str. 113: »Nihilominus & Japydes & Liburnos haec belli flamma adflavit, quia Antonius in Curictico littore, seu Flanatico sinu ad Vegiam insulam castra locaverat, quo vsq[ue]; protensam olim fuisse nostram Japydiam suo loco ostendimus.«

59 Gl. besedilo (Apijan, *Illyrike* 19, 54) pri Šašel-Kos, *Appian*, str. 71 in temeljit komentar k temu na str. 430–432.

posledično razumel kot Metulum.⁶⁰ Schönlebnova antična »Kranjska« je s tem napačnim pojmovanjem postala prizorišče pomembne bitke rimske državljanske vojne: »Dva rimska konzula sta v 1181. letu po ustanovitvi naše Emone podlegla v boju v naši Japodiji (sedaj Kranjski), pri mogočnem mestu Metulum, kjer je sedaj vas Metulje med Blokami in Ložem, medtem ko so se bojevali proti Marku Antoniju.«⁶¹ Le nekaj let pozneje je sledil nov spopad: »To je bila najtežja od vseh vojn naše Japodije, ki jo omenja več starih avtorjev.« Schönleben je spomnil na Svetonijeve besede⁶² o panonško-dalmatinskem uporu. S tem je napovedal poseg Oktavijana proti Japodom in njihovim sosedom. Oktavijanova vojska je pokorila *Moentinum*,⁶³ *Avendo* in *Arupium*,⁶⁴ središča cisalpinskih Japodov, nato pa napredovala na ozemlje transalpinskih Japodov, pred *Terpo*, japodsko središče, ki ga je umestil v Lož na Notranjskem.⁶⁵ Sledi podroben opis poteka obleganja Metula, umeščene v vas Metulje na Notranjskem,⁶⁶ z znamenitim pasu-

60 Schönleben, *Carnioli*, I, 2, str. 114: »Verum pro Mutina legendum esse Metulum insinuat Appianus, vbi de Metuli oppugnatione, quam infra post decenium referremus.«

61 Prav tam, str. 115: »Duo igitur Consules Romani anno Aemonae nostrae conditae 1181. in Japydia (nunc Carnioli) nostra, ad primariam urbem Moetulum, vbi nunc pagus est Metule inter Oblack, & Laas dum contra M[arcum] Antonium praeliantur, occubuerunt.«

62 Prav tam, str. 116: »Est hoc bellum Japydiae nostrae omnium gravissimum, quae vnuquam a vetustis Scriptoribus annotata reperiuntur.« Prim. Suetonius, *Vitae*, Tiberius 16: »Sed nuntiata Illyrici defectione transiit ad curam novi belli, quod gravissimum omnium externorum bellorum post Punica, per quindecim legiones paremque auxiliorum copiam triennio gessit in magnis omnium rerum sifficultatibus summaque frugum inopia.«

63 Schönleben (*Carnioli*, I, 1, str. 97) pravi: »Suspicio tamen Monaetium idem esse cum Haemona, quia haec in vetusta editione Ptolomaei nominatur Mona, & in quibusdam Itinerariis Haemonatium, & Henomatium. Unde forte per metathesim Emontini dicti sunt Moëntini. Hac vero ratione fuisset Haemona ab Appiano Japydiae attributa, quam alii Latini scriptores in Pannonia reponunt.« Schönleben ni umestil japodskega središča, temveč domneval, da so Moentinci dejansko Emonci.

64 Schönleben, *Carnioli*, I, 1, str. 88–89: »Ego Avendonem quaererem circa Capellam, & Arupium circa Modrusam: caetera sunt fabulae.« Schönleben tako središča cisalpinskih Japodov umesti v Liko na Hrvaškem, kamor jih, sicer na drugih krajih, umeščamo še dandanes.

65 Schönleben, *Carnioli*, I, 2, str. 117: »Urbem cui Terpo nomen (suspicio ego esse hodiernum oppidum Laas) vacuum habitatoribus, qui se in sylvam abdiderant /.../.« Gl. tudi Schönleben, *Carnioli*, I, 1, str. 108–109.

66 Schönleben (*Carnioli*, I, 1, str. 95–97) kritično obravnava umestitve Metula po Laciju (str. 95: »Metulli rudera /.../ invenisse Lazium in monte, quem vulgo appellamus Trojanaberg, quod corrupte effertur ex Dranberg, ita enim ab Adrante illic sito municipio Romano appellatum olim eum montem superius ostendi«) in Cluveriju (str. 95: »post illum [Lazium] fecit Cluverius, qua saltem Metlickha, Germanis Mötling in Japydia veteri sita est /.../.«). Cluverijevo razlago zanika, saj »Mötlingae hodiernae situs in plano est, & de tumulis aut collibus, super quos Metulum steterat, nihil ibi apparet« (str. 95), in poda lastno umestitev: »Ego me locum puto deprehendisse, qualem Appianus describit, in Albio monte medium fere inter Laas

som o Oktavijanovem pogumu in končnem uničenju: »To je bil konec nekdanj najplemenitejšega mesta, enega prvih japodskega rodu.«⁶⁷ Schönlebnov odnos do Metula in njegove pomembnosti ter njegovo metodologijo izpričuje obisk domnevne lokacije te naselbine. O avtopsiji, opravljeni 29. oktobra 1672, bo še govora. V nadaljevanju obširno opiše padec Segestike in pohod proti Dalmatom. Kot osrednja vira mu seveda služita Apijan Aleksandrijski in Kasij Dion, na koncu poglavja pa omeni tudi ostale vire (Flor, Velej Paterkul, Svetonij), ki so ta pohod omenjali obrobno ali v širšem kontekstu.⁶⁸ Vendar uničenje Metula in poraz Japodov, dasiravno v poprejšnjih poglavjih središčnega ljudstva dežele, za Schönlebna ne pomenita padca celotne Japodije, tj. antične »Kranjske«:

Ostali Dalmati, sosedi Ilirov, do katerih zaradi težavnih poti Cezar ni mogel dospeti, niso dali niti talcev niti niso pristali na odvisno zvezo. Verjamem, da so bili med njimi naši Emonci, ki so posedovali skrajni del Gornje Panonije, v sosedstvu Tavrisikov ali Norikov in Istrov /.../. Vendar je Avgust bojeval številne vojne proti Ilirom in Panoncem. Menim, da sta do tedaj Emona in bližnje ozemlje obstala brez škode. Emona je najverjetneje sprejela rimsko upravo potem, ko je po umoru Antonija državljanska vojna pojenjala /.../.⁶⁹

---

civitatem, & Oblackh Vicum interioris Carnioliae, ad pagum, quem incolae etiamnum appellunt Metule: alij etiam ad S[anctum] Antonium a templo illic aedificato /.../« (str. 96). Geografske značilnosti lokacije, ki jih posreduje Apijan (*Illyrike* 19, 54), so za Schönlebna ključne pri iskanju kraja Metula: »Et talis locus nec est Lazij Trojanus mons, nec est Cluverij Mötlinga, sed ille pagus, quem ego designo, apud S[anctum] Antonium inter Oblackh, & Laas vrbem, vbi & duo colles cum modica valle, & montes vndiq[ue]; nemorosi & arboribus consiti visuntur« (str. 96). Veith (*Die Feldzüge*, str. 29) poda pregled starejših umestitev: zavrne Metulje kot lokacijo japodske prestolnice (str. 42–47) in na podlagi napisa CIL III 10060 ter značilnosti lokacije (str. 30–38) utemelji umestitev Metula na *Viničicaberg* (Velika in Mala Viničica pri Josipdolu na Hrvaškem). K tej umestitvi gl. tudi Šašel-Kos, *Appian*, str. 432–437 in Olujić, *Japodi*, str. 122–127.

67 Schönleben, *Carniolia*, I, 2, str. 118: »His finis fuit nobilissimae quo[n]dam vrbis, quae Japydum gentis primaria, Romanas vires contemnere, & porro etiam labefactare ausa est.«

68 Prav tam, str. 120–121.

69 Prav tam, str. 121: »Coeteri Dalmatis vicini Illyrii ad quos propter difficultatem itineru[m] Caesar adire non potuit, nec obsides dederunt, nec foedus inire curaverunt. Hos inter credo fuisse Aemonenses nostros; qui extremam partem superioris Pannoniae conterminam Tauriscis seu Noricis ac Istris obtinuerant. /.../ Sed plura gessit Augustus contra Illyrios & Pannonos bella. Hactenus Aemona[m] & vicinum ei agrum indemne[m] exitisse putaverim. Post consopitum civile bellum occiso Antonio propius vero est Aemonam suscepisse Romanoru[m] praesidium, vt infra dicemus.«

Čeprav je večji del poznejšega ozemlja Kranjske pod Avgustom utrpel uničenje, je Emona pod oblast Rima očitno mirno prešla šele po smrti, dejansko samomoru Marka Antonija, torej po bitki pri Akciju (september 31 pr. Kr.) in pokoritvi Egipta (avgust 30 pr. Kr.). Vendar tudi s tem ozemlje ni bilo dokončno osvojeno, saj so se Japodi in njihovi sosede redno upirali.⁷⁰ Oktavijan tako ni osvojil tega ozemlja, temveč je podreditev sledila šele leta 15 pr. Kr.: »Čeprav noben pisec tega izrecno ne omeni, so verjetno v tem letu celotna alpinska in transalpinska (tako je imenovana pri Rimljanih, medtem ko bi jo sam imenoval cisalpinska) Japodija, Karnija, Tavriskija in Norik, dele katerih pokrajin obsega današnja Kranjska, v trdni zvestobi Rimu stopile v odvisno zvezo.«⁷¹ Tako je za Schönlebna leto 15 pr. Kr., siceršnje leto podreditve noriškega kraljestva, hkrati tudi točka priključitve rimski državi. Takrat so antična ljudstva, ki so živela na področju poznejše Kranjske, stopila v odvisno zvezo, premagana ali podrejena pa niso bila. Druga knjiga *Carniolia antiqua et nova* se zaključi z letom 1 pr. Kr. (»Ante Christum vltimus«). Ob začetku našega štetja je tako Schönleben ozemlje poznejše Kranjske opredelil kot del Gornje Panonije, na jugu tesno povezan z Japodijo, Istro in Dalmacijo. Tu živeče skupnosti so bile še vedno uporne in so stopile v zvezo (»collusisse«) z Marobodom, kraljem Markomanov.⁷² Nekaj let pozneje je izbruhnil veliki upor in za orožje so prijele tudi skupnosti Liburnov, Istrov, Japodov, Karnov in Norikov, s čimer je Schönleben nekoliko razširil območje panonsko-dalmatinskega upora proti severu. Šele zmaga nad uporniki, ki jo datira v leto 10 po Kr., je za Schönlebna trenutek popolne podreditve: »Tedaj so se celotna Panonija, Liburnija, Istra in Japodija, obupane nad svobodo, prvič izročile v trdno zvestobo Rimljanom.«⁷³ Avgust je postal *Pannoniae princeps*, ki ga je nasledil Tiberij, dve leti pozneje, 12 po Kr., pa »sta bili Panonija in Savija spremenjeni v rimski provinci«.⁷⁴ Naslednje poglavje je upor panonskih legij po Avgustovi

70 Prav tam, str. 122.

71 Prav tam, str. 124: »Hoc demum anno vniversam Japydiam Alpinam & Transalpinam (sic Romanis dictam cum mihi scribenti sit Cisalpina) Carniam, Taurisciam, Noricum, quarum Provinciarum partes hodierna Carniolia complectitur, constanti fide Romano, foederi accessisse verosimile est, tametsi nullus scriptorum id speciatim tradat.«

72 Schönleben, *Carniolia*, I, 3, str. 135: »Collusisse cum Maroboduo nostros Pannonos, Noricos, Japydes, Istros & Liburnos gesta sequentium annorum prodent.«

73 Prav tam, str. 138: »Tunc primum (sic!) vniversae Pannoniae, tunc Liburnia, Istria, Japydia, desperata libertate sese Romanis constanti fide subdiderunt.«

74 Prav tam, str. 140: »Sed quia obscurius illud ejus dominium, Augustum primum, mox Tibe-

smrti, ki ga Schönleben ob kronološki napaki dveh let postavlja v leto 16 po Kr. Upor in njegovo zatrtje sta poudarila pomen Emone in ozemlja »Kranjske«:

V jesenskih taborih, za katere menim, da so bili v Emoni ali Ljubljani, tedaj prvem od panonskih mest, ki so jih imele hkrati tri legije, brez dvoma razporejene tudi po bližnjih naselbinah, ki jim je načeloval Junij Blez: ta je ob novici o koncu Avgustove in začetku Tiberijeve [vladavine] zaradi prenehanja delovanja pravosodja ali veselja prenehal nalagati [vojakom] običajne dolžnosti. Po tem načelu se vojak spridi, želi brezdelje ter prezira disciplino in delo.⁷⁵

Upor se je zaključil z neugodnim znamenjem *Lunae defectu*, tako da so se uporni vojaki podredili oblasti Druza: »Če se to ni dogajalo znotraj zidov Emone ali Ljubljane, pa se je dogajalo v neposredni bližini, kakor izhaja iz vsebine pripovedi. Rimski tabori so bili v tem času nedaleč stran v Navportu (katerega ostanke smo dokazali nedolgo tega v današnji Vrhniki).«⁷⁶

Čas med ustanovitvijo kolonije Akvileja (po Schönlebnu 185, sicer 181 pr. Kr.) in zatrtjem panonsko-dalmatinskega upora (10 po Kr., sicer 9 po Kr.) je za Schönlebna okvir intenzivnih odnosov med rimsko republiko in različnimi ljudstvi območja poznejše Kranjske in bližnjih dežel. Sem spada vrsta rimskih vojaških pohodov, s katerimi pa republika ni vzpostavila svoje nadoblasti. Vzrok za to je trajna in uspešna upornost pogumnih prednikov Kranjcev. Čeprav Schönlebnova Japodija še ni del rimske republike, pa ima vlogo prizorišča njenih državljanskih vojn. Tako se je usoda rimske države odločala tudi na ozemlju predhodnice Kranjske. Uničenje Metula ne pomeni konca Japodije, ki kljub Oktavijanovi pokoritvi vseh središč ni bila podjarmljena. Ravno obratno. Šele nekaj desetletij pozneje je Japodija

---

rium Japydiae Principem agnoscimus, & Pannoniam quoque Saviam in Romanam Provinciam hoc tempore redactam cum Jornande fatemur .../«

75 Prav tam, str. 141–142: »Castris aestivis, quae opinor fuisse Aemonae seu Labaci primae tunc Pannoniae oppido, tres simul legiones habebantur, haud dubie per vicina etiam municipia dispositae, praesidente Junio Blaeso: qui fine Augusti, & initiis Tiberii auditis, ob justitium aut gaudium, intermiserat solita munia. Eo principio degenerare miles, otium cupere, disciplinam, & laborem aspernari.«

76 Prav tam, str. 143: »Haec si non intra muros ipsius Aemonae seu Labaci, certe in proximo acta, ipse narrationis contextus evincit. Non procul Nauportu (cujus rudera in Oberlaybach hodierno dudum probavimus) castra Romana id temporis fuisse oportet, ad quae manipulis Nauportum praemissis, tam facilis & celer reditus patuit.«

z Rimom stopila v odvisno zvezo, s čimer je Schönleben poudaril, da je bila priključitev starodavnih Kranjcev k cesarstvu prostovoljna in ne rezultat poraza ter vojaške podreditve. Proces sklene zatrtje panonsko-dalmatinskega upora, po katerem so predniki Kranjcev prisegli zvestobo Rimljanom. Ti so se torej po lastni volji priključili rimskemu cesarstvu in niso bili pokorjeni ali osvojeni.

Starodavna Kranjska med najzgodnejšimi krščanskimi provincami cesarstva

Osrednji del pripovedi obdobja po rimski pokoritvi (ob odsotnosti virov na območju med Alpami in Jadranom) je prihod in širitev krščanske vere ter organizacije Cerkve, čemur je Schönleben namenil veliko pozornosti. V prikazu stanja pred prihodom krščanstva se spremeni v antikvarista, preučevalca starožitnosti, in opisuje navade ter običaje prebivalstva dežele:

V tem času so bili naši Panonci, Japodi in Istri v globoki temi vraževerja, enako kot ostali Kelti in celo Rimljani, katerih navade so že prevzeli. Po pričevanju Cezarja in Tacita so častili bogove, Sonce, Vulkana, Luno, Herkula in Marsa. Pri izvirih Timava, kjer je sedaj svetišče sv. Janeza med Devinom in Trbižem, je bil Diomedov gaj, kjer so iz morske pečine v morje žrtvovali snežno bele konje.⁷⁷

In še doda: »Neptunu postavljena svetišča ter prirejena žrtvovanja pri Panoncih in naših Emoncih razodevajo starodavni napisi, ki so bili v prejšnjih letih odkriti v ruševinah.«⁷⁸ Predkrščanskih navad ni popisoval le

77 Prav tam, str. 149: »Nostri hoc tempore Pannones; Japydes & Istri in alta superstitionis nocte communes reliquis Celtis; imo & Romanis quorum jam more attraxerant, coleba[n]t Deos, Solem, Vulcanum, Lunam, Herculem & Martem testibus Caesare & Tacito. Quin & Diomedis fanum erat ad fontes Timavi, vbi nunc S[ancti] Joannis templum, inter Duinum & Monfalconem, cui candidis equis in mare praecipitatis sacrificabatur.«

78 Prav tam: »Neptuno erecta facta & instituta sacrificia apud Pannones, & quide[m] nostros Aemonenses, produnt antiquae Inscriptiones superioribus annis e ruinis erutae, quas suo loco retulimus.« Omenja dva oltarja Neptunu (Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 217). S tem napisom je imel Schönleben poseben odnos, saj je bil »eruta ex rudibus antiquae Emonae extra portam Teutonicam in horto mei parentis Anno 1648«. Schönlebnovo branje je nekoliko napačno, gre za napis CIL III 03841 Neptuno Aug(usto) Sac(rum) / Hostilius Er / giano ex voto. Drugi oltar Neptunu najdemo v Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 221. Gre za napis iz

po opisih antičnih avtorjev, temveč je kot pričevanja starih kultov uporabil epigrafsko gradivo, ki ga je vključil v *Apparatus*.⁷⁹ V ta poganski svet se je nato pričelo širiti krščanstvo. Potem ko je sv. Peter središče vesoljne cerkve preselil v Rim, je v naslednjem letu »poslal sv. Marka z enainsedemdesetimi učenci v Akvilejo in ga postavil za prvega škofa v tedaj najslavnejšem mestu Italije«. ⁸⁰ Schönleben nato sklene:

Tako je bila Akvileja po Rimu prva na zahodu, ki se je oklenila vere v Kristusa in med prvimi mesti pristopila k češčenju vesoljnega pastirja krščanske črede. Ni daleč od resnice, da so bili v tem času zunaj Akvileje že mnogi posvečeni v sveti krščanski veri, v bližnji Karniji, Japodiji in Istri, za kar se mora naša domovina zahvaliti prvemu med akvilejskimi apostoli in učenjaki, svetemu Marku Evangelistu. Njega in njegovega naslednika svetega Hermagora z njegovim diakonom Fortunatom povsem upravičeno štejemo med najpomembnejše patrone.⁸¹

Predhodnica Kranjske je s tem postala ena od najzgodnejših krščanskih dežel v Evropi: »nič ne dvomim, da je bila tudi naša Emona (sedaj imenovana Ljubljana), samo dva dni oddaljena od Akvileje, med prvimi severnimi mesti, ki so s spreobrnitvijo nekaj svojih prebivalcev sprejela krščansko vero«, ⁸² in sicer že leta 49 po Kr.: »Radostni naši Japodi, Karni in Istri, h katerim je že tako zgodaj prišlo spoznanje pravega Boga: še srečnejši vsi prihodnji rodovi, če bi se nemudoma oklenili sladkega Kristusovega jarma.«⁸³

samostana Bistra pri Ljubljani, danes CIL III 03778 Neptuno / Aug(usto) sacr(um) / L(ucius) Servilius L(uci) f(ilius) / Vel(ina) Sabinus / aedem et porticum / fecit / pecunia sua. Nahajališče je napačno locirano v Vrhniko.

79 Schönleben, *Carniola*, I, 1, str. 214–226.

80 Schönleben, *Carniola*, I, 3, str. 151: »Ea fundata in vrbe orbis principe, proximo anno misit Aquilejam S[anctum] Marcum vnum e septuaginta discipulis, eumque primum ejus tunc in Italia celeberrimae civitatis Episcopum creavit.«

81 Prav tam, str. 152: »Sic Aquileia prima post Romam in occidente Christi fidem amplexa, inter primas vrbes Christiani gregis vniuersalem Pastorem accessit veneratura. Neque ablutit a vero, hoc eodem tempore jam plures extra Aquileiam Christianae fidei sacris initiatos in vicina Carnia, Japydia, Istria, vt merito patriae nostrae primum cum Aquileiensibus Apostolum & Doctorem gratulemur Divum Marcum Evangelistam, eodem prorsus jure, quo etiamnum ejus successorem D[ivum] Hermagoram cum suo Diacono Fortunato colimus principalem Patronum.«

82 Prav tam, str. 152–153: »/.../ vnde nihil dubito etiam Aemonam nostram (nunc Labacum dictam) bidui solum itinere ab Aquileia dissitam, inter primas vrbes septentrionales fuisse, quae fidem Christianam receperunt, conversis aliquot ejus inquilinis.«

83 Prav tam, str. 153: »Felices nostri Japydes, Carni, Istri, ad quos tam mature veri Dei pervenit cognitio: feliciores futuri si illico omnes suave Christi jugum apleterentur.«

Starodavna Kranjska je po Schönlebnu prostor poganskih bogov, katerih češčenje omenjajo antični literarni viri in izpričuje epigrafsko gradivo. Po furlanskem zgodovinarju Henriku Paladiju de Olivis je ponovil, da je bila Akvileja prvo mesto po Rimu, ki je sprejelo krščanstvo.⁸⁴ Iz nje je nova vera zelo hitro – le tri leta pozneje – prispela na območje antične poganske Kranjske. Očetje oglejske so tako tudi očetje »kranjske« Cerkve, zaradi česar lahko starodavno Kranjsko upravičeno štejemo med najzgodnejše evropske krščanske dežele. Enako velja za Ljubljano, katere predhodnica Emona je novo vero sprejela med prvimi severnimi mesti. Slava Kranjske in njene prestolnice je v okviru vesoljnega krščanstva postala še toliko večja.

Avtopsija kot metoda preučevanja, antični spomeniki in Metulum

Schönleben se pri svojih študijah ni omejeval le na preučevanje zapisanega, temveč je hotel svoje trditve podkrepiti s terenskimi obiski krajev, ki jih je omenjal v svoji zgodovini. Brez dvoma je bil terenski raziskovalec. Gledal je napise na Trojanah (»quas vidi«)⁸⁵ in v Kranju (»quae ipse legi«),⁸⁶ opazoval (»observavi ego«) rast trte izvrstnega proška nad Devinom,⁸⁷ si ogledoval ravna polja pri Metliki (»hodiernae situs in plano est«)⁸⁸ in videl (»observavi«) ostanke stare gradnje na hribu pri Ložu.⁸⁹ Na podlagi tega, kar je izkusil in videl, je poskušal utemeljiti ali zavriniti prostorsko umestitev

84 Palladius, *Rerum Foro Iuliensium* 5, str. 76, 79–85: »Et Aquileia quidem prima post Romam in occidente hoc modo Christi legem amplexa, ipsum Christiani gregis pastorem accessit veneratura« (str. 84). Prim. s Schönlebnovo dikcijo v op. 81.

85 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 87: »Sed non erat opus quaerere Adrantem alibi, quam in ipso Adrante, nempe in monte Dranberg, quem vulgus corrupte Drajanberg coepit appellare: hic & fama est olim fuisse antiquam vrbem, aut mansionem, & extant vetustae Inscriptiones, quas vidi.«

86 Prav tam, str. 221: »Prima Inscriptio extat adhuc Crainburgi in pariete Domus Eckianae in haec verba, quae ipse legi & descripsi.«

87 Prav tam, str. 103: »Proseccense pertingit ad Duinum fere, quod Tergesto duobus milliaribus abest, & per totum hunc tractum observavi ego ipse inter media saxa crescentes vites, it avt vix pro radice spatium terrae appareat.«

88 Gl. op. 66.

89 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 108: »Increvit jam totus mons spinis & tribulis, percurri tamen bonam ejus partem, qua licuit; & observavi multa murorum vestigia, quin & incolae ex traditione narrant illic aliquando nobilem stetisse vrbem, monstrantque in montis medio locum, in quo figura ovalis repraesentat lapidum acervos velut murorum rudera, ajantque illic stetisse templum vel fanum Ethnicum.«

antičnih središč, pot Argonavtov. Na podlagi teh izkustev je bral antične kamne in iskal odgovore na vrsto drugih pomembnih vprašanj preteklosti dežele. Najboljši vpogled v njegov terenski raziskovalni pristop ponuja opis obiska domnevne lokacije Metula, ki ga zaradi izjemne vrednosti podajam v celoti:

29. oktobra 1672 sem se odločil obiskati vas Metulje blizu [Gornjih] Blok na Spodnjem Kranjskem⁹⁰ in pregledati kraj s precejšnjo natančnostjo, če odgovarja Apijanovemu opisu. Zagledal sem dva hriba: za njunim hrbtom se razteza ogromen gozd, pred njim pa je obširna ravnica polja; oba hriba prereže manjša dolina, v kateri je sedaj vas Metulje s cerkvico sv. Antona Opata. Drugi hrib se s sprednje strani zdi strm, kot bi se zašilil v konico, na obeh straneh pa se na nenaraven način križema razcepi v prepad. Na hrbtni strani je [hrib] širši in se spušča v dolino, levo od nje leži ona majhna dolina, ki jo omeni Apijan, ki se postopoma dviguje k drugemu hribu proti vasi Topol. Ne ugameš, da imata obe legi, tako zgoraj kot spodaj, ravnico, povsem primerno in dovolj prostorno za obsežno mesto. Našel nisem nobenih ostankov starodavnosti. Od prebivalcev sem izvedel le, da je vas Metulje nekdaj stala zunaj te doline, ne v njej, pod drugim hribom, ki gleda proti vasi Topol. Ko tam obdelujejo zemljo, pravijo, da nenehno prihaja na površino kvadratno obdelano kamenje. Pred nekaj leti so med oranjem odkrili železno okovje in od rje poškodovane opiljke, po čemer so Metuljčani skleпали, da je tam nekdaj stala kovaška delavnica. Meni pa se zdi verjetneje, da so to bili ostanki oklepov in bojnih naprav, ki so jih tam pustili Rimljani. Pri letu 4011 po stvaritvi sveta bomo pisali, da sta pod Metulom potekali dve veliki bitki, pri letu 4021 po stvaritvi sveta pa o obleganju, v katerem je Oktavijan Avgust, medtem ko je vzpodbujal bežečega vojaka, naj z vztrajnim napadom prebivalce prisili k predaji, utrpel poškodbo noge in roke. Po vsej oni ravnici pod prej omenjenima gričema je mogoče videti mnogo jarkov, ki so jih verjetno naredili Rimljani za zaščito tabora. Nato so mi nedaleč od začetka gozda pri kraljevski poti, ki vodi proti Ložu, pokazali neke ostanke starodavne stavbe, katere temelji, v skoraj krožni obliki, se še malo vidijo na zmernem bregu, ki se ga proti vrhu skorajda dotika višji hrib s povsem golim vrhom, enako kot drugi, ležeč pri vasi Metulje, ki gleda na spodaj ležečo ravnico polja. Iz tega bi lahko marsikdo

⁹⁰ Ta odlomek o obisku domnevne lokacije japonskega središča Metulum poleg obiskov vrste drugih lokacij (gl. spodaj) priča o tem, da Schönleben ni bil le »kabinetni učenjak«. Trditev srečamo v vplivnem delu Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 143: »V nasprotju s kabinetnim učenjakom Schönlebnom je bil Valvasor namreč izrazito empiričen duh.« Prim. Weiss, *Arheologija vedenja*, str. 252, op. 288.

uganil, da je tam mogoče stalo starodavno mesto Metulum. Prav tako ne skrivam, da je lega tam primerna za starodavno mesto, vendar pa iščem majhno dolino med dvema hriboma, kakor Apijanov opis predvideva za Metulum. Tisti ostanki, ki sem jih že omenil, so ostanki mlajše trdnjave, ki je po spominu kmetov tistega območja tamkaj stala še pred sedemdesetimi leti. Prepričajo tudi ožine, ki po obsegu merijo komaj dvesto korakov. Toliko o našem starem Metulu. Če o njem kdo razkrije kaj boljšega ali zanesljivejšega, rad podpišem, vendar se bojim, da vsi, ki Metulum iščejo drugje, kakor v Metulu, ki sem ga opisal, razpravljajo o že končani stvari.⁹¹

Kratke omembe drugje, posebej pa zgoraj prevedeni odlomek o obisku vasi Metulje – podobno tudi Loža, kamor je umestil japonski *Terpo*⁹² –, podrobno izpričujejo avtopsijsko, preučevanje z osebnim pregledom lokacije in izkušnjami z njo. Pri tem je posebej pomembno, da se je avtopsijska

91 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 96–97: »Invisi consulto Anno 1672. die 29. Octob[ris] pagum Metule prope Oblakh inferioris Carnioliae, ac deprehendi situm plane ad amussim correspondentem descriptioni Appiani: duos videlicet colles, a quorum tergo vasta Sylva, in fronte campi planities ingens; vallis modica eos colles intersecat, in qua nunc exiguus pagus Metule cum Ecclesiola S[ancti] Antonij Abbatis. Alter collis in fronte acutus apparet, & quasi in cuspidem extenuatus, lateribus vtrinque velut arte non natura in abruptum decussatis, a tergo vero latior & in vallem declinans, cui modica illa vallis Appiano nominata ad partem sinistram adjacet, & mollem praebet ascensum ad alterum collem versus pagum Topoll tendentem: vterque planitiem habet superne quam infra positus non divines, aptam omnino & capacem sat amplae civitatis. Antiquitatis vestigia nulla deprehendi. Id solum ex incolis intellexi, Metule pagum olim extra vallem non in ipsa stetisse valle, sub altero colle, qui pagum Topoll respicit; vbi defacto agri arantur, & ut aiunt, subinde secti in quadrum lapides eruuntur: & ante paucos annos inter arandum inventa quaedam frusta, & ramenta ferri rubigine absumpti, vnde suspiciati sunt Metulienses illic aliquando stetisse fabrilium officinam; sed verius conjecturarem fuisse reliquias armorum, & instrumentorum bellicorum, quae illic reliquere Romani. Nam duo ingentia praelia sub Metulo gesta narrabimus ad annum M[undi] 4011. & oppugnationem Metuli ad annum 4021. in qua Octavianus Augustus crus & brachium laesus, militem tergiversantem impulit, vt pertinaci assultu oppidanos ad deditionem cogeret. In planitie illa tota sub praedictis collibus visuntur ad huc fossae plurimae, quas credibile est a Romanis factas pro castrorum receptaculis. Non procul inde ad initium sylvae penes viam regiam, qua in Laas iter tendit, monstrata mihi sunt quaedam rudera antiqui aedificii, cuius fundame[n]ta modice extant circulari fere figura, in modico clivo, quem pene contingit maior collis toto vertice nudus, aequae ac alter ad pagum Metule situs, campi subjectam planitiem respiciens; vnde aliquis divinare posset, illic forte stetisse antiquam urbem Metulum. Situm vetustae civitati commodum illic quoque non diffiteor, sed vallem modicam inter duos colles requiro, vt Appiani descriptio Metulo conveniat. Ruinae vero illae, quas jam commemoravi sunt ruinae arcis recentioris, quam ante septuaginta abhinc annos adhuc stetisse meminerunt coloni, hujus patriae: & persuadent loci angustiae, quae in circuitu vix aequant passus ducentos. Haec de veterin nostro Metulo, quibus si meliora aut certiora quis produxerit, libenter subscribam: sed vereor, vt omnes actum agant, qui alibi Metulum quaesierint quam in Metulo, quod ego designavi.«

92 Prav tam, str. 108–109.

Schönlebnu zdela veliko bolj utemeljena in resnična metoda sklepanja kakor argument zvočne podobnosti antičnih in modernih imen. Skoraj bi mogli zaključiti, da ima avtopsija kot empirični pristop k reševanju vprašanja za Schönlebna večjo težo kakor zvočna podobnost imen kot nekakšen špekulativni jezikovni pristop – a vendar ga je na omenjeni kraj klicalo ravno njegovo ime, Metulje. Schönleben se z obiskovanjem vasi Metulje in drugih krajev izkaže za vse prej kot kabinetnega učenjaka in dobi kvalitete prostorskega raziskovalca, ki smo jih do sedaj pripisovali le J. V. Valvasorju. Če je bilo le mogoče, se je na lastne oči prepričal o predmetu raziskovanja, kot pravi sam, »ipse meis oculis videre volui«,⁹³ in pričal o tem, kar je videl, »nos quae vidimus testamur«.⁹⁴

Argonavti gradijo Emono, prednico kranjske prestolnice Ljubljane.

Vir: Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, 1689, IV, 13, str. 9, fig. 87.

93 Prav tam, str. 218. Pri napisih iz Iga pri Ljubljani je poudaril, da jih ni pet, kakor je poročal Lazij, temveč šest: »quas dum haec scribo ipse meis oculis videre volui«.

94 Prav tam: pri opisu Cerkniškega jezera.

Sklep: Schönleben in Valvasor

Kakšen zgodovinar antike dežele Kranjske je torej Janez Ludvik Schönleben? Najprej mu moramo pripisati izjemno zgodovinsko erudicijo. Uporabljal je širok nabor antičnih virov ter vsakovrstna dela predhodnikov in sodobnikov, še posebej Wolfganga Lazija, Hieronima Megiserja, Filipa Cluverija, Henrika Paladija de Olivis in Ivana Lučića (Johannes Lucius). Do antičnih virov in sodobne literature je kritičen in z njihovimi avtorji polemizira ne le v prvi knjigi *Apparatus*, kjer poda podrobne razlage svojih razumevanj, temveč tudi v prvem in drugem delu kronološke sinteze zgodovine dežele Kranjske. Svetopisemski kronologija in genealogija, iz katerih izvaja najzgodnejše prebivalstvo predhodnice Kranjske in sosednjih dežel, Schönlebna opredelujeta kot poznosholastičnega učenjaka, a ga uporaba grških genealogij in mitov ter še v večji meri širok nabor virov antične geografije in zgodovine približata duhu humanizma. Uporaba mitskega izročila o prostoru in utemeljevanje resničnosti *Argonavtike* celo v točkah, ki so jih ovrgli antični avtorji, nakazujeta, da je imel do antičnega izročila in uveljavljenih razlag kritično stališče ter da je odgovore na težko rešljiva vprašanja antične geografije iskal zunaj uveljavljenih pristopov. Ob očitnih procesih spreminjanja okolja, še posebej v kraškem svetu, plutje Argonavtov po Savi in Ljublanici v severni Jadran zanj ni vprašljivo. Čeprav je njegovim predhodnikom imenska podobnost starodavnega in modernega imena povsem zadostovala za umestitev kraja, Schönleben poskuša kraj obiskati in umestitev utemeljiti z geografskimi značilnostmi prostora (*Metulum*), z epigrafskim gradivom (*Emona, Neviodunum*) in vidnimi arheološkimi ostanki (*Terpo*). Hipotezo, izvedeno iz toponimike, torej jezika, je potrebno dokazati na terenu s primernimi ostalinami (topografija, epigrafika, arheologija), z avtopsijo ter prvoosebni doživetjem in videnjem predmeta raziskovanja.

S Schönlebovim kritičnim in inovativnim pojmovanjem prostora in njegovega spreminjanja ter pristopom – drugačnim od vplivnih Lazija in Cluverija – je bila ustvarjena drugačna podoba antične Kranjske, njegova *Carniolia antiqua*. Vanjo je umestil velika ljudstva in velike zgodbe antike. Antične skupnosti vzhodnoalpskega, severnojadranskega in obdonavskega prostora je zelo svobodno mešal. Znotraj njegovih antičnih Japodije, Liburnije, Istre, Panonije in drugih dežel precej nejasnih meja tako najdemo

raznolike antične skupnosti, ki pa so vse tvorile zgodovino poznejše dežele Kranjske. Tako sta Schönlebnov prostor in njegova vsebina (prebivalstvo) zelo dinamična: kot se skozi čas zaradi geoloških procesov spreminja prostor, se s priseljevanjem, prečkanjem in osvajanjem spreminjata etnična in jezikovna podoba prostora. Etno- in lingvogeneza starodavnih Japodov je posledično enaka genezi sodobnih Kranjcev, s čimer antična dežela postane *et nova*: tako kot je ozemlje starodavne Kranjske v antiki prostor mnogih ljudstev, je tudi sodobna Kranjska prostor mnogih jezikov in skupnosti različnega porekla. V njeni zgodovini jih tako našteje kar trinajst.⁹⁵ Schönleben sicer opisuje starodavno deželo prednikov, a ima pred očmi svojo sodobnost, kar še posebej velja za deželno prestolnico:

Danes, medtem ko to pišemo, je v samem ljubljanskem mestu mogoče naštetih več kakor dvajset meščanskih rodbin različnih narodnosti. Tu so Švabi, Bavarci, Franki, Saksonci, Pomeranci, Čehi, Šlezijci, Danci, Nizozemci, Rutenijci, Angli, Belgijci, Francozi, Benečani, Hrvati, Dalmatinci, Liburni in Ogri, da sosedov Tirolcev, Štajercev, Korošcev, Avstrijcev in drugih ne omenjam. Toliko o starodavnih prebivalcih naše Kranjske.⁹⁶

Schönleben se je namenil pisati zgodovino dežele, vendar s pomočjo raziskovalnega pristopa in posledično pripovedi – mestoma zelo domiselne – postane jasno, da se zgodovina večidel spremeni v nekritično slavljenje preteklosti domovine. Izbor in vključitev pripovednih celot v *Carniolia* veli-

95 Prav tam, str. 181–214. To so seveda Aborigini, Japodi, Hiperborejci, Skiti, Kelti, Panonci, Tavrski in Noriki, Rimljani, Vandali, Goti, Langobardi, Suevi, Slovani ali Vindi in Franki.

96 Prav tam, str. 214: »Unde hodie dum haec scribimus in ipsa Labacensi vrbe supraviginti familias civiles numerare licet distinctaru[m] nationum. Sunt hic Suevi, Bavari, Francones, Saxones, Pomerani, Bohemi, Silesitae, Dani, Holandi, Pruteni, Angli, Belgae, Galli, Veneti, Croatae, Dalmatae, Liburni, Hungari, vt viciniores Tyrolenses, Styros, Carinthos, Austriacos aliosque praeteream. Et haec de antiquis Carnioliae nostra inquilinis.« Valvasor je ta opis meščanstva deželene prestolnice v 5. knjigi dobesedno prevedel. Gl. Valvasor, *Die Ehre*, II, 5, str. 228: »Daher dieser zeit / in der Stadt Laybach allein / über zwanzig burgerliche Familien zu finden / die unterschiedener Nation seynd. Denn es sitzen allda / Schwaben / Bayern / Francken / Sachsen / Pommern / Böhmen / Schlesier / Dennemärcker / Preussen / Holländer / Niderländer / Engländer / Frantzosen / Venetianer / Crabaten / Dalmatier / Liburnier / Ungarn / ohn die benachbarte Tylorel / Steyrer / Kärndter / Oesterreicher / und andre.« Valvasorjev prepis Schönlebnovega opisa prebivalcev Ljubljane izpušča zgolj Belgijce, sicer pa gre za dobesedni prevod. Nekoliko drugačen opis prebivalstva prestolnice, ki pa omenja tudi Dance, pa je podal v *Die Ehre*, III, 11, str. 705–706. Gl. tudi Weiss, *Velika grbovna knjiga*, str. 802–805.

kokrat poteka skozi *ratio* pomembnosti opisovanega dogodka: bolj kot sta dogodek in poročilo o njem pomembna – dasiravno izvirata iz veliko širšega prostora –, toliko bolj se je Schönleben trudil najti povezave s starodavno Kranjsko in pokazati, da spadata v kranjsko zgodovino. Tako so mestoma ustvarjene težko verjetne – danes skorajda bizarne – miselne akrobacije, ki so izročilo daljnih krajev in ljudstev spreminjale v zgodovino domače dežele. Izhodišče tega pristopa Schönleben oriše v uvodu: »Veliko let je jalovih (to je treba priznati), a ne zaradi dejanj, temveč zaradi [njihovih] opisov. Zato bom torej občasno priklical na pomoč sosednje [zadeve], ki jih bom imenoval sosednje, in daljne, ki jih bom imenoval daljne [zadeve]; vse na kratko in strnjeno.«⁹⁷ Posledično je tovrsten pristop vodil v neosredotočeno pripoved, ki se ne ukvarja le s področjem poznejše Kranjske, temveč z veliko širšim prostorom. Prav v tem smislu moramo razumeti eno od temeljnih kritik njegovega kranjskega polihistorskega sodobnika J. V. Valvasorja – prvega, ki je sledil –, ko v uvodu v *Slavo* pravi, da se je doktor Schönleben »poleg tega bolj ukvarjal s tujimi kakor z domačimi zadevami, bolj obravnaval tuje dežele kakor Kranjsko«,⁹⁸ a je kljub temu sledil njegovim besedam in ugotovitvam ter še v večji meri uporabljal Schönlebnove zapiske.⁹⁹ Odnos, podobnosti in soodvisnosti med deloma obeh – treh, če štejemo še Erazma Franciscija – avtorjev bo treba še podrobneje raziskati, vendar že površinski pregled zadostuje za ugotovitev, da obe deli izvirata iz istih vzgibov, ki so v kar največji meri zaznamovali njuno pripovednost. Kranjska je nepoznana: »Nekoliko bolj odmaknjenim Evropejcem je Kranjska nepoznana in mnoga ljudstva ne poznajo niti njenega imena«,¹⁰⁰ ugotavlja Schönleben. Valvasor mu sledi in pravi, da njegova dežela »pri mnogih tujcih leži zamotana v globokem neznanju«, saj »sem /.../ moral na svojih potovanjih opazati, da v oddaljenih krajih vedo le najmanj gotovega o Kranjski.«¹⁰¹ Schönleben

97 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, »Prooemium«, str. 2: »Steriles sunt multi anni (id fateri oportet) non rebus gestis, sed scriptis. His ergo in subsidium aliquando vicina, ut vicina, quin etiam externa, ut externa vocabo; omnia breviter, & compendiose.« Prim. Weiss, Arheologija vedenja, str. 253–254.

98 Valvasor, *Die Ehre*, I, uvod: »/.../ zudem auch selbiges in Lateinischer Sprache beschrieben / und überdas mehr in aus= als einheimischen Sachen vertiefft war / mehr sage ich von fremden Ländern / also von Crain / handelte /.../.« Druga kritika je bila, da je pisal v latinskem jeziku.

99 Weiss, *Regesta Valvasoriana*, str. 897–903: uporabo izpričuje oznaka »M[anu]S[criptum] Schone[lebense]« in podobne, ki so med najpogostejšimi v *Slavi vojvodine Kranjske*.

100 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, »Prooemium«, str. 3: »Paulo remotioribus Europaeis ignota est Carniolia, plerique populi, etiam quid nominis sit, ignorant.«

101 Valvasor, *Die Ehre*, I, uvod: »/.../ bey vielen Ausländern / in einer tieffen Unkenntniß ein-

pravi, da se je Kranjska »potopila v senco, svetu skorajda nepoznana«, z njegovim delom pa se »željno dviga v svetlobo in postaja poznana«. ¹⁰² Skorajda enako prisposodbo poda Valvasor, ko »pošilja žarke njene slave v oddaljene kraje«. ¹⁰³ Pisati o slavi dežele je dolžnost. »Nehvaležen bi bil svoji domovini, če bi molčal o stvareh, ki so vredne objave«, ¹⁰⁴ pravi Schönleben, Valvasor pa ga dopolni rekoč, da »je prav tista narava, ki nam je vsadila ljubezen do očetnjave (*die Liebe deß Vaterlandes*), namenila naše največje zmogljivosti za rast njene slave in nam naložila dolžnost služiti ji z vsemi močmi«. ¹⁰⁵

Razumevanje pisanja zgodovine kot dolžnosti, izvirajoče iz ljubezni do domovine, je del stanovske in deželne mentalitete ter je vodilo v nekritično pretiravanje in izraze deželnega patriotizma, ki v kar največji meri zmanjšujejo kvaliteto dela in Schönlebnovo zgodovino mestoma spremenijo v zelo nekritičen slavospev preteklosti lastne dežele. Ta vrhove doseže v več poglavjih; na primer v znamenitih praočetih dežele (Jafet, Devkalion) in njene cerkve (apostol Marko), v zgodnjem nastanku deželne prestolnice (Jazon), v pohodih in vojnah starodavnih Kranjcev (vsa bojišča in velike vojne antike), v spopadih »kranjskih« ljudstev z rimsko republiko in v njenih državljanskih vojnah na poznejših kranjskih tleh ter v zelo zgodnji širitvi krščanstva v Ljubljano in na starodavno Kranjsko. Zaključiti smemo, da Schönleben sicer obravnava starodavno zgodovino svoje domovine, a pri tem poje slavo Kranjski osem let pred veliko bolj slavnim in priznanim sodeželanom Valvasorjem, in to iz istih vzgibov. Razlika je v tem, da on svojo zgodovino piše *breviter et compendiose* ter ne uporablja izrecnosti in pretirane retorike baročnega dolgozezenja Erazma Franciscija, ki mu je Valvasor namenil avtorstvo večine zgodovine v *Die Ehre dess Hertzogthums Krain*. ¹⁰⁶

gewickelt läge /.../ auf meinen Reisen / spühren müssen / daß / in der Ferne / die Wenigsten / von Crain / was Gründliches wüssten /.../«

102 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, »Dedicatoria Celsissimis Principibus«: »/.../ quasi in umbra detulit, fere Orbi ignota, quia nullius unquam calamo illustrata, nunc sub auspicio vestro [deželnih stanov], meo labore in Lucem prodire gestit, ut innotescat.«

103 Valvasor, *Die Ehre*, I, uvod: »/.../ die Strahlen seiner Ehre in die Ferne zu schicken /.../«

104 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, »Prooemium«, str. 3: »Ingratus sim patriae meae si taceam, quae publicari sunt digna.«

105 Valvasor, *Die Ehre*, I, uvod: »Denn eben diejenige Natur / welche uns die Liebe deß Vaterlandes eingepflantz / hat auch unsere möglichste Ersinnungen / zu dem Wachstum seiner Glori / gewidmet / und uns eine Schuldigkeit auferlegt / mit allen Kräften dasselbe zu bedienen.«

106 Weiss, Arheologija vedenja, str. 256–261, 269–271.

Na poteh in nenavadnih hribih dežele Kranjske v sedemdesetih letih 17. stoletja moramo poleg Janeza Vajkarda Valvasorja videti tudi Janeza Ludvika Schönlebna, kar pa ni edina podobnost teh dveh velikih polihistorijskih duhov Kranjske. Najdemo jih veliko več. Tudi Schönleben pošilja pisma deželanom, želeč podatke o njihovih posestih,¹⁰⁷ in je v stiku z vrsto dopisnikov¹⁰⁸ iz celotne Kranjske. Tudi on v Cerkniskem jezeru vidi pomemben naravni pojav¹⁰⁹ in občuduje nenavaden oreh v vasi Lokve nad Trstom.¹¹⁰ Schönlebna drevo sicer impresionira, a mu nameni le deset vrstic opisa, ki ga zaključí: »Vzroke [tega pojava] naj raziskujejo tisti, ki jih zanima narava (*Naturae curiosi*).« In nato deklarirani *Naturae curiosus* Valvasor »Suetiga Juuana Orch« opiše na nič manj kot skoraj petih straneh Slave,¹¹¹ ki jim je svoje poglede dodal tudi vsestranski Francisci. Schönleben se je pogovarjal z verodostojnimi možmi¹¹² in domačini¹¹³ ter beležil slovenska imena krajev. Razumel in govoril je oba jezika ene dežele. »In tako moramo domnevati, da je naš *Podcrai*, kar v slovenskem jeziku pomeni ‚pod koncem oziroma krajem (v pomenu: mejnim delom)‘, popačeno iz *Ocra* in *Odcraja*, kar pomeni ‚od konca (oziroma kraja)‘, /.../ staro mesto *Ocra*, če je kdaj obstajalo«, s čimer je z ljudskim jezikom utemeljil umestitev antične Okre v vas Podkraj severno od Nanosa. »Prebivalce Okre ali pod Okro Plinij imenuje *Subocrini* in danes so tudi v slovenskem jeziku *Podcraiani*, kar

107 Prav tam, str. 255; Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 57–58, kjer opisuje Schönlebnove priprave za drugo knjigo (Tomus II) in na str. 66–67 poda dejanske tri dopise: *Communicanda pro Tomo II Carnioliae*. Valvasor je podobne dopise pošiljal leto pozneje.

108 Schönleben, *Carniolia*, I, 1: nekdo mu posreduje prepis napis iz samostana Bistra, ki pa ni nedvoumno prepisan, Schönleben koleba med »Em.« in »En.«, tamkajšnji vikar pa predlaga »ET« (str. 222: »Alter vero Adm. R. P. Georgius Vicarius Freyenthallensis putat legendum ET.«). V stiku je bil tudi z župnikom v Krškem (str. 223: »mihi com[m]unicata sunt a Clarissimo viro Doctore Casparo Tunckelsteiner loci Parocho«) in s kanonikom v Trstu (str. 226: »mihi significat Reverendissimus Domin[us] Vincentius Scussa Canonicus ibidem«).

109 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, »Prooemium«, str. 4: »Lacum nostrum Cirkhnicensem, qui eodem anni decursu, eodem loci situ, messem, venationem, piscationem exhibet, figmentum arbitrantur, qui legunt exteri, & non vident, quod nos quotannis videmus.« Podrobneje v *Carniolia*, I, 1, str. 122–123: »Singulare profecto naturae miraculum /.../«

110 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 108: »Illud certius est, duobus Italicis milliaribus extra Tergestum in pago Cornali, quotannis mense Junio ad Festum S[ancti] Joann[is] Baptistae, Nucem arborem primos julos & folia explivare, tertio scilicet mense post caeteras nuces, cujus tamen fructus cum caeteris maturantur, sed cortice nonnihili tenuiore. Causam investigent Naturae curiosi.«

111 Valvasor, *Die Ehre*, I, 4, str. 579–583.

112 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 108: »Narrant praeterea fidedigni viri.«

113 Prav tam, str. 97: »ex incolis intellexi /.../ meminerunt coloni, hujus patriae«; str. 123: »Narrant domestici«; str. 131: »Eum incolae stari Malin, id est vetus Molendinum appellat.«

pomeni enako kakor prebivalci pod Okro in Subokrini.«¹¹⁴ »Nos vocamus lacum Circknicensem, Germani Cirkhnizer=See«,¹¹⁵ in seveda smo tukaj *Nos*, mi, Kranjci, ki ne govorimo po latinsko, temveč po slovensko, *Slavica lingua*. Tudi Schönlebn, kakor Valvasorju, je bil slovenski jezik *unsere Sprache*.¹¹⁶ Podobnosti med prvim metalcem kocke¹¹⁷ ter njegovimi posrednimi in neposrednimi nasledniki bomo gotovo v bodoče še odkrivali.

Zaključimo lahko, da je Schönleben v *Carniolia antiqua et nova* zajel temeljne vire in točke zgodovinske dinamike osrednje slovenske dežele v antiki, ki pa ji je dodal vse preveč izročila širšega prostora. Velikokrat je nekritično sledil razlagam starejših avtorjev in s tem ponavljal njihove napake, a je pri vrsti vprašanj zavzemal zelo stroga stališča in nanje odgovarjal drugače. Njegova razlaga sledi pristopom poznosholastičnega, predrazsvetljskega zgodovinopisja, ki pa jih preseže v primerih avtopsije ter predstavah o dinamičnem spreminjanju prostora, jezikov in ljudstev. Schönleben ni kabinetni raziskovalec, kakor ga je izrecno označil Reisp,¹¹⁸ temveč množico svojih razlag izvaja iz osebnega doživetja prostora in ljudi. V antični preteklosti vidi žive slike svoje kranjske sedanjosti. Janez Vajkard Valvasor in še bolj pisec zgodovine v *Die Ehre dess Hertzogthums Krain*, vsestranski in izjemno plodoviti nürnberški publicist Erasmus Francisci, Schönlebnovega dela nista mogla preseči, mestoma sta ga lahko korigirala ali z njim polemizirala, a sta na koncu mogla le ponoviti njegove zaključke v nemškem jeziku,¹¹⁹ s čimer sta jih razširila med latinščine nevedšče bralstvo.

114 Prav tam, str. 100–101: »Nostrum itaq[ue]; *Podcrai*, quod sonat Slavica lingua *sub limite*, detortum *ex Ocra & Odcraya* quod sonat *a limite*, scilicet a limite Alpium, vel Pannoniae recedens, censendum est vetus oppidum Ocra, siquod aliquando extitit. /.../ *Incolae Ocrae seu sub Ocra*, vocati sunt a Plinio *Subocrini*, & hodie etiam Slavice *Podcraiani*, quod idem sonat, ac habitantes *sub Ocra*, & *Subocrini*.«

115 Prav tam, str. 122.

116 Valvasor (*Die Ehre*, II, 6, str. 271–277) sicer oba jezika in njuno uporabo, tudi v socialnem smislu, strogo loči (str. 271), vendar kljub temu, da nemščino opredeli kot jezik plemstva, pisanja, tiskanja in uradovanja, *Sclavonische* imenuje kot *naš* jezik (str. 274): »Nun bedeuget das Wort *Prasnik*, in unserer Sprache / eben sowol *ein Fest*.«

117 Schönleben, *Carniolia*, I, 1, str. 2: »Jacio tamen aleam, & potestatis defectum suppleo bona voluntate.«

118 Gl. op. 90.

119 Weiss, Arheologija vedenja, str. 271.

Viri in literatura

Viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana):

SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r: Appendix Ad Annales et Chronologiam Carnioliae sive Genealogica Fragmenta.

Tiskani viri

Clüver, Philipp: *Italia Antiqua*. Lugduni Batavorum: Elsevir, 1624.

Lazius, Wolfgangus: *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquis, linguarumque initiis & immutationibus ac dialectis, Libri XII*. Francofurti: Andrae Wecheli heredes, Claudius Marnius, & Iohannes Aubrius, 1600.

Nauclerus, Iohannes: *Chronicon* I. Coloniae: Iohannis Quentel haeredes & Geruinius Calenius, 1564.

Palladius degli Olivi, Henricus: *Rervm Foro-juliensivm Ab Orbe condito usque ad an[um] Redemptoris Domini Nostri 452. libri undecim*. Utini: Nicolaus Schirattus, 1659.

Natisnjena dela Janeza Ludvika Schönlebna:

Aemona vindicata sive Labaco Metropoli Carnioliae vetus Aemonae nomen Jure assertum. Salisburgi: Melchior Haan, 1674.

Carniolia antiqua et nova. Antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Cotthica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica, Nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca. Sive incltyi Ducatus Carnioliae Annales sacro-prophani. Ab orbe condito ad nostram usque aetatem Per Annorum seriem Chronographice digesti in duos tomos. Labaci: Joannes Baptista Mayr, 1680–1681.

Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habsburgo–Austriacae. Labaci: Joannes Baptista Mayr, 1680.

Genealogia Illustrissimae Familiae Principum, Comitum, et Barnoum ab Aursperg. Ljubljana: Labaci: Joannes Baptista Mayr, 1681.

Rosa Ursina in Provinciis Austriacis florens, sive illustrissimae et antiquissimae Familiae Romanae Vrsinae, Traduces in Slavoniam, Carnioliam, Carinthiam, Styriam, Bohemiam propagatae. Labaci: Joannes Baptista Mayr, 1680.

Spletni viri

- EDCS: *Epigraphik-Datenbank Claus–Slaby*. http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=en (dostop: december 2019).
- Livius, Titus: *Historiae Romanae decades*. Rim: 16. julij 1472. Bayerische Staatsbibliothek, München, Ink L-189 GW M18472. <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00045850&pi-image=00002&einzelsegment=&v=100&l=de> (dostop: december 2019).
- T[iti] Liuij Patauini historici clarissimi quae extant Decades ad decem diuersa exempla acri iudicio repositae*. Paris: Ioannes Parvus, 1513. https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11054302_00005.html (dostop: december 2019).
- Livius, Titus: *Ab urbe condita*:
Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits, Paris. Latin 5724: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8478999q/f48.double> (dostop: december 2019).
- Bibliotheca Apostolica Vaticana, Rim. Vat. Lat. 3329. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.3329 (dostop: december 2019).
- British Library, London. Harley MS 2493. http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_2493_fs001r (dostop: december 2019).

Literatura

- Aleksandrijski, Apijan: Illyrike. *Appian and Illyricum* (ur. Marjeta Šašel Kos). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005, str. 53–81.
- Champion, Craige B.: Timaios (566). *Brill's New Jacoby* (ur. Ian Worthington). Macquarie University: 2016: http://dx.doi.org/10.1163/1873-5363_bnj_a566 (dostop: december 2019).
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Livij, Tit: *Römische Geschichte* (prev. Hans Jürgen Hillen). Düsseldorf/Zürich: Artemis & Winkler, 1987.
- Mela, Pomponij: De Chorographia. *Kreuzfahrt durch die alte Welt* (ur. Kai Brodersen). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994, str. 29–187.
- Olujić, Boris: *Povijest Japoda*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- Radics, Peter: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 7, 1894, str. 1–72.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.

- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan & Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Strabo: *Geography* 6–7. Cambridge, London: Harvard University Press, 2001.
- Suetonius, Gaius Tranquillus: *De vita Caesarum libri VII*. Leipzig: Teubner Verlag, 1907.
- Šašel, Jaroslav: *Iuliae Alpes. Opera selecta* (ur. Rajko Bratož, Marjeta Šašel Kos). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1992.
- Šašel Kos, Marjeta: *Appian and Illyricum*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg: Endter, 1689.
- Veith, Georg: *Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien*. Wien: Alfred Hölder, 1914.
- Weiss, Janez: Arheologija vedenja. Antična zgodovina Kranjske pri piscih 15., 16. in 17. stoletja s poudarkom na Slavi vojvodine Kranjske. *Studia Valvasoriana* (ur. Janez Weiss). Ljubljana: Zavod dežela Kranjska, 2014, str. 195–283.
- Weiss, Janez: Regesta Valvasoriana. Listinsko gradivo v Slavi vojvodine Kranjske, osnovni pregled in regesti. *Studia Valvasoriana* (ur. Janez Weiss). Ljubljana: Zavod dežela Kranjska, 2014, str. 895–976.
- Weiss, Janez: Velika grbovna knjiga Janeza Vajkarda Valvasorja. Komentar. *Opus Insignium Armorumque* (ur. Janez Weiss). Ljubljana: Založba dežela Kranjska, 2020, str. 787–822.

»I'm taking the lead. I want others to follow me . . .«:
Janez Ludvik Schönleben as a Historian
of Carniola's Classical Antiquity

Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) was the first Carniolan that decided to write the history of his native land from the creation of the world until the period he lived in. He covered a multitude of provincial history topics, and this article focuses on his conception of the periods now referred to as prehistory and Classical Antiquity. In his early and less extensive work *Aemona vindicata* (»Emona Vindicated«, 1674), he identified the location of the Roman colony of Emona as medieval Ljubljana, presenting and rejecting all other theses claiming otherwise. In the first part of his significantly more extensive, yet unfinished literary project, *Carniolia antiqua et nova* (»Carniola Old and New«, 1681), he presented the historical framework of all of Carniola up to AD 1000, including the period of Classical Antiquity. *Carniolia antiqua et nova* covers most of the seminal literary and known epigraphic works available in the seventeenth century, and it seeks to define the central points in the historical dynamics of Carniola's territory during Classical Antiquity. Schönleben often placed this dynamic within the historical context of the wider region, thus transcending the boundaries and history of this province. He often uncritically followed the explanations of earlier authors, repeating their mistakes, but he took very strict viewpoints on a series of questions and provided different answers than these writers. His explanation models the approaches of late scholastic and pre-Enlightenment historiography, but it transcends them with critical analysis and concepts of a highly dynamic changing of spaces, languages, and peoples. It should be highlighted that Schönleben was not only a desk researcher, as he was regarded by early Slovenian historiography, but he also contributed many explanations of his own arising from his firsthand experience of spaces and people. His critical analysis of ancient locations, especially the alleged location of the Iapodic center Metulum, destroyed by Octavian in 35 BC, is an outstanding methodological achievement, which until now has only been attributed to his acquaintance and successor, Janez Vajkard Valvasor. Alongside his typical late scholastic criticism, his understanding of historiography as an intellectual's duty stemming from the love of his homeland often led to uncritical exaggeration and expressions of provincial

patriotism, which greatly affect the quality of his history and in places turn it into a hymn to homeland, which was fairly typical of that time. This is most evident in sections of his works addressing topics such as the fabled founders of the province (Japheth and Deucalion) and its Church (Mark the Evangelist), the early origins of the provincial capital (Jason), the campaigns and wars of the ancient Carniolans (all the battlefields and great wars of Antiquity), the battles of the Carniolan peoples against the Roman Republic and its civil wars on Carniolan soil, and finally the very early expansion of Christianity to Ljubljana and Carniola. Schönleben saw and projected vivid images of his Carniolan present in the ancient past. Valvasor and, even more pronouncedly, the versatile and exceptionally productive Nuremberg publicist Erasmus Francisci, who wrote the history section in Valvasor's *Die Ehre*, were unable to surpass Schönleben's work. They could only correct it in places or polemicize with it, only to ultimately repeat his conclusions in German, thereby disseminating them to people that could not read Latin.

FERDINAND II. V SCHÖNLEBNOVEM DELU
DISSERTATIO POLEMICA:
NOTRANJEAVSTRIJSKI DEŽELNI KNEZ IN
CESAR V OČEH KRANJSKEGA POLIHISTORJA

Vanja Kočevar

Uvod

Razprava¹ na podlagi študije primera raziskuje, kako je intelektualna elita vojvodine Kranjske v 17. stoletju gledala na svoje vladarje iz habsburške dinastije. Kot predmet je raziskavi služila predstavitev notranjeavstrijskega deželnega kneza, nadvojvode in cesarja Ferdinanda II. (9. julij 1578–15. februar 1637)² v monografiji *Dissertatio polemica*, ki jo je v letih 1680 in 1681 dvakrat objavil »prvi« kranjski polihistor Janez Ludvik Schönleben (16. november 1618–15. oktober 1681).³ *Polemična disertacija* se primarno

-
- 1 Za nesebično in požrtvovalno pomoč pri prevajanju iz latinščine iskreno zahvalo dolgujem Ani Bembič, Moniki Deželak Trojar in Kozmi Ahačiču. Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti 2015–2020* (P6-0052 (A)) in raziskovalnega projekta *Ambicije, karierizem, pohlep, prevare: socialno-materialne strategije, prakse in komunikacija družbenih elit na Slovenskem v zgodnjem novem veku* (J6-2575 (A)), ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.
  - 2 Nadvojvoda Ferdinand III. je od leta 1596 kot deželni knez vladal notranjeavstrijskim dednim deželam, nato je leta 1617 postal češki in 1618 ogrski kralj, leta 1619 pa je bil kot Ferdinand II. izvoljen in kronan za rimskega cesarja. Ferdinand II. je eden pomembnejših vladarjev iz vrst Habsburžanov, predmet zgodovinopisja pa je postal že takoj po smrti. Prvo Ferdinandovo biografijo je leta 1638 prispeval njegov spovednik Wilhelm Lamormaini (Lamormaini, *Ferdinand II, Romanorum Imperatoris Virtutes*). Omeniti pa je treba zlasti monumentalno delo Franza Christopa grofa Khevenhüllerja *Annales Ferdinande* v dvanajstih zvezkih, ki je izšlo med letoma 1640 in 1726. V kranjski deželni historiografiji sta se poleg Schönlebna s slavnim cesarjem ukvarjala Janez Vajkard Valvasor in Erazem Francisci (Valvasor, *Die Ehre*, II, 7, str. 462–470; III, 10, str. 350–361; IV, 15, str. 540–603). Zelo pomembno delo o Ferdinandovem življenju in družini njegovih staršev z objavo virov v več zvezkih je med letoma 1850 in 1868 prispeval Friedrich Emmanuel von Hurter (*Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern*). Od mlajših del velja izpostaviti zlasti biografiji, ki sta ju prispevala Johann Franzl leta 1978 (Franzl, *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*) in Robert Bireley leta 2014 (Bireley, *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor*). Enciklopedijska gesla: Eder, Ferdinand II.; Heilingsetzer, Ferdinand II., str. 109–112; Sturmberger, Ferdinand II. Krajša biografska pregleda: Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 540–549; Albrecht, Ferdinand II, str. 125–141. Gl. tudi razprave: Bireley, Ferdinand II: Founder, str. 226–244; Kočevar, Ferdinand II. na čelu protireformacije, str. 180–232, 369–370; Kočevar, Ferdinand II.: Vom innerösterreichischen Landesfürsten, str. 17–38.
  - 3 O Schönlebnu gl. biografsko-enciklopedijski gesli: Miklavčič, Schönleben, Janez Ludvik; Mihelič in Smolik, Schönleben, Janez Ludvik, str. 15. Gl. strokovno literaturo: Mihelič, Jezuit Janez

sicer posveča ugotavljanju pravega izvora vladarske družine ter tozadevno primerja dvajset različnih teorij. Delo poleg tega vsebuje več genealoških podatkov o celotni vladarski hiši ter biografske informacije o njenih posameznih članih.

17. stoletje je Evropi prineslo mnoge preizkušnje, saj so se tedanje evropske (predmoderne) države v povprečju med seboj vojskovale 60 odstotkov časa,⁴ pri čemer slovenski etnični prostor ni bil izjema. Schönlebnovo širšo domovino – habsburške dedne dežele – so v prvi polovici stoletja pretresle tri vojne; dinastija je bila namreč že od konca 16. stoletja zapletena v »dolgo vojno« s Turki, ki se je začela po bitki pri Sisku leta 1593 in trajala do leta 1606, sledila pa sta ji spopad z Beneško republiko med letoma 1615 in 1618⁵ ter krvava tridesetletna vojna v osrednjih predelih Svetega rimskega cesarstva (1618–1648), ki je Kranjski z neposrednimi spopadi sicer prizanesla.⁶

Poleg zunanjih vojn je »konfesionalno« obdobje zaznamoval notranjepolitični konflikt z verskim predznakom, ki se je bil zlasti v odnosu med katoliško dinastijo in pretežno protestantskimi deželnimi stanovi. Prava spopad je ključno zaznamoval dolgo, enainštiridesetletno vladavino Ferdinanda II. v notranjeavstrijskih deželah, kjer je »harum provinciarum Apostolus«, kot vladarja med drugim laskavo naslavlja Schönleben,⁷ dosegel odločilno zmago nad protestantsko opozicijo iz stanovskih vrst ter izpeljal protireformacijo in katoliško obnovo. Da so izzivi časa terjali sposobne monarhe, se je dobro zavedal tudi kranjski polihistor, ki s hvalo vrlin deželnih knezov svoje domovine ni skoparil. Med drugim je zapisal: »Železna stoletja, železna imena, ki pa svetu kljub temu prinašajo zlate kneze. In ti niso vredni priporočila samo zaradi odlik svojega rodu, ampak tudi zaradi svoje velikodušnosti.«⁸

Ludvik Schönleben, str. 247–268; Radics, *Der krainische Historiograph*; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*.

⁴ Burkhardt, *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 9.

⁵ Simoniti, *Fanfare nasilja*, str. 80–156.

⁶ Gl. Kočevar, *Odmevi tridesetletne vojne*.

⁷ Schönleben navaja odlomek iz biografije Ferdinanda II., ki jo je napisal njegov spovednik Wilhelm Lamormaini (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162).

⁸ Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 170): »Ferrea fecula, ferrea nomina, aureos tamen Principes orbi exhibent, eosque non tam à virtute generis, quàm generositate virtutis commendabiles.« Schönleben pasus uporabi kot uvod v poglavje o pobožnosti kralja Ferdinanda IV., vnuka cesarja Ferdinanda II.

Dissertatio polemica

*Dissertatio polemica*⁹ ali *Polemična disertacija o pravem izvoru prevzvišene Habsburško-avstrijske hiše* je Schönlebnov pretres dvajsetih teorij o izvoru dinastije, katere zvesti podanik je bil tudi sam. Avtor je bil najbolj naklonjen teoriji izvora Habsburžanov od Karla Velikega. Bralstvu je zaupal, da si je spis *Dissertatio* zamislil kot uvod v še obsežnejšo knjigo *Annus Sanctus Austriacus*. Svoje delo je posvetil »srečnemu očetu domovine«, cesarju Leopoldu I., sinu Ferdinanda III., kralju Nemčije, Ogrske, Češke, Dalmacije, Hrvaške in Slavonije, nadvojvodi Avstrije, vojvodi Burgundije, Štajerske, Koroške in Kranjske ter grofu Tirolske in Goriške.¹⁰

Knjiga obsega 584 strani in je razdeljena na dva dela, ki sta ločeno oštevilčena. Prvi del je razdeljen na 22 poglavij in obsega 212 strani. Posvečen je dvajsetim teorijam o izvoru Habsburžanov, ki segajo od egipčanskega Ozirisa in Noeta do Karla Velikega.¹¹ V 21. in 22. poglavju Schönleben sam pretresa dvajset navedenih premis o izvoru Avstrijske hiše. Avtor pa že v posvetilu

9 Celoten naslov v izvorniku se glasi: »Joann. Ludovici Schönleben Carnioli Labacensis /.../ *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habspurgo-Austriacae: in qua viginti diversae opiniones auctorum ventilantur, et vera origo a Carolo Magno imperatore ejusque maioribus Franco-Germanis cum multiplici praerogativa participati sanguinis, ante alios Europaeos principes, ostenditur, & solidè probatur: prolegomenon ad annum sanctum Habspurgo-Austriacum in quo per singulos anni totius dies quingenti sancti, beati, & venerabiles utriusq; sexus Habspurgo-Austriacis sanguinis & cognationis nexu illigati proponentur.*«

10 Schönleben, *Dissertatio polemica*, »Dedicatio«.

11 Dvajset teorij o izvoru Avstrijsko-habsburške hiše, kot jih navaja Schönleben v prvem delu spisa *Dissertatio polemica*: 1) »Habspurgicos derivari ab Osiride Aegyptio« (str. 1–2); 2) »/.../ à Noë & Cham ejus filio« (str. 2–3); 3) »/.../ à Scipionibus aut Fabiis Romanis« (str. 3–4); 4) »/.../ ab Antenore Trojano Cimmericorum ad ostia Danubii rege« (str. 4–10); 5) »/.../ ab Aenea, eiusque posteris Italiae regibus« (str. 10–22); 6) »/.../ à Pierleonibus seu Petris Leonibus Romanis« (str. 22–83); 7) »/.../ à Gunthero Francorum rege« (str. 84–88); 8) »/.../ à Griphone filio vel fratre Pipini Brevis regis Francorum« (str. 89); 9) »/.../ ab antiquis regibus Francorum Germanorum merovingis« (str. 90–116); 10) »/.../ ab Hugoberto duce Transjurano« (str. 116–118); 11) »/.../ à comitibus Merspurgeticis« (str. 119–120); 12) »/.../ ab antiquis Bavariae Ducibus & Marchionibus Antuerpiensibus« (str. 120–122); 13) »/.../ ab antiquis comitibus & praefectis Vindonissae Helvetiorum« (str. 123–128); 14) »/.../ à comitibus Thiersteiniis« (str. 128–134); 15) »/.../ à Gunthramo, vel alio quopiam comite Altenburgico praetermissis ejus majoribus« (str. 134–142); 16) »/.../ ab Attico seu Ethicone Alemanniae & Alsatae duce« (str. 142–149); 17) »/.../ à Warino duce Alemanniae Attici ducis pronepote« (str. 149–150); 18) »/.../ ab antiquis regibus Gothicis & Burgundionibus« (str. 150–153); 19) »Austriae Archiducum originem praetermissis Habspurgeticis petendam esse à Rudolpho I. imperatore« (str. 154–155), 20) »/.../ à Carolo Magno imperatore« (str. 156–162).

pove, da se mu od vseh teorij zdita najverjetnejši dve, in sicer izvor iz rodov frankovskih kraljev in od Karla Velikega.¹²

Drugi del (»Pars posterior«) obsega 314 strani, Schönleben pa se v njem posveča predstavitvi desetih vrst prednosti (»Praerogativa«), ki jih habsburška dinastija uživa pred drugimi evropskimi vladarskimi hišami. Med habsburške prednosti prišteva: 1) svetnike, ki jih je dala Habsburško-avstrijska dinastija, teh naj bi bilo po njegovem toliko, kot je dni v letu; 2) dala naj bi tudi mnoge papeže; 3) vsi zahodni cesarji naj bi izhajali od Karla Velikega, Habsburžanov ali njihovih prednikov;¹³ 4) povezave s predniki Habsburžanov so imeli tudi vzhodni cesarji; 5) izvor evropskih kraljev in knezov iz vrst Habsburžanov;¹⁴ 6) izvor Habsburžanov od Karla Velikega; 7) slavni naslovi Habsburžanov naj bi prekašali druge vladarje; 8) habsburška podedovana pobožnost; 9) Habsburžani edini nosijo naziv nadvojvod in 10) Habsburško-avstrijski dnevnik (»Ephemeris Habspurgo-Auftrica«).¹⁵

Delo je izšlo dvakrat, prvič leta 1680 in drugič leta 1681, v letu avtorjeve smrti.¹⁶ Lahko bi rekli, da je *Dissertatio polemica* izšla v času publicistične konjunktore Schönlebnovih spisov, saj je bilo med letoma 1679 in 1682 (posthumno) objavljenih kar pet njegovih knjižnih del. Nadaljevanje spisa, *Annus Sanctus Austriacus*, je izšlo pozneje, leta 1696. Monika Deželak Trojar na podlagi druge Schönlebnove oporoke z dne 1. decembra 1680 ugotavlja, da je bil cesar Leopold I. z delom očitno zadovoljen, saj je avtorja nagradil s 3.000 goldinarji. Ta je polovico prejete vsote zapustil svoji sestri Kristini.¹⁷

Monika Deželak Trojar ocenjuje, da je bil Schönleben dober poznavalec tako sočasne historiografske kot tudi genealoške literarne produkcije. *Dissertatio polemica* je osnovano na delih kar šestdesetih avtorjev, Schön-

12 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 275–181.

13 To poglavje vsebuje tabele cesarjev.

14 Obsega natančne preglednice vladarjev evropskih držav in habsburške dinastične povezave z njimi.

15 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 215–312.

16 Gl. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 178–185.

17 NŠAL 100, fasc. 313/2a, Schönlebnova oporočka, 1. december 1680 (4. točka): »4. Sorori Coraduciae cum indigeat (etsi de me non meruerit) speciatim lego ex promissis à Sua Maiestate florenis ter mille, ut cum obtenti fuerint ipsi sorori dentur ex illis floreni mille et quingenti, quos deponat ad annum censum, ut habeat pro sustentatione sua.« O težavnih odnosih, ki jih je kranjski učenjak imel s svojim sorodstvom, beremo tudi v monografiji Monike Deželak Trojar. Schönleben je namreč med drugim določil, naj njegovi sestri Ana in Kristina v primeru, da ne bi bili zadovoljni z odmerjenim zneskom, ne dobita ničesar (Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 178–181, 275).

lebnova biografinja pa ugotavlja, da si je kranjski polihistor dopisoval z nekaterimi evropskimi genealogi.¹⁸ Od virov kranjske provenience, ki jih je avtor uporabil pri pripravi dela, velja izpostaviti zlasti koledarske zapiske devetega ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (*Ms. Episc. Labacen.*)¹⁹ in spise ljubljanskega magistrata (*MS. Labac.*). Sicer je kot vire pogosto navajal kongregacijske knjige verskih bratovščin in letopise mnogih jezuitskih kolegijev širom habsburških dednih dežel (*Ms. Graecenf., MS. Graec.*). V Schönlebnovem fondu v Arhivu Republike Slovenije pa so poleg rokopisnih osnutkov *Polemične disertacije* ohranjena sicer pogosto nepopolna rokopisna genealoška drevesa evropskih dinastij,²⁰ ki so verjetno služila pri pripravi petega poglavja drugega dela knjige, o habsburškem izvoru evropskih vladarjev.²¹

V delih knjige, ki so posvečeni Ferdinandu II., se je Schönleben oprl zlasti na dela, ki so jih prispevali zgodnjenovoveški pisci: Gabriel Bucelin, Nicolas de Vernulz (»Nicolaus Vernulaeus«), Jakob Fugger, Johann Gans,²² Heinrich Oraeus,²³ Wilhelm Lamormaini²⁴ in Kaspar Schoppe (»Gaspar Scioppius«). Poleg naštetih se avtor pogosto sklicuje na rokopise anonimnih avtorjev ter na nekatere pisce, ki nam jih ni uspelo identificirati.²⁵

Frontispic prikazuje plejado obravnavanih Habsburžanov od Rudolfa I. do Leopolda I. Preminuli vladarji so razvrščeni ob stebrišču od Rudolfa I. na opazovalčevi skrajni levi do Ferdinanda I. na skrajno desni strani.

18 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 277–278.

19 Hrenove koledarske zapiske je leta 1862 delno objavil August Dimitz: Dimitz, *Historische Notizen*, str. 17–30, 87–90, 99–109. O Hrenovih zapiskih gl. Zwitter, *Vremenska in klimatska zgodovina*, str. 306–389.

20 V Schönlebnovem osebнем fondu v Arhivu Republike Slovenije sta ohranjeni dve mapi z gradivom o delu *Dissertatio polemica*, in sicer so v prvi rokopisna naslovnica, kazalo prvega dela knjige in osnutek pregleda vsebine drugega dela, v zadnji mapi pa so ohranjene še genealoške tabele evropskih plemiških rodbin (ARS, SI AS 1001, Priv A. LIII., Schönleben J. L., *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habspurgo–Austriacae, Genealoške tablice vladarjev*).

21 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 30–64.

22 Verjetno zlasti: Gans, *Arboretum genealogicum* (1638) in Gans, *Österreichisches Frauen Zimer* (1638).

23 Schönleben navaja »Oraeus in Theat. Europ.« Gre za delo: Oraeus, *Theatri Europaei Continuatio III.*

24 Gre za najstarejšo biografijo Ferdinanda II. iz leta 1638: Lamormaini, *Ferdinand II, Romanorum Imperatoris Virtutes.*

25 Schönleben se tako sklicuje na: »Jac. Stanzenf.«, »Victorell. in addit. Ciacon.«, »Matenef. Raymun. Sadeler, Atron. Tyrn.«, »MS. Matenef. Sadeler. Ebing., Matenef.«, »Betulus«, »Betulius«, »Calvif.«, »Joan[nes] Georgius Kieffer« itd.

Frontispic z okrajšanim naslovom spisa *Dissertatio polemica de origine augustae domus Habsburgo Austriae*.

Vir: *Internet Archive* (<https://archive.org>).

Osebe niso razporejene po kronološkem redu. Na piedestalu sredi stebrišča stoji Leopold I., nad zbrano cesarsko družbo pa na oblaku sedi domnevni prednik dinastije – Karel Veliki; ta iz sonca, ki ga nosi na prsni, na svoje habsburške naslednike razliva žarke svetlobe. Pod njim lebdi napis »S[ancus] Carolus M[agnus] Imp[erator]«. Na njegovi levi in desni strani je na dva dela razdeljen navedek iz Ovidijevih *Metamorfóz*: »Et documenta damus, qua simus origine nati«. ²⁶ Na dnu kompozicije je upodobljena kartuša s skrajšanim naslovom dela, ki sporoča, da gre za prolegómena k večjemu delu *Annus sanctus Habspurgo-Austriacus*, ²⁷ in z avtorjevim imenom. ²⁸ Kartuša je okrašena z lovorjevim vencem, na obeh straneh pa jo spremljata angela.

Četrto poglavje prvega dela o izvoru Habsburžanov²⁹

S Ferdinandom II. se prvič srečamo v četrtem poglavju prvega dela knjige, ki predstavlja teorijo, po kateri naj bi Habsburžani izvirali od Antenorja Trojana, kralja Kimbrov ob izlivu Donave. O tej teoriji naj bi pisal tudi znani protireformacijski avtor Kaspar Schoppe (*Gaspar Scioppius*, 26. junij 1576–9. november 1649) v *Genealogiji cesarja Ferdinanda II.*, ki naj bi izšla leta 1653. To kaže, da bi delo lahko izšlo posthumno, saj je Schoppe med tem preminil. ³⁰ Schönleben nadaljuje, da tega dela sicer še ni videl, pač pa je oris razvoja Habsburžanov od Antenorja Trojana mogoče najti pri Diegu (Didacus de Lequile, Diego Tafuri) da Lequile (»apud Lequilaecum«), nakar navaja avtorjevo posvetilo Ferdinandu II. ³¹

26 Ovidius, *Metamorfoze* (I,415). Prevod Barbare Šega Čeh: »sami smo živi dokaz korenin, ki iz njih smo pognali«.

27 Gl. Schönleben, *Annus sanctus Habspurgo-Austriacus*.

28 Opis povzet po: Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 275. Gl. tudi Schönleben, *Dissertatio polemica*. Navedeni naslov dela se glasi: »DISSERTATIO POLEMICA De origine Auguftae Domus Habspurgo Auftriacae à Carolo Magno Imperatore Prolegomenon ad Annum Sanctum Auftriacum Authore Ioanne Ludouico Schönleben SS. Theol. Doctore protonotario Apoftolico.«

29 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars prior, str. 4–6.

30 Jaitner, Schoppe, Kaspar.

31 Posvetilo (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars prior, »Dissertationis polemicae seu Prolegomeni pars prior«, str. 4–5): »FERDINANDO II. CAESARI AUGUSTO. Quibus Religio non fuit Deo, Ecclesiae, & S. Romano Imperio cultum, honorem, & obedientiam negare, iidem Auguftae Domus Auftriae nobilitatem allatrare animos induxerunt. Horum in circulis, conviviis, paffim deniq[uae]. Auditae sunt voces, non deesse vel inter Auftriae Superioris & Inferioris Regulos feu Barones, quibus Habspurgenfes Comites de vetufta generis nobilitate multum concedere necesse habeant. Ego igitur poftquam fedulò feci omnia, quibus monftror um infortum

Sledi preglednica 75 stopenj rodu cesarja Ferdinanda II., kot naj bi si sledile od kralja Antenorja leta 440 pr. Kr. do nadvojvode Karla II. in Marije Bavarske v drugi polovici 16. stoletja. Schönleben nato navaja, da je s teorijo o izvoru od kralja Kimbrov Antenorja soglašal tudi avtor »Joan[nes] Georgius Kieffer« v svojem delu *Dissertatio politica*,³² vendar nam omenjenega avtorja in njegovega dela ni uspelo identificirati. V nadaljevanju Schönleben razpravlja o obravnavani teoriji izvora ter navaja svoje argumente proti njej.³³

Tretje poglavje drugega dela o zahodnih cesarjih habsburške krvi

Tretje poglavje o prednostih (prerogativih) habsburške dinastije je posvečeno zahodnim cesarjem, ki so po Schönlebenovem mnenju vsi krvno povezani s Karlom Velikim ali Habsburžani.³⁴ V šestem paragrafu poglavja avtor posebej našteva habsburško-avstrijske cesarje (»§ VI. Imperatores Habspurgo-Auftriaci«)³⁵ ter Ferdinanda II. v genealoški preglednici navaja kot dvanajstega cesarja iz Avstrijske hiše: »12. Ferdinandus Archidux Auftriae natus anno 1578. Electus Rom. IMP. Hoc nomine II. anno 1619. obiit anno 1637.«³⁶

---

confilia conatusq[uae] circumscribi, & impediri possent (cujus rei nomine Majestatis Tuae Elogio non semel cohonestatus fui) etiam hac in re vanitatem eorum compescendam, Augustamq[uae] Tuam & Regiam nobilitatem locupletissimis testimoniis comprobata, totis Orbis conspectui repraesentandam mihi sumpsi. Quae frons inveniri poterit tam ferrea, quod os tam caninum ac pudore nullo, ut contra vel hincere quidquam audeat; ubi inter Majores Tuos, à quibus directa ac perpetua alterutrius sexûs ferie demonstratos Imperatores plus quadraginta, Reges trecentos & amplius numerari viderit? Liber ille propediem propitio Deo extrudetur. Interea Paternum ac Maternum Tuum stemma, quo utriusq[ue] gentis Auftriacae ac Bavaricae origo aperitur, Majestati Tuae mitto, velut constantis meae erga Te voluntatis, fidei, & devotionis sponforem, simul Deum veneratus, ut non modo invictae Tuae pietati praemium, continuas tribuendo victorias perfolvat, sed & confilii spiritum Tibi impertiatur, ut victoriis uti, & Tuae, posterorum, totius denique Reipub[licae]. Christianae securitati in perpetuum confulere scias. Quod quid habeat argumenti, faepè coram, saepè per literas Majestati Tuae demonstravi. Vale Christianissime Imperator, & vince: & ita deniq[ue]. Te compara, ut illo Davidis Regis verbo verè ac libere adversus Deum uti possis: Nonne qui oderunt Te Domine oderam, & super inimicos Tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Devotus nomini Majestatique Tuae. G. S.«

32 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars prior, »Dissertationis polemicae seu Prolegomeni pars prior«, str. 5–6.

33 Prav tam, str. 6–10.

34 Prav tam, str. 11–21.

35 Prav tam, str. 20–21.

36 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 21.

Schönleben svoj pregled habsburških vladarjev Svetega rimskega cesarstva začne z napovedjo, da bo, potem ko so bili naštetih cesarji drugih družin, ki jih med svoje prednike štejejo Habsburžani, zdaj po vrsti naštel še habsburško-avstrijske cesarje. Njegova preglednica vsebuje 22 članov dinastije, od katerih je bilo petnajst tudi vladarjev cesarstva. Ob tem je treba dodati, da vseh 15 habsburških državnih poglavarjev, ki jih našteva Schönleben, dejansko ni bilo cesarjev, saj je bilo po izvolitvi rimskega kralja za pridobitev cesarskega naslova do začetka 16. stoletja potrebno tudi papeško kronanje.³⁷

Potemtakem so bili Rudolf I., Albreht I., Friderik III. (Lepi) in Albreht V./II., ki jih Schönleben sicer označi z variacijami naziva »Electus Romanorum Imperator«,³⁸ dejansko »le« rimsko-nemški kralji.³⁹ Habsburžani so prvega »pravega« cesarja dobili, ko je bil 19. marca 1452 rimsko-nemški kralj Friderik IV. kronan za rimskega cesarja Friderika III.⁴⁰ Njegov sin Maksimilijan I. pa je leta 1508 s papeškim privoljenjem prevzel naslov »izvoljeni rimski cesar« (»imperator Romanus electus«), s čimer je potreba po papeškem kronanju za pridobitev cesarskega naslova odpadla.⁴¹

10. Rudolphus Archidux natus an. 1552. Electus IMPERATOR. an. 1575. obiit 1612.	11. Matthias Archidux natus an. 1557. Elec- tus IMP. an. 1612. obiit anno 1619.	12. Ferdinandus Archidux Austriae natus anno 1578. Electus Rom. IMP. hoc nomine II. anno 1619. obiit anno 1637.
13. Ferdinandus III. Archidux Austriae, natus anno 1608. electus IMPERATOR anno 1636. obiit anno 1657.		
14. Ferdinandus IV. Archidux Austriae, na- tus an. 1633. Electus ROMAN. REX. anno 1653. obiit anno 1654.	15. Leopoldus Archidux Austriae, natus an. 1640. Electus IMPER. anno 1658. cui diu- turna vita, victoria, felicitas!	

Tabela habsburških cesarjev v 17. stoletju (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, § VI. Imperatores Habsburgo-Auftriaci, str. 21).

Vir: *Internet Archive* (<https://archive.org>).

37 Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 38.

38 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 20–21.

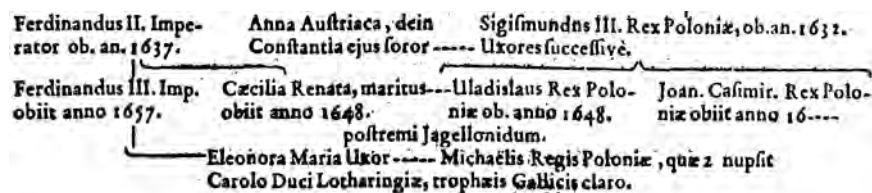
39 Gl. Beumann, *Rex Romanorum*, str. 777; Scheibelreiter, *Habsburger*, str. 1815–1816.

40 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 470; Scheibelreiter, *Habsburger*, str. 1816.

41 Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 38.

Peto poglavje prednosti – evropski vladarji iz vrst Habsburžanov

Peto poglavje drugega dela je posvečeno »Izvoru uglednih evropskih kraljev in knezov iz habsburško-avstrijskega [rodu]«. ⁴² Avtor po paragrafih navaja vladarice in vladarje 26 evropskih dežel: Francije (»Galliae«), Anglije, Češke, ⁴³ Danske, Ogrske, Poljske (naveden je tudi Ferdinand II., čigar sestri in hči so bile poročene na poljski dvor), ⁴⁴ Švedske, Bavarske (naveden tudi Ferdinand II., čigar mati in prva žena sta bili iz bavarske dinastije Wittelsbach, poleg tega se je na münchenski dvor poročila njegova hči), Volilne Pfalške, Volilne Saške, Brandenburga, Anhalta, Badna, Breisgaua (»Briengenfium«), Braunschweiga, Hessna (»Haffiae«), Toskane (»Hetruriae«; navedena je sestra Ferdinanda II. Magdalena, ki se je poročila s Kozimom II.), Holsteina, Saške-Lauenburga (»Saxoniae Lavenburgicorum«; nem. Sachsen-Lauenburg), Leuchtenberga, Lorene, Mantove, Mecklenburga (»Megapolenfium«), Savoje (»Sabaudiae«), Weimarja in Württemberga.

Poljske kraljice 17. stoletja iz Avstrijske hiše
(Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 39).

Vir: *Internet Archive* (<https://archive.org>).

⁴² Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 30–64.

⁴³ Naštevanje čeških monarhov iz Avstrijske hiše Schönleben zaključí s Ferdinandom I. rekoč, da so bili od njega dalje vsi češki kralji zapovrstjo po dedni pravici Avstrijci, ter doda, da Češka še nikoli ni bila srečnejša kot pod to vladavino (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 36): »Sistimus in Ferdinando I. quia ab hoc deinceps omnes Reges fuerunt haereditario Jure Auftriaci. Nunquam felicior Bohemia quam sub hoc regimine.«

⁴⁴ Iz ožje Ferdinandove družine so izšle tri poljske kraljice, in sicer sta se s poljskim kraljem Sigismundom III. poročili Ferdinandovi sestri Ana in Konstanca, njegova hči Cecilija Renata pa se je poročila s kraljem Vladislavom IV. (Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 171–178, 185–187; Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 549).

Iz Ferdinandovega ožjega družinskega kroga so prihajale kar tri poljske kraljice. Njegovi sestri Ana (16. avgust 1573–10. februar 1598) in Konstanca (24. december 1588–10. julij 1631) sta bili poročeni s poljskim kraljem Sigismundom III. Vaso. Nadvojvodinja Ana se je s poljskim kraljem poročila leta 1592, to je kmalu potem, ko je njen soprog podedoval tudi švedsko krono. Zato je bila Ana leta 1594 v Uppsali kronana tudi za švedsko kraljico.⁴⁵ Vendar njuna vlada na Švedskem ni trajala dolgo, reformaciji nenaklonjeni katoliški kralj je bil namreč že leta 1595 odstavljen, vladne posle pa je prevzel njegov stric Karel IX.⁴⁶ V zakonu je Ana rodila tudi sina Vladislava IV., ki je leta 1632 nasledil očeta.⁴⁷

Sedem let potem, ko mu je umrla prva avstrijska soproga, se je Sigismund III. leta 1605 poročil z njeno mlajšo sestro Konstanco. Tudi v drugem zakonu se je rodil bodoči poljski kralj – Janez Kazimir.⁴⁸ Prvi Sigismundov naslednik, Vladislav IV., pa se je leta 1637 poročil s hčerko Ferdinanda II., nečakinjo svoje matere, Cecilijo Renato (16. julij 1611–24. marec 1644). Ker v njenem zakonu rojena otroka nista preživela adolescence, je prestol po Vladislavovi smrti leta 1648 prevzel njegov mlajši polbrat Janez II. Kazimir.⁴⁹

Dedna pobožnost Habsburžanov

V osmem poglavju drugega dela Schönleben kot posebno prednost Avstrijske hiše obravnava dedno pobožnost vladarjev iz njenih vrst, ki je po njegovem mnenju opora cesarstva.⁵⁰ Poglavje v petnajstih paragrafih opisuje bogaboječnost habsburških vladarjev Svetega rimskega cesarstva, rimskih kraljev in (izvoljenih) cesarjev od Rudolfa I. do Leopolda I., ki so bili naštetni že v zgornjem, tretjem poglavju drugega dela o zahodnih cesarjih habsburške krvi. Ferdinandu II. je posvečen dvanajsti paragraf, ki je izmed vseh najdaljši.⁵¹

45 Leitsch, Anna, str. 56.

46 Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 100–102.

47 Leitsch, Anna, str. 56.

48 Leitsch, Konstanze, str. 238.

49 Leitsch, Cäcilia Renata, str. 69.

50 Izvirni naslov (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 136–173): »Haereditaria Pietas Habspurgo, Auftriacorum Caesarum Firmamentum Romani Imperii«.

51 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162–167.

Ferdinand II. »Pobožni cesar«
 (»Ferdinandus II. Imperator Pius«)

Opis pobožnosti Ferdinanda II.⁵² je med vsemi opisi pobožnosti Habsburžanov najdaljši. Kot vire za svoj opis Schönleben navaja: cesarjevo biografijo izpod peresa jezuita in njegovega osebne spovednika Wilhelma Lamormainija (*Ferdinandi II. Romanorum imperatoris virtutes*),⁵³ Ferdinandovo oporoko,⁵⁴ kongregacijske knjige različnih marijanskih združb vseh habsburških dednih dežel skupaj z Ogrsko in Češko, v katere se je vladar včlanil,⁵⁵ jezuitski letopis, katerega imena sicer ne navaja, vendar lahko sklepamo, da gre za letopise graške jezuitske univerze, praške anale (verjetno tudi jezuitske) ter še neidentificirano delo Francesca Maria Sforza Pallavicina.

V nadaljevanju je naveden povzetek Schönlebenovega besedila s prevodi ključnih odlomkov in pojasnjevalnimi komentarji na temo navedenih dogodkov. Sestavek je za potrebe predstavitve arbitrarno razdeljen na dvanajst delov, v katerih Schönleben predstavlja posamezne vidike Ferdinandove verske vneme in osebnih odlik, medtem pa samo besedilo v izvirniku ni razdeljeno na podglavja.

Vsi verski življenjepisi vladarjev se začnejo s panegiričnim uvodom. Za Ferdinanda II. je Schönleben zapisal: »Kaj naj rečem o tebi, Ferdinand, ki poslušáš vse hvalnice v drugih spisih in s svojo veličino zastiraš slavo? Komur nadvse prisrčne naklonjenosti podložnikov v srcu vklesujejo elogije, tega ni mogoče zadosti hvaliti s pomočjo peresa. Še zdaj živi v mnogih srcih živa podoba Ferdinanda, ki je pozaba ne sme uničiti; ne potrebuje velikih elogijev, čigar ime je elogij sam. Nihče med Avstrijci doslej ni bil tako velik kot Ferdinand in Ferdinand II. ni nikomur drugi.«⁵⁶

52 Gl. Eder, Ferdinand II.; Franzl, *Ferdinand II.*; Bireley, *Ferdinand II.*

53 Bireley, Lamormaini, Wilhelm.

54 O Ferdinandovih oporokah, zlasti drugi, gl. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 334; Bireley, Ferdinand II: Founder, str. 226–229.

55 Kot primer navedimo, da se je nadvojvoda Ferdinand II. leta 1616 med obiskom Ljubljane vpisal v bratovščinsko knjigo jezuitske kongregacije, kot poroča Letopis kolegija Družbe Jezusove v Ljubljani (*Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 77).

56 Prosti prevod izvornika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162): »Quid de te dicam FERDINANDE, qui aliis audis laudum omnium thesis, magnitudine tuâ famam obruens? Cui subditorum teneriores affectus in corde sculpunt Elogia, calami beneficio fati laudari non potest. Vivit adhuc viva in multorum cordibus Imago FERDINANDI, nulla oblivione delenda: nec opus habet magnis elogiis, cui nomen ipsum Elogium est. Nullus hactenus FERDINANDUS non magnus inter Auftriacos. Et FERDINANDUS II. nulli fecundus.«

Podoba in ime Ferdinanda II., detajla frontispica Schönlebnevega dela *Dissertatio polemica*.
Vir: *Internet Archive* (<https://archive.org>).

Avtor nadaljuje s cesarjevo katoliško gorečnostjo (»Haec de zelo Religionis Catholicae«) in navede svoj glavni vir rekoč, da je Ferdinandove vrline opisal oziroma poskusil opisati vladarjev spovednik Lamormaini, v čigar delu *Ferdinandi II. Romanorum imperatoris virtutes* bomo našli nekatere podatke. Ferdinand II. je, kot poroča Lamormaini,⁵⁷ izjavil, da je za rimsko veroizpoved pripravljen trpeti muke in celo smrt. V Loretu v italijanski pokrajini Piceno (danes Marche) se je pred deviško Materjo Božjo zaobljubil, da bo iz dežel Štajerske, Koroške in Kranjske tudi ob nevarnosti za lastno življenje izgnal sekte in sektaške učitelje.⁵⁸

O zgoraj navedenem dogodku, ki je v nadaljevanju 17. stoletja postal del Ferdinandove legende, avtor najnovejše biografije Ferdinanda II. Robert Bireley domneva, da se je mladi nadvojvoda verjetno zaobljubil v svetišču Naše Gospe v Loretu ter da se je nato v domovino vrnil še bolj odločen, da izpolni svoj program obnove katolištva v notranjeavstrijskih deželah.⁵⁹

K navedbam Ferdinandovega spovednika Schönleben doda, da je deželni knez to zaobljubo sklenil leta 1616. Pozneje se je, ko je bil že cesar, enako zaobljubil za Češko in osem let pred svojo smrtjo (torej leta 1629) še za Ogrsko.⁶⁰ Ferdinand II. je namreč cesar postal šele leta 1619,⁶¹ češki kralj je bil že od leta 1617,⁶² upor čeških stanov pa je bil zatrt leta 1620.⁶³ Odrto ostaja vprašanje Ferdinandove zaobljube v povezavi z Ogrsko iz leta 1629. Tega leta je sicer preminil Habsburžanov nasprotnik, sedmograški knez Gabrijel (madž. Gábor) Bethlen.⁶⁴ Glede protireformacije v Ogrskem kraljestvu je treba še opozoriti, da ta proces v habsburškem delu takrat tripartitne Ogrske ni uspel v takšni meri kot v notranjeavstrijskih in čeških deželah, saj je bil Ferdinand II. že leta 1622 primoran pristati na kompromis ter ogrskemu plemstvu dovoliti konfesionalne koncesije.⁶⁵

57 Lamormaini, *Ferdinandi II.*, str. 4. O tem: Bireley, *Ferdinand II.*, str. 28–29.

58 Prim. Lamormaini, *Ferdinandi II.*, str. 4.

59 Bireley, *Ferdinand II.*, str. 28, 31.

60 Povzeto po izvorniku (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162): »Idem de Bohemia jam caesar, & octo ante obitum annis de Hungaria votum edidit.«

61 Ferdinand II. je bil 28. avgusta 1619 v Frankfurtu na Maini najprej izvoljen, 9. septembra pa še kronan za cesarja Svetega rimskega cesarstva (Bireley, *Ferdinand II.*, str. 99).

62 Ferdinand II. je bil kronan za češkega kralja 29. junija 1617 v Pragi (Bireley, *Ferdinand II.*, str. 86).

63 O Ferdinandu II. in uporuh čeških stanov gl. Bireley, *Ferdinand II.*, str. 90–122.

64 Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 138.

65 Prav tam; Pohl in Vocelka, *Habsburžani*, str. 214.

Schönleben nadaljuje, da Ferdinand II. zaobljube Bogu sploh ni izpolnil počasneje, kakor jo je naredil, za kar mnogi ocenjujejo, da je mogoče doseči samo po naključju. Ferdinand II. naj bi s svojo gorečnostjo in deli nazaj v občestvo katoliške Cerkve in k nebesom poklical na stotine in stotine tisočev ljudi. Zato Schönleben meni, da bi Ferdinandu II. po pravici lahko rekli tudi apostol teh dežel ali ga okitili kar z laskavim nadimkom apostolskega cesarja (»apostolici imperatoris cognomento«). Tudi v oporoki je Ferdinand II. sinu in naslednikom naročal, naj dežele in ljudstva ohranijo v edini pravi, apostolski, rimski, katoliški veri, saj je le v njej odrešenje, ter naj morebitne pojave sekt in krivih naukov ter vse, kar bi jim lahko dalo vzrok in priložnost, z vso vnemo resno takoj odpravijo ter vsak poskus onemogočijo.⁶⁶

Kot tretji sledi opis Ferdinandovega negovanja in češčenja sv. evharistije – vrline, ki je članom dinastije po Schönlebnovem mnenju prirojena (»de cultu & veneratione Auftriacis innata erga SS. Eucharistiam«). V času, ko se pobožni kristjani celih osem dni posvečajo češčenju in molitvam evharistije, ni Ferdinand nikoli manjkal pri molitvah. Vsako leto je služil svojemu zmagoslavnemu Bogu: peš, razoglav, okronan samo z vencem je v desnici nosil baklo. Nekoč se je zgodilo, da mu je zaradi bakle, ki jo je dolgo nosil visoko dvignjeno, otekla roka. Naslednjega dne mu je onemogla roka visela od vratu. Ko mu je eden od plemičev predlagal, naj raje opusti nošenje bakle, ga je zavrnil, da ima še eno roko, s katero lahko služi Bogu.⁶⁷

Ko je ali odhajal ali se vračal na dvor in srečal duhovnika, ki je nesel sv. hostijo, je sledil zgledu Rudolfa I. Skočil naj bi z voza, da bi počastil Boga kleče na blatnih tleh. Peš je sledil duhovniku, ki je šel iz cerkve k bolniku ali se vračal od njega. Zelo pogosto je zdaj v eni, zdaj v več cerkvah ali v dvorni kapeli zaukazal javno izpostaviti evharistijo in jo častiti. Sam je tudi sicer, kakor v predhodnem primeru, pred njo cele ure na kolenih najponižneje molil k Bogu.⁶⁸

Kot četrti znak cesarjeve pobožnosti Schönleben predstavi njegovo češčenje sv. Matere Božje (»de cultu Deiparae Virginis«), ki jo je vladar naslavljal kot svojo »Generalissimam«.⁶⁹ O njegovem odnosu do Brezma-

66 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162. Gl. tudi Bireley, Ferdinand II: Founder, str. 226–244.

67 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162.

68 Prav tam.

69 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162: »Generaliffimam fuam appellabat«.

dežne doda: »Kakor podložnik časti zavetnika, kakor sin ljubi mater.«⁷⁰ Avtor nato navaja, da v obeh Avstrijah, na Ogrskem, Češkem, Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ni bilo marijanske kongregacijske knjige, v kateri ne bi bilo cesarjevega podpisa, temu zgledu pa so sledili tudi člani cesarjeve ožje družine. Ko je kot vladar polnih dvajset let vodil vojne, je najvišje poveljstvo svojemu orožju zaupal Devici. Ferdinand II. je tudi ukazal, da so Marijino podobo na kraljevem praporu vselej nosili spredaj. S papežem pa je zavzeto razpravljal o razglasitvi Marijinega brezmadežnega spočetja.⁷¹

Tudi cesarjev sin in naslednik Ferdinand III. je bil, kot zapiše Schönleben, na veliko očetovo veselje 8. decembra 1625, na dan Marijinega brezmadežnega spočetja, kronan za ogrskega kralja.⁷² Slovesni obred je potekal v Bratislavi.⁷³

Ferdinand II. je spoštoval Sveti sedež in papeža, ki ga ni le vselej imel v največji časti, temveč ga je tudi počastil s ponižnim poklonom, kot dodaja avtor (»demiſſione veneratus est«). V petem delu svojega opisa avtor še navaja, da je Ferdinand II. v svojih dednih deželah in v Češkem kraljestvu hotel ponovno uvesti in ohranjati določila tridentinskega koncila o zakonski zvezi in je najprej iz dednih dežel izgnal »lažne dušne pastirje« (»Pſeudo-Paſtores«),⁷⁴ s čimer je Schönleben verjetno označeval protestantske pastirje, morda pa tudi katoliške duhovnike, ki se niso držali sklepov tridentinskega koncila. Avtor sestavek sklene z navedbo vira: »Važnejše stvari sem povzel iz Gulielma [Lamormainija], naj jih isti pristavi še več. Dodajmo pa še iz drugih [avtorjev], ki pa niso pri roki.«⁷⁵

Schönleben v šesti točki govori o vladarjevi ljubezni do matere, bavarske princese Marije Ane. Ko je leta 1604 zbolela, je, ker je želela otrokom dobro, prikrivala svoj poslednji trenutek življenja. Takrat se je po avtorjevih besedah zaslišal čudoviti Ferdinandov glas. Čeprav je bil zaradi materine hude bolezni in življenjske nevarnosti potrta, ni mislil na svojo ali materino bolečino, ampak se je ves predal božji volji. Dejal naj bi: »Gospod, stori

70 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 162): »Ut patronam cliens venerabatur, ut filius amabat matrem.«

71 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163.

72 Prav tam.

73 Gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 551–557.

74 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163.

75 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163): »Libavi potiora ex Gulielmo, plura ipſe fuggeret. Addamus ex aliis non obvia«.

vse po svoji volji, samo da ohraniš mojo dušo.«⁷⁶ Schönleben dogodek komentira z besedami: »Bog, ki tolaži srca vernih, je vrh tega povrnil zdravje materi mnogih, Ferdinandu pa je, ker je bila nevarnost mimo, kmalu podelil popolno olajšanje.«⁷⁷

Tudi moderni zgodovinarji, kot na primer cesarjev biograf Bireley,⁷⁸ ocenjujejo, da je bila mati Marija Ana ena osrednjih figur Ferdinandovega življenja ter je verjetno bolj kot kdor koli drug vplivala na oblikovanje njegovega značaja in svetovnega nazora. O odnosu med mladim nadvojvodo in njegovo materjo veliko pove dejstvo, da je Ferdinand med bivanjem v Regensburgu, kjer je kot komisar na državnem zboru zastopal cesarja Rudolfa II., med 3. februarjem in 18. aprilom 1608 materi pisal kar 22 pisem.

Marijino zdravje se je spomladi 1608 poslabšalo in nadvojvodinja je, 29. aprila, naposled preminila.⁷⁹ V prid mnenju, da zgornji Schönlebni navedki niso pretirani, govori odlomek iz Ferdinandovega pisma z dne 1. marca 1608, v katerem je svoji materi na njene tožbe o glavobolih odgovarjal z besedami: »/.../ ko bi Bog hotel, da se mu vdam v trpljenje za Vašo knežjo visokost, bi to iz vsega srca rad storil /.../.«⁸⁰

V sedmi točki sledi opis obleganja trdnjave Kaniža (madž. Nagykanizsa) na Ogrskem, ki jo je Ferdinand II. jeseni 1601 na čelu krščanske vojske neuspešno oblegal. Kaniža, ena ključnih habsburških trdnjav na spodnjem Ogrskem, je v turške roke padla leto poprej, 20. oktobra 1600. Poskus ponovne osvojitve strateško pomembne utrdbe, ki je sledil naslednje leto, je bil hkrati prvi in zadnji primer, ko se je Ferdinand preizkusil kot vojskovodja. Krščanska vojska je pred ogrsko trdnjavo prispela 9. septembra 1601 in 18. novembra poskusila neuspešen naskok. Kljub prihodu okrepitev je zgodnji začetek zime nadaljevanje obleganja preprečil.⁸¹

76 Prosti prevod izvirnika je nekoliko prirejen (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163): »Dispone, inquit, Domine pro arbitrato tuo omnia, animam modo meam ferves.«

77 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163): »DEUS igitur, qui piorum corda folatur, matrem ad plurimorum adhuc salutem, & FERDINANDI folatium brevi ob omni discrimine immunem restituit.«

78 Bireley, *Ferdinand II*, str. 59–60.

79 Prav tam, str. 58.

80 Hurter, *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, Fünfter Band, št. 9, str. 442 (1608, marec 1., Regensburg). Prosti prevod izvirnika: »/.../ wolte Gott, ich finde ime für E. Fl. Dt. laiden, es folte von grundt meines herzen gern gefchehen /.../.« Bireley prevaja (Bireley, *Ferdinand II*, str. 59): »Should God will it that I could suffer in place of Your princely Highness, I would want from the bottom of my heart to do so /.../.«

81 Bireley, *Ferdinand II*, str. 43–44.

Ferdinand, ki je bil tedaj »zgolj« vladar notranjeavstrijskih dežel, se je po Schönlebnovih navedbah pred pohodom zaupal molitvam svoje matere in bratov, ki so z udeležbo pri štirideseturnih molitvah v različnih cerkvah v Gradcu s svojo predanostjo mnoge ljudi spodbudili k posnemanju.⁸² K Schönlebnovemu opisu lahko na podlagi modernega zgodovinopisja dodamo, da je deželni knez kot vojaški poveljnik štajersko prestolnico zapustil 23. avgusta 1601 po slovesni maši v cerkvi sv. Egidija. V času vojaškega pohoda so bile zaukazane molitve po vseh cerkvah notranjeavstrijskih dežel. Papeški nuncij Girolamo Portia⁸³ je nadvojvodi podelil poseben prapor. Krščanska vojska, ki se je pred odhodom na Ogrsko zbrala pri Radgoni, naj bi štela 23.000 pešakov in 4.000 konjenikov. Poleg Ferdinanda sta ji poveljevala general Vincenzo Gonzaga Mantovanski in papežev nečak Gian Francesco Aldobrandini, ki je poveljeval papeškimi četami.⁸⁴

Ferdinand je po Schönlebnovi oceni tudi v vojaških vrstah pokazal enake vrline in pobožnost kot doma. Vsak dan se je dvakrat udeležil sv. maše, poslušal je bralca, ki je vojakom govoril o Božjih zadevah, javno pristopil k svetemu obhajilu ter s svojim zgledom k temu spodbudil mnoge. Zaradi njegove previdnosti v tabor s kakršno koli prevaro ni vstopil nihče od tistih »roparjev duš«, ki se imenujejo predikanti. Temu se lahko ob tolikšni množici krivoverskih gospodov, kot zapiše Schönleben, po pravici reče čudež. Potem so po njegovem zgledu uvedli običaj, da je na dolgi in zahtevni poti duhovnika, ki je nosil sveto obhajilo (»*facram Synaxim*«) k bolnim, nadvse pobožno spremljalo veliko ljudi; bili so razoglavi, v rokah pa so nosili bakle. Drugi, tudi heretiki, so tako zelo sveti zakrament počastili s poklekomi ali mu izkazali spoštovanje z upognjeno glavo, »da bi [človek] lahko rekel, da sta se Venera in Mars srečala na enem kraju«. ⁸⁵ Tako avtor komentira vladarjevo prisotnost na bojnem polju.

Schönlebnov opis Ferdinandove zglede drže pred Kanižo ne obravnava razpleta obleganja trdnjave, ki je bil za krščansko stran neugoden. Krščanska vojska se je bila namreč v drugi polovici novembra 1601 primorana umakniti, pred Kanižo pa je za seboj pustila 6.000 ranjenih in bolnih, topništvo, oblegovalne naprave in 14.000 mušket. Z Ogrske vračajoča se vojska pa je s

82 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163.

83 Gl. Rainer, *Grazer Nuntiatur*, str. 292–293.

84 Bireley, *Ferdinand II*, str. 43–44.

85 Povzeto po izvorniku (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163): »/.../ vt diceret Religionem & Martem in vnum locum convenisse.«

seboj v notranjeavstrijske dežele prinesla še kugo.⁸⁶ Zgodovinarji kot razloga za neuspeh krščanske vojske običajno navajajo pomanjkanje finančnih sredstev in zgodnji začetek zime. Habsburška stran je kljub porazu pred Kanižo dosegla uspehe na severu. Osmanski imperij pa je po letu 1603 vedno bolj zaposlovala vojna s Perzijo, nakar se je t. i. dolga vojna (1593–1606) končala z žitavskim mirom.⁸⁷

V osmem delu avtor spregovori o vladarjevi gorečnosti v katoliški veri, ki ni bila nikoli mlačna. Schönleben povzema neimenovanega zgodovinarja, ki je za naslednje leto, 1602, še posebej izpostavil nadvojvodovo vnemo za katoliško vero. Mnogi – in med njimi zlasti »krivoverci« – naj bi se čudili, da spodleteli poskus zavzetja Kaniže ni zmanjšal Ferdinandovega stalnega iztrebljanja herezije. Ocenjevali so tudi, da bi lahko s to vnemo krotil sosednje Turke ter jih z novimi ukrepi zasledoval in pregnal. Poleti istega leta je svojim podložnim plemičem prepovedal sprejemati nevernike na njihovih domovih. Kdor bi to prekršil, bi spravil v nevarnost svoje premoženje.⁸⁸ Te besede podkrepil s primerom nekdanje graške *Stiftsschule* v Paradeishofu. Velika palača, ki so jo »krivoverski« plemiči zgradili za »širjenje herezije«, in sicer kot bivališče za pridigarje, učitelje in šolnike,⁸⁹ je bila spremenjena v samostan Bogu posvečenih devic (»in facrum Deo facrarum Virginum Monasterium«), ki ga je ustanovila vladarjeva mati Marija (Ana).⁹⁰ Ferdinand je tako javno kot zasebno z lastnim zgledom plemstvo spodbujal k vrlinam in krščanski pobožnosti: skoraj vsak teden se je spovedal in prejel sveto obhajilo. V času štirideseturnih molitev so presvetla mati in hčere skupaj vztrajale v molitvi; Ferdinand je po Schönlebnovih besedah še celo takrat, ko je

86 Bireley, *Ferdinand II.*, str. 44.

87 Simoniti, *Fanfare nasilja*, str. 104–105; Bireley, *Ferdinand II.*, str. 44–46.

88 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163–164.

89 Povzeto po izvorniku (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164): »Domum peramplam, & verius splendidum Palatium, quod in haerefeos propagationem Proceres haeretici ad Concionatorium, Praeceptorum, Scholariumque domicilium aedificaverant, in sacrum Deo facrarum Virginum Monasterium converfum est.«

90 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164. S sintagmo »sijajna palača« (»splendidum Palatium«) je verjetno mišljena graška *Stiftsschule*, ki so jo štajerski stanovi 2. marca 1602 podelili nadvojvodinji Mariji za novi samostan klaris, ki je bil uradno ustanovljen s papeško bulo z dne 6. julija 1602. Nadvojvodinja je bila leta 1608 v samostanu tudi pokopana, o čemer v nadaljevanju govori tudi Schönleben (gl. Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 248), tam pa je bilo leta 1637 pokopano tudi Ferdinandovo srce (Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 91–92; Franzl, *Ferdinand II.*, str. 284; stanovska darovnica, gl. *Die Steiermark*, Tafel 115).

bil domala preobložen z napori in opravili, šest ur z upognjenimi koleni molil in klical Boga.⁹¹

V deveti točki avtor predstavi vrline, ki jih je notranjeavstrijski nadvojvoda pokazal leta 1608 v Regensburgu. Cesar Rudolf II. je namreč tega leta Ferdinanda imenoval za svojega komisarja, ki ga je v Regensburgu zastopal na državnem zboru. Ferdinand je zaupano nalogo sicer nerad sprejel, vendar jo je nato resno opravil. Nastop na državnem zboru je bil za notranjeavstrijskega deželnega kneza debi na »zveznem« političnem parketu. Ferdinand se je v vlogi cesarjevega zastopnika znal primerno predstaviti, saj ga je na poti v Regensburg spremljala štiristočlanska odprava. Poleg tega je Habsburžan iz vinorodnih predelov Avstrije s seboj pripeljal 1137 sodov vina, z morja pa tunino in ostrige. Za transport je spremstvo potrebovalo 800 konj in 28 težkih vozov.⁹² Ferdinand je na čelu svojega spremstva Gradec zapustil že 13. novembra 1607 in po postanku v Passauu v Regensburg prispel 28. novembra.⁹³

Državni zbor, ki se je zaključil 27. aprila 1608, je potekal v napetem vzdušju. Protestantски tabor je hotel potrditev augsburškega verskega miru iz leta 1555, medtem ko so katoličani to pogojevali z vrnitvijo vseh cerkvenih posesti, ki so si jih bili protestanti po mnenju katoličanov protipravno prisvojili.⁹⁴ Ferdinand se je znašel v težavnem položaju, saj mu protestanti zaradi protireformacije v notranjeavstrijskih deželah niso zaupali. Cesar je od državnega zbora pričakoval, da bo od stanov cesarstva zagotovil sredstva za vojaški kontingent 24.000 mož proti Turkom.

Ferdinand je Regensburg zapustil 6. maja 1608, dan preden je cesar državni zbor uradno razpustil. Razpoloženje v konfesionalno razklanem cesarstvu je bilo tisti čas dodatno naelektreno zaradi incidenta v Donauwörthu, ki se je konec leta 1607 zaključil z bavarsko zasedbo in priključitvijo prej svobodnega državnega mesta. Bavarska aneksija Donauwörtha je dodatno razburila protestantske člane stanov cesarstva, zbrane na državnem zboru v Regensburgu.⁹⁵ Odnosi so bili napeti tudi znotraj habsburške dinastije, ki jo je v tem času pretresal bratovski razdor (»Brüderzwist«) med cesarjem Rudolfom II. in nadvojvodo Matijo, v

91 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164.

92 Bireley, *Ferdinand II*, str. 51–52.

93 Prav tam.

94 Prav tam, str. 54.

95 Prav tam, str. 50–52.

katerega je bil s tajnim dunajskim dogovorom iz leta 1606 vpleten tudi Ferdinand.⁹⁶

Državni zbor leta 1608 je odražal razpad institucij razdvojenega cesarstva in zaznamoval Ferdinandov prvi nastop v visoki politiki.⁹⁷ Po neuspešnem zborovanju v Regensburgu sta v državi nastali dve obrambni zavezništvi na konfesionalni osnovi: prva je bila že kmalu po koncu državnega zbora, 12. maja 1608, v Ahausnu pri Nördlingenu ustanovljena protestantska Unija, ki ji je leta 1609 sledila še katoliška Liga. Cesarstvo je potemtakem počasi drselo proti katastrofi tridesetletne vojne.⁹⁸

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, je bil notranjeavstrijski deželni knez v času predsedovanja državnemu zboru v Regensburgu v živahni pisemski korespondenci z materjo Marijo Ano, ki ji je na Štajersko poročal tudi o prostočasnih dejavnostih. Te so med drugim vključevale lov in skromno praznovanje pusta.⁹⁹ Ferdinandova ljubljena mati je 29. aprila, še pred sinovo vrnitvijo, preminula v Gradcu.¹⁰⁰

Schönleben nadvojvodovemu političnemu angažmaju na državnem zboru ni posvečal pozornosti in državnega zbora sploh ni omenil, pač pa je predstavil pobožnost in človekoljubnost, ki jo je Ferdinand izkazal med bivanjem v Regensburgu. Notranjeavstrijski deželni knez naj bi po avtorjevih besedah svetovni javnosti predstavil svoje občudovanja vredne življenjske navade: vsak osmi dan se je spovedal in na vse načine poskrbel za češčenje Boga. V času spomladanskega posta je pokazal takšne dokaze vrline, da so jih poznejši rodovi po pravici zabeležili za večnost.¹⁰¹

Avtor nadaljuje, da se je dan pred velikim petkom Ferdinand nahranil z nebeško hrano in močnim dušnim občutjem. Kot vedno, kadar se je v stolni cerkvi posvetil štiriurnemu božjemu češčenju, se je domov vrnil uro pred poldnevom, kjer ga je čakalo trinajst mož, pokritih z leti in bornimi oblačili. Ko je vstopil, jim je ukazal sestiti. Vsakemu posebej je odkazal mesto za dolgo vrsto miz; prednje je postavil lesen krožnik, žlico, nož, solnico, vrč, napolnjen z enim kongijem vina,¹⁰² in prav tako polno čašo. Pred vsakega

96 Prav tam, str. 46–49, 53.

97 Prav tam, str. 57.

98 Prav tam, str. 56–57, 61–62; *Encyclopedia Britannica*, Catholic League.

99 Bireley, *Ferdinand II*, str. 59.

100 Prav tam, str. 58.

101 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164.

102 Rimska votla mera *kongij* (»congius«) je znašala 3¼ litra.

je postavil štiri jedila. Prinesena hrana ni bila navadna, ampak takšna, da se je ne bi branil niti plemič.¹⁰³

Potem ko so starci užili iz onih štirih posod, ki so jim ugajale, so strežniki odnesli pitne skledice z mize, na lesenih krušnih pletarjih oziroma predalnikih, ki so ležali pod mizo pri kolenih vsakega izmed sedečih mož, pa skrbno zbrane ostanke hrane. Vladar je kmalu prinesel druga štiri jedila. Ko so v znak spoštovanja velikokrat želeli vstati, jim je nadvse ljubeznivo ukazal, naj mirujejo. Ko so se zaradi tega umaknili nazaj, je prednje postavil drugih pet jedi in jim ukazal, naj jih začinijo, kot želijo. Tako je bilo pred trinajst gostov postavljenih trinajstero jedi. Potem ko so s pojedino potešili lakoto, je Ferdinand ukazal odložiti piščali. Takrat je diakon, oblečen v atalsko obleko, bral Evangelij. Ko je prišel do tistih besed, zaradi katerih je Gospod odložil oblačila in se opasal s prejetim platnom, se je vladar ovedel in si tudi sam odpasal meč, se ogrnil s platnom in se nagnil globoko k tlom; klečč na kolenih je umil noge ubogih starcev, jih obrisal in poljubil, vse to pristno in resno.¹⁰⁴

Nato Schönleben stopnjuje napetost z vprašanjem: »Kaj [so storili] sedeči starci in okoli stojči dvorjani?«¹⁰⁵ ter odgovarja: »Strmeli so od začudenja: planili so v solze zaradi tistih monarhov, ki so bili še vedno daleč od božjega kraljestva.«¹⁰⁶ Ko je to storil, je Ferdinand vstal in v obleki iz črnega sukna vsakega posebej obdaroval, jim obesil okoli vratu mošnjo, v kateri je bil nov srebrnik, po vrednosti primerljiv z zlatnikom, ter iztegnil desnico z vedrim obrazom, da je bilo zaradi nadvse pristne naklonjenosti podarjeno lažje razumeti.¹⁰⁷ O Ferdinandovi dobrotljivi roki avtor doda še svojo izpoved: »O, blagoslovljena desnica, ki sem jo smel leta 1636 poljubiti tudi jaz, ki to pišem.«¹⁰⁸

103 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164.

104 Prav tam, str. 164.

105 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164): »Quid affidentes fenae caeterique circumstantes Aulici?«

106 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164): »/.../ ftupebant admiratione: etiam iis Dynastis, qui adhuc procul erant aregno DEI lacrymae profiliebant.«

107 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164.

108 Schönlebnov ekskurz o rokoljubu leta 1636 se v izvirniku glasi (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164): »/.../ (ò benedictam dextram quam & mihi haec scribenti deofculari concessum Anno 1636.) /.../« Očitno je Ferdinand II. leta 1636 obiskal jezuitski kolegij sv. Ane na Dunaju, kjer je Schönleben takrat opravljal prvo leto noviciata. Obiski članov vladarske družine pri dunajskih jezuitih so bili precej pogosti, zlasti ob predstavah, češčenjih itd. Gl. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 49–51.

Nato naj bi Ferdinand vsakemu dodelil dva pomočnika, ki sta vreče, obtežene z obilnimi darovi, odnesla domov, sledeč starcem, ki so kazali pot. To naj bi se od tega dne dalje ponavljalo vsako leto, kakor pripoveduje neimenovani avtor življenjepisa, na katerega se je opiral Schönleben. Naslednji dan, na veliki petek, so, kakor je v navadi, izvedli vsakoletno spokorno svečanost, čeprav je bilo vreme precej neugodno. Tudi presvetli je z družino in z drugimi plemiči počastil to pobožno zborovanje, ko je prošt stolne cerkve nosil križ (kar takrat tam ni bilo več novost), spremljali sta ga obe kongregaciji Blažene Device, pobožnost pa je vodila kongregacija angelov, pojoč žalostne pesmi. Vladar je, ne meneč se za blazino, v vseh cerkvah klečal na golih tleh. Potem ko je nekaj časa molil, je vpričo vseh s poljubom počastil podobo Kristusa, trpečega na križu. S temi besedami Schönleben zaključi opis Ferdinandovega bivanja v Regensburgu.¹⁰⁹

Obred umivanja nog in pogostitve ostarelih revežev na veliki četrtek, s katerim je bodoči cesar sledil Kristusovemu zgledu, verjetno ni zgolj Schönlebnov propagandni ekskurz, temveč lahko imamo poročilo za verodostojno. Tovrstni obredi so bili namreč pogost običaj dunajskega dvora in so za poznejša obdobja izpričani tudi v arhivskih virih.¹¹⁰ V Bireleyjevi biografiji podatkov o umivanju nog trinajstim revežem v senci regensburškega državnega zbora leta 1608 sicer ne najdemo, vendar Ferdinandov drugi življenjepisec Johann Franzl na drugih mestih poroča, da se je vladar večkrat zapletel v sproščene pogovore s preprostim prebivalstvom.¹¹¹

Opis Ferdinandovega bivanja v Regensburgu je danes zanimiv zlasti zaradi Schönlebnove navedbe, da je Ferdinandovo roko leta 1636 poljubil tudi sam.¹¹² Monika Deželak Trojar ugotavlja, da je Schönleben v letih 1635–1637 opravljal noviciat v jezuitskem kolegiju sv. Ane na Dunaju ter da se je tedaj vsaj od daleč prvič srečal s člani habsburške dinastije, saj je

109 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164.

110 Na podlagi Ceremonialnega protokola št. 14 lahko sklepamo, da je bilo umivanje nog in pogostitev mestnih revežev (»fußwaschung und speisung«) v zgodnjem 18. stoletju vsakoleten običaj, ki je potekal v viteški dvorani Hofburga na Dunaju. Protokol na veliki četrtek, 25. marca 1728, poroča (AT-OESTA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 59r): »Fuß=Washung und speisung 12. armer männer in der kay[serlichen] Ritterstuben.« In: »/.../ in die Kay-[serliche] burgg und hielten dorten so denn in der ritter=stuben die alljährlich=gewöh[nlich] e Fuß wasch= und speiseten 12 arme männer, worbey die eysen kay[serlich]e hoff=staat dienste *more folito*.«

111 Franzl, *Ferdinand II.*, str. 283.

112 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164.

leta 1636 kolegij obiskal nadvojvoda Leopold s svojo ženo.¹¹³ Nemara je na začetku omenjenega leta še pred zadnjim potovanjem v Regensburg tudi cesar Ferdinand II. obiskal ustanovo dunajskih jezuitov, v kateri je noviciat opravljajal Schönleben.¹¹⁴

Maja 1610 je v Pragi potekala »knežja konferenca«,¹¹⁵ ki so se je z namenom, da bi rešili bratovski razdor (»Brüderzwist«) med cesarjem Rudolfom II. in nadvojvodo Matijo, udeležili: nadvojvoda Ferdinand, cesarjev brat nadvojvoda Maksimilijan (III.),¹¹⁶ volilna kneza in nadškofa Mainza (Johann Schweikhard von Kronberg) ter Kölna (Ernest Bavarski), protestantski vojvoda in saški volilni knez Kristjan II., deželni grof (»Landgraf«) Hessen-Darmstadta Ludvik V. ter vojvoda Braunschweig-Wolfenbüttla Henrik Julij; cesarjevega brata nadvojvodo Albrehta VII.,¹¹⁷ regenta Španske Nizozemske, je zastopal poslanik, bavarski vojvoda Maksimilijan I. pa se je opravičil.¹¹⁸

Visoki gostje so se v češki prestolnici zbrali 1. maja 1610. Predstavniki nadvojvode Matije, ki je tisti čas rezidirjal na Dunaju, so v Prago prispeli 31. maja. Ferdinand je nato skupaj z kölnskim nadškofom in braunschweiskim vojvodo potoval na Dunaj, da bi Matiji predal cesarjeve pogoje. Pogajanja, ki so se nadaljevala vse poletje, so potekala pod grožnjo vojaškega posega nadvojvode Leopolda V., sina Karla II. Notranjeavstrijskega in Ferdinandovega brata, ki je po ukazu cesarja Rudolfa II. zbral vojsko 15.000 mož (»Passauer Kriegsvolk«) in z njo iz Passaua prek Avstrije nad Anižo napredoval proti kraljevini Češki.¹¹⁹

Kljub težavnim okoliščinam je bil naposled dosežen sporazum, ki je bil 9. oktobra 1610 slovesno potrjen v veliki dvorani Hradčanov. Rudolf II.

113 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 49–50.

114 Ferdinand II. je maja 1636 odšel v Regensburg, kjer so volilni knezi cesarstva za rimskega kralja izvolili in okronali njegovega sina in naslednika Ferdinanda III. Cesar se je na Dunaj vrnil tik pred smrtjo 8. februarja 1637 in teden dni pozneje, 15. februarja, preminil. O Ferdinandovih zadnjih letih življenja gl. Bireley, *Ferdinand II*, str. 273–304; Franzl, *Ferdinand II.*, str. 282–285.

115 O »knežji konferenci«, ki je potekala v Pragi leta 1610, gl. Franzl, *Ferdinand II.*, str. 106–108; Bireley, *Ferdinand II*, str. 67–68.

116 Gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 527.

117 Gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 527; Brunner, Albrecht VII.

118 Franzl, *Ferdinand II.*, str. 106–107; Bireley, *Ferdinand II*, str. 67.

119 Bireley, *Ferdinand II*, str. 68. Johann Franzl po drugi strani moč Leopoldove vojske ocenjuje na 9.000 pehote in 4.000 konjenice (Franzl, *Ferdinand II.*, str. 108). Gl. tudi Kleindel, *Österreich*, str. 134.

je sprejel Matijevo opravičilo, ki sta ga cesarju v njegovem imenu predala nadvojvodi Ferdinand in Maksimilijan, ter pristal na izgubo dežel, ki jih je zasedel Matija. Ta je po drugi strani Rudolfa II. priznal za cesarja in glavo družine ter mu za pridobljena ozemlja obljubil letni tribut. Preklican je bil dunajski dogovor iz leta 1606, ki je bil javno raztrgan.¹²⁰ Vendar kljub hradčanskemu sporazumu bratovski razdor v hiši Habsburg ni bil razrešen, vprašanje nasledstva na cesarskem prestolu je namreč ostalo odprto.¹²¹

Deseta točka Schönlebnevega opisa je posvečena Ferdinandovemu nastopu na srečanju knezov v Pragi leta 1610. Avtor se pri opisu opira na anonimnega pisca praških analov (»in Pragenſibus Annalibus«), s čimer je verjetno mišljen letopis jezuitskega kolegija v češki prestolnici, in spregovori o vladarjevem češčenju sv. evharistije. Navaja, da se katoličani med husiti k evharistični molitvi še nikoli niso podali slovesneje kot tega leta, ko so jo v junaški in dostojanstveni večni zgled počastili volilni knezi cesarstva in avstrijski nadvojvode.

Po avtorjevih besedah naj bi to mnogi na različne načine ovirali. To početje naj bi bilo po njegovih besedah obširno opisano v viru; imen ljudi, ki so nasprotovali evharistični molitvi, pa ne izda. Schönleben sklepa, da bi bil tudi presvetli nadvojvoda gotovo odsoten, če ga govornice mnogih ne bi spodbudile, da je vabečemu k molitvi rekel: »In tudi če od drugih knezov nihče ne pride, bom jaz prisoten.«¹²² Kljub temu so bili nato prisotni vsi: ni pa bilo takrat v Pragi veliko katoliških knezov; dva sta bila gotovo cerkvena: Johann Schweikhard von Kronberg (»Joannes Suvichardus Moguntinus«), mainški, in Ernest Bavarski (»Erneſtus [B]varus«),¹²³ kölnski volilni knez, dva avstrijska nadvojvoda: cesarjev brat Maksimilijan (III.)¹²⁴ in nečak Ferdinand (Notranjeavstrijski), okrašen z zlatim runom [reda vitezov] (»aureo tunc vellere inſignis«).¹²⁵

Ferdinand se je zjutraj najprej udeležil cesarskih molitev v nadškofjski cerkvi. Ko pa so se potem želeli odpeljati naprej v praško Staro mesto (češ.

120 Bireley, *Ferdinand II*, str. 68.

121 Prav tam, str. 68–69.

122 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 165): »Etiam ſi aliorum Principium nemo veniret, ego comparebo.«

123 V Schönlebnovem delu sicer piše »Evarus«, vendar sklepamo, da gre za tiskarsko napako. Pravilen zapis je verjetno »Bavarus«.

124 O Maksimilijanu III., »Nemškem mojstru«, gl. Noflatscher, Maximilian III. (I.), str. 364–366.

125 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 165.

Staré Město), so se pojavile nove ovire: niso namreč mogli najti voznikov in vozov. Telesni stražarji (»Doryphori«) in suličarji (»Sarifarii«),¹²⁶ ki jih imenujejo trabanti in gardisti (»Hatfcieros«),¹²⁷ ter drugi, ki bi zaradi časti in varstva morali biti med spremstvom, ali niso bili prisotni ali pa (ker so bili poveljniki odsotni) niso bili razvrščeni v redu. Naposled so tisti, ki prej z namerami niso uspeli, na ta način s spletkami načrtno ustvarjali zamudo in ovirali izvedbo molitve. »Pa vendar se vsi štirje najvišji knezi hkrati povzpnejo na najbližjo kočijo, vozniku ukažejo, naj takoj odpelje, ter brezdelneže hočeš nočeš vzamejo s seboj.«¹²⁸ S temi besedami Schönleben sklene opis molitev v praški metropolitanski cerkvi.

Z nič manjšim zgledom niso ti knezi takoj naslednji dan spremljali Kristusa, ko je iz avguštinskega samostana po največjem trgu Male strani (»per minoris vrbis«, češ. Malá Strana) potekalo slovesno česčenje: takrat sta saški in braunschweiški (»Brunfuiceni«) knez vsaj z opazovanjem skozi okno počastila slavnostni sprevod. Sklicujoč se na Pallavicinija (»Pallavic. in Ferd. II. fol. 158«) Schönleben navaja, da je bil pobožni Ferdinand resnično višji od umrljivih reči in se je dotaknil vseh vrhov vrlin, saj so skoraj vsi trenutki cesarjevega življenja minevali v gojenju pobožnosti in so zato vredni večnosti.¹²⁹

Po opisu praškega srečanja se avtor v enajstem delu posveti Ferdinandovi radodarnosti do Cerkve, duhovščine in meniških redov, zlasti jezuitov. »Rekel bi, da ne bi nič drugače živel Pobožnost, če bi se rodila iz ljudi in vladala«,¹³⁰ je zatrjeval Pallavicini, na katerega se sklicuje Schönleben. Z

126 Verjetno je imel v mislih t. i. »sarisophorus«, tj. »makedonski suličar« (Bradač, *Latinsko-slovenski slovar*, str. 466).

127 Beseda »Hatfcieros« (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 165), ki jo uporablja Schönleben, je po vsej verjetnosti latinizirana nemška beseda »Hatschiere« (v nemščini se pojavljajo tudi naslednje edninske različice: »Hatschier«, »Hatschierer« in »Hartschier«). Beseda naj bi v nemščino prišla iz italijanščine (»arciere«) ali francoščine (»archer«), naletimo pa tudi na podatke o njenem domnevem španskem izvoru. Čeprav naj bi v romanskih jezikih beseda izvorno označevala lokostrelca, se je v nemščini njen pomen spremenil, tako da se je uporabljala za označevanje telesne straže ali garde deželnih knezov. Zato besedo »Hatfcieros« prevajamo z besedo »gardisti« (*Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm; Meyers Großes Konversations-Lexikon*, Band 8. Leipzig 1907, str. 846).

128 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 165): »At optimi Principes simul omnes quatuor proximum confcendunt currum, aurigam statim movere jubent, ceflatorefq; five nolentes, five volentes fecum trahunt.«

129 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 165.

130 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 165): »Non aliter penè dixerim viverit Pietas, fi nafceretur ex hominibus, & regnaret.«

nič manj elegance najmodrejši »Nürnberžan« (»Nierembergicus«) v spisu *Theopoliticus* o Ferdinandu (II.) pravi,¹³¹ da je Fortuna prisegla na njegovo vero, ki je bil v svojih kraljestvih oropan na začetku svoje vladavine; stanovit in nadvse pobožno neomajen v gojenju katoliške veroizpovedi (nič manj, kakor če bi jo prejel v oblast) pa rimske veroizpovedi ni samo varoval, ampak je premišljeval, kako bi jo razširil.¹³²

Schönleben nadaljuje rekoč, da se lahko čudimo tej neuničljivi vezi med vero in usodo v tem najvdanejšem in najsrečnejšem knezu, čigar sreča je bila do zdaj povezana z nepremagljivo pobožnostjo. Enako zvesta mu je bila sreča (redok čudež), kakor je bil on zvest Bogu. Tako veren knez je moral biti zelo srečen. Avtor svojo hvalo sklene v ugotovitvijo, da ne bi bilo varno biti tako srečen, ko ne bi bil pobožen. Nato se Schönleben posveti naštevanju posameznih dobrih del in darov, ki jih je Ferdinand izkazal Cerkvi: »Dotaknimo se vendar tudi tistih stvari, ki smo jih hvalili pri drugih, namreč dokazov Ferdinandove pobožne radodarnosti. Duhovščini na Češkem in v mnogih avstrijskih deželah je [tako] povrnil župnije in skoraj neštete z njimi povezane duhovniške službe (»Sacerdotia«).«¹³³

Sklicujoč se na Lamormainijev življenjepis (»Lammor. Vitae c. 38.«) avtor nato navaja, da je Ferdinand II. med prvimi z novo zapisano denarno pomočjo povečal mnoge kolegije kanonikov, tudi dunajskega. Priskrbel naj bi dar za ustanovitev štirih škofij na Češkem. Praško nadškofijo, ki jo je Ferdinand I. obnovil, je Ferdinand II. oplemenitil z dodeljenimi 24.000 goldinarji letno. [Nad]škofijo Esztergom (»Strigonium«) na Ogrskem je rešil bremena 20.000 goldinarjev, ki ga je morala letno prispevati za zaščito »Nove utrdbe« (»ad Novae Arcis praesidium«).¹³⁴ S povedanim avtor najverjetneje misli, da omenjeni ogrski nadškofiji te datavte ni bilo več treba plačevati.¹³⁵

131 Z »Nürnberžanom« bi Schönleben lahko mislil jezuitskega avtorja s psevdonimom »Nierembergicus« (Joan. Eusebius), ki je leta 1641 napisal spis *Theopoliticus, sive brevis illucidatio Divinorum operum atque Providentia*.

132 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 165.

133 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 166): »Attin-gamus verò, quae in aliis laudavimus, pia in FERDINANDO liberalitatis argumenta, Clero Paroecias illisq̄e adjuncta Sacerdotia in Bohemia caeterisque Auftriacis Provinciis penè innumera restituit.«

134 Z »Novo utrdbo« (»ad Novae Arcis praesidium«) bi bil nemara lahko mišljen današnji kraj Nyergesújfalu v bližini Esztergoma na Madžarskem, za katerega se sicer pojavlja latinsko poimenovanje »Nova villa« ali pogosteje »Crumerum«.

135 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 166.

Poleg tega je v Avstriji (»In Auftria«) na začetku svoje vladavine po lastni volji cerkveni stan oprostil letnega plačevanja 40.000 goldinarjev vladajočemu knezu. Med samostanskimi družinami (»E Religiofis familiis nulla est«), je navedel Schönleben, ni nobene, ki bi se ne mogla upravičeno pohvaliti s cesarjevo naklonjenostjo. Številne od njih je kot prvi pripeljal v Avstrijo, na Češko in Štajersko: barnabite (»Clericos regulares S. Pauli«), kamaldolijce (»Camaldulenses«), eremite Frančiška Pavelskega ali »najmanjše brate« (»S. Francisci de Paula Caenobitas«), bosonoge karmeličane obeh spolov (»Carmelitas Discalceatos utriusque sexus«), puščavniške bosonoge avguštince (»S. Augustini Eremitas Discalceatos«), benediktince iz samostana z Montserrata, ki so sem prišli iz Španije (»Benedictinos e monte Serrato ab Hispania huc profectos«), služabnike Blažene Device (»Servos B[eate] Virginis«) in frančiškane irske kongregacije (»Franciscanos Hibernicae Congregationis«). Sijajno je pomagal tem in drugim, pa naj je samostane ustanovil na novo ali so jih ustanovili drugi.¹³⁶

Sledi popis dobrih del, ki jih je vladar izkazal Družbi Jezusovi. Postavil ji je deset novih domovanj (»domicilia«) in dve hiši profesov (»Domos Profefas«): eno na Dunaju, drugo pa v Pragi. Ustanovil je prav toliko hiš za novice (»Domos Probationis«), v Leobnu na Štajerskem in na Dunaju, in šest kolegijev: v Ljubljani na Kranjskem, v Celovcu na Koroškem, v Gorici v Furlaniji (»in Foro Julio«), na Kutni Hori (»Kuttenberg«), v Litomericah na Češkem in v Głogówu (»Glogow«) v Šleziji. Tako kolegiju in akademiji v Gradcu, ki ju je ustanovil njegov oče Karel II., kakor v Pragi, ki ju je ustanovil njegov ded Ferdinand I., je za dvakrat ali celo za trikrat povečal letne dajatve in davek.¹³⁷

Z izdatno podporo je pomagal jezuitskim ustanovam v Passauu, ki jih je ustanovil njegov brat, nadvojvoda Leopold, ter v Linzu in Brnu, ki sta jih ustanovila cesarja Rudolf (II.) in Matija. Podobno je pomagal jezuitom na Moravskem: v Olomoucu, Jihlavi (»Iglavium«, »Iglavienfe«; nem. Iglau) in Znojmu (»Znoymia«, »Znoymenfe«; nem. Znaim), v Zagrebu v Slavoniji, v Győru (»Jaurinum«, »Jaurinenfe«) na Ogrskem, na Reki v Istri ali, natančneje, v Liburniji, kot zapiše Schönleben, v Trstu na Jadranskem morju, v Stayerju v Zgornji Avstriji in mnogim drugim. Schönleben enajsti del zaključuje z navedbo, da se sklicuje na Ferdinandovega življenjepisca

¹³⁶ Prav tam.

¹³⁷ Prav tam.

Wilhelma (»Guiliemus«, Guilielma) Lamormainija, ki je bil vladarjev spovednik vse do njegove smrti.¹³⁸

V zadnjem, dvanajstem delu verskega življenjepisa cesarja avtor navede izjave treh pomembnih mož o veličini Ferdinanda II., ki jim pridruži še lasten slavospev. »Da bi le Bog dal, da bi imeli na svetu več takšnih Ferdinandov. Toda – kot je rekel neki drugi Ferdinand, volilni knez Kölna (bavarski nadškof), ko je slišal za Ferdinandovo smrt: »Nikoli, nikoli ne bomo več imeli človeka, ki bi bil tak kot Ferdinand II.«¹³⁹ Avtor nadaljuje z navedbo izjave Carla Carafe, apostolskega nuncija na dunajskem dvoru,¹⁴⁰ ki je leta 1624 dejal: »Po Konstantinu [Velikem] ni bilo takšnega cesarja, kot je Ferdinand.«¹⁴¹

In ko so Turka velikega imena – pašo v Budimu – vprašali, kako se je lahko zgodilo, da je Ferdinand II. s tako majhno vojsko premagal švedskega kralja, je odgovoril: »Ferdinand je svet, Bog je z njim in se zanj bori.«¹⁴² Nad habsburško hišo navdušeni Schönleben besedam budimskega paše doda še svoj slavilni vzklik dinastiji: »Ne verjamem, da se lahko potomstvo tako svete hiše izsuši. Zelenela bo, kakor dolgo bosta v njej cveteli gorečnost do katoliške vere in pobožnost. Vi, najvišji, zemlja s [svojimi] aplavzi ne more zadostiti takšnemu možu, pridajte še vaše z neba, vzklikajte in recite: 'Ferdinand, strela herezije, ščit Cerkve, krona cesarstva, svečenik pobožnosti, zakristija in svetišče /.../'.«¹⁴³

138 Prav tam.

139 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 166): »O faceret Deus, Ferdinandus ejusmodi plures orbis haberet. At quod aiebat alter Ferdinandus Coloniensis Elector, audita morte Ferdinandi: Ferdinando Secundo, nunquam, nunquam parem habebimus.«

140 O apostolskem nunciju na Dunaju gl. *Dizionario Biografico degli Italiani*, Carafa, Carlo.

141 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 166): »Post Conftantinum FERDINANDO non fuisse parem Imperatorem.«

142 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 166): »FERDINANDUS sanctus est, Deus cum illo est, & pro illo pugnat.«

143 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 166–167): »Non credo tam fanctae Domus propaginem posse exarefcere. Virebit illa, quamdiu zelus Religionis Catholicae, & pietas in illa efflorefcet. Vof superi cum tanti viri plaufibus esse tellus non possit, vestros de caelo addite: acclamate, & dicite: HAERESEOS FLUMEN, ECCLESIAE CLYPEUM, IMPERII CORONAM, PIETATIS ANTISTITEM, SACRARIVM AC TEMPLUM FERDINANDVM.«

Pobožnost habsburških kraljev in nadvojvod (»Nona praerogativa«)

V devetem poglavju drugega dela se Schönleben navezuje na prejšnje poglavje o pobožnosti cesarjev, le da se v tem posveča habsburškim kraljem in nadvojvodam ter razpravlja o njihovi bogaboječnosti. Naslov poglavja bi se v prostem prevodu glasil: »Avstrijci ali povedano z antonomazijo: katoliški kralji in izredno pobožni nadvojvode.«¹⁴⁴ Avtor se v njem posveča španskim kraljem od Filipa I. do Filipa IV., sledijo avstrijski nadvojvode od Albrehta II. do Leopolda Viljema, nato se ponovno posveti španski veji dinastije, in sicer infantu nadvojvodi Ferdinandu, sinu kralja Filipa III., zatem pa je govora še o »verski gorečnosti in pobožnosti nekaterih avstrijskih junakinj«.

V poglavju so predstavljeni naslednji bližnji sorodniki Ferdinanda II.: njegov oče, »štajerski knez«, nadvojvoda Karel II., ki je obravnavan v petem paragrafu,¹⁴⁵ brat Leopold V., tirolski deželni knez, v sedmem paragrafu,¹⁴⁶ sin Leopold Viljem, »belgijski podkralj« (»Belgarum prorex«), v osmem paragrafu¹⁴⁷ ter mati, nadvojvodinja Marija,¹⁴⁸ s hčerami (poljskima kraljicama Ano¹⁴⁹ in Konstanco,¹⁵⁰ Katarino Renato,¹⁵¹ veliko vojvodinjo Toskane Marijo Magdaleno¹⁵² in špansko kraljico Margareto¹⁵³) v desetem poglavju.¹⁵⁴ Pri opisih gre za podobne verske biografije članov dinastije, kot je bil zgoraj obravnavani opis pobožnosti cesarja Ferdinanda II. iz osmega poglavja, »z vsemi slavospevi in panegiriki«.¹⁵⁵

V treh primerih se opisi nanašajo tudi na slovenski etnični prostor, natančneje, na Schönlebnovo ožjo domovino Kranjsko. Na tovrstne podatke

144 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 173–213: »Auftriaci Reges CATHOLICI Antonomasticè, Et Archiduces singulariter Pii.«

145 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 185–187.

146 Prav tam, str. 189–191.

147 Prav tam, str. 191–195.

148 Prav tam, str. 196–198.

149 Prav tam, str. 198–199.

150 Prav tam, str. 199.

151 Prav tam, str. 200.

152 Prav tam.

153 Prav tam, str. 200–201.

154 Prav tam, str. 196–201.

155 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 192): »/.../ omni Elogio & Panegyri fuperior.«

prvič naletimo pri opisu sina Ferdinanda II., nadvojvode, vojskovodje in škofa Leopolda Viljema (6. januar 1614–20. november 1662).¹⁵⁶ »Avstrijski Mars« (»Mars Austriacus«),¹⁵⁷ kot cesarjevega najmlajšega sina imenuje Schönleben, je namreč leta 1660 s svojim nečakom, cesarjem Leopoldom I., ki je tedaj sprejemal dedne poklonitve notranjeavstrijskih dežel, prispel v Ljubljano. Poklona svoje dežele cesarju se je aktivno udeležil tudi Schönleben,¹⁵⁸ ki je tedaj očitno prišel v stik s cesarjevim stricem, nadvojvodo Leopoldom Viljemom, in svoje vtise o tem članu vladarske hiše povzel z besedami:

Z lastnimi očmi smo opazovali, kako je, ko je leta 1660 kot spremljevalec s svojim nečakom, cesarjem Leopoldom, prišel v Ljubljano, v cerkvi sv. Device [Marije], ki jo oskrbujejo vitezi nemškega reda, na glavnem oltarju opazoval tabelno sliko (»ectypon«) passavske Matere Božje.¹⁵⁹ Ne le da se je, medtem ko je cesar v Gorici in Trstu sprejemal poklonitev, več dni zadrževal v nemški hiši in se v zgoraj omenjeni cerkvi vsak dan želel udeleževati darovanja sv. maše, temveč je kmalu zatem z Dunaja isti Devici poslal umetelno izdelano srebrno svetilko velike vrednosti. Govori se tudi, da je vse do konca življenja podoba te passavske Pomočnice nosil obešeno okrog vratu. Gotovo ni izpus-til ničesar za podpiranje njenega kulta in češčenja.¹⁶⁰

Na dve omembi naletimo tudi v paragrafu »O verski gorečnosti in pobožnosti nekaterih avstrijskih junakinj: nadvojvodinje Marije ter njenih hčera Ane, Konstance in Katarine Renate, Marije Magdalene in Margari-te«.¹⁶¹ Ko govori o Ferdinandovi materi, nadvojvodinji Mariji, Schönleben

156 Strand, Leopold Wilhelm, str. 250–252.

157 Gl. Deželak Trojar, Tridesetletna vojna, str. 399–420.

158 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 29, 130–131, 187, 312.

159 Prim. prispevek Ane Lavrič v tej monografiji.

160 Prosti prevod izvirnika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 195): »Illud nostris oculis vfurpavimus, quod cum anno 1660. LEOPOLDUM Caesarem nepotem comitatus Labacum venisset, & in D. Virginis aede, quam Teutonici Ordinis Equites procurant in fumma ara observasset ectypon Deiparae Paffaviensis, non folum per complures dies in Aula Teutonica (Caesare interim Goritiae & Tergefti recipiente homagium) commorari, & in praefata aede quotidie sacro Missae sacrificio interesse voluerit, sed infuper Viennâ postmodum lampadem argenteam magni pretii affabrè elaboratam eidem Virgini transfmiserit. Fertur etiam hujus Paffaviensis Auxiliatricis iconem ad vfque vitae finem de collo pendulam gestaffe. Certè nihil ad ejus cultum & venerationem promovendam praetermifit.«

161 Izvirni naslov (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 196–201): »§ X. De fidei Zelo & Pietate aliquot Heroidum Auftriacarum. Mariae Archiducis & filiarum Annae, Constantiae, Catharinae Renae, Mariae Magdalенаe & Margaritae.«

povzema beležke devetega ljubljanskega škofa, ki se nanašajo na dedno poklonitev Kranjske njenemu sinu: »Naj ne izpustim tega, kar je ljubljanski škof pobožnega spomina Tomaž Hren leta 1597 poročal v svojih zapiskih (»in sua adversaria«), ko je bil dekan. 8. februarja so prišli v Ljubljano presvetli nadvojvode: vdova mati Marija, sinovi Ferdinand, Maksimilijan Ernest in Leopold, ter hčeri Gregorija Maksimilijana in Margareta, Leonora pa je zaradi črnih koz (»variolis«) ostala v Celovcu. Njihova prva skrb je bila obiskati vse mestne cerkve in se posvetiti molitvam.¹⁶² 13. februarja so deželni stanovi v škofijski palači presvetlemu Ferdinandu podali poklonitev itd. 15. februarja so vsi presvetli [nadvojvode in nadvojvodinje] obiskali cerkvi sv. Krištofa in sv. Petra izven mesta ter se tam zelo predano udeležili svetega opravila. 17. februarja so na Ljubljanskem gradu v cerkvi sv. Jurija, Pankracija in Helene obhajali posvetitev, ki so ji želeli prisostvovati vsi presvetli. 19. februarja je bila pepelnična sreda; vsi presvetli so v stolni cerkvi, kjer je svečanosti vodil dekan Tomaž Hren, javno prejeli sveti pepel. Nato so se vpisali v bratovščino Kristusovega Telesa,¹⁶³ njihovemu zgledu pa so sledili: dvorne dame (ginecej, »Gynaecaeum«), dvorni uradnik gospod Balthasar von Schrottenbach (»Schrottenpach«), gospod Andreas von Herbersdorff (»Herberstorff«) in drugi. Presvetli Ferdinand je za novi frančiškanski in druge samostane odštel 300, bratovščini Kristusovega Telesa pa je podaril 125 goldinarjev.«¹⁶⁴

162 Gregorija Maksimilijana (22. marec 1581–20. september 1597) je bila zaročena s španskim prestolonaslednikom in bodočim kraljem Filipom III., vendar je nadvojvodinja svojo življenjsko pot sklenila še pred odhodom na španski dvor, 20. septembra 1597, v Gradcu (Hamann, Gregoria Maximiliane, str. 159). Namesto preminule se je nato v Escorial poročila njena mlajša sestra Margareta (25. december 1584–3. oktober 1611) (Becker, Margarete, str. 278; Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 182–185). Eleonora, ki je zaradi črnih koz ostala v Celovcu, je leta 1607 skupaj s svojo sestro, nesojeno sedmograško kneginjo Marijo Kristino (Kristjerno), kot redovnica vstopila v samostan v Hallu na Tirolskem (Heilingsetzer, Eleonore, str. 78; gl. tudi Kočvar, Dedna poklonitev, str. 211–212). Leta 1597 sta se obe udeležili dedne poklonitve Kranjske svojemu bratu Ferdinandu v Ljubljani.

163 S podpisom v bratovščinso knjigo so člani dinastije postali njeni častni člani.

164 Prosti prevod izvornika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 198): »Nec illud omittam, quod piissimae memoriae Thomas Chrön episcopus Labacensis in sua adversaria retulit cum esset decanus ad annum 1597. Die 8. Februarii venerunt Labacum serenissimi archiduces Maria mater vidua, Ferdinandus, Maximilianus, Ernestus, Leopoldus, filii, Gregoria Maximiliana & Margarita filiae: remansit Clagenfurti in variolis Leonora. Prima illis cura visitare omnia urbis templa & precibus incumbere. Die 13. in palatio episcopali à statibus provinciae homagium praestitum serenissimo Ferdinando &c. Die 15. omnes serenissimi visitarunt templa extra urbem S. Christophori & S. Petri, ibidemque devotissime sacro interfuerunt. Die 17. in arce Labacensi ecclesiae SS. Georgii, Pancratii & Helenae

Kranjska prestolnica se omenja še pri Mariji Magdaleni, Ferdinandovi sestri, ki se je leta 1608 poročila s toskanskim velikim vojvodo Kozimom II. in nato s Štajerske preko Ljubljane potovala v svojo novo domovino.¹⁶⁵ Schönleben zapiše: »Marija Magdalena, sestra prej naštetih [nadvojvodinj], velika vojvodinja Toskane, je leta 1608, ko so jo iz Gradca kot nevesto peljali v Firence, šla skozi Ljubljano. Tukaj se je, ker je bila vedno nadvse predana presvetemu zakramentu, vpisala v višjo bratovščino sv. Rešnjega telesa. Zato je takoj naslednje leto ljubljanskemu škofu Tomažu [Hrenu] poslala pismo in sveti dar velike veljave ter monštranco velike vrednosti, ki jo uporabljamo pri telovskih procesijah. To monštranco še vedno hranijo v zakristiji stolne cerkve.«¹⁶⁶

Habsburško-avstrijski dnevniki

Zadnje, deseto poglavje drugega dela *Dissertatio polemica* Schönleben posveti »Habsburško-avstrijskemu dnevniku« (»Ephemeris Habsburg-Austriaca«),¹⁶⁷ v katerem za vsak dan v letu našteva pomembne dogodke iz zgodovine vladarske hiše. Navaja zlasti rojstva, poroke in smrti članov družine, kronanja, dedne poklonitve, mirovne pogodbe, bitke in nekatere druge dogodke, ki so se sodobnikom vtisnili v spomin. Ime Ferdinanda II.

dedicatio celebrata est, cui omnes serenissimi interesse voluerunt. Die 19. quae erat Cinerum serenissimi omnes publicè in templo cathedrali sacros cineres receperunt, peragente caeremonias Thoma Chrön decano: dein confraternitati Corporis Christi nomina sua dederunt, quorum exempla secutum Gynaesaeum, D. Balthasar à Schrottenpach aulae praefectus, D. Andreas ab Herberstorff, & alii. Serenissimus Ferdinandus 300 florenos numeravit pre novo Monasterio Franciscanorum & alios centum viginti quinque confraternitati Corporis Christi dono dedit &c.«

165 O visokem obisku v Ljubljani, ki je potekal po Ferdinandovi vrnitvi z državnega zbora v Regensburgu in po smrti njegove ljubljene matere, gl. Valvasor, *Die Ehre*, III, 10, str. 356; Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 395; Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 3. zv., str. 58.

166 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 200: »MARIA MAGDALENA primum foror Magna Ducissa Hetrueriae, cum Graecio Florentiam sponfa deduceretur anno 1608. Labacum tranfit, ibique Archi Confraternitati Corporis Christi nomen dedit, quia devotissima femper fuit SS. sacramento. Quin altero mox anno ad Episcopum Labacensem Thomam literas, & sacrum munus transmifit gravem pondere, & magni pretii Monstrantiam in Theophoriae p[ro]fessionibus vfurpandam, quae etiamnum in Ecclesiae Cathedralis sacratio affervatur.« Kot vir Schönleben navaja zapiske ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (»MS. Episc. Labacen.«).

167 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 215–312.

se v Habsburško-avstrijskem dnevniku omenja v 58 dnevnikih noticah, četudi se vse ne tičejo njega osebno. Nekaj beležk je posvečenih še njegovim ožjim in daljnim družinskim članom.

Rojstvo Ferdinanda II. (9. julija 1578)¹⁶⁸ se v dnevnikih ne navaja, pač pa se rojstvo nadvojvode in bodočega cesarja omenja v prvem delu *Dissertatio polemica*, o čemer je že bilo govora.¹⁶⁹ Kot prvi pomemben dogodek za mladega nadvojvodo, ki se pojavi v »Habsburško-avstrijskem dnevniku«, je smrt njegovega očeta Karla II., deželnega kneza notranjeavstrijskih dežel, ki je v štajerskem Gradcu preminil 10. julija 1590.¹⁷⁰ Nepričakovana očetova smrt je družino prizadela le pol leta potem, ko je prestolonaslednik odšel na študij v bavarski Ingolstadt.¹⁷¹

O Ferdinandovih študentskih letih iz Schönlebnovih dnevnikov ne izvemo ničesar, pač pa se 9. junija 1595 omenja rojstvo Vladislava IV., poznejšega poljskega kralja, sina Sigismunda III. Schönleben navaja, da je bila mati Ferdinandovega poljskega nečaka in poznejšega zeta njegova mlajša sestra Konstanca »Avstrijska« (»Constantia Auftriaca Ferdinandi II. forore«),¹⁷² kar je napaka. Vladislavova mati je bila namreč njena starejša sestra Ana »Avstrijska« (16. avgust 1573–10. februar 1598).¹⁷³ Drži pa, da se je poljski kralj Sigismund III. sedem let po smrti svoje prve soproge, leta 1605, poročil z njeno mlajšo sestro, prej omenjeno Konstanco (24. december 1588–10. julij 1631).¹⁷⁴

Istega leta (1595), 6. avgusta, se omenja tudi poroka druge Ferdinandove sestre Marije Kristjerne (10. november 1574–6. april 1621)¹⁷⁵ s transilvan-

168 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 451; Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 44.

169 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars prior, str. 21.

170 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 267. Datum Karlove smrti, ki ga navaja Schönleben, je točen (Stutter, Karl II).

171 Bireley, *Ferdinand II*, str. 11–13; Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 41.

172 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 258.

173 Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 43–44; Leitsch, Anna, str. 56. O poti nadvojvodinje Ane »Avstrijske« na Poljsko leta 1592 gl. Hurter, *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, Dritter Band, str. 1–53, 349–377; Formentini, Hofstaat der Princessintochter, str. 167–173; Radics, *Die Vermählung*, str. 27.

174 Hurter, *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, Fünfter Band, str. 19–31; Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 44–48; Leitsch, Konstanze, str. 238. Gl. tudi Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 102, 104. Pri navajanju napačnih podatkov v dnevnikih je šlo očitno za pomoto, saj so podatki v zgoraj obravnavanem poglavju o prerogativih Habsburžanov pravilni. Gl. Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 39.

175 Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 44–48, 178–182. Gre za Marijo Kristino iz zgornjih Schönlebnovih omemb.

skim knezom Sigismundom Bathoryjem.¹⁷⁶ Zaroka med sedmograškim knezom in štajersko nadvojvodinjo je potekala v Gradcu 4. marca 1595, poroka pa v Albi Iulii (nem. Weißenburg) omenjenega 6. avgusta. Zakonska zveza ni bila uspešna in je bila poleti 1599 v isti dvorni cerkvi v Gradcu ob prisotnosti papeškega nuncija razveljavljena. Marija Kristjerna je po vrnitvi iz Transilvanije najprej ponovno bivala na graškem dvoru, poleti 1607 pa je skupaj s sestro Eleonoro (25. september 1582–28. januar 1620) odpotovala v tirolski Halle, kjer sta nadvojvodinji postali redovnici v tamkajšnjem samostanu. Leta 1612 je Marija Kristjerna postala glavna sestra v samostanu. Eleonora je preminula 28. januarja 1620, Marija Kristjerna pa dobro leto za njo, 6. aprila 1621.¹⁷⁷

Po vrnitvi z Bavarske in kratkem obdobju provizorične oblasti je napočil čas, da nadvojvoda Ferdinand prevzame tudi dejansko oblast v notranjeavstrijskih deželah. Od dednih poklonitev se omenjata le dve, in sicer koroška, ki je potekala 28. januarja 1597,¹⁷⁸ in kranjska. Slednji je avtor posvetil nekoliko več pozornosti. 8. februarja 1597 Schönleben navaja prihod nadvojvode Ferdinanda v Ljubljano: »Nadvojvodinja Marija, vdova po Karlu [II.] Graškem, pride v Ljubljano s Ferdinandom, Maksimilijanom Ernestom in Leopoldom ter s hčerama Gregorijo Maksimilijano in Margareto. Njihovo prvo opravilo je bilo, da so obiskali vse cerkve.«¹⁷⁹ 13. februarja 1597 Schönleben omenja tudi sam *actus* dedne poklonitve.¹⁸⁰ Kot vir navaja *MS. Labac.*, s čimer bi lahko bilo mišljeno gradivo ljubljanskega magistrata ali koledarski zapiski škofa Tomaža Hrena.¹⁸¹

176 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 273. O Sigismundu Bathoryju gl. Ferdinandy, Báthory von Somlyó, Zsigmond.

177 Hurter, *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, Dritter Band, str. 315–348, Fünfter Band, str. 32–49; Reissenberger, *Prinzessin Maria Christierna von Innerösterreich*, str. 27–72; Heilingsetzer, *Maria Christierna*, str. 312; Heilingsetzer, *Eleonore*, str. 78; Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 44–48.

178 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 222: »FERDINANDUS II. Imperat. Auftriacus inauguratur Dux Carinthiae. *Vernulae. Jac. Stanzenf.*« Navedeni datum koroške dedne poklonitve je točen. Prim. Kočevar, *Dedna poklonitev*, str. 209.

179 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 225: »MARIA Archidux Caroli Graecenfis vidua Labacum venit cum Ferdinando, Maximiliano, Ernesto, & Leopoldo, filiabus Gregoria Maximiliana, & Margarita, quibus prima cura visitare omnia templa. *Ms. Episc. Labacen.*«

180 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 227: »FERDINANDUS Archidux Auftriae Homagium recipit à Statibus Carnioliae Labaci. *MS. Labac.*« Navedeni datum kranjske dedne poklonitve je točen. Prim. Kočevar, *Dedna poklonitev*, str. 218–220.

181 Gl. Kočevar, *Dedna poklonitev*, str. 201–232.

Ferdinandova prva nevesta je bila njegova bavarska sestrična Marija Ana (18. december 1574–8. marec 1616), ki mu je v zakonu rodila sedem otrok, od katerih so štirje preživeli adolescenco.¹⁸² Schönleben kot datum njune poroke, ki je potekala v Gradcu, navaja 24. april 1600,¹⁸³ v mlajši strokovni literaturi pa naletimo na 23. april.¹⁸⁴ Dobro leto po poroki, 25. maja 1601, se je notranjeavstrijskemu vladarskemu paru rodil prvi otrok, hčerka Kristina, ki jo Schönleben navaja z imenom »Christierna«.¹⁸⁵ Deklica je preminila dobro leto po rojstvu, 12. junija 1601.¹⁸⁶

Jeseni istega leta se je Ferdinand II., kot smo videli že v poglavju o njegovi pobožnosti, prvič in zadnjič preizkusil v vlogi vojskovodje, in sicer pri obleganju ogrske utrdbe Kaniža (madž. Nagykanizsa). Schönleben je pod datumom 21. november 1601 v zvezi s tem zapisal: »Nadvojvoda Ferdinand, ki je pozneje postal drugi cesar tega imena, opusti obleganje Kaniže v Slavoniji.«¹⁸⁷ Notica ogrsko trdnjavo, ki so jo krščanske čete neuspešno oblegale jeseni 1601, napačno postavlja v Slavonijo.

1. novembra 1605 se srečamo z omembo rojstva Ferdinandovega tretjega otroka in drugega sina, Janeza Karla, ki se je prav tako rodil v Gradcu.¹⁸⁸ Nadvojvoda Janez Karel je umrl še v adolescenci leta 1619.¹⁸⁹ Dober mesec dni potem, ko se mu je rodil drugi sin, se je v Krakovu 11. decembra 1605 Ferdinandova sestra Konstanca »Avstrijska«, kot je bilo omenjeno zgoraj, poročila s poljskim kraljem Sigismundom III., ki je bil poprej poročen z njeno starejšo sestro Ano.¹⁹⁰

182 Otroci Ferdinanda II. in Marije Ane so bili: Kristina (25. maj 1601–12. junij 1601), Karel (25. maj 1603), Janez Karel (1. november 1605–26. december 1619), Ferdinand III. (13. julij 1608–2. april 1657), Marija Ana (13. januar 1610–25. september 1665), Cecilija Renata (16. julij 1611–24. marec 1644) in Leopold Viljem (16. januar 1614). Gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 548–549; Kočvar, Ferdinand II., str. 27.

183 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 247: »FERDINANDUS II. Imperator nuptias celebrat cum Maria Anna Bavara, Graecii, Dominica Jubilate. Ms. Graecenf. pride repofuit Fugger.«

184 Radič, *Die Vermählung*, str. 28; Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 541; Bireley, *Ferdinand II*, str. 42.

185 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 254: »Joan. Gans. Qui ponit annum 1604. Fugger verò 1601. quod est credibilis, quia prima proles.«

186 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 548–549.

187 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 303: »FERDINANDUS Archidux, qui postea Imperator hoc nomine II. solvit obfidionem Canifae in Slavonia. Calvif.«

188 Prav tam, str. 297.

189 Janez Karel (1. november 1605–26. december 1619). Gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 548–549; Kočvar, Ferdinand II., str. 27.

190 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 308. Gl. Hurter, *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*, Fünfter Band, str. 19–31.

Težak udarec usode je za Ferdinanda pomenila smrt njegove ljubljene matere Marije Ane, ki je 29. aprila 1608¹⁹¹ preminula v štajerski prestolnici. »Habsburško-avstrijski dnevnik« poroča: »Umre Marija nadvojvodinja, vdova po Karlu [II.], mati cesarja Ferdinanda II., katere smrt Gans postavlja v 29. maj, toda drugače [pravijo] rokopisi, izmed katerih sem videl en izvornik, v katerem je bilo s temi besedami ljubljanskega škofa Tomaža [Hrena] zabeleženo: 'Dne 29. aprila mi je presvetli Maksimilijan Ernest dal pismo, s katerim mi je zaupal, da je tega istega dne presvetla Marija, mati, vdova, žena svetega ravnarja in življenja, vredna spominjanja v vseh deželah in stoletjih, ustanoviteljica tako številnih cerkva in cerkvenih nadarbin ter mati dobrotnica in zaščitnica vseh revežev in pobožnih, tudi mene, dušo vrnila Stvarniku. Zanja smo, kakor je primerno, 5. maja v ljubljanski stolni cerkvi darovali pontifikalno mašo.' /.../ Pokopana je bila v Gradcu, v samostanu klaris pri Murskih vratih (nem. Murtor), ki ga je sama ustanovila po ukinitvi sektaške šole. Srce [pa] je bilo pokopano v dvorni cerkvi sv. Egidija na evangelijski strani. /.../.«¹⁹² Bireley, kot je bilo že omenjeno zgoraj, ugotavlja, da ob njeni smrti grobnica v samostanu klaris še ni bila nared, zato je Marijino truplo ležalo na parah, dokler ni bilo naposled pokopano 4. septembra 1608.¹⁹³

Kljub težki izgubi je leto 1608 mlademu nadvojvodi prineslo tudi pridobitve. Najdragocenejša je bil gotovo četrti otrok, sin in poznejši prestolo-

191 Schönleben kratko razpravlja o datumu smrti nadvojvodinje vdove, Gans naj bi jo datiral z 29. majem, Schönleben pa, sklicujoč se na zapiske ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, navaja 29. april 1608, kar je točen datum (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 248; Bireley, *Ferdinand II.*, str. 59).

192 Prosti prevod izvornika (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 248): »Obit MARIA Archidux vidua Caroli, mater Ferdinandi II. Imperatoris, quam Gans ponit obiisse 29. Maii, sed aliter MSS. quorum vnum originale vidi his verbis a Thoma Episcopo Labacensi notatum. Die 29. Aprilis literas Sereniff. Maximilianus Ernestus ad me dedit, quibus intimat eodem die Sereniffimam Mariam matrem viduam, foeminam sanctae conversationis, & vitae, omnibus Provinciis & feculis memorandum, tot Ecclesiarum fundatricem, Ecclesiasticorum, omniumq; pauperum, & piorum, meam quoq; matrem benefactricem, & Patronam, spiritum creatori reddidisse. Cui 5. Maii Cathedrali Ecclesia Labaci iuxta perfolvimus Pontificaliter. Confentit MSS. Graec. *Buclini*, sed *Fugger* habet sequenti die. Sepulta est Graecii in Caenobio Monialium S. Clarae ad portam Murae, quod ipsa fundavit expurgatâ Scholâ sectariorum. MS. Graec. cor in templo D. Aegidii aulico ad cornu Evangelii conditum est. *Idem MS.*« Odlomek iz Hrenovih koledarskih zapiskov o smrti nadvojvodinje Marije Schönleben navaja tudi v poglavju o habsburški pobožnosti (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 198). O Marijini ustanovitvi samostana klaris v nekdanji protestantski šoli Schönleben poroča tudi v poglavju o pobožnosti cesarja Ferdinanda II., gl. Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 164. O tem gl. Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 91–92; Franzl, *Ferdinand II.*, str. 284; *Die Steiermark*, Tafel 115.

193 Bireley, *Ferdinand II.*, str. 59. Prim. Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 91–92.

naslednik Ferdinand III., ki je na svet privekal 13. julija 1608 v Gradcu.¹⁹⁴ Nato preberemo, da se je 19. oktobra istega leta Ferdinandova mlajša sestra Marija Magdalena (7. oktober 1589–1. november 1631) v Firencah poročila s toskanskim vojvodo.¹⁹⁵ Štajerska Habsburžanka in toskanski Medičejec Kozimo II. sta se dejansko poročila v Gradcu 14. septembra 1608, le deset dni po pogrebu pokojne nadvojvodinje matere Marije Ane, zaradi česar so vsi udeleženci poročnega slavlja še vedno nosili črnino.¹⁹⁶ Zelo verjetno pa so poroko svojega kneza proslavili tudi v Firencah, o čemer zgoraj poroča Schönleben.

Z novicami o Ferdinandovem družinskem življenju se v dnevniku ponovno srečamo 13. januarja 1610, ko se je rodil njegov peti otrok, hči Marija Ana (13. januar 1610–25. september 1665), poznejša soproga bavarskega vojvode (in volilnega kneza) Maksimilijana. Schönleben doda, da drugi avtorji kot datum njenega rojstva napačno navajajo 23. januar.¹⁹⁷ Po mlajši strokovni literaturi sodeč so Schönlebnove navedbe točne.¹⁹⁸

16. julija 1611 Schönleben navaja rojstvo nove hčerke na graškem dvoru, in sicer Cecilije Renate ali Reneje (16. julij 1611–24. marec 1644),¹⁹⁹ kot jo imenuje. Nadvojvodinja iz štajerske veje Habsburžanov je kasneje postala poljska kraljica,²⁰⁰ leta 1637 se je namreč poročila s poljskim kraljem Vladislavom IV.²⁰¹ Kot zanimivost lahko dodamo, da na notice o nadvojvodinji Ceciliji Renati naletimo tudi pri generaciji starejšem Schönlebnovem rojaku, ljubljanskem škofu Hrenu, ki si je v svojih koledarskih zapiskih 1. novembra 1619 zabeležil, da je Cecilijo Renato sprejel za svojo duhovno hčer (»filiam suscepi spiritualem«), s čimer je škof verjetno mislil, da je postal njen birmanski boter.²⁰²

194 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 267.

195 Prav tam, str. 294: »MARIA MAGDALENA filia Caroli Archiducis Graecen. nubit Ferdinando Duci Hetruriae Florentiae nuptias celebratis. MS. Graec. Matenef. Ehing. Pießp.« Schönleben Mariji Magdaleni posveti poseben odstavek, ki smo ga obravnavali zgoraj (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 200).

196 Bireley, *Ferdinand II*, str. 59–60. Gl. tudi Wandruszka, Maria Magdalena, str. 338–339.

197 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 218.

198 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 548–549.

199 Prav tam.

200 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 269: »Nascitur CAECILIA Renata vel Renea filia Ferdinandi II. Imp. Graecii media 3. post merid. MS. Graec. Concio funeb. Strada. Ehing. Gans. Matenef. haec postea Regina Poloniae.«

201 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 274; Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 549. Gl. tudi Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 102, 104.

202 Dimitz, *Historische Notizen*, str. 100: »1 Nov. 1619 ejusdem Seren. et August. Imp. Ferdi-

Kot zadnji, sedmi Ferdinandov otrok je bil 5. januarja 1614 rojen nadvojvoda Leopold Viljem (5. januar 1614–20. november 1662),²⁰³ ki je pozneje postal »gubernator Belgije«, kot zapiše Schönleben,²⁰⁴ s čimer so mišljene dežele habsburške ali španske Nizozemske. Dobri dve leti po rojstvu sedmega otroka Leopolda Viljema je Ferdinand II. 8. marca 1616 izgubil prvo soprogo Marijo Ano. V dnevniku preberemo, da je nadvojvodinja preminula četr pred sedmo uro zjutraj v Gradcu, kjer je bila nato tudi pokopana, in sicer v kriпти novega mavzoleja. Srce in notranje organe so pokopali v dvorni cerkvi sv. Egidija na evangelijski strani glavnega oltarja.²⁰⁵ O pogrebu Marije Ane Schönlebnovi dnevnik posebej poročajo 14. junija, in sicer naj bi ta v novem mavzoleju potekal s slovesnim sprevedom. Istega dne je sekovski škof Jakob I. Eberlein tamkaj blagoslovil novo kripto.²⁰⁶

Prestiž nadvojvode Ferdinanda znotraj avstrijske veje habsburške dinastije se je v prvem desetletju 17. stoletja okreplil, saj je bil notranje-avstrijski deželni knez med nadvojvodami avstrijske veje dinastije tedaj edini, ki je imel legitimna moška naslednika. Poleg tega je vladarsko hišo tisti čas pretresal bratovski razdor (nem. Bruderzwist), iz katerega je končno kot zmagovalec izšel prav Ferdinand. Z dogovorom s španskimi sorodniki je naposled padla še zadnja ovira za njegov vzpon na čelo avstrijske veje dinastije in cesarstva.²⁰⁷ Ferdinand II. je tako ob koncu drugega desetletja 17. stoletja svoj vzpon na čelo dinastije kronal s tremi kronami.

Schönleben 29. junija 1617 poroča o njegovem prvem kronanju, Ferdinand II. je tedaj namreč v Pragi postal češki kralj.²⁰⁸ Krona sv. Venceslava pa je

nandi II. filiam Sereniss. Caeciliam Renatam in SS. Chrismatis Sacramento ipso Augustiss. Patre Dno. meo clementissimo ita uolente in filiam suscepi spiritualem. Eidemque postea in Festo Patronae S. Caeciliae libellum Regalem ac pretiosissimum obtuli: et sertum a bea[ta] virginale recepi ad Altare. Laus Deo.« Avtor te razprave je v svojem diplomskem delu Hrenovo notico napačno interpretiral, misleč, da je šlo za sprejem Cecilije Renate za redovnico (Kočevar, *Odmevi tridesetletne vojne*, str. 86).

203 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 548–549.

204 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 216.

205 Prav tam, str. 234: »Obit MARIA ANNA vxor Ferdinandi II. Imp. Feria 3. poft Dominicam oculi quadrante ante horam 7. marutinam Graecii: ibide[m] sepulta in crypta Maufolaei novi. MSS. *Graec.* Cor & intestina condita funt in templo Aulico D. Aegidii ad cornu Evangelii fummi altaris.«

206 Prav tam, str. 259. Kot vir navaja: »MSS. Graecenf.«.

207 Bireley, *Ferdinand II*, str. 61–89.

208 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 264: »FERDINANDUS II. IMPERATOR CORONATUR Rex Bohemiae Praegae. MS. *Matenef. Sadeler. Ebing. Anonym.* verò 19. id eft stylo veteri.« O kronanju gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 541, 543; Berning, »*Nach alitem löblichen Gebrauch*«, str. 60–132; Bireley, *Ferdinand II*, str. 86.

za novega kralja že kmalu postala težko breme, saj so politično-konfesionalne napetosti med deželami češke krone in njihovim novim kraljem slabo leto po kronanju s praško defenestracijo prerasle v oborožen konflikt.²⁰⁹ Leto dni za Venceslavovo je Ferdinand II. prejel še krono sv. Štefana, ko je bil 1. julija 1618 v Bratislavi kronan za ogrskega kralja, kot preberemo v dnevnikih.²¹⁰ Podobno kot češko je Habsburžan v prvi etapi tridesetletne vojne začasno izgubil tudi ogrsko krono. Češki stanovi so 19. avgusta 1619 Ferdinandovo izvolitev razglasili za neveljavno, Ogri pa so ga odstavili leto dni pozneje, 23. avgusta 1620,²¹¹ in dva dni zatem za kralja razglasili Gabrijela Bethlena.²¹² Vendar je Fortuna upornim stanovom že kmalu obrnila hrbet, saj si je Habsburžan jeseni 1620 najprej povrnil češko, leto pozneje pa še ogrsko krono.²¹³

Medtem ko so se nekatere njegove dežele dvigale v upor, je Ferdinand nadaljeval pohod na čelo cesarstva. 28. avgusta 1619 je bil v Frankfurtu na Maini izvoljen za rimskega kralja, kot zapiše Schönleben.²¹⁴ V začetku septembra je bil prav tam kronan tudi za cesarja, kar Schönleben datira z 8. septembrom,²¹⁵ v strokovni literaturi pa je Ferdinandovo cesarsko kronanje datirano z 9. septembrom 1619.²¹⁶ Medtem ko si je Ferdinand II. v Frankfurtu na Maini zagotovil svojo tretjo, cesarsko krono, je njegov najmlajši sin, nadvojvoda Leopold Viljem,²¹⁷ 28. avgusta 1619, kot poroča Schönleben, v graški dvorni kapeli od apostolskega nuncija Erazma Paravicinija²¹⁸

209 Schönleben v Habsburško-avstrijskem dnevniku o praški defenestraciji poroča (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 251): »MATTHIAE Imperatoris Confiliarii Pragae per fenestras praecitantur. *Fugger. Anon. G. G.*« in jo datira z 11. majem 1618, kar je napaka. Cesarska namestnika Jaroslav Boržita Martinic in Viljem Slavata ter pisar Filip Fabricius so bili z okna Hradčanov vrženi 23. maja 1618 (Bireley, *Ferdinand II*, str. 90–91; Kleindel, *Österreich*, str. 136–137; Grahornik, *Življenjske zgodbe praških »defenestrirancev«*).

210 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 264: »FERDINANDUS II. Imp. Coronatur Rex Hungariae Poonii. *MS. Graec. Matenef. Raymun. Fugger Jac. Fugger. Sadeler. Vernulae.*«

211 Bireley, *Ferdinand II*, str. 99, 109; Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 194, 203–204.

212 Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 137–138.

213 Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 204–205; Bireley, *Ferdinand II*, str. 90–122.

214 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 279: »FERDINANDUS II. Auftriacus eligitur Rex Romanorum Francofurti die Mercurii. *MS. Graec. Matenef. Bucelin. Lamormain. Anon.*« Gl. tudi Bireley, *Ferdinand II*, str. 99; Erbe, *Die frühe Neuzeit*, str. 38.

215 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 282: »FERDINANDUS II. coronatur Imperator Francoforti in Basilica S. Bartholomaei. *Lamormaini in vita: alii ponunt die feq. ut Mat. Anonym. Fugger.*«

216 Bireley, *Ferdinand II*, str. 99; Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 194, 204.

217 Gl. *BLKÖ*, Habsburg, Leopold Wilhelm.

218 Erasmo Paravicini, graški nuncij med letoma 1613 in 1622 (*Istituto storico austriaco a Roma*, Die Grazer Nuntiatur (1580–1622)).

prejel prvo tonzuro²¹⁹ in bil imenovan za mainškega (»Moguntinus«) kanonika.²²⁰

»Habsburško-avstrijska ephemeris« nato poroča, da je konec leta 1619, natančneje, 26. decembra, cesar izgubil svojega drugega najstarejšega sina, Janeza Karla, ki je preminil v Gradcu. Schönleben še poroča, da o letu prestolonaslednikove smrti poteka razprava, saj jo nekateri postavljajo v leto 1617.²²¹ Vendar je po mlajši strokovni literaturi sodeč Schönlebna navedba točna.²²² Po smrti Janeza Karla je prestolonaslednik postal njegov poltretje leto mlajši brat Ferdinand III., ki je po očetovi smrti leta 1637 stopil na čelo avstrijske veje habsburške dinastije in cesarstva.

Schönleben nato omenja, da je »Paullus Sabellus Albani Princeps«, s čimer je verjetno mišljen Paolo Savelli I. knez Albana, 5. maja 1620 v Ferdinandovem imenu papežu Pavlu V. v Rimu, v vatikanski kraljevski palači, izkazal pokornost.²²³ Sicer je leto 1620 novopečenemu cesarju prineslo stabilizacijo razmer in prve večje uspehe. Dnevniki poročajo, da je 13. julija 1620 cesar sprejel dedno poklonitev stanov Avstrije (pod Anižo) na Dunaju.²²⁴ Političnim pa so sledili vojaški uspehi. Tako naj bi bilo 15. oktobra 1620 Ferdinandu II. predstavljenih štirinajst praporov, ki jih je bila vojska pod poveljstvom Henrika Duvala grofa Dampierra uplenila ogrskim pristašem Gabrijela Bethlena, ki so z napadalcem komitata Spiš (»Szepes«, »comitatus Scepusiensis«) stali v vrsti za krono.²²⁵ Dampierre je bil sicer že pred tem, 9. oktobra 1620, padel med napadom na Bratislavo, ko je habsburška vojska hotela preprečiti umik četam Gabrijela Bethlena.²²⁶

219 Tonzura je v obliki kroga ali kolobarja do golega ostrizeno ali obrito lasišče pri nekaterih katoliških duhovnikih in redovnikih.

220 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 279.

221 Schönleben kot vire navaja (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 311): »MSS. Graec. Gans [...]/ Matenef.«

222 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 548–549.

223 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 250: »Paullus Sabellus Albani Princeps nomine FERDINANDI II. Imperatoris obedientiam exhibet Paulo V. Pontifici Romae in aula Regum Vaticana. Ciacon. Edit. 2. fol. 1946.«

224 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 267: »FERDINANDUS II. Imp. recipit Viennae ab ordinibus Auftriaae homagium. Vernulae.« O dedni poklonitvi stanov Avstrije pod Anižo, ki se je ni udeležilo vse deželno plemstvo, gl. Gmoser, *Die Erbhuldigungen in Österreich*, str. 90–96.

225 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 293: »FERDINANDO II. Imp. Ê templo egredienti praefentatur per Dampierium figna 14. Vngaris erepta, qui cum Szepufienfi inavafore coronae ftabant. Vernulae.«

226 Allmayer-Beck, Duval Graf de Dampierre, Heinrich.

Pomembnejši uspeh kot na Ogrskem je katoliška stran le slab mesec pozneje dosegla na češkem bojišču. 8. novembra 1620 je bila namreč v bitki na Beli gori pri Pragi premagana vojska čeških stanov, Friderik V. Pfalški, ki so ga bili Čehi 26. avgusta 1619 izvolili za kralja, pa je moral zbežati.²²⁷ Ferdinandovega protikralja v deželah češke krone zgodovinopisje pozna pod vzdevkom »zimski kralj«, Schönleben pa ga imenuje »psevdokralj« (»Pseudo-Rex«).²²⁸ Na Beli gori je bila odločena nadaljnja usoda dežel češke krone, ki si jo je z zmago cesarskih in Liginih čet ponovno povrnili Ferdinand II.

Schönleben nato omenja, da je naslednje leto, 1621, uspehe prineslo tudi na ogrskem bojišču proti Gabrijelu Bethlenu, in sicer naj bi 1. maja 1621 vojskovodja Charles Bonaventure de Longueval grof Bucquoy na čelu vojske Ferdinanda II. zasedel Bratislavo.²²⁹ Bethlen je s Habsburžanom 31. decembra 1621 sklenil mir v Mikulovu (nem. Nikolsburg), s katerim se je moral odreči ogrski kroni in večini zasedenih ozemelj, obdržal pa je Sedmograško ter dobil dve kneževini v Šleziji in sedem komitatov v Gornji Ogrski. Ferdinand II., ki si je s tem povrnili še ogrsko krono, je teden dni zatem ogrskim stanovom zagotovil spoštovanje njihovih pravic.²³⁰

Naštetim vojaškim dogodkom leta 1622 najprej sledijo notice iz cesarjevega zasebnega življenja; šest let po smrti prve soproge se je Ferdinand II. namreč ponovno poročil, in sicer z Eleonoro Gonzaga Mantovansko. Schönlebnov »Habsburško-avstrijski dnevnik« navaja dve poroki, prvo v Mantovi 17. januarja 1622²³¹ in drugo v Innsbrucku 2. februarja 1622.²³² Mladoporočenca naj bi 5. februarja 1622 slovesno prispela na Dunaj.²³³

227 Bireley, *Ferdinand II*, str. 100, 114–115.

228 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 299: »FERDINANDI III. Imp. auspiciis Maximilianus Dux Bavariae Pragae in Albo monte insigni victoria potitus Fridericum Pseudo-Regem profligat. *Vernulae. sed Betulis* ponit 6. hujus, & *Cancellariae Anhaltinae* Author. 28. Octob. nimirum itylo veteri.«

229 Prav tam, str. 250.

230 Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 138; Pohl in Vocelka, *Habsburžani*, str. 205.

231 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 219: »FERDINANDUS II. Imperator fecunda fponfalia celebrat Mantuae cum Leonora Mantuana. *Vernul. Lequile*.«.

232 V starejši literaturi pa je bilo, po Schönlebnu sodeč, mogoče najti še več domnevnih datumov poteka innsbruške svatbe (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 224): »FERDINANDUS II. Imperator Auftriacus celebrat fecundas cum Leonora Mantuana Oeniponti. *MS. Gracenf. Aliàs Anonymus & Fugger* ponunt 4. Feb. & *Comes de brandis* 3. Feb.« Prim. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 541.

233 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 225. Bireley navaja, da sta Ferdinand II. in Eleonora proti Dunaju krenila šele 7. februarja in na cilj prispela 26. februarja 1622 (Bireley, *Ferdinand II*, str. 130).

Poroka med cesarjem in vojvodinjo je dejansko prvič potekala 21. novembra 1621 v Mantovi, kjer je bil Janez Ulrik Eggenberg Ferdinandov namestnik. Ker je Ferdinand želel, da poroka ostane tajna do sklenitve miru z Bethlenom v Mikulovu, 31. decembra 1621, je Mantova poroko svoje slavne hčere v cesarsko hišo proslavljala šele naslednje leto, 18. januarja 1622. Mladoporočenca sta se prvič videla v tirolskem Innsbrucku, kjer je 2. februarja 1622 potekalo še eno poročno slavlje.²³⁴

Sicer leto 1622 v Schönlebnovih dnevnikih prinaša največ notic, povezanih s Ferdinandom II., kar osem. Po poroki v tirolski prestolnici 6. maja 1622 beremo o tem, kako je katoliška vojska Ferdinanda II. pod poveljstvom Johanna t'Serclaesa grofa Tillyja in Gonzala Fernández de Córdobe v bitki pri Wimpfenu premagala Jurija Badenskega.²³⁵ Katoliško vojsko, o kateri govori Schönleben, so sestavljale Ligne in španske čete.²³⁶ Konec maja se je cesarski par udeležil ogrskega državnega zbora. Ferdinand in Eleonora sta v Sopron, kjer je zbor zasedal, prispela 24. maja. Dva meseca pozneje, 26. julija 1622, je bila cesarjeva nova soproga kronana za ogrsko kraljico.²³⁷ Schönleben Eleonorino ogrsko kronanje navaja dvakrat, in sicer 24. maja²³⁸ in nato še na pravi datum, 26. julija.²³⁹

Medtem je 13. junija 1622 Ferdinand II. po poveljnikih Tillyju in Córdobi, kot zapiše Schönleben, pri Darmstadtu premagal še vojsko Friderika V. Pfalškega.²⁴⁰ Katoliška poveljnika sta nato 20. junija (pri Höchstu) premagala še Kristijana, vojvodo Braunschweig-Wolfenbüttla.²⁴¹ Bavarski vojvoda Maksimilijan I. in Tilly pa sta 16. septembra 1622 zavzela Heidelberg. V prestolnici Volilne Pfalške so naslednji dan, kot poroča Schönleben, potekale katoliške maše. Tamkajšnjo drugo naj-

234 Bireley, *Ferdinand II.*, str. 129–130.

235 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 250.

236 Gl. Parker, *The Thirty Years' War*, str. 58.

237 Bireley, *Ferdinand II.*, str. 131.

238 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 254: »LEONORA Mantuana vxor Ferdinandi II. Imp. Coronatur Regina Hungariae. *Strada. Anonym.* ad diem 26. Julii refert *Anonym. alter.*«

239 Schönleben zapiše tudi, da Vernulaeus dogodek locira v Sopron in ne v Bratislavo, kar se je Schönlebnu nemara zdelo nenavadno (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 271): »LEONORA Imperatrix Ferdinandi II. vxor coronatur Regina Hungariae Pofonii. *Anonym. MS. Vernulaeus*, fed hic ponit Sopronii non Pofonii.«

240 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 259.

241 Prav tam, str. 261: »FERDINANDUS II. Imp. Memorabili strage Christianum Ducem Brunfuicenfem & confaederatos fundit per Tillum & Cordubam Halberftadii ad Maenum. *Vernulaeus.*« O Kristjanu Braunschweiskem gl. Bedürftig, *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 30–31.

večjo knjižnico, ki je bila pridobljena iz ruševin samostanov, so katoliški zmagovalci poslali v Rim.²⁴²

Vojaškim uspehom Ferdinandovega bavarskega zaveznika so naslednje leto sledili politični in dostojanstveni.²⁴³ Pri Schönlebnu naletimo na notico, da je Ferdinand II. 25. februarja 1623 pfalško volilno pravico prenesel na Bavarsko hišo.²⁴⁴ K temu je treba dodati, da je bila volilna čast tedaj dejansko podeljena le vojvodi Maksimilijanu I. osebno za čas njegovega življenja in ne njegovi veji dinastije Wittelsbach. Z vestfalskim mirom leta 1648 pa je volilna čast ostala bavarska, medtem ko je bil v kolegiju volilnih knezov za Karla Ludvika, sina izobčenega Friderika V. Pfalškega (»zimskega kralja«), ustanovljen nov, osmi volilni glas.²⁴⁵

Na Ferdinanda II. ponovno naletimo 22. aprila 1625, ko naj bi cesar, kot poroča Schönleben, ukazal zapleniti predel Dunaja Hernalss²⁴⁶ in od tam izgnati predikante.²⁴⁷ Jeseni istega leta Schönleben omenja še en protireformacijski ukrep, in sicer naj bi cesar 11. oktobra 1625 heterodoksnim (spodnjim) Avstrijcem ukazal, naj zamenjajo »ali vero ali zrak«.²⁴⁸ Nemara je avtor z noticama mislil na ukaz, ki je izšel že jeseni 1624 in je Dunajčanom prepovedoval obiskovanje nekatoliških pridig in izhode v Hernalss, kjer je bila protestantska cerkev gospodov Jörger.²⁴⁹ Poleg tega je Ferdinand II. 4. oktobra 1624 izdal poseben dekret za Avstrijo nad Anižo, po katerem so predikanti in protestantski šolniki morali zapustiti to, Bavarcem zastavljeno deželo.²⁵⁰

Konec leta je cesarju polepšalo kronanje njegovega naslednika Ferdinanda III. za ogrskega kralja, ki je potekalo 8. decembra 1625²⁵¹ v Sopro-

242 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 285. O tem gl. Pohl in Vocelka, *Habsburžani*, str. 205.

243 Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 25, 75–76.

244 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 231: »FERDINANDUS II. Imperator transfert Electoratum Palatinum ad Domum Bavaricam. Fugger.«

245 Schreiber, *Geschichte Bayerns*, str. 661–663, 768; *Kurzgefaßte Geschichte Deutschlands*, str. 99–100; Parker, *The Thirty Years' War*, str. 156; Bireley, *Ferdinand II*, str. 155–157; Kleindel, *Österreich*, str. 147; Stollberg-Rilinger, *Das Heilige Römische Reich*, str. 23–25, 75–76.

246 Hernalss je danes 17. okrožje avstrijske prestolnice.

247 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 246: »FERDINANDUS II. Imperat. Viennae Dynastiam Hernalss confiscari curat, & Praedicantes inde expelli. Anonym. imprefss.«

248 Prav tam, str. 292: »FERDINANDUS II. Imperator mandat Auftriacis heterodoxis, vel religionem mutare, vel auram. Bucelin. in Nucl.«

249 Kleindel, *Österreich*, str. 139.

250 Bireley, *Ferdinand II*, str. 142; Kleindel, *Österreich*, str. 139.

251 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 307: »FERDINANDUS III. Imper.

nu.²⁵² Že v opisu pobožnosti, ki smo ga obravnavali zgoraj, je Schönleben zapisal, da je bil cesar kot vnet častilec Matere Božje vesel, da je njegov sin ogrski kralj postal prav na praznik Marijinega brezmadežnega spočetja.²⁵³

Nato avtor omenja spopad, ki ga zgodovinopisje danes običajno imenuje »bitka pri Roßlau«. V njej je cesarska vojska pod Wallensteinovim poveljstvom 25. aprila 1626 premagala volilnopfalško, ki ji je poveljeval Ernest grof Mansfeld.²⁵⁴ Schönleben poroča, da je vest o zmagi papeški nuncij sporočil v Rim, kjer je nato papež Urban VIII. s sedemnajstimi kardinali molil k sv. Mariji in hvalil Boga.²⁵⁵ Nedolgo zatem, konec avgusta, je bil v bitki pri Lutterju premagan tudi danski kralj Kristjan IV. Schönleben bitko datira s 27. avgustom, v strokovni literaturi pa se poleg tega datuma omenja tudi 26. avgust.²⁵⁶

Leta 1626 se srečamo s še eno omembo »Ferdinanda ogrskega kralja«, vendar se je pri navedbi letnice avtorju po vsej verjetnosti primeril *lapsus calami*. Notica se najbrž dejansko nanaša na Ferdinanda I. leta 1526, saj poroča, da se je ogrski kralj Ferdinand (I.) 19. decembra »1626« obvezal, da bo svoji sestri, kraljici Mariji (vdovi po češkem in ogrskem kralju Ludviku II., ki je 29. avgusta 1526 padel v bitki pri Mohácsu),²⁵⁷ dodelil njen delež dote v kraljestvu. Če to ne bi bilo mogoče, pa je kralj določil, da ji je treba priskrbeti druga enakovredna sredstva. Istega dne naj bi novopečeni ogrski kralj tudi ljubljanskega škofa Krištofa (Ravbarja)²⁵⁸ določil za poslanca skupaj z drugimi svetovalci pri pogajanjih z »grofom« (in protikraljem) Ivanom Zapoljo v Bratislavi.²⁵⁹

Coronatur Rex Hungariae. *MS. Graec. Gans. Anonym. Oraeus.*«. O tem gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 552; Kleindel, *Österreich*, str. 140.

252 O kronanju Ferdinanda III. za ogrskega kralja gl. Hengerer, *Kaiser Ferdinand III.*, str. 57–64.

253 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 163: »/.../ Filio, cum ipso Concepte Virginis die Anno 1625. Hungariae Rex inauguratus effet, /.../«

254 Kleindel, *Österreich*, str. 139–140; Wilson, *Europe's Tragedy*, str. 410–411.

255 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 247: »FERDINANDI II. exercitus Duce Fridlando Mansfeldium caedit. *Vernulae*. hujus Victoriae nuntio Romam perlato, Urbanus Papa VIII. cum 17. Cardinalibus ad S. Mariam de anima fe contulit, sacrum fecit, & DEO gratias egit. *Victorell. in addit. Ciacon.*«

256 Prav tam, str. 279: »FERDINANDUS II. Duce Tillio copias Regis Daniae infigni praelio fundit. *Vernulae.*« Glede datuma bitke prim. Parker, *The Thirty Years' War*, str. xxx, 69–70; Bedürftig, *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 107.

257 Gl. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 490–491.

258 Krištof Ravbar je ljubljansko škofijo vodil med letoma 1488 in 1536. V slovenskem zgodoviniopisju naletimo na podatke, da je Ravbar užival velik ugled pri Ferdinandu I. ter leta 1527 krstil njegovega sina in bodočega cesarja Maksimilijana II., leta 1529 pa je ubranil Zagreb pred četami ogrskega protikralja Ivana Zapolje, s katerim se je bil po Schönlebnu v Ferdinandovem imenu pogajal leta 1526 (Miklavčič, Ravbar, Krištof; Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 43).

259 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 309: »FERDINANDUS Rex Vngariae

Naslednje leto, 1627, letopis poroča, da je Ferdinand II. izgubil svaka, 20. oktobra je namreč umrl mantovanski knez Vincenc II. Gonzaga, brat cesarice Eleonore,²⁶⁰ cesarica pa je bila 21. novembra kronana za češko kraljico.²⁶¹ Le nekaj dni za svojo krušno materjo je bil v Pragi za češkega kralja kronan še prestolonaslednik Ferdinand III. Schönleben kot datum kronanja navaja 23. november,²⁶² v strokovni literaturi pa se pojavljata 25. in 26. november 1627.²⁶³

Schönleben nato omenja Ferdinandov znameniti restitucijski edikt, ki ga je cesar leta 1629 izstavil na pritisk katoliških državnih knezov. Edikt je predvideval, da lahko katoliška Cerkev zahteva povrnitev vseh posesti, ki so ji bile zaplenjene od sklenitve passavske pogodbe leta 1552 dalje. Cesarjev odlok je krepil odpor med protestanti v Svetem rimskem cesarstvu, za nameček pa je izzval tudi tuji sili, Francijo in Švedsko.²⁶⁴ Schönleben edikt datira s 6. februarjem,²⁶⁵ kar je napaka, saj je bila odločitev za objavo enega ključnih dokumentov Ferdinandove politične kariere sprejeta mesec dni pozneje, 6. marca, edikt pa je bil javno objavljen 25. marca 1629.²⁶⁶

Dve leti in pol pozneje, 1. novembra 1631, Schönleben navaja, da je v Passauu preminula Marija Magdalena (7. oktober 1589–1. november 1631),²⁶⁷ velika vojvodinja Toskane iz Avstrijske hiše, ki je bila namenjena k bratu Ferdinandu II.²⁶⁸ Marija Magdalena je na bratovo povabilo odpotovala v

---

obligat fe Mariae Reginae forori fuae, quod ei portionem dotalem in regno assignare, vel fi in regno non possit, aliis aequi valentibus mediis prospicere velit. *MS. Oberburg.* Eadem die destinat Christophorum Episcopum Labacensem Legatum, dajunctis aliis Confiliariis ad tractandum cum Joanne Comite Pofonienfi. *ibidem.*« Ljubljanski škof je bil najverjetneje imenovan za pogajanja z Ivanom Zapoljo, ki je bil že 11. novembra 1526 v Székesfehérváru kronan za ogrskega kralja. Nato so predstavniki zahodnoogrskih komitatov 17. decembra v Bratislavi za kralja izvolili še Habsburžana Ferdinanda I. (Kleindell, *Österreich*, str. 116).

260 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 294.

261 Prav tam, str. 303: »LEONORA Ferdinandi II. Imo. vxor secunda coronatur Regina Bohemiae. *Strada. Anonym. Gasper. in Mercur. sed vernulaeus* ponit die fequenti.«

262 Prav tam, str. 304: »FERDINANDUS III. Imperator coronatur Rex Bohemiae. *MS. Graec. Strada. Gans. Anonym.*«

263 Prim. Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 552; Berning, »*Nach alitem löblichen Gebrauch*«, str. 192; Bireley, *Ferdinand II*, str. 165.

264 Kleindell, *Österreich*, str. 141; Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 545; Bireley, *Ferdinand II*, str. 199–200.

265 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 233: »FERDINANDUS II. Imperator publicis decretis vrget reftitionum bonorum Ecclesiaficorum. *Astron. Tyrn.*«

266 Bireley, *Ferdinand II*, str. 194–202; Kleindell, *Österreich*, str. 141.

267 Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 44–48.

268 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 298: »Obit MARIA MAGDALENA Auftriacia Duciffa Heturriae in itinere Passavii, cum ad fratrem Ferdinandum II. proficifce-

habsburške dedne dežele, da bi se na cesarskem dvoru dogovorila o poroki enega izmed svojih sinov. Oktobra se je toskanska velika vojvodinja zadrževala pri svojem »tirolskem« bratu, nadvojvodi Leopoldu V., v Innsbrucku, med nadaljevanjem poti, 1. novembra 1631, pa jo je v Passauu dohitela smrt.²⁶⁹

Naslednje leto, 1632, dnevnik navaja tri bitke. Kot prva je omenjena Tillyjeva zmaga nad Švedi pri Bambergu, do katere naj bi prišlo 8. marca 1632. Avtor zapiše, da je Ferdinand II. po poveljniku Tillyju premagal Švede.²⁷⁰ Sledi spopad pri Altenbergu, ki naj bi potekal 7. ali 17. septembra 1632. Bavarski vojvoda in vojvoda Friedlanda (Wallenstein) naj bi v tem spopadu, tako avtor, za Ferdinanda II. pobila sedem tisoč Švedov.²⁷¹ Tretji spopad, ki se omenja leta 1632, pa je dobro znana bitka pri Lützen, ki je potekala 16. novembra. Schönleben zapiše, da se je Ferdinand II. po poveljniku (Gottfriedu Heinrichu grofu) Pappenheimu spopadel s švedskim kraljem Gustavom (II. Adolfom). Nato navaja, da je zmagovalec Pappenheim sicer padel, vendar je bil Šved kljub temu premagan.²⁷²

Schönleben pa ne omenja Wallensteina, ki je v bitki dejansko poveljeval cesarskim četam, medtem ko se je Pappenheim kot poveljnik desnega krila v spopad vključil šele naknadno. Prav tako ne omenja smrti švedskega kralja, ki je tudi padel v bitki. Poleg tega bi bitko pri Lützen le težko razglasili za cesarsko zmago, saj se je po celodnevem sicer neodločenem spopadu Wallenstein moral umakniti z bojnega polja, kar je po predstavah sodobnikov pomenilo priznanje poraza. Po drugi strani pa protestantska vojska ni imela moči, da bi zasledovala umikajočega se Wallensteina.²⁷³

Zadnja s Ferdinandom povezana notica za leto 1632 je omemba smrti njegovega nasprotnika in nekdanjega češkega protikralja, volilnega kneza Friderika V. Pfalškega, ki je preminil v Mainzu (»Moguntia«).²⁷⁴ Vodja protestantske Unije in zet angleškega kralja Jakoba I. se je v zgodovino

retur. *MS. Graec. Jo. Gans.* fed hic ponit annum feq. *Fug.* verò concordat cum *MSS.* « Datum, ki ga navaja Schönleben, je točen (Keller, *Erzherzogin Maria*, str. 44–48). Mariji Magdaleni Schönleben sicer posveti krajši odstavek, ki je bil že predstavljen zgoraj (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 200).

269 Wandruszka, *Maria Magdalena*, str. 338–339.

270 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 234.

271 Prav tam, str. 284.

272 Prav tam, str. 302: »FERDINANDI II. auspiciis Pappenheimius cum Rege Sueco Gustavo confligit ad Luzam, & cadit Victor Pappenheim cum Sueco victo. *Anonym. Bucel. led Betulius* ad 6. repofuit ftylo veteri.«

273 Bedürftig, *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 107–109, 132.

274 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 305.

zapisal kot »zimski kralj«, čeravno je krono sv. Venceslava nosil dlje časa, kot namiguje njegov porogljivi psevdonim.²⁷⁵

Po težkih porazih na začetku švedske intervencije v spopad na Nemškem in težavah, povezanih z Wallensteinovo zaroto, se je vojna sreča naposled ponovno začela nasmihati priletnemu cesarju. Njegov sin in prestolonaslednik Ferdinand III. je namreč 6. septembra 1634 ob pomoči svojega španskega bratranca in soimenjaka izbojeval pomembno zmago nad Švedi v bitki pri Nördlingenu,²⁷⁶ po kateri so bili Švedi primorani zapustiti vse položaje južno od reke Majne.²⁷⁷ Schönleben v povezavi z velikim spopadom na Švabskem Ferdinandu III. naslavlja kot slavnega zmagovalca nad Švedi.²⁷⁸

Naslednje leto, 1635, naletimo na omembo sklenitve praškega miru, ki ga Schönleben datira z 29. majem, v sodobnem zgodovinopisju pa se omenja tudi 30. maj 1635. V dnevniku preberemo, da je cesar Ferdinand II. sklenil mir s saškimi volilnim knezom.²⁷⁹ Istega leta se omenja še poroka hčere Ferdinandu II. Marije Ane, ki se je 15. julija 1635 na Dunaju poročila z dvainšestdesetletnim bratrancom in sošolcem svojega očeta, bavarskim vojvodo in volilnim knezom Maksimilijanom I.²⁸⁰ Dobro leto in štiri mesece po dunajski poroki je Marija Ana 31. oktobra 1636 bavarskemu vojvodi v Münchnu rodila dolgo željenega sina in prestolonaslednika Ferdinandu (Ignacija) Marijo.²⁸¹ Vnuk cesarja Ferdinandu II. je tako postal nadaljevalec bavarske linije dinastije Wittelsbach.²⁸²

Leta 1635 Schönleben poroča o še enem spopadu, in sicer naj bi Johann von Werth pod pokroviteljstvom Ferdinandu II. 24. oktobra 1635 s tri tisoč vojaki napadel francoske trdnjave, pognal v beg pet nasprotnikovih polkov (»legiones«), pobil tri tisoč sovražnikov ter uplenil tisoč konj in osemnajst praporov.²⁸³

275 Pohl in Vocolka, *Habsburžani*, str. 204–205; Burkhardt, *Deutsche Geschichte*, str. 60; Schubert, Friedrich V.

276 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 282.

277 Bedürftig, *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 126.

278 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 282.

279 Prav tam, str. 255: »FERDINANDUS II. Imperator cum Electore Saxoniae pacem integrat. *Bucelin.*« Prim. Bedürftig, *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 144.

280 Schönleben še zapiše, da Fugger poroko datira z 10. julijem (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 268). Gl. tudi Franzl, *Ferdinand II.*, str. 282.

281 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 297.

282 Scherer, Ferdinand Maria.

283 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 296: »Aufpiciis FERDINANDI II. Imp. Joannes de Werth cum 3000 fuorum Castra Gallica invadit, & diffipatis 5. legionibus, Caefis ter mille hostium, captis mille ducentis equis, ac vexillis octodecim, ad suos revertitur. *Bucelin.*«

Življenje cesarja Ferdinanda II. se je izteklo 15. februarja 1637 na Dunaju, dobre tri mesece po rojstvu njegovega istoimenskega bavarskega vnuka. Schönleben doda, da je pokojniku nekdo napisal neuradni nekrolog: »FERDINANDVS SECVNDVS PĪE VIXIT PĪE OBIIT«, kar bi se v prostem prevodu glasilo: »Ferdinand drugi je pobožno živel in pobožno umrl.« Seštevek rimskih števil kronograma pa daje letnico cesarjeve smrti 1637.²⁸⁴

Po Ferdinandovi smrti se v dnevnikih srečamo še z nekaj noticami iz življenja njegovih otrok in vnukov. V začetku avgusta, pol leta po očetovi smrti, se je Cecilija Renata poročila s poljskim kraljem Vladislavom IV. Schönleben navaja, da je poroka potekala po legatu, kraljevem bratu Kazimirju.²⁸⁵ V zgodovinopisju pa naletimo na podatek, da je poroka med cesarjevo hčerko in poljskim kraljem »v živo« potekala še 13. septembra 1637 v Krakovu.²⁸⁶ Za naslednje leto, 1638, Schönleben navaja, da je Ferdinandova hči Marija Ana »Avstrijska« 30. septembra 37 let starejšemu bavarskemu soprogu rodila še drugega sina, Maksimilijana Filipa (Hieronima).²⁸⁷ Njen mož, bavarski vojvoda in volilni knez Maksimilijan I., je preminil 27. septembra 1651,²⁸⁸ Marija Ana pa ga je preživela za štirinajst let. Schönleben njeno smrt datira z 28. septembrom,²⁸⁹ v zgodovinopisju pa se navaja 25. september 1665.²⁹⁰ Poljska kraljica, Ferdinandova hči Cecilija Renata, soproga Vladislava IV., je preminula 24. marca 1644,²⁹¹ Schönleben navaja 23. marec.²⁹² Eleonora Mantovanska, druga Ferdinandova žena, je soproga preživela za osemnajst let. Vdova je preminila na Dunaju 27. junija 1655.²⁹³

284 Prav tam, str. 227: »Obit FERDINANDUS II. Imperator Viennae, cui quidam scripsit FERDINANDVS SECVNDVS PĪE VIXIT PĪE OBIIT.«

285 Schönleben navaja, da sta se v literaturi, ki mu je bila na voljo, pojavljala dva datuma poroke, in sicer 8. in 9. avgust 1637. Skliceval se je na Fuggerja in na tretji zvezek publikacije *Theatrum Europaeum* iz leta 1639, ki se nanaša na čas med letoma 1633 in 1638. Zbirko *Theatrum Europaeum* je uredil Matthäus Merian, avtor dotičnega zvezka pa je bil Heinrich Oraeus. (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 274): »CAECILIA RENATA desponsatur Uladislao Poloniae, fuit filia Ferdinandi II. Imp. Oraeus in *Theat. Europ.* qui latē describit solennitatem perectam & nuptias per Legatum Cafimirum Fratrem Regis. fol. 740. *Jac. Fugger* pofuit 9. Augufti.«

286 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 549.

287 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 289.

288 Prav tam.

289 Prav tam.

290 Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 548–549.

291 Prav tam.

292 Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 238.

293 Prav tam, str. 263. Gl. tudi Hartmann et alii, *Die Kaiser*, str. 541.

Sklep

Razprava o Schönlebnovi predstavitvi Ferdinanda II. je največ pozornosti posvetila zlasti trem delom knjige *Dissertatio polemica*, in sicer: četrtemu paragrafu tretjega poglavja drugega dela, v katerem Schönleben predstavi tabelo habsburških cesarjev,²⁹⁴ osmemu poglavju drugega dela o prednostih dinastije, v katerem je obširno opisana podedovana pobožnost petnajstih habsburško-avstrijskih vladarjev od Rudolfa I. do Leopolda I., ter zadnjemu, desetemu poglavju drugega dela knjige, ki ga je »prvi« kranjski polihistor posvetil »Habsburško-avstrijskemu dnevniku« (*»Ephemeris Habsburg-Austriaca«*).²⁹⁵

Notranjeavstrijski nadvojvoda in cesar Ferdinand II. v obravnavanem delu zavzema vidno mesto, kar ne preseneča, saj je bil dolgotrajni politično-konfesionalni boj katoliške dinastije s pretežno protestantskimi deželnimi stanovni notranjeavstrijskih dednih dežel v njeno korist dokončno odločen prav v času njegovega vladanja. Poleg tega je oba moža ločevala le majhna časovna distanca, Janez Ludvik Schönleben je bil namreč Ferdinandov mlajši sodobnik. Bodočega polihistorja pa naj bi po njegovih lastnih navedbah leta 1636, ko mu verjetno ni bilo še niti osemnajst let, na Dunaju doletela čast, da je smel poljubiti roko vladarju, ki ga je pozneje kot zgodovinar imel za apostola notranjeavstrijskih dežel in mu prisodil laskavi naziv apostolskega cesarja.

Schönleben svoje prohabsburške drže ne skriva, saj je celotno delo prežeto s privrženostjo dinastiji, nekatere senčne plati so olepšane in nekateri porazi zamolčani. Vendar lahko naštete pomanjkljivosti razumemo v kontekstu časa, poleg tega te ob upoštevanju dognanj sodobnega zgodovinoписja vrednosti in pomena Schönlebnovega dela ne zmanjšujejo, saj je avtor med dolgoletnim pripravljanjem publikacije zbral veliko sočasnih genealoških in biografskih del ter primarnih virov.

Schönlebnu tudi ne moremo zameriti napak, ki so se mu primerile pri navajanju datumov, zlasti v zadnjem poglavju, saj v povezavi z nekaterimi posameznimi dogodki tudi v moderni znanstveni literaturi naletimo na različne podatke. Ob upoštevanju dejstva, da je priprava Habsburško-avstrijskega dnevnika potekala brez sodobne opreme, ga lahko kljub nekaterim napačnim navedbam štejemo za pomemben dosežek.

²⁹⁴ Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, str. 21.

²⁹⁵ Prav tam, str. 215–312.

V delu se pogosto srečamo z dolgimi citati dejanskih in fiktivnih govorov ter vpisov v kongregacijske knjige, navedbami vzklikov in izpovedmi verskih čustev posameznih članov dinastije. Poleg predanosti Avstrijski hiši pomemben pečat delu namreč daje tudi religiozni, katoliški moment. Avtor pogosto poudarja dober zgled pobožnosti, ki so ga habsburški vladarji dajali vsem svojim podložnikom, tako visokemu plemstvu kot običajnemu prebivalstvu svojih dežel. Schönlebnov panegirični slog pripovedovanja zaznamujejo zlasti gostobesednost, superlativi in zanimive besedne fraze. V takem slogu avtor svoje delo tudi zaključi z vzklikom: »Naj živi Avstrija! Naj kopiči leta na leta in polni faste, vredne večnosti!«²⁹⁶

---

296 Prav tam, str. 314: »Vivat AUSTRIA! Annos annis accummulet & Faftos impleat dignos aeternitate!«

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana):

SI AS 1001: Schönleben Janez Ludvik (1659–1731), Priv. A, LIII.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana (Ljubljana):

Kapiteljski arhiv:

NŠAL 100, fasc. 313/2a.

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv (Dunaj):

AT-OESTA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14.

Objavljeni viri

Dimitz, August: Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendarn des Bischofes Th. Chrön. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain*, 17, 1862, št. 1–12, str. 17–30, 87–90, 99–109.

Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691) / Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis (ur. France Baraga, prev. Marija Kiauta). Ljubljana: Družina – Provincialat Družbe Jezusove, 2003.

Tiskani viri

Lamormaini, Wilh[elm]: *Ferdinandi II. romanorum imperatoris virtutes. A Gulielmo Lamormaini s. J. sacerdote conscriptae*. Viennae Austriae: a Greg. Gelbhaar Excusae, 1638 (https://archive.org/details/bub_gb_1948QeejqHwC/page/n1).

Khevenhüller, Franz Christoph: *Annales Ferdinandi, oder warhaffte Beschreibung Käysers Ferdinandi des anderen, mildesten Gedächtniss, Geburth, Aufferziehung und beisthero in Krieg und friedens-Zeiten vollbrachten Thaten, gefährten Kriegen, und vollzogenen hochwichtigen Geschäften, samt kurtzen Erzählung deren in der ganzen Welt von höchtedachter Käyserl. Mayestät Geburthen biß auf derselben sunligsten Hintritt, das ist von Anfang des 1578 biß auf das 1637. jahr vorgelaufenen Handlungen und dem würdigen Geschichte. In 12 Thle. den Kupfere*. Leipzig: Weidmann, 1721–1726 (https://archive.org/details/gri_3312501114085/page/n8).

Gans, Johann: *Arboretum genealogicum exhibens omnes fere imperii principes et Europae hodie reges linea recta a Rudulpho I. imperatore descendentes*. Colonia

- Agrippina, 1638 (https://archive.org/details/bub_gb_393W4ak7QHoC/page/n21).
- Gans, Johann: *Österreichisches Frawen Zimer, Das ist, Das Leben aller gebornen Ertzhertzogin von Österreich, von Zeiten Rvdolphi Primi Dieses Ertzhaus Erhebers, bis auff diese vnseren Zeiten /.../*. Cöln, 1638 (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/OIBGUN266J32AUK4LKYZT4BWYG-MDEPFP>).
- Oracus, Heinrich: *Theatri Europaei Continuatio III. Das ist: Historischer Chronicken Dritter Theil: In sich begreifend Eine kurtze und warhafftige Beschreibung aller vornehmen/ Denck- und Chronickwürdigen Geschichten; so sich hin und wider in der gantzen Welt/ in den /.../*. Franckfurt am Mayn: Merian, 1639 (<http://diglib.hab.de/periodica/70-c-hist-2f/start.htm>).
- Schönleben, Janez Ludvik: *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habspurgo-Austriacae: in qua viginti diversae opiniones authorum ventilantur, et vera origo a Carolo Magno imperatore ejusque maioribus Franco-Germanis cum multiplici praerogativa participati sanguinis, ante alios Europaeos principes, ostenditur, & solide probatur /.../*. Labaci: Sumpt. & Typis Joann. Baptistae Mayr, 1680. (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-U7YYVPQU>).
- Schönleben, Janez Ludvik: *Annus sanctus Habspurgo-Austriacus; sive Quingenti sancti, beati, & venerabiles, utriusque sexus, augustissimae domui Habspurgo-Austriacae sanguinis et cognationis nexu illigati: per singulos totius anni menses & dies distributi: quorum ex suppositâ [et] in dissertatione prolegomenâ sufficienter probatâ origine augustae domus à Carolo Magno, unâ cum deductionibus genealogicis brevis vitae synopsis exhibetur*. Salisburgi: typis Joannis Baptistae Mayr, 1696 (<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-HDJUYGFC>).
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg: Endter, 1689 (<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NQQSKQM6>).

Spletni viri

- Allmayer-Beck, Johann Christoph: Duval Graf de Dampierre, Heinrich. *Neue Deutsche Biographie* 4 (1959), str. 207 isl. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd115497811.html#ndbcontent> (dostop: 27. 9. 2019).
- Bireley, Robert: Lamormaini, Wilhelm. *Neue Deutsche Biographie* 13 (1982), str. 452 isl. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118778552.html#ndbcontent> (dostop: 25. 3. 2019).

- BLKÖ*: Habsburg, Leopold Wilhelm. https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Habsburg,_Leopold_Wilhelm#cite_ref-1 (dostop: 9. 10. 2019).
 Brunner, Otto: Albrecht VII. *Neue Deutsche Biographie* 1 (1953), str. 170. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11864436X.html#ndbcontent> (dostop: 8. 1. 2020).
- Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig, 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. <https://woerterbuch-netz.de/?sigle=DWB#0> (dostop: 11. 9. 2019).
- Dizionario Biografico degli Italiani*: Carafa, Carlo. [http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-carafa_res-ee7b4d7e-87e9-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-carafa_res-ee7b4d7e-87e9-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/) (dostop: 9. 6. 2020).
- Eder, Karl: Ferdinand II. *Neue Deutsche Biographie* 5 (1961), str. 83–85. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118532510.html#ndbcontent> (dostop: 28. 10. 2019).
- Encyclopedia Britannica*: Catholic League: <https://www.britannica.com/topic/Catholic-League> (dostop: 18. 9. 2019).
- Ferdinandy, Miguel de: Báthory von Somlyó, Zsigmond. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Bd. 1. (ur. Mathias Bernath, Felix von Schroeder). München, 1974, str. 155–157. <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=532> (dostop: 21. 10. 2019).
- Internet Archive*: Dissertatio polemica de origine augustae domus Habsburgo Austriacae /.../. https://ia800402.us.archive.org/13/items/bub_gb_saW0GT-FiyyYC/bub_gb_saW0GTFiyyYC.pdf (dostop: 7. 1. 2020).
- Istituto storico austriaco a Roma*: Die Grazer Nuntiatur (1580–1622). <http://www.oehirom.it/de/grazer-nuntiatur> (dostop: 10. 10. 2019).
- Jaitner, Klaus: Schoppe, Kaspar. *Neue Deutsche Biographie* 23 (2007), str. 475–478: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119298600.html#ndbcontent> (dostop: 29. 10. 2019).
- Meyers Großes Konversations-Lexikon*, Band 8. Leipzig, 1907, str. 846. <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Hartschiere> (dostop: 3. 2. 2021).
- Miklavčič, Maks: Ravbar, Krištof, plemeniti (1466–1536). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi488417/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 10. 10. 2019).
- Miklavčič, Maks: Schönleben, Janez Ludvik (1618–1681). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi548709/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 28. 10. 2019).
- Scherer, Herbert: Ferdinand Maria. *Neue Deutsche Biographie* 5 (1961), str. 86–87. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119105691.html#ndbcontent> (dostop: 8. 10. 2019).

- Schubert, Friedrich Hermann: Friedrich V. *Neue Deutsche Biographie* 5 (1961), str. 535–536. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118693522.html#ndbcontent> (dostop: 8. 10. 2019).
- Sturmberger, Hans: Ferdinand II. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Ferdinand-II-Holy-Roman-emperor> (dostop: 28. 10. 2019).
- Stutter, Berthold: Karl II. *Neue Deutsche Biographie* 11 (1977), str. 240 isl. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118560069.html#ndbcontent> (dostop: 30. 1. 2019).

Literatura

- Albrecht, Dieter: Ferdinand II. (1619–1637). *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland* (ur. Anton Schindling, Walter Ziegler). München: C.H. Beck, 1990, str. 125–141.
- Becker, Felix: Margarete. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 278.
- Bedürftig, Friedemann: *Der Dreißigjährige Krieg: Ein Lexikon*. Darmstadt: Primus Verlag, 2006.
- Berning, Benita: »Nach alldem löblichen Gebrauch«: *Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2008.
- Beumann, Helmut: Rex Romanorum. *Lexikon des Mittelalters*, Band VII. München: LexMA-Verlag, 1995, str. 777.
- Bireley, Robert: Ferdinand II: Founder of the Habsburg Monarchy. *Crown, Church and Estates Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (ur. Robert John Weston Evans, T. V. Thomas). London: Macmillan: School of Slavonic and East European Studies, 1991, str. 226–244.
- Bireley, Robert: *Ferdinand II, CounterReformation Emperor, 1578–1637*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Bradač, Fran: *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1937 (2. izdaja).
- Burkhardt, Johannes: *Der Dreißigjährige Krieg*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Deželak Trojar, Monika: Tridesetletna vojna: Njen zgodovinski in literarni odmev v Schönlebnovih delih ter z njo povezano rojstvo pojma »pietas Austriaca«. *Tridesetletna vojna in Slovenci: Evropski konflikt in slovenski prostor*

- v prvi polovici 17. stoletja* (ur. Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 399–420.
- Die Kaiser: 1200 Jahre europäische Geschichte* (ur. Gerhard Hartmann, Karl Schnith). Wiesbaden: Marix, cop. 2006.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. III. Theil. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657). Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1875.
- Dolar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Založba Družina, 2007.
- Erbe, Michael: *Die frühe Neuzeit*. Stuttgart: Kohlhammer, 2007.
- Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820* (Gradivo in razprave 28, 3. zv., Župani in sodniki: 1605–1650) (ur. Barbara Žabota, Damjan Hančič). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003, 2005.
- Formentini, Franz von: Hofstaat der Princessintochter Erzherzogs Carl bei ihrer Uebersiedlung nach Polen. *Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark*, Zweites Heft, 1851, str. 167–173.
- Franzl, Johann: *Ferdinand II.: Kaiser im Zwiespalt der Zeit*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1978.
- Gmoser, Susanne: *Die Erbhuldigungen in Österreich unter der Enns 1564–1835. Bedeutungswandel oder Bedeutungsverlust?* Wien: diplomsko delo, 2010.
- Grahornik, Matjaž: Življenjske zgodbe praških »defenestrirancev«. *Tridesetletna vojna in Slovenci: Evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja* (ur. Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 21–60.
- Hamann, Brigitte: Gregoria Maximiliane. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 159.
- Heilingsetzer, Georg: Eleonore. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 78.
- Heilingsetzer, Georg: Ferdinand II. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 109–112.
- Heilingsetzer, Georg: Maria Christierna. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 312.
- Hengerer, Mark: *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657): Eine Biographie*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Band 107), 2012.
- Hurter, Friedrich von: *Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern [...]/ Personen-, Haus- und Landesgeschichte*, 1–9. dazu 10–11 (letzten) Band. Schaffhausen: Hurtnrsche Buchhandlung, 1850–1864.
- Keller, Katrin: *Erzherzogin Maria von Innerösterreich (1551–1608): Zwischen Habsburg und Wittelsbach*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, cop. 2012.

- Kleindell, Walter: *Österreich: Daten zur Geschichte und Kultur*. Wien: Ueberreuter, 1995.
- Kočevar, Vanja: Dedna poklonitev vojvodine Kranjske nadvojvodu Ferdinandu leta 1597. *Kronika*, 63, 2015, št. 2, str. 201–232.
- Kočevar, Vanja: Ferdinand II. na čelu protireformacije: Plemstvo in konfesionalno-politične razmere na Kranjskem v prvi tretjini 17. stoletja. *Stati inu ostati*, 21/22, 2015, str. 180–232, 369–370.
- Kočevar, Vanja: Ferdinand II.: vom innerösterreichischen Landesfürsten zum Kaiser des Heiligen Römischen Reiches. *Parnassus musicus Ferdinandaeus (1615)* (ur. Metoda Kokole). *De musica disserenda*, 13/1–2, 2017, str. 17–38.
- Kočevar, Vanja: *Odmevi tridesetletne vojne na Kranjskem*. Ljubljana: diplomsko delo, 2012.
- Kontler, Laszlo: *Madžarska zgodovina: Tisočletje v srednji Evropi*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Kurzgefaßte Geschichte Deutschlands auf geographischer Grundlage nebst einem kurzen Abriss der besonderen Geschichte Bayerns*. Würzburg: Verlag der Stahel'schen Buch- und Kunsthandlung, 1864.
- Leitsch, Walter: Anna. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 56.
- Leitsch, Walter: Cäcilia Renata. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 69.
- Leitsch, Walter: Konstanze. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 238.
- Mihelič, Darja: Jezuit Janez Ludvik Schönleben kot zgodovinar. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1997): zbornik razprav* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province DJ, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani (Redovništvo na Slovenskem, 4), 1998, str. 247–268.
- Mihelič, Darja in Smolik, Marijan: Schönleben, Janez Ludvik. *Enciklopedija Slovenije*, zv. 11 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, str. 15.
- Noflatscher, Heinz: Maximilian III. (I.). *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 364–366.
- Ovidius Naso, Publius: *Metamorfoze*. Ljubljana: Modrijan, 2013.
- Parker, Geoffrey idr.: *The Thirty Years' War*. London: Routledge, 1997.
- Radics, Peter: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 7, 1894, str. 1–72.
- Radič, Peter: Die Vermählung Erzherzogs Ferdinand (II.) mit Maria Anna von Baiern, 23. April 1600. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*, 14, 1859, št. 4, str. 27–29.

- Rainer, Johann: *Die Grazer Nuntiatur 1580–1622. Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz, Wien, Köln: Styria, 1994, str. 289–294.
- Reissenberger, Karl: Prinzessin Maria Christierna von Innerösterreich (1574–1621). *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, 30. Heft, 1882, str. 27–72.
- Scheibelreiter, Georg: Habsburger. *Lexikon des Mittelalters*, Band IV. München und Zürich: Artemis Verlag, 1989, str. 1815–1816.
- Schreiber, Wilhelm: *Geschichte Bayerns in Verbindung mit der deutschen Geschichte*, Erster Band, Von den Agilosingern bis zum Ausgang des Spanischen Erbfolgekrieges. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1889.
- Stollberg-Rilinger, Barbara: *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation: Vom Ende des Mittelalters bis 1806*. München: Verlag C. H. Beck, 2006.
- Simoniti, Vasko: *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Strand, Alfred: Leopold Wilhelm. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 250–252.
- Pohl, Walter in Vocelka, Karl: *Habsburžani: Zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg: Endter, 1689.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: Od nasetitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Wandruszka, Adam: Maria Magdalena. *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon* (ur. Brigitte Hamann). Wien: Ueberreuter, 1988, str. 338–339.
- Wilson, Peter H.: *Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War*. London: Penguin UK, 2010.
- Zwitter, Žiga: Vremenska in klimatska zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1630). *Zgodovinski časopis*, 67, 2013, št. 3/4, str. 306–389.

Ferdinand II in Schönleben's work *Dissertatio polemica*: The Inner-Austrian Sovereign Prince and Emperor in the Eyes of the Carniolan Polymath

In his work *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habsburgo-Austriacae* (»A Comprehensive Discourse on the Origin of the Most Majestic House of Habsburg-Austria«), which was published twice (in 1680 and 1681), the »first« Carniolan polymath Janez Ludvik Schönleben dedicated a special place to Archduke and Holy Roman Emperor Ferdinand II. The head of the Counter-Reformation and Catholic Restoration in the provinces of Inner Austria especially features in the fourth chapter of book one and the third, eighth, ninth, and tenth chapters of book two. The author presents the emperor as positively as possible, regarding him as the apostle of his hereditary lands and referring to him with the flattering epithets »apostolic emperor« and »devout emperor«. The most information on the life of a central figure of the Thirty Years' War is provided in the chapter on the piety of the Habsburg dynasty and the Habsburg-Austrian Chronicle (»Ephemeris Habsburgo-Austriaca«).

The description of Ferdinand's piety in the ninth chapter of book two is the longest of all. Schönleben presents the emperor as a man of personal integrity and profound piety, as well as a wise ruler whose praise surpasses the greatness of his glory. In the chronicle records in the final (tenth) chapter of book two, the author primarily lists the births, marriages, and deaths of the members of the Habsburg dynasty, battles, and some other events remembered by his contemporaries. Ferdinand II's name is mentioned in fifty-eight daily records in the Habsburg-Austrian Chronicle, even though not all refer to him directly.

JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN IN DROBEC IZ NADŠKOFIJSKEGA ARHIVA LJUBLJANA

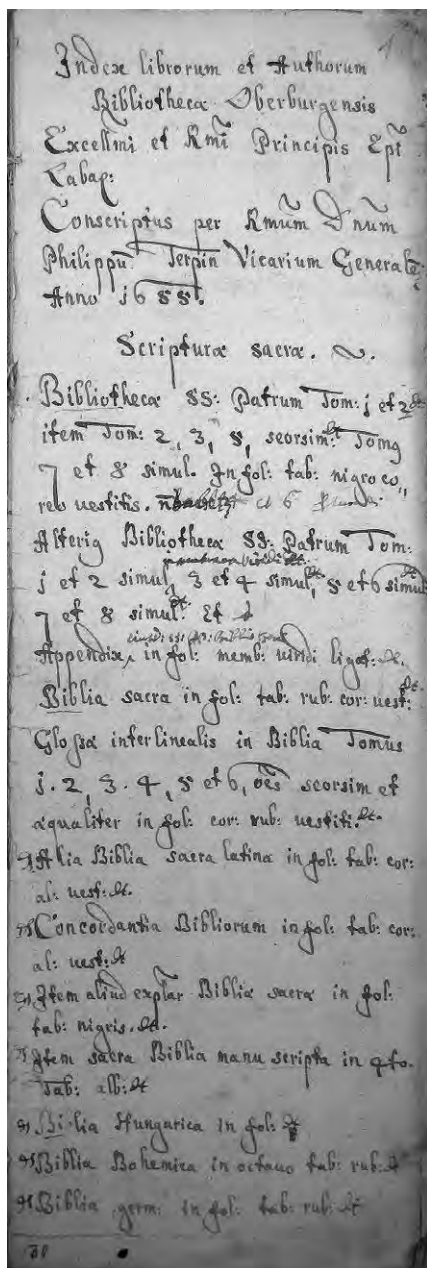
Julijana Visočnik

Uvod

Nadžkofijski arhiv Ljubljana je ena izmed institucij, ki hranijo gradivo, tako ali drugače povezano z Janezom Ludvikom Schönlebno. Pri pripravi doktorske disertacije in pozneje znanstvene monografije o J. L. Schönlebnu je to gradivo natančno pregledala, popisala in predstavila Monika Deželak Trojar.¹ Samo bežen pogled na seznam daje slutiti, kako zelo raznoliko gradivo je to, med drugim pa je hranjeno v zelo različnih fondih (NŠAL 1, NŠAL 11 (Škofijski protokoli), NŠAL 13 (Sinode), NŠAL 100 (Kapiteljski arhiv) in NŠAL 101 (Zbirka listin)). Navedeno gradivo je znanstvenemu svetu in strokovni javnosti v glavnem sicer že poznano, zato bi ga bilo treba osvetliti še s kakšnega doslej nedotaknjenega vidika. Avtorica tega prispevka se je ustavila ob zanimivih virih iz Kapiteljskega arhiva (NŠAL, NŠAL 100, fasc. 96,² 97³ in 98⁴), ki Janeza Ludvika Schönlebna kažejo kot enega izmed začetnikov knjižničarstva na Slovenskem, kot urednika in malodane arhivista, predvsem pa kot ljubitelja knjig, posledično in posredno pa tudi zgodovine in zgodovinopisja ter celotnega humanističnega pismenstva.

Rokopis pridig škofa Tomaža Hrena je prvi shranil kanonik Jakob Stopar, ki je lahko še potrdil, da gre za Hrenovo pisavo. Za njim se je s pridigami prvi ukvarjal prav Schönleben, ki je rokopisu dal današnjo podobo. Rokopis, ki je sestavljen iz okoli petdesetih latinskih osnutkov pridig, je uredil po kronološkem načelu. Osnutki so namreč datirani, pri čemer pa je

-
- 1 Gl. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 427–431, kjer je naveden seznam gradiva.
  - 2 NŠAL, NŠAL 100, fasc. 96, št. 14: *Index librorum et authorum bibliothecae Oberburgensis excellentissimi et reverendissimi principis episcopi Labacensis* (1655), in: *Nota librorum bibliothecae Oberburgensis, qui Labacum ad officium episcopale accepti sunt et defacto in eo reperiuntur*, 1664–1665, 1668.
  - 3 NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22: *Specificatio librorum, quos ego infrascriptus de speciali mandato /.../. Ker se bomo v nadaljevanju ukvarjali prav s tem dokumentom (oziroma z dokumenti iz Kapiteljskega arhiva, ki so hranjeni v fasciklu 97 pod št. 22), jih na tem mestu ne bomo navajali v celoti.*
  - 4 NŠAL, NŠAL 100, fasc. 98: rokopis pridig škofa Hrena.

Index librorum et authorum bibliothecae Oberburgensis.
Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 96, št. 14.

treba poudariti, da je Hren nekatere očitno uporabil večkrat, saj je v desnem zgornjem kotu prve strani pridige pogosto zapisal več različnih datumov. Schönleben, ki je bil znan kot izjemen pridigar, je hitro spoznal vrednost Hrenovih pridig, pokazal zanimanje zanje, jih uredil ter veliko prispeval k temu, da so se v prvotni obliki ohranile do današnjih dni. V pripravi je objava celotnega korpusa Hrenovih pridig, vključno s prevodom, so pa bile v zadnjih letih nekatere pridige že objavljene, prevedene in postavljene v kontekst. Celoten rokopis je zelo natančno analiziral Josip Turk.⁵

Med gradivom, na katero naletimo v Kapiteljskem arhivu (KAL) in ki pritegne našo pozornost, je gotovo Terpinov⁶ popis (katalog) knjig v gornjegrajski knjižnici,⁷ ki velja za enega najstarejših ohranjenih knjižnih katalogov na Slovenskem. Sočasno je katalog knjižnice Volfa Engelberta Auersperga pripravil tudi Schönleben. Omenjeni katalog, ki je prav tako nastal leta 1655, je dolgo časa veljal za izgubljenega, pred kratkim pa ga je Luka Ručigaj odkril v še nepopisanem delu Družinskega arhiva Auerspergov na Dunaju.⁸ S Terpinovim katalogom in tistim, ki je izvorno nastal 13 let pozneje (torej leta 1668)⁹ in se ohranil v prepisu kot del inventarja iz leta 1762,¹⁰ se je ukvarjal Stanislav Južnič, ki je oba kataloga dokaj podrobno primerjal.¹¹ Iz njiju,¹² kakor tudi iz ostalih dokumentov, ki jih hranijo v KAL, pa je razvidno, da sta Filip Terpin in Janez Ludvik Schönleben sodelovala pri snovanju katalogov, si pomagala in najbrž izmenjevala izkušnje; ne nazadnje je vidno tudi to, da si je Schönleben za svoje delo sposojal knjige iz gornjegrajske knjižnice, kar je Terpin vestno beležil.¹³ Terpinov katalog je bil v preteklosti že predstavljen,¹⁴ zato se bomo tu

5 Turk, Hrenove pridige, str. 40–73; Škrabl, Hrenova oznanjevalna dejavnost, str. 186–190; Visočnik, Hrenova pridiga ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani, str. 59–74; Visočnik, Hrenova pridiga ob ustanovitvi kapucinskega samostana v Mariboru, str. 455–476; Visočnik, Tomaž Hren in romarji, str. 315–327; Visočnik, Pridige ob posvetitvah cerkva, str. 32–60.

6 Smolik, Terpin, Filip (1603/1604–1683).

7 NŠAL, NŠAL 100, fasc. 96, št. 14. Gornjegrajska knjižnica se je povečala s Hrenovimi zaplembami protestantskih knjig, njegovimi lastnimi knjigami, knjigami drugih ljubljanskih škofov in tudi s knjigami iz drugih virov, prim. Simoniti, Med knjigami, str. 28.

8 Ručigaj idr., Katalogi in inventarji Auerspergove knjižnice, str. 126–129.

9 Prav tam, str. 130–132.

10 Prav tam, str. 136–139.

11 Južnič, Najstarejši knjižnični katalog, str. 7–40.

12 Anja Dular kataloge oziroma inventarje knjig predstavi tudi kot zelo pomemben vir knjigotštva, prim. Dular, Živeti od knjig, str. 29–30.

13 Južnič, Najstarejši knjižnični katalog, str. 10.

14 Prav tam, str. 7–19; Simoniti, Med knjigami, str. 17–24.

Veneranda antiquitas
 1
 Thoma IX. Tabuensis Episcopi sermones
 manu propria scripti, quos
 D. Jacobus Stopper Canoniz. Tabuensis
 post eius mortem collector asseruauit, et a
 Pfato D. Jacobo relictos deus recolligit
 Joann: Ludou: Schiñleber Decan: Ho 1660.
 Digna res pro facti viri memoria
 reponant ad Archiv. Episcopale.
 H. 107.
 (1595 - 1623.)

Naslovna stran rokopisa Hrenovih pridig.
 Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 98.

na kratko ustavili ob na prvi pogled manj imenitnih dokumentih, ki pa bodo kljub temu omogočili globlji vpogled v Schönlebnovo ravnanje s knjigami.

V Kapiteljskem arhivu Nadškofijskega arhiva Ljubljana v fasc. 97 (št. 22) so trije ne pretirano obsežni dokumenti, ki pa vendarle ponujajo vpogled v knjige, s katerimi je Janez Ludvik Schönleben razpolagal, si jih sposodil, jih uporabljal in in ki so mu služile kot vir pri njegovem (predvsem) zgodovinskem delu. Gre za seznam škofijski knjižnici vrnjenih knjig, ki jih je Gregor Jožef Smrtnik v imenu generalnega vikarja poiskal v Schönlebnovi knjižnici, ki je prešla v jezuitsko last, in jih ponovno vrnil škofijski knjižnici. Omenjeni seznam, kot pravi Monika Deželak Trojar, dokazuje, da je bilo število knjig, ki so krožile med Gornjim Gradom in Ljubljano, večje, kot bi pričakovali za tisti čas.¹⁵ Iz gornjegrajske knjižnice je Schönlebnu knjige posojal Filip Terpin, kar dokazujeta vsaj dva ohranjena seznama.¹⁶

V nadaljevanju najprej sledi prepis omenjenih dokumentov, nato prevod uvodnih delov k seznamom knjig, v opombah pa, če je le mogoče, identifikacija omenjenih knjižnih del, ki je danes v veliki večini primerov mogoča s pomočjo Googlevega iskalnika. Pri prvih dveh, ki se začneta s *Specificatio librorum* in nista datirana, predvidevamo nastanek okoli leta 1680; Monika Deželak Trojar zapiše, da gre za osnutek in izvirnik istega dokumenta, ki ga je pripravil Gregor Smrtnik. Ker pa vsebina ni popolnoma enaka, se ob tej trditvi porajajo dvomi, s čimer se bomo ukvarjali v nadaljevanju (v poglavju, ki bo sledilo transkripciji). Na istem mestu, pod isto številko, je hranjen še en dokument, povezan s Schönlebnom, naslovljen *Bibliothecae Oberburgensis libri*. To je seznam knjig iz gornjegrajske knjižnice, ki si jih je od tam sposodil in jih tja vrnil J. L. Schönleben. Gre torej za naslove knjig iz gornjegrajske knjižnice, ki so jih 26. septembra neznanega leta (morda 1668) poslali Schönlebnu, in seznam tistih, ki jih je Schönleben 5. decembra 1668 vrnil.¹⁷

15 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 185.

16 Z enim se bomo v nadaljevanju ukvarjali na tem mestu: NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22 (*Bibliothecae Oberburgensis libri*), drugi je hranjen v NŠAL, NŠAL 100, fasc. 96, št. 14, kjer so navedene knjige, ki so jih v letih 1664, 1665 in 1668 iz Gornjega Grada poslali v Ljubljano, prim. še Simoniti, *Med knjigami*, str. 24; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 185 (op. 1003).

17 Prav tam.

Specificatio librorum: Smrtnikov izvornik

Diplomatični prepis prve strani Smrtnikovega izvornika

Specificatio librorum¹⁸

Quos ego infrascriptus de speciali mandato Perillustris et R(everendissi)mi domini vicarii generalis, mihi a Collegio p(a)trum Societatis Labaci, qua R(everendissi)mi Domini Jo(ann)is Ludovici Schönleben p.m. universali haerede, consignari, et hic in episcopale archivu(m) adferri, ibiq(ue) reponi, curavi. Et sunt sequentes:

[Popis knjig, ki sem jih spodaj podpisani po posebnem naročilu nadvse uglednega in prečastitega gospoda generalnega vikarja popisal in poskrbel, da so jih od ljubljanskega jezuitskega kolegija, splošnega dediča prečastitega gospoda Janeza Ludvika Schönlebna, prinesli meni v škofjski arhiv in tam odložili. So pa sledeče:]

Joannis Tritemii Cronicon¹⁹ in fol.

Joannis Aventini Annaliu(m) Boioru(m) libri VII²⁰ in fol.

Historia tripartita Ecclesiastica Eusebii Pamphili Ca(e)sariensis in fol.²¹

Joannes Cuspinianus de Ca(e)saribus, atque imperatorib(us) Romanis cui adnexa(e) sunt annotationes Wolf.²² Hungeri. in fol.

Antonii Bonfinii rerum Ungaricarum(m) decades tres²³ in fol.

Joannis Naucleri Cronica²⁴ in fol.

Pomponii Mela(e) Hispani libri de situ orbis²⁵ in fol.

18 NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

19 *Chronicon insigne monasterii Hirsaugiensis ordinis S. Benedicti per Joannem Tritemium*, 1559; Johannes Trithemius: *Chronicon monasterii Spanhemensis* (1r–295r).

20 *Annalium Boiorum libri septem Ioanne Aventino autore*, 1554.

21 Navedeno delo *Historia tripartita Ecclesiastica* je v resnici delo Marka Flavija Kasiodorja (Marcus Flavius Cassiodorus Senator), ki se je pri pisanju tega spisa naslanjal predvsem na dela treh grških cerkvenih zgodovinarjev, Sokrata Sholastika, Sozomena and Teodoreta. Ti pa črpali iz Evzebijevega spisa *Historia Ecclesiastica*. To je najverjetnejši razlog za nejasno navedbo tega dela.

22 *Ioannis Cuspiniani /.../ de Caesaribus atque Imperatoribus Romanis opus insigne*, 1540.

23 *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum decades tres: Quibus accesserunt Chronologia Pannonum a Noab usque haec tempora, & coronis Historiae Ungaricae diversorum Auctorum*, 1543.

24 *D. IOHANNIS NAUCLERI PRAEPOSITI TVBINGEN. CHRONICA, succinctim cōpraehendentia res /.../*, 1544.

25 *Pomponii Melae Hispani Libri de situ orbis tres adiunctis IOachimi VAdiani Heluetii in eosdem Scholiis: Addita quoq[ue] in Geographiaa Catechesi: & Epistola Vadiani ad Agricola digna leictu. Cum Indice summatim omnia complecte[m]te*, 1518.

(1668, 5/12)
ca. 1684 ad.

Specificatio Librorum

Quos ego infra scriptus in speciali mandato Caroli illustris et
 Joannis Domini Vicarii Generalis, mihi à Collegio Patrum
 Sacratissimi Catholici, quia Domini Joannis Rudolphi
 Schönleben p. m. Universitatis hujusmodi, consignari,
 et hinc in Episcopale Archivum adferri, et his
 reponi curavi. Et sunt sequentes.

Joannis Trithemii Cronica in fol.
 Joannis Aventinæ Annalium Bohemorum Libri VII in fol.
 Historia Imperatorum Electorum Rufforum Imperatorum
 Rufforum in fol.
 Joannes Lupatulus de Imperatoribus Romanis
 cui annexæ sunt annotationes Wolfgangii in fol.
 Antonij Bonfinij rerum Ungaricarum Decades sex in fol.
 Joannis Nauclerii Cronica in fol.
 Comptonij Mole Hispani Libri de situ Orbis in fol.
 Tabula de situ Orbis in fol.
 Wolfgangij Cæsarj Vienna in fol.
 Polybii Historia in fol.
 Claudij Ptolomæi Cosmographia in fol.
 Franciscus Guillemarus de Episcopis in 4to
 Sulpitij nationis Gothiographia in 4to
 Duo libri sancti Thomæ Aquinatis in quorundam 10. et
 11. voluminibus, et 2° usque 13. et 14. voluminibus comprehensivis.

97/22

Smrtnikov izvirnik, prva stran.
 Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

Bibliotheca Romiliana et sermo Crispini Ceteri Paten
 in quatuor tomos diuisa. et quinque libris compacta in an-
 tata compacta in fol.
 Promptuarium Cithid; in duas partes diuisum et duobus
 libris compactum in fol.
 Solim enarrationes in fol.
 Joannis Maldonati R. P. Theol. Commentarij in 4. Euang.^{tas} in fol.
 Germania ego Exegetes volumine duodecim à Francisco
 Grenico exarata in fol.
 Macrobij Ambrosij Tract; Theodoffi in sermone Sulpianus
 libri 2. simul compacti in fol.
 Camdeni Britannia in 8.
 Gregorius fol. Smerking
 Officijs fol.
 Anna

Smrtnikov izvirnik, hrbtana stran.
 Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

Strabo de situ orbis²⁶ in fol.
 Wolfgangi Lazii Vienna²⁷ in fol.
 Polybii Historia(e)²⁸ in fol.
 Claudii Ptolema(e)i Cosmographia²⁹ in fol.
 Franciscus Guilimanus de episcopis³⁰ in 4to
 Teutscher nation Herligkheit³¹ in 4to
 Duo libri sancti Thoma(e) Aquinatis in quoru(m) 1, 10 et 11 tomus et 2do
 vero 12, 13, et 14 tomus comprehendit(ur).

Diplomatični prepis hrbtni strani Smrtnikovega izvirnika

Bibliotheca homiliarum et sermonum Priscoru(m) Eccl(es)ia(e) patru(m)
 in quatuor tomos divisa, et quinq(ue) libris compactura inaurata compacta
 in fol.
 Promptuariu(m) Biblicu(m) in duos partes divisum et duobus libris com-
 pactu(m) in fol.³²
 Solini enarrationes in fol.³³
 Joannis Maldonati S. J. Commentarii in 4. Evang(eli)stas in fol.³⁴
 Germania(e) Exegeseos volumina duodecim a Francisco Irenico exarata
 in fol.
 Macrobbii Ambrosii Aurelii Theodosii in Somnium Scipionis libri 2, simul
 compacti in fol.³⁵

26 *Strabo, De situ orbis libri XVII.*, 1510.

27 Morda: *Vienna Austriae (älteste Stadtgeschichte Wiens)*, 1619.

28 *Polybii Historiae* (edidit Frid. Hultsch). Vol. 1–4.

29 *Claudii Ptolomei viri Alexandrini Cosmographie octavus et ultimus liber explicit opus Donni Nicolai Germani secundum Ptolomeum finit*, 1482.

30 *Francisci Guillimanni De Episcopis argentinensibus liber commentarius*, 1608.

31 *Teutscher Nation Herligkeit: Ein außführliche beschreibung des gegenwertigen, alten, vnd vbralten Standts Germaniae [...]*, 1609.

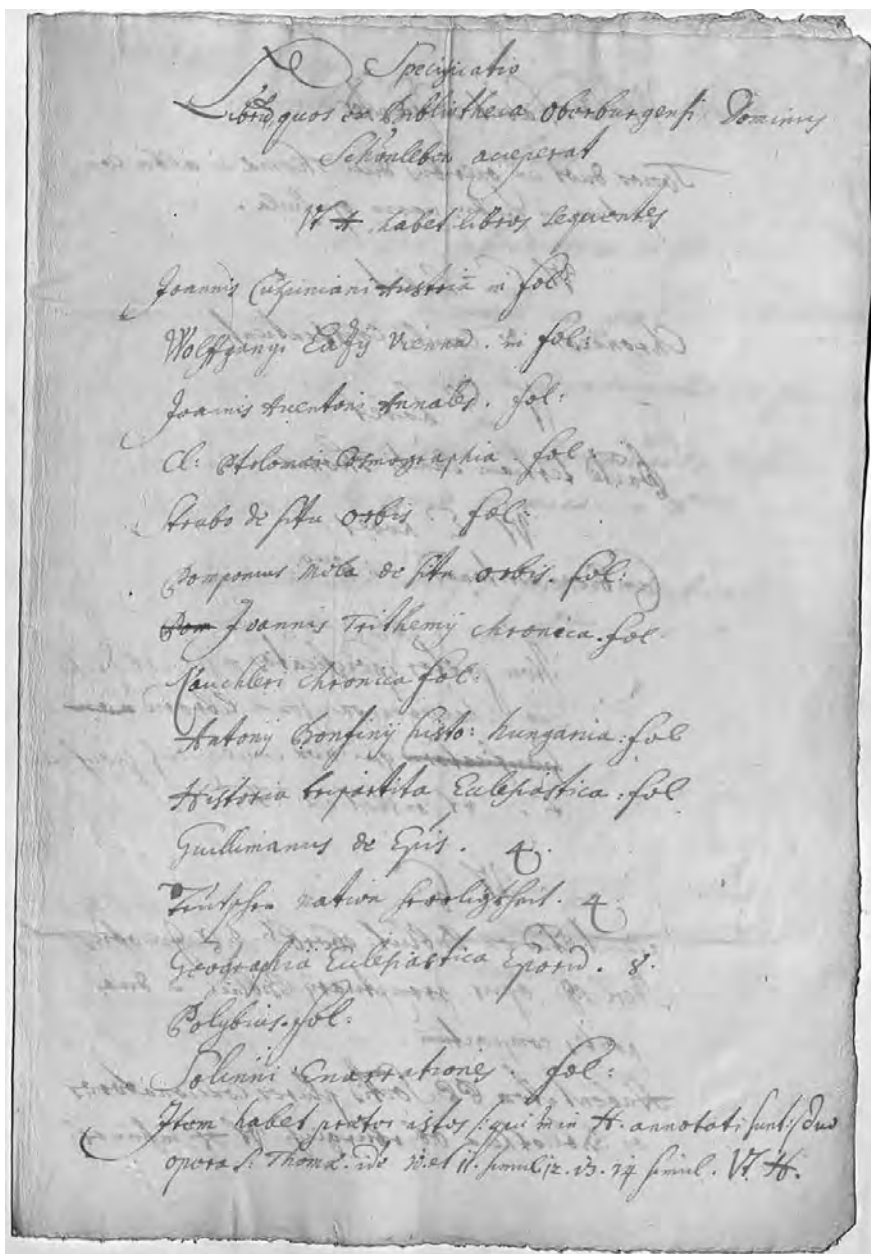
32 *Promptuarium Sacrum biblicum. In quo universus textus biblicus in suos titulos distinctus, ordine alphabetico, via concordantiali, mundo expositus, una cum appendice ubi libri Sacrae Scripturae, uti ponuntur, legi et requiri possunt [...]*, 1661.

33 *Ioannis Camertis Minoritani, artium, et sacrae theologiae doctoris, In .C. Iulii Solini Polyistora enarrationes. Additus eiusdem Camertis Index tum literarum ordine, tum rerum notabiliu[m] copia, perco[m]modus studiosis*, 1520.

34 *Joannis Maldonati, Societatis Jesu Theologi, Commentarii in Quatuor Evangelistas* (Ad opti-morum librorum fidem accuratissime recudi curavit Franciscus Sausen).

35 *Macrobbii Ambrosii Aurelii Theodosii [...]* *In somnium Scipionis, lib. II; Saturnaliorum, lib. VII.*, 1556.

Smrtnikov osnutek, prva stran.
 Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

Cambdeni Britannia³⁶ in 8vo.

Gregorius Jos. Smertnigg,
Officii Ep(iscopa)lis [...]

Specificatio librorum: Smrtnikov osnutek

Diplomatični prepis prve strani Smrtnikovega osnutka

Specificatio

libr(orum), quos ex bibliotheca Oberburgensi dominus

Schönleben acceperat

[Popis knjig, ki jih je gospod Schönleben prejel iz gornjegrajske knjižnice]

Ut A habet libros sequentes

[Pod A ima naslednje knjige]

Joannis Cuspiniani Austria³⁷ in fol.

Wolffgangi Lazii Vienna in fol.

Joannis Aventoni Annales fol.

Cl. Ptolema(e)i, Cosmographia in fol.

Strabo de situ orbis in fol.

Pomponius Mela de situ orbis fol.

Joannis Trithemii Chronica fol.

Nauchleri Cronica fol.

Antonii Bonfinii Histo(ria) Hungarica fol.

Historia tripartita Ecclesiastica fol.

Guillimanus de Epis(copis). 4

Teutscher nation Herrligkheitt. 4

Geographia Ecclesiastica Ep(iscop)orum (?).8

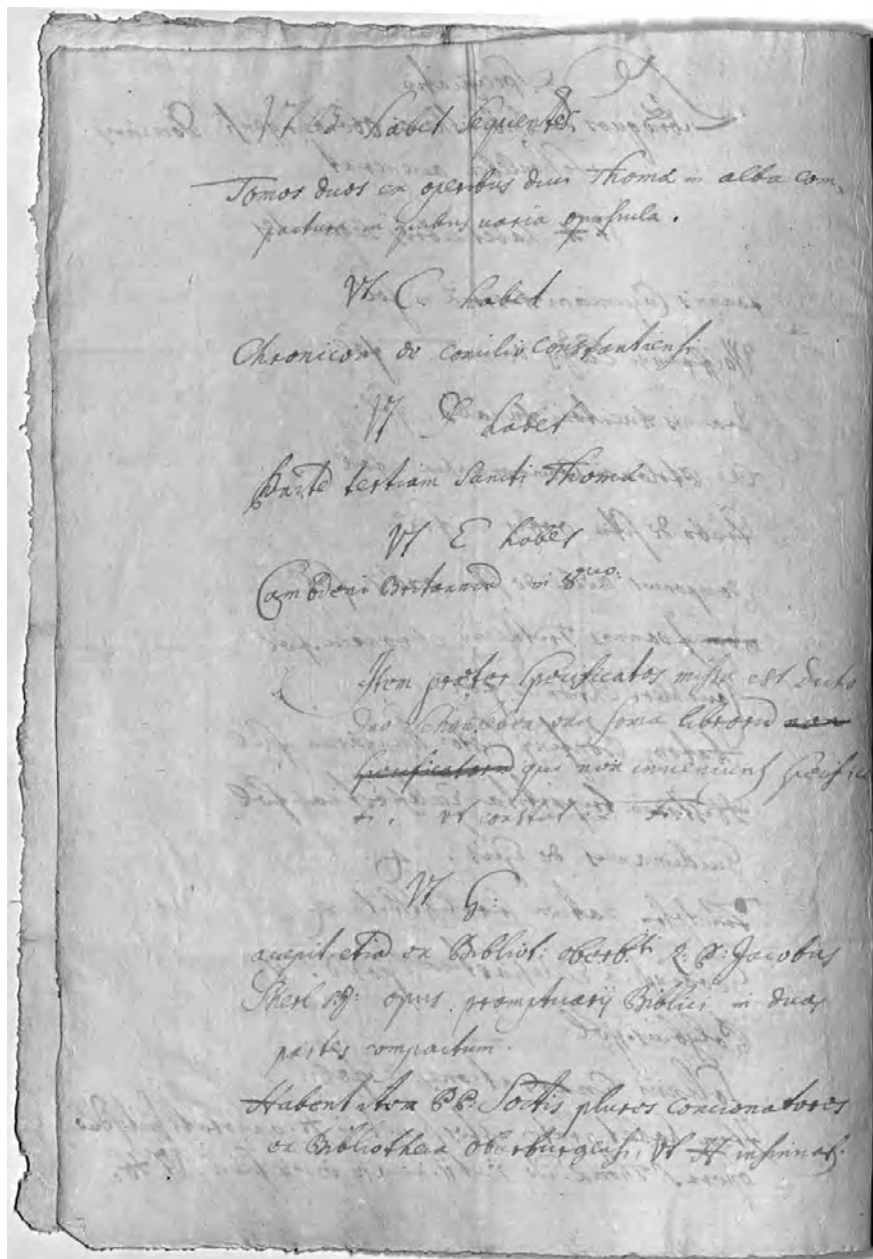
Polybius fol.

Solinni Enarrationes fol.

---

³⁶ Camden William, *Britannia, sive florentissimorum regnorum Angliae, Scotiae, Hiberniae, et insularum adiacentium ex intima antiquitate chorographica descriptio*, 1607.

³⁷ Knjige, ki so v nadaljevanju navedene brez opombe, so bile že identificirane na preteklih straneh, gl. zgoraj.

Smrtnikov osnutek, druga stran.
 Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

Item habet pra(e)ter istos (qui item? in H. annotati sunt) duo opera S. Thomae³⁸ ide(m) 10 et 11 simul 12., 13., 14 simul ut H.

Diplomatični prepis druge strani Smrtnikovega osnutka

Ut B habet sequentes

[Pod B ima naslednje]

Tomos duos ex operibus divi Thoma(e) in alba compactura in quibus varia opuscula.

[Dva zvezka del svetega Tomaža v beli vezavi, kjer so različna dela.]

Ut C habet

[Pod C ima]

Chronicon de concilio Constantiensi.³⁹

Ut D habet

[Pod D ima]

Parte(m) tertiam Sancti Thomae.

Ut E habet

[Pod E ima]

Cambdeni Britannia(m) in 8vo.

Item pra(e)ter specificatos missa est dicto D(omi)no Schönleben una soma libroru(m) qui non inveniunt(ur) specificati. Ut constet ex F.

[Poleg že navedenih je bila omenjenemu gospodu Schönlebnu poslana še množica knjig, ki jih ni med zabeleženimi. Kot je razvidno iz F.]

Ut G

[Pod G]

Accipit etia(m) ex Bibliot(heca) Oberb(urgen)si R(everendus) D(ominus) Jacobus Skerl S. J. opus promptuarii Biblici in duas partes compactum.

Habent item PP soc(ieta)tis plures concionatores ex Bibliotheca Oberburgensi ut H insinuati.

[Prečastiti gospod Jakob Škerl, jezuit, je iz gornjegrajske knjižnice dobil delo: *Promptuarium Biblicum*, vezano v dva dela. Patri jezuitskega kolegija imajo tudi številne pridigarje iz gornjegrajske knjižnice, kot je nakazano pod H.]

---

³⁸ Tj. sv. Tomaž Akvinski.

³⁹ Najverjetneje *Chronicon Paschale*, ki je imenovana tudi *Chronicum Alexandrinum*, *Constantinopolitanum* ali *Fasti Siculi*.

Item Dominus Schönleben habet
sequentes libros.

Friderici Haufea Catechismus in folio
Hostiensis Summa in fol.
della casa Reale di Portogallo. in fol.
R. P. Fr. Alphonsi de Benavides resolu-
tionem de nervo Mexico. in 8^{avo}

Joannis Alendropij practica actionum
1^a et 2^a classis in 8^{avo}

Smrtnikov osnutek, tretja stran.
Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

Diplomatični prepis tretje strani Smrtnikovega osnutka

Item dominus Schönleben habet sequentes libros
 [Gospod Schönleben ima še naslednje knjige]
 Friderici Nausea(e) Catechismum⁴⁰ in folio
 Hostiensis Summa(m)⁴¹ in fol.
 Della casa reale di Portugallo⁴² in fol.
 R.P. Fr. Alphonsi de Benavides resolutionem de novo mexico in 8vo.
 Joannis Oltendropii Practica(rum) actionu(m) 1^{a(c)} et 2da classis in 8vo.

Specificatio librorum: komentar obeh Smrtnikovih zapisov

Prepisana in pravkar predstavljena dokumenta iz Kapiteljskega arhiva sta gotovo povezana z začetki knjižničarstva na Slovenskem, torej s spojoanjem knjig iz določene knjižnice (sicer zasebne) in uporabo tega knjižnega gradiva za strokovno, pravzaprav kar znanstveno snovanje. Dokaz za to so zgodovinopisna in druga s humanizmom navdahnjena dela, ki so ostala za Schönlebno. Zato ne preseneča, da so knjige, s katerimi se srečamo na zgornjih straneh, večinoma zgodovinskega ali geografskega značaja in da gre za antične ali humanistične avtorje, ki jih je Schönleben pri svojem pisanju gotovo uporabljal in iz njih črpal podatke. V 97. fasciklu Kapiteljskega arhiva sta pod št. 22 hranjena dokumenta, za katera ni nobenega dvoma, da sta povezana, čeprav vsebina ni popolnoma enaka. Oba se začeta s *Specificatio librorum*, a se besedilo od tu naprej razlikuje (glej zgoraj). Na prvem, ki ga je na zadnji strani podpisal Gregor Smrtnik (t. i. Smrtnikov izvirnik), je ta uvodna beseda nekoliko daljša in vsebinsko drugačna od tiste, ki jo lahko preberemo na drugem listu (t. i. Smrtnikov osnutek). Iz uvodnega besedila izvirnika izvemo, da je Gregor Jožef Smrtnik v imenu generalnega vikarja v Schönlebnovi knjižnici, ki je z oporoko prešla pod jezuitski kolegij, poiskal knjige iz škofijske knjižnice⁴³ in jih tja vrnil. Temu

40 *Catholicus Catechismus Friderici Nauseae Blancicampiani, episcopi Viennensis Invictissimi Caesaris & c. Ferdinandi a sacris studiis & Consiliis, in catholicum Catechismum libri sex*, 1543.

41 *Henricus a Segusio cardinalis Hostiensis Aurea summa*, 1612.

42 Identifikacija dela zaenkrat ni bila mogoča.

43 Gl. uvodno besedilo. Smrtnik, zanimivo, zapiše, da knjige vrne oziroma prinese nazaj v škofijski arhiv (ne v knjižnico).

sledi seznam knjižnega gradiva, ki se zaključi z že omenjenim podpisom. Na t. i. Smrtnikovem izvorniku je 6 antičnih avtorjev: Kasiodor, Pomponij Mela, Strabon, Polibij, Klavdij Ptolemaj in Ambrozij Teodozij Makrobij. Na t. i. Smrtnikovem osnutku je antičnih del manj, samo štiri: Ptolemaj, Strabon, Pomponij Mela in Polibij. Za razliko od izvornika, v osnutku uvodnega besedila ni. Knjige so razdeljene na razdelke (A, B, C, D, E, F, G, H), nekatere izmed njih uvaja stavek ali dva. Na nekaj mestih je mogoče prebrati tudi opombo o navedeni knjigi (na primer: »in alba compactura, in duas partes compactum« – gl. zgoraj).

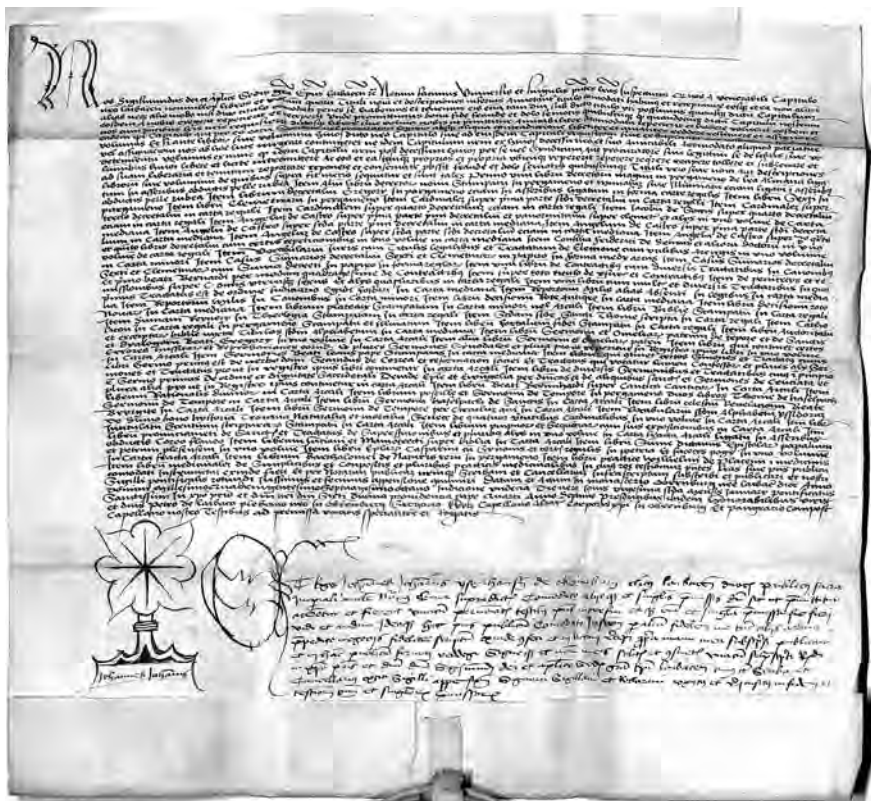
Predstavljena Smrtnikova zapisa se med seboj razlikujeta. Če bi šlo za osnutek in izvornik, bi pričakovali, da so na obeh navedena v glavnem enaka dela, kar pa v tem primeru ne drži. Nekateri naslovi se pojavijo na obeh dokumentih, najdemo pa tudi naslove, ki so napisani le na enem mestu. Samo na t. i. izvorniku so naslednja štiri dela (zapisana so proti koncu seznama): *Bibliotheca homiliarum et sermonum*, Joannis Madonati *Commentarii*, *Germaniae Exegeseos* in Macrobiani Ambrosii Aurelii Theodosii *In Somnium Scipionis*. Na t. i. osnutku je takih del še več: *Geographia Ecclesiastica*, *Chronicon de concilio Constantiensi*, Friderici Nauseae *Catechismum*, Hostiensis *Summa*, Della casa reale, Alphonsi de Benavides *Resolutionem*, Joannis Oltendropii *Practicarum actionum*.

Glede na spremna besedila je navedene knjige očitno mogoče povezati z gornjegrajsko knjižnico, za ustanovitelja katere velja škof Tomaž Hren,⁴⁴ in knjižnico jezuitskega kolegija.⁴⁵ Janez Ludvik Schönleben pa je tista figura, ki stoji med obema ustanovama, ju povezuje ter za svoje delo s pridom izkorišča njune knjižne zaklade. Ob pregledu Terpinovega kataloga iz leta 1655 je mogoče ugotoviti, da je na obravnavanih seznamih kar nekaj del, ki so zavedena v omenjenem katalogu. Če pa preverimo še sezname, ki jih je pripravil P. Simoniti, lahko zaključimo, da gre za knjige gornjegrajske knjižnice, ki so v fond v glavnem prišle prek Petra in Janeza Seebacha, Baltazarja Radliča in Gregorja Žitnika.⁴⁶

44 Pivec Stele, Srednjeveške knjižnice, str. 88; Simoniti, Med knjigami, str. 28; Južnič, Najstarejši knjižnični katalog, str. 10. Problematiko raziskovanja zgodovine zasebnih knjižnic, kamor sodi tudi gornjegrajska, lepo predstavi Anja Dular: Dular, Problematika, str. 17–32.

45 Za jezuitski kolegij v Ljubljani gl. Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach; o knjižnici na kratko Dolinar, Knjižnice, str. 180; o knjižnici in knjižničarjih jezuitskega kolegija v Ljubljani: Južnič, Knjižničarji in knjige, str. 155–166.

46 Prim. Simoniti, Med knjigami, str. 29–44.

Listina iz leta 1478.
Vir: © NŠAL, NŠAL 101, 22. januar 1478.

Nadškofjski arhiv Ljubljana hrani tudi listino iz leta 1478, ki velja za prvi dokument na Slovenskem, povezan s sposojanjem knjig. Prvi ljubljanski škof Žiga Lamberg si je namreč dal sposoditi dela, ki naj bi bila škofjski pisarni v pomoč pri poslovanju.⁴⁷ Če primerjamo predstavljene

47 Simoniti, *Humanizem*, str. 60–61.

sezname knjig in naslove, navedene na listini, ugotovimo, da ni stičnih točk. »Schönlebnove knjige« so bile namreč večinoma zgodovinske in geografske tematike, nekatere antičnega datuma nastanka, veliko renesančnih in humanističnih, manjši del pa je teološke in svetopisemske vsebine, pri čemer izstopa Tomaž Akvinski.

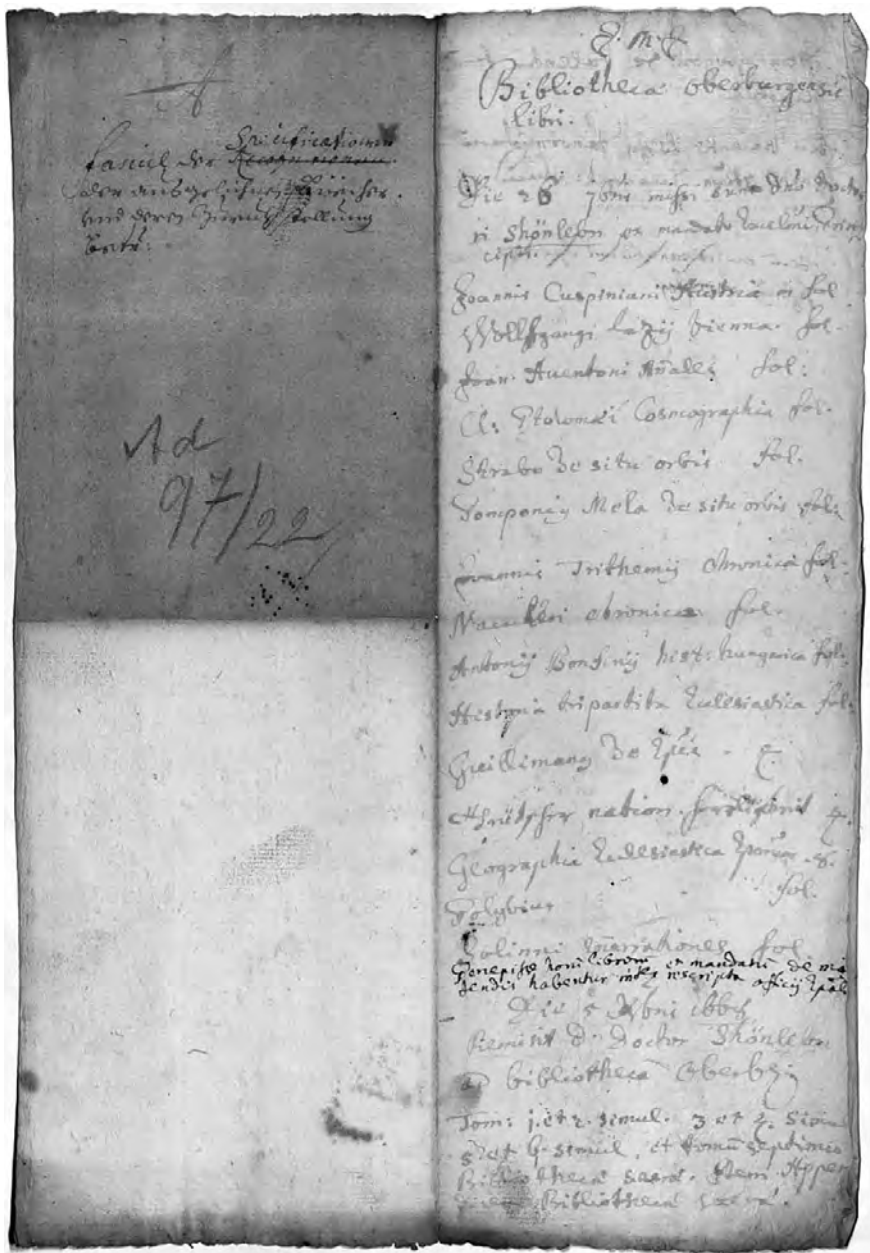
Popis knjig, ki si jih je Schönleben izposodil iz gornjegrajske knjižnice⁴⁸

Diplomatični prepis prve strani popisa izposojenih knjig

Bibliotheca(e) Oberburgensis libri.
Die 26 7bris missi sunt d(omi)no doctori Schönlebni ex mandato Excel(s)mi Principis
Joannis Cuspiniani Austria in fol.
Wollfgangi Lazii Vienna in fol.
Joan. Aventoni An(n)ales fol.
Cl. Ptolema(e)i Cosmographia fol.
Strabo, De situ orbis fol.
Pomponiu(s) Mela, De situ orbis fol.
Joannis Trithemii Chronica fol.
Naukleri Chronica fol.
Antonii Bonfinii Hist. Hungarica fol.
Historia tripartita Ecclesiastica fol.
Guillimanu(s) De epis. 4
Theütscher Nation Herrligkeit 4
Geographia Ecclesiastica Ep(iscop)orum 8
Polybius fol.
Solini enarrationes in fol.⁴⁹
Recepisse noni libroru(m) et mandatu(m) de mitendis habentur [...] inscripta officii Ep(iscop)ali.
Die 5 Xbris ibidem remisit D. Doctor Schönleben ad bibliotheca(m)

⁴⁸ Podrobneje je obravnavan seznam, ki se je ohranil v Kapiteljskem arhivu v fasc. 97, št. 22. Kot je bilo omenjeno že zgoraj, se podoben dokument nahaja tudi v fasc. 96, št. 14.

⁴⁹ Vse knjige, ki so bile na tem seznamu navedene do sedaj, smo že identificirali; gl. zgoraj.

Bibliothecae Oberburgensis libri, prva stran.
Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

Oberb(urgensem)

Tom. 1 et 2 simul 3 et 4. simul 5 et 6. simul et tomu(m) septimu(m) bibliotheca(e) sacra(e) Item appendicem bibliotheca(e) sacra(e).

Diplomatični prepis hrbtni strani popisa izposojenih knjig

Item Gregorii de Valentia tomu(m) quartum.⁵⁰

Item Vincentii Regii Panormitani [...] 3^{tiam} Evangel. Dilud.⁵¹ [...] remissi St. Labaco.

Item infra sunt eidem epistolae Aeneai Sylvii⁵² remissae – prečrtano.

Pravkar predstavljeni dokument vsebuje naslove knjig iz gornjegrajske knjižnice, ki so jih 26. septembra (leto ni zapisano) poslali Schönlebnu, proti koncu strani pa najdemo seznam tistih knjig, ki jih je Schönleben 5. decembra 1668 vrnil, zato predvidevamo, da se je oboje zgodilo istega leta. Sposojanje knjig pa je, kot že omenjeno, potekalo preko Filipa Terpina, kar dokazuje prav ta dokument, kakor tudi tisti, ki je hranjen v fasc. 96, št. 14.⁵³

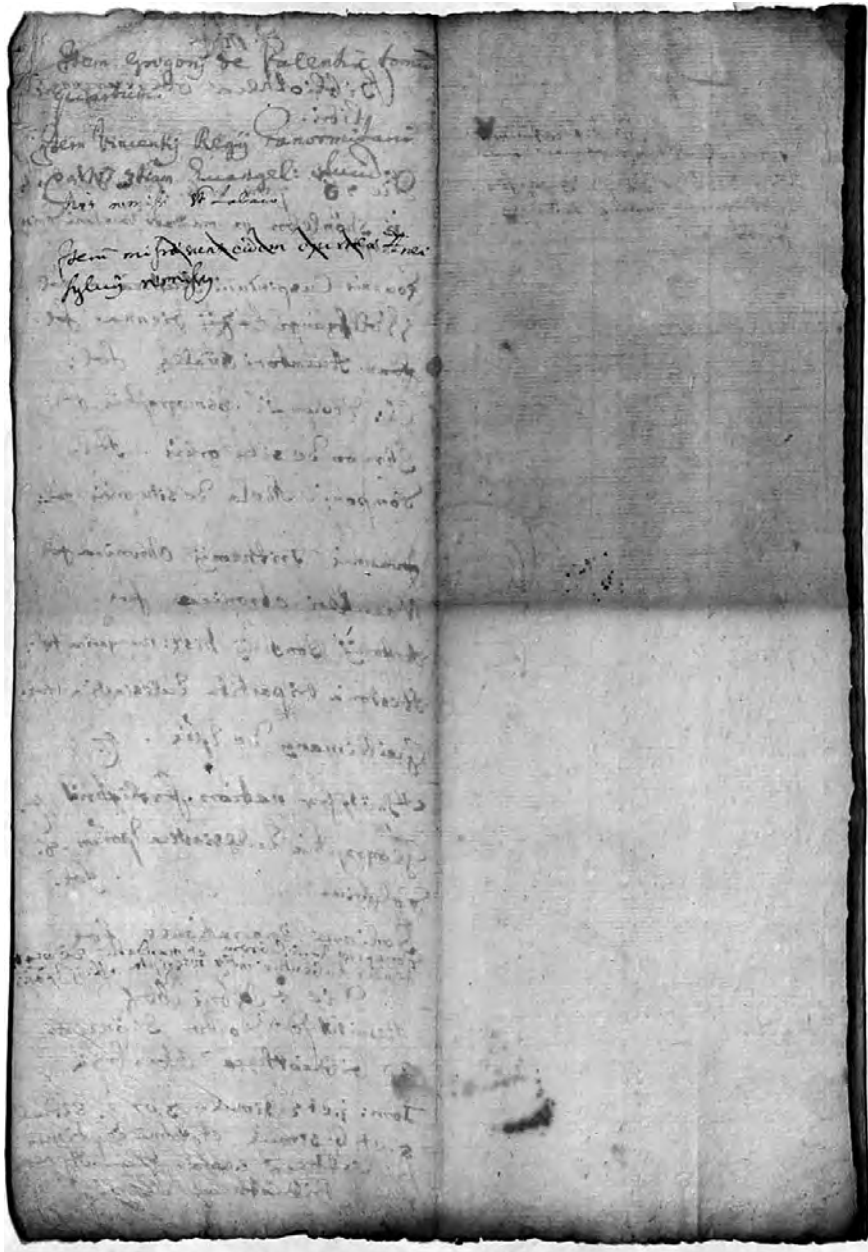
50 Ni jasno, za katero delo Gregorja iz Valencije (ca. 1551–1603) gre; več o njem gl. *New Advent*, Gregory of Valencia. Ker je omenjen četrti zvezek, morda: *Commentariorum theologicorum tomi quatuor. In quibus omnes materiae quae continentur in Summa Divi Thomae explicantur* (1591–1597).

51 *Vincentii Regii Panormitani Societatis Iesu theologi Dilucidationum Euangelicarum*, 1616.

52 Najverjetneje zbirka pisem Eneja Silvija Piccolominija pod naslovom *Epistolae familiares* iz leta 1483.

53 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 185.

Bibliothecae Oberburgensis libri, hrbtna stran.
Vir: © NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

Sklep

V prispevku so podrobneje predstavljeni trije dokumenti, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v fondu Kapiteljskega arhiva (NŠAL, NŠAL 100, fasc. 97 št. 22). Ti nam Janeza Ludvika Schönlebna kažejo kot marljivega znanstvenika, ki se je trudil biti v stiku z vso literaturo, ki mu je bila v danih razmerah na razpolago. To je dosegel z navezovanjem stikov s skrbniki knjižničnega gradiva in sposojanjem knjig, ki so mu v njegovi osebni knjižnici manjkale. V tem prispevku predstavljeno arhivsko gradivo, ki doslej še ni bilo natančneje obravnavano, nazorno orisuje Schönlebnovo vnemo, da kljub dejstvu, da je deloval »na obrobju«, v svoja dela vključi kar največ vedenja, ki mu je bilo v njegovem okolju na voljo. Ob pomembnejših in že večkrat obravnavanih dokumentih (na primer NŠAL, NŠAL 100, fasc. 96 št. 14) se zdi, da je v tem prispevku obravnavani fascikel 97 doslej po krivici ostal v ozadju in ni bil deležen dovolj pozornosti. Čeprav to gradivo potrjuje že znana dejstva, pa mu nekatere nove podrobnosti, ki jih prinaša, dajejo posebno vrednost: lepo zaokroža naše vedenje o Schönlebnu kot zgodovinarju, arhivistu ter knjižničarju in njegovo predano znanstveno delo pokaže še v jasnejši luči. Gradivo fascikla 97 Kapiteljskega arhiva je pomembno tudi zato, ker predstavlja dragocen vir za preučevanje začetkov knjižničarstva na Slovenskem: odstira ozadje nastajanja prvih knjižničnih katalogov in izpričuje, da knjižnice niso bile same sebi namen, ampak so že od vsega začetka služile svojemu osnovnemu namenu – sposojanju gradiva in širjenju vedenja.

Viri in literatura

Arhivski viri

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana (Ljubljana):

Kapiteljski arhiv:

NŠAL 100, fasc. 96, št. 14.

NŠAL 100, fasc. 97, št. 22.

NŠAL 100, fasc. 98, št. 1.

Zbirka listin:

NŠAL 101, 22. januar 1478.

Literatura

Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.

Dolar, France Martin: *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597–1704*. Dissertatio ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana. Ljubljana: Theologische Fakultät Laibach, 1976.

Dolar, France Martin: *Knjižnice skozi stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo (Bibliothecaria, 14), 2004.

Dular, Anja: *Živeti od knjig: zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.

Dular, Anja: Problematika raziskovanja zgodovine zasebnih knjižnic – zanke in uganke = Problems arising when researching the history of private libraries – traps and puzzles. *Knjižnica*, 59/3, 2015, str. 17–32.

Južnič, Stanislav: Knjižničarji in knjige o matematičnih vedah v knjižnici Ljubljanskega jezuitskega kolegija. *Knjižnica*, 49/3, 2005, str. 155–182.

Južnič, Stanislav: Najstarejši ohranjeni knjižnični katalog na Slovenskem – 1. del (ob 325-letnici smrti Filipa Terpina v Trubarjevem letu 2008). *Knjižnica*, 52/1, 2008, str. 7–40.

New Advent: Gregory of Valencia. <http://www.newadvent.org/cathen/07021b.htm> (dostop: 12. 12. 2018).

Pivec Stele, Melita: Srednjeveške knjižnice na Slovenskem. *Knjižnica*, 15/3–4, 1971, str. 87–97.

- Ručigaj, Luka, Deželak Trojar, Monika, Dular, Anja, Svoljšak, Sonja: Katalogi in inventarji Auerspergove knjižnice kot pomniki njenega kulturnozgodovinskega pomena in razvoja skozi čas. *Spomin, II (Memory, II.), Ars & humanitas*, 13/1, 2019, str. 123–150.
- Simoniti, Primož: *Humanizem na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Simoniti, Primož: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice. *Zbornik NUK*, 1. zv. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1974, str. 17–48.
- Smolik, Marijan: Terpin, Filip (1603/4–1683). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi693651/> (dostop: 31. 12. 2018).
- Škrabl, France: Hrenova oznanjevalna dejavnost. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1998, str. 181–198.
- Turk, Josip: Hrenove pridige. *Bogoslovni vestnik*, 18/1–2, 1938, str. 40–73.
- Visočnik, Julijana: Hrenova pridiga ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani. *Studia mythologica Slavica*, 13, 2010, str. 59–74.
- Visočnik, Julijana: Hrenova pridiga ob ustanovitvi kapucinskega samostana v Mariboru. *Arhivi*, 34, št. 2, 2011, str. 455–476.
- Visočnik, Julijana: Tomaž Hren in romarji (pridiga št. IV). *Arhivi*, 36, št. 2, 2013, str. 315–327.
- Visočnik, Julijana: Pridige ob posvetitvah cerkva. *Acta ecclesiastica Sloveniae*, 38. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016, str. 32–60.

Janez Ludvik Schönleben and a Fragment from the Ljubljana Archdiocese Archives

The Ljubljana Archdiocese Archives hold a significant amount of material related to Janez Ludvik Schönleben's activity and life. This article examines a fragment from the Cathedral Chapter Archives that the professional community is already passingly familiar with, but it has not yet explored its content in detail. The documents examined have already been cited several times as proof of library activity and as one of the earliest testimonies to borrowing volumes from the Gornji Grad Episcopal Library, but significantly less attention (or none at all) has been dedicated to the content of these lists. To make all three documents publicly accessible in full, they are transcribed here, and the accompanying and connecting text is translated where needed. The works that were available for borrowing are identified (wherever possible) in the notes. This provides not only insight into borrowing and returning books held by the library in Gornji Grad, but also information on which books Schönleben borrowed and which ones were key to his scholarly work. This list of books borrowed mostly included historical and geographical works by classical and humanist authors, some theological material (especially writings by Thomas Aquinas), and a few sermons.

JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI SCHÖNLEBNOVE PRIREDBE LEKCIONARJA (1672) V RAZMERJU DO PROTESTANTSKE TRADICIJE TER ČANDEK-HRENOVE IZDAJE IZ LETA 1612

Majda Merše

Uvod

Primerjava Schönlebnove izdaje lektionarja *EVANGELIA INU LYSTUVI* kot edinega njegovega ohranjenega dela v slovenščini¹ z odlomki iz Dalmatinove *Biblije*, ki je bila za katoliške duhovnike dovoljen zgled in vir tudi v ideološko zaostrenem protireformacijskem obdobju, kaže številne jezikovne odmike od nje, hkrati pa v veliki meri skladnost s predhodno Čandek-Hrenovo izdajo iz leta 1612. Nanjo so opozarjale vse dosedanje obravnave. Jezikovne spremembe, ki so zaznavne na vseh ravneh jezikovne zgradbe, je utemeljevalo in uokvirjalo Schönlebnovo prepričanje, da je treba ostajati na poti tradicije,² hkrati pa upoštevati govorno realnost. Ta je vključevala narečno različnost, razvojno dosežene spremembe in prepoznavne tendence rabe, med katerimi je bil posebej opazen odpor do prevzetih besed, hkrati pa ob bolj ali celo splošno uveljavljenih pristajanje na njihovo rabo, zlasti če ni bilo na voljo dobro znanih domačih sopomenskih nadomestil. Schönleben je svoja stališča predstavil v uvodnem dodatku k lektionarju, naslovljenem »Praemonitio ad lectorem« (»Opozorilo bralcu«).³

V dosedanjih obravnavah poprotestantskih izdaj evangelijev in listov je bilo opozorjeno na veliko število jezikovnih sprememb, zaznanih v primerjavi z Dalmatinovo *Biblijo* kot osrednjim dosežkom protestantskega obdobja. Najtemeljitejši prikaz jezikovnih značilnosti posameznih izdaj lektionarja, ki so se zvrstile od leta 1612 dalje, je prispeval Breznik v znani

---

1 Na to dejstvo v monografiji, namenjeni prikazu Schönlebnovega življenja in dela, posebej opozarja M. Deželak Trojar (Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 387).

2 To po njegovem prepričanju ohranja razumljivost besedila, upoštevanje govornih pojavov, kot je redukcija, pa bi jo otežilo (Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem*, str. 170).

3 Vsebinsko ga je natančneje predstavil Ahačič (Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem*, str. 169–175).

razpravi *Literarna tradicija v Evangelijih in listih*.⁴ Glede jezikovne odvisnosti od protestantske tradicije in odmikov od nje je posebej temeljito predstavil Čandek-Hrenovo izdajo iz leta 1612, ki jo je pri svoji priredbi kot osnovni zgled upošteval tudi Schönleben. Ob njegovi izdaji posebej opozarja na (manjše) odmike od Čandek-Hrenove izdaje pri izbiri besedja ter na nekaj drugih jezikovnih posebnosti, pa tudi na jezikovnosistemsko nedorečenost odlomkov, ki jih je neposredno prirejal po Dalmatinu. Predstavlja jo kot vezni člen v nizu izdaj lekcionarjev, ki so se zvrstile v treh stoletjih (od začetka 17. do začetka 20. stoletja).

Rigler je v monografiji *Začetki slovenskega knjižnega jezika* presojal zlasti jezik Čandek-Hrenovega, posredno pa tudi Schönlebnovega lekcionarja kot prvih protireformacijskih katoliških del predvsem glede na način zapisovanja jata, dolgega padajočega o-ja ter glede zajetja drugih narečnih (zlasti glasovnih) potez.⁵ Obravnavi je dodal obsežen seznam prevzetih besed, ki so bile v Čandek-Hrenovem lekcionarju (po njegovem zgledu večinoma tudi v Schönlebnovi priredbi) nadomeščene z besedami domačega izvora. V okviru obravnavane problematike so ga zanimali predvsem odmiki od protestantske knjižnojezikovne norme, kakršno izkazuje Dalmatinova *Biblija*. Ponazarja jih z zgledi iz Čandek-Hrenove priredbe, ki v primeru skladnosti veljajo tudi za Schönlebnovo izdajo, ne navaja pa jezikovnih razlik med obema priredbama, niti ne opozarja na Schönlebnovo razlikovalno prakso.

Namen tokratne obravnave je po ravninah jezikovne zgradbe zaporedno predstaviti osnovne jezikovne značilnosti Schönlebnove izdaje lekcionarja, tako tiste, ki se ujemajo s Čandek-Hrenovo izdajo, kot tiste, ki se od nje razlikujejo, hkrati pa primerjalno s slovenskim knjižnim jezikom 16. stoletja, zlasti z jezikovno najbolj ustaljeno in normativno vplivno Dalmatinovo *Biblijo*, opozoriti na razvojno uresničene spremembe.

⁴ Breznik, *Literarna tradicija*, str. 170–174, 225–230, 279–284.

⁵ Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, str. 209–215.

Pisava in pravopis

Pisne razlike

Schönlebnova jasna zavest o različnosti glasov *i* in *j*, *u* in *v*, *s* in *z* ter *š* in *ž* (torej dveh samoglasniško-soglasniških in dveh soglasniških parov) je bila trdna osnova za njihovo dokaj ustaljeno pisno razlikovanje, v primerih izenačenega zapisa pa je k njihovi razumljivosti prispevalo sobesedilo.⁶ Tako v Čandek-Hrenovi kot v Schönlebnovi priredbi lekcionarja se kaže več odmikov od Dalmatinovega in Bohoričevega pisnega sistema. Po pogostosti izstopajo zapisi glasu [s] s »sf«, »ff« ali »ß«, ki je zlasti pri zapisu končnega [s] pogosto uporabljen grafem. Deloma vezano na posebne položaje se jima pridružujeta še zapisa s »s« in »f«. Vse naštete načine zapisa glasu [s] je mogoče zaslediti tudi v protestantskih besedilih, obstaja pa razlika glede njihove pogostnostne razvrstitve, ki se prav tako spreminja od pisca do pisca, občasno pa celo od enega dela posameznega pisca do drugega, zlasti če pripadata različnim obdobjem (v Trubarjevem prevodu celotne *Nove zaveze* se grafemi za glas [s] pogostnostno razvrščajo takole: »f, s, ff, ß, sf«, v Dalmatinovi *Bibliji* pa: »f, ff, sf, s, ß«.⁷

Medsebojne primerjave odlomkov iz Dalmatinove *Biblije* s Čandek-Hrenovo in Schönlebnovo priredbo nakazujejo tudi razlike v zapisu *l'* in *n'*, *i* in *j* ter *u* in *v*. Po pogostosti posebej izstopa Schönlebnova raba velikega »J« na začetku imen. Na primer: v Dalmatinovi *Bibliji* »Ierusalem /.../ Iesus /.../ Ieriha«⁸ – v Čandek-Hrenovi priredbi »Iefus /.../ Iogre /.../ Ierufalem /.../ Ieriho«⁹ – v Schönlebnovi pa »Jesus /.../ Jogre /.../ Jerufalem /.../ Jeriho«.¹⁰

Druga posebej opazna in hkrati razlikovalna značilnost obeh lekcionarjev iz 17. stoletja je pogostejša raba naglasov. Rigler je ob Čandek-Hrenovi priredbi opozoril na zapise naglašene jata z »é«,¹¹ pa tudi, da zapis »é« (oziroma *e* z ostrivcem) ne označuje več samo določenega ejevskega glasu

6 Nanjo kažejo zapisana opažanja v »Praemonitio ad lectorem« (Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. (A7b–A8)).

7 Merše, Jakopin, Novak, Fonološki sistem, str. 335.

8 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 42b.

9 Čandek in Hren, *EVANGELIA INU LYSTVVI*, str. 34b.

10 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 71–72.

11 Prevladujočemu zapisu jata z »é« se v obeh priredbah pridružuje občasna različica »éj«, na primer »déjl«.

(na primer naglašnega jata), ampak kateri koli naglašeni ejevski glas; da se ostrivec (') pojavlja tudi na vseh drugih samoglasnikih; da ne označuje vedno naglasnega mesta ter da krativec (˘) opozarja na polglasniški izgovor.¹² Na primer: zapise (1.) »*mrejsa*«, (2.) »*Mestu*«, (3.) »Luzh v' *temmi* fvejti, inu *temme* je néfo priele« iz Dalmatinove *Biblije*¹³ v Čandek-Hrenovem in Schönlebnovem lekcionarju¹⁴ nadomeščajo (1.) »*mrésha*«, (2.) »*Méftu*«, (3.) »Luzh v' *tèmmi* fvejty, inu *tèmmi* je néfo sapopadle«.

Na bogatejšo opremljenost z naglasi kot na značilnost Čandek-Hrenove in Schönlebnove priredbe je mogoče primerjalno pokazati že s krajšim besedilnim odlomkom, kjer priložnosti za nove naglase nastajajo tudi z deloma spremenjeno ubeseditvijo. Na primer:

DALMATIN

INu Zajhni fe bodo godili na Sonci, inu na Luni, inu na Svesdah, inu na Semli bo Ludem britku, de bodo zagovali, Morje inu valuvi bodo šhuméli, inu Ludje bodo na shivotu fahnili od straha inu zhakanja *téh* rizhy, katere imajo priti na Semlo. Sakaj tudi Nebeske mozhy fe bodo gibale. Inu tedaj bodo ony vidili Synu tiga *Zhlovéka* prideozh v' oblaki /.../ Kadar fe pak letu sazhne goditi, taku gledajte gori, inu vsdignite gori vashe glave, satu, ker fe vashe odreshitvu *pèrblishuje*.¹⁵

ČANDEK-HREN in SCHÖNLEBEN

Se bodo zhudešfa godila na Sonci, inu na Luni, inu na *Svésdah*, inu na Semli bo *Ludém* britku pred tem šhumenjem tiga Morja, inu Valuvi: Inu Ludje bodo na shivotu fahnili od straha, inu zhakajnja *téh* rezky, *katere* imajo priti zhes *viúff volèn* Svej: sakaj tudi *Nebéške* mozhy fe bodo gibale: inu *tédaj* bodo ony vidili Synu tiga *Zhlovéka* prideozhiga v' oblakih /.../ *Kadár* fe pak *letú* sazhne goditi, taku *glédajte*, inu vsdignite gori vashe glave: sakaj vashe odreshitvu fe *pèrblishuje*.¹⁶

¹² Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, str. 210–212.

¹³ Dalmatin, *Biblia*, str. III, 33 (1. zgled), str. III, 7 (2. zgled), str. III, 47 (3. zgled).

¹⁴ Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 106b (1. zgled), str. 9b (2. zgled), str. 12b (3. zgled) in (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 208 (1. zgled), str. 15 (2. zgled), str. 21 (3. zgled).

¹⁵ Dalmatin, *Biblia*, str. III, 44a.

¹⁶ Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 5. Schönlebnova priredba odlomka izkazuje le dve spremembi, ki pa ne zadevata rabe naglasov: pri prvi gre za popravek napačnega zapisa »rezky« → »rezhy«, pri drugi pa za zamenjavo sedanjika z dogajalno bolj razvidnim

V primerljivih odlomkih iz Dalmatinove *Biblije* in Čandek-Hrenove priredbe, skladno z njo pa tudi Schönlebnove, so naglašene besede v razmerju 4: 13. Obsežnejša primerjava Schönlebnove priredbe s Čandek-Hrenovo pa kaže, da je Schönleben besede večkrat še dodatno opremil z naglasi, onaglašenost pa mestoma tudi spreminjal.

Pravopisne razlike

Pisnim razlikam je mogoče pridružiti prav tako primerjalno ugotovljene pravopisne. Med osnovne tovrstne razlike spada neenaka raba velikih črk. Obe priredbi lektionarja iz 17. stoletja se od prakse v Dalmatinovi *Bibliji* opazno razlikujeta po zapisu samostalnika *Gospod* v vlogi poimenovanja Boga oziroma Kristusa kot ene od božjih oseb. Na primer: »Veffelite fe v'GOSPVDI vfelej« v Dalmatinovi *Bibliji*¹⁷ → v Čandek-Hrenovi in Schönlebnovi priredbi pa »Vešelite fe v'Gospudu vfelej«.¹⁸

Oddaljitve so zaznavne tudi pri zapisu samostalnikov z veliko začetnico, ki zaradi nepopolne systemske urejenosti v protestantskih delih (tudi v Dalmatinovi *Bibliji*) ni mogla delovati vzorčno oziroma predpisovalno. Iz odlomkov, ki jih je Schönleben neposredno prirejal po Dalmatinovi *Bibliji*, je razvidno, da je zapise mestoma skušal poenotiti, kar je med drugim povzročilo nadomestitev velikih začetnic z malimi. Na primer:

DALMATIN

Pèrpravite tige *GOSPVDA* pot, inu porounajte njegove ftese. Vfe *Doline* imajo napolnene biti, inu vfe *Gorre* inu *Hribi* imajo ponishani biti /.../.¹⁹

SCHÖNLEBEN

Popravite *Gospudov* pot, inu porovnaite niegove ftefé. V'fe *doline* imajo napolnjene biti, inu v'fe *goré* inu *hribzi* imajo ponifhani biti /.../.²⁰

prihodnjikom: »fe pak letú *sazhne goditi*« → »fe pak letú *bo fazhelu goditi*« (Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 2–3).

17 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 108b.

18 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 7 in Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 7. Zgled iz Schönlebnove priredbe izkazuje spremembo zapisa glasu [s]: »Veffelite fe«.

19 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31b.

20 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 11.

Schönlebnova priredba lekcionarja izkazuje (bodisi skladno s Čandek-Hrenovo izdajo ali neodvisno od nje) ohranjanje imen v tuji obliki, hkrati pa je zaznavna (redkejša) uporaba podomačene različice: na primer »Petrus« in »Philipp«. Sklanjatev se prilagaja različnemu razumevanju končnice (kot končnice ali kot dela osnove): »Petrus Petra« (v Dalmatinovi *Bibliji* »Peter Petra«) ali »Joannes Joannesa«. Na primer: »je on k'njemu rekàl: Hodi sa mano. *Peter* pak fe je okuli obèrnil«²¹ → »VVnim iftim zhařsu, je Iesus h'*Petru* rékal: Hodi sa mano. *Petrus* pak fe je osèrl«.²²

Med pravopisne razlike spada tudi neenaka raba ločil, zlasti vejice. Tudi glede tega praksa v Dalmatinovi *Bibliji* ni mogla biti dokončno usmerjevalna. Pri obeh mlajših priredbah daje raba vejice vtis še manjše doslednosti in posledično tudi neenakosti. Razlike je mogoče zaslediti že na prvi strani obeh priredb. Na primer: »nikar v'kregu inu v'nydu«²³ → »nikar v'supèrřtvah, inu v'kujajnu«.²⁴

Manjše, hkrati pa značilno in opazno neskladje ustvarja tudi raba opuščaja na besedotvorno neupravičenem mestu. Po glasovni analogiji je tako v Čandek-Hrenovi kot v Schönlebnovi priredbi z opuščajem pogosto ločen začetek zloga oziroma besede, ki se glasovno ujema s predlogom v predložni zvezi oziroma s predlogom v vlogi predpone. Na primer: v Dalmatinovi *Bibliji* »ony fo fe filnu bali«²⁵ – v priredbah iz 17. stoletja pa: »ony fo fe *s'wali* s'prevelikim řtrahom«.²⁶ Tovrstne hiperkorekture so še pomnožene v Schönlebnovih samostojno prirejenih odlomkih. Na primer:

DALMATIN

Tedaj fe je Boshja beřředa *k'Ioannesu* /.../ řturila, *v'pufzhavi* /.../ Vfe Doline imajo napolnene biti, inu vfe Gorre inu Hribi imajo ponishani biti, inu kar je kriviga, tu ima srounanu biti /.../.²⁷

21 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 60.

22 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 15b in (s spremembama »Iesus« → »JESUS« in »h'Petru« → »h Petru«) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 26.

23 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 78 [= 87].

24 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 3 in Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 1.

25 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31.

26 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 10 in (brez sprememb) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 16.

27 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31b.

SCHÖNLEBEN

fe je Gofpudova befféda fturila *k'Joannesu /.../ v'pushavi /.../ V'fe* doline imajo napolnjene biti, inu *v'fe* goré inu hribzi imajo ponifhani biti, Inu kar je kriviga tu bo *s'rounanu /.../*.²⁸

Glasoslovne razlike

Primerjava odkriva tudi več razlik glasoslovnega značaja, ki kažejo na vpliv govornega jezika, čeprav se je Schönleben v uvodu izrekel za upoštevanje tradicije pri zapisu, za upoštevanje govora okolja pa le pri izgovoru.²⁹

Razlike se najpogosteje kažejo pri odrazih za dolgi naglašeni jat (v Dalmatinovi *Bibliji* na primer »en Slushabnik te *Obrejse*«,³⁰ v Čandek-Hrenovi in Schönlebnovi priredbi pa »en Slushabnik te *Obrése*«)³¹ in za kratki jat (na primer v Dalmatinovi *Bibliji* »Vfe *rizhy*«,³² v obeh priredbah iz 17. stoletja pa »Vfe *rezhy*«),³³ za dolgi padajoči o (v Dalmatinovi *Bibliji* na primer »Inu on je *odguvoril*«³⁴ → »Inu on je *odgovuril*«)³⁵ ter pri nekaterih glasovnih skupinah, ki se bodisi poenostavljajo ali spreminjajo (na primer šč → š, čr → č, redkeje pa tudi čk → šk) itd. Rigler tovrstne spremembe razlaga kot posledico opuščanja doljenjskih elementov in povečanega vpliva govora Ljubljane.³⁶

Razlike glasoslovnega značaja so množili vplivi govorno uveljavljenih procesov, kot na primer labializacije, akanja, preglashvanja, redukcije itd. Na primer: »pred *Bugom /.../ sa vafho* volo«³⁷ → »pred *Bugam /.../ sa vafha* vola«.³⁸ Na

28 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 10–11.

29 Prim. »Praemonitio ad lectorem« (Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. (A7a)).

30 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 78b [= 87b].

31 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 4b in (brez sprememb) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 4.

32 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 47.

33 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 12b in Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 21.

34 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 47b.

35 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 7b in Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 8.

36 Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, str. 213. V isti sklop spadajo tudi zamenjave tipa »doma« → »damá« oziroma »domou« → »damú«, »Ieffsou koren« (Dalmatin, *Biblia*, str. III, 88a) → »Ieffeu korén« (Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 4b in (brez sprememb) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 4).

37 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 111.

38 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 57. Primera sta iz Schönlebnove samostojne priredbe odlomka.

Schönlebnovo »Opozorilo bralcu« na uvodnih straneh lekcionarja.
Vir: © NUK, Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, 1672.

nihanje med knjižnojezikovno tradicijo in govorjenim jezikom zgovorno kažejo vse številnejši zapisi obrušeni predpon v nasprotju z redkejšimi v 16. stoletju, opazni pa so tudi primeri obratnih zamenjav. Na primer: »Ieft ga dèrshim, inu ga nezhem *ispufłiti*«³⁹ → »fem ga dèrřhala, inu ga nozhem *řpufłiti*«.⁴⁰

Oblikoslovna neskladja

Schönlebnova priredba lektionarja v primerjavi z odlomki iz Dalmatinove *Biblije* izkazuje številne razlike oblikoslovnega značaja (večinoma skladno s Čandek-Hrenovo). Te zadevajo vse pregibne besedne vrste. Tudi tovrstne spremembe pogosto nastopajo v povezavi z drugovrstnimi.

Ena izmed posebej opaznih, že omenjenih⁴¹ razlik med različico knjižnega jezika 16. stoletja, kakršno izkazuje Dalmatinova *Biblija*, in jezikom lektionarjev iz 17. stoletja je nesklanjanje imen v Čandek-Hrenovi in Schönlebnovi priredbi. Na primer: »Pojdimo tjakaj do *Betlehema*«⁴² → »Pojdimo tjakaj do *Betlehem*«.⁴³

Med pogosteje zaznavne spremembe spadajo tudi nadomestitve množine, uporabljene v vlogi dvojine, z dvojino, ki jo lahko izkazujeta obe sestavini zložene glagolske oblike (pomožni glagol in deležnik) ali le ena sama. Opazna pa je tudi odstopajoča in hkrati neenotna Schönlebnova izbira, ki kaže, da je bila pri njem raba dvojine (verjetno tudi zaradi vpliva govorjenega jezika) občasno manj dosledna.

DALMATIN⁴⁴

1. Moj Syn, řakaj ři ti *řam* letu řturil? Pole, tvoj Ozha inu jeřt řva tebe řřhalořtjo *řřkala*. Inu on je djal *řnyma*: Kaj je, de řte mene *řřkali*? *řevęřte* li, de jeřt moram řiti, v řém, kar je moja Ozhéta?

2. Kadar je pak Iesus raven Galilejřkiga Morja hodil, je řagledal dva Brata /.../ Inu on je *řnyma* rekal: *Hodita* řa mano, inu jeřt řozhem *vaju* řturiti, de *řota Ribizřa* řéh řhlovékou.

39 Dalmatin, *Biblia*, str. I, 332b.

40 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 325.

41 Breznik, Literarna tradicija, str. 227–228.

42 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31.

43 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 11 ter (s spremembo »Betlehem« → »Betlèhem«) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 18.

44 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31b (1. zgled), str. III, 4b (2. zgled).

ČANDEK-HREN⁴⁵

1. Syn, hzhemu fi ti *nama* letú fturil? Polé, tvoj Ozha inu jeft *fva* tebe s'shaloftjo *yškala*. Inu on je rékal *k'nyma*: Kaj je tu, de *sta* mene *yškala*? *Nevésta* li, de jeft morem biti v'tém, kar je mojga Ozhéta?

2. kadàr je Iesus ravèn Galilejškiga morja hodil, je saglédal dva brata /.../ Inu on je *k'nyma* rékal: *Hodite* sa mano, inu jeft hozhem *vaju* fturiti, de *bota Ribizha* téh zhlovékou.

SCHÖNLEBEN⁴⁶

1. Syn, hzhemu fi ti *nama* letú fturil? Polé, tvoj Ozha inu jeft *fmo* tebe s'shaloftjo *yškala*. Inu on je rékal *knyma*: Kaj je tu, de *sta* mene *yškala*? *Nevésta* li, de jeft morem biti v'tém, kar je mojga Ozhéta?

2. kadàr je Iesus ravèn Galilejškiga morja hodil, je saglédal dva brata /.../ Inu on je *k'nyma* rékal: *Hodite* sa mano, inu jeft hozhem *vas* fturiti, de *bota Ribizha* téh zhlovékou.

Zaimkovno problematiko zadeva nadomestitev povratnega osebnega zaimka »sebe« iz Dalmatinove *Biblije* z obliko osebnega zaimka »jaz«, kar je lahko bodisi posledica nepoznavanja ali neustaljenosti pravil rabe prvega. Na primer: »imam pod *fabo* Sholnerje«⁴⁷ → »imam pod *mano* Sholnérje«.⁴⁸ Razlike ustvarja tudi neuskrajena izbira polne oziroma naslonske oblike osebnega zaimka (na primer *tebe* → *te*), ki jo pogosto povzročajo besedno-redne in druge preureditve.

V okvir glagolskega oblikoslovja spadajo primerjalno odkrite ubese-dovalne razlike, ki zadevajo vid in vrstnost glagolskega dejanja, izražanje trpnosti ter naklonov in časov, pa tudi razmerje med nedoločnikom in namenilnikom. Zamenjave tečejo bodisi v smeri od nedovršnega k dovršenemu členu (tvorbena povezanega) vidskega nasprotja (na primer *buditi* (*koga*) → *zbuditi* (*koga*)) ali obratno (na primer *pergoditi se* → *goditi se*) (1. zgled). Z zamenjavami nakazana vidska nasprotja navadno nastopajo v funkciji vidskih parov, občasno pa tudi v vlogi drugačnih razmerij, na primer med dovršenim dejanjem in posledičnim stanjem (2. zgled) itd.

⁴⁵ Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 22b (1. zgled), str. II, 2 (2. zgled).

⁴⁶ Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 44 (1. zgled), str. 271 (2. zgled).

⁴⁷ Dalmatin, *Biblia*, str. III, 6b.

⁴⁸ Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 25b ter (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 51.

Zamenjave hkrati kažejo na ustaljenost vidskega sistema in na obvladovanje načinov tvorbe vidskih nasprotij. Na primer:

DALMATIN⁴⁹

1. Letu *se je pèrgudilu* v'Betabari, na uni ftrani Iordana, ker je Ioannes kàrfzhoval.
2. Ona [luč] je bila na Svejti /.../ inu Svejt je *nej snal*.

ČANDEK-HREN in SCHÖNLEBEN⁵⁰

1. Letú *se je godilu* v'Bethanij na uni ftrani Iordana, kér je Ioannes kàrfzhoval.
2. Ie bil [Bog] na Svejti /.../ inu ta Svejt ga *nejšposnal*.

Schönlebnova priredba lektionarja se (navadno skladno s Čandek-Hrenovo) od Dalmatinove *Biblije* oddaljuje tudi z izbiro variantnega načina izražanja trpnika. Na primer: »INU kadar je bilu offem dny minilu, de *se je tu Déte obrésalu*, je njega Ime bilu imenovanu, IESVS«⁵¹ → »kadar fo bily offem dny dopolnjeni, de *bi tu Déte imélu obrésanu biti*, je njega Imé bilu imenovanu, IESVS«.⁵² Obe priredbi nekajkrat razlikovalno izkazujeta trpniško strukturo v nasprotju z ubeseditvijo posledičnega stanja, izpričano v Dalmatinovi *Bibliji*: »inu fo nafhli Mario inu Iosefa, inu tu Déte, de *je leshalu* v'Iaflih«⁵³ → »inu fo nafhli Mario inu Iosepha, inu tu Déte v'jaflih *poloshenu*«.⁵⁴

Neskladja ustvarja tudi naklonska različnost oziroma ubesedenost različnega odnosa do glagolskih dejanj, dogajanj in stanj: na primer povednega in velelnega ali povednega in pogojnega. V Dalmatinovi *Bibliji* je glagolski

49 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 47b (1. zgled), str. III, 47 (2. zgled).

50 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 8 (1. zgled), str. 13 (2. zgled) in Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 9 (1. zgled), str. 21 (2. zgled). Pri prvem zgledu se Schönlebnova priredba od Čandek-Hrenove razlikuje le v zapisu »Letú« → »Letú«, pri drugem pa po zapisu »Ie« → »Je«. Pri drugem zgledu je razlika, ki jo zrcali spremenjeni spol predmeta, posledica zamenjave predmeta, uresničene z metaforizacijo na osnovi podobnosti: *Bog = luč*.

51 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31.

52 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 19b ter Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 38. Priredbi se razlikujeta le po zapisu imena »IESVS« → »JESUS«.

53 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31.

54 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 11 ter Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 18. Priredbi se razlikujeta le po glaslovni korekturi »fo nafhli« → »fo nefhli« in zapisu imena »Iosepha« → »Jofepha«.

dogodek predstavljen v povednem naklonu kot dejstvo, v Čandek-Hrenovi in Schönlebenovi priredbi pa v pogojnem naklonu kot nekaj umišljenega, še ne uresničenega: »Kar je kuli pak poprej šapifsanu, tu je nam k'navuku šapifsanu, de my fkusi volnu potèrpenje inu trofht tiga pifma, vupanje *imamo*.«⁵⁵ → »Kar je kuli pišanu, tu je nam k'navuku šapifsanu: de *bi* mi fkusi potèrplejnje, inu tashejne tiga pifma, vupanje *iméli*.«⁵⁶

Poleg naklonske različnosti se kažejo tudi razlike v načinu izražanja hotenja (oziroma njegovih nians), ki ga slovnična teorija obravnava kot eno izmed skladenjskih naklonskih kategorij.⁵⁷ Nujnost oziroma zahteva je lahko v Dalmatinovi *Bibliji* in obeh priredbah (skladno ali razlikovalno) izražena na enega izmed dveh uveljavljenih načinov: z velelnikom glagola ali s pomočjo pomensko nepopolnega, naklonsko rabljenega glagola *imeti*. Na primer:

DALMATIN⁵⁸

1. Ti *imašb* tvojga blishniga *lubiti*, kakòr fam febe.
2. *BODite* vafhe Ledovje opaffane, inu vafhe Lefzherbe gorezhe:

ČANDEK-HREN in SCHÖNLEBEN⁵⁹

1. *Lubi* fuojga blishniga, kakòr fam febe.
2. V'Vnim iftim zhaffu, je Jesus k'fvoim Jogrom rékal: vafhe ledje *imajo biti* opaffane, inu gorézha svetila u'vafhah rokah.

V obeh lekcionarijih iz 17. stoletja je navadno skladno, občasno pa medsebojno razlikovalno mogoče zaznati izbiro drugačnih in/ali drugopomenskih časovnih oblik kot v Dalmatinovi *Bibliji*.⁶⁰ Schönleben se je v prid pripovedne jasnosti namesto za večfunkcionalni sedanjik raje odločal

55 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 78b [= 87].

56 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 4 ter Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 3. Schönlebenova priredba se od Čandek-Hrenove razlikuje po zapisih »bi« → »by« in »fkusi« → »skusi«.

57 Prim. Toporišič, *Slovenska slovnica*, str. 494–497.

58 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 78 [= 87] (1. zgled), str. III, 39 (2. zgled).

59 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 26b in (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 52 (1. zgled). Drugi zgled je iz Schönlebenove samostojne priredbe odlomka (Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 35).

60 Na občasno popravljanje časov v Čandek-Hrenovi (in skladno z njo tudi v Schönlebenovi) izdaji evangelijev in listov je opozoril že Breznik (Breznik, *Literarna tradicija*, str. 228). Tovrstne spremembe naj bi po njegovem mnenju spodbudilo upoštevanje *Vulgate* kot prevodnega zgleada.

za prihodnjik ali preteklik. V okviru samostojno prirejenih odlomkov pa je mogoče zaslediti tudi primere, kjer je namesto prihodnjika uporabil sedanjik s splošno veljavnim pomenom. Na primer:

DALMATIN⁶¹

1. Inu tedaj bodo ony vidili Synu tiga Zhlovéka prideozh v'oblaki /.../ Kadar fe pak letu *sazhne goditi*, taku gledajte gori, inu vsdignite gori vafhe glave, satu, ker fe vafhe odrefhitvu pèrblishuje.
2. Pojdita tjakaj, inu povejta supet Ioannefu, tu, kar *vidita* inu flifhita:
3. Satu bodite tudi vy pèrprauleni. Sakaj Syn tiga Zhlovéka *bo prijsàl*, v'tej uri, v' kateri fe vam nesdy.

ČANDEK-HREN⁶²

1. inu tèdaj bodo ony vidili Synu tiga Zhlovéka prideozhiga v'oblakih /.../ Kadàr fe pak letú *sazhne goditi*, taku glédajte, inu vsdignite gori vafhe glave:
2. Pojdita tjakaj, inu povejta supet Ioannesu, tu, *kar vidita inu flifhita*:
3. –

SCHÖNLEBEN⁶³

1. inu tèdaj bodo ony vidili Synu tiga Zhlovéka prideozhiga v'oblakih /.../ Kadàr fe pak letú *bo sazhelu goditi*, taku glédajte, inu vsdignite gori vafhe glave:
2. Pojdita, inu povejta supet Joannesu, tu, *kar sta vidila inu flifhala*:
3. Satu bodite tudi vy pèrpravleni: sakaj ob katèri úri fe vam nesdy, Zhlovéka Syn *pride*.

Občasna odstopanja od Dalmatinove *Biblije* je mogoče zaznati tudi pri izbiri nedoločnika oziroma namenilnika. Nekaj primerov uvajanja pravilne rabe namenilnika v obeh priredbah ali le pri Schönlebnu pa kaže, da so se prireditelji (Čandek in Hren ter Schönleben) zavedali njegove funkcionalnosti, vendar je niso uresničevali v polni meri. Na primer: v Dalmatinovi

61 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 44 (1. zgled), str. III, 8 (2. zgled), str. III, 39 (3. zgled).

62 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 5 (1. zgled), str. 6 (2. zgled). Prvi zgled kaže tudi na zamenjavo deležja »prideozh« iz Dalmatinove *Biblije* z deležnikom »prideozh(i)« v Čandek-Hrenovi in za njo v Schönlebnovi priredbi. Zamenjavo spremlja tudi sprememba skladenjskih vlog obeh oblik.

63 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 2 (1. zgled), str. 5 (2. zgled), str. 36 (3. zgled).

Bibliji »Ali kaj fte vy vunkaj hodili *gledati?*«⁶⁴ → »*Ali kaj fte vy vunkaj hodili glédat?*«⁶⁵

Vsa naštetá odstopanja od prakse v Dalmatinovi *Bibliji* kažejo, da so se prireditelji obeh lekcionarjev zavedali različnih izraznih možnosti, vendar so jih uporabljali brez jasnejše zavesti o normi, doseženi v 16. stoletju. Njihove izbire prav tako ni usmerjalo izrazitejše hotenje, da bi jo izoblikovali tudi v svojem času.

Skladenjska različnost

Primerjalno z Dalmatinovo *Biblijo* se kot razlikovalna jezikovna značilnost Schönlebnove priredbe lekcionarja razkriva pogosta izbira enobesednih poimenovanj (na primer samostalniške zloženke (1. zgled) ali deležnika (2. zgled) namesto (odvisnega) stavka). Z njo se Schönleben občasno oddaljuje tudi od Čandek-Hrenove priredbe. Na primer:

DALMATIN⁶⁶

1. ta isvelizhanfka gnada Boshja /.../ nas vuzhy, de imamo fe odpovédati, vřimu, *kar je Bogu supár*, inu povřitnim luřtom
2. Inu on je priřhál na vře řtrani okuli Iordana, inu je *predigoval Kàřft te pokure, k'odpuřzhanju gréhou*

SCHÖNLEBEN⁶⁷

1. Boshja milořt nafhiga Isvelizharja /.../ nař vuzhy, de imamo fe odpovédati vři *Boganerodnosti* inu povřetnim řheřlom
2. Inu on je pèřřhèl na vře řtrani okuli Jordana *osnanujeřh* ta kèřft te pokúre k'odpuřhainu teh grehov

⁶⁴ Dalmatin, *Biblia*, str. III, 8.

⁶⁵ Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 6b in (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INULYSTUVI*, str. 6.

⁶⁶ Prim. Dalmatin, *Biblia*, str. III, 118b (1. zgled), str. III, 31b (2. zgled).

⁶⁷ Schönleben, *EVANGELIA INULYSTUVI*, str. 37 (1. zgled), str. 10 (2. zgled). Oba zgleđa sta vzeta iz Schönlebnovih samostojno prirejenih odlomkov. Prvi ponazarja tudi Schönlebnovo izbiro domačih nadomestil za prevzete besede (*milost* → *gnada* in *luřt* → *řelja*), drugi pa hkrati kaže, da se – enako kot predhodniki – ni uspel osvoboditi vpliva nemřčine glede rabe člana in osebnih zaimkov.

Tudi nadomestna izbira levega (pridevniškega) ali desnega (samostalniškega oziroma besednozveznega) prilastka se kaže kot skladenjska variantnost, ki pa obsega informativnosti praviloma ni prizadevala. S premišljenim prerazporejanjem tradicionalno levih in desnih prilastkov so bili navadno doseženi stilni učinki, opaznejše razlikovalnosti pa premiki niso ustvarjali, saj so prireditelji obeh lektionarjev izmenično posegali po eni ali drugi možnosti. Na primer: »Satu je tebe, ò Bug, tvoj Bug shalbal, *s'vesselim ojlem*«⁶⁸ → »satu je tebe Bug tvoj Bug *s'ojlem tiga vesseljá* pomasal«. ⁶⁹

Glede ujemalnosti povedka z osebkom, ki nastopa s količinskim števniskim prilastkom, praksa v Dalmatinovi *Bibliji* ni bila enotna, zato je ni mogoče pričakovati niti v obeh mlajših katoliških priredbah: poleg pričakovane glagolske oblike v ednini se ta pojavlja tudi v množini. Na primer:

DALMATIN⁷⁰

1. INu kadar *je bilu offem dny minilu*
2. Ondukaj pak *fo bile postaulene sheft kamenate Krugle*

ČANDEK-HREN in SCHÖNLEBEN⁷¹

1. kadâr *fo bily offem dny dopolnjeni*
2. Ondukaj pak bilu *je postavlenu shéft kamenitih Vêrzhou.*

V Schönlebnovi priredbi lektionarja je mogoče zaslediti tudi odmike od Dalmatinove prakse v rabi roditeljske oblike ob zanikanem povedku. Na zamenjavo pričakovane roditeljske oblike s tožilniško je lahko vplivala nerazločevalnost v sočasnem živem govoru. Na primer: »Ieft vas rotim /.../ de *vy moje lube nesbudite, inu nje nepredramite*«⁷² → »Ieft vas v'rotym /.../ de *nasbudite inu nepredramite mojo lubo*«. ⁷³

Enega od tipov skladenjske različnosti ustvarjajo tudi pogoste besednoredne svoboščine.

⁶⁸ Dalmatin, *Biblia*, str. III, 127b.

⁶⁹ Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 12 in Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 20. Priredbi se razlikujeta le po zapisu: »*veseljá*« → »*veselja*«.

⁷⁰ Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31 (1. zgled), str. III, 48 (2. zgled).

⁷¹ Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 19b (1. zgled) in str. 24 (2. zgled) ter (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 38 (1. zgled) in str. 47 (2. zgled).

⁷² Dalmatin, *Biblia*, str. I, 332b.

⁷³ Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 326.

Razlike v izbiri besedja

Med najopaznejše, pogosto omenjane in najtemeljiteje predstavljene značilnosti obeh lekcionarjev iz 17. stoletja spadajo primerjalno ugotovljene razlike v izbiri besedja.

Osrednji premik je zaznaven pri izbiri domačih sopomenskih poimenovanj namesto prevzetih, ki temelji tudi na Schönlebnovem prepričanju, da je bolje uporabljati domače besede namesto tujih, če le obstajajo.⁷⁴ Enako prepričanje je v 16. stoletju mogoče zaznati že pri Krelju, čeprav ga v praksi ni uresničeval,⁷⁵ zaslutimo pa ga tudi pri besednih zamenjavah v ponovnih izdajah Trubarjevih novozaveznih besedil ter pri zamenjavah v zaporednih Dalmatinovih objavah starozaveznih besedil.⁷⁶ Jasno razvidno je že iz ubesedovalne prakse Čandek-Hrenove priredbe, s katero je soglašal, jo ohranjal in razširjal tudi Schönleben. Breznik navaja, da je v Čandek-Hrenovi izdaji *Evangelijev in listov* pribl. 160–170 tujk oziroma prevzetih besed nadomeščenih z domačimi sopomenkami,⁷⁷ kar se v večini primerov ohranja tudi v Schönlebnovi priredbi. Izbira najprimernejše domače sopomenke je v številnih primerih ostajala znotraj sopomenskih parov in nizov, izoblikovanih v knjižnem jeziku 16. stoletja: na primer *gnada* → *milost*, *folk* → *ljudje*, *gvant* → *oblačilo* ter *gvantati* → *oblačiti*, *lon* → *plačilo*, *leben* → *živenje*, ki ga v 16. stoletju kot prevladujoča različica spremlja *življenje*, *špiža* → *jed*, *štima* → *glas*, *ferratati* → *izdati*, *brumen* → *pravičen*⁷⁸ itd.⁷⁹

V naštetih zamenjave so vključene besede, ki so bile v 16. stoletju splošno in pogosto rabljene, hkrati pa sestavine bogato razčlenjenih besednih družin. Med zamenjanim in nadomestnim poimenovanjem gre v večini primerov za delno pomensko prekrivnost znotraj večpomenskega okvira, večkrat

74 Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem*, str. 170–171.

75 Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, str. 118–119.

76 Merše, *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*, str. 13–19, 90–92.

77 Breznik, *Literarna tradicija*, str. 225.

78 *Brumen* je na primer sestavina besedne družine, ki jo sooblikujeta samostalnika *bruma* in *brumnost*, samostalniško rabljeni pridevnik *brumni* ter prislov *brumsko*, *pravičen* pa sestavni del besedne družine, v katero spadajo še samostalniško rabljeni *pravični*, abstraktni samostalnik *pravičnost* in prislov *pravično*, na njenem obrobju pa je tudi zanikana različica *nepravičen*.

79 Osnovne podatke o besedju, uporabljenem v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, ponuja slovarski priročnik Ahačič, Legan Ravnika, Merše, Narat, Novak: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Izdelan je bil na osnovi popolnih izpisov vseh ohranjenih knjižnih izdaj, zbranih v slovarske namene.

pa tudi za namerno izbiro pomensko ožje specializiranega poimenovanja namesto večpomenskega in splošnejšega.

Z izbiro domačih nadomestil kot manj pričakovanih sopomenk lahko nastajajo tudi manjši vsebinski odmiki. Nekatero od njih je mogoče uvrščati med prevodne izboljšave. Na primer: »GOSPVD, gdu je ta, kateri tebe *ferrahata?*«⁸⁰ → »Gospud, gdu je ta, kateri te *bode isrozhil?*«⁸¹ Glagol *izročiti*, uporabljen v Čandek-Hrenovi in Schönlebnovi priredbi lektionarja, ni niti pričakovano sopomensko nadomestilo za glagol *ferahitati*, ki je uporabljen na primerljivem mestu v Dalmatinovi *Bibliji*, niti prvo nadomestilo za glagol *ferratati*, ki bi domnevno moral biti uporabljen v navedenem zgledu.⁸² Slednjega bi sopomensko nadomeščal običajno rabljeni glagol *izdati*.

Del domačih sopomenskih nadomestil, uporabljenih v obeh lektionarjih, je v knjižnem jeziku 16. stoletja sicer mogoče zaslediti, vendar zaradi majhnega števila pojavitev ter omejenosti na manjše število besedil, na individualno rabo ali le na slovarsko pojavljanje, v tekmovalne sopomenke niso prerasla. Na primer: *nid* → *nevoščenje*, *šafnar* → *hišnik* (samostalnik je bil v 16. stoletju uporabljen le v Trubarjevi *Hišni postili* iz leta 1595) itd.

Posebno skupino oblikujejo domača sopomenska nadomestila, ki v knjižnem jeziku 16. stoletja niso bila uporabljena, so pa predvidljiva na osnovi drugih členov besedne družine in uveljavljenih tvorbenih postopkov. Kot nadomestilo za glagol *erpegovati* se na primer pojavlja glagol *prenočiti* (s splošno znanim samostalnikom *noč* v podstavi), ki je sestavni del iste besedne družine kot v Megiserjevem slovarju (1592) navedeni osnovni glagol *nočiti se*. Namesto glagola *gajžlati* se pojavlja predvidljivo tvorjeni izsamostalniški glagol *bičovati*. Prevzeti glagol *gmerati* nadomešča domača dovršna sopomenska različica *pomnožiti*, ki je protestantski pisci 16. stoletja niso zapisali, v rabi pa sta bili obe tvorbeni sestavini: izhodiščni glagol *množiti* in tvorbeno zelo produktivna podovrševalna predpona *po-*. Namesto samostalnika *korba* se v obeh priredbah pojavlja *spletanica*, ki jo je v 16. stoletju nadomeščala različica *pletanica*, uporabljena v Juričičevi *Postili* (1578).

Z nadomestno izbiro domačih poimenovanj so občasno zaobseženi tudi pomenski premiki, ki ustvarjajo netipična sopomenska razmerja, vezana

80 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 60.

81 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 15b ter Schönleben, *EVANGELIA INULYSTUVI*, str. 27.

82 Slednjega je mogoče zaslediti v Trubarjevem prevodu *Nove zaveze*: »Gospud, du ie ta, kir tebe *Frata?*« (Trubar, *TA CELI NOVI TESTAMENT*, str. I, 466).

le na konkretno besedilno okolje. Primerjava odkriva pare, sestavljene iz prevzetih besed in domačih poimenovanj, kot so *luft* in *veter*, *kaštigati* in *brzdati* oziroma *fehpati(se)* in *žvirhati(se)*. Na primer: »Ieft fe taku *fehpatam*, nikar kakòr de bi v' *luft* mahal, temuzh jeft *kaštigam* moje tellu«⁸³ → »Ieft fe taku *shvirkam*, nikar kakòr de bi u' *Véjter* mahal, tëmuzh jeft *bèrsdam* moje tellú«.⁸⁴

K želenemu razumevanju novih, manj znanih ali neznanih sopomenk je na svojevrsten način prispeval model vzporednega navajanja prevzete besede in domačega nadomestila oziroma dodajanja na novo predlaganih domačih sopomenskih pojasnil (navadno enobesednih, občasno tudi besednozveznih) v oklepaju, ki ga vpeljuje Čandek-Hrenova priredba, prevzema oziroma ohranja pa Schönlebnova. Na primer: »Sakaj my sdaj gledamo fkusi *en shpegel*, v'eni fkrivni beffédi«⁸⁵ → »Mi sdaj glédamo fkusi *en shpégèl (ali Sglédalnik,)* v'kolnim«.⁸⁶

Mesta nadomeščanega poimenovanja in predlaganega nadomestila so občasno tudi zamenjana. Na primer: »INu kadar je ta Sobбота bila minila, fo kupile /.../ *shpecerje*, de bi prifhle, inu njega shalbale«⁸⁷ → »VVnim iftim zhaffú /.../ fo kupile *dobrudišbezha masila (ali shpecerije)* de bi prifhle, inu njega pomasale«.⁸⁸ Da naštevalno zaporedje ni povsem ustaljeno, kažejo tudi (večkratne) zamenjave mest pojasnjevanega s pojasnilom pri nadaljnjih omembah v besedilu. Eno od različic predstavlja opustitev oklepajev. Na primer: »*Ta Stujni Poglavitnik ali Kapitan*«.⁸⁹

V oklepaju dodano sopomensko poimenovanje je nekajkrat s pojasnjevalnim namenom pripisano besedni zvezi. Na primer: »Sakaj mnoshiza téh Kamel bo tebe pokrila, inu ty *hitri Kojni* is Midiana inu Epha«⁹⁰ →

83 Prim. Dalmatin, *Biblia*, str. III, 92b–93.

84 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 28b ter Schönleben, *EVANGELIA INULYSTUVI*, str. 60. Schönlebnova priredba se od Čandek-Hrenove razlikuje po različni onaglašeni besedi: »nikár« → »nikár«, »Véjter« → »Veitèr«.

85 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 94b.

86 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 34 ter Schönleben, *EVANGELIA INULYSTUVI*, str. 70. Schönlebnov zgled se od predhodnega razlikuje le po dvojni onaglašeni besedi »shpégèl«.

87 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 29.

88 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 75b ter Schönleben, *EVANGELIA INULYSTUVI*, str. 151–152.

89 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 25b ter Schönleben, *EVANGELIA INULYSTUVI*, str. 50 (razlika je le v zapisu *Kapitan* → *Kapitain*).

90 Dalmatin, *Biblia*, str. II, 24.

»Mnoshiza téh Kamel bo te pokrila, inu *Dromedarij* (*ali ty hitri Kojni*) is Madiana inu Epha«. ⁹¹ V konkretnem primeru je opisnemu poimenovanju iz Dalmatinove *Biblije* v priredbah iz 17. stoletja pojasnjevalno dodan enobesedni termin tujega izvora.

K zavestni izbiri domačih poimenovanj namesto prevzetih sodi tudi opuščanje tujih tvorbenih modelov in z njimi glagolskih kalkov, ki je razvidno tudi iz Schönlebnovih samostojno prirejenih odlomkov. Na primer: »zhakate na njegoviga Synu is Nebes, kateriga *je on gori obudil* od fmèrti«. ⁹² → »zhakate na niegoviga finu is nebeß, katériga *je on od fmèrti obudil*«. ⁹³ Enako motivirane so bile zamenjave kalkiranih skladijskih struktur z domačimi, ki jih navadno izkazujejo obe priredbi. Na primer: »Inu ony *fo k'njemu djali*«. ⁹⁴ → »Ali ony *fo njemu povédali*«. ⁹⁵

Na prizadevanje za večjo razumljivost besedila poleg nadomestitev prevzetih poimenovanj z domačimi kažejo razširjene opisne nadomestitve enobesednih ali besednozveznih poimenovanj iz Dalmatinove *Biblije*. Na primer: »Oblejcite ta *Arnošh* Boshji, de bote mogli obštati pruti timu *kunšhtnimu satékanju* tiga Hudizha«. ⁹⁶ → »Oblejcite fe s' Boshjim *oroshjem*, de bote mogli obštati pruti *všem savitim ovinkom* tiga Hudizha«. ⁹⁷

Primerjave kažejo, da so bile v obeh priredbah ali le v Schönlebnovi opravljene tudi zamenjave v 16. stoletju bolj ali manj uveljavljenih domačih besed. Na izbiro sopomenskih nadomestil, med katerimi je bilo več govorno uveljavljenih sopomenk v osrednjem prostoru Kranjske, ob njih pa tudi individualni predlogi, navadno v obliki novih tvorjenk, je večinoma vplivala želja po večji razumljivosti ali celo večji stilni učinkovitosti besedila. Na primer: »*Maflu inu Med* bo on jédel«. ⁹⁸ → »*Smetik inu stèrd* bo on jédel«. ⁹⁹ → »*Smétena inu stèrd* bo on jédel«. ¹⁰⁰ Na nekaj premišljenih posegov in

91 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 20 in (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 39.

92 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 111.

93 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 58.

94 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 3b.

95 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 20b in (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 40.

96 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 106b.

97 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 128b ter Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 255.

98 Dalmatin, *Biblia*, str. II, 3b.

99 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. II, 10b.

100 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 298.

zavestnih zamenjav večpomenskih besed z drugo domačo sopomenko je vplivala tesnejša naslonitev na tujo prevodno predlogo že v prvi priredbi. Na primer: »Krugle /.../ fo dèrshale, vřakotera po dveji ali try *Vejdra*«¹⁰¹ → »Ihèft kamenitih Vèrzhou /.../ ty fo dè[r]shali, vřakitèri po dvèji ali try *Mère*«.¹⁰²

Schönlebnova izbira glagola *prepasati se* namesto *spodrezati se* iz Dalmatinove *Biblije* poleg poimenovalne različnosti kaže na uveljavljenost dveh različnih dejanj z enakim učinkom (začasna praktična skrajšava oblačila), kaže pa tudi, da je Schönleben v tem primeru dal prednost širše uveljavljenemu poimenovanju: »on *se bo spodresal*, inu nje k'misi pořfadil«¹⁰³ → »on *se bo prepařsal*, inu nje k'mysi pořfadil«.¹⁰⁴

Primerjave odkrivajo tudi dokaj svobodno nadomestno izbiro pri skupini glagolov rekanja. Tudi pri Schönlebnu je na izbiro nedvomno vplivala njihova splošna razširjenost in pogosta raba: na primer *praviti* → *govoriti*, *dejati* → *reči* itd.

Na Schönlebnovo nagnjenost k jedrnatemu izražanju kaže tudi večkrat potrjena izbira enobesednih sopomenk namesto večbesednih frazemov (na primer: namesto frazema *dati na znanje* iz Dalmatinove *Biblije*, ki ga ohranja Čandek-Hrenova priredba, je Schönleben uporabil glagol *izkazati*,¹⁰⁵ namesto *dobru vzdati* → *pozdraviti* itd.).

Razlike besedotvornega značaja

Zamenjave, ki so bile sicer v prvi vrsti namenjene izraznemu podomačevanju odlomkov iz evangelijev in listov, so v obeh katoliških priredbah občasno potekale od besedne zveze k enobesednemu izrazu ali obratno. Kadar je bila besedna zveza potencialna govorna osnova tvorjenke in kadar je ta izkazovala tvorjenost po ustaljenih besedotvornih vzorcih, med predlogo in priredbo ni večjih vsebinskih razlik, lahko pa se kažejo

101 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 48.

102 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 24 in (s popravkom »dèshali« → »dèrshali«) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 47.

103 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 39.

104 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 36.

105 »Pojdimo tjakaj do Betlehema, de bomo vidili tó rézh, ker se je pèrgodila, katero je nam GOSPVD na snanje dal« (Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31) → »Pojdimo tjakaj do Betlèhem, tèr poglèdajmo to Bèřlèdo, kir se je řturila, katéro je ta Gefřud nam *řkafal*« (Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 18).

razlike v izbiri pripon. Na primer: »ona *bodo stara postala*, kakòr en gvant«¹⁰⁶ → »ona *se bodo postarila* kakòr oblazhilo«.¹⁰⁷ Izbira pomeni odmik od rabe v 16. stoletju: glagol *starati*, izpeljan s pripono *-a-*, se je v povratni obliki pojavljal tudi v zvezi s predponama *o-* in *za-* (*ostarati se*, *zastarati se*).

Na razlike besedotvornega značaja kažejo tudi zamenjave glagolov, izpeljanih z različnimi priponami (na primer nedovršnega glagola *posipavati* z glagolom *posipati*), ter deležnikov, tvorjenih z različnimi obrazili (na primer *skriven* z obliko *skrit*). Tudi pri tovrstnih zamenjavah je Schönleben navadno sledil Čandek-Hrenovi izdaji.

Razlike besedotvorno-stilnega značaja ustvarja tudi Schönlebna občasna izbira manjšalnice namesto izhodiščnega samostalnika, saj se izražanju manjšalnosti pogosto pridružuje čustvenost. Na primer: »Gorre inu *Hribi*«¹⁰⁸ → »goré inu *hribzi*«.¹⁰⁹

Stilistične razlike

Veliko primerjalno ugotovljenih jezikovnih razlik med Dalmatinovo *Biblijo* in obema katoliškima lektionarjema iz 17. stoletja je posledica različnosti besedil. Raznovrstne jezikovne oddaljitve od prakse v Dalmatinovi *Bibliji* tako v Čandek-Hrenovi kot v Schönlebni priredbi napoveduje že različen začetek odlomkov, vzeti iz novozaveznih besedil.¹¹⁰ V nekaterih primerih jih uvajajo stereotipni nagovori, ki so v Čandek-Hrenovi priredbi besednozvezni (samostalnik z levim prilastkom), v Schönlebni izdaji pa enobesedni, samostalniški. Opuščen je levi prilastek »ljubi« ali »ljubeznivi« in s tem zmanjšana čustvena učinkovitost besedila. Na primer: »Vefselite fe v'GOSPVDI vfelej, inu supet jeft pravim: Veffelite fe«¹¹¹ → »*LVbi*

106 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 127b.

107 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 12 in (nespremenjeno) Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 20.

108 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 31b.

109 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 11.

110 Schönleben je od Čandek-Hrenove priredbe prevzel tudi model naslova, ki napoveduje sledeči odlomek, najpogosteje vzet iz novozaveznih poglavij. Napovedna vloga je terjala tudi oddaljitve od predloge. Na primer: »Evangelij S. Lukesha na 21. *Poftavi*« (Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 2).

111 Dalmatin, *Biblia*, str. III, 108b.

Bratje, Vefelite fe v'Gospudu vfelej, inu supet pravim vam, vefelite fe«¹¹²
→ »*BRatje, Vefelite fe v'Gospudu vfelej, inu supet pravim, vefelite fe*«.¹¹³

Med značilnosti Schönlebnove priredbe lektionarja spadajo tudi manjši besedilni izpusti in poenostavitvene preureditve besedila, hkrati pa tudi uvajanje nagovorov, ki ustvarjajo tesnejši stik z ogovorjenim, saj so zajeti svetopisemski odlomki v prvi vrsti namenjeni govornemu posredovanju vernikom.

---

112 Čandek in Hren, *EVANGELIA INV LYSTVVI*, str. 7.

113 Schönleben, *EVANGELIA INU LYSTUVI*, str. 7.

Viri in literatura

Viri

- Dalmatin, Jurij: *BIBLIA*. Wittenberg, 1584.
- Čandek, Janez in Hren, Tomaž: *EVANGELIA INVLYSTVVI. Na vse Nedéle, inu jmenite Prasnike, céliga léjta*. Gradec: Widmanstetter, 1612 (1613).
- Schönleben, Janez Ludvik: *EVANGELIA INULYSTUVI. NAV'SE NEDELE INU Jmënitne Prasnike, ceiliga Léita*. Gradec: Widmanstetter, 1672.
- Trubar, Primož: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. V Tübingen, 1581–82.

Literatura

- Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 28), 2012.
- Ahačič, Kozma, Legan Ravnikar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica, Novak, France: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Slovarji), 2011.
- Breznik, Anton: Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«. *Dom in svet*, 30, 1917, str. 170–174, 225–230, 279–284.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Merše, Majda: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 29), 2013.
- Merše, Majda, Jakopin, Franc, Novak, France: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *Slavistična revija*, 40/4, 1992, str. 321–340.
- Rigler, Jakob: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede (Dela, 22), 1968.
- Toporišič, Jože: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja, 2000 (četrta, prenovljena in razširjena izdaja).

Linguistic Features of Schönleben's Adaptation of the Lectionary (1672) in the Context of the Protestant Tradition and the Candek-Hren Edition of 1612

Compared to Dalmatin's *Bible* (1584), Schönleben's edition of the lectionary *Evangelia inu lystuvi* («Gospels and Epistles», 1672) reveals a number of minor and more substantial corrections of the Protestant literary standard that was gradually established during the second half of the sixteenth century. The differences – which are largely present in the first Catholic edition of the lectionary (by Čandek and Hren, 1612) – are noticeable at all linguistic levels. The most common are changes of an orthographic nature (in particular, more consistent accent marks on words) and differences in word choice. Schönleben placed additional importance on both issues by documenting his linguistic observations related to the problems of the written representation of sounds and his opinion on the most appropriate choice of words. The substitution of loanwords by native ones has so far been most commonly noticed and illustrated with examples as the area where the two editions of the lectionary linguistically diverge from the Protestant standard. The substitute lexical choices also indirectly suggest changes in the use of synonyms known from the sixteenth-century standard language and the creation of new synonym correlations between terms already established in the spoken language and newly derived words. The basis of both lectionaries in the spoken language of Ljubljana is also reflected in differences at other levels (particularly with regard to phonetics and morphology).

SCHÖNLEBNOVA IZDAJA LEKCIONARJA IN KONCEPT SLOVENSKE CERKVE OZIROMA SLOVENSКИH CERKVA

Luka Vidmar

Uvod

Slovenska literarna veda je v 19. in 20. stoletju zaradi osredotočenosti na književnost v slovenskem jeziku od vseh Schönlebovih del največkrat omenjala in obravnavala njegovo edino (ohranjeno) slovensko delo – drugo izdajo lektionarja *Evangelia inu lystuvi* iz leta 1672.¹ Raziskovalci so Schönlebovi izdaji tradicionalno priznavali pomembno vlogo v zgodovini slovenske književnosti,² vendar so ji le redki namenili več pozornosti. Že od slovnice Jerneja Kopitarja naprej jih je najbolj zanimal Schönlebov predgovor, ki govori predvsem o slovenskem jeziku. V prvi polovici 20. stoletja sta Schönlebovo izdajo najobširneje obravnavala Anton Breznik in France Kidrič, ki sta jo primerjala s Čandek-Hrenovo izdajo.³ Po drugi svetovni vojni so literarni zgodovinarji, kot na primer Mirko Rupel, s Schönlebovo izdajo, ki je sicer običajno niso podrobneje predstavljali, radi označevali konec skoraj šest desetletij trajajočega obdobja »zastoja« (1615–1672), v katerem ni bila natisnjena nobena slovenska knjiga.⁴ Raziskovalci zadnjih desetletij na čelu z Bredo Pogorelec so utemeljeno problematizirali in zavrnilo neustrezen termin »zastoja«, vendar kljub temu še utrdili zavest o pomembnosti Schönlebove izdaje in drugih izdaj lektionarja za kontinuiteto slovenskega knjižnega jezika v 17. in 18. stoletju.⁵ V zadnjem času je Schönlebov predgovor na novo osvetlil Kozma Ahačič, izdajo pa je v

---

1 Za literarnovedno in jezikoslovno literaturo o Schönlebovi izdaji lektionarja gl. Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 175; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 13–20.

2 Na primer Kopitar, *Grammatik der Slavischen Sprache*, str. 59–61; Slodnjak, *Pisma Matija Copa*, str. 38–39; Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 333–335.

3 Breznik, *Literarna tradicija*, str. 279–282; Kidrič, *Opombe k protiref. (katol.) dobi*, str. 115–117.

4 Na primer Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 104, 105; Rupel, *Protireformacija in barok*, str. 281, 284; Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 211–212; Pogačnik, *Slovenska književnost*, str. 130.

5 Pogorelec, *Cerkveno življenje in slovenščina*, str. 124–126; Ogrin, *Slovensko slovstvo*, str. 428, 430; Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 35, 277; Ogrin, *Slovenski rokopisi*, str. 376–377.

okviru avtorjevega opusa na novo obravnavala Monika Deželak Trojar.⁶ Pesmim v Schönlebnovi izdaji se je po Marijanu Smoliku najbolj posvetil Matija Ogrin.⁷

Moj prispevek se osredotoča na sintagmo »VSEM CATHOLISH-KIM SLOUENSKIM Cerkuam, ftupráu vKrainski Deshéli« v podnaslovu Schönlebnove izdaje oziroma na identiteto verske in jezikovne ali etnične skupnosti, ki ji je namenjena Schönlebnova izdaja. Temu vprašanju starejši raziskovalci niso namenjali pozornosti, najbrž zato, ker se je zdel odgovor nanj v poudarjeno nacionalni perspektivi tedanje literarne vede očiten: Schönleben naj bi izdajo lekcionarja pripravil za Slovence. Marijan Smolik je prvi nakazal, da podnaslova Čandek-Hrenove in Schönlebnove izdaje nista tako samoumevna, saj med deželami sicer omenjata samo Kranjsko, vendar očitno zajemata tudi župnije ljubljanske škofije na Štajerskem in Koroškem ter najbrž celo vse slovenske katoličane v teh deželah.⁸ Matija Ogrin je prav tako opozoril na Čandek-Hrenovo in Schönlebnovo jasno razlikovanje med kranjskim in slovenskim.⁹ Ne nazadnje si Schönlebnova sintagma danes zasluži posebej pozorno obravnavo zaradi polemike o nastanku in starosti nacionalnih identitet (vključno slovenske), ki se razvnema v zgodovinopisju. V nadaljevanju pojasnujem, kako je sintagma nastala, kaj je označevala in kakšen vpliv je imela. Na ta vprašanja ni mogoče odgovoriti brez razumevanja dolgotrajne pomembnosti slovenskega lekcionarja, slovenske protestantske književnosti in ljubljanske škofije za zgodovino našega prostora.

Območje veljavnosti, raba in jezik lekcionarjev

Lekcionarji so liturgične knjige, ki vsebujejo odlomke svetopisemskih tekstov (perikope). Ti odlomki so razvrščeni glede na potek cerkvenega leta, tako pa jih tudi berejo med bogoslužjem. Začetki lekcionarjev segajo v zgodnjekrščansko dobo, v 11. in 12. stoletju so v liturgiji dobili prednost

6 Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 169–175; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 226–227, 387–388.

7 Gl. predvsem Smolik, *Odmev verskih resnic*; Ogrin, *Slovensko slovstveno izročilo*.

8 Smolik, *Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica*, str. 102.

9 Ogrin, *Slovensko slovstvo*, str. 427. Matiji Ogrinu se zahvaljujem, ker me je usmeril k tej temi in mi med raziskovanjem dal vrsto dragocenih napotkov.

pred evangeliariji in epistolariji,¹⁰ njihova veljavnost, raba in jezik pa so bili do konca zgodnjega novega veka zelo raznovrstni celo znotraj posameznih krščanskih Cerkev. Ta značilnost se je izkazala za izjemno pomembno v slovenskem primeru.

Katoliški lekcionarji sprva niso bili kodificirane cerkvene izdaje, ki bi veljale v natančno določenih cerkvenih ali posvetnih upravnih enotah, na primer škofijah ali deželah. Cerkvene oblasti jih niso nujno pripravile, lahko so jih samo potrdile oziroma dovolile. France Kidrič je Čandek-Hrenovo izdajo sicer označil za »prvi oficialni slovenski škofijski lekcionar«,¹¹ vendar je treba to oznako vzeti s pridržkom. Lekcionar je res dovolil in izdal (torej v dvojni vlogi) ljubljanski škof, toda naslovna stran in nadaljevanje ne navajata vseh upravnih enot, v katerih naj bi izdaja veljala. Podnaslov in kolofon vsekakor nakazujeta, da naj bi bilo teh območij več. Če bi šlo za uradni škofijski lekcionar, bi v njem najprej pričakovali izrecno omembo ljubljanske škofije, tako pa v njem najdemo le tri omembe ljubljanskega škofa Hrena kot dovoljevalca in izdajatelja ter dvakrat ime in enkrat grb vojvodine Kranjske,¹² katere meje se niso ujemale s škofijskimi. Lekcionarji, veljavni na točno določenih ozemljih in potrjeni na natančno razmejenih oblastnih instancah, so se začeli pojavljati šele po razsvetljskih upravnih in šolskih reformah v drugi polovici 18. stoletja. Tako je benediktinec Heinrich Braun, reformator bavarskega šolstva, leta 1766 in 1772 v Münchnu prvič objavil lekcionar *Die H. Evangelien und Episteln*, ki so ga – kot je razvidno z naslovne in naslednjih strani – na ukaz bavarskega volilnega kneza uporabljali v vseh nemških šolah v volilni kneževini Bavarski, potrdile so ga vse škofije, ki so imele župnije v tem vladarstvu, na primer bamberska in augsburška, *imprimatur* pa mu je podelila knežja cenzurna komisija.¹³

Podobno arbitrarna je bila tudi raba. Lekcionarji so bili praviloma namenjeni mašnikovemu javnemu branju med bogoslužjem na nedelje in praznike, in sicer pred pridigo, ki je izhajala iz prebranih evangelijskih odlomkov. Takšna raba do zgodnjega novega veka oziroma katoliške obnove sicer ni bila predpisana, ampak prepuščena odločitvi duhovnikov. Poleg tega so lekcionarje uporabljali v zasebnem okolju, in sicer tako duhovniki

10 Palazzo, *A History of Liturgical Books*, str. 99–100.

11 Kidrič, Doneski za zgodovino, str. 151.

12 Hren, Čandek, *Evangelia inu lystuvi*; Vidmar, *Katoliška obnova*, str. 99.

13 Braun, *Die H. Evangelien und Episteln*, str. [1]–[11].

kakor laiki, posebej tisti, ki so lahko brali v maternem, slabše ali sploh ne pa v latinskem jeziku.¹⁴ Tako je založnik in tiskar Johann Schönsperger ml. leta 1512 v Augsburgu natisnil lekcionar *Ewangeli und Epistel*,¹⁵ z večjim formatom (četverko) in razkošnimi (tudi celostranskimi in ročno koloriranimi) lesoreznimi ilustracijami očitno namenjen premožnejšim kupcem, ki so se lahko z njim v miru svojih domov predajali kontemplaciji. Tudi izdaje slovenskega lekcionarja pričajo o deljenem bralstvu. Posvetilo Schönlebnove izdaje ljubljanskemu škofu Jožefu grofu Rabatti, pod katerim je podpisan ljubljanski knjigotržec Janez Helm, pojasnjuje, da je bil slovenski lekcionar že pod Hrenom izdan za skupno korist vernikov in še posebej za rabo pridigarjev (»communi fidelium utilitati, ac potiffimum Concionatorum ufui«).¹⁶ Prav zaradi zasebne rabe so nemški lekcionarji na koncu pogosto vključevali koristne dodatke, na primer začetke psalmov in glose k evangelijskim tekstom.¹⁷ Izdaje slovenskega lekcionarja od Schönlebna pa so vključevale pesmarico, katekizem in molitvenik.¹⁸

Ne nazadnje so bili lekcionarji odprti glede jezika. Že v srednjem veku se je postopno uveljavljalo pravilo, da morajo verniki v cerkvi razumeti svetopisemske odlomke, prvotno brane samo v latinščini, zato se je pojavila potreba po ustreznih rokopisnih zbirkah prevodov, v nemških deželah imenovanih plenariji.¹⁹ Rokopisni predhodniki lekcionarja so obstajali tudi na Slovenskem, o čemer priča *Slovenski evangelistarij* s konca 16. ali z začetka 17. stoletja, v katerem je zbranih 80 evangelijskih odlomkov za navadne nedelje in praznike.²⁰ Po letu 1470 so začeli tiskati prve lekcionarje, prevedene v ljudske jezike, najprej nemške, italijanske in španske.²¹ Leta 1495 je bil v Benetkah v glagoljaški tradiciji natisnjen prvi hrvaški (dalmatinski) lekcionar.²² Na Slovenskem so katoliški duhovniki med nedeljskim in prazničnim mašnim obredom pri oltarju prebrali določene

14 Kidrič, Doneski za zgodovino, str. 151–153.

15 *Ewangeli und Epistel*.

16 Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 22.

17 Kidrič, Doneski za zgodovino, str. 151.

18 Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, str. 381–446.

19 Gl. na primer Kottmann, *Das buch der ewangelii*. Prim. Barbieri, *The Bible in Contention*, str. 49.

20 *Neznani rokopisi slovenskega slovstva*, Ms 85; Ogrin, *O vlogi rokopisov*, str. 46–47.

21 Kidrič, Doneski za zgodovino, str. 151; Smolik, *Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica*, str. 100.

22 Bratulić, *Hrvatski lekcionar*, str. 507.

svetopisemske odlomke iz latinskega misala, nato pa so to knjigo, pogosto popisano z glosami v slovenščini, vzeli s seboj na prižnico, kjer so omenjene odlomke pred pridigo (včasih prosto) prevedli v slovenščino; pozneje, v drugi polovici 16. stoletja, so si pri tem pomagali s protestantskimi prevodi *Svetega pisma*, posebej z Dalmatinovo *Biblijo*.²³ Nekateri so imeli gotovo na voljo rokopise, kot je *Slovenski evangelistarij*.

Katoliški lekcionarji v ljudskih jezikih so se razmahnili po Tridentinskem koncilu, ki je določil, da je treba vernikom razložiti med bogoslužjem prebrane svetopisemske odlomke.²⁴ Poleg tega je potrdil avtentičnost latinske verzije *Svetega pisma (Vulgate)* ter bolj ali manj strogo prepovedal protestantske prevode v ljudske jezike,²⁵ v teh razmerah pa so postali za katoliško Cerkev sprejemljivi kvečjemu lekcionarji, saj so – s posredništvom duhovnikov – omogočali večji nadzor nad vernikovim razumevanjem *Svetega pisma*.²⁶ Tako je Cerkev izjemoma dovolila in celo priporočila lekcionar *Epistole et Evangelii* florentinskega dominikanca Remigia Nanninija, ki je prvič izšel leta 1567 v Benetkah, nato pa je ostal v italijanskih deželah v številnih izdajah razširjen vse do 19. stoletja.²⁷ V okviru katoliške obnove se je za prvo tiskano izdajo slovenskega lekcionarja odločil tudi ljubljanski škof Tomaž Hren.

Trubarjeva in Dalmatinova Cerkev slovenskega jezika

Toda za nastanek tako slovenskega lekcionarja kot tudi Schönlebnove sintagme je bila še bolj kakor značaj in zgledi drugih katoliških lekcionarjev ključna slovenska reformacija, predvsem s Trubarjevim začetkom slovenske književnosti in opredelitvijo slovenske jezikovne in verske skupnosti ter z Dalmatinovim prevodom *Svetega pisma* v slovenščino.

Glavni Trubarjev cilj seveda ni bil razmah slovenščine kot take, ampak razmah božje besede med ljudstvom, ki je govorilo ta jezik.²⁸ Reformator je v okviru svojih prizadevanj med drugim jasno definiral skupnost

23 Kidrič, Doneski za zgodovino, str. 151, 153–155, 158, 160, 167, 168; Smolik, Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica, str. 100; Smolik, Bogoslužje in bogoslužni jezik, str. 418–419.

24 Kidrič, Doneski za zgodovino, str. 153; Peclaj, Odnos škofa Tomaža Hrena, str. 276.

25 Vidmar, Požiga protestantskih knjig, str. 203.

26 Prim. Peclaj, Odnos škofa Tomaža Hrena, str. 276; Barbieri, The Bible in Contention, str. 48.

27 Barbieri, The Bible in Contention, str. 48.

28 Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti*, str. 28, 46.

govorcev slovenskega jezika, čeprav se njene meje niso prav nič ujemale s političnoupravnimi in cerkvenoupravnimi mejami.²⁹ Slovenski jezik je dobro poznal, saj je med drugim študiral na Reki in v Trstu, služboval v Laškem, Ljubljani in Šentjernejju ter pridigal na Goriškem, Dolenjskem in Gorenjskem.³⁰ V predgovorih in posvetilih svojih del je sebe in svoje rojake dosledno imenoval Slovence in slovensko ljudstvo. V to skupnost je vključeval (na prvem mestu) Kranjce, Korošce, Spodnještajerce, Dolenjce, Goričane, Kraševce in Istrane, ne pa Hrvatov, kar so od njega prevzeli tudi drugi protestantski pisci, med njimi Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin in Adam Bohorič.³¹ Prav tako je začel Trubar uporabljati krajšo sintagmo »Kranjci in Slovenci«,³² ki so jo prevzeli tako protestantski v 16. kakor katoliški pisci v 17. in 18. stoletju, med njimi prireditelj lekcionarja Franc Mihael Paglovec.³³ Ko pa so protestantski pisci nagovarjali domače plemstvo, na primer leta 1566 v Trubarjevem delu *Ta celi psalter Davidou* in v Dalmatinovi *Bibliji*, so glede na deželno pripadnost visokih naslovnikov slovenski jezikovni prostor zarisali tudi teritorialno: s Kranjsko, Spodnjo Štajersko, Koroško, Goriško, Slovensko marko, Metliko, Krasom in Istro.³⁴

Slovensko ljudstvo, kot ga je opredeljeval Trubar, seveda še ni moglo niti pomisliti na sodelovanje pri oblasti, lahko pa je v svojem jeziku verovalo in si prizadevalo za zveličanje.³⁵ Že leta 1555 je Trubar *Ta evangeli svetiga Matevsha* posvetil prav omenjeni skupnosti – »TEI PRAVI CERQVI Boshy tiga Slouenskiga Iefika«. ³⁶ Tudi *Catechismus* iz leta 1555 je posvetil »VSEM VERNIM kerszhenikom tiga Crainskiga inu Slouenskiga Iefiga«. ³⁷ Leta 1564 je skušal to skupnost pravno, organizacijsko in duhovno urediti s *Cerkovno ordningo*, prvim tovrstnim delom v Notranji Avstriji: čeprav je

29 Prim. Grdina, *Do fine moke*, str. 204.

30 Za lokacije gl. predvsem Rajhman, Trubar (Truber) Primož, str. 206–209.

31 Na primer Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, str. 49, 60, 67, 70–72, 86, 92, 105, 141, 147, 165, 166, 168, 193, 221, 273, 277, 281, 283, 312, 313, 325, 330, 333–336, 351, 373, 377, 384, 387. Gl. tudi Kidrič, Jurij Dalmatin, str. 158–159; Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti*, str. 31–38.

32 Na primer Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, str. 63, 178, 183, 194, 196, 198, 216, 217, 250, 252, 254, 256. Gl. tudi Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti*, str. 31–38.

33 Rotar, Viri Trubarjevega poimenovanja, str. 345.

34 Trubar, *Ta celi psalter Davidou*, str. a II. Gl. tudi Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, str. 176, 333, 373.

35 Prim. Jerše, Vera in hotenja, str. 27.

36 Trubar, *Ta evangeli svetiga Matevsha*, str. A 2.

37 Trubar, *Catechismus*, str. A 2.

cerkveni red napisal za Kranjsko, je v Cerkev, kakor si jo je zamislil, očitno vključil Slovence ne glede na deželno pripadnost, slovenščino pa določil kot jezik vseh verskih obredov.³⁸ Izrecni omembi Kranjske in drugih dežel se je sicer namerno izogibal, najbrž zato, ker ni hotel dodatno izzivati deželnega kneza, morda pa tudi zaradi problema območja veljavnosti oziroma neujemanja deželnih in jezikovnih meja. Izraz »slovenska Cerkev« se je v različicah prijel, na primer pri Dalmatinu (»windische Kirche«),³⁹ dejansko pa tako zamišljena ustanova ni nikoli zaživela, ker je bil cerkveni red zaradi nedopustnega posega v pristojnost deželnega kneza takoj prepovedan in v dosegljivih izvodih zaplenjen, Trubar pa izgnan iz Notranje Avstrije.⁴⁰ Poleg tega je ostala župnijska mreža zunaj mest na Slovenskem do zatrtja protestantizma večinoma katoliška, kmečko ljudstvo pa zvesto katoliški veri.⁴¹ Čeprav je bila vzpostavitev slovenskega cerkvenega reda dokončno onemogočena leta 1598, ko je nadvojvoda Ferdinand Notranjeavstrijski iz svojih dežel izgnal luteranske predikante in učitelje, so *Cerkovno ordningo* vsaj do leta 1578 in morda še pozneje uporabljali protestanti na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Goriškem.⁴² Vseslovensko rabo dokazujeta tudi ohranjena izvoda, ki sta pripadala kranjskemu superintendentu Krištofu Spindlerju in koroškemu predikantu Bernardu Stainerju.⁴³

Poleg Trubarjevih del je zavest o naddeželni naravi slovenske jezikovne in verske skupnosti najučinkoviteje utrjevala Dalmatinova *Biblija*, najpomembnejši dosežek slovenske reformacije. O tem pričajo vse stopnje njenega nastajanja od začetka objavljanja delnih prevodov leta 1575 do konca razpošiljanja izvodov leta 1585. Dalmatin je dal do leta 1580 pri ljubljanskem tiskarju Janžu Mandelcu natisniti več prevodov starozaveznih knjig, s katerimi je, kakor Trubar, nagovarjal Slovence, leta 1575 še posebej Kranjce,⁴⁴ predvsem pa je prepričeval plemstvo Kranjske, Koroške in Štajerske, naj omogoči izdajo prevoda celotnega *Svetega pisma*. Leta 1578 so se deželni stanovi vseh treh dežel v Brucku na Muri predvsem po

38 Rupel, Reformacija, str. 226; Žnidaršič Golec, Trubarjeva Cerkovna ordninga, str. 225, 227, 228; Ahačič, Veliki slovenski cerkveni red, str. 501.

39 Kidrič, Jurij Dalmatin, str. 158.

40 Žnidaršič Golec, Trubarjeva Cerkovna ordninga, str. 230–231, 234; Ahačič, Veliki slovenski cerkveni red, str. 508.

41 Rajšp, Reformacija, str. 140.

42 Žnidaršič Golec, Trubarjeva Cerkovna ordninga, str. 234–236.

43 Prav tam, str. 239; Ahačič, Veliki slovenski cerkveni red, str. 522.

44 Kidrič, Jurij Dalmatin, str. 151, 152; Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, str. 325–327, 330.

njegovi zaslugi dogovorili, da prevzamejo stroške natisa.⁴⁵ Njihova odločitev kaže, da so se – gotovo tudi po zaslugi protestantskih piscev – zavedali razširjenosti slovenskega jezika ne glede na deželne meje,⁴⁶ njihov glavni namen pa je bil seveda spreobrnitev slovensko govorečega ljudstva v njihovih deželah v luteranstvo. Zato je Dalmatin prevod posvetil plemičem, meščanom in vsem vernim kristjanom v treh vojvodinah. V posvetilu je zapisal, da se je kot Kranjec sicer najbolj oziral na kranjski govor, vendar je pravopis zasnoval tako, da bi *Biblijo* uporabljali tudi na Spodnjem Štajerskem, Koroškem in v sosednjih slovenskih deželah.⁴⁷ Od avgusta do oktobra 1581 je v Ljubljani, kjer bi morala biti *Biblija* tudi natisnjena, delovala notranjeavstrijska revizijska komisija za pregled prevoda, sestavljena iz glavnih protestantskih teologov iz vseh treh dežel (med njimi sta bila Spindler in Stainer – lastnika izvodov *Cerkovne ordninge*). Največji delež (okoli 3300 goldinarjev) celotnih stroškov izdajateljskega podviga, ki so znašali približno 8000 goldinarjev, so poravnali kranjski deželni stanovi, ki so bili zaradi večinskega slovenskega prebivalstva najbolj zainteresirani za prevod in so v zameno za to dobili največ izvodov (870). Štajerska in Koroška sta plačali po približno 1300 goldinarjev in dobili za to ustrezno manj izvodov (330 oziroma 300).⁴⁸ Dalmatinovo *Biblijo* so nato prodajali oziroma razdeljevali v vseh treh deželah.⁴⁹

Hrenove katoliške cerkve

Vrednosti Trubarjevega in Dalmatinovega naddeželnega knjižnega jezika se je zelo dobro zavedal ljubljanski škof Tomaž Hren, saj župnije njegove škofije niso ležale le na Kranjskem, temveč tudi na Koroškem in Štajerskem.⁵⁰ Potem ko je Hren kot predsednik deželnoknežje verske komisije za Kranjsko v imenu vladarja, nadvojvode Ferdinanda Notranjeavstrijskega, izpeljal rekatolizacijo dežele, se je lotil obnove katoliške vere v svoji ško-

45 Kidrič, Jurij Dalmatin, str. 152; Rupel, Reformacija, str. 237–238.

46 Vidmar, Sveto pismo v slovenščini, str. 94.

47 Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, str. 333, 336.

48 Kidrič, Jurij Dalmatin, str. 152–154; Rupel, Reformacija, str. 242.

49 Rajhman, *Pisma slovenskih protestantov*, str. 114–116; Kidrič, Jurij Dalmatin, str. 154; Dular, *Živeti od knjig*, str. 54, 72; Vodopivec Tomažič, Materialna podoba, str. 80–81.

50 Grdina, Do fine moke, str. 209.

fiji, za to pa je med drugim uporabil prav sredstvo svojih protestantskih nasprotnikov – slovensko knjigo.⁵¹ Vedel je namreč, da se mora tukajšnja katoliška pastorala v spremenjenih razmerah – po izumu tiska, širjenju pismenosti in pol stoletja tekmovalja s protestantizmom – veliko bolj kakor v srednjem veku posvetiti razlagi *Svetega pisma* vernikom in se prilagoditi njihovem jeziku.⁵² Kot za protestante je bil sicer tudi za Hrena glavni cilj zmaga prave vere, ne zmaga ljudskega jezika.⁵³ In kot protestanti je želel tudi on izdajati verske knjige, ki se ne bi omejevale samo na eno cerkveno ali posvetno upravno enoto (ljubljsko škofijo ali kranjsko deželo), za katero je bil pristojen ali katere prelat je bil, ampak bi dosegle celotno slovensko prebivalstvo Notranje Avstrije.

Zato ni presenetljivo, da je za prvo in najpomembnejšo knjigo lokalne katoliške obnove pod svojim vodstvom izbral lekcionar. Ohlapnost tovrstne knjige glede območja veljave, rabe in jezika je namreč posebej ustrezala slovenskemu jezikovnemu prostoru, ki se ni ujema z nobeno upravno enoto; še najbolj sta se z njegovim osrednjim delom prekrivali vojvodina Kranjska in ljubljanska škofija.⁵⁴ Ne nazadnje je bil lekcionar za katoliško Cerkev še najbolj sprejemljiva oblika posredovanja svetopisemskih besedil ljudstvu. Kljub temu je moral Hren uporabiti vso svojo diplomatsko spretnost, da je Rim, ki je za celotno Italijo dovolil le en lekcionar, prepričal o potrebnosti bogoslužnih in drugih verskih knjig v slovenščini.⁵⁵ Svojega opiranja na Trubarjev koncept Cerkev slovenskega jezika in Dalmatinovo *Biblijo* seveda ni omenil nikjer, še najmanj v lekcionarju in komunikaciji z Rimom.⁵⁶

Hren je nalogo priredbe lekcionarja zaupal jezuitu Janezu Čandku. Zaradi večplastne neformaliziranosti zvrsti sta si škof in prireditelj lahko privoščila njeno prilagoditev lokalnim razmeram. Zgledovala sta se po nemških lekcionarjih,⁵⁷ vendar najbrž poznala tudi Nanninijevega in morda upoštevala slovenske rokopisne predhodnike lekcionarja, kakršen je bil *Slovenski evangelistarij*. Vsekakor sta svoj lekcionar vsebinsko zasnovala po starem oglejskem misalu, uveljavljenem v oglejskem patriarhatu in

51 Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 17.

52 Prim. Peklaj, *Odnos škofa Tomaža Hrena*, str. 276.

53 Vidmar, *Katoliška obnova*, str. 99.

54 Prav tam, str. 99, 101.

55 Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 117.

56 Peklaj, *Odnos škofa Tomaža Hrena*, str. 280.

57 Kidrič, *Opombe k protiref. (katol.) dobi*, str. 115.

ljubljski škofiji, ki se je od novega rimskega misala razlikoval predvsem po razporeditvi evangelijskih odlomkov na nedelje po binkoštih. Njuna odločitev se zdi na prvi pogled presenetljiva, saj je bil rimski misal v celotni katoliški Cerkvi uveljavljen že leta 1570, v oglejskem patriarhatu strogo predpisan leta 1596,⁵⁸ v ljubljanski škofiji pa močno priporočen leta 1604.⁵⁹ Tudi tretja izdaja hrvaškega lekcionarja za Dalmacijo, ki jo je leta 1586 objavil Marko Andriolić, se ravna po rimskem misalu.⁶⁰ Najverjetneje sta želela Hren in Čandek tako doseči uporabo svojega lekcionarja v številnih cerkvah s slovenskim občestvom na območju ljubljanske škofije in oglejskega patriarhata, ki so še vedno uporabljale oglejski misal,⁶¹ saj si niso mogle ali hotele takoj privoščiti nakupa novih mašnih knjig. Tako naj bi leta 1597 v dolenskem arhidiakonatu vsi duhovniki maševali po oglejskem obredu, v ljubljanski škofiji pa je ostal oglejski misal kljub ponavljajočim se prepovedim cerkvenih in posvetnih oblasti močno ukoreninjen še vsaj do leta 1666.⁶² Upošteval ga je tudi *Slovenski evangelistarij*.⁶³

Vseslovenski značaj lekcionarja se kaže tudi v naslonitvi na slovensko protestantsko književnost: odlomke je Čandek razen nekaj vsebinskih popravkov, ki so upoštevali *Vulgato*, prevzel iz Dalmatinove *Biblije*, Hren pa je nato skupaj z jezuitom Gašperjem Malijem opravil jezikovni pregled, pri katerem je odpravil več germanizmov in tekst stilistično izboljšal.⁶⁴ Lekcionar sestavljajo nedeljski in praznični evangelijski in berila od adventa in božiča ter posta in velike noči do časa po prazniku Sv. Trojice, sledijo evangelijski in berila za svetniške in nekatere druge praznike,⁶⁵ na koncu pa sta molitev po pridigi za vse nadloge krščanstva in spovedni obrazec po pridigi.⁶⁶ Hren (Čandek namreč sam tega ne bi mogel storiti brez škofovega izrecnega navodila ali vsaj dovoljenja) je lekcionar v podnaslovu namenil – z nekoliko

58 Ušeničnik, Obrednik oglejske cerkve, str. 1–2, 9, 119, 120, 121; Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 100; Bratulić, Hrvatski lekcionar, str. 510.

59 Kolar, Prenovitevno delo, str. 166.

60 Bratulić, Hrvatski lekcionar, str. 507, 510.

61 Vidmar, Katoliška obnova, str. 101. Prim. Ušeničnik, Obrednik oglejske cerkve, str. 3–4, 120.

62 Ušeničnik, Obrednik oglejske cerkve, str. 122–126.

63 *Neznani rokopisi slovenskega slovstva*, Ms 85.

64 Breznik, Literarna tradicija, str. 174, 225–226, 230; Pogorelec, Cerkevno življenje in slovenščina, str. 125–126; Peklaj, Odnos škofa Tomaža Hrena, str. 277–278; Ogrin, Slovensko slovstvo, str. 425–426; Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 17; Deželak Trojar, Čandek, Janez.

65 Deželak Trojar, Čandek, Janez.

66 Kidrič, Opombe k protiref. (katol.) dobi, str. 115.

drugačnimi besedami – popolnoma istemu občestvu kakor Trubar in Dalmatin svoje svetopisemske prevode, in sicer (slovenskim) krščanskim skupnostim ne glede na njihov političnoupravni in cerkvenoupravni okvir, predvsem pa na Kranjskem: »VSEM CATHOLISHKIM CERKVAM, STVPRAU v’Krajnski Dsheli«. ⁶⁷ Iz sintagme je najbrž brez posebnega razloga izpadla beseda »slovenskim«, ki je razvidna iz konteksta, saj škof svojega lekcionarja seveda ni namenil vsem katoliškim cerkvam na svetu, ampak katoliškim cerkvam, ki so govorile jezik tega lekcionarja. Na prvi pogled se zdi nenavadna Hrenova uporaba množinske oblike »cerkve«, ki gotovo izhaja iz pisem apostola Pavla (na primer »vse Kristusove Cerkve«, Rim 16,16) in označuje krajevne verske skupnosti (na primer »Božji Cerкви, ki je v Korintu«, 2 Kor 1,1). Hren je želel, kakor Trubar in Dalmatin, načelno zajeti vse slovensko govoreče kristjane, vendar se mu je zdela v nasprotju z njima za to očitno primernejša množinska oblika, gotovo zato, ker obstoječe političnoupravne in cerkvenoupravne meje niso omogočale formaliziranja katoliške »Cerkve Božje slovenskega jezika«, dopuščale pa so – s pomočjo Božje besede, podane v lekcionarju in razložene po duhovniku – povezovanje katoliških občestev, ki so govorila slovenski jezik. Ta občestva so bila predvsem (»stuprau«), vendar ne izključno, na Kranjskem. Hrenova sintagma je torej v protestantski tradiciji evocirala obstoj in razširjenost neformalne Cerkve slovenskega jezika, tokrat seveda katoliške, ne glede na deželne in škofijske meje.

Prav ta sintagma opozarja na sorazmerno zapletenost nastanka (zaradi protestantizma in neujemanja omenjenih meja), vendar tudi pomembnost slovenskega lekcionarja v lokalnem okolju (zaradi nižjega položaja jezika in zaradi skromnejše književnosti) v primerjavi z drugimi lekcionarji v ljudskih jezikih. Tovrstnih sintagm namreč ne najdemo v sočasnih nemških, italijanskih, hrvaških (dalmatinskih) in drugih lekcionarjih, ki so bili sicer, podobno kakor slovenski, v uporabi v več deželah, vendar je bilo območje njihovega dosega veliko bolj jasno in splošno znano, utrjeno z bogatejšo književnostjo. Ker je bila v nemških in italijanskih deželah ter celo v beneški Dalmaciji istovetnost verskih in jezikovnih skupnosti veliko bolj samoumevna kakor v notranjeavstrijskih deželah, kjer je bilo slovensko prebivalstvo večinsko le na Kranjskem, tamkajšnjim lekcionarjem

⁶⁷ Hren, Čandek, *Evangelia inu lystuvi*, naslovna stran.

na naslovnica ni bilo treba natančneje opredeljevati kroga svojega bralstva in poslušalstva, ampak so praviloma navajali le jezik (prevoda iz latinščine), na primer: »Teütfch« (augšburški lekcionar iz leta 1512);⁶⁸ »TRADOTTI IN LINGVA TOSCANA« (druga izdaja Nanninijevega lekcionarja iz leta 1569);⁶⁹ »HARVATSCHIM yazichom Stumacena« (Andrioličeva izdaja hrvaškega lekcionarja *Pistule i evanjelja* za Dalmacijo iz leta 1586).⁷⁰

V nasprotju s *Cerkovno ordningo* je Čandek-Hrenov lekcionar v okviru razvejane in delujoče župnijske mreže katoliške Cerkve na Slovenskem prišel do velikega števila bralcev – nedvomno predvsem duhovnikov. S škofovim dovoljenjem in v njegovi založbi (vsi stroški so znašali več kot 500 goldinarjev) je bil dokončno natisnjen 15. avgusta 1613 v tiskarni Geoga Widmanstetterja v Gradcu (z letnico 1612 na naslovnici in v Hrenovem škofovskem grbu ter z letnico 1613 v kolofonu).⁷¹ Takoj so ga začeli uradno uporabljati, saj je bil že leta 1614 strogo predpisan za vse duhovnike ljubljanske škofije za razlago evangelijev pri maši.⁷² Njegov vpliv je mogoče zaznati daleč od Ljubljane, na primer v molitvi za verne duše v *Črnjanskem rokopisu*, zapisani vsaj v drugi polovici 17. stoletja, ki je bila namenjena vernikom iz Mežiške doline (vikariat Črna je namreč v okviru pražupnije Šmihel pri Pliberku spadal v ljubljansko škofijo).⁷³ O razširjeni in poglobljeni rabi v rokah duhovnikov pričajo rokopisni dodatki, privezani k večini ohranjenih izvodov.⁷⁴ Najbrž pa je lekcionar dosegel tudi drug škofov cilj in segel čez meje ljubljanske škofije, kar poleg sintagme v podnaslovu nakazuje izjemno visoka naklada 3000 izvodov.⁷⁵ Ta je bila očitno načrtovana z mislijo na število cerkva, v katerih bi tedaj lahko brali evangelije in berila v slovenščini, ne na veliko manjše število cerkva v ljubljanski škofiji.⁷⁶

68 *Ewangeli und Epistel*, naslovna stran.

69 Nannini, *Epistole et Evangelii*, naslovna stran.

70 Prim. Bratulič, Hrvatski lekcionar, str. 508, 509.

71 Radics, Tomaž Chrön, str. 18.

72 Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 60–61.

73 Ogrin, Slovenski rokopisi, str. 381.

74 Prim. Kidrič, Opombe k protiref. (katol.) dobi, str. 114, 117–125; Smolik, *Odmev verskih resnic*, § 162–178; Smolik, *Lekcionar – slovenska pesmarica*, str. 99, 101; Ogrin, Slovenski rokopisi, str. 383–393.

75 Smolik, *Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica*, str. 99, 102, 104.

76 Ogrin, Slovenski rokopisi, str. 381, 382.

Schönlebnove katoliške slovenske cerkve

Tudi tako visoka naklada pa je v naslednjih desetletjih pošla. Schönleben je očitno potrebo po novi, prenovljeni izdaji lekcionarja občutil po letu 1669, ko je bil kot ribniški župnik in dolenski arhidiakon najbolj zaposlen s pastoralnim delom med podeželskim prebivalstvom.⁷⁷

Lekcionar je prenovil na več ravneh. Izpeljal je že dalj časa potrebno prilagoditev rimskemu misalu,⁷⁸ s čimer je najbrž zavestno sledil določbam ljubljanske škofijske sinode iz leta 1666, ki so strogo prepovedale oglejski misal.⁷⁹ Schönleben je moral namreč dobro poznati problematiko, saj je bil takrat še dekan ljubljanskega stolnega kapitlja. V skladu z rimskim misalom je zamenjal oziroma dodal nekaj svetopisemskih odlomkov. Tako je dodal berilo (1 Tes 1,2–10) za šesto nedeljo po godu sv. Treh kraljev, za šesto nedeljo po nedelji Sv. Trojice pa je odlomek iz Matejevega evangelija (Mt 5,20–24) nadomestil z odlomkom iz Markovega evangelija (Mr 8,1–9).⁸⁰ Sicer je z manjšimi spremembami, z nekaj novimi besedami in več naglasnimi znamenji, sprejel Čandek-Hrenova besedila, vključno s pravopisom, nove evangelijske odlomke (na primer za četrto adventno nedeljo in god sv. Ahacija) pa je kakor predhodnika – vendar jezikovno slabše – priredil po Dalmatinu,⁸¹ česar seveda kakor onadva ni nikjer omenjal.⁸² Ponekod je popravil vsebinske napake svojih predhodnikov, na primer v naslovu berila za sedmo nedeljo po nedelji Sv. Trojice »S. Petra Apoft. Lyft na Rim.« v »S. Pavla Apoft. Lyft na Rim.«.⁸³

Lekcionar je dopolnil z več dodatki. Uvodni del za naslovnico sestavlja pet latinskih besedil: cesarski privilegij, podeljen ljubljanskemu knjigotržcu Janezu Helmu za prodajo lekcionarja; dovoljenje za natis lekcionarja, ki ga je podpisal Filip Terpin, generalni vikar ljubljanskega škofa; Helmovo posvetilo ljubljanskemu škofu Jožefu grofu Rabatti, ki ga je najbrž napisal sam Schönleben;⁸⁴ Schönlebnovo »Opozorilo bralcu« (»Praemonitio

77 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 145–166.

78 Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, dovoljenje Filipa Terpina.

79 Prim. Ušeničnik, *Obrednik oglejske cerkve*, str. 124–126.

80 Hren, Čandek, *Evangelia inu lystuvi*, str. 109; Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, str. 56, 215.

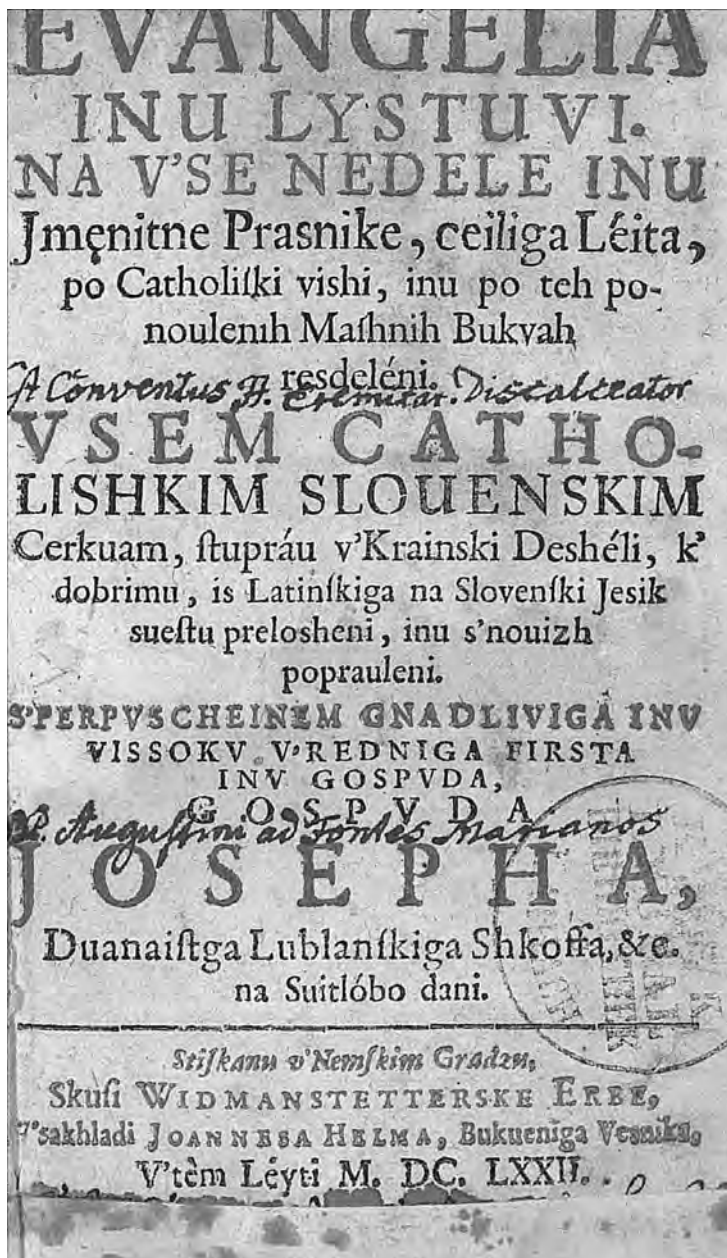
81 Breznik, *Literarna tradicija*, str. 280–282.

82 Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 172.

83 Hren, Čandek, *Evangelia inu lystuvi*, str. 108; Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, str. 214.

84 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 142.

Naslovna stran Schönlebnove izdaje lektionarja *Evangelia inu lystuvi*.
 Vir: © NUK, Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, 1672.

ad lectorem«); cerkveni koledar oziroma seznam cerkvenih praznikov za pridigarje na Kranjskem.⁸⁵

Jedro lekcionarja kakor v Čandek-Hrenovi izdaji sestavljajo evangelijski in berila za cerkveno leto ter za svetniške in druge praznike. V zadnji del izdaje je Schönleben po zgledu nemških lekcionarjev uvrstil pesmarico, katekizem in molitvenik, ki so jih duhovniki zelo potrebovali in do tedaj nadomeščali z rokopisnimi dodatki k izvodom Čandek-Hrenovega lekcionarja.⁸⁶ Povsem na koncu je Schönleben dodal še evangelijske odlomke za god sv. Agate, sv. Vida, sv. Urha, sv. Nikolaja Tolentinskega in sv. Frančiška Ksaverja.⁸⁷ Nova pridobitev so bile tudi manjše lesorezne ilustracije na začetku evangelijskih odlomkov. Vsi ti dodatki kažejo, da je Schönlebena izdaja nagovorila širši krog bralcev kakor Čandek-Hrenova. Prvi uporabniki so seveda ostali duhovniki, ki so na prižnici poleg svetopisemskih odlomkov gotovo potrebovali tudi pesmarico, katekizem in molitvenik.⁸⁸ Toda mnogi dodatki, posebej ilustracije in molitve za različne vsakodnevne priložnosti, na primer pred jedjo in spanjem, kažejo, da je bil lekcionar prav tako namenjen (izobraženim) laikom.

Schönleben je imel pri opredeljevanju in nagovarjanju slovenske jezikovne in verske skupnosti še težjo nalogo kakor Hren, saj je moral poleg istih deželnih in škofijskih meja premagovati precej večjo razliko med slovenskim knjižnim jezikom in posameznimi pokrajinskimi izrekami. Schönlebena izdaja je v primerjavi s Čandek-Hrenovo nekoliko okrepila zunanja znamenja vseslovenskega značaja lekcionarja, presegajočega omenjene meje: veljavo za ljubljansko škofijo tokrat poleg škofovega imena na naslovnici potrjuje Terpinovo dovoljenje za natis, toda vikarjeva omemba prireditelja kot dolenskega arhidiakona (torej duhovnika oglejskega patriarhata, ne ljubljanske škofije) in cerkveni koledar za pridigarje Kranjske nakazujeta vsaj še uporabnost (če že ne uradne veljave) za celotno Kranjsko. Najpomembnejšo simbolno spremembo v tej smeri pa je Schönleben izpeljal v naslovu lekcionarja. Očitno je pri reviziji (pravilno) opazil pomanjkljivost Hrenove sintagme »VSEM CATHOLISHKIM CERKVAM, STVprau

85 Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, nepaginirano, str. A 2–B 5, nepaginirano.

86 Smolik, *Odmevi verskih resnic*, § 180; Smolik, *Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica*, str. 102; Ogrin, *Slovenski rokopisi*, str. 383.

87 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 227.

88 Smolik, *Odmevi verskih resnic*, § 180; Smolik, *Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica*, str. 102.

v’Krajnſki Deſheli«, zato jo je preciziral: »VSEM CATHOLISHKIM SLOUENSKIM Cerkuam, ſtupráu v’Krajski Deſhéli«. ⁸⁹

Sintagma v podnaslovu Schönlebneve izdaje lektionarja *Evangelia inu lystuvi* (1672).
Vir: © NUK, Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, 1672.

Prav zaradi različnih deželnih pripadnosti ter narečij bralcev in poslušalcev svetopisemskih odlomkov v slovenščini, to je duhovnikov in drugih vernikov, je Schönleben v »Opozorilu bralcu« obravnaval vse večjo razliko med skupnim knjižnim jezikom in sodobnim govorjenim jezikom oziroma njegovimi pokrajinskimi različicami.

Slovanski/slovenski jezik, iz katerega je izšel tudi kranjski, ima tako različna narečja, da je pogosto že v isti domovini med njimi velikanska razlika, ena pokrajina od druge pa se sploh popolnoma razlikuje. Zato je nemogoče izdati vsemu ljudstvu skupno knjigo Evangelijev, ki bi se v vseh besedah v celoti nasmehnila vsem posameznikom. /.../ Zato pišimo po šegi naroda, izgovarjamo pa po šegi pokrajine.⁹⁰

Schönleben je tako predlagal, naj ljudje pišejo po navadi rodu, naj se torej držijo norme slovenske jezikovne in etnične skupnosti oziroma skupne knjižne tradicije, prebrano pa naj izgovarjajo po navadi pokrajine, naj se torej prilagodijo sodobni izreki na določenem območju, na primer na Kranjskem.⁹¹ Tega pronicljivega načela za reševanje zapletenega jezikovnega položaja niso sprejeli le naslednji prireditelji lektionarja, med njimi leta 1741 Franc Mihael Paglovec, ampak tudi drugi pisci, na primer leta 1691 Janez Svetokriški.⁹²

89 Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, naslovna stran.

90 Prevod po Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 169, 170.

91 Pogorelec, *Cerkveno življenje in slovenščina*, str. 126; Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 172; Vidmar, *Katoliška obnova*, str. 102.

92 Pogorelec, *Cerkveno življenje in slovenščina*, str. 126; Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 190–191, 215–216.

Lekcionar je bil natisnjen po 1. juliju 1672, ko je datirano Terpinovo dovoljenje. Schönlebnova izdaja kaže v primerjavi s Čandek-Hrenovo izdajo (počasen, toda pomemben) napredek ne le pri širitvi kroga uporabnikov, ampak tudi pri razvoju založništva. Lekcionar je moral sicer spet iziti v Gradcu, ker v Ljubljani še vedno ni bilo tiskarne, vendar založbe ni bilo treba prevzeti škofu ali prireditelju, ker je to storil ljubljanski knjigovez in knjigotržec Janez Helm. Čeprav Helm po osnovnem poklicu ni bil založnik,⁹³ je sprejel izziv, kar nakazuje, da je pričakoval dobro prodajo oziroma da je bila potreba po lekcionarju velika. Knjigo je natisnila tiskarna družine Widmanstetter v Gradcu, ki je natisnila že Čandek-Hrenovo izdajo.

Ljubljana kot središče slovenskih cerkva

Čeprav sta morali Čandek-Hrenova in Schönlebnova izdaja iziti v Gradcu, sta koncept slovenske Cerkve utrjevali tudi kot publikaciji ljubljanske škofije. Naslednje izdaje, že v 18. stoletju, so to sporočilo še stopnjevale z izhajanjem v Ljubljani, središču ljubljanske škofije. To je bila – sicer posredno – spet zasluga Schönlebna, ki je leta 1678 v Ljubljano pripeljal tiskarja Janeza Krstnika Mayrja.⁹⁴ Tretjo izdajo lekcionarja, ki jo je pripravil kapucin Hipolit Novomeški, je leta 1715 že natisnila ljubljanska tiskarna Janeza Jurija Mayrja.⁹⁵ Tudi v tem pogledu, z zasidranostjo cerkvene organizacije in njene izdajateljske dejavnosti v Ljubljani, so Hren, Čandek, Schönleben in njihovi nasledniki – ker so pač izhajali iz iste upravne in jezikovne stvarnosti – nadaljevali izročilo slovenskih protestantov.⁹⁶

Ljubljanska škofija je sicer koncentričen pomen za slovenske kristjane pridobivala postopoma, izraziteje šele od škofa Tomaža Hrena. Cesarja Friderika III., ki jo je ustanovil leta 1461, in papeža Pija II., nekdanjega tržaškega škofa, ki je ustanovitev potrdil naslednje leto, so pri načrtovanju nove cerkvenoupravne enote seveda vodili politični razlogi.⁹⁷ Kljub temu sta se morala zavedati, posebej papež kot humanist, ki je večkrat prepotoval Notranjo Avstrijo, da večina prebivalstva v dotedanjem avstrijskem delu

93 Dular, *Živeti od knjig*, str. 86.

94 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 171.

95 Dular, *Živeti od knjig*, str. 130.

96 Prim. Smolik, *Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica*, str. 102.

97 Žnidaršič Golec, *Vzroki in okoliščine*.

Naslovna stran ponatisa Hipolitove izdaje lektionarja *Evangelia inu lystuvi* (1730).
Vir: NUK, Hipolit Novomeški, *Evangelia inu lystuvi*, 1730
(foto: Luka Vidmar, © ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede).

oglejskega patriarhata govori jezik, ki ni niti nemški niti italijanski. Čeprav škofija ni bila strnjena, je bila razmeroma velika, neodvisna od velikih sosed, oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije, ter podrejena neposredno Svetemu sedežu. Sestavljale so jo župnije s skoraj izključno slovenskimi verniki, ki so ležale v vseh treh notranjeavstrijskih deželah, poseljenih (tudi) s Slovenci. Ljubljanski škofijski sedež je bil v edini deželi, kjer je bilo prebivalstvo večinoma slovensko, in v središču slovenskega jezikovnega prostora. Poleg tega je bil tri stoletja edini v Notranji Avstriji, ki je stal v glavnem mestu dežele. Te danosti so začele po končanem boju med protestantizmom in katolištvom, ko je morala katoliška Cerkev na novo nagovoriti slovensko ljudstvo, najprej predvsem z lekcionarjem, ključno določati škofijsko pastoralno politiko.⁹⁸

Ljubljanske izdaje lekcionarja v 18. stoletju so tako ohranjale vseslovenski značaj, ki sta ga zgradili Čandek-Hrenova in Schönlebnova izdaja, sprva v skoraj nespremenjeni obliki. Hipolitova izdaja iz leta 1715 in njen ponatis iz leta 1730 sta v podnaslovu ponovila Schönlebnovo sintagmo (leta 1715 kot »USEM CATHOLISHKIM SLOVENSKIM CERkvam, ftupráu v'Kráinski Deshéli«, leta 1730 kot »USEM CATHOLISHKIM SLOVENSKIM CERkvam, ftupráu v'krainki Deshéli«), ki je spodbujala rabo med Slovenci ne glede na škofijo (na primer ljubljansko, oglejsko, salzburško in lavantinsko), dovolila sta ju ljubljanska škofa Kaunitz in Schrattenbach (navedena na naslovnici), cerkveni koledar pa je bil namenjen pridigarjem na Kranjskem.⁹⁹ Sintagmo je iz podnaslova v izdaji iz leta 1741 izpustil Franc Mihael Paglovec,¹⁰⁰ najbrž zato, ker je opravila svojo nalogo in postala odvečna: po eni strani se zunaj izdaj lekcionarja ni prijela, po drugi strani pa so po njeni zaslugi meje dosega slovenskega lekcionarja postale samoumevne.

Vseslovenski značaj lekcionarja so še naprej nakazovali tudi sami prireditelji. Kakor Schönleben tudi naslednja prireditelja v času izdaje nista bila duhovnika ljubljanske škofije: Hipolit, prireditelj izdaje iz leta 1715, ki je bila ponatisnjena vsaj dvakrat,¹⁰¹ je bil kapucin, ki je nazadnje živel v samostanu v Kamniku, Paglovec, prireditelj izdaje iz leta 1741, ki je bila

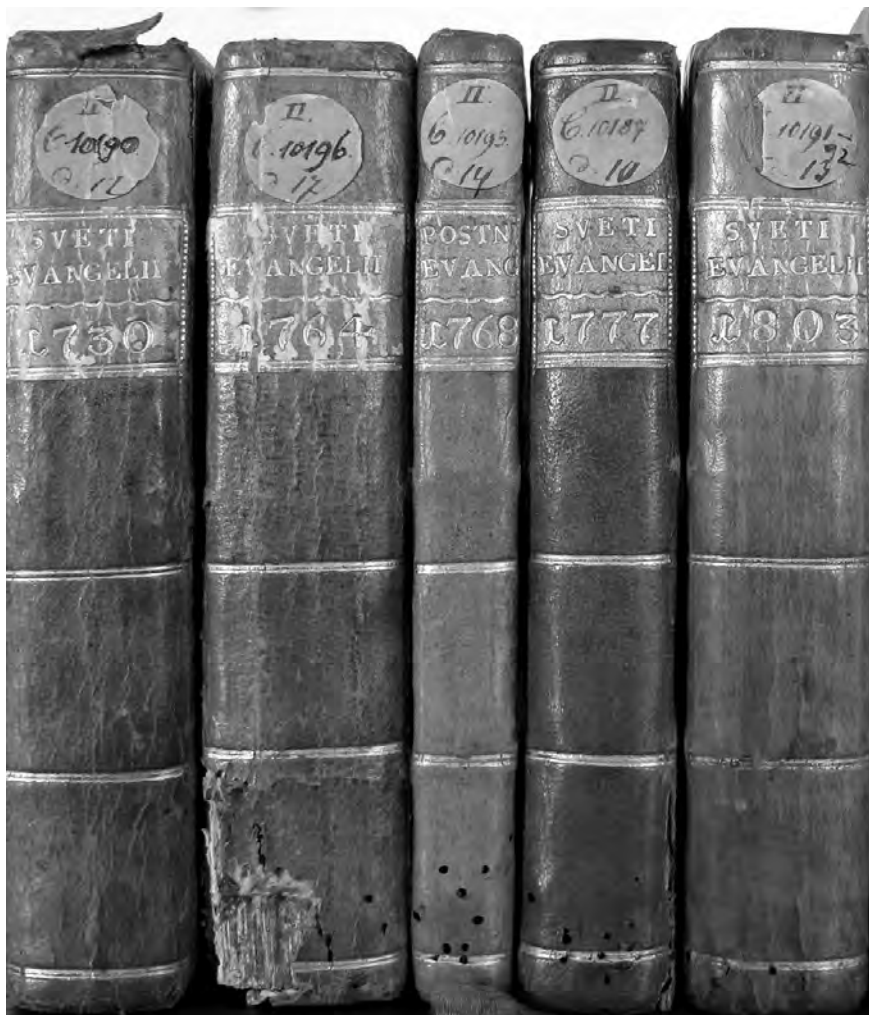
98 Vidmar, Samostojno cerkveno središče, str. 84, 86.

99 Hipolit Novomeški, *Evangelia inu lystuvi*, naslovna stran, cerkveni koledar.

100 Paglovec, *Evangelia inu branie*, naslovna stran.

101 Smolik, *Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica*, str. 102.

Enotno vezane izdaje slovenskega lektionarja iz knjižnice barona Žige Zoisa, danes v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Vir: NUK

(foto: Luka Vidmar, © ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede).

ponatisnjena vsaj trikrat,¹⁰² pa je bil kot vikar v Šmartnem pri Tuhinju duhovnik oglejskega patriarhata.

¹⁰² Prav tam, str. 103; Dular, *Živeti od knjig*, str. 133.

Čeprav so razne izdaje slovenskega lekcionarja gotovo največ uporabljali duhovniki na Kranjskem, med njimi Matija Kastelec, so bile razširjene tudi v sosednjih deželah (in sicer ne samo v župnijah ljubljanske škofije), kar na primer dokazujejo zbirka pridig *Sacrum promptuarium* (1691–1707) kapucina Janeza Svetokriškega, nemško-slovenski slovar *Dictionarium Germanico-Slavonicum* (1760) štajerskega kapucina Ivana Antona Apostla in koroški *Kapelski pasijon* s konca 18. stoletja.¹⁰³ Tako so goriški, koroški in štajerski Slovenci brali ljubljanske izdaje lekcionarja do konca zgodnjega novega veka, ko so začele izhajati tudi deželne oziroma pokrajinske različice. Leta 1780 je v Celovcu izšel prvi koroški lekcionar z naslovom *Evangelie inu branje*, ki ga je po Paglovcu priredil Ožbalt Gutsman, istega leta je v Šopronu izšel prvi prekmurski lekcionar *Szvěti evangyeliomi*, ki ga je priredil Mikloš Küzmič, leta 1800 pa je v Mariboru izšel še prvi štajerski lekcionar *Listi inu evangelia*.¹⁰⁴

Vpliv slovenskega lekcionarja od Čandek-Hrenove do Gutsmanove izdaje je moral biti neizmeren: v veliki večini cerkva s slovenskim občestvom so duhovniki na nedelje in praznike več kot stoletje in pol vernikom brali iste, iz izdaje v izdajo skoraj nespremenjene svetopisemske odlomke v slovenščini. Prav ta dolgotrajna in razširjena raba je bila vzrok, da je lekcionar v 18. stoletju tako pogosto izhajal oziroma da se je tako dobro prodajal: samo med letoma 1741 in 1768 je izšel najmanj petkrat.¹⁰⁵ Lekcionar sicer ni zavrl razvoja več pokrajinskih variant slovenskega knjižnega jezika (kranjski, koroški, štajerski in prekmurski), vendar je neprekinjeno vzdrževal zavest o njegovi istovetnosti in prispeval k njegovi enotni rabi v katoliški Cerkvi, saj so izdaje druga od druge prevzemale besedila iz Dalmatinove *Biblije*.¹⁰⁶ Tako so v 17. in 18. stoletju, ko so se na Slovenskem krepili pokrajinski govori, prav izdaje lekcionarja skupaj z Dalmatinovo *Biblijo* v največji meri vzdrževale slovensko jezikovno in pravopisno normo.

103 Jesenšek, Slovensko gradivo; Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 53, 175–177, 179, 191, 192; Prunč, Ogrin, Komentar, str. 277–288.

104 Smolik, Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica, str. 102, 103; Vidmar, Katoliška obnova, str. 102.

105 Smolik, Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica, str. 103.

106 Breznik, Literarna tradicija, str. 170–171, 280; Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku*, str. 17–19.

Sklep

Schönlebnova sintagma »VSEM CATHOLISHKIM SLOUENSKIM Cerkuam, ftupráu v'Krainski Deshéli« se v tem okviru kaže kot najnatančnejša sočasna opredelitev verske, jezikovne in etnične skupnosti, ki ji je bil namenjen slovenski lekcionar med Čandek-Hrenovo in Gutsmanovo izdajo. Sintagmo je sicer na podlagi Trubarjevega in Dalmatinovega koncepta slovenske Cerkev razvil Hren, toda Schönlebnu gre zasluga, da jo je smiselno dopolnil in z njo prispeval k ohranitvi zavesti o skupnem slovenskem krščanskem občestvu, živečem v več škofijah in več deželah, in sicer v najbolj kritičnem obdobju, ko so se povsod na Slovenskem krepile deželne identitete.

Viri in literatura

Viri

- Braun, Heinrich: *Die H. Evangelien und Episteln*. München: Fritz, 1772.
Evangeli und Epistel. Augspurg: Schönsperger, 1512.
- Čandek, Janez in Hren, Tomaž: *Evangelia inu lystuvi*. V'Némshkim Grádzu: Hren, 1612 (1613).
- Hipolit Novomeški: *Evangelia inu lystuvi*. Labaci: Mayr, 1730.
- Nannini, Remigio: *Epistole et Evangelii*. In Vinegia: Giolito, 1569.
- Paglovec, Franc Mihael: *Evangelia inu branie*. Labaci: Volusius, Blanck, 1741.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Evangelia inu lystuvi*. V'Nemskim Gradzu: Helm, 1672.
- Trubar, Primož: *Catechismus*. [Tübingen]: [Morhart], 1555.
- Trubar, Primož: *Ta evangeli svetiga Matevsha*. [Tübingen]: [Morhart], 1555.
- Trubar, Primož: *Ta celi psalter Davidou*. Tibingi: [Morhart], 1566.

Literatura

- Ahačič, Kozma: Veliki slovenski cerkveni red. Primož Trubar: *Cerkveni red (1564): Znanstvenokritična izdaja dela Cerkovna ordninga z znotrajjezikovnim prevodom v sodobni slovenski knjižni jezik* (ur. Kozma Ahačič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Trubar v sodobnem jeziku, 3), 2014, str. 501–533.
- Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 18), 2007.
- Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 28), 2012.
- Barbieri, Edoardo: The Bible in Contention: Roman Prohibitions and Italian Biblical Texts for the Mass. *Negotiating Conflict and Controversy in the Early Modern Book World* (ur. Alexander Samuel Wilkinson, Graeme J. Kemp). Leiden, Boston: Brill, 2019 (Library of the Written Word, 73), str. 48–70.
- Bratulić, Josip: Hrvatski lekcionar Marka Andriolića. *Bogoslovska smotra*, 64/1–4, 1994, str. 507–511.
- Breznik, Anton: Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«. *Dom in svet*, 30, 1917, str. 170–174, 225–230, 279–284, 333–347.

- Deželak Trojar, Monika: Čandek, Janez. *Novi Slovenski biografski leksikon* (ur. Barbara Šterbenc Svetina idr.). Ljubljana: ZRC SAZU, SAZU, 2020. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi163906/> (dostop: 27. 1. 2021).
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Dular, Anja: *Živeti od knjig: Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Knjižnica Kronike, 7), 2002.
- Grdina, Igor: Do »fine moke 00« mleto Trubarjevo vprašanje. *Stati inu obstati*, 3–4, 2006, str. 202–235.
- Jerše, Sašo: Vera in hotenja: Silhueti religioznosti v zgodnjem novem veku. *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 13–29.
- Jesenšek, Marko: Slovensko gradivo v Apostlovem slovarju. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: Ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen* (ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh, Zinka Zorko). Maribor: Slavistično društvo (Zora, 18), 2002, str. 336–353.
- Kidrič, France: Doneski za zgodovino slovenskega leksionarja in slovenske pridige od konca srednjega veka do l. 1613. (1699.). *Bogoslovni vestnik*, 3, 1923, str. 149–169.
- Kidrič, France: Jurij Dalmatin. France Kidrič: *Izbrani spisi*, 1. Ljubljana: SAZU, 1978, str. 149–161.
- Kidrič, France: Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 3, 1921–1922, str. 73–133.
- Kidrič, France: *Zgodovina slovenskega slovstva: Od začetkov do Zoisove smrti: Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica, 1929–1938.
- Kolar, Bogdan: Prenovitveno delo škofa Tomaža Hrena s pomočjo sinod. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba (Simpoziji v Rimu, 15), 1998, str. 161–180.
- Kopitar, Jernej: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Korn, 1808.
- Kottmann, Carsten: *Das buch der ewangelii und epistel: Untersuchungen zur Überlieferung und Gebrauchsfunktion südwestdeutscher Perikopenhandschriften*. Münster: Waxmann (Studien und Texte zum Mittelalter und zur frühen Neuzeit, 14), 2009.
- Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 2011. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss/VIEW/> (dostop: 27. 1. 2021).

- Ogrin, Matija: O vlogi rokopisov v dolgem prehodu iz rokopisne v tiskano knjigo v slovenski književnosti. *Primerjalna književnost*, 40/1, 2017, str. 43–58.
- Ogrin, Matija: Slovenski rokopisi 17. stoletja v senci tridesetletne vojne in »doba književnega zastoja«. *Tridesetletna vojna in Slovenci: Evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja* (ur. Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 375–398.
- Ogrin, Matija: *Slovensko slovstveno izročilo*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2019.
- Ogrin, Matija: Slovensko slovstvo v okvirih ljubljanske škofije. *Ljubljanska škofija: 550 let* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija, 2011, str. 421–436.
- Palazzo, Eric: *A History of Liturgical Books from the Beginning to the Thirteenth Century*. Collegeville: The Liturgical Press, 1998.
- Pekljaj, Marijan: Odnos škofa Tomaža Hrena do Svetega pisma. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba (Simpoziji v Rimu, 15), 1998, str. 275–282.
- Pogačnik, Jože: *Slovenska književnost*, 1. Ljubljana: DZS, 1998.
- Pogačnik, Jože: *Zgodovina slovenskega slovstva, 1: Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Pogorelec, Breda: Cerkevno življenje in slovenščina v javnosti v sedemnajstem stoletju. *Bogoslovni vestnik*, 52/1–2, 1992, str. 121–132.
- Prunč, Erich, Matija Ogrin: Komentar. *Kapelski pasijon* (ur. Erich Prunč, Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Celjska Mohorjeva družba (Dela starejšega slovenskega slovstva, 1), 2016, str. 217–510.
- Radics, Peter: Tomaž Chrön, pesnik, mecén umetelnosti in podpornik vednosti. *Letopis Matice Slovenske*, 3–4, 1878, str. 1–33.
- Rajhman, Jože: *Pisma slovenskih protestantov*. Ljubljana: SAZU, 1997.
- Rajhman, Jože: Trubar (Truber) Primož. *Slovenski biografski leksikon*, 13 (ur. Alfonz Gspan idr.). Ljubljana: SAZU, 1982, str. 206–225.
- Rajšp, Vincenc: Reformacija. *Enciklopedija Slovenije*, 10 (ur. Dušan Voglar). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 137–141.
- Rotar, Janez: Viri Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev in njegova dediščina. *Zgodovinski časopis*, 42/3, 1988, str. 315–361.
- Rupel, Mirko: Protireformacija in barok. *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Do začetkov romantike* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: Slovenska matica, 1956, str. 261–325.
- Rupel, Mirko: Reformacija. *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Do začetkov romantike* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: Slovenska matica, 1956, str. 185–260.
- Rupel, Mirko: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: DZS, 1966.
- Slodnjak, Anton: *Pisma Matija Čopa, 2: Literatura Slovencev*. Ljubljana: SAZU

- (Korespondence pomembnih Slovencev, 6/II), 1986.
- Smolik, Marijan: Bogoslužje in bogoslužni jezik. *Ljubljanska škofija: 550 let* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija, 2011, str. 415–420.
- Smolik, Marijan: Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica (najstarejše knjige slovenskih katoličanov). *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič Muha). Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 9), 1989, str. 99–108.
- Smolik, Marijan: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 2011. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ovr/VIEW/> (dostop: 10. 1. 2021).
- Štrekelj, Karel: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1–2 (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Ušeničnik, France: Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji. *Bogoslovni vestnik*, 4, 1924, str. 1–35, 97–127.
- Vidmar, Luka: Katoliška obnova: Od Trubarjeve Cerkve slovenskega jezika do Schönlebnovih slovenskih cerkva. Peter Štih idr.: *Temelji slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019, str. 99–102.
- Vidmar, Luka: Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: Med zgodovino in mitom. *Kronika*, 61/2, 2013, str. 189–216.
- Vidmar, Luka: Samostojno cerkveno središče: Ustanovitev ljubljanske škofije leta 1461. Peter Štih idr.: *Temelji slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019, str. 84–88.
- Vidmar, Luka: Sveto pismo v slovenščini: Izid Dalmatinove Biblije in Bohoričeve slovnice leta 1584. Peter Štih idr.: *Temelji slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019, str. 94–98.
- Vodopivec Tomažič, Jedert: Materialna podoba Dalmatinove Biblije. *Stati inu obstati*, 25, 2017, str. 77–93.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: Trubarjeva Cerkovna ordninga med želenim in živetim. *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 224–242.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja. *Ljubljanska škofija: 550 let* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija, 2011, str. 7–26.

Schönleben's Edition of the Lectionary and the Concept of the Slovenian Church or Slovenian Churches

This article deals with the unusual formulation »VSEM CATHOLISHKIM SLOUENSKIM Cerkuam, ftuprau v'Krainski Desheli« (»To all the Catholic Slovenian churches, especially in the land of Carniola«), which was used by Janez Ludvik Schönleben in the subtitle of the second edition of Slovenian lectionary *Evangelia inu lystuvi* (»Gospels and Epistles«, 1672). The concept of »TEI PRAVI CERQVI Boshy tiga Slouenskiga Iefika« (»God's true church of the Slovenian language«), considering linguistic and ethnic boundaries and disregarding provincial and diocesan borders, was developed by the reformer Primož Trubar (1555) and strengthened by his pupil Jurij Dalmatin's complete translation of the *Bible* (1584), but its Protestant realization proved impossible in Inner Austria, ruled by a Catholic prince. Tomaž Hren, the bishop of Ljubljana and leader of the Counter-Reformation in Carniola, renewed the concept of his religious antagonists in the most important Slovenian book of the Catholic Revival: the first edition of the Slovenian lectionary *Evangelia inu lystuvi* (1612/1613), which was based on Dalmatin's translation. Because Hren wanted the lectionary to be used in all Slovenian communities in Inner Austria (in the provinces of Carniola, Carinthia, Styria, and Gorizia), not just in his diocese, he included the phrase »VSEM CATHOLISHKIM CERKVAM, STVprau v'Krajnki Desheli« (»To all the Catholic churches, especially in the land of Carniola«) in the subtitle. When Schönleben revised the first edition including the subtitle, he added the word *slouenskim* 'Slovenian' to complete the phrase and precisely specify the aim of the lectionary. Thus, he importantly helped preserve the perception of one Slovenian Christian community, living in various dioceses and provinces, in the critical period of the late seventeenth and eighteenth centuries, when the common Slovenian linguistic and ethnical identity was challenged by growing provincial identities.

MARIOLOŠKI OPUS JANEZA LUDVIKA SCHÖNLEBNA

Anton Štrukelj

Posvečeno v hvaležen spomin božjemu služabniku Antonu Strletu (1915–2003)¹

Uvod

Da bi bilo mogoče predstaviti Marijino češčenje in duhovno ozračje 17. stoletja v Sloveniji, je zelo poučno znova oživiti veliko osebnost teologa Janeza Ludvika Schönlebna. Bil je pridigar, mariolog in zgodovinar. Njegovo življenje in delovanje, njegova marijansko-cerkvena miselnost in njegovi mariološki spisi nam lahko v veliki meri prikažejo razmere v času boja za in proti nauku o Marijinem brezmadežnem spočetju.² Pričujoči članek skuša orisati Schönlebnovo marijansko izobrazbo in študij, osvetliti njegovo pisateljsko in pastoralno delovanje, predstaviti njegove mariološke knjige in zlasti razložiti, kako vneto je Schönleben utemeljeval nauk o Marijinem brezmadežnem spočetju. Nazadnje želim iz vsega povedanega pokazati Schönlebnov pomen za mariologijo in Marijino češčenje.

Mladost in študij

Schönlebnov oče Ludvik je okoli leta 1617 prišel iz Württemberga v Ljubljano in se poročil s Slovenko Suzano Kušlan.³ Že 16. novembra 1618

---

1 Prelat prof. dr. Anton Strle, ki je med prvimi temeljito preučeval Schönlebnovo mariologijo, mi je predlagal, da sem o Janezu Ludviku Schönlebnu spregovoril na mednarodnem mariološko-marijanskem kongresu na Malti leta 1983 (gl. *Štrukelj, Johann Ludwig Schönleben: ein Förderer der marianischen Verehrung*). Pozneje je bilo nekoliko dopolnjeno besedilo (*Ein slowenischer Mariologe im Dienste der Immaculata: Johann Ludwig Schönleben (1618–1681)*) objavljeno tudi v knjigi z naslovom *Kniende Theologie* (str. 137–156). Isto besedilo je dr. Zmaga Kumer iz nemščine prevedla v slovenščino, nato je bilo kot vabljeni predavanje prebrano v slovenski skupini na svetovnem mariološkem kongresu v Rimu decembra 2004, ob 150-letnici razglasitve verske resnice o Marijinem brezmadežnem spočetju. Pričujoči prispevek izhaja iz omenjenih starejših objav, vsebuje pa nekatere nove ugotovitve o Schönlebnovem življenju in delovanju. Prim. Smolik, Pridigar, mariolog in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben (1618–1681), str. 399–427.

2 Prim. Laurentin, *Catholicisme* 35, str. 545–546.

3 Osnova za biografijo očeta Ludvika in sina Janeza Ludvika Schönlebna so naslednji prispevki:

je njun prvorojenec zagledal luč sveta. Starši so imeli še osem otrok, od katerih pa so preživeli samo štirje. Domnevamo, da so v družini vzgajali v slovenščini, ker je Schönleben pozneje zapisal, da nemščina ni bila njegova materinščina.⁴ Tudi ljubezen do brezmadežne Device Marije je prejel že v domači hiši, kakor je lepo izpovedal: »In Virginem immaculate conceptam iam lacte hausto affectu /.../.« Pobožni oče Ludvik je bil ponosen, da je lastnoročno izdelal enega velikih oltarjev za stolnico.⁵ V otroških letih Janeza Ludvika Schönlebna je njegov oče Ludvik prestopil iz splošne Marijine kongregacije v novo, določeno samo za meščane (1623–1624). Značilno je poimenovanje tega združenja: »Sodalitas B. V. Mariae conceptae sine macula«.⁶ Kot učenec jezuitskega kolegija je bil tudi naš rojak Schönleben član Marijine kongregacije »Sodalitas B. V. Mariae in coelo assumptae«, in sicer od 8. februarja 1632 dalje.⁷ Zapis v pogrebni knjigi za očeta Ludvika pohvalno pravi, da se je poslovil »coelo maturus«.⁸ V Sloveniji so že od nekdaj slovesno obhajali praznik Brezmadežne (8. decembra).⁹

Mladi Janez je gimnazijo obiskoval pri jezuitih v takratnem kolegiju pri sv. Jakobu v Ljubljani. To je bil čas škofa Tomaža Hrena (1597–1630). Schönleben je jezuite tako vzljubil – tudi zaradi njihove ljubezni do Brezmadežne –, da je pri 17. letih stopil v noviciat Družbe Jezusove (1635). K tej odločitvi sta morda prispevala slavna jezuitska patra – pozneje profesorja na Dunaju in tudi njegova prijatelja – Matija Bastijančič (1591–1695)¹⁰ in Janez Šega (1595–1664).¹¹

Latinske višje filozofske in teološke študije ter redovna formacija na Dunaju, v Gradcu, Kremisu, Linzu in Passau v letih 1637–1648 so mu razširile znanstveno obzorje. V duhovnika je bil posvečen po zaključku

Miklavčič, Schönleben, Janez Ludvik, str. 236–240; Miklavčič, Schönleben, Ludvik, str. 240–241; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 21–198.

4 Schönleben, *Fasten-Freytag und Sonntag-Predigen: »/.../ weilen aber diese Betrachtungen von mir in Teutschen (obwohlen nicht angeborner) Sprach denen Zuhörern vorgetragen worden /.../.«*

5 Prim. Veider, *Stara ljubljanska stolnica*, str. 44.

6 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 36–37.

7 Ušeničnik, Schönleben o Brezmadežni, str. 424; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 44.

8 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 30–31.

9 Najpomembnejše podatke o tem gl. Strle, Brezmadežno spočetje Device Marije, str. 548–563.

10 Smolik, Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 402, op. 10.

11 Prav tam, str. 402, op. 11.

študija teologije na Dunaju leta 1648.¹² Potem je bil »od svojega reda zaradi posebnih sposobnosti po duhovniškem posvečenju nastavljen za slavnostnega govornika in pridigarja na Dunaju«. ¹³ Nekaj govorov iz tistega časa je še ohranjenih, ker jih je pozneje ponatisnil v svoji zbirki nedeljskih pridig.¹⁴ Dunajska univerza je leta 1649 pripravila sijajno slavje v čast Marijinega brezmadežnega spočetja; sodelujoči so se posvetili najčistejši Devici in slovesno obljubili, da bodo to Marijino nadnaravno dostojanstvo vneto zastopali in zagovarjali.¹⁵ Dunaj je takrat stopil v vrsto okoli 50 univerz, ki so se s tako zaobljubo posvetile Mariji. Schönleben je imel 26. avgusta prvi, v tisku ohranjeni marijanski govor.¹⁶ Odtlej so se povsem ujemala upanja njegovega časa, usmerjenost njegovega reda, zaobljuba univerze ter njegovo najgloblje nagnjenje in ljubezen. Poslej je bil nauk o brezmadežnem spočetju srčika vsega njegovega prizadevanja.

Pozneje je Schönleben opravil tretjo probacijo v Judenburgu (1649/1650) in bil v letih 1650/1651 študijski prefekt v domačem mestu Ljubljana.¹⁷ Pridigal je, vodil Marijino kongregacijo in začel pisati latinsko šolsko kroniko (*Diarium praefecturae scholarum*).¹⁸ Gimnazijski učenci so pod njegovim vodstvom uprizorili njegovo latinsko tragedijo v petih dejanjih z naslovom *Haeresis fulminata, Anastasius Tyrannus Orientis Haereticus*.¹⁹

V skladu z redovno prakso se je moral mladi študijski prefekt najprej odpraviti v Gradec, iz Gradca v Linz, nato pa na Dunaj, kjer je bil profesor logike in govornik (1652–1653).²⁰ Prav v tistem času je dozorela njegova odločitev, da zapusti jezuitski red. Z dovoljenjem predstojnikov je izstopil iz Družbe Jezusove.²¹ Celó v oporoki je Schönleben zapisal naslednje besede

12 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 61.

13 Prim. Radics, *Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben*, str. 12–20; Kovačič, Schönleben, Johannes Ludwig, Theologe, Geschichtsschreiber, Prediger, str. 52–53: »Wo und wann J. L. Schönleben zum Priester geweiht wurde, ist nicht bekannt.«

14 Prim. Schönleben, *Horae subsecivae dominicales*, 1676.

15 Slovesno posvetitev Brezmadežni je Schönleben opisal v dokumentih dunajske filozofske fakultete, kjer je bil v letih 1648/1649 njen notar; pozneje pa tudi v četrti knjigi *Orbis universi votorum*. Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 70.

16 Latinski govor je bil leta 1649 objavljen na Dunaju v zbirki marijanskih hvalnic z naslovom *Campus liliorum*. Prim. Schönleben, *Horae subsecivae dominicales*, str. 424–433; Simoniti, *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis*, str. 19; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 65–68.

17 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 71–80.

18 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 74.

19 Gl. prispevek Monike Deželak Trojar v tej monografiji.

20 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 81–83.

21 Prim. prav tam, str. 84–89.

hvaležnosti do Družbe Jezusove: »Vse, kar imam, prihaja od njih, in vse, kar vem in znam, dolgujem njim.«²²

V času svojega delovanja na Dunaju je v tamkajšnjih knjižnicah in arhivih zbiral gradivo za svoja poznejša dela. Dobro preskrbljen z bogatim znanjem in marljivostjo je pridobil tudi naslov doktorja teologije na univerzi v Padovi, kar se mu je zdelo potrebno, da bi mogel svoje nazore širiti s potrebno avtoriteto.²³ Ta doktorski naslov je Schönleben dosegel v prese- netljivo kratkem času: 24. julija 1653 je imel v cerkvi sv. Štefana na Dunaju še slavnostni nagovor ustanoviteljem in učiteljem dunajske univerze,²⁴ 19. decembra istega leta pa je že prejel doktorsko diplomo v Padovi.²⁵

Zdaj je J. L. Schönleben stal na življenjskem razpotju. Na tej slavni univerzi so mu z najvišjim priznanjem podelili doktorat teologije ter ga povabili, naj ostane v Padovi in tam sprejme teološko profesuro, za katero je bil kot temeljit raziskovalec, učen disputant in svetovno znan govornik odlično usposobljen.²⁶ Z druge strani je bil povabljen v rodno Ljubljano, kjer je bil v tem času (1648–1650, 1652–1655) njegov oče Ludvik župan in poveljnik mestne vojaške čete (1646–1663) in kjer je nanj čakalo mesto stolnega dekana.²⁷

Schönleben se je odločil, da bo svoji ljubljeni »kranjski« domovini dal prednost pred profesuro. Čast božje Matere Marije je bila nedvomno odločilni razlog za to izbiro. Upal je namreč, da bo doma ne samo objavil svoje mariološke in zgodovinske razprave, ki jih je začel pripravljati na Dunaju, marveč da bo tudi nauk o Marijinem brezmadežnem spočetju kar najuspešneje oznanjal in temeljito razlagal med svojim ljudstvom. Bil je prepričan, da bo tako najbolje služil Cerkvi. Schönleben je torej hitel nazaj v Ljubljano, kjer je bil 6. maja 1654 imenovan in slab mesec pozneje, 2. junija 1654, umeščen za dekana stolnega kapitlja.²⁸

22 Prav tam, str. 89.

23 Prim. prav tam, str. 90–99.

24 Schönleben, *Horae subsecivae dominicales*, str. 423, 448–465.

25 Njegova doktorska diploma je ohranjena v Arhivu Republike Slovenije (ARS, SI AS 1065, a. e. 39). Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 93.

26 Smolik, Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 404, op. 21.

27 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 28, 98–99.

28 Smolik, Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 404, op. 22; Miklavčič, Johann Ludwig Schönleben, str. 214–241; Kovačič, Schönleben, Johannes Ludwig, Theologe, Geschichtsschreiber, Prediger, str. 52–53; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 100–101.

V službi Brezmadežne

Schönlebnova odločitev, da se vrne v domovino, je pomenila pomemben korak v njegovem življenju. Z vsem srcem in dušo se je posvetil svoji življenjski nalogi: nauku »de immaculata conceptione«. Schönlebnovo pisateljsko delovanje je začelo cveteti in prinašati sadove. Trinajst let njegove službe stolnega dekana v Ljubljani je zaznamovalo veliko pridig. Njegove slovenske in nemške pridige so bile zelo priljubljene in imele veliko množico poslušalcev.²⁹ Nekatere so bile tudi natisnjene – latinsko in nemško, toda nobena slovensko.

Schönleben je izrabil vsako priložnost, da bi prikazoval Marijine odlike in tako pridobival poslušalce za čast Matere božje. Bil je ves prevzet in v ognju, kadar je slavil in opeval brezmadežno Devico. Lotil se je velikega dela v petih zvezkih, *Orbis universi votorum*,³⁰ v katerem je hotel zbrati in objaviti vse, kar je bilo v preteklosti rečenega in napisanega v zagovor brezmadežnega spočetja. Kratka predstavitev tega dela sledi v naslednjem poglavju. Kmalu po objavi III. in IV. zvezka (Celovec 1659) tega tako široko zasnovanega dela je papež Aleksander VII. objavil bulo *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* (1661), ki v mariologiji velja za zadnjo postajo v razvoju verskega nauka o Marijinem brezmadežnem spočetju.³¹ Morda se je Schönleben ob tem dogodku čutil tako nenavadno potrjen, da ni niti pomislil na to, da bi objavil še ostale tri zvezke.³²

Zunanja znamenja češčenja Brezmadežne so bila vidno postavljena istočasno v Celovcu in Ljubljani. V Celovcu so (1663) Brezmadežni postavili spomenik na Novem trgu.³³ V Ljubljani so deželni stanovi Kranjske

29 Valvasor, *Die Ehre*, II, 6, str. 354: »Er war ein sehr gelehrter Theologe, auch ein guter Historiograph und Genealoge, zugleich sehr geeignet sowohl deutsch wie slowenisch zu reden, so dass jedermann dorthin eilte, wo er predigte. Er hatte deswegen immer zahlreiche Hörer.«

30 Celotni latinski naslov spisa se v slovenskem prevodu glasi: »Zaobljube celotnega svetá za določitev pobožnega in pravega odloka o brezmadežnem spočetju Matere Božje.«

31 Strle, Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru, str. 3.

32 Maks Miklavčič (Johann Ludwig Schönleben, str. 222) meni, da so rokopisi končali v ognju. Marijan Smolik (Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 406) misli, da Schönleben teh zvezkov sploh ni objavil. Monika Deželak Trojar (Prepovedana Schönlebnova mariološka dela, str. 70–71) pa je mnenja, da je bilo za tisk pripravljenih vseh pet knjig, saj je to mogoče razbrati iz nagovora bralcev v 4. knjigi *Orbis universi votorum*. Posredno pa to potrjuje tudi denarna podpora deželnih stanov iz leta 1664, ki so jo namenili za tisk njegovih marioloških del.

33 Prim. Valvasor, *Topographia archiducatus Carinthiae*, str. 23. Danes Madona in podnožje spomenika stojita ločena pred stolnico v Celovcu.

ORBIS VNIVERSI
VOTORVM
PRO DEFINITIONE PIÆ ET VERÆ
SENTENTIÆ
DE
IMMACVLATA
CONCEPTIONE
DEIPARÆ
LIBER III
MARIA MATER DEI
ET VIRGO SINE MACVLA
ORIGINALI CONCEPTA
AGNOSCITVR
A SACRO ORDINE RR. PP. PRÆDICATORVM
ET EX EODEM ORDINE
D. THOMAS DE AQVINO THEOLOGORVM PRINCEPS
CVM SVA SCHOLA
IMMACVLATÆ CONCEPTIONIS ASSERTORI
OSTENDITVR.
AVTHORE
IOANNE LVDOVICO SCHÖNLEBEN, CARNIOLO
SS. Theologiæ Doctore, Cathedralis Ecclesiæ Labaci Decano, &c.
CLAGENFVRTI,
Typis Georgij Kramer, Provinciæ Carinthiæ Typographi, Anno 1659.

Naslovnica 3. knjige spisa *Orbis universi votorum*.
Vir: © NUK, Schönleben, *Orbis universi votorum* (3. knjiga), 1659.

(1664) sklenili, da se bodo na dan pred praznikom Brezmadežne vsi strogo postili. Sad te obljube je bil skoraj dve desetletji pozneje tudi lep Marijin spomenik v Ljubljani na trgu pred cerkvijo sv. Jakoba.³⁴ S tem pohvalnim dejanjem so hoteli podpreti zaupno molitev, da bi božja Mati našo domovino obvarovala pred grozečo turško nevarnostjo.

Žal pa se niso vsi teologi tistega časa strinjali s predloženim mnenjem o Marijinem brezmadežnem spočetju. Mnogi so si drznili celo papežu javno nasprotovati. To je bilo obdobje, ko so se različne teološke šole borile za prevlado (kar se je pokazalo še posebej pri nastopu janzenizma). Leta 1663 je izšla knjiga zoper ta nauk, katere pisec se je skrtil pod psevdonimom Marcellus Sidereus Cyriacus. Schönleben se je pri branju te knjige tako zelo razburil, da je leta 1667 napisal obsežen polemični spis *Vera ac sincera sententia*.³⁵ Kakor neznani pisec se je tudi Schönleben skrtil za psevdonimom Balduinus Helenocceus. Knjiga je bila leta 1668 natisnjena v Salzburgu brez običajnega cerkvenega dovoljenja. Besedilo, pisano že leta 1667, je bilo posvečeno samemu papežu Klemenu IX., ki mu Schönleben vzklika: »Tu igitur Beatissime Pater, me inter et F. Marcellum dijudica, Tu Tuam ipse causam tuere, Tu defende honorem MARIAE, quae Te ad apicem terrenae dignitatis evexit. Audiatur vox Tuae Cathedrae: VIrgo DeIpara est absqVe MaCVLa. Et satis erit, ut cum totius Orbis applausu fideles animae Marianis devotae honoribus millies repetant: CLemens nonVs DIXIt.«³⁶

V dvojnem kronogramu besedila tiči letnica 1667. Ne vemo, kako so knjigo sprejeli prijatelji in nasprotniki, njen pisec pa se je dve leti pozneje poslovil od Ljubljane in se preselil v Ribnico na Dolenjskem,³⁷ da bi na deželi našel več prostega časa za pisateljsko ustvarjanje.³⁸ Z novo službo v Ribnici – župnija Ribnica je bila takrat del Oglejskega patriarhata³⁹ – je bil povezan naslov arhidiakona. Morda je to Schönlebna spodbudilo, da je knjigo *Vera ac sincera sententia* leta 1670 objavil s polnim imenom. Medtem je spisal

34 Prim. Valvasor, *Die Ehre*, III, 11, str. 689; Lubej, Marijin steber, str. 55–61; Smolik, Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 407.

35 Celotni latinski naslov spisa se v slovenskem prevodu glasi: »Resnično in iskreno mnenje o brezmadežnem spočetju Device Matere Božje«.

36 Schönleben, *Vera ac sincera sententia*, str. 8.

37 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 145–148.

38 Skoraj hkrati je za tisk pripravil tri knjige: že omenjeno mariološko knjigo, zbirko postnih pridig za petke in nedelje v dveh zvezkih *Fasten-Freytag und Sonntag Predigten* (Salzburg, 1668) ter *Feyertägliche Erquick-Stunden* (Salzburg, 1669).

39 Gl. Ernst, *Das Patriarchat Aquileia*.

že novo mariološko knjigo *Palma virginea* (Salzburg 1671).⁴⁰ To je lahko razumljiva, živahna, krepka, prepričljiva in za našo temo zelo važna knjiga.⁴¹ Med drugim vsebuje dokaz iz skupnega soglasja vernikov. O pomenu tega dokaza iz soglasja vernikov piše prof. dr. Anton Strle: »Če ne bi bila knjiga zaradi ostrine zoper dominikance, ki so veljavno odločali o cenzuri knjig, prišla na indeks, bi jo navajali tudi v vseh novejših marioloških študijah, bodisi v obravnavanju Marijine osvoboditve od izvirnega greha bodisi glede Marijinega vnebovzeta z ozirom na teološke vire te skrivnosti. Deloma velja to tudi za knjigo *Vera ac sincera sententia*, ki je zaradi še večje strogosti tudi prišla na indeks, s katerega sta bili obe deli črtani šele 1900.«⁴²

Prepoved prve knjige v obeh izdajah (1668 in 1670) je bila izrečena 18. maja 1677. Novi papež Inocenc XI. je 2. marca 1679 splošno prepoved potrdil, da ne bi bil teološki nasprotnik užaljen.⁴³ V smislu tega odloka je mogoče razložiti tudi uvrstitev knjige *Palma virginea* na indeks. Schönleben je bil v vnemi pri zagovarjanju pravega nauka žal včasih premalo zmeren. Naredil je »peccatum per excessum«. Zoper nasprotnika se je boril z ostro ironijo, kakor na primer v naslednjem stavku: »Žal mi je, da sem prisiljen izčrpavati se s praznim bojem, ker ne najdem nič čvrstega, kar bi mogel napasti.« Vse Schönlebenovo spoštljivo ravnanje do cerkvene avtoritete pa je ostalo tudi poslej nespremenjeno. Mirno in skromno je ostal na stališču, ki ga je že ob sklepu *Vera ac sincera sententia* nakazal z besedami: »Deo laus. Haec & omnia mea S. Rom. Ecclesiae iudicio & arbitrio penitus penitusque subjecta sunt. Virgini Immaculate Conceptae Honor.«⁴⁴

Dve leti po papeževi potrditvi prepovedi njegovih dveh najpomembnejših marioloških del je Schönleben nenadoma zbolel in umrl. Smrt mu je 15. oktobra 1681 iztrgala pero iz rok. Pogrebne svečanosti 17. oktobra so dokazale, kako zelo je bil cenjen.⁴⁵ Na Schönlebenovem epitafu v jezuitski cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani lahko beremo zagotovilo, da je s svojimi, zaradi »asserendae et propagandae Immaculatae Conceptionis« objavljenimi

40 Celotni latinski naslov spisa se v slovenskem prevodu glasi: »Deviška palma ali zmage Božje Matere Device Marije nad nasprotniki njenega brezmadežnega spočetja v vseh krščanskih stoletjih, predstavljene v jedrnatih pripovedih.«

41 Prim. Smolik, Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 409, zlasti op. 46.

42 Strle, Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru, str. 18.

43 Prim. Denzinger, *Enchiridion symbolorum*, str. 355, št. 1216: »Ab iniuriis contentioibus doctores seu scholastici aut alii quicumque se absteineant.«

44 Schönleben, *Vera ac sincera sententia* (1668), str. 178.

45 Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 36–38, op. 14.

spisi prišel do nesmrtnega imena, »ad nominis immortalitatem«. Jezuitska kronika (*Historia annua*) je slavila njegovo globoko pobožnost in njegov zgleden način življenja ter ga označila za »vir eruditione et scriptis suo aevo celebris«. ⁴⁶ Njegovo življenje in delovanje je mogoče označiti kot »victoria Mariana«, kot eno nešteti zmag najčistejše Device Marije.

Schönlebnove mariološke knjige

J. L. Schönleben si je zadal za življenjsko nalogo zagovarjati in širiti nauk o Marijinem brezmadežnem spočetju. Brez pridržka se je zavzemal za to, da bi bila ta vzvišena, v krščanskem ljudstvu živa in ljubljena resnica opredeljena tudi kot verska resnica. V pridigah je hvalil in oznanjal nadnaravne odlike preblažene Device. Najboljše moči svojega duha in znanja je posvečal mariološkim spisom. S temi raziskovalnimi deli se je hitro povzpел v prvo vrsto enako mislečih teologov.

Da bi prepričal javnost, kako je bilo prepričanje o Marijinem brezmadežnem spočetju živo v vseh stoletjih in je sestavljalo splošno soglasje vernikov, je Schönleben zasnoval veliko dogmatično-zgodovinsko delo v petih knjigah: *Orbis universi votorum pro definitione piae et verae sententiae de immaculata conceptione Deiparae*. To je zbornik, ki hoče dokazati splošno vero v brezmadežno spočetje Device Marije. Najverjetneje je bilo vseh pet knjig pripravljenih za tisk, toda samo dve, 4. in prvi del 3. knjige, sta bili resnično objavljeni. Po mnenju Maksa Miklavčiča so tri knjige (I., II. in V.) skupaj s Schönlebnovo zapuščino prišle v knjižnico jezuitskega kolegija v Ljubljani, a so bile uničene v požaru leta 1774. ⁴⁷ Njihovo vsebino bi bilo mogoče rekonstruirati iz podatkov v Schönlebnovi poznejši knjigi *Palma virginea*. V prvi knjigi je avtor zbral izjave papežev in teologov, ⁴⁸ v drugi pa opisal mesta, univerze in redovne ustanove, katerih vera je bila v dokaz in podporo tej resnici. ⁴⁹ Samo o peti knjigi, katere rokopis naj bi bil poznal J. V. Valvasor, ⁵⁰ ne vemo ničesar zanesljivega. Tudi Schönleben se ni nikoli

⁴⁶ *Letopis Ljubljanskega jezuitskega kolegija*, str. 313–314 [455].

⁴⁷ Miklavčič, Johann Ludwig Schönleben, str. 222; Deželak Trojar, *Prepovedana Schönlebnova mariološka dela*, str. 70–71.

⁴⁸ Schönleben, *Palma virginea*, str. 143, 148.

⁴⁹ Prav tam, str. 143, 148–149.

⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre*, II, 6, str. 356.

skliceval nanjo.⁵¹ Tudi tretja knjiga *Orbis universi votorum*, liber III,⁵² ni popolna. Ušeničnik in Strle sta opozorila, da je v resnici izšel samo njen prvi del.⁵³ Vsebina knjige je zajeta že v naslovu: dominikanski red sam po sebi niti ni zoper dogmo o brezmadežnem spočetju; nasprotno, celo sv. Tomaž Akvinski bi se strinjal s pobožnim naukom, če bi bil živel pozneje. V četrti knjigi *Orbis universi votorum*,⁵⁴ ki je zaradi svojega podnaslova znana tudi kot *Sexagena*, je Schönleben zbral misli šestdesetih profesorjev dunajske univerze, ki so se vsi izrekli za dogmo. Od zelo široko zasnovanega dela je torej samo 4. knjiga popolna. Po svoji temeljni zamisli je vsekakor dragoceno delo. Zasnovano in uresničeno je predvsem informativno.⁵⁵

Schönleben je vsebino vsega zasnutka *Orbis universi votorum* povzel v knjigi *Palma virginea*.⁵⁶ To je pač njegovo najboljšo delo s teološkega in oblikovnega vidika.⁵⁷ Toda vsebuje več polemičnih potez in je bojovito. Sprememba osnovnega tona je razvidna že iz naslova: pisec hoče svojo tezo za vsako ceno zagovarjati in izničiti mnenja nasprotnikov. Hoče utišati nepričakovano nasprotovanje temu nauku, ki je bil vendar z bulo papeža Aleksandra VII. *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* (1661) že potrjen. Schönleben si je torej prizadeval, da bi jasno in neovrgljivo predstavil katoliški nauk o Marijinem brezmadežnem spočetju. Hkrati je hotel pri bralcih zbuditi in poživiti ljubezen do brezmadežne Device in božje Matere. Vsako od 20 poglavij tega »Fragmen maioris operis«, kakor Schönleben delo označi na naslovnici, pripoveduje in

51 Prim. Ušeničnik, Schönleben o Brezmadežni, str. 414–415; Strle, Nekaj opomb k Schönlebovim mariološkim delom, str. 201–208; Deželak Trojar, Prepovedana Schönlebova mariološka dela, str. 70–71.

52 Schönleben, *Orbis universi votorum*, 3. knjiga, naslovnica: »/.../ Maria Mater Dei et Virgo sine macula originali concepta agnoscitur a sacro Ordine RR.PP. Praedicatorum: et ex eodem Ordine D. Thomas de Aquino theologorum Princeps cum sua schola Immaculatae Conceptionis assertor ostenditur. Autore J. L. Schönleben /.../. Clagenfurti 1659.«

53 Prim. Smolik, Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 405; Ušeničnik, Schönleben o Brezmadežni, str. 414–415; Strle, Nekaj opomb k Schönlebovim mariološkim delom, str. 202.

54 Schönleben, *Orbis universi votorum*, 4. knjiga, naslovnica: »Orbis universi votorum pro definitione piae et verae sententiae de Immaculata Conceptione Deiparae, liber IV: Maria Mater Dei et Virgo sine macula originali concepta docetur ab antiquissimi archigymanasii Viennensis Doctoribus. Sive Sexagena Doctorum Viennensium Deiparae sine macula conceptae assertorum et vindicum e tenebris vetustatis educta a Joanne Ludovico Schönleben, ss. Theol. Doctore, Cathedr. Eccle. Labac. Decano. Clagenfurti /.../ 1659.«

55 Prim. Miklavčič, Johann Ludwig Schönleben, str. 224.

56 Schönleben, *Palma virginea*, naslovnica: »Palma virginea sive Deiparae Virginis Mariae de adversariis suae Immaculatae Conceptionis Victoriae omnium seculorum aerae Christianae succincta narratione repraesentatae. Fragmen maioris operis, Salisburgi /.../ 1671.«

57 Ušeničnik, Schönleben o Brezmadežni, str. 422.

potrjuje, kakšne »victoriae marianae« so se zgodile v posameznih stoletjih. Na koncu je »Appendix«, v katerem Schönleben razvija »argumentum a consensu fidelium«. To zadnje je za našo temo še prav posebej pomembno, zato bomo pozneje posebej spregovorili o tem. Knjiga *Palma virginea* je razumljiva tudi laikom, ne samo teologom. Zunaj domovine so jo pozdravili z veseljem in navdušenjem. Dva člana *Academiae Gelatorum* v Bologni sta piscu celo z latinskimi distihi čestitala za odlično delo. Oba epigrama sta v knjigi natisnjena spredaj po predgovoru. Kranjski deželni zbor naj bi piscu za to lepo delo podelil častno nagrado,⁵⁸ okoliščine te nagrade pa doslej še niso povsem pojasnjene.⁵⁹ Na tem mestu je vredno navesti Schönlebnovo poročilo o ljubezni našega naroda do Marije: »Moja domovina, vojvodina Kranjska, ima več kot 300.000 prebivalcev. /.../ Med to množico ne bi bilo mogoče najti nikogar (če izvzamemo nekaj tujih drugovercev), ki bi nasprotoval nauku o brezmadežnem spočetju. Vsi, učeni in neuki, plemiškega stanu in preprosto ljudstvo, moške in žene, po samostanih in med svetom, vsi, prav vsi, se na dan pred praznikom brezmadežnega spočetja na temelju zaobljube postijo ter ta praznik pobožno in slovesno obhajajo.«⁶⁰

Tudi knjiga *Vera ac sincera sententia*,⁶¹ ki je bila predstavljena zgoraj, je imela isti namen kakor *Palma virginea*. Očitke zoper pravo mišljenje je želela razkrinkati in zavriniti. Usmerjena je zoper napačno mnenje in zmotne trditve nekega Marcella Siderea Cyriaca. Schönleben ga kritizira zelo ostro, obravnava stavek za stavkom, zagovarja resnico in jo razlikuje od navidezne resnice. Z vsemi močmi dokazuje, da je bilo to vprašanje že zdavnaj rešeno in da je dogma že zrela za uradno opredelitev. Zagovarja prepričanje, da bi odlašanje moglo vsej Cerkvi povzročiti škodo. Z veliko verjetnostjo je Schönlebnu potrebno pripisati tudi avtorstvo spisa *De officio immaculatae conceptionis Deiparae antiquissimo et devotissimo*,⁶² ki ga poznamo iz dveh izdaj (1680, 1681). Tudi ti sta bili pozneje uvrščeni na *Indeks prepovedanih knjig*.⁶³

58 Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 51.

59 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 162.

60 Schönleben, *Palma virginea*, str. 153.

61 Schönleben, *Vera ac sincera sententia*, naslovnica: »/.../ Vera ac sincera sententia de Immaculata Conceptione Deiparae Virginis Ejusdemque cultus festivi objecto, In Qua Ad trutinam Bullarum Apostolicae Sedis appenditur et examinatur Synopsis historica de eadem Conceptione F. Marcelli Siderei Cyriaci opusculum extemporaneum. /.../. Salisburgi /.../ 1670.«

62 Celotni latinski naslov spisa se v slovenskem prevodu glasi: »O prastari in navdse pobožni službi brezmadežnega spočetja Matere Božje, majhni po teži, veliki po skrivnostih«.

63 Prim. Deželak Trojar, *Prepovedana Schönlebnova mariološka dela*, str. 82–85.

Kako naj presojamo te Schönlebnove mariološke spise? Množina njegovih del dokazuje, da je bil nenavadno marljiv. Celoten Schönlebnov književni opus je zelo obsežen. Po njegovi smrti sta izšli še dve deli, nekatera pa so ostala nedokončana. Ne glede na to, da je bil najprej znan in priznan kot zgodovinar,⁶⁴ moramo danes reči, da je bil prvenstveno velik mariolog.⁶⁵ Bil je vnet, zavzet in z notranjim žarom napolnjen pridigar in govornik, temeljit raziskovalec in učenjak.

Schönlebnove temeljne mariološke misli

J. L. Schönleben je hotel dokazati, da je resnico o Marijinem brezmadežnem spočetju mogoče opredeliti kot versko resnico. Bil je prepričan, da je njena opredelitev za Cerkev zelo pomembna. Po objavi bule *Sollicitudo omnium ecclesiarum* (1661) papeža Aleksandra VII. je bilo treba najvišjemu učiteljstvu Cerkve izreči samo še dokončno opredelitev. Kljub temu pa so se nekateri dominikanski teologi branili sprejeti to resnico. Zoper trdovratne nasprotnike je Schönleben objavil dve knjigi: *Vera ac sincera sententia* in *Palma virginea*. Pomemben je zlasti zadnji spis. V *Palma virginea* je Schönleben mariologiji svojega časa tudi s spekulativne strani dal pomemben prispevek. Na koncu te knjige je dodatek, »Appendix. Victoria de universo fidelium coetu«,⁶⁶ v katerem sistematično obravnava vprašanje o veljavnosti skupne vere vseh vernikov za opredelitev verske resnice o brezmadežnem spočetju. Pisec hoče bralce prepričati, da je ta vera že zrela za dogmatično opredelitev.⁶⁷

64 Prim. Miklavčič, Johann Ludwig Schönleben, str. 216: do leta 1904 so Schönlebna vrednotili bolj kot zgodovinarja in manj kot teologa. V tem pogledu gl. Valvasor, *Die Ehre*, II, 6, str. 353–357; Richter, Ein Beitrag, str. 315–318; Radics, Eine krainische Gelehrtenfamilie: Schönleben – Dolnitscher, str. 178–180; Radics, Der krainische Historiograph, str. 1–72; Radics idr., Schönleben, str. 314–315; Steska, Dr. J. L. Schönleben, str. 235–239.

65 Prim. Miklavčič, Johann Ludwig Schönleben, str. 216 isl.; Ušeničnik, Schönleben o Brezmadežni, str. 413–426; Strle, Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru, str. 2–23; Strle, Nekaj opomb k Schönlebnovim mariološkim delom, str. 201, 208; Strle, Schönleben in Ambrozij Catharinus, str. 204–211; Strle, Schönleben o mnenju sv. Tomaža Akvinskega, str. 171–190.

66 Schönleben, *Palma virginea*, str. 134–166.

67 Strle, Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru, str. 2–23.

»Consensus fidelium«

Razprava »De universo fidelium coetu« vsebuje 6 paragrafov. 1. člen govori o dokazilni moči argumenta »Consensus fidelium« nasploh. 2. člen se nanaša na nauk o brezmadežnem spočetju in ugotavlja: teologi povečini menijo, da je to pobožno mnenje oziroma nauk postal po »communem populorum applausum« zrel za opredelitev kot dogma. V osrednjem, 3. členu se pokaže, zakaj prav temu soglasju vernikov pripada odločilna vloga pri razglasitvi tega nauka za dogmo. Temeljne misli so na široko razložene. V 4. členu so natančneje opisane »circumstantiae communis populi christiani in sententiam piam consensus«: vsi časi, kraji, stanovi, bogočastna opravila, pobožna društva itd. soglašajo v tem. Nazadnje Schönleben zagovarja svojo tezo zoper ugovore. V 5. členu trdi, da »definibilitas« ne more biti ovirana zaradi ugovora posameznikov ali celo nekega reda. Ugovore zoper zgornje dokaze zavrača 6. člen. V središču Schönlebnovih teoloških izvajanj je zgoraj navedeni 3. člen. Pravi dokaz je Schönleben oblikoval v naslednji tezi: »Quod tota fere Ecclesia seu totus fidelium coetus sentit, est definibile, dummodo ad mores vel cultum divinum spectet. Atque Deiparam esse Immaculate Conceptam, tota fere Ecclesia sentit, estque materia spectans ad cultum divinum. Ergo Deiparam esse Immaculate conceptam est definibile.«⁶⁸

V nadaljnjem dokazovanju se Schönleben sklicuje na dejstvo, da se je Cerkev vedno opirala na soglasje vernikov, kadar se je bilo treba znebiti krivoverstva.⁶⁹ Imel je za dokazano, da je tudi v njegovem času soglasje vernikov, učenih in preprostih kristjanov, o veri v brezmadežno spočetje tako veliko, da je mogoče nasprotno mnenje z ogorčenjem zavreči in ga občutiti kot žalitev ali celo pregreho. »Ergo« – sklepa iz tega – »pia (sententia) est vera et proxime disposita ad definibilitatem«.⁷⁰

68 Schönleben, *Palma virginea*, str. 140. Da bi to tezo podprl, Schönleben navaja teologa Pennalosa (prim. Pennalosa, *Vindiciae Deiparae Virginis*, disp. 11, c. 5, n. 62), navaja pa tudi druge (Schönleben, *Palma virginea*, str. 141): »Similia leges apud Bellarminum, Valentiam, Salazarum, Becanum, Palaum, Granadum, etc.«

69 Schönleben, *Palma virginea*, str. 141.

70 Prav tam, str. 142: »Habet quippe et populus et plebs suae prudentiae lumina, quibus dispicit verum esse non posse quod paucis placet contra multos /.../ Ex quibus solidum confici potest argumentum. Opposita piae sententiae doctrina generat in populis fastidia, iurgia, scandala, perturbationes; pia vero sententia cum maximo plausu excipitur ab omnibus nationibus, provinciis, regnis, et unanimi totius orbis christiani laeto consensu, ergo pia est vera et proxime disposita ad definibilitatem; opposita vero doctrina nec vera, nec definibilis.«

Notranji in odločilni razlog za to Schönleben išče v resnični navzočnosti Svetega Duha v Cerkvi. Ta resnica je utemeljena v dejstvu, da Bog ne more dopustiti, da bi se vsa Cerkev ali njen večji del motil. Torej je mogoče imeti za gotovo, da Bog ne bi mogel dopustiti tako splošnega soglasja, če bi bilo napačno. To misel Schönleben razlaga tudi na številnih drugih mestih, kakor sam piše.⁷¹ Zdi se mu pomembno, da to verno prepričanje sčasoma ne popusti, marveč narašča in postane močnejše tako v ljudstvu kakor v vodilnih teoloških krogih.⁷² Če so bile že številne verske resnice opredeljene, ali si, sprašuje Schönleben, istega dostojanstva toliko bolj ne zasluži ta resnica, ki je v zavesti vernikov živa že dolga stoletja?⁷³ Ugovor, s katerim so se nekateri nasprotniki trmasto upirali temu pobožnemu nauku, nima nobene veljave. Nasprotno, po Gamalielovih besedah (prim. Apd. 5, 38-39) se more resnica z nasprotovanjem še močnejše in sijajneje izkazati. So sicer nekateri v dominikanskem redu, ki mislijo drugače, toda varstvo in vodstvo Svetega Duha nista obljubljeni tej ali oni skupnosti, temu ali onemu redu.⁷⁴ Pomoč Svetega Duha, ki je dana vsej Cerkvi, je neomajno zagotovilo, da nauk o Marijinem brezmadežnem spočetju ne more biti napačen. Schönleben je mogel splošnemu soglasju vernikov pripisovati tako velik pomen, ker ga je vedno gledal v povezavi s cerkvenim učiteljstvom in z živim delovanjem Svetega Duha.

Schönleben je na celotno Cerkev gledal kot na živo telo, rimsko Cerkev je imel za njegovo glavo, očete pa samo za ude, ki so podrejeni glavi. Pri oblikovanju tega mnenja se je skliceval na Velásqueza.⁷⁵ Splošnemu prepričanju ne smemo trmasto ugovarjati, sicer se znajdemo v nevarnosti, da zanikamo nezmotljivost Cerkve. Nezmotljivost pa je Cerkvi vselej zagotovljena, ker

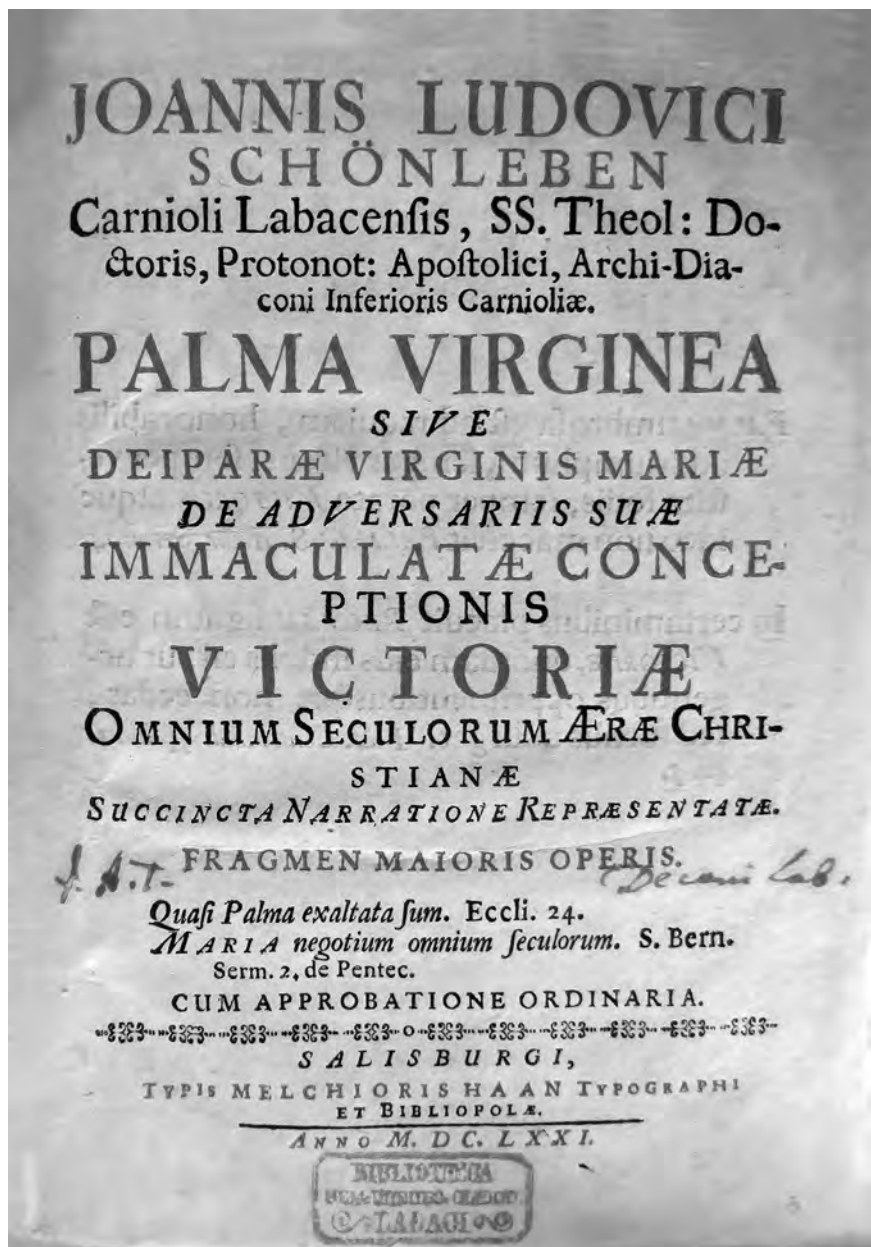
71 Prav tam, str. 143 isl.: »Si Spiritus Dei praefatos Doctores Academicos, viros sapientissimos, viros principes, et reliquum pene universum populum non impulisset ad amplectendam et defendendam piam sententiam, numquam profecto in eam omnes simul uno sensu, et ore uno convenissent /.../ Fundatur autem haec veritas in illo principio, quod Deus non permittat labi vel errare totam Ecclesiam aut eius maiorem partem; immo nec possit permittere errare, stante promissione de assistentia Spiritus Sancti, qua de re late disserui in Proem. Orbis votorum, dissert. 4, et alibi non semel.«

72 Prav tam, str. 144.

73 Prav tam, str. 145.

74 Prim. prav tam, str. 156.

75 Schönleben, *Vera ac sincera sententia*, str. 64: »Et hoc ipsa ratio dicitur. Ecclesia enim universa est totum corpus, et Ecclesia Romana est huius corporis caput, Sancti Patres vero sunt solum membra subordinata huic Corpori et huius Corporis capiti; quod sub alia allegoria expresserunt Patres Africanae Synodi, in Concilio Lateranensi sub Martino I (apud Velásquez, lib. V, diss. 3, adn. 3. n. 2).«

Naslovnica spisa *Palma virginea*.
Vir: © SK, Schönleben, *Palma virginea*, 1671.

je sezidana na Petru in torej njena vera ne more opešati.⁷⁶ Nezmotljivost pripada vsej Cerkvi, ne enemu redu; če dominikanski red ugovarja splošni veri, ta okoliščina ne more škodovati sprejeti resnici. V kontroverznih vprašanjih je resnica vedno na tisti strani, s katero soglašajo papeži pod vodstvom Svetega Duha, bodisi na vesoljnem koncilu ali v primeru soglasja vernikov.⁷⁷ Če »coetus fidelium«⁷⁸ soglasno zastopa pobožno mnenje, kakor v tem času vero v Marijino brezmadežno spočetje, in papež to resnico opredeli kot dogmo, je gotovo, da je Sveti Duh razodel to vero kot času primerno za opredelitev.⁷⁸

Po teh premislekih je razumljivo, zakaj je Schönleben svoji knjigi *Palma virginea* in *Vera ac sincera sententia* zasnoval v obliki peticije papežu. Predmet splošnega verovanja v Marijino brezmadežnost naj bi bil le še uradno razglašen, medtem ko je vse drugo kot podlaga in oblika za to definicijo že trdno in dokazano zbrano. Bil je prepričan, da je potrebna samo še dogmatična razglasitev, ki je v pristojnosti apostolskega sedeža. Bilo mu je tuje, da bi pri tem iskal osebno čast in slavo. V ljubeči pokorščini je vse, kar je zapisal, podvrgel presoji rimske Cerkve. Njegovo dokazovanje iz soglasja vernikov se konča z vzklikom: »LaVs et gLorIa VirgInI sIne MaCVLla peCCAtI ConCeptae.«⁷⁹

O mnenju sv. Tomaža Akvinskega

Ob vseh Schönlebnovih marioloških ugotovitvah moramo posebej poudariti že omenjeno tretjo knjigo spisa *Orbis universi votorum*, v kateri je predstavil mnenje sv. Tomaža Akvinskega o Marijinem brezmadežnem

⁷⁶ Prav tam, str. 65.

⁷⁷ Schönleben, *Palma virginea*, str. 154 isl.: »Asserendum est: etiamsi tota una Religio vel communitas adhaereret doctrinae non piae, et sentiret contra pie sentientes, ex eo tamen quod reliqua tota Ecclesia piae sententiae subscribat, est eadem pia sententia definibilis de fide /.../ Probatur assertio primo ex continua praxi Ecclesiae in conciliis, synodis, colloquiis, in canonizationibus sanctorum /.../ illa praesenti materia sic aptari possunt: universa Ecclesia sentit Deiparam in sua Conceptione immaculatam /.../ definiri potest, non obstante quod Patres Dominicani contradicant. /.../ Probatur 2. Assistentia Spiritus Sancti non est infalibiliter promissa huic vel illi communitati vel Ordini, sed communitati totam Ecclesiam repraesentanti; ergo non iudicio unius vel alterius religionis aut scholae, sed reliquorum omnium fidelium totam Ecclesiam repraesentantium in rebus definibilibus & definiendis stare debemus. Cum ergo tota Ecclesia (praeter pauca eius membra) piam sententiam definibilem censeat, eamque definiri anhelet ac desideret, huic iudicio standum est.«

⁷⁸ Prav tam, str. 101; prim. tudi str. 159, 161 isl., 164.

⁷⁹ Prav tam, str. 166.

spočetju.⁸⁰ Podrobnejša analiza je pokazala, kako je Schönleben to problematiko vsestransko raziskoval. Proučeval in upošteval je vse teologe, teze in različna mnenja za in proti temu vprašanju. Razumljivo je, da je tudi sv. Tomažu v svojih raziskavah dal prostor, ki mu pripada.

Schönleben opozarja na nauk Tomaža Akvinskega, da za versko resnico ni nujno izrecno poročilo o tem v Svetem pismu; po sv. Tomažu Akvinskem zadostuje »consuetudo Ecclesiae« ali »mos populi Dei«.⁸¹ Schönleben iz tega sklepa, da bi bil tudi sv. Tomaž glasoval za nauk »de immaculata conceptione«, če bi zdaj živel in mogel poznati prepričanje sedanjih kristjanov o tem.⁸² Že vnaprej smemo reči, da bi bila vsem teologom, ki so se po J. L. Schönlebnu ukvarjali s tem vprašanjem, prihranjena marsikatera težava, dvoumnost in ovinek, če bi bili poznali to njegovo odlično študijo. Schönleben je temeljito premislil zadevne spise sv. Tomaža. Upošteval je tudi vse, kar so o tem pisali drugi. Tako je zmožgel o tem samostojno oblikovati lastno mnenje in ga tudi izraziti. Človek dobi vtis, da je nemogoče postaviti drugačno teorijo ali razlago mest pri sv. Tomažu, ki jih ni že prej upošteval ali oblikoval Schönleben.

Če pomislimo, da je nekoč prevladovala (in morda obstaja tudi še danes) nejasnost glede pravega mnenja Tomaža Akvinskega o brezmadežnem spočetju – pogosto so mislili, da je Tomaž zastopal negativno mnenje –, moramo Schönlebnu priznati nenavadno prepričljivo moč in znanstveno resnost: tudi Ambrosius Catharinus, ki je bil po svojem mišljenju in življenjski usodi v marsičem soroden našemu teologu, je mislil, da bi sv. Tomaž svoje mnenje o brezmadežnem spočetju spremenil.⁸³ V povzetku moremo Schön-

80 Strle, Schönleben o mnenju sv. Tomaža Akvinskega, str. 171–190.

81 Schönleben, *Orbis universi votorum*, 3. knjiga, str. 189: »/.../ in Commentarijs sup. Ep. I. ad Corinth. ubi S. Thomas illa verba Apostoli: 'Nos talem consuetudinem non habemus neque Ecclesia Dei,' explicans ait: 'Vnde si nulla esset ratio, hoc solum deberet sufficere, ne aliquis ageret contra communem Ecclesiae consuetudinem. /.../ Vnde Augustinus dicit in Ep. ad Casulanum, quod in omnibus in quibus nihil certi definit Sacra Scriptura, mos populi Dei, atque instituta maiorum pro lege habenda sunt.' /.../ Propositio D. Thomae universalis est; licet proinde subsumere: Ecclesiae consuetudo est, & mos populi Dei Immaculatam Conceptionem celebrandi, agnoscendi, & profitendi; ergo 'si nulla esset ratio, hoc solum deberet sufficere' (ad persuadendum eandem veritatem coeteris quoque qui adhuc dissident) 'ne aliquis ageret contra communem Ecclesiae consuetudinem': ut etiam residui PP. Praedicatores celebrarent, agnoscerent, & profiterentur eandem Immaculatam Conceptionem /.../«

82 Prav tam, str. 42: »Certum est quinto, quod si de facto D. Thomas viveret, multas sententias suas mutaret, eo quod ab obitu eius in hanc diem multae veritates theologicae assiduo disputantium conflictu perpolitae et in lucem extractae sunt, multa argumenta nova inventa, antiqua clarius exposita etc.; imo quaedam, quae eius tempore disputabilia erant, iam per Sedem Apostolicam definita.«

83 Strle, Schönleben in Ambrozij Catharinus, str. 204–211. Dominikanski teolog, s pravim imenom Politus Lancelot, je bil zagovornik Brezmadežne v nasprotju z večino svojega reda. Schönleben ga navaja v svojih knjigah *Orbis universi votorum*, *Vera ac sincera sententia in Palma virginica*.

lebnovo tezo o tem pojasniti povsem pozitivno: sv. Tomaž Akvinski je zagovarjal *Immaculata Conceptio*. Danes bi zagotovo rad soglašal s tem naukom.⁸⁴

Sklep: pomen Schönlebnovega prizadevanja za Marijino čiščenje

Schönlebnu ni bilo dano, da bi doživel zmagoslavni dan, toda njegove misli in prizadevanja so dosegla cilj. Če njegove nazore primerjamo z izjavami v papeških odločitvah, namreč v bulah *Ineffabilis Deus* in *Munificentissimus Deus*, moremo ugotoviti, da je med obojim popolno soglasje.⁸⁵ Papež Pij IX. je junija 1848 imenoval odbor teoloških strokovnjakov in pozneje še komisijo, ki naj bi preučila možnost za dogmatično opredelitev. Komisija je predložila negativne in pozitivne vidike o tem vprašanju.⁸⁶

Cela vrsta negativnih vidikov se ujema s Schönlebnovimi izjavami. Pri pozitivnih vidikih je Schönleben prav tako obravnaval vse potrebne okoliščine ali jih vsaj predvidel. Bula *Ineffabilis Deus* poudarja: »Singularis catholicorum Antistitum ac fidelium conspiratio.«⁸⁷ Do Schönlebnovega časa ni bilo, kakor se zdi, nobenega teologa, ki bi bil soglasje vernikov in druge okoliščine, dejstva in dokaze obravnaval s tako izvirnostjo in jasnostjo, kakor je storil J. L. Schönleben. Tudi najpomembnejše misli v *Munificentissimus Deus* je v jedru razvijal že Schönleben.⁸⁸

Pojavlja se vprašanje, zakaj niso mariološki spisi J. L. Schönlebna že v 17. stoletju imeli močnejšega odmeva.⁸⁹ Glavni razlog je zagotovo ta, da so

84 Diekamp je prepričan, da je sv. Tomaž že sestavil podlago za versko resnico, prim. Diekamp idr., *Theol. Dogm. Manuale*, II, str. 402–406.

85 To je natančno preučil in ugotovil Anton Strle (prim. Strle, Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru, str. 7–13, 17–18).

86 Miklavčič, Johann Ludwig Schönleben, str. 239; Strle, Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru, str. 7–10.

87 Balič, *De defnibilitate assumptionis B. Virginis Mariae in coelum*, str. 18–20; Strle, Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru, str. 11.

88 Tondini, *Le encicliche Mariane* (Litt. apost. »Ineffabilis Deus«), str. 52.

89 Prim. Miklavčič, Johann Ludwig Schönleben, str. 240. Izdajatelj predavanj Mariološko-marijanskega kongresa na Malti (1983), hrvaški frančiškanski pater Paulus Melada, OFM, Praeses Pontificiae Academiae Marianae Internationalis, je v uvodu zapisal naslednje latinske besede: »Rev. Antonius Štrukelj, connationalis Iohannis Ludovici Schönleben, theologi sloveni, scripta mariana examini subicit, potissimum de immaculata Mariae conceptione, ex quibus arguit auctorem non tantummodo fuisse theologum Mariae, verum etiam devotionis marianae in Slovenia zelantissimum propagatorem« (Praefatio S. IX), Romae 1987.

bile tri izmed njegovih marioloških knjig postavljene na indeks.⁹⁰ Temu se pridružuje še okoliščina, da je Schönleben živel in deloval pri malem slovenskem ljudstvu, čeprav je pisal nemško in latinsko. Toda tako se je sam odločil in naš narod mu je dolžan globoko zahvalo. Versko življenje v Sloveniji je od njega prejelo zelo veliko. Širil je češčenje prečiste Device Marije med našim ljudstvom. Prav s tem se je uresničil njegov nauk o splošnem soglasju vernikov: naši ljudje so tudi po njegovem prizadevanju izpovedovali katoliško vero v Marijino brezmadežno spočetje. Zaradi navzočnosti tega velikega učenjaka in zaradi njegovega velikega ugleda so se naši predniki vnemali za odlike brezmadežne Device. Po Schönlebnovi neomajni pokorščini papežu je bila Slovenija obvarovana galikanskih in janzenističnih vplivov. Prav ta duhovna tokova sta bila namreč kakor sneg in led za mariologijo, za Marijino češčenje in s tem tudi za krščansko življenje nasploh.

---

90 Prim. Deželak Trojar, *Prepovedana Schönlebnova mariološka dela*, str. 61, 85–86.

Viri in literatura

Viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana):

SI AS 1065: Zbirka doktorskih in babiških diplom, 1626–1905:

a.e. 39: Doktorska diploma J. L. Schönlebna, str. 1r–4r.

SK – Semeniška knjižnica (Ljubljana):

M IV 10: J. L. Schönleben, *Palma virginea*, 1671.

Tiskani viri

Pennalosa, Ambrosius: *Vindiciae Deiparae Virginis de peccato originali et debito illius contrahendi*. Antuerpiae: apud Hieronymum Verdussium, 1650.

Natisnjena dela Janeza Ludvika Schönlebna:

Campus liliorum, sive Album Austriaco-Marianum. Viennae: Matthaeus Rictius, 1649.

De officio immaculatae conceptionis Deiparae antiquissimo et devotissimo, parvo mole, magno mysteriis; recens per anonymum correcto et lucensibus typis edito. Observationes Sigismundi a S. Maria, theologi ex patribus et doctoribus, praesertim ordinis pp. praedicatorum desumptae. Altstedii: Jos. de Grangiis, 1680.

De officio immaculatae conceptionis Deiparae antiquissimo et devotissimo, parvo mole magno mysteriis, recens per anonymum correcto et lucensibus typis edito. Observationes Sigismundi a s. Maria theologi ex ss. patribus et doctoribus praesertim Ordinis pp. praedicatorum desumptae. Parisiis: Sebastianus Martinus, 1681.

Fasten-Freytag und Sonntag-Predigen. Salzburg: Melchior Haan, 1668.

Orbis universi votorum pro definitione piae et verae sententiae de immaculata conceptione Deiparae, Liber III. Clagenfurti: Georgius Kramer, 1659.

Orbis universi votorum pro definitione piae et verae sententiae de immaculata conceptione Deiparae, Liber IV. Clagenfurti: Georgius Kramer, 1659.

Palma virginea sive Deiparae Virginis Mariae de adversariis suae immaculatae conceptionis victoriae omnium seculorum aerae Christianae. Salisburgi: Melchior Haan, 1671.

Vera ac sincera sententia de immaculata conceptione Deiparae Virginis. Salisburgi: Melchior Haan, 1668.

Vera ac sincera sententia de immaculata conceptione Deiparae Virginis. Salisburgi: Melchior Haan, 1670.

Literatura

- Balić, Karl: *De definibilitate assumptionis B. Virginis Mariae in coelum*. Romae, 1945.
- Denzinger, Henricus: *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* (Innocentius PP XI.: *Errores de rebus moralibus*, str. 350–355). Friburg: Herder, 1911.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Deželak Trojar, Monika: *Prepovedana Schönlebnova mariološka dela. Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 3), 2020.
- Diekamp, Franciscus, Hoffmann, Adolphus M.: *Theologiae Dogmaticae Manuale*, II. Parisiis, Tornaci, Romae, 1933.
- Ernst, Gerhard idr.: *Das Patriarchat Aquileia – Schnittpunkt der Kulturen*. Regensburg: Verlag Michael Laßleben (Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts, 10), 1983.
- Kovačič, Lojze: Schönleben, Johannes Ludwig, Theologe, Geschichtsschreiber, Prediger. *Das grosse Marienlexikon*, Bd. 6 (ur. R. Bäumer, L. Scheffczyk). St. Ottilien: EOS-Verlag, 1994, str. 52–53.
- Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove, 1596–1691* (prev. Marija Kiauta). Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2003.
- Lubej, Uroš: *Marijin steber v Ljubljani*. *Acta historiae artis Slovenica*, 6, 2001, str. 53–66.
- Laurentin, René: Marie. *Catholicisme*, 35, str. 545–546.
- Miklavčič, Maks: Johann Ludwig Schönleben, ein slowenischer Mariologe. *Virgo Immaculata. Acta congressus Mariologici-Mariani Romae anno MCMLIV celebrati. Vol. XIV: De immaculata conceptione apud varias nationes*. Romae: Academia Mariana Internationalis, 1957, str. 214–241.
- Miklavčič, Maks: Schönleben, Janez Ludvik. *Slovenski biografski leksikon*, 10 (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: SAZU, 1967, str. 236–240.
- Miklavčič, Maks: Schönleben, Ludvik. *Slovenski biografski leksikon*, 10 (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: SAZU, 1967, str. 240–241.
- Radics, Peter: Eine krainische Gelehrten-Familie: Schönleben – Dolnitscher. *Blätter aus Krain*, 7, 1863, št. 46, str. 178–180.
- Radics, Peter: Schönleben, Johann Ludwig. *Allgemeine Deutsche Biographie*, 32. Leipzig: Duncker & Humblot, 1891, str. 314–315. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd104345403.html#adbcontent> (dostop: 29. marec 2021).

- Radics, Peter: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 7, 1894, str. 1–72.
- Richter, Franz Xaver: Ein Beytrag zum gelehrten Österreich aus Krain. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, 8, 1817, str. 314–319.
- Simoniti, Primož: *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis*. Zagreb-Ljubljana: Editio Academiae scientiarum et artium Slovenicae et Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1972.
- Smolik, Marijan: Pridigar, mariolog in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben. *Bogoslovni vestnik: glasilo Teološke fakultete v Ljubljani*, 41/4, 1981, str. 399–427.
- Steska, Viktor: Dr. Janez Ludovik Schoenleben, kranjski zgodovinar (1618–1681). Ob tristoletnici njegovega rojstva. *Dom in svet*, 31/7, 1918, str. 235–239.
- Strle, Anton: Nekaj opomb k Schönlebovim mariološkimi delom. *Zbornik Teološke fakultete*, 4 (ur. France Grivec). Ljubljana: Teološka fakulteta, 1954, str. 201–208.
- Strle, Anton: Slovenski mariolog Schönleben o soglasju vernikov kot teološkem viru. *Zbornik Teološke fakultete*, 4 (ur. France Grivec). Ljubljana: Teološka fakulteta, 1954, str. 2–23.
- Strle, Anton: Schönleben o mnenju sv. Tomaža Akvinskega glede Marijinega brezmadežnega spočetja. *Zbornik Teološke fakultete*, 5 (ur. France Grivec). Ljubljana: Teološka fakulteta, 1955, str. 171–190.
- Strle, Anton: Schönleben in Ambrozij Catharinus. *Zbornik Teološke fakultete*, 5 (ur. France Grivec). Ljubljana: Teološka fakulteta, 1955, str. 204–211.
- Strle, Anton: Brezmadežno spočetje Device Marije. *Leto svetnikov*, IV. Celje: Mohorjeva družba, 1999–2001 (2. izdaja), str. 548–563.
- Štrukelj, Anton: Slovenski mariolog v službi Brezmadežne: Janez Ludovik Schönleben (1618–1681). Posvečeno v hvaležen spomin prof. dr. Antonu Strletu. *Communio*, 16/4, 2006, str. 365–381.
- Štrukelj, Anton: *Johann Ludwig Schönleben: ein Förderer der marianischen Verehrung (1618–1681). De Cultu Mariano Saeculis XVII–XVIII. Acta Congressus Mariologici-Mariani Internationalis in Republica Melitensi anno 1983 celebrati, Vol. IV: De Cultu Mariano apud scriptores ecclesiasticos saec. XVII. Romae: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1987, str. 403–423.*
- Štrukelj, Anton: *Kniende Theologie*. St. Ottilien: EOS-Verlag (2., razširjena izdaja), 2004.
- Tondini, Amleto: *Le encicliche Mariane*. Roma: Angelo Belardetti Editore, 1950.
- Ušeničnik, Frančišek: Schönleben o Brezmadežni. *Katoliški obzornik*, 8, 1904, str. 413–426.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg: Endter, 1689.

Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa*. Nürnberg: Endter, 1688.

Veider, Janez: *Stara ljubljanska stolnica: njen stavbni razvoj in oprema*. Ljubljana: inavguralna disertacija, 1947.

Janez Ludvik Schönleben's Mariological Oeuvre

Janez Ludvik Schönleben's life's mission was to defend and spread the doctrine of the Immaculate Conception. He strove for this noble truth, alive and popular among the Christian people, to also be declared a religious dogma. His research ranked him among the world's top theologians that shared the same views in this matter. He wrote an extensive dogmatic-historical work in five volumes titled *Orbis universi votorum pro definitione pia et vera sententia de immaculata conceptione Deiparae* (»Desires of the Entire World for an Explanation of a Pious and True Opinion Concerning the Immaculate Conception of the Mother of God«), which seeks to demonstrate the general belief in the Immaculate Conception. Unfortunately, the work has not been preserved in full because only the fourth volume and the first part of the third volume were printed. The content of the first two volumes can be reconstructed from the information in his later book, *Palma virginea* (»The Virgin Palm«), which is considered his best work from the theological and formal perspective. Also worthy of mention are the two editions of his *Vera ac sincera sententia* (»A True and Sincere Opinion«). Schönleben was a historian and an important Slovenian Mariologist, a passionate and enthusiastic preacher and orator with fervor, and a scrupulous researcher and scholar.

SCHÖNLEBNOV ROKOPIS *BASIS ETHICA*: MORALNA FILOZOFIJA KOT VEDA O ZNAČAJU IN SPOZNANJU DOBREGA

Matija Ogrin

»Homo paruus mundus, magni mundi compendiosum exemplar, animâ et corpore uelut cælo et terrâ constat. In hoc cælo Sol et Luna, intellectus et uoluntas, principes animæ humanæ potentiæ mutuo illustrantur beneficio.«

Rokopis in uvod

Schönlebnov rokopis, ohranjen v Semeniški knjižnici v Ljubljani (SK, Ms 64), nosi naslov, ki se v celoti glasi: *Joannis Ludouicij Schönleben SS: Theologiae Doct: Proton. Apostolici Archidiaconj Carn: Inferioris BASIS ETHICA sive Virtutum et Vitiorum Moralium Principia et Cause Vario doctrinae genere investigata, Labaci Anno M.DC. L IIII*. Rokopis v velikosti kvarta je vezan v platnice, prevlečene s svetlorjavim usnjem s hladno vtisnjenimi dekorativnimi črtami; platnici sta opremljeni s po dvema zelenima trakovima za zapiranje. Rokopis obsega 140 listov, trije niso popisani, ostali vsebujejo latinsko besedilo razprave, zapisano z eno roko v lepomisni humanistični kurzivi. Na hrbtu rokopisa je z rdečo barvo naslikana črka Q.¹ Rokopis je v Semeniško knjižnico prišel iz zapuščine operoza Janeza Gregorja Dolničarja (1655–1719), Schönlebnovega nečaka. Dolničarjeve knjige je naprej podedoval njegov sin Jožef Dolničar, po njegovi smrti leta 1759 pa so prišle v Semeniško knjižnico.² Ko je njen bibliotekar Frančišek Jožef Thallmeiner (1698–1768), ki je spoštoval polihistorško tradicijo operozov in v tem duhu dopolnjeval knjižnico,³ prejete Dolničarjeve knjige popisal in jim določil vrednost, je denimo »Valvasorjevo *Topographio Archiducatus Carinthiae* ocenil na 3 florinte, šest zvezkov *Miscel-*

---

1 Knjige so razporejali po omarah glede na tedaj splošno veljavne vsebinske sklope. Črka Q je v razporeditvi knjig v *Bibliotheca Labacensis publica* pomenila homiletično literaturo (prim. Smolik, *Semeniška knjižnica*, str. 44), kar se ne sklada z vsebino in namembnostjo knjige *Basis ethica*. To pomeni, da je črka Q verjetno ustrezala razporeditvi knjig v prvotni, tj. Schönlebnovi knjižnici ali v knjižnici naslednjega lastnika, njegovega nečaka Janeza Gregorja Dolničarja.

2 Prim. Smolik, Janez Krstnik Prešeren, str. 68.

3 Prim. Vidmar, »Ad usum publicum destinata«, str. 191.

Joannis Ludovici Schönleben
Ss. Theologiae Doct. P. r. t. o. n.

Apostolici

Archidiaconi Carn. Inferioris

BASIS ETHICA

sive

Virtutum et Vitiomm Moralium

Principia et Causae

Vario doctrinae genere investigatae

Labacij

Anno M. DC. L IIII.

Naslovna stran spisa *Basis ethica*.

Vir: © SK, Ms 64, fol. 2r.

lanea Thalbergica na 2,3 florinta, Schönlebnov rokopis *Basis Ethica* na borih deset krajcarjev, Dolničarjevemu rokopisu *Historia Cathedralis Basilicae Labacensis* pa zaradi majhne vrednosti sploh ni določil cene«. ⁴

Rokopis je torej datiran v Ljubljani, 1654. Ker pa je avtor na naslovni strani naveden že kot arhidiakon Spodnje Kranjske, je rokopis mogel nastati šele po letu 1669, ko je Schönleben to funkcijo imel; tudi roka ni njegova, pač pa je besedilo iz avtorjevega izvirnika prepisal pisar. ⁵ Da je bil pisar izobražen in vešč latinske pisne kulture, kažejo ne le lepomiselnost in vešč stilizirani naslovi, temveč tudi množica latinskih abreviatur, tudi brevigrafov.

Razprava ima na začetku natančno in lepomiselnostno izgotovljeno kazalo z vsemi naslovi poglavij in razdelkov, vendar brez sklicevanja na paginacijo ali foliacijo, saj so listi ostali neoštevilčeni. ⁶ Na dnu kazala pa je avtor dodal tole zanimivo izjavo za bralca: »Ad Lectorem. Plura tractaturus erat Author de principijs morum, et humanis actibus, nisi grauioribus negotijs cogitationes fuas applicare debuiffet. Interim his fruere.« ⁷ Besedo »interim« v zadnjem stavku je mogoče razumeti tudi v pomenu »medtem«, kar bi pomenilo, da je imel Schönleben v času priprave ohranjenega prepisa še vedno namen, da bo delo dokončal in natisnil. To je ugotovila že Monika Deželak Trojar in nastanek razprave pojasnila tako, da je Schönleben besedilo nedvomno začel pisati ali glavnino celo napisal leta 1654, kot je zapisano na naslovnici, pozneje pa se je k njemu verjetno vračal: v seznamu njegovih del iz leta 1669 se naša razprava še ne pojavlja, v seznamu Schönlebnovih del v knjigi o članih bolonjske Akademije gelatov iz leta 1672 pa se njen naslov že pojavi, in sicer med avtorjevimi rokopisi. ⁸ Naša razprava se tu pojavlja v razdelku »Da stamparsi prossimamente«, torej med Schönlebnovimi deli, ki naj bi bila kmalu natisnjena; kot je mogoče sklepati iz modificiranega naslova v tem seznamu, je Schönleben svoje delo med nastankom nam znanega rokopisa in izidom

⁴ Vidmar, *Italijanske umetnostne knjige*, str. 48.

⁵ Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 236–237.

⁶ Listi so sicer sekundarno oštevilčeni s svinčnikom, vendar s številko 1 šele od tistega lista dalje, kjer se začne »*Prolegomenon*«, ki je po našem številčenju že list 8r. V nadaljevanju sklicevanja na besedilo *Basis ethica* navajamo po kodikološki foliaciji vseh listov rokopisa, po kateri je urejen digitalni faksimile izvirnika.

⁷ Prevod navedkov Schönlebnovega besedila je zgolj informativne narave, zato v glavnem tekstu članka navajam izviren, prosti prevod pa v opombah. Na tem mestu (SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 7r): »Bralcu. Še več bi bil avtor razpravljal o izvorih nravi in človeških dejanj, če bi mu ne bilo treba misli nameniti težavnejšim opravilom. Medtem naj ti bo v korist to [kar je tu napisano].«

⁸ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 236–237.

OPVSCVLI DIVISIO

Prolegomenon Unicum.

Definitio, Divisio, Obiectum Ethices

§. I. Definitio, Divisio Ethica.

§. II. Obiectum Ethica.

§. III. Ethica à prudentia discrimen.

§. IV. Collectio veritatum.

Tractatus I.
De principijs Extrinsecis Virtutum
ac vitiorum Moralium.

Dissertatio I.

De causa finali morum.

§. I. Definitio, Divisio Causa Finalis

§. II. Quis finis ultimus morum.

§. III. Relationes ex dictis.

§. IV. Obiectiones solvantur.

Prva stran kazala spisa *Basis ethica*.

Vir: © SK, Ms 64, fol. 4r.

knjige bolonjskih gelatov še dopolnjeval.⁹ Vsekakor pa moramo stavek, s katerim vabi bralca, naj kljub nedokončanosti v svojo korist bere to razpravo v stanju, v kakršnem je – »Interim his fruere« –, razumeti kot dokaz, da je bil rokopis, ohranjen v Semeniški knjižnici, pripravljen ne kot nekakšen zasebni zvezek za avtorjev predal, marveč kot rokopisna objava.¹⁰

Pregledi zgodovine filozofije pri Slovencih tega Schönlebnovega dela ne omenjajo.¹¹ Namen tega spisa je: 1) podati osnovni pregled vsebine razprave *Basis ethica*; 2) nakazati obzorje njenih izhodišč, ki segajo od aristotelizma do zgodnjenovoveške sholastike, in 3) poskusiti umestiti stvaritev razprave *Basis ethica* v življenje Janeza Ludvika Schönlebna, ob tem pa po možnosti nakazati njen pomen za slovensko duhovno zgodovino. Osrednji del te razprave je namenjen prvima dvema ciljema, ki se bosta med obravnavo tesno prepletala. Tretjemu cilju je namenjen zadnji, krajši del te študije.

9 V zborniku Valeria Zanija o akademikih Gelatih se v poglavju o Schönlebnu naša razprava pojavlja kot 11. izmed 12 neobjavljenih rokopisov, in sicer z naslovom: »Bafis Ethico-Politicæ, feu Virtutum, & Vitorium moralium principia, & cauffe vario doctrinæ genere inuestigatæ. in 4.« (Zani, *Memorie*, str. 184).

10 Novejše raziskave rokopisne kulture so pokazale, da je lepo izdelan rokopis lahko še globoko v novi vek poleg tiskane knjige soobstajal kot vsaj deloma enakovreden medij objave besedila (prim. Love, *Scribal publication*).

11 Alma Sodnik v poglavitnih preglednih študijah o slovenskih filozofih med koncem srednjega veka in 19. stoletjem, ki izhajajo, kot pravi, iz sholastike, a deloma vključujejo ta ali oni element novejše filozofske misli, med številnimi pisci obravnava zlasti Matija Hvaleta in našteva imena kot »Majnerič iz Novega mesta, Križnič iz Tolmina, Krhné iz Vipave, Slivnik, profesor na salzburški (tomistični) univerzi, Sitar iz Ročinja na Goriškem, Pfeifer iz Radovljice, Lazari, Hočevar, Markilič, Vodnik, Kalan, Škerpin, vsi iz Ljubljane, Marenčič iz Polhovega Gradca, Tirnberger iz Ptuja in drugi; mnogo je anonimnih rokopisov /.../.« (Sodnik, *Izbrani spisi*, str. 230). Med njimi ne omenja Schönlebna (prim. prav tam, str. 164–165, 180–182, 230–231). Je pa očitno, da je Sodnikova opravila temeljne raziskave primarnih virov, celo več rokopisov, obširno za njo tudi Ivan Urbančič, drugi so za njima predvsem prevzemali izsledke, celo dele formulacij. Raziskav primarnih virov te, v latinščini zapisane filozofije na Slovenskem po Sodnikovi in Urbančiču, kot kaže, ni bilo. Urbančič je iz Schönlebnovega opusa izpostavil le njegovi poglavitni zgodovinsopisni deli in dodal: »Ne glede na neenotnost njegovega dela, kažeta omenjena Schönlebna spisa [*Aemona vindicata* in *Carniolia*] vendarle odločnejše nagnjenje k znanstveno empiričnemu obravnavanju svojega predmeta. Filozofskih razprav Schönleben najbrž ni pisal, oziroma niso ohranjene, znan pa je postal po svojih teoloških spisih, ki se držijo sholastične tradicije.« (Urbančič: *Poglavitne ideje slovenskih filozofov med sholastiko in neosholastiko*, str. 37). Podobno tudi v: Urbančič: *Zgodovina filozofije na Slovenskem IV*, str. 49. Začetke slovenske filozofije je v novejšem času preučeval Ivo Kerže v monografiji *Začetek slovenske filozofije: Etnoontološka raziskava*, vendar se je metodološko osredinil na primarne vire, zapisane v slovenskem jeziku, zato upošteva samo Schönlebnove slovenske EvL 1672; preučeno slovensko gradivo je obsežno in s filozofskega gledišča poprej praktično ni bilo obravnavano. Kerže je opozoril, da bi bilo treba raziskavo nadaljevati s preučitvijo obširnejšega gradiva v latinščini; prim. str. 115 ss., 346 ss.

Vsebina, izhodišča, obzorje

Čeravno je razprava *Basis ethica* nastala že po Schönlebnovem 18-letnem jezuitskem obdobju, je za njen nastanek vendarle bistvenega pomena ne le avtorjeva intelektualna, tudi filozofska formacija v jezuitskem pedagoškem sistemu, marveč problem filozofije pri jezuitih nasploh. Vprašanje je za nas toliko bolj resno, če upoštevamo, da je vsaj v letu 1651/1652 Schönleben tudi sam poučeval etiko na filozofski fakulteti v Gradcu,¹² kar gotovo ni minilo brez učinkov na razpravo *Basis ethica*.

Ko je sv. Ignacij Lojolski ustanavljal jezuitski red, je vedel, da bo moral za temelj intelektualnega življenja in študijske formacije svojega reda izbrati določeno filozofsko usmeritev. Dilema, ki jo je v tem položaju imel, nikaikor ni bila lahka, zlasti zato, ker sta se frančiškanska in dominikanska filozofija v treh stoletjih do tedaj že razvili kot pomembni, celo vodilni usmeritvi sholastične misli, med katerima so o posameznih vprašanjih potekale obsežne filozofske polemike. Ignacij je moral svoj nastajajoči red umestiti med torišča velikega intelektualnega spoprijema, ki je tedaj potekal med tomisti in skotisti, saj bi postavitev na eno, četudi tomistično stran izzvala močno nasprotovanje druge strani novonastajajočemu redu.¹³ Poleg tega ni pozabil ostrine, s katero so tedaj delovali nekateri dominikanci, saj so ga kar dvakrat vrgli v zapor, ker je pridigal, še preden je bil posvečen v duhovnika. Iz teh razlogov je sv. Ignacij filozofsko podlago za študij jezuitov izbral precej previdno in z nekaj rezerve. S filozofskega gledišča je to seveda problematično, saj pomeni, da je filozofske zasnove izbiral glede na nefilozofske razloge. Na področju logike, naravne filozofije in metafizike je za temelj izrecno postavil Aristotela, ob tem pa dodal, naj se poučuje *tudi* filozofija sv. Tomaža – z nemajhnim pridržkom, da če se pojavi nova filozofska *summa*, ki bo bolje ustrezala njihovemu namenu, se lahko uporabi tudi to delo. V času izjemno velike veljave in ugleda Tomaža Akvinskega je to bilo precej zadržano ali vsaj previdno stališče.¹⁴

Zdi se, da naslov Schönlebnove razprave o etiki izraža prav tak, nekoliko zadržan jezuitski odnos do utrjenih ali prevladujočih filozofskih šol. V ožjem delu naslova – *Basis ethica sive virtutum et vitiorum moralium*

12 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 81.

13 Prim. Winterton, *Philosophy among the Jesuits*, str. 259.

14 Prav tam, str. 258.

principia et cause vario doctrinae genere investigate – se zdi pomenljiv ravno njegov sklepni del. Razumemo ga lahko v tem smislu, da so počela (ali izvori) in vzroki npravstvenih kreposti ter pregreh preiskani s pomočjo ali na način (»genere«) različnih doktrin (»vario doctrinae«), ne ene same.

Avtorji in reference

Že pregled filozofskih piscev, na katere se Schönleben sklicuje, potrди pričakovano filozofsko izhodišče: temeljne zasnove izhajajo iz Aristotela, pomembno pa jih dopolnjujejo nekatera stališča Tomaža Akvinskega, kar razkrivajo tako izrecne reference kakor tudi implicitne navedbe, kjer znane stavke ali aksiome obeh filozofov zapisuje brez izrecnih referenc, saj so bili v jezuitskem in akademskem okolju 17. stoletja obča mesta. Poleg Aristotela Schönleben mestoma navaja še druge antične avtorje, kakor so Filon Aleksandrijski, Seneka in Alkinoj (Alcinous, platonist iz 2. stoletja po Kr.), izmed predstavnikov patristike pa na primer sv. Ciprijana. Iz srednjeveške sholastične tradicije poleg sv. Tomaža (»Divus Thomas«) navaja zlasti sv. Alberta Velikega, ob njiju pa »alijsq(ue)¹⁵ tum veteris, tum recentiores«, kakor so v novem veku zlasti Enej Silvij Piccolomini oziroma papež Pij II. (1405–1464) in avtorji obsežnih filozofsko-teoloških opusov, na primer Juan de Celaya (1490–1558), Juan de Pineda, S. J. (1558–1637), in Théophile Raynaud, S. J. (1583–1663). Zanimivo je, da se na mestu, kjer obravnava delitev etike in omenja njeno povezanost ali vključenost v politiko kot vedo o skupnih stvareh (»res publica«), glede podrobnejše delitve politične etike sklicuje na nemškega kalvinističnega filozofa in teologa Bartholomeusa Keckermana (1572–1608): »De alijs diuifionibus pafsim Ethici præsertim Keckermannus. Hæc pro hoc loco sufficient.« (fol. 9r). Zanimiv dodatek, naj do tod prikazana delitev etike »na tem mestu zadošča«, je zopet eden od stavkov, ki kažejo na avtorjev obsežnejši načrt, ki ga v danem času ni mogel scela uresničiti.

Med filozofi, ki jih navaja Schönleben, skoraj popolnoma izostane vpliven tok krščanske misli pozne antike in srednjega veka: to je sv. Avguštin in na njem temelječa avguštinska misel, zlasti v obliki t. i. frančiškanske filozo-

¹⁵ Vsaka navedba Schönlebnovega teksta je iz rokopisa prepisana diplomatično, edino abreviature in brevigrifi so razvezani; razvezave so prikazane, kakor tu, v okroglih oklepajih.

fije. Med avtorji, katerih načela ali misli navaja kot svoje pomembne opore, le dvakrat (in obstransko) najdemo sv. Avguščina, ne pa tudi sv. Bonaventure, Williama Ockhamskega ali Dunsca Scota. Eden od razlogov je verjetno ta, da je jezuitska filozofska usmeritev že načeloma aristotelična in le deloma tomistična, platonistično-avguštinskih prvin pa ne poudarja. Toda možno je, da je na povečano distanco do avguštinskih izpeljav sholastike vplivalo tudi dejstvo, da je bil prav tedaj, sredi 17. stoletja, v precejšnjem razmahu janzenizem, gibanje, ki je bilo v osnovi radikalna zaostritev avguštinskih stališč o daljnosežni moči izvirnega greha, o človekovi svobodni volji, o predestinaciji idr. Ne glede na temeljni pomen nekaterih stališč sv. Avguščina za jezuitsko kulturo – zlasti glede vloge besede ali govora v prizadevanjih za posredovanje božje besede¹⁶ – so bili jezuiti med glavnimi nasprotniki janzenističnih izpeljav avguštinizma. Schönleben pa je, kot bo prikazano v nadaljevanju, šel v etiki v zelo drugačno smer, stran od avguštinizma, brez vsake polemike, a tudi brez omemb njegovih predstavnikov.

Pač pa se na več mestih v Schönlebnovi razpravi kot sklic pojavlja kracica »Conimb.«, ki jo je bilo mogoče razrešiti s pomočjo Gilsonovega *Indexa*,¹⁷ kjer izvemo, da gre za veliki korpus jezuitskega filozofskega znanja, *Commentarii Collegii Conimbricensis Societatis Iesu*, kolektivno delo, ki je izhajalo pri kolegiju v Coimabri na Portugalskem v letih 1592–1606 v osmih zvezkih, kmalu pa še v več izdajah v Benetkah, Kölnu, Frankfurtu idr.¹⁸ Vsebujejo komentarje domala vseh najvplivnejših Aristotelovih del – *Fizike*, *O duši*, *Metafizike*, *Nikomahove etike* idr. To temeljno jezuitsko delo, po katerem so v 17. stoletju poučevali filozofijo na jezuitskih univerzah in po katerem je, denimo, Gilson natanko ugotovil, katere elemente sholastike je od jezuitov v kolegiju La Flèche sprejel René Descartes in so njegovo misel zaznamovali za vselej, bo treba brez dvoma upoštevati tudi kot referenčni okvir za natančnejšo presojo, koliko in v katero smer je Janez Ludvik Schönleben razvil misel o etiki dalje ali drugače kakor njegovi jezuitski predhodniki.

16 Prim. Fumaroli, *Renaissance Rhetoric*, str. 92.

17 Gilson, *Index scolastico-castésien*, str. VII, 388.

18 Prim. tudi nastajajočo zbirko digitalnih izdaj celotnega korpusa s komentarji in uvodi na naslovu www.conimbricenses.org.

Vsebina razprave in uvodne opredelitve etike

Celotno besedilo, kolikor ga je avtorju uspelo izgotoviti, sestavljajo trije glavni deli:

- »Prolegomenon Vnicum, Definitio, Diuisio, Obiectum Ethices« – 4 listi, tj. 8 strani z osnovnimi opredelitvami in načeli.

- »Tractatus I. De principijs Extrinsecis Virtutum ac Vitiorum Moralium« – 109 listov, prvi traktat in hkrati osrednji del celotne razprave. Razčlenjen je na 9 »disertacij« o zunanjih ali ekstrinzičnih počelih ali izvorišnih npravnih dejanjih. Prva disertacija obravnava ciljni ali smotrni vzrok npravnosti: »Disertatio I. De causa finali morum«. Disertacije od II do IX so posvečene raznim vidikom in oblikam delujočega ali tvornega vzroka npravnih dejanjih. – »causa effectiua morum«. Zdi se presenetljivo, da Schönleben toliko podrobnega razpravljanja posveti evidenci in analizi tvornih vzrokov, ki vplivajo na npravnost človeških dejanjih, namreč vzrokov, ki izhajajo iz t. i. »pars vitalis«, torej iz moči duše, ki so najbolj povezane s telesom, organi in čuti, prek tega pa tudi z naravo.

- »Tractatus II. De immediatis proximis principijs morum« – 17 listov, krajši sklepni traktat o notranjih, intrinzičnih ali neposrednih izvorišnih moralnih dejanjih. Vsebuje le dve disertaciji; prva govori o pomenu uma za npravnost – »Differtatio I. De habitudine intellectus, et phantasie ad mores«; druga o pomenu volje – »Differtatio II. De habitudine voluntatis ad mores«.

Poudariti je treba, da se na teh 140 folijih ali skoraj 280 straneh drobnega lepopisnega besedila izmenjujeta dva načina ali sloga pisanja: glavnina disertacij, torej razpravljanja, je pisana kot racionalno filozofsko argumentiranje, včasih strukturirano v obliki ugovorov in njihove razrešitve. Uvajalna in sklepna besedila na koncu disertacij pa so napisana v bolj poljudni govorici, v jasnem literarnem slogu ter s pomočjo slikovitih komparacij in metafor. Takšen je denimo začetek uvoda v *Basis ethica* z naslovom »Prolegomenon Vnicum«, ki tako rekoč simbolično odslikava miselne prvine celotne razprave s tole literarno podobo:

Homo paruus mundus, magni mundi compendiosum exemplar, animâ et corpore uelut cælo et terrâ constat. In hoc cælo Sol et Luna, intellectus et uoluntas, principes animæ humanæ potentiæ mutuo illustrantur beneficio. Nam uti à Sole lumen fuum Luna, Sic uoluntas potentia naturâ Suâ cæca ab intellectu recipit. Operationum uero, ceu motrices intelligentiæ sunt Logica et Ethica: illa intellectum, hæc uoluntatem manuducit: illa recte definire, iudicare, difcurrere; hæc recte uelle, appetere, fugere, amare, odiffe etc: docet. Ex quo facile colligere est quid sub Ethicæ nomine ueniat; nimirum uitæ humanæ quoddam magisterium, morum regula, animi medicina, uoluntatis Pharos, merito à Stoicis appellata Sola et vnica uera Philosophia, utpote quæ sola uoluntati morum probitatem, honestam uiuendi rationem, ordinatos appetitus, uirtutum studium, uitiorum fugam accurate præferibit, adeo ut eius sequatur ductum a uera beatitudinis uia aberrare non possit. De hui(us) Philosophiæ operationum remotis et proximis principijs hoc opusculo agendum.¹⁹

Ta podoba na samem začetku *Basis ethica* s svojo simboliko nakazuje njene poglobitne teme. Volja sama je slepa, saj teži le k dobremu na splošno, najsi je resnično dobro ali le utvara; pametnost ali razumnost ji pri tem daje usmerjevalno presojo, razlikovanje, vrednotenje, zlasti pa oceno o primernih sredstvih za doseganje cilja. Ta zasnova prihaja iz Aristotela, dodatno je izpopolnjena pri Tomažu Akvinskem, skupaj z ovrednotenjem njenega pomena za pravilnost človekovega življenja, njegovo srečo in nazadnje blaženost.

19 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 8r: »Človek je majhen svet, velikega sveta strnjen primerek, ki je sestavljen iz duše in telesa, kakor [je svet sestavljen] iz neba in zemlje. Na tem nebu sta sonce in luna, um in volja, vladarja moči človeške duše, ki v vzajemno dobrobit osvetljujeja drug drugega. Kakor namreč luna prejema luč od sonca, tako tudi volja zaradi svoje slepe narave prejema moč od uma. Gibali delovanja uma pa sta v resnici logika in etika: prva usmerja um, druga voljo, prva uči pravilno definirati, presojati, razpravljati, druga pravilno hoteti, želeti, bežati, ljubiti, zavračati itn. Iz tega je lahko povzeti, kaj sodi v etiko: prav gotovo je etika učiteljstvo človeškega življenja, vodilo nravi, zdravilo duše, svetilnik volje, zato jo stoiki po vsej pravici imenujejo eno in edino filozofijo, saj edino po njej volja prejema nrvstveno pravilnost, pošteno urejenost življenja, urejeno poželenje in prizadevanje za kreposti; pravilno izberemo beg pred pregreho tako, da dosledno sledimo njenemu vodenju, saj tako ne moremo zgrešiti poti k resnični blaženosti. O daljnjih in bližnjih izvorihi delovanja te filozofije razpravlja to delce.«

Prolegomenon Vnicum.
 Definitio, Diuisio, Obiectum
 Ethices.

Homo paruus mundus, magni mundi compendiosum
 exemplar, animâ et corpore uelut celo et terrâ constat.
 In hoc celo Sol et Luna, intellectus et uoluntas, prin-
 cipes animâ humanâ potentia mutuo illustrantur bene-
 ficio. Nam uti à sole lumen suum Luna, sic uoluntas
 potentia naturâ suâ ceca ab intellectu recipit. Opera-
 tionum uero, seu motrices intelligentiâ sunt Logica et
 Ethica: illa intellectum, hæc uoluntatem manuduunt: illa
 rectè definire, iudicare, discurrere; hæc rectè uelle, appe-
 tere, fugere, amare, odire etc. docet. Ex quo facile
 colligere est quid sub Ethica nomine ueniat; nimirum
 uita humanâ quoddam magisterium, morum regula, animi
 medicina, uoluntatis Charos, merito à Stoicis appel-
 lata sola et unica uera Philosophia, utpote quæ sola
 uoluntati morum probitatem, honestam uiuendi rationem,
 ordinatos appetitus, uirtutum studium, uitiõrum
 fugam auriatè præscribit, adeo ut eius sequatur
 ductum à uera beatitudinis uia aberrare non possit.
 De huius Philosophiâ operationum remotis et proximis pen-
 cipijs hoc quæsculo agendum.

Začetek poglavja »Prolegomenon Vnicum«.

Vir: © SK, Ms 64, fol. 8r.

Sledijo osnovne opredelitve področja etike. Definicijo etike Schönleben že v prvi trditvi razprave (»Effatum primum«) takole zapiše: »Ethica est scientia practica de actionibus humanis: fiue est habitus directiuus actionum humanarum ut talium, ita communiter authores cum Alberto Magno.«²⁰ Čeprav se avtor tu izrecno sklicuje na sholastiko, je osnova te opredelitve Aristotelova. Ta v *Nikomahovi etiki* jasno opozarja na namen etike – da človek *postane* dober: »Naše razpravljanje pa ne sme biti samo teoretično kot druge razprave, saj ne razpravljamo zato, da bi ugotovili, kaj je vrlina, ampak da bi postali dobri /.../ Zato moramo zdaj vso pozornost posvetiti dejanjem, predvsem vprašanju, kako je treba dejanja opravljati.«²¹ Tudi Schönleben pravi, da to delo ni nastalo le zaradi umske spekulacije, temveč zato, ker je treba premisliti »ut de actionibus quomodo agenda sint consideremus«, torej o o tem, kako morajo biti dejanja storjena. Tudi delitev področij etike izhaja iz antičnih zasnov, vendar že v drugačnem, sholastičnem razporedu Aristotelovih tem: »Diuiditur Ethica in Monasticam fiue solitariam, Oeconomicam, et Politicam.« (fol. 8v). Prva se posveča usmerjanju posamezne osebe in se ukvarja z dejanji, ki so usmerjena na zasebno dobro osebe – »ad privatam bonum Spectantibus actionibus occupatur« –, druga urejanju družinskega življenja in domačega gospodarstva, tretja pa nas uči načina vladanja v zadevah mesta in države: »tertia docet regenda ciuitatis ac Reipublica modum«. To delitev povzema iz Aristotela, vendar tako, da ta tri področja povzame iz treh njegovih del in jih obravnava kot tri dele ene same etične problematike. Do tod pride, ker v pojmu dobrega vidi te tri možne vidike: »Huius diuifionis bonitas ex Aristotele colligitur, qui de tribus illis Philosophiæ moralis partibus fermonem instituit et conscripsit libros de Monastica decem ad Nicomachum; de Oeconomica duos, de Politica octo.«²² Podobno delitev etike, pravi, imajo tudi Alkinoj (*Liber de doctrina Platonis*), Filon Aleksandrijski, *Divus Thomas* idr.

20 Prav tam, fol. 8v: »Etika je praktična veda o človeških dejanjih oziroma usmerjevalna naravnost (»habitus«) človeških dejanj kot takih; tako v splošnem [menijo] avtorji, vključno z Albertom Velikim.«

21 Aristoteles, *Nikomahova etika*, II. knjiga, 2. pogl. (str. 77): prevod Kajetana Gantarja.

22 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 8v: »To delitev dobrega povzamemo iz Aristotela, ki je zasnoval razpravljanje o treh delih te moralne filozofije in o monastični etiki spisal deset knjig za Nikomaha, o Ekonomiki dve, o Politiki osem.« Gre za znameniti Aristotelovi deli *Nikomahova etika* in *Politika*; *Ekonomiko* filologi pripisujejo Aristotelovim učencem, morda Teofrastu.

Tudi predmet etike Schönleben definira razločno in na trdni podstavi filozofskega izročila: gre za nauk o dejanjih, ki jih človek izvrši svobodno, po svoji svobodni volji – ta so pravi predmet etike. »Actiones quæ homini tribuuntur efse duplices; aliæ enim dicuntur humanæ, aliæ hominis.«²³ *Človekova dejanja* so tista, ki iz nas izhajajo naravno in po nuji ter so nam skupna tudi z živalmi, kakor so prehranjevanje, spanje, hoja, sedenje itn. *Človeška dejanja* pa so tista, ki so izvršena s polno rabo človekove svobode, torej dejanja, ki jih napravimo z določenim zavestnim namenom. Osnovna pojmovna povezava med svobodno odločitvijo in etičnim tudi tu izhaja iz Aristotela,²⁴ terminološka zgostitev v *actus humanus* vs. *actus hominis* pa je sprejeta iz Akvinskega.

Naslednja pomembna Schönlebnova uvodna opredelitev je, kaj je materialni objekt etike, kaj njen formalni objekt – vprašanje, ki sega že dlje v smer vzročnosti in znamenitih Aristotelovih štirih vzrokov. Materialni objekt etike je *človeško dejanje*. Etika razlaga počela, dele in lastnosti človeških dejanj, in to je njen materialni objekt. Formalni objekt etike pa je moralna pravilnost človeških dejanj. Natančno dognana odstavka o tem je Schönleben formuliral takole:

Obiectum materiale Ethicæ est actio humana /.../ Quod colligitur etiam ex analogia Ethicæ cum Logica, quia ficut Logica dirigit operationes intellectus ut bene fiant, fic Ethica dirigit actus uoluntatis ut bene fiant, consequenter etiam Sicut in com(m)uniori Sententia Logicæ obiectum materiale sunt ipsæ operationes intellectuales, ita obiectum materiale Ethicæ erunt operationes uoluntatis siue humanæ.

Obiectum formale Ethicæ est rectitudo moralis siue honestas operationis humanæ. Ratio est, quia illud dici debet obiectum formale quod intendit scientia inducere in obiectum materiale; atqui Ethica intendit in operationes uoluntatis /.../ inducere moralem bonitatem ac honestatem ergo hæc honestas erit obiectum formale Ethicæ.²⁵

23 Prav tam, fol. 9v: »Dejanja, ki jih ljudje vršijo, so dveh vrst: nekatera namreč imenujemo človeška, druga le človekova.«

24 Prim. Aristoteles, *Nikomahova etika* (v nadaljevanju NE), III. knjiga, poglavja 1–5, na primer (str. 104): odločitev, ki predhaja etičnemu dejanju, lahko »označimo kot preudarjeno prizadevanje za nekaj, kar je v naši moči. Naša sodba nastane na osnovi preudarjanja, prizadevanje pa uskladimo z zaključki tega preudarjanja« (prevod Kajetana Gantarja).

25 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 10r–10v: »Materialni objekt etike je človeško dejanje /.../ kakor lahko sklenemo tudi iz analogije etike in logike, kajti kakor logika usmerja operacije uma, da bi bile dobre, tako etika usmerja dejanja volje, da bi bila dobra; tako so po splošnem

Temeljno razlikovanje med različnima predmetoma »logike« in »etike« Schönleben dalje navezuje na razlikovanje med *habitusom*²⁶ razumnosti in *habitusom* moralne kreposti. »Vter(que) habitus tam Ethicæ quam prudentiæ sedem habet in intellectu, et tam sunt affines invicem.«²⁷ Opominja, da ju mnogi, tudi novejši avtorji mešajo. Našteje avtorje, poleg Aristotela tudi novejše, ki oboje razlikujejo, na primer Piccolomini, nato ta *Effatum* razčleni na tri argumente, med njimi navede Aristotelovega, kjer doda: »Ex quibus uerbis aperte deducitur Aristotelis mens de distinctione prudentiæ ab Ethica.«²⁸ Argument pa se glasi: »Virtus enim Scopu(m), qui proponitur agenti rectum efficit: prudentia uero ea quæ ad Scopum referuntur, et quæ conducunt« (fol. 11r), kar je neposredno prevzet citat iz *Nikomahove etike*, ki se v prevodu glasi: »Pametnost in npravstvena vrlina sta tisti, ki dovršita človekovo nalogo: vrlina nakaže pravi smoter, pametnost pa pravo pot do njega.«²⁹ Hkrati je za Schönlebna bistveno pomembna vzajemna odvisnost med obema vrlinama, zato navede Aristotela: »nulla uirtutem efse posse fine prudentia« – »brez pametnosti ni vrline«. »Patet igit(ur) ex dictis fieri non posse, ut fine prudentia Sit homo proprie bonus et absq(ue) morum virtute prudens.« (fol. 11v) ali neposredno iz *Nikomahove etike*: »Iz naših izvajanj je jasno razvidno, da sploh ni mogoče biti dober brez pametnosti in da tudi ni mogoče biti pameten brez npravstvene vrline.«³⁰ Kdor namreč želi živeti po etiki ali v poštenju in v njegovi moči – »feu honeste et ex ea virtute« –, mu ni dovolj vedeti, kaj in kako ravnati na splošno in v univerzalnih pojmi, temveč mu je potrebna presoja posamez-

mnenju materialni objekt logike tudi same umske operacije in tako so materialni predmet etike dejanja volje ali človeška dejanja. Formalni objekt etike pa je pravilnost ali poštenost človeškega dejanja. Pravilo pri tem je, da je treba imenovati formalni predmet tisto, kar bo uvedlo spoznanje v materialni predmet; etika namreč v dejanja volje uvaja moralno dobrost ali poštenost, in to poštenje je formalni predmet etike.« O zvezi »honestas operationis humana« – »poštenost človeških dejanj« –, ki tu označuje formalni objekt etike, kaže dodati, da »honestum« pomeni tudi »časten, spoštovanja vreden«, v filozofski tradiciji pa se zato »bonum honestum« od »bonum utile« in »bonum delectabile« razlikuje po tem, da ima kot vrednota cilj v samem sebi in da svoje kakovosti ali vrednosti ne prejema od ničesar drugega.

26 Lat. besedo »habitus« slovenijo na razne načine, kot držo, zadržanje, trajno duševno razpoloženje ipd. V našem prikazu je ne slovenimo.

27 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 10v: »Oba habitusa (zadržanji), tako etike kakor razumnosti, imata sedež v umu, in vendar se med seboj razlikujeta.«

28 Prav tam, fol. 11r: »Iz teh besed je mogoče jasno izpeljati Aristotelovo mnenje o razlikovanju pametnosti in etike.«

29 Aristoteles, NE, knjiga VI, pogl. 13 (str. 203).

30 Prav tam, str. 205.

nih dejanj in njihovih konkretnih okoliščin, »consideratio Singularium actuum cum suis circumstantijs«; kajti volja vselej stremi le k dobremu na splošno in je v tem smislu »slepa«, šele pametna presoja konkretnih okoliščin pa ji bo pokazala resnično dobro (ali lažno dobro).

Kakor vsako disertacijo tudi uvod avtor sklene s kratkim razdelkom »Collectio veritatum«. To ni povzetek načel in argumentov, kakor bi pričakovali, marveč izpeljava argumentov v smer širše človeške resničnosti, tako osebne kakor družbene; zato je tudi govorica v teh odlomkih izrazito esejistična, literarno razgibana. Naj to daljšo *Collectio* predstavimo s tremi izbranimi točkami:

I. Artis regnandi bafis Ethica est; foli morales Philosophi imperare et digni et apti. Sapienter Plato beatam pronunciauit Rempubicam, in qua uel Philosophi regerent, uel Reges Philosopharentur.

II. Animæ oculus prudentia est, quam sæpe natura, sæpe experientia gignit. At uno oculo non satis uidet qui Sibi debet Sapere et alijs. Adfciscat ergo moralem Philosophiam, qui recte rectum uolet dispicere, hæc quippe oculus alter est. /.../

IV. Ars quæ de bonis æque ac malis agit, moralis est Philosophia malis iuxta utilis et bonis uiris. Jlllos frenat, hos freno uti docet: hi regant, illi regantur oportet. Non omnes quippe ad imperia nascuntur ; plures subeffe natura uoluit, quam dominari.³¹

S tem smo komajda v nekaj izbranih poudarkih nakazali Schönlebnove uvodne opredelitve etike nasploh. Ni dvoma, da je njegova temeljna zasnova aristotelska in deloma sholastična. Vendar so iz sholastike sprejete le nekatere posamezne izpeljave, kot na primer Tomaževo strnjeno razlikovanje med *dejanji človeka* in *človeškimi dejanji*, bolj celostne osvojitve tomističnih

31 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 12r: »I. Etika je temelj umetnosti vladanja; le moralni filozofi so tako vredni kakor tudi zmožni, da vladajo. Modri Platon je imenoval srečno tisto državo, kjer bodisi filozofi vladajo bodisi vladarji filozofirajo. II. Oko duše je razumnost (pametnost), ki nam jo pogosto porodi že narava, pogosto pa šele izkušnja. Ker pa se zdi, da eno oko ne zadošča tistemu, ki želi razumeti tako sebe kakor druge, mu je treba dodati moralno filozofijo, ki hoče pravilno stvar iskati na pravilen način, in to je gotovo naše drugo oko. IV. Umetnost, ki preiskuje dobro enako kakor tudi slabo, je moralna filozofija, tako slabim kakor koristnim in dobrim ljudem. Prve zavira, druge uči zavoro uporabljati: ti naj vladajo, onim pa je primerno, da so vladani. Niso namreč vsi rojeni za vladanje; narava je hotela, da je več podvrženih kakor vladajočih.«

filozofskih zasnov pa pri Schönlebnu, kot kaže, ni mogoče zaznati. Brez dvoma gre za trdno določeno in profilirano jezuitsko izpeljavo etičnega nauka vsaj v temeljnih zasnovah, ki vsaj deloma sega tudi v smer politične etike. Toda nadaljevanje in posamezni poudarki nas utegnejo še presenetiti.

Osrednji del razprave:
*Tractatus I. De principijs Extrinsecis Virtutum
ac Vitiorum Moralium*

Tako dospemo v središče Schönlebnovega razpravljanja o etičnem temelju človekovega življenja. »Tractatus I.« namreč obsega 109 od 140 listov, tj. skoraj štiri petine razprave. Naslov pove, da bo traktat obravnaval *ekstrinzična* počela ali izvore moralnih kreposti in pregreh. Od splošnih opredelitev o predmetu etike in o različni vlogi, ki jo imata pri tem volja in razum, ter o razlikovanju med npravstveno krepostjo in pametnostjo tako prispemo v središče problema: kaj so počela ali izvori moralnih dejanj? Z našo metodo, pravi tu Schönleben, želimo predvsem spoznati človeška dejanja ali moralna dejanja kreposti in pregreh, saj – tu navede Aristotelov stavek kot obče znano mesto, brez posebne sklica nanj – nobene stvari ne moremo v polnosti spoznati brez njenih vzrokov:³² »nulla res plene cognosci potest sine suis causis« (fol. 13r). Vsakemu bitju, tako dalje navaja znamenito Aristotelovo definicijo četrverih vzrokov, običajno pripisujemo štiri vzroke: materialni, formalni, smotrni in tvorni. Materialni vzrok moralnih dejanj je volja, formalni vzrok pa pametnost ali razumnost; in ta dva vzroka bomo tu pustili ob strani, pravi Schönleben, saj pripadata *intrinzičnemu*, notranjemu jedru moralnega ravnanja, ki ga obravnava zadnji, tj. drugi traktat naše razprave. V prvem traktatu pa avtor obravnava le smotrni in tvorni vzrok človeških dejanj. Torej Schönleben snov celotne knjige dosledno razdeli glede na štiri Aristotelove vzročne vidike: tako sta prva dva, materialni in formalni, intrinzična (»proxima«) vzroka moralnega ravnanja in sta obravnavana na koncu; smotrni in tvorni pa sta kot ekstrinzična (»remota«) vzroka obravnavana na začetku, točneje, v osredju razprave.

32 Aristoteles, *Fizika* 194 b17–20, tj. začetek 3. poglavja II. knjige Fizike (str. 129). V tej razpravi pri aristotelški vzročnosti uporabljamo terminologijo po A. Ušeničniku, J. Janžekoviču in A. Stresu: materialni, formalni, tvorni in smotrni vzrok. Prim. Stres, *Leksikon filozofije*, str. 958.

Kako torej Schönleben razume ciljni vzrok in tvorni vzrok človeških dejanj? Vnaprej povejmo, da s smotrnim ali finalnim vzrokom etičnih dejanj misli na človekovo doseganje sreče (v smislu Aristotela), oziroma točneje, na doseganje blaženosti (»beatitudo«) v smislu Akvinskega. Kot tvorni ali učinkovit vzrok etičnih dejanj pa Schönleben razume vse tiste čutne zaznave, umske predstave in čustvene dispozicije, ki šele zbirajo gradivo ali podatke o danih konkretnih okoliščinah, v katerih bosta um in volja nato izvedla konkretno etično dejanje (ali opustitev dejanja ipd.), tako da tudi te zaznave ali predstave sooblikujejo kontekst, v katerem pride do npr. navedenega dejanja. Tvorni vzrok človeških dejanj torej Schönleben vidi v tistih plasteh človeka, ki jih Aristotel in Akvinski imenujeta vegetativni ter animalični del duše in ki so po Schönlebnovem mnenju, kot bomo videli, presenetljivo pomemben dejavnik etičnega ravnanja; zanje uporabi skupno poimenovanje *pars vitalis*.

Differtatio I. De causa finali morum

Schönleben najprej razpre vrsto obsežnih in podrobnih definicij različnih avtorjev o tem, kaj je cilj – na primer da je cilj dobro, ki je resnično ali navidezno dobro, ki nam vzbuja teženje (*appetitum*) in ga želimo zaradi njega samega: »bonum uerum uel apparens, quod propter se appetitum facit, ut aliud propter ipsum appetatur« (tako, pravi, po Aristotelu, Akvinskem in Navarru,³³ fol. 13v),³⁴ ali še drugače: to, k čemur vsi stremijo, je *dobro* – »Bonum est, quod omnia appetunt.« In to še prav posebej velja za človeka, saj njegovo teženje ne more stremeti k ničemu, kar se ne kaže kot *dobro* – »appetitus in nullum obiectum fertur nisi sub ratione bonj«.³⁵

Sledijo podrobne opredelitve človekovega teženja (fol. 15), ki bi zaslužile natančnejšo obravnavo. Omenimo le delitev na dve vrsti, vrojeno in izbrano (»elicitus«) ali namerno teženje. Ta delitev se zdi pomembna za poznejše izvajanje in konsekvence, ki jih Schönleben pripisuje dejavnikom, zbranim

33 *Doctor Navarrus*, Martín de Azpilcueta (1491–1586), CRSA (avguštinski regularni kanonik), baskovski španski kanonik in teolog; njegov *Manual de Confesores y Penitentes* (1553) je doživel več deset izdaj, tudi prevode.

34 Prim. Aristotelovo opredelitev: »Kot končen in popoln označujemo tisti smoter, ki ga izberemo vedno le zavoljo njega samega in nikdar ne zavoljo česa drugega.« Aristoteles, NE, knjiga I, pogl. 5 (str. 57).

35 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 14v: »Teženje se ne more usmeriti k nobenemu predmetu, ki nima značaja dobrega.«

v t. i. *pars vitalis*: »[appetitus] Jnnatus com(m)uniter definitur: propensio ingenita ab authore naturæ, qua unumquodque ad id, quod sibi conueniens est inclinatur. Elicitus uero dicitur ipse appetendi actus.«³⁶ Pri tem je tudi za Schönlebna bistven poudarek, da v nobenem primeru teženje ni možno, če cilj nima značaja dobrega, četudi je to dobro navidezno in zato zmotno.

Tako postopoma pride do argumentacije o najvišjem dobrem ali blaženosti, katere opredelitev povzema najprej po Akvinskem – »Beatitudo est sum(m)um bonum et ultimus finis rationalis naturæ. /.../ Beatitudo est bonum naturæ intellectualis apprehensu(m) per intellectum«,³⁷ dodaja stališča Boetija in Cicerona, iz česar naposled povzame, da kdor karkoli želi, želi s tem svojo blaženost.³⁸ Nadalje izpelje, da pravzaprav vsa teženja svojo moč prejemajo od Boga kot stvarnika vseh bitij in da so zato vsa teženja v zadnji posledici naravnana k poslednjemu cilju, najvišjemu dobremu – vendar pri tem prihaja do človeške zmote in s tem do nereda (fol. 16r). Zaključí, da vsako dobro, h kateremu težimo, pomeni parcialno dobrot poslednjega cilja in s tem blaženosti:

Probat. Beatitudo est status omnium bonorum aggregatione perfectus, ergo qui appetit aliquid bonum, appetit beatitudinem aliquam partialem, ergo cum respectu ad ipsam perfectam beatitudinem, ut quasi ex omnibus bonis, quæ appetit unam integram constituat, licet non cogitet reflexe, in quo consistat perfecta beatitudo.³⁹

36 Prav tam, fol. 15r: »Vrojeno teženje je na splošno definirano kot nagnjenje, ki ga je spočel avtor narave in po katerem se vsakdo nagiblje k temu, kar mu ustreza. Izbran pa imenujemo dej teženja samega želečega.«

37 Prav tam, fol. 15v: »Blaženost je najvišje dobro in poslednji cilj razumne narave [tj. človeka]. Blaženost je dobrina umne narave, zaobjeta z intelektom.«

38 In dodaja, da mora delujoči človek pri tem pomisliti na najvišje dobro, kajti če teži k čemu manjšemu, se pri tem zelo moti: »et consequenter qui aliquid bonum minus summo bono appetunt, uehementer fallantur, et errent« (fol. 15v) – »in zato, če kdo teži k nekemu dobremu, ki je manjše od najvišjega dobrega, vehementno zgreši svoj cilj in blodi.« V tem specifičnem vidiku je videti, da Schönleben razmišlja, kot pričakovano, vsaj deloma pod vplivom pozne, novoveške sholastike, ki se nagiblje k racionalizmu. V tem konkretnem stavku je videti, kakor da Schönleben ne bi dovolj upošteval participacijskega vidika ustvarjenih bitij. Zmožnost, da se nam kažejo kot dobra in primerna za naše teženje, bitja dobivajo od Stvarnika; zato v resnici ne zgrešimo vedno, kadar želimo kaj manjšega od poslednjega cilja, pač pa le, kadar ravnamo zunaj moralnega reda, tj. neurejeno oziroma nemoralno. V naslednjih odlomkih pa se Schönleben spet približa problematiki moralnega reda in nereda.

39 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 16v: »[Iz gornjih argumentov sklenemo.] Blaženost je popolno stanje vseh možnih zbranih dobrin; kdor torej teži k nekemu dobremu, teži k neki delni blaženosti – nameč glede na samo popolno blaženost, ki sestoji iz vseh dobrin, zaželenih

In ker je takšno popolno in najvišje dobro lahko le Bog (fol. 17r), človeku na tem svetu (dobesedno: »viatoris« – »človeku popotniku«) popolna blaženost ni dostopna, saj mu neposredno videnje Boga ni dosegljivo. Schönleben nato s svetopisemskimi citati opozori na absolutno nedostopnost Boga (fol. 19r), na primer: »Boga ni nikoli nihče videl« (Jn 1,18) in »Mojega obličja ne moreš videti; kajti noben človek me ne more videti in ostati živ.« (2 Mz 33,20). Vendar tu razpravljamo, spet opozarja Schönleben, o sreči ali blaženosti v širšem smislu, kakršna je možna v človeškem življenju – »de beatitudine latius accepta, prout dicit felicitatem aliquam viatoribus contingentem, respectu ueræ illius beatitudinis valde limitatam et imperfectam.«⁴⁰ Nato našteva različna mnenja, v čem ta sreča lahko obstoji, od epikurejcev in stoikov naprej (fol. 19v), kako jo razumejo akademiki in Platon, Cicero, peripatetiki in Aristotel (»peripatetici in cognitione et exercitio virtutum«), nato navede še stališča sv. Ambroža in Seneke (fol. 20r). Skoraj cele štiri strani, od 19r do 20v, Schönleben napolni z zgodovinskim tematskim pregledom razumevanja človekove sreče od antike do srednjega veka; nato svoje strnjene sklepe poda v več točkah, med drugim: »Beatitudo naturalis perfectissima quæ ab homine uiatore obtinere potest, consistit in amore Dei et actibus uirtutum, feu actibus humanis intrinsece bonis. hæc est com(m)unis opinio recte sentientium.«⁴¹

Disertacija o sreči kot finalnem ali smotrnem vzroku človeških dejanj Schönleben sklene, kakor je že poprejšnje, s »Collectio Veritatum«, ki vsebuje nekatere ključne misli o tej temi; tudi tu poglavja ne povzame iz že zapisanih filozofskih formulacij, ampak ga ubesedi na novo v duhu obče človeške izkušnje, zato pa s slikovitimi figuralnimi sredstvi. Za primer nekaj stavkov:

---

hkrati in celovito – vendar pri tem delujoči ne misli na to, v čem obstoji popolna blaženost.« Zdi se, da se ta stavek, kakor je tu zapisan, ki blaženost prikazuje s pomočjo podobe o agregaciji vseh mogočih dobrin, oddaljuje od misli sv. Tomaža – po njegovem mnenju je blaženost kot »visio beatifica« neskončno več od agregacije posamičnih dobrin.

40 Prav tam, fol. 19r: »[Tu govorimo] o blaženosti v širšem pomenu besede, kakor dejansko imenujemo srečo, ki je dana popotnikom [tj. človeku na tem svetu] in ki je glede na resnično blaženost zelo omejena in nepopolna.«

41 Prav tam, fol. 20v: »Najpopolnejša naravna blaženost, ki jo lahko doseže človek popotnik, obstoji v ljubezni do Boga in v dejanjih kreposti, to je v intrinzično dobrih človeških dejanjih. Takšno je skupno mnenje pravilno mislečih.«

I. Finis magnes est, centrum est, Scopus est uoluntatis: ab hoc magnete trahitur efficaciter animus; in hoc centrum feruntur opera: in hunc Scopum collimant intentiones humanæ /.../ IV. passim mortalium finis apprens est. Cœca uoluntas in bonum sæpius fictum, quam ueru(m) abripitur /.../ V. Apprens finis fera est Somniata, quæ sui deludit venatores.⁴²

Ti literarni stavki dodobra izpričajo, kako veliko veljavo je glede smotrnega vzroka etičnih dejanj avtor *Basis ethica* prisojal pravilnemu spoznanju in presoji, ali gre za resnično ali le za navidezno dober cilj (smoter), pri čemer je – kot kaže sklepni del njegove razprave – odločilno veljavo pripisoval človekovi pameti. Pri tem je odločilnega pomena že v samem pojmovanju cilja slej ko prej to, ali je cilj skladen s poslednjim ciljem, ki je Bog. Schönleben se pri tem v svoji odločilni trditvi opre na sv. Avguština, ki ga sicer zaradi tomistične in nasploh jezuitske distance do avguštinizma skorajda nikjer ne navaja, tu pa iz njegove misli izpelje celo namen, ki ga je imel pri pisanju celotne razprave:

VII. Homo es, deterius te est quidquid cupis, quo beatus esse desideras. In animo est quod quæris. In animo tuo est imago Dei. Jam ergo superest, ut quæras quid sit melius quam animus tuus. Quid erit obsecro nisi Deus tuus? uerba sunt D. Augustini, conc: 2. in Pf. 32 quibus nihil addo, nisi unum hoc: Expende quis rerum omnium finis sit, quis tuarum actionum esse debeat: quis uero finis meus hactenus allatoru(m), diuina.⁴³

Dissertatio II. De causa effectiua morum in communi

Ko Schönleben tako sklene obravnavo smotrnega ali finalnega vzroka moralnih dejanj, se začne z »Dissertatio II.« poglavljati v obširno tematiko tvornih ali delujočih vzrokov svobodnih človeških dejanj. Bralca na

42 Prav tam, fol. 21v–22r: »Cilj je magnet, središče, stržen volje; ta magnet učinkovito giblje k sebi človekovega duha; v to središče se namerjajo človekova dela; v ta stržen se stekajo človekovi nameni. Včasih je cilj smrtnikov le dozdeven. Slep je volja do dobrega, ki je pogosto fiktivno, če mu je odvzeta resnica. Dozdevni cilj je divja sanjska zver, ki svoje lovce vodi v slepilo.«

43 Prav tam, fol. 22r–22v: »Človek si in po čemerkoli koprniš, ker si želiš biti srečen, je slabše od tebe. V tvoji duši je to, kar iščeš. V tvoji duši je podoba Božja. Vendar obstaja še nekaj boljšega, da poiščeš nekaj, kar je boljše od tvoje duše. Kdo bo to, te prosim, če ne tvoj Bog? To so besede sv. Avguština [*Enarratio in psalmum XXXII*], ki jim ne bi dodal ničesar, razen tega: Pomisli, kdo je konec vseh stvari, kdo bi moral biti cilj vseh tvojih dejanj? In ugani, kdo le je moj konec in cilj vsega, kar sem tu povedal?«

moč preseneti, da ta tematika v *Basis ethica* zavzema kar osem disertacij prvega traktata, namreč od II do IX, in s tem nič manj kot 100 listov (200 strani) od skupaj 140, kolikor jih šteje celotno delo. Pri tem nas kajpada ne preseneti le obseg, marveč predvsem vsebina in vloga, ki jo Schönleben pripisuje tvornemu vzroku moralnega ravnanja. Že v uvodnem odstavku namreč obravnavo zastavi takole:

Aristoteles lib. 3. Ethic: agit de principiis effectiuis morum uoluntate, et intellectu, quæ licet fint im(m)ediata, et proxima principia, sunt tamen plura alia remota, quæ summe necessaria scitu sunt ad plenam moru(m) notitiam, et à quibus moralis bonitas actuum humanoru(m) magis uidetur pendere, quam ab intellectu et uoluntate, vnde illa remota omnium primo inuestigare oportet.⁴⁴

Očitno je, da smo na mestu, ki je pomembno, morda kar bistveno za razumevanje celotne Schönlebnove etične misli. Ta odstavek bo treba pozorno premisliti v sobesedilu z drugimi poglavitnimi opredelitvami in usmeritvami njegove etike. Gotovo je le eno: če bi ga tolmačili v ozkem dobesednem pomenu, kakor je tu zapisan, bi ga lahko postavili v konflikt z glavnimi Schönlebnovimi izjavami in načeli moralnega ravnanja, hkrati pa v konflikt z veliko večino dotedanje moralne filozofije. Tako, kakor so zapisani, namreč ti stavki vsebujejo velik odklon od celotne sholastične filozofije in antropologije – tako od dominikanske (ki večjo vlogo pripisuje umu, intelektu) kakor od avguštinske (ki v središče postavlja hotenje, ljubezen). Tu je namreč rečeno nič manj kot to, da poleg uma in volje kot dveh neposrednih izvorov moralnega ravnanja obstajajo še zunanje, oddaljene sile ali počela, ki so za moralno dobrost dejanj celo pomembnejša oziroma je moralnost od njih celo bolj odvisna kakor od uma in volje. Takšno stališče bi bilo z gledišča tako sholastične kakor aristotelske misli povsem nesprejemljivo. V takšni obliki stavek verjetno nikoli ne bi bil natisnjen, če bi besedilo v običajnem aprobacijskem postopku baročne dobe še kdo prebral in bi avtorja opozoril na korenit pomenski odklon, ki tiči

⁴⁴ Prav tam, fol. 22v: »Aristotel v 3. knjigi *Etike* obravnava tvorna izvora nravi – voljo in um –, ki sta neposredna in bližnja izvora; vendar pa obstaja še več drugih, oddaljenih izvorov, ki jih je nadvse potrebno poznati za celovito razumevanje nravnosti in od katerih se zdi moralna dobrost človeških dejanj še celo bolj odvisna kakor od uma in volje. Torej je te oddaljene izvore primerno preiskati pred vsemi drugimi.«

v njem. Res je, da imamo pred sabo razpravo v rokopisu, v kateri bi pisec lahko izražal nazore, ki v tedanjem času niso bili sprejemljivi; kljub temu pa je bil rokopis očitno namenjen t. i. rokopisni objavi, tj. izposoji od bralca do bralca, zato je imel določeno stopnjo javnosti, poleg tega pa ga je avtor, kot je izpričano v letopisu bolonjske akademije Gelatov,⁴⁵ želel dokončati in objaviti. Zato, zlasti pa zaradi skladnosti s celoto njegove misli, menim, da je imel avtor v tem odstavku v mislih specifičen pomen navedenih besednih zvez, do katerega je treba šele priti, čemur se posvetimo takoj. Nedvomno pa je nadvse zanimivo, da se mu je takšna formulacija spontano »zapisala«, in prav temu se bomo posvetili v sklepnem delu tega eseja, kjer bomo nastanek *Basis ethica* skušali umestiti v biografski kontekst Schönlebnovega življenja.

Okvir, v katerem je treba razumeti ta težavni Schönlebnov odlomek, podajo naslednji odstavki, naslovljeni »Praenotandum 1–6«, na listih 23 do 25 in nadaljevanje do lista 27. Avtor izhaja iz premise, da duše posameznikov izkazujejo različne popolnosti⁴⁶ (»Praenotandum 1«), in ker imajo dušo tako »neumni« kakor »pametni« ljudje, je očitno, da mora biti izvor njihovega popolnejšega delovanja nekje zunaj duše. Podobno velja, pravi Schönleben: »Eodem modo quod uni facilius fit uirtutes exercere, quam alteri, non animæ, sed alijs adminiculis imputandum est; et talia sunt remota principia morum, quæ hoc loco inuestigamus.«⁴⁷ V »Praenotandum 3–5« nato povzame aristotelski in deloma sholastični nauk o raznih močeh ali zmožnostih človeške duše, da bi tako pokazal tesno povezanost uma in volje z nižjimi, organskimi plastmi vegetativne in animalične duše, zlasti glede na vlogo, ki jo ima fantazija (v pomenu duševnih čutnih predstav) pri oblikovanju človekove presoje. Najprej opozori na uveljavljeno tripartitno delitev zmožnosti človeške duše: »sunt enim aliæ non cognoscitiuæ, aliæ cognoscitiuæ, aliæ cognitionem Sequentes.«⁴⁸ V prvo skupino, med nespoznavne (ali nespoznavne) zmožnosti, sodijo prehranjevanje, rast, porajanje ipd. V drugo skupino, med spoznavne zmožnosti, sodita um in volja (fol. 23v), ki sta neodvisna od

⁴⁵ Prim. opombo 9.

⁴⁶ Termin »perfectio« – »popolnost« – je tu mišljen v tomističnem pomenu: popolnost je uresničitev tega, kar je bilo prej le v možnosti; *akt* ali *dej* je uresničitev *potence* ali *možnosti* in v tem pogledu pomeni določeno *popolnost*.

⁴⁷ SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 23r: »Prav tako, če je komu lažje ravnati krepostno kakor komu drugemu, tega ne gre pripisati njegovi duši, marveč njegovim drugim [vitalnim] podlagam. In takšni so oddaljeni izvori nravi, ki jih bomo tu raziskovali.«

⁴⁸ Prav tam: »Nekatere zmožnosti so namreč nespoznavne, nekatere so spoznavne, nekatere pa spoznavnim sledilne (tj. spoznavnim sledijo).«

človeških organov, ter fantazija, ki pa je odvisna od organskih zaznav, prav tako petero človeških čutov. V tretjo skupino zmožnosti, ki sledijo spoznavnim, »postavljajo troje [zmožnosti], prva je služilna, druga težilna, tretja gibalna« (fol. 23v). Služilna moč je spomin, ta se povezuje s fantazijo in z njo omogoča spominjanje preteklega kot pomoč razumu. Težilna moč je dvojna: poželjivo teženje in jezljivo teženje (»appetitus duplex, concupiscibilis et irascibilis«, fol. 23v); gibalna moč pa nam omogoča spreminjanje kraja, giblje naše animalične moči iz kraja v kraj ter pri tem sledi fantaziji in teženju.

Vendar se v tej točki v »Prænotandum 3« (fol. 23v) Schönleben raje odloči za drugo delitev zmožnosti človekove duše, namreč za bolj tradicijsko, ki jo sprejme iz Aristotela in Galena, in sicer, kot kažejo njegovi sklici, prek enciklopedičnega kompendija jezuitske filozofije kolegija v Coimbri.⁴⁹ To so tri vrste dejanj ali zmožnosti, ki jih opravlja duša in s tem streže človeškemu telesu – »quib(us) corpus humanum administratur. Naturalem /.../ vitalem /.../ animale« (fol. 23v). *Naravno* zmožnost imenujemo tudi vegetativna, pravi Schönleben, njen sedež so jetra, iz njih preveva vse telo. *Vitalna* zmožnost ima sedež v srcu. *Animalična* zmožnost pa deluje predvsem v možganih, od katerih so odvisne vse njene dejavnosti. Naravni zmožnosti pripadajo prehranjevanje, rast ipd. Vitalni zmožnosti pripada moč srčnega bitja ali utripa in s tem moč vitalnih duhov, ki izhajajo iz srca: »uis pulfatrix, item uis Spirituum uitalium« (fol. 24r), ter uravnavanje vročine, »officina caloris«. Animalični zmožnosti pa pripadajo vsi čuti in zmožnost tvorjenja predstav – »[vis] imaginatiua«. In ker je (»Prænotandum 5«) zmožnosti duše in zmožnosti, ki služijo ali podpirajo človeška dejanja, toliko in so tako različne, je zato pogosto težko izpeljati moralno dobro dejanje, saj mora duša v takšnih dejanjih zgolj s pomočjo svoje svobodne volje in uma ter proti drugim zmožnostim in njihovem delovanju izbojevati zmago: »est difficile quiddam efse actum humanum moraliter bonum exercere, quandoquide(m) plerumq(ue) anima in talis actus exercitio solius libertatis suæ et intellectus adminiculo contra coeteras facultates earumq(ue) operationes certare debet« (fol. 25r). In kakor je pri individualnih osebah raznolikost obrazov karseda velika, pravi Schönleben, tako je pri ljudeh nadvse različen tudi telesni ustroj – »fuma uarietas dispositionum corporis« – in zato so tako raznolike tudi

⁴⁹ *Commentarii collegii conimbricensis Societatis Iesu in libros de generatione et corruptione Aristotelis*, stolpec 249 ss, tj. poglavje o trojni delitvi moči duše: *De facultate naturali, vitali & animali* (capitulus V., quaestio I, articulus I).

tiste njihove zmožnosti, ki so ločene od duše – »*facultatum distinctarum ab anima*«⁵⁰ (fol. 25v) –, in zato so nekateri bolj nagnjeni, denimo, k določenim pregreham kakor drugi.

Temu sledi še pomembnejša točka (»*Praenotandum 6*«, fol. 25v), v kateri Schönleben razširi vlogo vitalnih moči, ki jih danes z drugačnim imenom in fiziološkimi koncepcijami imenujemo psihosomatski ustroj človeka. Ker srce poraja vitalne duhove ali moči, pravi Schönleben, in jih pošilja v vse telo, se zdi njihovo poznavanje še pomembnejše za preiskovanje počel npravnega ravnanja. V jetrih nastaja čistejša in bogatejša kri, zato bolje ko jetra delujejo, bolj pomagajo srcu, da ustvarja več vitalnega duha; zato so nekateri ljudje bolj dejavni in živahni kakor drugi, ker njihova jetra srcu pošiljajo bolj prečiščeno kri. Kako iz srca emanirajo v telo vitalni duhovi, ugotavlja zdravnik glede na utrip arterije, če je zmeren ali nezmeren, glede na vročino ali mrz v telesu ipd. (fol. 26r). Ob zaključku te točke je stavek, ki se mestoma pojavi že prej v podobni obliki: da je te in podobne stvari treba poznati, če želimo bolj celovito doumeti izvor npravnih dejanj: »*Hæc et similia scitu necessaria sunt uolenti plene cognoscere originem actuum humanorum.*«

Tako je Janez Ludvik Schönleben antično filozofijo narave in antično medicino ali vsaj pomembne elemente te misli sistemsko vključil v osrčje etične problematike. Psihosomatski sestoj človeka je uvedel v etično filozofijo kot pomembno podstatno raven, kjer se v soigri številnih dejavnikov vzpostavljajo okviri ali, če smemo tako reči, okoliščine, v katerih delujeta um in svobodna volja. Te dejavnike seveda razčlenjuje in opisuje s pomočjo aparata antične filozofije in medicine, vendar je očitno, da jih vsaj deloma opisuje tudi s pomočjo opazovanja človeških npravi; predvsem pa je bistveno to, da je s temi medicinskimi in naravoslovnimi koncepti, četudi so arhaični in po izvoru deloma mitološki, skušal v etično problematiko zajeti realno obstoječo raznolikost človeških značajev in temperamentov, znotraj katerih se moralna problematika šele prične odvijati. S tem je moralno oziroma etično problematiko močno individualiziral in pomaknil v moderno perspektivo, kjer se udejanja znotraj vsakokrat nekoliko posebnih, bolje, osebnih telesno-duševnih okoliščin posameznega človeka.

50 V tem stavku se morda nakazuje manjši terminološki nihaj, saj avtor verjetno tu misli na tiste zmožnosti duše, ki jih drugod v razpravi večidel konsistentno imenuje vitalne in animalične; te namreč izhajajo iz nižjih, animaličnih plasti duše, ki v aristotelsko-tomistični perspektivi niso »ločene« od duše.

TRACTATUS I.

De principijs Extrinsecis Virtutum ac Vitiorum moralium.

— Ut naturali ordine suas causas sui sequantur effectus, hoc loco de causis et principijs morum disseremus. Conferet haec methodus plurimum ad cognitionem actionum humanarum seu moralium virtutum ac vitiorum. Siquidem nulla res plene cognosci potest sine suis causis. Et quia omni enti quatuor causa assignari solent materialis, formalis, finalis, et efficiens, praetermissa materiali et formali, quae ad intrinsecam morum essentiam pertinent, solum de finali et de efficiente agemus. Sit promde.

Dissertatio I.

De causa finali morum

§. I

Definitio, Divisio causa finalis.

Definitio I. Definitur communiter finis esse id cuius gratia aliqd fit. At alijs, esse bonum verum vel

Jasno viden in trden spoj med tradicionalnejšo aristotelsko-sholastično etiko in svojo razširitvijo etične problematike je Schönleben izoblikoval na listih 26r do 29r. V razdelku »§ II. Quæ facultates animæ sint effectiua principia morum« gre na videz za nekakšen povzetek klasičnih stališč o umu in volji kot dveh neposrednih izvorih človeških ali moralnih dejanj, brez katerih ni nobenega moralnega delovanja – »duo proxima principia actuum humanorum fiue morum« – (»Certum est 2o«, fol. 26v). Prav tu pa Schönleben vključi druge, bolj oddaljene izvore dejanj – »principia remota« –, ko opozori, da so za dobro delovanje uma in volje potrebni čuti in fantazija, saj to sledi, pravi Schönleben, iz znamenitega aksioma sv. Tomaža:

Certum est 3o. ad operationes intellectus et uoluntatis prærequiri operationes tam phantasie quam sensum externorum, quod patet ex com(m)uni axiomate: Nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu. consequenter etiam nihil est in uoluntate, quod prius non fuit in sensu, cum uoluntas, ut operetur, illustrari debeat ab intellectu.⁵¹

Schönlebnov poudarek, ki ga naredi s to povezavo, ni v nasprotju s prevladujočo smerjo sholastike, vendar je pomemben in verjetno za celostno podobo njegove etične misli daljnosežen: način, kako čuti posredujejo informacije ter kako se povezujejo s fantazijo ali predstavno zmožnostjo človeka, ni nevtralen, marveč vpliva na človekovo presojo situacij in okoliščin, v katerih se mora odločati o moralnem dejanju. Neposredno v naslednji točki, »Effatum Primum«, se namreč izreče o tem, da moči duše drugega (*vitalnega*) in tretjega (*animalnega*) reda torej sodijo med počela moralnih dejanj:

51 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 26v: »Za delovanje uma in volje je potrebno delovanje tako fantazije kakor zunanjih čutov, kakor sledi iz splošnega aksioma: Ničesar ni v umu, česar prej ni bilo v čutih. Iz tega sledi, da ni tudi ničesar v volji, česar bi prej ne bilo v čutih, saj mora biti volja, da sploh lahko deluje, razsvetljena od uma.« To načelo sv. Tomaža je bilo tako znano, da referenca sploh ni bila potrebna. Zapisano je v *De veritate*, q. 2, a. 3, arg. 19. (Zadnji del Schönlebnove trditve, da torej tudi v volji ni ničesar, česar ni bilo prej v čutih, verjetno ni povsem skladen s stališči Tomaža Akvinskega, čeprav avtor tu nanj implicitno referira – kajti volja teži k predmetu, ker ji ga um kaže »sub ratione boni«, torej kot dobrega, h kateremu je vredno težiti, ali kot slabega, od katerega kaže bežati, prav tega »sub ratione boni« pa ni bilo v čutih, marveč je prišel v voljo iz uma.)

Facultas animæ secundi generis, et tertij citra contrauersiam sunt effectiua principia morum, alia quidem proxima, alia remota.

Patet ex dictis et Probatum quia à facultate uitali oriuntur subitaneæ perturbationes animæ, ut ira, gaudium, etc: quatenus scilicet pendent à subita reuocatione et transmissione Spirituum etc: Deinde constat experientia, quod Sæpe uehemens phantasia excitet appetitum sensitium et impellit ad actus quosdam moraliter malos, ita ut uoluntas quodammodo non possit resistere: ergo tam uitales, quam animales animæ facultates principiant, Si non im(m)ediatè et proximè faltem remotè ac dispositiuè actus humanos.⁵²

Schönleben se nato posveti naštevanju drugih dejavnikov, ki vplivajo na človekov psiho-fizični ustroj: poleg že predstavljenih tvornih počel npravstvenega ravnanja – volje, uma, čutnega teženja, fantazije in eksternih čutov – je še več drugih, ki jih razdeli v notranje in zunanje, in sicer takole (fol. 27v):

Notranji:

1. »Organizatio corporis uaria et Complexio« – raznolik sestoj telesa in kompleksija;

2. »sanguis progenitorum cum lacte haustus, et Physiognomia« – kri (ali rod) prednikov, ki smo jo pili z maternim mlekom, in fiziognomija;

3. »habitus ex actibus frequentatis, et per eos immutata natura« – naravnost (trajna navada, življenjska drža), pridobljena iz ponovljenih dejanj, ter po njih spremenjena narava;

4. »habitus infusi supernaturales, ut fidei, spei, charitatis, etc.« – naravnost, vlita v človeka nadnaravno, kakor naravnosti vere, upanja, ljubezni idr.

Zunanji:

1. »temperies aeris et regionis« – sestoj zraka in dežele;

2. »influxus aliquis siderum citra læsione(m) libertatis humanæ« – vpliv nekaterih nebesnih teles brez poškodovanja (okrnitve, zmanjšanja) človeške svobode;

⁵² Prav tam, fol. 26v–27r: »Zmožnosti duše druge in tretje vrste so torej tostran vsakršne kontroverze [tj. znotraj splošnega konsenza] tvorna počela npravnosti, nekatera bližnja, druga oddaljena. Iz povedanega je razvidno in je mogoče dokazati, da iz vitalne zmožnosti izhajajo nenadni pretresi duše, kakor jeza, veselje ipd. Prav ti pa so odvisni od takojšnjega priklica in prenosa vitalnih duhov itn. Prav tako nam potrjuje izkušnja, da nam fantazija pogosto vzbudi silovito čutno teženje in nas sili k določenim moralno slabim dejanjem, tako da volja ne more kljubovati: torej so tako vitalne kakor animalne zmožnosti duše izvor človeških dejanj, če ne neposreden in bližnji, pa vsaj kot oddaljen in kot naravnost.«

3. »Alimenta et uictus ratio, pharmaca,⁵³ medicina« – živež in način življenja, leki in zdravljenja;

4. »Educatio parentum, præceptorum, conuersatio cum alijs etc.« – vzgoja staršev, predstojnikov, druženje z drugimi ipd.

Ko Schönleben našteje vse te dejavnike, sklene, da iz njih vseh, skupaj s tistimi, ki jih je obravnaval v zvezi z drugim in tretjim redom zmožnosti duše, v hkratnem delovanju »oritur quoddam totum quod Indolem, feu Ingenium, feu Naturam appellare solemus« izhaja tista celota, ki smo jo vajeni imenovati *vrojeni temperament* ali *nravi* oziroma *narava* človeka. Ob tem se je treba za izvrševanje moralno dobrih dejanj znova in znova ustavljati čutnemu teženju; prav tako fantaziji, pravi Schönleben (»Aduerte 1o«, fol. 27v), ki nam zelo živo prikazuje objekte, in spomni na stavek iz sv. Pavla o »drugi postavi« v človekovih udih.⁵⁴ Sedež čutnega teženja je namreč v človeškem srcu kot organu vseh vitalnih moči, in tako srce, ko se vzdiglje, sili dušo v različne strasti, pravi Schönleben, pri tem pa je njegova živahnost odvisna od ustroja telesa. Če je namreč telo sangvinično, se bo v srcu porajalo več animaličnih moči (fol. 28r):

Aduerte 1o /.../ Si enim corpus est uiuidum et sanguineum, plures in eo et uiuaciores generantur spiritus animales, qui deinde animæ subferuiunt ad cæteras functiones phantasiæ, intellect(us), uoluntatis etc ipsum(que) etiam appetitum fensitiuum efficiunt uiuaciorem.⁵⁵

Aduerte 2o Ex modo adductis principijs prouenire, quod alius alio magis inclinetur et propendat ad hoc uel illud uitium, ad hanc illam(que) uirtutem; potiffimum uero ex organizatione corporis et complexione.⁵⁶

53 Zapis *pharmaca* bi lahko bil pisna pomota ali latinizirana oblika grške besede *pharmakon* ali neoznačena okrajšava za *pharmaceutica*; v vsakem primeru so verjetno mišljena zdravilna sredstva v zgodnjenovoveškem pomenu besede – leki, vračila, zdravila.

54 »V svojih udih pa vidim drugo postavo, ki se bojuje proti postavi mojega uma in me usužnjuje postavi greha.« (Rim 7,23).

55 To je eden od Schönlebnovih stavkov, kjer se spet nakazuje tesna povezanost uma in volje na eni strani z nižjimi vitalnimi in čutilno-animalnimi plastmi duše na drugi. Vendar takšnih mest ne kaže razumeti tako, kakor da sta po njegovem mnenju um in volja odvisna ter s tem podrejena vitalnim in animalnim dejavnikom. Zaradi vsesplošne veljave aristotelsko-sholastične moralne filozofije, kot vse kaže, Schönlebna ni skrbelo, da bi ga na takšnih mestih kdo napak razumel, zato je pisal z nekaj več svobode in brez bojazni za nesporazum širil prostor veljave animaličnim in vitalnim prvinam človeka, ki jih sočasna etična misel morda ni dovolj upoštevala.

56 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 28r: »Če je namreč telo živahno in sangvinično, se bo v srcu porajalo več in bolj animaličnih moči, ki bodo nato služile duši pri nadaljnjem delovanju fantazije, uma, volje itn. ter bodo tako tudi čutno teženje toliko bolj okrepile. Iz te obravnave

Z eno besedo, raznolikost sestoja človeških teles po kompleksnih poteh součinkovanja animaličnih in umskih človekovih zmožnosti vpliva na to, meni Schönleben, da so različni ljudje v zelo različnih odnosih do strasti in podobnih čutnih vzgibov. To stališče nikakor ni novo, podobno je sodil že sv. Tomaž, le da je problem postavil z natančnejšo, čisto moralnofilozofsko argumentacijo, ko je krepost zmernosti, *temperantia*, razlagal kot tisto, ki uresničuje notranji red v človeku, pri tem pa se mora *temperantia* ozirati na individualno osebo, na naš lastni osebni položaj, medtem ko mora krepost pravičnosti veljati objektivno in univerzalno za vsakogar enako. Josef Pieper komentira in navaja to Tomaževo mesto takole: »V nasprotju s pravičnostjo, v območju katere more in mora biti tisto pravilno ugotovljeno nasploh in samo v sebi, govori sv. Tomaž o drugih nravstvenih krepostih, ki so povezane s strastmi, v katerih pa tisto pravilno ne more biti ugotovljeno na isti način, in sicer zato, ker so ljudje v različnih odnosih do strasti; zato je nujno, da je z razumom skladna pravilnost v strasteh ugotovljena na podlagi ozira na nas same, ki nas vzgibavajo strasti.«⁵⁷ Schönlebnovo stališče je torej v osnovi enako kakor sv. Tomaža – in tudi ni dvoma, da je njegovo misel poznal. Kar je tu novo, je Schönlebnov izrecen poskus, da bi s pomočjo antično-srednjeveško-renesančne filozofije narave in medicine razložil, *zakaj* je tako, da smo ljudje v različnih odnosih do strasti, s tem pa bi implicite dokazal tudi, da se moramo nekateri za enaka dejanja truditi bolj kakor drugi ipd. Vendar pa Schönleben šele po vseh teh telesno-vitalnih poudarkih, če smemo tako reči, formulira stališče, ki se zdi zanj bistveno in ga je treba prav zdaj navesti (»Adverte 3o«, fol. 28r):

*Inclinationes naturales ita nihil officere uoluntati liberæ, ut potius eam adiuuent; si bonæ, ad bonum exercendum, si malæ ad heroicas uictorias. Jdem fentiendum de facultatibus animæ omnibus, quæ ita subiecta sunt libero arbitrio, ut possit uoluntas plurimarum actus imperare, et impedire, remouendo scilicet prærequisita.*⁵⁸

počel človekovega ravnanja je razvidno, da je ta ali oni bolj nagnjen ali bo bolj težil k tej ali oni pregrehi, k tej ali oni kreposti; tako močan vpliv prihaja v dušo iz ustroja telesa in kompleksije.«

⁵⁷ To je STh I, II, q. 64, a. 2. Navedeno po: Pieper, *Srčnost in zmernost*, str. 73–74.

⁵⁸ SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 28r: »Naravna nagnjenja torej prav nič ne ovirajo svobodne volje, marveč ji pomagajo: če so dobra, k opravljanju dobrih del, če so slaba, k herojskim zmagam. Tako moramo soditi o vseh zmožnostih duše, ki so torej podvržene svobodni presoji, da bi volja mogla razna dejanja zapovedati in prepovedati, ali seveda umakniti svoje poprejšnje zahteve.«

S tem navedkom je v našem prikazu naposled dovolj dopolnjeno jedro Schönlebnovega pogleda na etiko in moralna dejanja; prav s temi stavki je mogoče smiselno razložiti tudi težavni Schönlebnov odlomek, s katerim smo ta razdelek pričeli. V njem pravi, da je treba poleg pameti in volje kot neposrednih izvorov moralnega ravnanja za celovito razumevanje nravnosti poznati tudi bolj oddaljene izvore in da je od teh lahko moralna dobrost dejanj *celo bolj odvisna* kakor od prvih. Ta stavek, tako problematičen in nesprejemljiv v okvirih aristotelsko-sholastične misli, je mogoče povsem skladno razumeti v okviru Schönlebnovih nadaljnjih izvajanj, ki smo jih prikazali v gornjih odstavkih. Omenjeni »oddaljeni« izвори moralnih oziroma nemoralnih dejanj iz nižjih plasti duše – danes bi rekli iz psihosomatskega sestava človeka –, kakor so raznolike vitalne in animalične moči, imajo zlasti prek čutnega teženja in fantazije sicer resda veliko moč in vpliv na našo presojo in odločitve, vendar ostajata, ponavlja Schönleben, um in volja pri tem svobodna. Kljub močnim čutnim vplivom ostaja človekova volja notranje svobodna. Zato lahko vitalne in animalične človekove moči močno vplivajo na neko osebo, ki se v dani situaciji odloča o določenem dejanju, in jo lahko močnejše nagibljejo k slabi odločitvi kakor drugo osebo v podobni situaciji. Zato bo dobro dejanje prve osebe *v tem smislu* bolj zaslužno in bolj moralno kakor dobro dejanje druge osebe. V tem specifičnem smislu kaže po našem mnenju razumeti Schönlebnov stavek, da je od oddaljenih izvorov nravnosti moralna dobrost dejanj celo bolj odvisna kakor od uma in volje – »*quibus moralis bonitas actuum humanorum magis uidetur pendere, quam ab intellectu et uoluntate*«. ⁵⁹

Jedro moralnega odločanja pa brez dvoma še vedno ostaja v umu, ki spozna moralno dober predmet, in volji, ki ta predmet od uma sprejme »*sub ratione boni*« – kot moralno dober oziroma slab. Moralna so le tista dejanja, poudarja Schönleben, ki jih izbere svobodna volja:

Actus moraliter humanos solum illos dici, qui sunt cum libertate uoluntatis elicit: vnde quos elicit appetitus sensitivus dum fertur in obiectum malum, cum liberi non sint, non dicuntur humani: Sola enim uoluntas est formaliter libera, quæ proposito obiecto per intellectum potest agere uel non agere, uel agere contrarium. Ex quo habet(ur) quod positâ operatione

59 Prim. opombo 44.

phantasiæ, et appetitus fensitiui ad obiectum v: g. uindictæ Sumendæ, poffit uoluntas contrariu(m) actum elicere, nimirum condonationis iniuriæ, quod est proprie feipsum uincere, paffiones suas frenare, libere agere. Jd obferuauit Auth. Lib. de operibus Christi Cardinalibus apud D. Cyprianum: Quod dico carnis affectus improprie dico, quia hæc uitia proprie animæ sunt, quæ sentit, et mouet, et uiuit. Corpore autem sic utitur anima, sicut faber malleo, uel incude, in qua format omnium turpitudinum idola.⁶⁰

S tem se je Schönleben naposled dovolj jasno opredelil, ko je z izrecnim sklicem na misel sv. Ciprijana antično aristotelsko misel o več plasteh duše dodatno okreplil z avtoriteto patristike: slaba nagnjenja in telesne strasti so v duši, v njenih nižjih plasteh, ne pa v telesu; zato morajo višje zmožnosti duše pametno vladati njenim nižjim močem, in prav temu pravimo, meni pisec *Basis ethica*, da ravnamo svobodno. Pri tem je jasno videti, da je želel Schönleben širiti območje veljave vitalno-animaličnih dejavnikov znotraj tradicijskega aristotelično-sholastičnega sestava etičnih pojmov. Zato mu ne kaže preveč očitati, če je v poskusu tako zahtevne sinteze tu in tam ostala kaka nedoslednost, kakršno lahko opazimo prav v gornjem, precej pomembnem navedku. Tam namreč na začetku, v drugem stavku, zapiše, da dejanja, pri katerih nas k slabemu predmetu vodi ali »nese« čutno teženje, v določenem smislu niso svobodna in zato sploh niso *človeška*, tj. sploh ne spadajo v področje moralne presoje, ampak bi bilo mogoče sklepati, da sodijo na področje dejanj, ki so narejena brez uporabe svobode, kakor so človekova biološka opravila. Neposredno zatem pa sledijo stavki, kjer je govora o svobodni volji, ki lahko čutnemu teženju pritrudi ali pa ne, tako da ostaja človek svoboden, da dejanje stori ali ne ter da brzda svoje strasti – in

⁶⁰ Prav tam, fol. 28v: »Moralna človeška dejanja imenujem samo tista, ki so izbrana s svobodno voljo. Tistim dejanjem pa, ki jih izbere čutno teženje, ko ga nese k slabemu predmetu, kolikor niso svobodna, tudi ne pravimo človeška. Le volja je formalno svobodna, saj lahko glede svojega predmeta, ki ji ga predloži um, deluje ali ne deluje, ali deluje nasprotno. Od tod sledi, da kadar nas delovanje fantazije in čutno teženje nagibljeta k objektu, na primer da bi se odločili za maščevanje, lahko volja izbere nasprotno dejanje, kajpada odpustitev krivice, kar pomeni ravno samega sebe premagati, svoje strasti krotiti, delovati svobodno. To je opazil tudi pisec *Liber de operibus Christi Cardinalibus* pri sv. Ciprijanu: Ko pravim, da so to afekti mesa, govorim narobe, kajti te pregrehe so lastne duši, ki čuti, giblje, živi; duša namreč uporablja telo, tako kakor kovač uporablja kladivo ali nakovalo, in tako izoblikuje prikazni vsakršne grdote.« Avtor omenjenega spisa o Kristusovih največjih delih je Ernardus Bonaevallis OSB, benediktinec iz 12. stoletja in prijatelj sv. Bernarda, iz te knjige je Schönleben zajel citirano misel sv. Ciprijana.

prav to, pravi, imenujemo svobodno ravnanje. Med enim in drugim je očitno neskladje. Ali hoče Schönleben reči, da obstajajo takšna čutna teženja, denimo nekatere strasti, pri katerih človek resnično ni več svoboden, torej tudi ne bi bil odgovoren za storjena dejanja? Takšne konsekvence Schönleben sam ne bi sprejel, vprašanje ostaja odprto in spis kot tak je vendarle do določene mere nedokončano besedilo, namenjeno rokopisni objavi v krogu bližnjih izobražencev, kjer se je avtor izražal bolj neposredno in zato spontano, danes bi morda rekli – esejistično. Verjetno bo treba to dilemo tolmačiti (ob drugi priložnosti) v širšem kontekstu tomističnega pojmovanja razmerja med umom, voljo in strastmi kot čutnim teženjem.⁶¹

Vendar je na tej točki predstavitev razprave *Basis ethica* pomembno nekaj drugega. V gornjih odstavkih smo na nekaj mestih, kjer je beseda tekla o daljnih počelih npravstvenega ravnanja – zlasti o vitalnih in animaličnih močeh duše –, naleteli na pojma, ki ju doslej nismo posebej omenjali, vendar sta v razpravi *Basis ethica* nadvse pomembna. To sta *indole* in *complexio*, pojma, ki jima Schönleben posveti obsežno obravnavo v osrednjih poglavjih razprave in sta v določenem smislu tisti osrednji prostor, tisto dejansko prizorišče, na katerem poteka drama moralnega odločanja.

De indolis varietate. De complexione

Na začetku prejšnjega razdelka sem zapisal, da bralca *Basis ethica* preseneti, da tematika oddaljenih počel npravnosti kot njenih tvornih vzrokov v Schönlebenovi razpravi obsega kar osem disertacij prvega traktata, od II do IX, po številu listov pa dobri dve tretjini celote. To je toliko bolj presenetljivo, ker tematika teh oddaljenih tvornih vzrokov v celotnem okrilju etične filozofske misli – tako aristotelske kakor tomistično-sholastične – zavzema pomembno, toda podrejeno mesto, saj imata tu osrednjo vlogo um in volja kot primarni počeli moralnega ravnanja; in v »sistemskem«⁶¹ redu je tudi pri Schönlebnu tako. Toda v dejanskem podajanju vsebine je red kratko malo obrnjen: oddaljenim in ekstrinzičnim počelom npravnosti je glede na obseg

61 Vsekakor velja pri tem osnovni okvir teorije sv. Tomaža, ki ga je v *Basis ethica* na več mestih razvijal tudi Schönleben: da je človeška svoboda likovno ali formalno v umu, toda stvarno ali materialno je v volji: »čeprav presoja pripada razumu, pa svoboda presoje pripada neposredno volji«; »svobodna izbira je potemtakem dej volje, ki sledi iz presoje razuma.« (Copleston, *Akvinski*, str. 207–208).

besedila odmerjeno kar osrednje mesto – in to je brez dvoma izstopajoča poteza edine ohranjene Schönlebnove filozofske razprave.

Ko navede vse raznolike izvore ali počela nravnega ravnanja – od rodu in omike prednikov do posebnosti domače dežele –, Schönleben pravi, da iz vseh teh dejavnikov skupaj izhaja »varietatem Jndolis humanæ ac Jngeniorum seu naturæ« – raznolikost vrojenih človeških značajev in nravi ali narave. *Indole*, vrojena osebnost ali značaj, v nobenem človeku ni enak kakor v drugem, nasprotno, Schönleben celo pravi, da so človeške nravi ali značaji – »hominum naturas ac indoles« – tako različni med seboj, kakor so človeška obličja (fol. 29v).

O tem, kaj je *indole*, je zbral pahljačo antičnih definicij, na primer »natiua animi corporis(que) bonitas« – prirojena dobrot duše in telesa; po Platonu: »igniculi naturales et quædam ueluti uirtutum feminaria« – naravni plamenčki in kakor semena krepsti; po Aristotelu: »naturalis procliuitas ac propensio« – naravna disponiranost in nagnjenje; naravno nagnjenje k določenemu delovanju itn. Nato povzema Aristotelovo delitev značajev iz II. knjige *Retorike*, po njem jih deli na dobro in slabo izoblikovane: »a natura bene conformata, aliam male conformata« (fol. 30r). Od tod pa sledi obširen razgled po antični tipologiji značajev (fol. 30r–36r), verjetno dopolnjen s srednjeveškimi in novoveškimi viri, predvsem pa animiran z izvirno podanimi primeri zgodovinskih osebnosti, na primer vladarjev Rudolfa I., Karla V. Avstrijskega, Maksimilijana I., Alfonza Aragonskega in slikovitih osebnosti iz antičnega sveta – od »indole furiosa«, ki greši s preobiljem gibljivosti, do »stupida«, ki jo kazi prevelika stabilnost; sledijo »Jngenia magna, mediocria, felicia, acuta, obtufa, præcocia, ferotina« z raznolikimi sposobnostmi in značilnostmi. Od teh nekatere razčleni in podrobneje opiše v samostojnih podpoglavjih, kakor na primer »Acuta Jndoles comprehendit« (fol. 30r), kjer oriše slikovito galerijo šestih, z raznolikimi talenti obdarjenih *akutnih* značajskih tipov; med njimi je četrti tak, da bi se lahko nanašal tudi na samega avtorja: »Jngenum Speculatiuum. Sublimioribus scientiis affequendis aptum Philosophicis et Theologicis et Mathematicis ac Similibus.«⁶²

62 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 30v: »Spekulativni značaj, zmožen zasledovanja sublimnih vednosti – filozofskih, teoloških, matematičnih in podobnih.« Tu Schönleben poleg znamenitih imen – »Platon, Aristotel, divus Thomas« – kot primer zapiše tudi »Scotus«, kar je menda domala edina omemba kakega frančiškanskega filozofa v tem delu.

Pri tem orisu množice značajskih tipov Schönleben spet odlično pokaže svoje široko humanistično znanje in zmožnost literarnega oblikovanja.⁶³

Tako naposled dospemo do obravnave tistega osrednjega pojma, ki v največji meri določa celo lastnosti *indole*, vrojenega značaja, in ta pojem je *complexio*. To obravnavo Schönleben razvije v poglavju »Differtatio III. De Complexione prima causa effectiua morum interna in particularj« – tj. »Posebej o kompleksiji kot prvem notranjem tvornem vzroku nravi«. Kaj je kompleksija, pove avtor takoj v prvih definitivnih stavkih:

Est autem principalis caufa effectiua remota fecundum Picolomineum, quam nos ad distinctionem aliarum internarum dicimus Complexio, siue Temperamentum corporis. Complexio feu temperamentum corporis humani, est primarum qualitatum apta cum proportione commixtio. ita comũniter Phl̃i et Medici.⁶⁴

Kompleksija je torej eden osrednjih pojmov Schönlebnove etike kot vede o nraveh ali, kot zdaj tudi lahko rečemo, vede o značaju. Kompleksijo sestavlja specifična mešanica primarnih kakovosti ali lastnosti, ki jih naš avtor navede že na prvi strani poglavja – in to so znamenite antične kategorije, sprejete iz pitagorejskega sistema o štirih elementih in poznejšega antičnega izročila: »Primæ autem qualitates sunt calor, frigus, humiditas, et ficcitas, quæ oriuntur ab elementis, et ad omne corpus mixtum necessario concurruntur.«⁶⁵ Pri tem se posamezne lastnosti povezujejo z različnimi elementi v različnih stopnjah in merah: zraku, pravi Schönleben, se pridružujeta vlažnost in vročina; ognju vročina in suhost; vodi mraz in vlažnost, zemlji mraz in suhost: »et horum mixtura constat corporis humani fabrica, tanto in individuis

63 Poleg množice zgodovinskih osebnosti so v teh opisih zanimivi redki odlomki, ki so izrecno avtobiografski ali pa jih je mogoče s pridržki tako interpretirati. Izrecni biografski drobci najdemo med »Stupida Indoles«, ko zgodovinskim primerom oseb, ki se niso mogle naučiti niti abecede, sledi zapis o sošolcih, ki tudi po ponavljanju razredov niso mogli osvojiti gramatike: »Tale illius mei condicipuli, qui ante me Sexennio, et post me Sexennio altero, et mecum uno anno Principijs Grammaticæ operam dedit, neq(ue) tamen profectum ullum fecit« (fol. 34r).

64 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 36v: »Prvovrstni tvorni daljni vzrok [nravi] je po Piccolominiju ta, ki ga za razliko od drugih notranjih [vzrokov] imenujemo kompleksija ali sestoj telesa. Kompleksija ali sestoj človeškega telesa je somerno sestavljena mešanica primarnih lastnosti. Tako soglasno menijo filozofi in zdravniki.«

65 Prav tam, fol. 36v–37r: »Prve kakovosti ali lastnosti pa so vročina, mraz, vlažnost in suhost, ki izhajajo iz elementov in se v vsakem mešanem telesu nujno povezujejo.«

perfectior, quanto melior fuerit, ac magis proportionata qualitatuum temperatura.«⁶⁶

Kot vidimo, Schönleben tu v območje etične filozofije priteguje obširno področje antične fizike oziroma filozofije narave – izjemno vpliven in razprostranjen tok misli, ki se je izoblikovala v obdobju od pitagorejcev do Empe-dokla in Hipokrata v 4. stoletju pr. Kr. ter nato v evropski filozofiji, medicini in celotni humanistiki nasploh veljala »več kot dve tisočletji«.⁶⁷ Pitagorejska ideja o številu štiri kot popolnem številu, ki predstavlja celoto sveta, je oprijemljivo razlago postopoma dobila z idejo o štirih elementih – najprej so to bili *morje, kopno, nebo, sonce*, odtod pozneje *voda, zemlja, zrak, ogenj* –, ki v raznih kombinacijah in sestavah tvorijo celoto vesoljstva. Iz njih izhajajo temeljne kakovosti ali *lastnosti*, ki v človekovem telesu posebej izrazito delujejo prek štirih osnovnih tekočin ali fluidov. »Ti štirje sokovi so, kot so verjeli, ustrezali štirim kozmičnim elementom in periodam, obvladovali so vse človekovo žitje in bitje in z načinom svojega mešanja določali posameznikov značaj.«⁶⁸ Glede na to, kateri fluid in z njim povezane temeljne lastnosti v telesu prevladujejo, v vsakem človeku prevladuje eden od štirih temeljnih *temperamentov* – kjer besedo temperament uporabljamo v modernem pomenu, medtem ko v gornjih navedkih iz Schönlebna vidimo, da termin temperament izvorno pomeni prav mešanico, sestavo, pravo mero, sestoj ipd., saj se je beseda v tem kontekstu dejansko nanašala na mešanico primarnih kvalitiet ali lastnosti.

fluidi	letni časi	lastnosti	temperamenti	element
kri	pomlad	toplo-vlažno	<i>sangviničen</i>	<i>zrak</i>
rumeni žolč	poletje	toplo-suho	<i>koleričen</i>	<i>ogenj</i>
črni žolč	jesen	hladno-suho	<i>melanholičen</i>	<i>zemlja</i>
flegma	zima	hladno-vlažno	<i>flegmatičen</i>	<i>voda</i>

⁶⁶ Prav tam, fol. 37r: »In njihova mešanica ustvarja ustroj človekovega telesa; kolikor se primarne lastnosti v individuumu popolneje povezujejo in kolikor je njih somernost bolje uravnana, toliko popolnejši bo človek.«

⁶⁷ Prim. Klibansky, Panofsky, Saxl, *Saturn in melanholija*, str. 42–43. Od tu je sprejeta tudi tabela o elementih in temperamentih. Avtorji med drugim opisujejo postopen proces povezave med štirimi fluidi in temeljnimi značilnostmi človekovega temperamenta v grški misli; prav nazadnje je bil trem tekočinam in temperamentom dodan sangvinični temperament, ki vidno izstopa po tem, da ima edini v tej četverici latinsko ime, kar je posledica njegove pozne vključitve v doktrino (prim. str. 46).

⁶⁸ Prav tam, str. 35. Na isti strani avtorji navajajo odlomek anonimnega zgodnesrednjeveškega avtorja, imenovanega Psevdo-Beda, o štirih fluidih; Schönlebnov opis fluidov mu je zelo podoben.

Prvi trije stolpci te tabele so prevzeti iz monografije *Saturn in melanholija*, temeljnega dela s tega področja, četrti in peti stolpec o temperamentih pa smo dodali glede na realno uporabo tega modela pri Schönlebnu – ki seveda ne odstopa od zasnove, razvite v antiki. Schönlebnova posebnost je, da to zasnovo dopolni s številnimi podrobnejšimi opredelitvami in razdelitvami, ponazarjalnim gradivom in sistematiko, ki verjetno izvirajo iz srednjeveških in renesančnih avtorjev in za kar bi bila brez dvoma potrebna posebna študija, saj prerastejo v obširno in enotno zasnovano karakterologijo, ki je v tem času edinstvena v širšem prostoru slovenskih zgodovinskih dežel, verjetno tudi širše.⁶⁹

Iz te obširne karakterološke obravnave navedimo le nekaj nadaljnjih opredelitev za ponazoritev, kako se vprašanje *kompleksije* kot temelja osebnega, vrojenega značaja (*indole*) pri Schönlebnu razvija v nove in nove podrobnosti.

Temperament kot mešanica temeljnih ali elementarnih lastnosti je lahko po Schönlebnu »uniforme« ali »difforme«, skupaj pa te mešanice tvorijo natanko določeno število temeljnih značajskih tipov: »in vniuersum nouem effe species temperamenti« (fol. 38v). Na svetu obstaja devet vrst mešanic (temperamentov); ena, kjer so temeljne lastnosti ali kakovosti namešane v popolnoma enaki stopnji, »ad unguem exactæ«, se imenuje »uniforme«. Preostali temperamenti ali mešanice so »difforme«, in sicer po štiri enovite (»simplices«), kjer ena posamična lastnost dominira nad preostalimi, in štiri sestavljene (»compositæ«, fol. 38r–38v), kjer dominirata dve kakovosti ali lastnosti: »duæ qualitates dominium habent«. Nato jih našteje, in ko jih v nadaljevanju podrobneje obravnava, jih razlaga prav v tem smislu – kot sestavljene:

1. »Complexio Cholericæ calidæ et Siccæ, quæ dicitur Cholericæ ab effectu, Jgneæ à causâ« – ki ji pravimo kolerična po učinku, ognjena po vzroku;

2. »Complexio Sanguinea calidæ et humida, Aëreæ« – njen tvorni vzrok je zrak;

⁶⁹ V obširnem komentarju Aristotelovega dela *O nastajanju in propadanju – Commentarii collegii conimbricensis Societatis Iesu, in libros de generatione et corruptione Aristotelis stagiritæ*, stolpec 553, točke C–F – avtorji obravnavajo vrste *complexio* ali *temperamentum*, toda v malo manj kot enem stolpcu jih obravnavajo vse štiri; sicer jih še na mnogih mestih omenjajo parcialno in sporadično, na tem mestu pa sintetično. Konceptualna zasnova je podobna kakor pol stoletja pozneje pri Schönlebnu, toda on obravnava in razvije to snov na skoraj 200 straneh rokopisa.

3. »Complexio Phlegmatica frigida et humida, Aquea« – tvorni vzrok je voda;

4. »Complexio Melancholica frigida, et ficca. Terrea« – tvorni vzrok je zemlja (fol. 38v).

Kakor je vso etično problematiko v svoji razpravi razporedil glede na štiri Aristotelove vzroke, je načelo četverne vzročnosti uporabil tudi za analizo kompleksij, na primer: »Cholerae causa efficiens est igneus superfluous calor in hepate, materialis: est cibus calidus, subtilis, dulcis, unctuosus; formalis, concoctio ad superfluitatem; finalis sanguinis attenuatio, et ut homo solers reddatur.«⁷⁰ Tako razloži vzroke vsem štirim kompleksijam, obravnava posamezne telesne organe, v katerih imajo kompleksije sedež oziroma jim služijo – srcu, možganom, jetrom –, razne njihove splošne dobre in slabe lastnosti itn. In šele nato se odprejo štiri obsežna, samostojna poglavja o njihovih posebnostih, na primer »Differtatio IV. De Complexione Sanguinea«. Vsako od njih ima enako, bogato razvejano strukturo: začne se z verzi in literarnimi ponazoritvami iz srednjeveške in antične književnosti, ki slikovito prikažejo nekatere lastnosti vsakega temperamenta, sledi opis opaznih telesnih posebnosti vsakega tipa, nato pa pretres njihovih dobrih in slabih lastnosti. S tem je Schönleben izoblikoval za svoj čas celovito in sklenjeno, na izročilu skoraj dvajsetih stoletij slonečo analizo človeških nravi, značajskih tipov, dobrih in slabih nagnjenj – velikega in dramatičnega prizorišča, na katerem se um in volja spoprijemljeta z realnostjo za resnično in dobro.

Sklepni del razprave: *Tractatus II. De immediatis proximis principijs morum*

Po obsežni karakterološki razpravi o tipih temperamentov in njihovih podstatnih kompleksijah kot tvornih, a oddaljenih vzrokih moralnih dejanj v »Tractatus I.«, kar je osrednji, največji del *Basis ethica* (dobrih 100 listov od skupno 140), se na listu 122r začneja »Tractatus II«. Tu je imel Schönleben namen, tako se zdi, podrobno razviti nauk o vlogi uma

⁷⁰ SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 40r: »Tvorni vzrok koleričnosti je čezmerna ognjena vročina v jetrih; materialni: hrana, ki je vroča, prefinjena, sladka, oljnata; formalni vzrok: premočna presnova; smotrni vzrok: sprostitve krvi in da človek postane izurjen.«

TRACTATUS II.
De immediatis et proximis
Principiis morum.

Immediata et proxima principia morum, ut supra
dixi Tract. 8. Dissert. 1. §. 2. sunt intellectus et
voluntas de quibus hic breuiter nonnulla producam.
et sic

Dissertatio Prima

De habitudine intellectus et phan-
tasia ad mores.

§. I.

In quo consistat moralitas actuum.

Suppono 1° necessarium ad omnem actum moralem præ-
requiri actum aliquem intellectus; idq. ex natura volun-
tatis, qui est potentia cæca, de se non sufficienter
expedita ad operandum sine propositione obiecti.

Suppono 2° libertatem voluntatis in operando, in
est consistere, quod voluntas possit omnibus ad agenda
prærequiritis, possit agere vel non agere, vel etiam
agere contrarium. Unde duplex potest statui

in volje kot neposrednih in bližnjih izvorih moralnih dejanj – zato naslov »de immediatis proximis principijs morum« –, vendar mu je verjetno zmanjkalo časa za popolno razvitje in izpeljavo.

Sledita krajši razpravi »Differtatio«, prva o umu, druga o volji, ki skupaj obsegata 17 listov oziroma 35 strani rokopisa. Tu Schönleben z večjo natančnostjo in dodatnimi argumenti ponovi temeljne opredelitve moralnega dejanja, ki smo jih spoznali že v uvodnih odlomkih razprave, na primer: »Suppono Io neccessario ad omnem actum moralem prærequiri actum aliquem intellectus; id(que) ex natura uoluntatis, quæ est potentia cæca, de fe non Sufficienter expedita ad operandum fine propositione obiecti.«⁷¹ Te argumentacije na tem mestu ne morem v celoti obnavljati, zato naj navedem le nekaj izstopajočih Schönlebnovih sklepov ali zaključnih formulacij.

Potem ko Schönleben v obliki več točk »Suppono« izrazi svoje predpostavke – denimo, da predpostavlja svobodo volje v delujočem človeku, in sicer dveh vrst, da glede nekega objekta deluje ali pa opusti dejanje (»contradictionis«) ali da teži k njemu ali stran od njega (»contrarietatis«) –, postavi več definicij o moralnem dejanju kot svobodno izvršenem dejanju. Vendar pri tem doda pomembno točko, da za moralnost človeških dejanj še ne zadošča, da so svobodna: svobodno dejanje in moralno dejanje še ni eno in isto. Moralno dejanje ni vredno graje ali hvale že zato, ker je svobodno. Opomni, da otroci pred uporabo pameti napravijo mnogo svobodnih dejanj, ki ne zaslužijo ne graje ne hvale in tudi niso v pravem pomenu človeška dejanja. »Ad actum moralem requiritur, ut feratur in obiectum honestum qua tale« (fol. 123r) – »za moralnost dejanja se zahteva, da je usmerjeno k poštenemu ali dobremu objektu kot takemu« (in ne, na primer, če damo beraču miloščino zato, da bi nekaj storil za nas; takšno dejanje je dobro le po neposrednem predmetu, ni pa usmerjeno k dobremu kot takemu). Dobrost predmeta pa spoznava um oziroma pamet. Zato v »Collectio veritatum« zapiše vrsto jasnih in literarno oblikovanih misli o vzvišeni vlogi uma v človekovem življenju, kot denimo:

Intellectus fax est homini, rectum demoftrat in caligine, ad uirtutem prælu-
cet; sequatur modò animus, et uelit, quod fuadet, non errabit.

⁷¹ Prav tam, fol. 122r: »Predpostavim, prvič, da je za vsako moralno dejanje poprej nujno potreben dej uma; kajti volja, ki je po svoji naravi slepa moč, sama po sebi ni dovolj gibljiva za delovanje brez predlaganega objekta.«

Vt heliotropium et flores quidam ingenio fuo femper ad folem: sic ratio ad Deum obuersa et originem fui Firma in bono et immota: unum idem(que) fentiens: recti consilij, recti iudicij fons et scaturigo. Cui parere imperare est: et Subijci præesse rebus omnibus humanis. Domuit enim cupidines et exultantes animi motus, quisquis hanc audit, et in omnibus uitæ Labyrynthis tutus ab errore, qui hanc sequitur, ut Thefeium filum. Deus ipse per hanc fui imaginem ad nos uenit, imò quod probius est, in nos: et recte ille quicun(que) dixit: Bona mens sine Deo nulla est.⁷²

Še več, Schönleben v umu vidi tudi zadnje zagotovilo svobodne volje – svoboda prihaja v človekovo voljo iz uma: »Intellectus est liber radicaliter feu radix libertatis humanæ« – um je v sami korenini svoboden, zato je um korenina človeške svobode (fol. 128v). S tem temeljnim postulatom pa se Schönleben tesno približa sholastiki, zlasti sv. Tomažu.

* * *

Presoja o tem, kaj naj bi v nadaljevanju še sledilo, če bi bil Schönleben utegnil svojo razpravo dokončati, in kaj vse bi lahko sodilo v njegov etični nauk, je tako odprta kakor težavna. Iz uvodnega poglavja »Prolegomenon Vnicum« bi bilo mogoče sklepati, da je mislil tudi na obravnavo politične etike, saj se v Zanijevi knjigi bolonjskih Gelatov ta pojem pojavlja prav v variantni obliki naslova razprave – »Basis Ethico-Politicæ«⁷³ –, kar bržčas pomeni, da je Schönleben še po nastanku ohranjenega rokopisa svojo razpravo nadaljeval in dopolnjeval, njegovih dodatkov pa ne poznamo. Zdi se tudi, da v sedanjem obsegu razprave manjka temeljna opredelitev kreposti in pregreh, kar sta prav tako nosilna pojma iz naslova: »Virtutum & Vitiorum moralium principia«. Velik del *Teološke sume* sv. Tomaža je bil namenjen prav štirim naravnim ali kardinalnim krepostim – razumnosti, pravičnosti, srčnosti in zmernosti – in malo verjetno je, da bi jim Schönleben ne posvetil vsaj kake *dissertatio* itn. Toda po drugi strani se zdi, da je

72 Prav tam, fol. 129r: »Um je bakla človeku, prav mu kaže v temini in sveti na poti h kreposti; če mu le duša sledi in hoče, kar zapoveduje, ne bo zablodila. Kakor se sončnica in rože po svoji naravi vedno obračajo za soncem, tako se pamet obrača k Bogu in utrjuje svoj izvor v dobrem ter nespremenljivem ter tako izkuša vselej isto: žuboreči izvir dobre presoje in dobrega sveta. Ta – namreč pamet ali um – je postavljen, da vlada in da so mu podvržene vse človeške stvari. Kdorkoli ga posluša, gospoduje poželenjem in sunkovitim vzgibom duše; in v vseh labirintih življenja je prost zmote, kdor mu sledi kakor Tezejevi vrvtci /.../«.

73 Prim. navedbe v opombi 9.

Schönlebnu vendarle uspelo uresničiti glavno težnjo, pogloblitni namen ali prizadevanje: v klasični aristotelski, le deloma tomistični moralni nauk je na premišljeno sistemsko mesto – kot tvorne vzroke – umestil raznolike prvine vitalno-animaličnega dela človeške duše in jim odkazal pomembno vlogo pri oblikovanju okoliščin, v katerih um in volja opravljata moralna, človeška dejanja.

Razprava *Basis ethica* v Schönlebnovem življenju

Filozofsko razpravo *Basis ethica* je treba naposled umestiti v potek Schönlebnovega življenja in dela, saj menimo, da je njen nastanek tesneje povezan s pomembnimi dejstvi iz njegove biografije kakor katerokoli njegovo drugo, denimo historično delo. Ta dejstva je podrobno raziskala Monika Deželak Trojar; nam ostane naloga, da z nekaj opombami opozorimo na poteze Schönlebnove duhovne podobe, ki jih razprava *Basis ethica* razodeva v povezavi z njegovo biografijo.⁷⁴

Ena od pomembnih okoliščin je, da je Schönleben v letih 1651–1652 poučeval etiko na filozofski fakulteti v Gradcu. Žal nam manjkajo točni podatki o tem, katero predpisano snov je njegov predmet obsegal; verjetno pa ni veliko dvoma, da je šlo za izbrana poglavja etike iz že omenjenih *Commentarii Conimbricenses*. Snov, ki jo je predaval, se je gotovo vsaj v določeni meri prekrivala s to, ki jo podaja v *Basis ethica*, vsaj kar zadeva izhodiščne opredelitve etike in njenih počel. Ob izstopu iz reda je prosil, naj mu dovolijo vzeti s seboj svoje zapiske, skoraj gotovo tudi te, iz katerih je nastala *Basis ethica*; pomenljivo je, da za to ni prosil provinciala avstrijske jezuitske province, ampak samega generala jezuitov v Rimu, ki mu je to odobril.⁷⁵

Predstojniki so Schönlebna leta 1644 značajsko opredelili kot »melanholičnega kolerika«; pozneje, ko je v letih 1650–1651 krajše obdobje deloval v Ljubljani, nato pa moral znova oditi v Gradec, pa le še kot »kolerika«. Deželak Trojarjeva dodaja, da ob tem »izstopa ocena njegove razsodnosti kot svojske in nekoliko trde ('iudicium proprium et

⁷⁴ Biografska dejstva, na katera se opiram v naslednjih odstavkih, so podrobno predstavljena v Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 59, 60, 80, 81, 98, 114, 115, 182, 237.

⁷⁵ Prim. dejstva o izstopu in ohranjenem dopisovanju z vodstvom reda v Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 84–89.

nonnihil durum')«. »Očitno je bilo v njegovem značaju nekaj takšnega, kar mu je oteževalo podrejanje drugim: iz ohranjenih arhivskih virov je čutiti svojeglavost in hkrati občutljivost, tu in tam tudi razburljivost.«⁷⁶

Dejstvo, ki je za nastanek razprave *Basis ethica* gotovo bistveno, je Schönlebnov izstop iz jezuitskega reda poleti ali jeseni 1653, rokopis naše razprave pa nosi letnico 1654. Vmes med obojim je nenavadni Schönlebnov doktorat na sloviti univerzi v Padovi konec leta 1653, kjer mu je bila ponujena katedra profesorja teologije, ki jo je odklonil, kot je zapisal Zani: »Takoj [po doktoratu] je bil naprošen, da bi sprejel katedro na tisti sijajni šoli teologije. Toda on, ki se je čutil bolj razpoložen za pisanje kakor za branje, se je takoj vrnil v domovino.«⁷⁷ Ta stavek razločno pove, da je Schönleben imenitno ponudbo padovanske univerze odklonil s pojasnilom, da ima določene načrte glede *pisanja* – in med temi načrti je brez dvoma bila, vsaj kronološko gledano, na prvem mestu razprava *Basis ethica*. Zakaj?

Tvegati smemo odgovor, da verjetno zato, ker je moral biti izstop tedaj že uglednega Schönlebna iz tako uglednega ter vplivnega reda, kakor so bili v 17. stoletju jezuiti, velik pretres tako zanj osebno kakor za njegovo okolico. Četudi je bil odhod iz reda dogovorjen in je po izstopu Schönleben z jezuiti ohranil dobre odnose, je bil to po večletni osebni krizi ter s tem povezanih notranjih trenjih s predstojniki v več pogledih kritičen trenutek njegovega življenja. Zato se zdi, da je Schönleben želel opraviti temeljno refleksijo moralnega ravnanja tako zase kakor za bližnjo intelektualno javnost, v kateri je nameraval delovati, refleksijo, ki ne bi obsegala le univerzalnih etičnih načel od Aristotela do sodobnosti (katerih osnove je poznal vsak izobraženec), marveč bi v svojem središču upoštevala posamično, raznoliko, individualno človeško osebo z njeno vselej enkratno psihofizično postavitevijo v svet. Zato toliko podrobnih razdelkov in obravnav o *indole*, vrojenem značaju, ter o kompleksijah, ki so prvi in najvplivnejši vzrok samega *indole*. Zato tako obširno utemeljevanje – ki s prvim traktatom zavzame kar dve tretjini celotne *Basis ethica* –, da k počelom in izvorom moralnega ravnanja sodijo, čeprav kot *oddaljeni*, vendar *brez dvoma* tudi raznoliki dejavniki, ki segajo od človekovih animalično-vitalnih moči do podedovanih lastnosti

⁷⁶ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 80, 115.

⁷⁷ »E tosto fu richiesto, se avrebbe accettato una Cattedra da professare in quella floridissima Scuola di Teologia. Ma egli, che più allo scrivere, che al leggere si sentiva disposto, ritornò tosto alla Patria.« (Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 98).

prednikov, domače dežele, vpliva zvezd in še marsičesa. Takšna nova, svojevrstna sinteza aristotelske etike in antično-srednjeveško-renesančnega naravoslovja, ki je po eni strani najprej veliko učenjaško delo, je mogla po drugi strani nastati le iz potrebe po resni, temeljni samorefleksiji: po tako usodnem življenjskem »trčenju«, ko se je izkazalo, da dotedanja, navzven zelo uspešna življenjska pot v jezuitskem redu nima prihodnosti, ampak vodi v poraz in umik, je Schönleben hotel globinsko premotriti temeljna vprašanja: kakšen sem jaz sam, kako delujem, kako se odločam; kaj morem in kaj hočem?

Zdi se torej, da je *Basis ethica* z ene strani impresivno delo jezuitskega učenjaka, z druge strani pa je tudi osebni odgovor misleca kot posameznika na vprašanje o njegovi človeški individualnosti, krizi in naposled umiku z dotedanje sijajne poti. S tega gledišča je še posebej vredno brati Schönlebove razprave o tipih temperamentov – zlasti o koleričnem temperamentu, ki mu je sam v večji meri pripadal. Brez dvoma je o vseh štirih kompleksijah pisal enako vestno, po enaki metodi ter razporeditvi argumentov. Vendar je nekatere opise v poglavju »Complexio Cholerică« mogoče brati v tesnejši povezavi z njegovo osebo. Med dobrimi lastnostmi kolerikov denimo navaja:

Dociles funt, et ingeniofi, ad artes perdiscendas idonej: quod fi linguam habeant expeditam, fiund excellentes in eloquentia celeritatem tamen illius debent cohibere artificio, et attentione /.../. Memoria insigni pollent /.../. Ingenio sunt acuto, perspicui et varsatili /.../. Numquam possunt esse otiofi. Est enim ignis natura femper agere; vnde illis optimum multa tractare negotia, molestissimum nulla /.../. Zelosi funt et amatori iustitiæ: oderunt male agentes /.../.⁷⁸

V teh in mnogih podobnih označbah prepoznamo poteze, ki se skladajo s podobo Schönlebna, kolikor o njem vemo kot o zgodovinski osebi, in lahko si predstavljamo, da je vsaj nekatere od teh stavkov pisal tudi z zavestno referenco na samega sebe. Podobno bi morda, tudi zdaj ne brez

78 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 64r–64v: »Učljivi so in umsko obdarjeni, sposobni za učene umetnosti, in če imajo uren jezik, bodo odlični v govorništvu, vendar morajo hitrost svojega govora umerjati z vajo in pozornostjo /.../. Vtis napravijo z odličnim spominom /.../ So ostrega duha, bistri in gibčni /.../ Nikoli ne morejo biti brez dela, kajti v naravi ognja je nenehoma delovati; zato jim je najbolje, če so zaposleni z mnogimi opravili, in neznosno jim je, če nimajo opravila /.../. Goreči so in ljubitelji pravice; sovražijo te, ki delajo hudo /.../«

pridržkov, smeli sklepati za nekatere oznake v seznamu negativnih lastnosti kolerične kompleksije. Njene predstavnike, denimo, po Schönlebnovih trditvah med drugim bremenit:

Facillime irascuntur et grauitur, ita ut aliquando in rabiem agantur; et cum in alios fœuire non possunt, in seipsos fœuiunt /.../ qui sunt effectus uehementis caloris. Ira tamen Choleriæ diuturna non est /.../. Facile tamen illis in memoriam recurrunt iniuriæ, ut de nouo iterum efferuefcant /.../. Gloria sunt mirum amantes, et eius gratia multa fuscipiunt agenda etiam molesta ac difficilia. Modo uideantur et æstimantur, et Laudentur ab alijs, beatos se putant.⁷⁹

Seveda teh formulacij ne moremo z gotovostjo kratko malo preslikati na zgodovinsko osebnost Schönlebna, pač pa jih lahko z dobršno mero diskrecije jemljemo kot možne indice o avto-refleksiji njegovega lastnega temperameta. V tem smislu pa so nam lahko dragoceni – in to v specifični povezavi. Spomniti velja na obširna Schönlebnova dokazovanja,⁸⁰ da so razni ljudje zaradi zelo različnega telesnega sestaja in s tem različnega delovanja vitalno-animaličnih moči v zelo različnih odnosih do posameznih kreposti in pregreh – nekateri so bolj nagnjeni k določenim razvadam, drugi k drugim, in določena krepostna dela je nekaterim lažje, drugim težje izvrševati. Šele v tej luči dobi pravi pomen tisti, na prvi pogled sporni Schönlebnov stavek,⁸¹ ki pravi, da obstajajo še zunanja, oddaljena počela ali izvori, od katerih se zdi moralnost človeških dejanj celo bolj odvisna kakor od uma in volje. Pravi pomen, kot je bilo opozorjeno že prej, je brez dvoma v tem, da je premagovanje določenih nagnjenj ali strasti za nekoga lažje, za drugega težje, zato bo njegovo dejanje imelo v tem smislu toliko večjo moralno vrednost, čeprav je objektivno gledano videti enako. S tega specifičnega gledišča so Schönlebnove lastne karakterizacije kolerične kompleksije za nas posebej zanimive – saj v določeni meri brez dvoma odražajo moralno problematiko

79 Prav tam, fol. 65r: »Zlahka in močno vzkopijo, tako da to in ono delajo v jezi, in če se ne morejo jeziti na druge, se jezijo nase /.../ kar so učinki silovite vročine. Vendar jeza kolerikov ni dolgotrajna /.../ Zlahka pa se jim v spomin vračajo nekdanje krivice in ob tem jim kri na novo zavre /.../ So izjemni ljubitelji slave in zaradi nje se polotijo marsičesa, tudi nadležnega in težavnega. Če so le opaženi in cenjeni in če jih ljudje hvalijo, se imajo za blažene.«

80 Prim. navedka v opombah 47 in 56.

81 Prim. opombo 44.

njegovih osebnih nesoglasij ali sporov s sobrati in predstojniki, ki so ga zato sprva označili za melanholičnega kolerika (1644), pozneje pa le še za kolerika (1651).

Z gledišča Schönlebnove biografije, zlasti prelomnega dogodka leta 1653, je zanimiva tudi »Differtatio VIII. De parentibus, Physiognomia, et patria« s poglavjem, naslovljenim »An patria conferat aliquid ad mores et actus humanos« (fol. 108r–110r) – »Ali domovina kaj prispeva k nrvnosti in človeškim dejanjem?« Schönlebnov zasutek je bil tak: mešanico zraka in dežele (oziroma njenih lastnosti) štejemo k zunanjim vplivom na moralno ravnanje; mešanico zraka je treba pri tem presojati glede na štiri letne čase in njihove temeljne lastnosti (gl. tabelo zgoraj), s katerimi »simbolizirajo« štiri elemente in štiri obdobja človekovega življenja. Pri tem velja, »quod complexionum affectiones uehementiores sint eâ parte anni, et ea ætate, cum qua Symbolizant« (fol. 108v) –, da so afekti kompleksij silovitejši v tistih letnih časih in življenjskih obdobjih, s katerimi korespondirajo oziroma si ustrezajo, na primer sangviničnost spomladi itn. Vendar pa se »temperamentum hominis« – sestoj elementarnih moči v človeku – pogosto spreminja s človekovo starostjo, pravi Schönleben, in lažje se spreminja v določeni deželi kakor v drugi, to pa je možno le zaradi vpliva mešanice zraka tiste dežele (»Sciendum 4o«, fol. 108v). Pri tem je treba razumeti, da posamezne elementarne lastnosti pomenijo ali simbolizirajo tudi duševne in telesne moči, tako na primer vlažnost predstavlja razna duhovna nagnjenja, suhost duševne zmožnosti uma, fantazije in spomina, ogenj voljo, irascibilne in poželjive sile itn. In ker smo v raznih življenjskih obdobjih tako različno sprejemljivi za elementarne vplive te ali one dežele, Schönleben v diskusijo o vplivu dežele po tej poti uvede še diskusijo o obdobjih človeškega življenja. Nakaže razne delitve – na štiri, pet obdobj življenja –, nato pa predlaga svojo delitev, ki jo moramo tu predstaviti.

»Mihi placet statuere sex partes ætatis humanæ Infantiam, pueritiam, adolescentiam, Juuentutem, uirilem ætatem, senectutem.«⁸² Ta Schönlebnova delitev človeških dob nas kajpada zanima z biografskega gledišča: kajti *mladost* po njegovi delitvi traja od 25. do 35. leta, moška doba pa od 35. do 45. leta. Vmes pa stoji pomembna zarez: Schönleben je po več letih omahovanja in trenj izstopil iz reda, ko je bil star natanko 35 let. V tej luči

82 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 109r: »Meni ugaja delitev človeške dobe na šest delov: detinstvo, deštvo, adolescencia, mladost, moška doba, starost.«

njegova razdelitev obdobj človeškega življenja pravzaprav pomeni, da je s tem svoj odhod od jezuitov znancem in bralcem razprave *Basis ethica* predstavil kot prehod iz mladostne v moško dobo. Kar je torej tu zapisal o obeh dobah, je gotovo treba brati tudi kot pojasnilo o lastnem življenju – kajti tako so ta odstavka gotovo brali tudi Schönlebnovi prijatelji, zato ju navedimo:

Juventus ab anno 25 ad 35 se extendit, et magis calida est, quam humida, decrefcente fensim humiditate nonnullâ donatur ficitate, et tunc aptior est ad tractanda negotia dispositio hominis, hoc tempore Sanguis maxime calet, quod intelligendum est ut plurimum, et præsertim ille de complexionè sanguinea; nam in alijs citius folet calor eius et ebullitio refringi, nempe ad annum trigefimum.

Virilis ætas a 35. ad 45. uel 50. secundum nonnullus a 30. ad 50. extenditur. Hæc ficca et calida est ætas, ac ficior, quidem, quam calidior: per consequens in ea mens excellentius suas obit functiones, phantasia et memoria bona pollet, ac munijs omnibus rite obeundis quam aptiffimus est homo in hac ætate /.../.⁸³

Tu je treba povedati, da je zarez med mladostjo in moško dobo pri 35 letih mnogokratnik števila 7: vsak tak mnogokratnik je po Schönlebnovem mnenju pomemben, tudi težaven mejnik, najhujši pa je 9 x 7, torej 63. leto življenja, nevarno ali kritično leto, ki se ga je Schönleben izpričano zelo bal in je v tem letu življenja tudi resnično umrl.⁸⁴ Zato ne preseneča, če v svoji delitvi človeških dob konec detinstva opredeli s 7. letom, starost pa tako, da traja od konca moške dobe do 65. leta in da s tem preseže usodno 63. leto, nato pa, presenetljivo, »Quod superadditur uitæ in defectu est, ac ad infantiam uelut per circulum redit« (fol. 109v) – »kolikor ima človek po 65. letu še življenja, je defektno in vodi nazaj v otroštvo, kakor v krogu«.

83 Prav tam, fol. 109r–109v: »Mladost sega od 25. do 35. leta in je bolj vroča kakor vlažna, ko ji nekoliko upade vlažnost, se ji nemalo poveča suhost in človekova naravnost je toliko bolj pripravna za umske naloge; v tem času kri kar najbolj kipi od vročine, kar velja za razne ljudi, še posebej za osebe sangvinične kompleksije; pri drugih pa je vročina običajno bolj gibka in gotovo izbruhne v vrelišču do tridesetega leta. Moška doba sega od 35. do 45. leta, po mnenju nekaterih se razteza od 30. do 50. leta. To je suha in vroča doba, vendar dejansko bolj suha kakor vroča: posledica tega je, da duh v tej dobi dospje do svojih prvovrstnih zmožnosti, učinkuje s fantazijo in dobrim spominom, vse svoje dolžnosti opravlja skrbno, kajti v tej dobi je najzmožnejši /.../.«

84 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 182–183.

Ko Schönleben zaključí svojo lestvico sedmerih dob človeškega žitja in bitja, jo pospremi s tole prevažno pripombo; njene zadnje besede namreč izrecno potrjujejo, da je pisec o stvari popolnoma prepričan in da govori iz lastne izkušnje: »Hæc qui diligenter inspexerit, ac cum uarijs anni partibus contulerit uiam sibi aperiet ad inuestigandum quæ cuiq(ue) regio utilis aut noxia uideri debeat: nam hac in re certum est.«⁸⁵ (fol. 109v).

Od tod pa je tudi jasno, da je ta premislek Schönlebnu samemu odprl pot k spoznanju in odločitvi, da mu nenehno gibanje v fluidnem jezuitskem prostoru med Dunajem, Gradcem in drugimi mesti avstrijske redovne province ne samo *ni koristilo*, marveč je imel občutek, *verbatim*, da mu je *škodovalo*. V duhovnih in teluričnih svojstvih dežele je očitno videl mnogo več kot le zunanjo geografijo: ko na nekem mestu pravi (fol. 110r), da nekatere dežele porodijo zmožne, učene in pametne ljudi, druge dežele pa neumne in topoglave, je te besede verjetno treba brati tudi v luči njegove ljubezni do domovine, dežele Kranjske, o kateri je očitno imel najboljše mnenje in ji prisodil odlične vplivne lastnosti.⁸⁶ Razpravljanje o duhovnih svojstvih dežel Schönleben naposled sklene z zagonetno literarno podobo, ki utegne vsebovati tudi kak pomen, ki ga ne bomo razrešili:

Effatum. pro Regionis diuersitate diuersa est aeris temperies, consequenter multis una patria prodest, alia obest, non solum quod corporis fanitatem uel ægritudine(m), sed etiam quoad internas animi affectiones, quod uenuste expreffit Cyrus apud Herodotum, qui aiebat, ut plantarum Semina, sic hominum corpora, mores(que) regionibus similia fieri. Alusit hic procul dubio ad pomum Persicam, quæ in Perside plantata lethalem fert fructum, extra Persidem uero innoxium. Dixeris merito de hominibus, quod de arboribus.

Virg. 1. Georg.

Diuisæ arboribus Patriæ, fola India nigrum

Fert ebum: solis est thurea Virga Sabæis.⁸⁷

85 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 109v: »Kdor bo to [delitev človeških dob] skrbno preučil in preudaril glede na razne letne čase, bo sam sebi odprl pot, da razišče, katera in čigava dežela se mu mora zdeti koristna ali škodljiva; kajti ta stvar je gotova.«

86 Prav verjetno je, da je odlične lastnosti Kranjske videl kot nasprotje nekaterim drugim deželam, iz katerih so prihajali ljudje, s katerimi je imel slabe izkušnje. Glede tega prim. osupljive strani poglavja »§ IX. Placida de morum diuersitate ex diuersitate regionum« (fol. 110v–113r).

87 SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 109v–110r: »Glede na raznolikost dežel je različen tudi sestoj zraka, kar ima za posledico, da mnogim ljudem določena dežela koristi, druga jim škoduje, in to ne le glede telesnega zdravja ali bolezní, marveč tembolj glede notranjih vzgibov

Najsi omembi smrtonosnega jabolka pripisujemo pomen ali ne, eno ostane nedvomno: dejstvo, da je Schönleben razpravljanje o šesterih obdobjih človeškega življenja umestil v kontekst razprave o vplivu dežele oziroma domovine na človekove nravi, je sila zgovorno, saj kaže na potrebo, da je ob prehodu iz mladostne v moško dobo utemeljil tudi svoj trajen prehod iz ene dežele v drugo – iz tujine nazaj v domovino. Po Vergiliju lahko le v Indiji raste prava ebenovina in po Schönlebnu je le doma na Kranjskem mogel on sam prav razviti svoje darove in nravi. Podobno je, menim, Schönleben v *Basis ethica* z razpravami o *indole* in štirih *complexio* razgrnil obširno pahljačo karakterološkega gradiva in analiz, ki po eni strani pomenijo poglobljeno avtorjevo refleksijo samega sebe v okviru širšega preučevanja človeških nravi, po drugi strani pa je ta študija intelektualni javnosti na Kranjskem, ki je Schönlebna osebno poznala in v kateri se je po vrnitvi v Ljubljano vsak dan gibal, ponudila eleganten intelektualni obračun o avtorjevih nraveh z implicitno podanim filozofskim pojasnilom o njegovem izstopu iz reda.

Sklepne misli

V tem, da je Janez Ludvik Schönleben celotno etično problematiko sistematično zasnoval tako, da je znamenite Aristotelove štiri vzroke apliciral na moralna dejanja, je treba verjetno videti prvo izvirno potezo njegove razprave *Basis ethica*. S tem je kompleksno problematiko moralnega dejanja razdelil na štiri dele ali vidike: na formalni, materialni, tvorni in smotrni (finalni) vzrok človeških dejanj ali nravnosti. In tako jih je dejansko razporedil v posamezne disertacije. Pri tem je um, torej formalni vzrok moralnega dejanja, in voljo kot materialni vzrok obravnaval kot intrinzična, odločanju notranja, zato tudi »bližnja« ali »neposredna« izvora moralnega ravnanja; temu nasproti stojita plast vitalno-animaličnih dejavnikov kot tvorni

---

duše, kar je čudovito izrazil Cirus pri Herodotu, ki je rekel, da semena rastlin – tako tudi človeška telesa in nravi – postanejo podobna deželam. S tem je brez vsakega dvoma meril na perzijsko jablano, ki, vsajena v Perziji, obrodi smrtonosen sadež, zunaj Perzije pa neškodljivega. Zato bi po vsej pravici rekel o ljudeh, kar je Vergilij rekel o drevesih v Georg. I: Vrste drevesne delijo dežele, edinole v Indiji / črni je eben doma in le v Sabi grmovje kadilno.« (*Georgica*, II, 116–117; heksametra je prevedel Brane Senegačnik. Omenjeni odlomek iz Herodota je v *Zgodbah*, IX. knjiga, poglavje 122, na koncu). *Pomus persica* je breskev, breskovo drevo.

vzrok in človekova sreča ali blaženost kot finalnost, torej kot smotrni vzrok, in sta obravnavana kot ekstrinzična, zunanja, oddaljena ali dispozitivna vzroka. Pri tem sta disertaciji, ki obravnavata intrinzična, neposredna izvora moralnosti – um in voljo –, združeni v en traktat. Devet disertacij, ki obravnavajo ekstrinzično, bolj oddaljeno vzročnost vitalno-animaličnih dejavnikov, je prav tako združenih v en, obsežen traktat, in sicer *prvi*, v katerem je Schönleben razvil celovito karakterologijo, medtem ko sta um in volja mnogo krajše obravnavana šele v *drugem traktatu*, kar je druga izstopajoča posebnost razprave *Basis ethica*.

Z vsebinskega gledišča se zdi v povezavi s tem za Schönlebna kot filozofskega misleca značilno troje potez.

1. Schönlebnova etična misel trdno stoji na aristotelskih osnovah, nekoliko dopoljenih s posameznimi elementi iz sv. Tomaža Akvinskega, toda ne sistematično v smislu tomističnega moralnega nauka. Um odkriva dobroto v stvareh, zato kaže stvari volji »sub specie boni«, in šele tako volja k njim teži; brez uvida dobrega bi volja ne težila k ničemur, zato jo Schönleben na več mestih opisuje kot »slepo«, tako tudi v odlomku, ki smo ga izbrali za *motto* tega spisa. To je ključno izhodišče, pomembno za vse nadaljnje izpeljave o moralnih ali človeških dejanjih, ki morajo biti ne le svobodno izbrana, marveč tudi usmerjena k dobremu kot takemu ob primerni presoji uma o okoliščinah in sredstvih za doseganje dobrega cilja. Volja je svobodna, ker svoboda vanjo prihaja iz uma, ki je radikalno, tj. v korenini svoboden. Človeška svoboda je prav veljava pameti v volji. V vseh teh prvinah se kaže optimistični vidik Schönlebnove misli – človek more z ustrezno uporabo spoznavnih moči lastnega uma dosegati resnico stvari, s tem pa se svobodna volja usmerja k resničnemu (in ne navideznemu) dobremu.

2. Očitna avtorjeva intenca v *Basis ethica* je bila, da bi v tem, tudi zanj nedvomno veljavnem tradicionalnem okviru nauka o etiki in človeški nrvnosti okrepil tiste elemente, ki pri ljudeh vzpostavljajo njihovo karakterno raznolikost in s tem vsakokrat nekoliko različne okoliščine za presajo o dobrem. To pomeni, da je želel v razpravi o človeških ali nrvstvenih dejanjih okrepiti tisto, kar je pri vsakem človeku ne enako, marveč različno ter individualno. Ta intenca Schönlebnove knjige *Basis ethica* je izrazito moderna, posega k temu, kar je v posamezniku edinstvenega, četudi v okviru univerzalno veljavnega, in je v tem pogledu drugačna od večine filozofske tradicije. Vendar ta obrat k individualnemu v človeku Schönleben

izvede z uporabo antropološkega modela, ki ga sprejme iz antične filozofije narave in antične medicine – tj. iz doktrine o štirih elementih, štirih fluidih in s tem povezanih štirih primarnih kvalitetah, ki z različnimi načini mešanja ter medsebojnega součinkovanja določajo človekov individualni značaj. Tu Schönleben razvije svojo obširno karakterologijo, ki obseže kar največji del njegove razprave, s katero se verjetno uvršča med začetnike sistematične karakterologije nasploh. In čeravno so koncepti, s katerimi določa temeljne značajske tipe – sangvinični, kolerični, flegmatični in melanholični –, arhaičnega in vsaj deloma mitološkega izvora, je pomembno to, da je z njimi skušal teoretsko pojasniti načelo realno obstoječe raznolikosti človeških značajev, ob tem pa je svoje izpeljave o značajskih tipih dopolnjeval z opazovanjem in izkustvom. Obsežno obravnavo te razsežnosti človeka, ki povezuje razna področja današnje psihologije in fiziologije, je razvil iz filozofskega jedra – iz tradicionalnega aristotelskega nauka o vegetativnih in animaličnih plasteh človeške duše. Te plasti Schönleben v sistemu svoje etike – in v tem je verjetno svojski – obravnava kot tvorne ali delujoče vzroke moralnih dejanj, ki jim pripisuje določeno vlogo ali veljavo v procesu moralnega odločanja. Ne sicer v tem smislu, da bi umu in volji jemali svobodo, pač pa tako, da je zaradi svojih animaličnih in vitalnih dejavnikov posameznik lahko bolj nagnjen k določenim krepostim ali pregreham, drugi pa je naravnan drugače; v takem primeru se morata um in volja tem bolj bojevati proti vitalnim dejavnikom, da sama izvojujeta zmago, kot se izrazi Schönleben.

3. Kljub nekaterim dvomljivim stavkom svoboda uma in volje v *Basis ethica* ostaja neomajna. Ta vidik pri Schönlebnu brez dvoma ostaja vedno veljaven, vendar pa ga mestoma spremlja težko razložljiv, temačen in bolj pesimističen miselni odsev. Nenadejano ga denimo srečamo prav v zadnji, peti točki zbranih resnic disertacije o umu kot izvoru moralnih dejanj na fol. 129v–130r, kjer je beseda o močeh uma in volje. Zadnje besede, s katerimi se končuje disertacija »De habitudine intellectus et phantasiae ad mores«, so kajpada pomembne, zato jih navedimo:

Magnum uoluntatem inter ac intellectum difcrimen est, coeca illa, hic totus oculus: et tamen illa domina hic faepe regalis feruus, imperat illa, hic regie obedit in obsequium fidei. Rapitur ille ab obiecto et trahitur, illa obiectum ad fese rapit et trahit. Mira potestas non uidentis! Jd natura uoluit eo consilio,

ut altera facultas alterius egeret adminiculo, et neutra fola sibi fufficeret; ne forte suavis difcordantium potentiarum harmonia excludetur ab homine, cuius tota uita in concordi difcordia agitur.

Vide hominem: duas partes in illo coniunxit rerum omnium opifex plane dispares, corpus graue et animum fumme leuem: harum partium nexus calor est, et humiditas; aduersariae qualitates, quæ perpeti duello et conflictu hominem conseruando persundat. Ne(que) potest alterutra uiuere, quin diffociando animam à corpore fibimet interitum creet. Nempe in contrarijs fundari debuit, quod non erat perennaturum.⁸⁸

Zdi se, kakor da iz teh stavkov veje nekakšen spoj krščanstva in antičnega pesimizma, nemo zazrtega v usodo. Bi v tem lahko videli vpliv stoikov, Seneke, ki ga pogosto navaja? Tudi stavki o gospodovanju volje nad umom so, če ne gre bolj za literarno podobo, nekoliko presenetljivi. Brez dvoma je Schönleben v svoji razpravi ubranil svobodo uma in volje kot intrinzičnih in neposrednih izvorov človekovega moralnega ravnanja. To mu je uspelo celo v tako težavnem poskusu, kakor je njegova obsežna karakterologija, utemeljena na *indole* in *complexio* kot temeljnih zunanjih, oddaljenih izvorih moralnih ali *človeških* dejanj, saj je glavnino argumentacije usmerjal tako, da so vitalno-animalični momenti, ki jih poraja kompleksija, predloženi presoji uma in volje kot svobodnih razsodnikov nad animaličnim, pasionalnim in fantazijskim. Toda kljub svoji *radikalni* svobodi um in volja z nižjimi močmi duše ne živita v blagi harmoniji, temveč v *soglasnem nesoglasju*, kakor se slikovito izrazi pisec *Basis ethica*, in to zato, ker je v samo počelo življenja – v povezanost duše in telesa – vključen neki temačni antični antagonizem. Za sv. Tomaža je bivanje človeka bivanje sestavljene celote: ne duše in telesa posebej, marveč sestavljenega bitja, ki ima enotno bit; staranje zanj pomeni le, da je materija, tvar v človeku, (zaradi izvirnega greha)

⁸⁸ SK, Ms 64: Schönleben, *Basis ethica*, fol. 129v–130r: »Velika je razlika med voljo in umom; prva je slepa, drugi je samo oko; in vendar ona gospoduje, on pa je pogosto vladarjev strežnik; ona vlada, on pa posluša in verno sledi. Njega predmet poprime in vleče k sebi; ona pa predmet poprime in ga k sebi potegne. Čudovita moč nevidečih [je um]! Tako je narava hotela po svojem preudarku, da ena moč drugi daje oporo, in nobena sama sebi ne zadošča. Ni po naključju odvzeta mila harmonija teh nesoglasnih moči človeku, čigar celotno življenje poteka v soglasnem nesoglasju. Glej, kaj je človek: dva dela, povsem različna, je graditelj vseh stvari združil v njem: težko telo in nadvse lahko dušo; vez obeh delov sta vročina in vlažnost, nasprotujoči si lastnosti, ki v nenehnem dvoboju in konfliktu človeka, ko ga ohranjata, ugonabljata. Nobeden od njiju ne more živeti brez drugega, saj bi ločevanje duše od telesa njemu samemu pripravilo uničenje. Zares, treba je bilo utemeljiti v nasprotjih to, kar naj ne bo vekovito.«

čedalje manj zmožna sprejemati bit, ki nenehno priteka od Stvarnika, in zato propada. Schönleben pa zvezo med dušo in telesom razloži z antičnim sestavom primarnih lastnosti vlažnega in vročega, ki človeka v nenehnem notranjem boju hkrati ohranjata in ugonabljata.⁸⁹ Ko je z odličnimi literarnimi sredstvi prikazal notranji razpor v človeku, je razkril, da v počelu človeškega življenja vidi neko nasprotje, usodnost in živo klico neizbežnega propada. Takšni momenti so pri Schönlebnu redki, vendar pomembni; živo namreč predočajo tisto plat njegove misli, ki se ne napaja iz sholastike, prav gotovo ne iz sv. Tomaža, tudi ne neposredno iz Aristotela, marveč iz antične medicine in morda tudi srednjeveške ezoterike.

Razprava *Basis ethica* tako mnogo globlje razkriva mišljenjsko obzorje in človeško naravo Janeza Ludvika Schönlebna kakor nekatera druga njegova dela. Kolikor je zajemal iz filozofsko-realističnih izvirov aristotelsko-sholastične misli, sta tudi njegov lasten um in volja dobivala urejen, optimističen elan, iz katerega je nastajal velikanski opus njegovega življenja – prav tisti elan, o katerem govori poetična literarna podoba v uvodu *Basis ethica* o umu in volji kot soncu in luni, ki na nebu »mutuo beneficio« – v vzajemno dobrobit – osvetljujeta drug drugega. Kolikor pa je Schönleben svoj antropološki koncept, svojo podobo človeka, zajemal tudi iz antične medicine in poznejših ezoteričnih virov, je v luči teh nauk svoj um in hotenjske sile doživljal »in concordia discordia« ter, še huje, kot sile, »quæ perpeti duello et conflictu hominem conseruando persundat«. Temeljne formulacije uvodnih poglavij in zaključnih strani knjige se tako zdijo nekoliko nasprotne.⁹⁰ S tem je svojo

89 Za analizo tega antagonizma in še marsičesa v *Basis ethica* bi bile potrebne dodatne raziskave, ki presegajo domet tega orisa. Ta konflikt gotovo ne izhaja iz misli sv. Tomaža, četudi ga Schönleben navaja na več mestih v knjigi. Po Tomažu »ima človek samo en podstatni lik, in to je njegova duhovna duša. Drugače bi bila ogrožena substancialna enotnost in poenotenost bitja. Človek je poenoteno bitje, kar je bilo še posebej pomembno poudariti proti platonski tradiciji, ki je bila tudi v krščanski misli zelo živa. Človekova duhovna duša in materialno telo nista dve podstati, katerih enotnost bi bila ves čas na preizkušnji, kar je bila značilnost platonskega dualizma duše in telesa. Duša ni v telesu kakor jetnik v ječi ali ptica v kletki, ampak je človek kot posameznik ena sama poenotena substanca ali podstat, ki je poduhovljeno telo ali utelešen duh.« (Stres, *Leksikon filozofije*, str. 907: geslo Tomaž Akvinski). V zgoraj citiranih Schönlebnovih stavkih o nenehnem dvoboju med telesom in dušo, ki človeka uničuje, je mogoče zaslutiti pravkar omenjeno dediščino platonizma.

90 Ob tem nasprotju glede razmerja med umom in voljo (»mutuo beneficio« vs. »concordia discordia«) je tudi malone jasno, da je »Tractatus I« z izstopajoče optimističnimi spoznavno-etičnimi zasnovami Schönleben napisal verjetno že leta 1654, kakor je razprava datirana, medtem ko je »Tractatus II« z nekaterimi resigniranimi miselnimi odenki lahko nastal pozneje, morda celo po letu 1669, ko se je iz Ljubljane umaknil v Ribnico.

življenjsko dramo izpisal v dveh sijajnih, malone krvavo ostrih literarnih oksimoronih: kajti dualistična in morda ezoterična misel, ki je v njiju ubesedena, je dejansko ugonobila njegovo življenje ter ga utrnila v »nevarnem« 63. letu.⁹¹

Toda mimo te osebne avtorjeve razsežnosti ima *Basis ethica* objektivno plat in pomen. Kakorkoli že vrednotimo Schönlebnovo naslonitev na antično izročilo o štirih fluidih kot osnovi človeškega temperamenta, ostane veljavno naslednje: s svojo karakterologijo je Schönleben izvedel moderni obrat k individualnemu in osebnemu, vendar tako, da ni odpravil širšega okvira tradicijske misli o resničnem in dobrem kot temeljih etičnega odločanja. Nasprotno, svoj moderni nauk o temperamentih je vgradil v tradicijski nauk o *radikalni*, koreniti svobodi uma in volje kot izvorih moralnega ravnanja. Ta spoj daje – ob marsičem drugem – razpravi *Basis ethica* trajno veljavo v zgodovini slovenske filozofske misli.

---

91 Prim. opombo 84.

Viri in literatura

Vir

SK – Semeniška knjižnica (Ljubljana):
Ms 64: J. L. Schönleben, *Basis ethica*, 1654.

Literatura

- Aristotel: *Fizika. Knjige 1, 2, 3, 4*. Prev. Valentin Kalan. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Aristoteles: *Nikomahova etika*. Prev. Kajetan Gantar. Ljubljana: Slovenska matica, 2016.
- Copleston, Frederick: *Akvinski. Temeljna vprašanja njegove filozofije*. Ljubljana: Družina, 1999.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Collegium Conimbricense: *Commentarii collegii conimbricensis Societatis Iesu, in libros de generatione et corruptione Aristotelis stagiritae*. Hac tertia editione. Coloniae: Haeredum Lazari Zetzneri, 1633 (dostop: www.archive.org).
- Fumaroli, Marc: The Fertility and the Shortcomings of Renaissance Rhetoric: The Jesuit Case. *The Jesuits. Culture, Sciences, and the Arts, 1540–1773*. Toronto: University of Toronto press, 2000, str. 90–106.
- Gilson, Étienne: *Index scolastico-castésien* (Seconde édition revue et augmentée). Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 1979.
- Kerže, Ivo: *Začetek slovenske filozofije. Etnoontološka raziskava*. Ljubljana: Študentska založba (Claritas, 50), 2008.
- Klibansky, Raymond; Panofsky, Erwin; Saxl, Fritz: *Saturn in melanholija. Študije o zgodovini filozofije narave, medicine, religije in umetnosti*. Ljubljana: Študentska založba, 2013.
- Love, Harold: *Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Oxford: Clarendon press, 2001.
- Pieper, Josef: *Srčnost in zmernost. Štiri naravne kreposti III. in IV.* Ljubljana: Družina, 2000.
- Simmons, Alison: Jesuit Aristotelian Education: The De Anima Commentaries. *The Jesuits. Culture, Sciences, and the Arts, 1540–1773*. Toronto: University of Toronto press, 2000, str. 522–537.

- Smolik, Marijan: Janez Krstnik Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani. *Academia operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve* (ur. Kajetan Gantar). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
- Smolik, Marijan: *Semeniška knjižnica*. Ljubljana: Mohorjeva družba, 2010.
- Sodnik, Alma: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Stres, Anton: *Leksikon filozofije*. Celje, Ljubljana: Mohorjeva družba, 2018.
- Urbančič, Ivan: *Zgodovina filozofije na Slovenskem IV*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, 1970.
- Urbančič, Ivan: *Poglavitne ideje slovenskih filozofov med sholastiko in neosholastiko*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Vidmar, Luka: *Italijanske umetnostne, topografske in starinoslovske knjige iz bibliotek operozov v Semeniški knjižnici v Ljubljani*. Ljubljana: magistrsko delo, 2005.
- Vidmar, Luka: »Ad usum publicum destinata«. O javnem značaju Semeniške knjižnice v Ljubljani. *Zgodovinski časopis*, 62/1–2, 2008, str. 187–202.
- Winterton, Francis: Philosophy among the Jesuits. *Mind* (Mind Association), 12/46, 1887, str. 254–274.
- Zani, Valerio: *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati di Bologna. Raccolte nel Principato del Signor Conte Valerio Zani, il Ritardato*. Bologna: 1672.

Janez Ludvik Schönleben's Manuscript *Basis Ethica*: Moral Philosophy as a Science of Human Character and the Cognition of Good

Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) is renowned for his historiographical and theological writings, and also for his edition of the Catholic lectionary in his native Slovenian language—but not as a philosopher. However, he wrote a treatise on ethics entitled *Basis Ethica sive Virtutum et Vitiorum Moralium Principia et Cause. Vario doctrinae genere investigate* (»The Foundation of Ethics, or the Principles and Causes of Moral Virtues and Vices: Doctrines of Various Types Investigated«), which was never printed and survived only as a manuscript but was evidently intended for publication. The manuscript Ms 64, kept in the Seminary Library in Ljubljana, comprises 140 folia and is dated by the author in Ljubljana, 1654.

The initial propositions of *Basis Ethica* are derived from Aristotle, together with the definition of ethics as a »practical« philosophical discipline, the necessity of prudence for virtuous acts, and so on. Some fundamental elements are also borrowed from Thomas Aquinas; for example, the opposition *actus humanus* 'a human action' versus *actus hominis* 'an act of a human being', whereby only voluntary acts based on rational choice and free will are a real *actus humanus* and thus the subject of ethics, as opposed to non-voluntary acts (e.g., eating or sleeping), which are merely an *actus hominis*.

What is much more original and unique to *Basis Ethica* is Schönleben's consistent application of Aristotle's philosophy of causality – the famous four causes – to the philosophy of moral acts; that is, to ethics. He identifies prudence as the formal cause of moral acts, free will as the material cause, the vital-animalic level of the soul as the efficient cause, and man's happiness or beatitude as the final cause. The entire argument (and the corresponding disposition of chapters) of the work is strictly structured according to these four principles.

Schönleben evidently relies upon Aristotle and partly upon Thomas Aquinas, who inspire the realistic attitude in his moral philosophy: the intellect (namely, prudence) discovers the goodness in things and proposes the good object to the will. Without this proposal of the object *sub specie boni* 'under the aspect of the good' (true or at least mistaken), the will could

not aspire to anything. This is the crucial starting point of Schönleben's treatise on moral acts, which are not only voluntary, but are also directed to a good end as such. Human will is free because liberty is introduced into the will from the intellect: *Intellectus est liber radicaliter seu radix libertatis humanae* 'The intellect is radically free, or the root of human liberty.' All these elements reveal the realistic and optimistic aspect of Schönleben's ethical theory: by means of proper usage of intellectual powers, man can attain the truth of things, whereby free will is directed towards the real (and not mistaken) good.

In *Basis Ethica*, the author evidently intended – within this traditional framework – to pay special attention to those elements in human behavior that make up the variety of human temperaments. Starting from the Aristotelian-scholastic premise about the vegetative soul and the animal levels of the human soul, Schönleben developed this idea further to argue that the *pars vitalis* (i.e. the vital-animalic forces of human body and mind) are the efficient cause of moral acts: they play a crucial role in the process of moral judgment and decision because they can support human free will toward virtuous acts or, vice versa, incline the will toward certain vices. Schönleben devoted extensive argumentation to prove that the *pars vitalis*, or vital-animalic powers, do not affect the liberty of the intellect and the will. He insisted, however, that various people are variously inclined toward virtues, passions, and vices, and this variety is a consequence of innate qualities, which he described with the concepts of *indole* 'nature, character' and *complexio* 'combination, mixture'. At this point, Schönleben developed his extensive theory of temperaments, in which *indole* refers to the innate character of man, determined by several factors, the most important of which is *complexio*, or the mixture of the primary qualities. For this shift in his ethical theory, to turn from what is universal in man to what is unique, individual, and bound to the vital-animalic forces of temperament, Schönleben relied on the classical philosophy of nature and on classical medicine: the theory of four elements, four humors, and the related four basic qualities (which was generally accepted throughout the Middle Ages and until late eighteenth century). They make up four basic temperaments, or mixtures: *complexio sanguinea*, *choleric*, *phlegmatic*, and *melancholica* ('the sanguine, choleric, phlegmatic, and melancholic mixtures'). Schönleben's detailed, systematic, and extensive study of human

---

temperaments makes up about two-thirds of *Basis Ethica* and probably represents one of the early seminal works in the study of human character. Although the concepts of the four humors and the related complexions are of archaic and partly mythological origin, Schönleben's intention to build upon them a systemic theory to comprise and describe the variety of human temperaments is impressive, at least for 1654.

Schönleben's distinctive achievement in *Basis Ethica* seems to be the systematic institution of the study of character into ethical philosophy, by which he managed to make a turn from what is universally valid for all men in ethics to what is particular, individual, and personal – a modern trait par excellence. However, it should be stressed that he introduced the individual, the unique, and the personal in the reflection of ethical issues without sacrificing the traditional frame of the objectively valid, real, and good within moral judgment and decision.

SCHÖNLEBEN KOT DRAMATIK IN NJEGOVA DRAMA *HAERESIS FULMINATA*

Monika Deželak Trojar

Uvod¹

Schönlebnovo dramsko ustvarjanje je bilo poleg njegovega poseganja na področje filozofije doslej najslabše poznano in najmanj raziskano. Njegovo gledališko dejavnost so na kratko omenili Peter Radics, Viktor Steska, Maks Miklavčič, Stanko Škerlj in Marijan Smolik.² Namen tega prispevka je razširiti vedenje o Schönlebnu kot dramatiku in umestiti njegovo delo v širši evropski jezuitski gledališki kontekst. Z jezuitskimi pobožnostmi in procesijami je Schönleben gotovo prišel v stik že v zgodnjem otroštvu, saj je z družino živel v neposredni sosesčini kolegija. Že tako rekoč takoj po prihodu v Ljubljano v letih 1596–1597 so jezuiti začeli pripravljati dialoge in kratke igrane prizore, procesije so radi popestrili z »živimi podobami«, bodisi »statičnimi« (nemi in negibljivi prizori na odrih) bodisi »gibljivimi« (dramski prizori v gibanju ali odigrani kratki prizori).³ V Ljubljani je bilo še posebno slovesno 5. junija 1622, ko so praznovali kanonizacijo jezuitskih svetnikov Ignacija Lojolskega in Frančiška Ksaverja. V slavnostni procesiji so obhodili večji del mesta, ulice so bile slovesno okrašene, v bližini kolegija so na dvanajstih odrih prikazali različne žive (toda negovoreče) prizore iz življenja obeh svetnikov, ob koncu praznovanja pa je nebo razsvetlil celo ognjemet z gradu.⁴ Poblize se je Schönleben z jezuitsko dramsko ustvarjalnostjo srečal v času šolanja na jezuitski gimnaziji v Ljubljani v letih 1629–1635.⁵

---

1 Prispevek je nastal v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta *Jezuitske gledališke igre kot dejavnik razvoja novoveške dramatike: slovenski in srednjeevropski kontekst* (Z6-8260), ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Radics, *Der verirrte Soldat*, str. XI; Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 17–20; Steska, Dr. Janez Ludovik Schoenleben, str. 236; Miklavčič, Schönleben, Janez Ludvik, str. 239; Škerlj, O jezuitskem gledališču v Ljubljani, str. 181–182; Smolik: Pridigar, mariolog in zgodovinar, str. 403; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 234–236.

3 Škerlj, O jezuitskem gledališču v Ljubljani, str. 159, 162–163.

4 Kiauta, *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 92–97.

5 Prim. prav tam, str. 109–117; ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 294r–296r; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 76–79, 234–236.

Schönlebnovi prvi stiki z jezuitsko gledališko ustvarjalnostjo

Pomembna elementa jezuitske vzgoje sta bila sodelovanje v dijaških Marijinih kongregacijah in pripravljanje deklamacij ter dramskih uprizoritev. Omenjena vzgojna poudarka zavzemata pomembno mesto v poročilih jezuitskih kolegijev (t. i. *Litterae annuae*), ki so jih vsako leto pripravljali za provincialat na Dunaju in jezuitsko vodstvo v Rimu. Tudi v *Letopisu Ljubljanskega kolegija družbe Jezusove* ter drugih ohranjenih virih ljubljanskega kolegija (*Diarium praefecturae scholarum*, *Diarium p. ministri*) sta deležna posebne pozornosti. Na podlagi naštetih virov je mogoče ugotoviti, katere izmed ljubljanskih predstav je Schönleben videl v Ljubljani, in ugibati, pri katerih je morda tudi sam dejavno sodeloval.⁶ Njegovo sodelovanje je mogoče predpostavljati zlasti za drugo polovico šolanja na gimnaziji, saj so pri večjih predstavah navadno sodelovali učenci višjih letnikov. Morda je leta 1633 sodeloval pri tragikomediji *Petrus telonarius* (»Peter mitničar«),⁷ na praznik Marijinega vnebovzeta leta 1634 pri igri *Antonius ob caedem Caesaris furens* (»Antonij, besneč zaradi umora Cezarja«) ali igri *Hercules christianus* (»Krščanski Herkul«).⁸

Dobra popotnica za njegovo poznejše dramsko ustvarjanje je bilo predvsem njegovo zadnje šolsko leto (1634/1635) v Ljubljani, ko so se zvrstile številne predstave, in to ne le v njegovem razredu retorike, ki ga je vodil p. Hartger Sewing, ampak tudi v drugih. Skoraj neizogibno se zdi njegovo igranje v predstavi *Extremi iudicii dies* (»Poslednje sodbe dan«), ki so jo na začetku šolskega leta 1634/1635 uprizorili na čast kneza Antona Eggenberga, ki je priskrbel nagrade. Sodelovanje se zdi še toliko verjetnejše, ker je dramo napisal Schönlebnov učitelj poetike Michael Kempfski.⁹ Ob pustu so igrali igro *Priscianus vapulans* (»Pretepeni Priscijan«); na veliki petek so pri božjem grobu pripravili *Historia celebris viri illustris iniuriam condonantis inimico per amorem Christi crucifixi deprecanti offensam* (»Zgodba znanega in slavnega moža, ki je iz ljubezni do križanega Kristusa sovražniku, ki je prosil odpuščanja,

6 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 44–46.

7 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 295r.

8 Prav tam.

9 Baraga, *Historia annua Collegii*, str. 116; Kiauta, *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 116; ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 295r–v.

odpuštil storjeno krivico«), na godovni dan Ignacija Lojolskega pa kratko igro o sv. Ignaciju (»Drama item breve de S. Ignatio«).¹⁰

Ob omenjanju Schönlebnovih prvih korakov v jezuitskem gledališču ne smemo pozabiti, da je ljubljansko jezuitsko dramatiko na začetku svoje jezuitske redovne kariere dejavno zaznamoval Nicolaus Avancini. V Ljubljano je prišel ravno v času, ko jo je Schönleben, z željo vstopiti v jezuitski red, zapuščal.¹¹ Pozneje je Avancini postal eden najvidnejših jezuitskih dramatikov; njegova dela so, vsaj deloma, natisnili, in to celo (kar je za jezuitske dramatike izredna redkost) še za časa njegovega življenja.¹² V svojem ljubljanskem obdobju je pripravil več predstav, izmed njih *Letopis* izpostavlja (a brez navedbe avtorja) dramo *Andronicus, Orientis imperator* (»Andronik, vladar Vzhoda«).¹³ Schönleben je v svojem popisu dogodkov iz minulih let (*Collectanea ex annis praeteritis spectantia ad Gymnasii Labacensis historiam*) v *Dnevniku šolske prefekture* navedel tri njegove predstave: *Tilius Magdeburgi expugnator* (»Tilly, zavojevalec Magdeburga«), *Ignatius laesus* (»Ranjeni Ignacij«) ter *Amor in monte Golgothae a feris laniatus* (»Ljubezen, ki so jo na gori Golgoti raztrgale zveri«).¹⁴ Avancini je v enem izmed svojih del zapisal, da je v Ljubljani za uprizoritev pripravil štiri predstave: *Marius, Andronicus, Tilly und die Eroberung von Magdeburg* in *Felicianus*.¹⁵ Če torej upoštevamo vsa zbrana pričevanja o Avancinijevi dramski ustvarjalnosti v ljubljanskem kolegiju, ugotovimo, da je tukaj samostojno pripravil ali vsaj sodeloval pri šestih predstavah.¹⁶

Po šolanju v Ljubljani in vstopu v jezuitski red je bil Schönleben v času redovne formacije, šolanja in službovanja vsaj priča, če ne tudi dejaven del jezuitskih predstav v kolegijih na Dunaju (1635–1637, 1647–1649, 1652–1653), v Leobnu (1637–1638), Gradcu (1638–1641, 1642–1643, 1645–1647), Kremsu (1641–1642), Linzu (1643–1644), Passauu (1644–1645) in Judenburgu (1649–1650). Ali je igral ali kako drugače sodeloval v kateri izmed predstav v omenjenih kolegijih, bi lahko ugotovili, če bi našli

10 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 295v–296r.

11 Lukacs, *Catalogi personarum*, 2. zv., str. 540; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 47.

12 Škerlj, O jezuitskem gledališču v Ljubljani, str. 167; Metz, *Das protestantische Drama*, str. 755.

13 Baraga, *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 118.

14 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 296v.

15 Škerlj, O jezuitskem gledališču v Ljubljani, str. 167.

16 Prav tam.

Anno 1636.

Inaugurata sunt studia tempore confecto sub initio Novembrijs
Anni 1635 decurrentis in fine. Praefectus Scholae P. Joannes
Muscha. ~~Et~~ Theologia Morale docent. P. Joannes Jura;
P. Martinus Dautschberg. Rhetor M. Nicolaus Avancinus Tyros
Poeta ^{M. Math. Gropff.} M. Fridericus Junijus Passau. Syntaxista. Gradubista M.
Jacobus Hertrug. Principista M. Andreas Kopafek. Jafista
M. Zacharius Copp. Can. Labac.

Die 2. Decembris Anni 1635 exenti, data & in fine S. Martini
Saxoniae huj. auctore incerto, ex archivo Collegij accepta. Primum
actus M. Rhetoricis, posteriores tres M. Poetica instruxit. Juven-
crasibus et opera Praefectus et reliquis Magis. In praemia et ex-
pensas redit 100 florenis ^{M. D.} Henricus Paradesseus L. P. Carnis-
liae Vicecapitaneus. Perioche ad nomina Graecis impressa, Latina
exemplaria 100. Lucenta Germanica.

M. Rhetoricis non semel in theatris suis ostendit. Tiliis Magdeburg
expugnatis, Ignatius laesa in Auditorio dedit: in templo Amoris in monte
Golgotha à feris lacertis etc: ad plausu.

Summa studiorum hujus anni fuit circa 544

Schönlebnov zapis v Collectanea ex annis praeteritis spectantia
ad Gymnasii Labacensis historiam za leto 1636.

Vir: © ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 296v.

katero izmed perioh ali sinops¹⁷ za predstave navedenih kolegijev in če bi te poleg povzetkov vsebine vsebovale sezname nastopajočih.

Schönlebnovi prvi znani dramski poskusi (*Julianus Apostata*, 1644) in možno avtorstvo drugih dram

Pisanje dram je bilo nujni sestavni del priprave na poklic jezuitskega patra. Navadno je bila skrb za drame zaupana učiteljem retorike, niso pa dram pisali le ti, ampak tudi učitelji poetike in drugi člani kolegija: gimnazijski rektorji, že uveljavljeni jezuitski dramatik i dr. Določeno je bilo, da mora vsak magister v času poučevanja na gimnaziji napisati dramo ali jo vzeti iz jezuitskega arhiva ter jo pripraviti za uprizoritev.¹⁸ Če ne že prej, se je Schönleben v vlogi pisca drame znašel v času, ko je kot magister v Linzu poučeval retoriko. Takrat naj bi po ugotovitvah Josefa Fröhlerja napisal dramo *Julianus Apostata*, ki pa se po dosedanjem vedenju ni ohranila. Zato lahko o njeni vsebini sklepamo le po naslovu. Najverjetneje je dramsko zgodbo najbolj zaznamoval lik rimskega cesarja Julijana, ki je vladal v letih 360–363. Zaradi prizadevanja za ponovno vzpostavitev grške in rimske religije ter vzhodnih kultov se ga je prijel vzdevek »odpadnik«. Tema o krivoverskem cesarju v letu 1644, v času verskih sporov in tridesetletne vojne, gotovo ni bila naključna izbira, ampak je izhajala iz sodobnega zgodovinskega konteksta.¹⁹ Drama je bila uprizorjena sredi septembra 1644 z zelo raznovrstno in bogato opremo.²⁰ Uprizoritev je gmotno podprl grof Johann Richard von Starhemberg.²¹ Ne vemo, ali je drama obstajala samo v rokopisni različici ali je morda doživela tudi natis perioh.

Fröhler je sklepal, da se je drama verjetno navezovala na predlogo, ki jo je 16. oktobra 1608 za uprizoritev v Ingolstadt pripravil Jeremias Drexel.²² Za to uprizoritev je bila natisnjena tudi perioha, ki se je ohranila

17 Perioha ali sinopsa je jezuitski gledališki list s povzetkom vsebine posameznih dejanj in prizorov, ki mu je pogosto dodan seznam nastopajočih.

18 Szarota, *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet*, 1. zv., 1. del, str. 9; Kuret, *Dubovna drama*, str. 79.

19 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 58–59, 245.

20 ÖNB, Cod. 12219 Han, LA 1641–1646, str. 234r; Fröhler, *Das Linzer Jesuitendrama*, str. 18; Rill, *Linzer Regesten*, Bd. 1, str. 126; Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 167 [št. 1379].

21 Fröhler, *Zur Schauspieltätigkeit*, str. 216, 232.

22 Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 67 [št. 598].

vse do danes.²³ Pozneje je Drexel dramo z istim naslovom pripravil tudi v Innsbrucku, in sicer v šolskem letu 1617/1618. Ta izvedba drame je še toliko pomembnejša, saj se je ohranil tudi njen rokopis.²⁴ Skoraj istočasno z omenjenima je bila drama o Julijanu Odpadniku uprizorjena v Kölnu (1612), Münstru (1616) in Luzernu (1624).²⁵

Glede na očitno priljubljenost te teme ni nujno, da je Schönlebnu za predlogo služila ravno Drexelova drama. S to tematiko bi se lahko srečal tudi kje drugje. V Gradcu, na primer, so dramo s tem naslovom gotovo igrali 4. avgusta 1597 (*Julianus Apostata*), isti vladar pa se je pojavil tudi med glavnimi osebami drame o cesarju Jovijanu (*Jovianus Augustus*), ki so jo uprizorili leta 1589.²⁶ Igrali so jo tudi drugod: na Dunaju so jo uprizorili kar dvakrat v razdobju petih let, in sicer leta 1630 in 1635.²⁷ Ohranjene periohe in zapisi pričajo, da je bila ta tematika v nemškem okolju zelo priljubljena: igrali so jo leta 1630 (pa tudi 1659 in 1708) v Münchnu, 1640 v Mainzu, 1648 v Trieru, 1659 v Landshutu, 1664 v Münstru, 1694 v Augsburgu, 1699 v Dillingenu, 1732 v Bambergu, leta 1739 pa v Celovcu.²⁸

Če je bilo pisanje dram zadolžitev učiteljev retorike, lahko predpostavljamo, da je Schönleben napisal še kakšno dramo, na primer v šolskem letu 1648/1649 na Dunaju. Takšna naloga bi mu bila lahko namenjena tudi že prej, na primer ko je poučeval poetiko v Kremsu in Gradcu (1641–1643) ali pa v času, ko je bil predstojnik katere od Marijinih kongregacij. Čeprav so nam dosedanje raziskave odstrle kar nekaj naslovov dunajskih predstav iz omenjenih dveh let,²⁹ je sklepanje o Schönlebovem avtorstvu katere izmed njih trenutno še na ravni ugibanj. V pomoč pri tem so nam znani podatki o njegovi redovni formaciji. Februarja 1648 je bil Schönleben

23 Fröhler, *Das Linzer Jesuitendrama*, str. 18; Szarota, *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet*, 2. zv., 1. del, str. 815–829.

24 Müller, *Das Jesuitendrama*, 2. zv., str. 116; Abele, *Jeremias Drexel SJ: Iulianus Apostata*, str. 10.

25 Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 75 [št. 668]; Abele, *Jeremias Drexel SJ: Iulianus Apostata*, str. 10.

26 Hofer, *Das Grazer Jesuitendrama*, str. 83, 85, 88.

27 Müller, *Das Jesuitendrama*, 2. zv., str. 115; Abele, *Jeremias Drexel SJ: Iulianus Apostata*, str. 10; Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 128 [št. 1072], 137 [št. 1154].

28 Prim. Szarota, *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet*, 2. zv., 1. del, str. 815–878, 2. zv., 2. del, str. 2287–2295; Drozd, *Schul- und Ordens theater*, str. 86, 232; Müller, *Das Jesuitendrama*, 2. zv., str. 91, 115–116; Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., na primer str. 127 [št. 1065], 128 [št. 1072], 137 [št. 1154].

29 Müller, *Das Jesuitendrama*, 2. zv., str. 78; Hadamowsky, *Das Theater in den Schulen*, str. 15; Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 184.

na Dunaju, a je še študiral teologijo, notar filozofske fakultete in učitelj retorike je postal konec leta 1648 in to bil vsaj do konca julija 1649.³⁰ Če je bil (kar ni povsem gotovo) na Dunaju tudi predstojnik katere od Marijinih kongregacij,³¹ pa je sodelovanje pri pripravi dramskih predstav še toliko verjetnejše.

Lahko bi ga povezali z dramo o sv. Rozamundi, ki so jo igrali ob pustu leta 1648³² in za katero sta se ohranili tako latinska (*Sancta Rosimunda, virgo et martyr*)³³ kot nemška perioha (*Rosimunda, die heylige Jungfraw vnd Martyrin*).³⁴ S to dramo je Schönlebna prvi povezal Johannes Müller (»von Schoensleben«), vendar vira svoje navedbe ni razkril.³⁵ Poznejši raziskovalec jezuitske dramatike v nemškem govornem prostoru Jean-Marie Valentin je to povzel za njim, a jo je napačno pripisal Wolfgangu Schoenslebnu.³⁶ V Backer-Sommervoglovi jezuitski bibliografiji je drama navedena anonimno, vendar – pomenljivo – tik pred navajanjem v letih 1648–1649 na Dunaju natisnjenih Schönlebnovih del.³⁷ To sklepanje nekoliko postavlja pod vprašaj dejstvo, da je Schönleben profesor retorike postal šele jeseni 1648. Pogojno ga lahko povezujemo še z dvema predstavama, in sicer z dramo o sv. mučencu Evstahiju (*Eustachius Der heilige Martyr*),³⁸ ki so jo igrali leta 1649 ob podelitvi nagrad najboljšim učencem, in z dramo *Fortuna eucharistico-austriaca pietati et iustitiae Ferdinandi III. sacra* (»Evharistično-avstrijska usoda, sveta Ferdinandovi pobožnosti in pravičnosti«),³⁹ ki ni datirana in locirana, zaradi navedb nekaterih imen v seznamu nastopajočih pa sklepam, da je nastala v šolskem letu 1648/1649 na Dunaju.⁴⁰ Vse tri

30 ÖNB, Cod. 8368, str. 2; prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 61–71.

31 V času svoje redovne formacije se je gotovo znašel tudi v vlogi predstojnika Marijinih kongregacij, do leta 1651 je to nalogo opravljal vsaj leto in pol. Vemo, da je bil pol leta predstojnik kongregacije Marije Vnebovzete v Ljubljani, v katerih drugih kolegijih je še opravljal to nalogo, pa ni znano. Prim. ARSI, Austr. 28, ACT 1645–1649, str. 228v; ARSI, Austr. 29, ACT 1651, str. 118r: »Docuit poësim 2. annis. Rhetoricam 2. Concionator medio. Praefectus scholarum medio. Catechista studiosorum medio. Praeses Congregationis 1. et medio. Subregens convictus 1.«

32 ÖNB, Cod. 12220, LA 1648, str. 79v; ÖNB, Cod. 8368, str. 3.

33 ÖNB, sign. 163488-A.

34 ÖNB, sign. 20.T.381.

35 Müller, *Das Jesuitendrama*, 2. zv., str. 78.

36 Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 184, 2. zv., str. 1110.

37 Backer-Sommervogel, *Bibliothèque*, VIII. zv., str. 694–695.

38 ÖNB, Cod. 12220, LA 1649, str. 24; ÖNB, sign. 20.T.373.

39 ÖNB, Cod. 13341.

40 Pravičnost takšnega sklepanja potrjuje tudi navedba te drame med dunajskimi tiski iz let 1647–1650 (Backer-Sommervogel, *Bibliothèque*, VIII. zv., str. 694).

v tem odstavku omenjene drame bo treba pred dokončnimi sodbami o avtorstvu podrobneje raziskati. Glede na to, da o njih v letnem poročilu in letopisu dunajskega kolegija ni veliko informacij,⁴¹ bo to verjetno precej težka naloga.

Schönlebnovo zanimanje za dramsko ustvarjalnost ljubljskega jezuitskega kolegija

Če torej za Schönlebnovo dunajsko obdobje zaradi pomanjkanja neposrednih virov nimamo zanesljivih dokazov o njegovem dramskem ustvarjanju, je njegovo zanimanje in popisovanje dramske ustvarjalnosti ljubljanskih jezuitov vse od ustanovitve kolegija in skoraj do njegovega časa pripomoglo k temu, da je njegovo delovanje v jezuitskem kolegiju v Ljubljani bolje dokumentirano.⁴² Ko je jeseni 1650 prišel v Ljubljano in postal gimnazijski prefekt, je začel pisati *Diarium praefecturae scholarum* (»Dnevnik šolske prefektore«). Vanj je umestil tudi popis glavnih dogodkov iz preteklosti ljubljanske jezuitske gimnazije in ga naslovil *Collectanea ex annis praeteritis spectantia ad gymnasii Labacensis historiam* (1602–1638).⁴³ V tem popisu je veliko pozornost namenil prav dramskim uprizoritvam in tako pomembno prispeval k dokumentiranju jezuitskih dramskih začetkov v Ljubljani. Njegovo pričevanje je še posebej obsežno in natančno popisano za tisto obdobje, ko se je tudi sam šolal na gimnaziji (1629–1635), in za šolsko leto 1635/1636, ko je v Ljubljani kot učitelj retorike deloval Nicolaus Avancini (1612–1686), ki je pozneje postal eden najpomembnejših jezuitskih dramatikov.⁴⁴

Schönleben v letih 1650/1651, ko se je kot jezuit mudil v Ljubljani, ni opravljal le službe šolskega prefekta, ampak je bil tudi šolski katehist, nemški praznični pridigar, spovednik in od 22. januarja 1651 predstojnik dijaške kongregacije Marije Vnebovzete.⁴⁵ Njegovi vpisi v *Dnevniku šolske prefektore* pričajo, da ni le zbiral podatkov o preteklih dramskih uprizoritvah, ampak da je kot šolski prefekt tudi sam dajal velik poudarek javnim nastopom

41 ÖNB, Cod. 12220, LA 1648, str. 79v; ÖNB, Cod. 8368, str. 3.

42 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 315–316.

43 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 287r–297v.

44 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 44.

45 Prav tam, str. 73–74.

učencev in dramskim predstavam. Od decembra 1650 do junija 1651 so se zvrstile tako javne kot zasebne, manjše (»theatrello«, »actiuncula«) in večje dramske predstave, v nekaterih pa so se prepletali elementi deklamacije in dramske igre (»semiscenica«). Na tem mestu po kronološkem zaporedju navajam tiste, pri katerih se je ohranil tudi naslov. Po godovnem dnevu sv. Frančiška Ksaverja so 10. decembra 1650 pripravili deklamacijo o tem svetniku in jo popestrili z dramskimi vložki (*Declamatio de S. Xaverio semiscenica*);⁴⁶ dober mesec pozneje (17. januarja 1651) pa deklamacijo o božji ljubezni, obsojeni na jasli (*Declamatio de Amore divino ad praesepe damnato*).⁴⁷ Na praznik Marijinega oznanjenja (25. marec 1651) so v razredu gramatike pripravili predstavo o mladem kongreganistu, ki je zapustil kongregacijo, se nato na smrtni postelji tega pokesal in bil tako ponovno deležen Marijine milosti (*Adolescens sodalitatis desertor in mortuali lectulo poenitens et in gratiam Beatissimae Virginis receptus*).⁴⁸ Na veliki petek (7. aprila 1651) so uprizorili krajšo predstavo o Kristusovi smrti na križu (*Actiuncula de morte Christi*).⁴⁹ Junija, na nedeljo ob osmini sv. Rešnjega telesa (11. junija 1651), pa je razred retorike na pokopališču (»in coemeterio«) igral igro *Josue circumlata ad Jerichantinos muros arca victorem* (»Jozue, ki je s skrinjo zaveze, ki so jo nosili okrog obzidja Jerihe, dosegel zmago«).⁵⁰

Schönleben pa javnih nastopov in predstav ni le spodbujal, ampak je v tem šolskem letu tudi sam aktivno sooblikoval dramski repertoar. Napisal in za uprizoritev je pripravil dramo *Haeresis fulminata* (dobesedno »S strelo zadeta herezija« ali lepše, prevedeno z uporabo metonimije: »Strela udari krivoverca«).⁵¹ Predstava je bila tako dolga, da so jo igrali dva zaporedna

46 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 2r: »Die 10 Decembris habuit Magister Poëticæ primam fuam Declamationem in Rhetorica de S. Xauerio femi-fcenicam, idque poft meridiem per horam, in quo R. P. Rector difpenfauerat.«

47 Prav tam, str. 3r: »Die 17 huius Professor Rhetoricæ impetrauit à R. P. Rectore tempus pomeridianum (erat dies Martis) pro exhibitione fuæ Declamationis publicæ in Theatro, de Amore diuino ad praefepe damnato.«

48 Prav tam, str. 4r: »Die 25 Martis M. Grammaticæ in fchola fua erecto Theatrello exhibuit Adolefcentem fodalitatis defertorem in mortuali lectulo poenitentem, et in gratiam Beatiffimæ Virginis receptum quem Jouinum uocauit.«

49 Prav tam, str. 4v: »Die Parafceues exhibuit in templo M. Poëta actiunculam de morte Chrifiti, ad fepulchrum per femihoram. Placuit, et motum habuit.«

50 Prav tam, str. 6r: »Die 11 Junij P. Rhetoricæ exhibuit in coemeterio Iosue circumlata ad Jerichantinos muros arcâ uictorem, quod applicuit Auftriæ factò Anagrammate Sacra Eucharifitia. Archa es Auftriacis. Durauit per femihoram et aliquantum ultrâ peracta proceffione cum Venerabili, erat in Dominica infra Corporis Chrifiti.«

51 Takšen prevod naslova drame je predlagal dr. Brane Senegačnik.

dneva, 2. in 3. maja 1651.⁵² Natisnjeni sta bili tudi latinska in nemška perioha.⁵³ Z njo so slovesno zaokrožili praznovanje svetega leta, pritegnili pozornost kranjskih veljakov, podelili nagrade najboljšim učencem in tako kolegiju pridobili 500 goldinarjev nagrade.⁵⁴

Drama *Haeresis fulminata* je dolgo veljala za izgubljeno, tudi periohi se nista ohranili. Poznali smo jo le po naslovu in na podlagi omemb v jezuitskih virih. Rokopis drame je leta 1865 prvi omenil Peter Radics,⁵⁵ in sicer skupaj s še nekaterimi drugimi naslovi dram ljubljanskih jezuitov, ki jih je videl ob urejanju nekdanje Knežje Auerspergove fidejkomisne knjižnice v Ljubljani. Nepredvidljiva usoda je hotela, da je Radics vsa ta besedila kot prvi omenil, a kot zadnji tudi videl. Ko je leta 1895 Ljubljano prizadel potres, je bil v njem hudo poškodovan tudi Knežji dvorec Auerspergov, zato sta bila knjižnica in arhiv preseljena v grad Losensteinleiten v Zgornji Avstriji. Knjižnico so pozneje preselili v Urugvaj, nato pa v London, kjer je bil velik del zbirke v letih 1982 in 1983 prodan na dražbah avkcijske hiše Sotheby's.⁵⁶ Družinski arhiv Auerspergov pa je bil pozneje izročen v hrambo Avstrijskega državnega arhiva (Österreichisches Staatsarchiv), in sicer v oddelek Hišnega, dvornega in državnega arhiva (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) na Dunaju. V selitvah, razprodajah in premeščanjih knjižničnega ter arhivskega gradiva Auerspergov se je za ljubljanskimi jezuitskimi dramskimi besedili in periohami izgubila vsaka sled. Predvidevali so, da so bile skupaj s *Haeresis fulminata* v letih 1982–1983 razprodane v Londonu. Zato je bila najdba drame v Družinskem arhivu Auerspergov na Dunaju leta 2013 veliko presenečenje, ki je za sabo potegnilo kopico vprašanj in spodbudilo nadaljnje raziskave. Tako je bilo leta 2018 odkritih še 25 drugih rokopisov ljubljanskih dram in šest rokopisnih ter šest natisnjenih perioh.⁵⁷

Besedilo drame *Haeresis fulminata* je sedaj vezano v trd karton, prepleten z olivno zeleno-belo-bakreno-zlatim marmoriranim papirjem. Celotna vezava rokopisa drame daje vtis, da gre za vezavo mlajšega datuma. Za razliko od drugih primerkov v Hišnem, dvornem in državnem arhivu

52 OeStA, HHStA, At-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 25: *Hæresis Fulminata Anastasius Tyrannus Orientis Hæreticus*.

53 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 5r.

54 ARS, SI AS 1073, I/32r, str. 3r; Baraga, Kiauta, *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 171.

55 Radics, *Der verirrte Soldat*, str. XI.

56 Prim. Ručigaj idr., Katalogi in inventarji Auerspergove knjižnice, str. 123–150.

57 Deželak Trojar, Jezuitska dramatika in gledališče na Slovenskem, str. 178.

na Dunaju ohranjenih ljubljanskih dram v sedanji vezavi drame *Haeresis fulminata* ni ohranjena nobena stara signatura, niti ni v njej rokopisnega ali tiskanega ekslibrisa.⁵⁸ Stara signatura rokopisa *Haeresis fulminata* se omenja le v popisu Družinskega arhiva Auerspergov. Tam je navedeno, da gre za nekdanji rokopis »Ms 79«. Ob tem ni navedeno, ali je mišljena prvotna ali poznejša signatura, ki je bila pripisana na tiskani in prilepljeni ekslibris.⁵⁹ Možno je, da je imel rokopis drame *Haeresis fulminata* prvotno več veznih listov ter da sta bila rokopisni in tiskani ekslibris na katerem od tistih veznih listov, ki so v novi vezavi izpadli.⁶⁰ Stare signature, rokopisnega in poznejšega tiskanega ekslibrisa, za katere predvidevamo, da so bili na notranji strani naslovne platnice stare vezave, pa potem iz nam neznanega razloga niso vključili v novo vezavo.⁶¹

Kljub nekaterim nepojasnenim ozadjem rokopisa drame *Haeresis fulminata* je zelo dragoceno dejstvo, da je Schönleben, ko je po letu 1655 urejal knjižnico Volfa Engelberta Auersperga,⁶² na naslovnico rokopisa drame lastnoročno pripisal: »avtor Janez Ludvik Schönleben, takrat še jezuit«. Tako je poskrbel, da je njegovo avtorstvo nesporno.⁶³

58 V drugih primerkih ohranjenih ljubljanskih jezuitskih dramskih besedil v Družinskem arhivu Auerspergov, ki so ostala v prvotnem stanju, je na prvih straneh rokopisa (navadno na naslovnici ali na veznem listu blizu nje) mogoče videti rokopisne ekslibrise. V njih so vidne tudi prvotne signature, ki so navadno zapisane na zgornjem levem robu notranje strani prve platnice, pod njimi pa so prilepljeni tiskani ekslibrisi Knežje Auerspergove fidejkomisne knjižnice v Ljubljani; nanje je pripisana tudi signatura, ki pa se razlikuje od prvotne.

59 Ker ima signaturo Ms 79 na tiskanem ekslibrisu pripisano že drugo ljubljansko dramsko besedilo, je verjetneje, da v primeru *Haeresis fulminata* oznaka »Ms 79« pomeni prvotno rokopisno signaturo.

60 Vzrok za to bi lahko bila plesen, katere sledi so močno vidne tudi na do danes ohranjenih veznih listih.

61 V primerjavi z drugimi v Družinskem arhivu Auerspergov ohranjenimi dramskimi besedili jezuitov iz Ljubljane rokopis drame *Haeresis fulminata* izstopa tudi po svojem formatu. To napeljuje k možnosti, da so ga morda hranili na drugem mestu. Če je to ugibanje pravilno, bi to lahko pomenilo, da je bil tudi navzven kako drugače urejen, da torej signature in ekslibrisi niso bili vpisani in označeni na enak način kot pri drugih ohranjenih ljubljanskih dramah.

62 Njegovo urejanje knjižnice Volfa Engelberta Auersperga izpričujejo rokopisni ekslibrisi, ki jim je v obdobju 1655 do vsaj leta 1663 mogoče slediti v ohranjenih primerkih tiskanih knjig in rokopisov iz te knjižnice.

63 OeStA, HHStA, At-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 25: *Hæresis Fulminata Anastasius Tyrannus Orientis Hæreticus*, str. 1r: »Authore Ioanne Ludouico Schönleben tunc Societatis Iesu«.

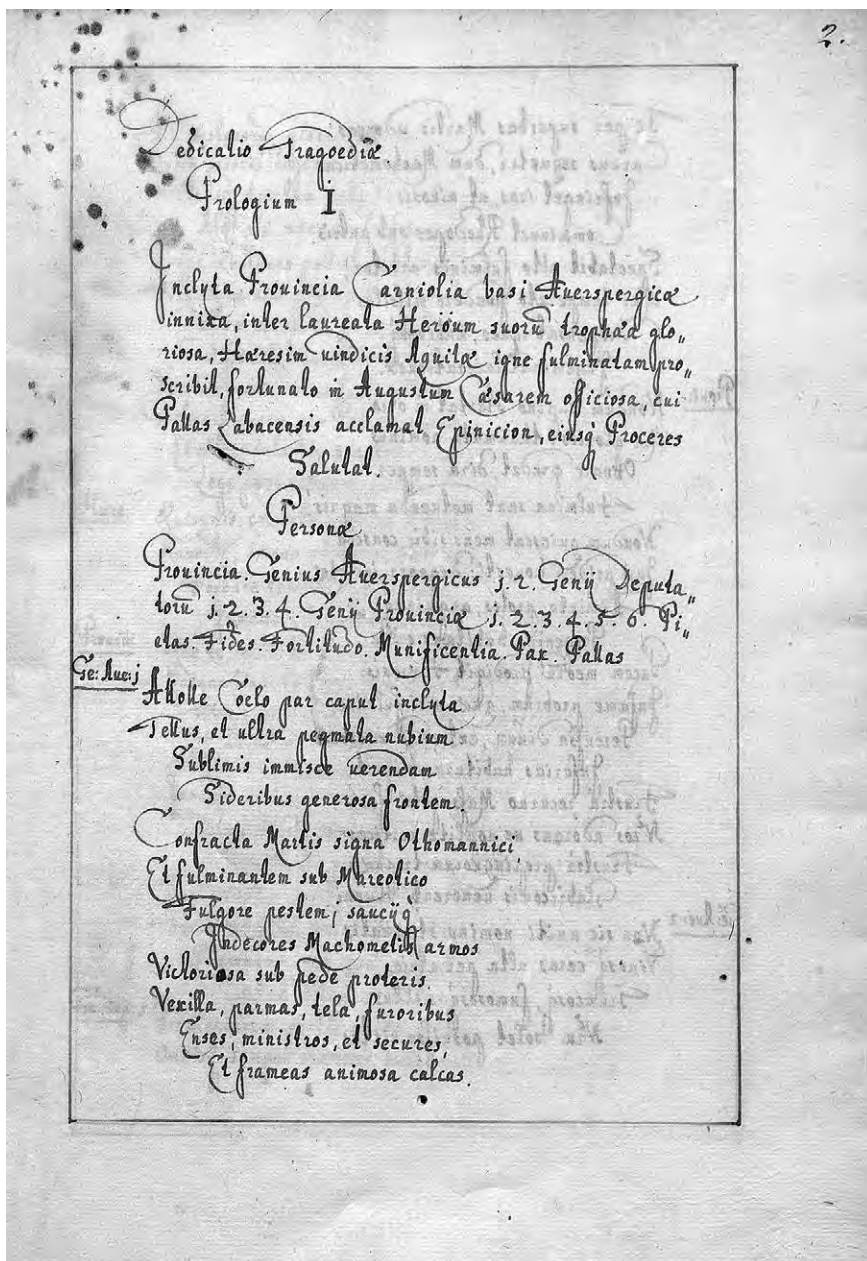

Vsebina drame *Haeresis fulminata*, njena zunanja členitev in okoliščine nastanka

Drama *Haeresis fulminata* – *Strela udari krivoverca* – se tematsko navezuje na dramo o odpadniškem cesarju Julijanu, ki jo je Schönleben za uprizoritev pripravil sredi najsilovitejše vojne vihre 30-letne vojne, leta 1644 v Linzu. Leta 1651, tri leta po koncu te vojne, pa se je velikopotezno lotil prikaza zmage pravovernosti nad krivoverstvom, ki jo je naslikal na primeru vzpona in propada cesarja Anastazija I. Čeprav se dramska zgodba osredotoča na Anastazija: njegov spletkarski vzpon na prestol, krivično ravnanje z nasprotniki, preganjanje pravovernih cerkvenih dostojanstvenikov in navadnih ljudi ter njegov končni propad, je verjetno Schönleben bolj kot usodo posameznika (tj. Anastazija) želel prikazati usodo krivoverstva nasploh.

Svojo predstavo je Schönleben na naslovnici označil za tragedijo. Mi lahko dodamo, da gre za dramo z zgodovinsko in versko tematiko, ki pogosto posega po izrazito alegoričnem načinu prikaza. Schönlebova obdelava tematike odstira močno nravstveno in didaktično težnjo. V njej prikazuje dogajanje konec 5. in v začetku 6. stoletja na dvoru v Bizancu, tako svetno kot cerkveno politiko in religiozna nasprotja, ki so jih rodile različne teološke teorije. Vse to je spretno vpleteno v prikaz življenja in delovanja, vzpona in propada, krivde in kazni osrednje dramske osebe – cesarja Anastazija I. Vsebino drame strnjeno povzema perioha, ki jo je Schönleben vključil v dramsko besedilo. Na začetek vsakega prizora in zbora, pa tudi vseh treh prologov, je dodal kratek vsebinski povzetek in ob tem naštel nastopajoče dramske osebe.

V drami *Haeresis fulminata* je Schönleben orisal zvijačni vzpon Anastazija, uradnika na bizantinskem dvoru, na prestol Vzhodnega rimskega cesarstva. V njej prikazuje, kako se je Anastazij odločil, da se vladajočega cesarja Zenona znebi s pomočjo njegove žene Ariadne. Izrabil je njeno naklonjenost in zaljubljenost ter jo vključil v svoj zločinski načrt. Ker je Zenon rad pregloboko pogledal v kozarec, ga je z Ariadnino pomočjo upijanil, ga s sozarotniki razglasil za mrtvega in ga dal živega zapreti v sarkofag. Ko so se pozneje slišali klici iz sarkofaga, so jih Anastaziju naklonjeni dvorjani preslišali in pustili Zenona umreti. K tem motivom je Schönleben v prizoru ob Anastazijevem ustoličenju za cesarja dodal še drugi pomemben motiv

Posvetilo in prvi prolog drame *Haeresis fulminata*.

Vir: © OeStA, HHStA, At-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 25, str. 2r.

drame – Anastazijevo krivoverstvo, ki se je kazalo v njegovi naklonjenosti monofizitizmu. Zaradi tega je moral na zahtevo patriarha Evfemija pred ustoličenjem podpisati izjavo o pravovernosti. Iz tega motiva je nato razvil še druge, med katerimi najbolj izstopata Anastazijevo nasilno obračunavanje s političnimi ter verskimi nasprotniki in krutost do nedolžnih ter preprostih ljudi. Vse to ga je vodilo v propad in naposled v smrt zaradi udara strele. Še bolj kot strela pa je bila zanj usodna sodba pred božjim sodiščem, ki ga je pahnila v večno pogubo in smrt.

Kot običajno vse jezuitske drame tudi to uvaja prolog, ki ima v tem primeru tudi vlogo posvetila (»Dedicatio Tragoediae. Prologium I«). Schönleben je uprizoritev drame razdelil na dva dneva. Tako prvi kot drugi dan je predstavo uvedel poseben prolog (»Prologium II.«, »Prologium III.«). V skladu s poznoantičnimi in renesančnimi ideali je dramo razčlenil na pet glavnih delov: *prolog* (prvi, drugi in tretji prolog), *protasis* (uvod dramske igre), *epitasis* (zaplet po uvodu), *catastasis* (del drame, kjer se intriga ali dejanje, ki je bilo začeto v *epitasis*, podkrepi in se razvije vse do katastrofe) in *catastrophe* (presenetljiv obrat ali zaključek, ki se konča s smrtjo glavnega akterja tragedije). V prvem prologu (»Prologium I.«) je tematiko, ki se je pozneje odvila na odru, navezal na polpreteklo zgodovino Kranjske. Čeprav uporabljena metaforika mestoma napeljuje na Turke in turške vpade,⁶⁴ je verjetneje, da je Schönleben prek Anastazijevega krivoverstva želel potegniti vzporednico z luteranstvom in protestantizmom na kranjskih tleh. To jasno odlikavajo besede Prvega genija odposlancev (str. 3r) in Pobožnosti (str. 3v):

Prvi genij odposlancev
Dežel poguba, kuga, smrt, in vsega
zla je vedno mati kriva vera.⁶⁵

Pobožnost
Če bi se kriva vera še en dan
mudila v vaših krajih, bi bilo preveč,
junaki, da bi ta zločesta kuga

64 Schönleben, *Haeresis fulminata*, str. 2r (v slovenščino prevedel Brane Senegačnik): »Razbita Marsa otomanskega / so znamenja in kuga, ki žarela / je z mareotskim bliskom; in v sramoto / Mohámedu potolčenemu pleča.«

65 Prav tam, str. 3r (v slovenščino prevedel Brane Senegačnik).

prebivala še tu, v deželah kranjskih.
 Še eno samo uro bi bilo preveč.
 Saj kuga ne prešteva več petletij,
 stoletje drugo že ošabno snuje,
 kako brezkončno vrsto let bi tu ostala.⁶⁶

V nadaljevanju prvega prologa je Schönleben deželo Kranjsko oprl na auersperški temelj, med drugimi kranjskimi rodbinami je poimensko izpostavil tudi Ursine in se v nadaljevanju posredno obrnil na vse kranjske veljake:

Prvi genij Dežele
 Presrečna slava Auerspergov! Nenehne zmage
 množile bodo jo in jo krasile.

Drugi genij Dežele
 In tudi za Ursine raste lovor naj v obilju.

Tretji genij Dežele
 In tudi tem, ki v njih sta rimska vera in pobožnost.

Četrti genij Dežele
 In tudi tem, ki starodavnega rodu so in vrline.

Peti genij Dežele
 In tudi zanje, ki z vrlinami množe vrline.⁶⁷

Prolog zaključijo vzkliki oziroma že kar slavospev (epinicij) kranjske Pálade, genijev odposlancev in Dežele avstrijski vladarski hiši, Auerspergom, drugim kranjskim plemenitašem in deželi Kranjski:

Pálada
 Živi Bogu, Avstrija, in nam in sebi živi neminljivo!
 /.../

⁶⁶ Prav tam, str. 3v (v slovenščino prevedel Brane Senegačnik).

⁶⁷ Prav tam, str. 4r (v slovenščino prevedel Brane Senegačnik).

Prvi genij odposlancev

Cesarskim orlom vedno zvesta in pokorna

živi, hiša Auerspergov, neminljivo.

/.../

Pálada

Ve tudi, o rodbine plemenite, na cesarja ukaz

pripravljene, prvaki izbrani vseh junakov,

živite dolgo srečno v soncu slave.

/.../

Pálada

Juhej zavpijte! Trikrat juhej! S Palado recite: živela

Kranjska, kaznovalka krivoverstva, naj traja skozi čase.⁶⁸

Z drugim prologom (»Prologium II.«) Schönleben stopi v več kot tisoč let oddaljeno preteklost, gledalce v dramsko dogajanje uvedejo alegorične podobe: dve Krivi veri, Nedolžnost, Nemezis, Vera, Evropa, Azija in Vzhodno cesarstvo. Nastopata tudi Zenonov in Anastazijev genij, prek katerih Schönleben predstavi glavna motiva drame: Zenonovo tragično smrt in Anastazijev zločinski vzpon na oblast. Tu v grobem nakaže tudi že razplet drame: končno zmago pravovernosti nad herezijo. Po drugem prologu se v petih dejanjih zasnuje, zaplete in razplete dramska zgodba, ki Anastazija pripelje do tragične smrti: po sklepu bogov umre zaradi udara strele. Prvi dve dejanji drame so odigrali prvi dan, tretje, četrto in peto pa dan pozneje.

Posebnost in zanimivost drame je, da smo sredi drugega prizora drugega dejanja, s katerim Schönleben začne dramski zaplet oziroma *epitasis*, priča »drami v dramii« s pomenljivim naslovom: »Enallage« (str. 26r–32r) oziroma »Imperium doloris et gaudii« (»Oblast bolečine in veselja«). Na bizantinskem dvoru dramo v Anastazijevi prisotnosti uprizori Najvij⁶⁹ s svojimi igralci. Zanimivo pri tej »drami v dramii« je, da ima – tako kot navadno jezuitske drame – na začetku perioho s kratkim povzetkom celotne vsebine drame. Iz nje lahko razberemo, da jo je Schönleben vsebinsko ute-

⁶⁸ Prav tam, str. 5r (v slovenščino prevedel Brane Senegačnik).

⁶⁹ Najvij (ok. 270–ok. 190 pr. Kr.) je rimski tragiški pesnik, komediograf in epski pesnik iz Kampanije. Je prvi rimski pesnik, ki je v tragedijah obravnaval teme iz rimske zgodovine. Pozneje so ga zaradi nestrinjanja z aktualnim političnim dogajanjem izgnali v Severno Afriko. Najbolj znan je po epski pesnitvi *Punska vojna*.

meljil na misli Seneka Mlajšega: »Nobena usoda ne traja dolgo; izmenjujeta se bolečina in veselje, le da je veselje krajše.« Njeno vsebino lahko na kratko povzamemo takole: bolečina in veselje se prepirata za oblast nad človeškim duhom, zato ju pokličejo pred Jupitrov tribunal; Jupiter z Merkurjevo pomočjo skliče vse bogove k zborovanju, da bi razsodili, komu od njiju pritiče oblast. Čeprav se mnenja bogov razlikujejo, oblast nad človeškim duhom na koncu priznajo obema, tako bolečini kot veselju.

Dramo *Haeresis fulminata* je Schönleben posvetil svojemu prijatelju in zaščitniku Volfu Engelbertu Auerspergu. Njegovi blagohotnosti jo je izročil že na naslovnici, daljše in konkretnije posvetilo rodbini Auersperg pa je sledilo med verzi prvega prologa (str. 2r–5r). Drama je bila tako obsežna in organizacijsko zahtevna, da so uprizoritev razdelili na dva zaporedna dneva, in sicer na 2. in 3. maj 1651. Volfovo navdušenje nad dramo je bilo tolikšno, da je kolegiju podaril 500 goldinarjev, za učence izprosil tri izredne dneve počitnic, Schönlebna pa skupaj s patrom Harrerjem nagradil z izletom na Bled.⁷⁰

Posebnost drame je veliko število različnih dramskih vlog, nekateri liki nastopajo v večjem številu⁷¹ in imajo le krajše replike (na primer geniji Nemezis, geniji Pravičnosti, strahovi, vzhodnjaki, Bizantinci, suličarji, kardinali itd.), kar kaže na to, da so v predstavo želeli vključiti karseda veliko učencev. Koliko učencev je dejansko nastopilo, bi nam lahko pomagali odkriti nemška in latinska perioha,⁷² a nam na žalost doslej še ni uspelo odkriti nobenega ohranjenega primerka.

Ohranjena pričevanja o uprizoritvi drame *Haeresis fulminata* v virih

Ohranjeno besedilo drame kaže, da je bila uprizoritev *Haeresis fulminata* obsežna in pompozna ter da je z njo kolegiju uspelo pritegniti pozornost kranjskih veljakov in navdušiti širše kroge, ki so prisostvovali predstavi (starši učencev, člani jezuitskih kongregacij, mestno in okoliško prebival-

⁷⁰ ARS, SI AS 1073, I/32r, str. 3r–3v.

⁷¹ Ti liki so posebej oštevilčeni, na primer: Prvi genij Pravičnosti, Drugi in vse do Šestega genija Pravičnosti.

⁷² ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 5r.

stvo). Kako se je velikopoteznost predstave izrazila v praksi, je z razdalje skoraj štirih stoletij težko soditi. Zato naj nam okoliščine uprizoritve pomagajo razumeti pričevanja o predstavi, ki so se ohranila na več mestih (najpomembnejši vir je s Schönlebnovo roko pisano pričevanje v *Diarium praefecturae scholarum*). Veliko podrobnosti o predstavi pa nam izdaja besedilo samo – tako z vsebino kot z zgovornimi didaskalijami.

Schönleben je v dnevnik šolske prefekture zapisal, da je bil tisto leto šolski prefekt hkrati katehist študentov in da od velike noči do binkošti (tj. od 9. aprila do 25. maja) ni bilo verouka, ker je bil katehet zaposlen s pripravljanjem drame in ker je bil nekaj časa odsoten iz kolegija.⁷³ Tako je, čeprav ni pisal v prvi osebi in poimensko, že v dnevniku izdal, da je on avtor drame *Haeresis fulminata*, medtem ko *Letopis* in *Dnevnik p. ministra* avtorja nista navedla. Kot je bilo že omenjeno, je svoje avtorstvo pozneje potrdil s pripisom v lepopisni rokopisni izvod drame.⁷⁴

Schönleben pa v *Dnevniku šolske prefekture* ni zapustil le dragoce-nega pričevanja o svojem avtorstvu, ampak je na posameznih mestih opisal tudi priprave na uprizoritev drame. 27. marca 1651 je zapisal, da so razdelili nekatere vloge za dramo in izbrali nekaj učencev, da so za potrebe predstave prepisali besedilo drame.⁷⁵ Na veliki teden, v sredo (5. aprila), bi morali imeti učenci verouk, a so ga zaradi prezaposlenosti prefekta s pridiganjem in pripravo predstave nadomestili učitelji, vsak v svojem razredu.⁷⁶ Izvemo tudi, da sta bila po beli nedelji (po 16. aprilu) v šoli dva prosta dneva, da so lahko poskusno zaigrali dramo.⁷⁷ Kot je bilo že navedeno, so dramo slovesno uprizorili 2. in 3. maja ter zanjo dobili 300 goldinarjev nagrade (»NB 300 R«).⁷⁸ V duhu svoje samokritičnosti

73 Prav tam: »Post Pascha usque ad Pentecosten intermissi sunt Catechismi Ordinarii partim propter occupationes circa Tragoediam partim propter absentiam Patris Praefecti, qui ad dies aliquot excurrerat alio.«

74 Schönleben, *Haeresis fulminata*, str. 1r.

75 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 4r: »Die 27 Martij distributæ aliquæ personæ pro Comoedia. Vocati aliquot iuuenes qui actionem describerent in Collegio mane et à prandio etiam tempore scholarum, ut citius expedirent.«

76 Prav tam, str. 4v: »Hebdomada sancta die Mercurij quæ erat 5 Aprilis mane debuisset esse Catechismus seu Exhortatio, sed impedito propter instantes Conciones et Comoediam Praefecto qui simul erat Catechista scholafticus, quisque Professor in sua schola suos exhortatus est.«

77 Prav tam: »Post Dominicam in Albis bis recreatio tota die propter probationem Actionis.«

78 Višina nagrade se ne ujema z navedkom letopisca v *Letopisu Ljubljanskega kolegija*, ki je omenil znesek 500 goldinarjev: »Quod placuerit illud argumento esto, quod grati animi vicissitudinem referentes 500 fl. collegio dono transmiserunt.«

+
Mensis Anni 1651.

Die 2^a et 3^a exhibita ē Tragedia Haeresis Fulminata X
 seu Anastasius Orientis Tyranny Haereticus, Praemia dedit
 Julia Provincia pro Anno praeterito 1650° fuisse utique felici; NB. sua
 tametsi modica probatio antecessit, et multa abfuit no potuerit,
 pro temporis brevitatem, et Absentia quorundam importunitatem. Curat
 pro hac Actione complures ceptos nova auxerit Comici apparatus.
 Condecoratus habitus Caesares ea ferius, duo alia Romanae usque
 fericea rubra, et una variegata. una ē flava fericea, ē corvula
 et flava tela, et alia eiusmodi plures. Calidamentis id magis
 rubrum, praeter colturnatum puria 9, Sidares Persius et Jui.
 Impressa Perischa Germanica et Latina pro utraq die separa-
 tim, directis etia nominibus Actum. Observat ē unig et alte-
 rius nomen non debuisse imprimi ad praesens Baronis, equod a Pro-
 vincia necesse essent declarati ut tales, licet titulus impetravit a Caesare.
 Tota haec Hebdomada vacavit omnes scholae usq ad diem Sabbati
 inclusivē. et sequenti Hebdomada rursus duplex recessus data.
 Die 6ta Maij motus est Rector pauper, cuius funus praesentia sunt
 ac more omnes scholae.
 Diebus Rogationum hora 9^a usq ad Cantab fuerit. Cetera de
 more peracta.
 Post Pascha usq ad Pentecosten intermissi sunt Catechismi Ordinarij
 partim pro occupationibus circa Tragedias partim pro absentia Prae-
 fecti, quod ad dies aliquot commiserat alio.
 Die 17ta Maij Negata frequentio scholae cuius Provinciali Grammatice
 eo quod hoc anno iam tertiam vicem non accepta ab ulla licentia abierit
 et per 14 dies vel ultra manserit.
 Ex lapsis superioribus diebus alius id Provincialis Poeta propter oculta
 delicta impetravit sancea per consanguineos testamur ut postea alibi
 studia continuare. In scholis illi nihil dicit sed privatim infus qd

42

Schönlebnov zapis o uprizoritvi drame *Haeresis fulminata* v *Dnevniku šolske prefektore*.

Vir: © ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 5r.

in perfekcionizma⁷⁹ je Schönleben v zapisu o uprizoritvi namignil tudi na pomanjkljivosti predstave, a v isti sapi pripomnil, da so bile priprave (pre)kratke.⁸⁰

Zabeležka patra ministra v dnevniku je odražala zadovoljstvo s predstavo. Zapisal je, da se je oba dneva zbralo veliko gledalcev, zlasti plemičev; drugi dan še več kot prvi. Predstava je prvi dan trajala tri ure in pol, drugi dan pa tri ure in petnajst minut, temu pa je sledila še podelitev nagrad.⁸¹ Da je bila predstava gledalcem, zlasti deželnemu glavarju Volfu Engelbertu Auerspergu, v zadovoljstvo, priča dejstvo, da je zaradi nje zaukazal tridnevne šolske počitnice,⁸² Schönlebna in patra Harrerja pa povabil s seboj na Bled.⁸³

Schönlebnovi zapisi v *Dnevniku šolske prefektore* so pomembni tudi zato, ker je v njih izdal nekaj podrobnosti, ki se nanašajo na opremo in pripravo uprizoritve. Povedal je, da so za to predstavo sešili precej novih oblek različnih barv, in opisal nekatere izmed njih. Našteva oblačilo za cesarja, rimska oblačila, vojaški plašč, tiare, prestole in devet parov koturnov.⁸⁴ Pomembna je tudi informacija, da so za to uprizoritev natisnili latinsko in nemško perioho za vsak dan posebej in da sta vsebovali seznam nastopajočih učencev.⁸⁵

Uprizoritev drame o cesarju Anastaziju je pohvalil tudi pisec letopisa za leti 1650–1651. Zapisal je:

79 Prim. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 182.

80 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 5r: »Die 2^a et 3^a exhibita est Tragoedia Hærefis Fulminata feu Anaftasius Orientis Tyrannus Hæreticus, Præmia dedit Inclÿta Prouincia pro Anno præterito 1650° fucceßa utcunque felici, tametfi modica probatio antecesserit, et multa absolui non potuerint, propter temporis breuitatem, et Actorum quorundam importunitatem.«

81 ARS, SI AS 1073, I/32r, str. 3r: »2 [Maio] Fuit in scenam datus Anaftasius Imperator. Hæc Actio fuit dedicata Prouinciæ, huius actionis media duntaxat durauit a 2 hora pomeridiana usque ad mediam 6. habuit frequentiffimos spectatores, et Præcipuâ Nobilitatê. 3 [Maio] Altera pars huius Actionis cœpit a quadrante ad 2, et durauit usque ad mediam 5. numerus spectatorum hesternum superauit. finita actione distribuebantur præmia.«

82 Prav tam: »Continuauit uacatio scholarum quâ per triduum impetrauerat Illuftriffimus Dominus Prouinciæ Capitaneus propter exhibitam actionem.«

83 Prav tam, str. 3v: »8 [Maio] P. Harrer et P. Schönleben profecti sunt cum Illuftriffimo Domino Capitateo Prouinciæ in Feldes. /.../ 16 [Maio] /.../ P. Harrer et P. Schönleben redierunt ex Feldes.«

84 ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 5r: »Curatæ pro hac Actione complures uestes nouæ auxerunt Comicum apparatus. Cæruleoflauius habitus Cæfareus ex ferico, duæ aliæ Romanæ uefticulæ fericæ rubræ, et vna uariiegata. vna ê flauo ferico, ê coerulea et flaua tela, et aliæ eiußmodi plures. Paludamentum item magnum rubeum, præter cothurnofum paria 9, Cidares Perficas et folia.«

85 Prav tam: »Impressæ Periochæ Germanicæ et Latinæ pro utraque die separatim, adiectis etiam nominibus Actorum.«

Ob svojem času smo kot običajno prirejali gledališke predstave. Med drugimi je velik aplavz izzval 'Anastazij, vladar vzhoda', ki smo ga prikazovali dva dni v čast presvetlih deželnih odličnikov. Za dokaz, da je predstava ugajala, naj bo dejstvo, da so v zahvalo poslali kolegiju v dar 500 goldinarjev.⁸⁶

O vlogi glasbe v Schönlebnovi drami

Ohranjeno besedilo drame *Haeresis fulminata* kaže, da sta pomembno mesto v njej gotovo zavzemala glasba in ples, ki sta povečala dramatičnost posameznih prizorov in s svojimi interpretativnimi možnostmi podkrepila odločilne podtone in vsebinske poudarke drame. Nedvoumen dokaz za integralen pomen glasbe za predstavo so trije notni zapisi v prvem zboru ob koncu tretjega prizora prvega dejanja (str. 13r–v). Ti notni zapisi so na prvi pogled videti kot glasbenoteoretični zapisi. Ker se Schönleben tudi v samem dramskem besedilu poigra s solmizacijskimi zlogi, se zdi, da so ti očitno integralen del vsebine – še toliko bolj zato, ker se v besedilu pojavijo v enakem vrstnem redu kot predtem v notnem zapisu.⁸⁷ Po mnenju muzikologov verjetno ni naključje, da se v notnih zapisih pojavijo ravno ti intervali, a razlog za takšno izbiro ostaja za nas prevelika uganka.⁸⁸ Zapisi so lahko bili namig na glasbeno točko, ki je sledila, a ni bila vključena v zapis besedila drame. Zelo verjetno je tudi, da je bilo celotno besedilo prvega zbora (str. 12v–14r) peto. To dokazujeta verza v repliki Prilizljivosti na strani 13r⁸⁹ in replika Prilizljivosti na strani 13v, neposredno pred tretjim notnim zapisom.⁹⁰

Možnost, da je bilo besedilo zborov peto in da ga je spremljal ples, nakazujejo tudi oznake »strofa«, »antistrofa« in »epoda« (str. 55r–56v) v prvem zboru ob koncu tretjega prizora četrtega dejanja. To sklepanje dodatno potrjuje replika Šestega strahu (str. 56r–v), v kateri je uporabljen glagol peti (»canit«).⁹¹ Povsem mogoče je, da so bili peti tudi nekateri drugi

86 Kiauta, *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 171 (prevod Marije Kiauta).

87 Schönleben, *Haeresis fulminata*, str. 13r.

88 Za pomoč pri interpretaciji notnih zapisov na straneh 13r in 13v se zahvaljujem dr. Klemnu Grabnarju in dr. Metodi Kokole.

89 Schönleben, *Haeresis fulminata*, str. 13r: »Disce quò incantes dein, / Tenore honorem; præcino, iunge modulus.«

90 Prav tam, str. 13v: »Subtiliore paululum uoce accine.«

91 Prav tam, str. 56r–v: »Metue infelix fulminis ignes, / Vt turba necis præsaga canit.«

deli besedila, ne le zbori. Na začetku tretjega prizora prvega dejanja (str. 10v), ko Anastazij išče cesarico Ariadno, da bi jo pridobil za svoj zloveški načrt, jo najverjetneje na vrtu zmoti med petjem.⁹²

Glasbeno obarvan je bil tudi začetek četrtega prizora prvega dejanja, ko je že osmi verz prizora prekinila simfonija.⁹³ Lahko je šlo samo za instrumentalno glasbo ali kombinacijo petja in instrumentalne spremljave. Samo na podlagi didaskalije je vsakršno sklepanje o podrobnostih zgolj ugibanje. Glede na napoved oseb v uvodu prizora, kjer so imenovani tudi dvorjani in štiri sence, ki pa nimajo svoje replike, je možno, da so ti nastopili bodisi v orkestru, ki je izvajal simfonijo, bodisi s plesom, ki ga nekaj verzov nižje napove Ariadnina replika (»Zarajajte, efebi, v gostem zboru nog.«). Najmanj dva plesna vložka pozneje nakažeta didaskaliji, v katerih je omenjen trikoračni ples (»tripudium«).⁹⁴

Glas rogov, petje in ploskanje so zaznamovali tudi začetek drugega prizora drugega dejanja (str. 25r).⁹⁵ To so bili trenutki neposredno po Anastazijevem ustoličenju, tik preden so njemu na čast na dvoru uprizorili igro »Enalaga« (t. i. drama v drami). Iz didaskalij in vsebine replik je mogoče sklepati, da so prizor najprej prekinili glasbeniki z rogovi. Kot nakaže Urbicijeva replika, je zapel tudi zbor.⁹⁶ Kakšna je bila skladba in kakšna je bila njena vsebina, ni nakazano. Vlogo glasbe nakazujejo tudi didaskalije, v katerih se omenjajo trombe, in deli dramskega besedila, ki omenjajo rogove. Navajanje didaskalij v besedilu ni dosledno (morda je to posledica pisarjevega površnega prepisovanja predloge), zato je sklepanje o glasbeni podobi drame oteženo. Verjetno bi bilo glasbeni vidik uprizoritve lažje opredeliti, če bi se poleg besedila ohranila tudi natisnjena perioha – v periohah so navadno navedeni tudi glasbeniki in plesalci.

92 Prav tam, str. 10v.

93 Prav tam, str. 14v: »Symphonia intercedit.«

94 Prav tam, str. 15r–v.

95 Ta prizor je poseben že zato, ker se deli na dva dela, mednju pa je vrinjena »drama v drami«: prvi del drugega prizora (str. 25r–v), »drama v drami« – *Enalaga* (26r–32r), drugi del drugega prizora (str. 32r–v).

96 Schönleben, *Haeresis fulminata*, str. 25r: »Animate festos cornua in cantus chori, / Totisque cuius compitis plausum cie.«

Drame s podobno tematiko na jezuitskih odrih širom Evrope

Podrobna analiza drame *Haeresis fulminata* je pokazala, da je Schönleben prek osebe cesarja Anastazija I., njegovega vzpona na oblast, vladanja in osebnega propada prikazal zapleteno poglavje zgodnjebizantinske politične in verske zgodovine. V dramski zgodbi je združil različne motive in jih preli v pestro odrsko dogajanje. Od kod je črpal motive in kako jih je preinterpretiral po svoje, je domala nemogoče reči, ker ne poznamo zgodovinopisnih in drugih virov, ki so mu bili na voljo. Ker je jezuitsko gledališče želelo tudi poučevati, je malo verjetno, da bi si katero od vsebinskih podrobnosti svoje dramske zgodbe enostavno izmislil. Gotovo je moral nanjo naleteti v katerem izmed svojih virov in jo prepoznati za zgodovinsko resnico.

Ker so v jezuitskem gledališču širom Evrope tematska navezovanja pogosta, se tudi ob tako kompleksni dramski zgodbi o Anastaziju I., kot je Schönlebnova, takoj zastavi vprašanje o možnih vplivih na nastanek drame. Zaradi tega sem pregledala obstoječe popise dram v kolegijih v Linzu,⁹⁷ Steyrju,⁹⁸ Gradcu,⁹⁹ na Dunaju¹⁰⁰ in v Celovcu,¹⁰¹ a drame, ki bi pred letom 1651 obravnavala Anastazija I., nisem našla. Prav tako jezuitske gledališke obdelave Anastazija I. pred letom 1651 ni mogoče najti v zbirki ohranjenih perioh in dram Marie Szarota.¹⁰² Tudi Johannes Müller, ki je napisal eno prvih temeljitejših študij o jezuitski dramatik v nemškem govornem prostoru,¹⁰³ dram o cesarju Anastaziju I. ne navaja. Popisi jezuitske dramske ustvarjalnosti v nemškem govornem prostoru, ki jih je pripravil Jean-Marie Valentin, in popisi jezuitskih šolskih gledaliških iger na območju današnje Madžarske pa prinašajo poročila o devetih predstavah o Anastaziju I. v letih 1654–1768.¹⁰⁴

97 Prim. Fröhler, Zur Schauspieltätigkeit; Fröhler, Das Linzer Jesuitendrama.

98 Prim. Fröhler, Zur Geschichte der Schule; Fröhler, Das Schuldrama der Jesuiten.

99 Hofer, *Das Grazer Jesuitendrama*; Graff, Grazer Theaterdrucke.

100 Hadamowsky, *Das Theater in den Schulen*.

101 Drozd, *Schul- und Ordentheater*.

102 Szarota, *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet*.

103 Müller, *Das Jesuitendrama*, 2. zv., str. 91, 98.

104 Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 213 [št. 1731], str. 231 [št. 1859], str. 476 [št. 3633], str. 611 [št. 4663]; 2. zv., str. 652 [št. 4997], str. 818 [št. 6475], str. 918 [št. 7375]; Géza, *A magyarországi Jezsuita*, 1. zv., str. 112; 4. zv., str. 30, 151; István, *Minorita iskoladramák*, str. 376; Szarota, *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet*, 2. zv., 2. del, str. 1629–1648.

Če so življenjska zgodba cesarja Anastazija I. in okoliščine njegove vladavine jezuitske dramatike pritegnile razmeroma pozno, pa je bil zanje lik njegovega predhodnika na cesarskem prestolu Vzhoda, cesarja Zenona, zanimiv že dokaj zgodaj. Prvo znano uprizoritev drame o Zenonu so pripravili v Ingolstadt. Tej je razmeroma kmalu, že leta 1620, sledila drama Josepha Simonsa. O njej vemo, da je nastala tega leta, ne vemo pa, ali je bila tudi uprizorjena. Prvi natis je doživela leta 1648 v Rimu, leto pozneje pa je bila natisnjena še v Antwerpnu. Nato je bila vsaj še dvakrat ponatisnjena skupaj s preostalimi štirimi Simonsovimi tragedijami iz leta 1620.¹⁰⁵ Pred uprizoritvijo Schönlebnovega Anastazija so – sodeč po doslej evidentiranih ohranjenih primerkih – nastale ali bile uprizorjene štiri drame o cesarju Zenonu,¹⁰⁶ za njo pa v letih 1651–1742 še devet.¹⁰⁷

Lik Zenona je odigral pomembno vlogo tudi v Schönlebnovi drami *Haeresis fulminata*. Ker je iz *Letopisa Ljubljanskega kolegija* mogoče ugotoviti, da so dramo o Zenonu jezuiti v Ljubljani uprizorili konec leta 1645,¹⁰⁸ je zelo verjetno, da se je Schönleben v prikazu Anastazija naslonil na to predstavo. Dramo *Zenon, vladar Vzhoda* so igrali konec leta 1645 oziroma na začetku šolskega leta 1645/1646. Posvetili so jo kristopolskemu škofu, ki je bil tudi prošt stolne cerkve in poverjenik deželnih stanov. Predstava je bila uspešno uprizorjena in je požela velik aplavz gledalcev.¹⁰⁹

Ker z izjemo navedenega pričevanja o drami ne vemo pravzaprav ničesar, je o njenem vplivu na Schönlebnovo *Haeresis fulminata* težko soditi. Tudi če nanj ni vplivala in je k obravnavi pristopil povsem samostojno, obstoj te drame nakazuje zanimanje ljubljanskih jezuitov za zgodovino Vzhodnega rimskega cesarstva in njegovo pestro politično ter z verskega vidika nemirno preteklost že pred Schönlebnom. Tega pa ne potrjuje le drama o Zenonu,

105 Leta 1680 je bila na primer ponatisnjena v Kölnu skupaj še s štirimi tragedijami Josepha Simonsa: »Josephi Simonis Angli e Societate Jesu tragoediae quinque quarum duae postremae nunc secundo lucem vident« (Parente, *Tyranny and Revolution*, str. 310).

106 Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 92 [št. 805], str. 147 [št. 1238]; Kiauta, *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 149; Parente, *Tyranny and Revolution*, str. 310.

107 Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande*, 1. zv., str. 195 [št. 1588], str. 223 [št. 1793], str. 289 [št. 2272], str. 564 [št. 4300]; 2. zv., str. 641 [št. 4900], str. 686 [št. 5284], str. 710 [št. 5505]; István, *A magyarországi piarista*, str. 160, 176, 732.

108 Baraga, Kiauta, *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 149.

109 Baraga, *Historia annua Collegii*, str. 149: »Dedere in scenam 'Zenonem, Orientis Imperatorem' pro renovatione, munerario illustrissimo et excellentissimo episcopo Cristopolitano praeposito cathedralis ecclesiae et ordinum legato. Tulit plausum a caeva.«

ampak tudi drama o škofu Nikolaju, ki so jo v Ljubljani uprizorili leta 1642 in v njej izpostavili njegov boj proti arijanstvu: *Manus D. Nicolai Myrensis episcopi zelo fidei in Aarii heresim armata* (»Roka gospoda Nikolaja, škofa v Miri, oborožena z versko vneto proti Arijevi hereziji«).¹¹⁰ Navsezadnje so se tudi v prvi doslej znani v celoti ohranjeni ljubljanski drami (1640) lotevali nasprotij med pravovernostjo in krivoverstvom, le da so tam izhajali iz polpretekle zgodovine: *Antithesis nascentis Soc: Jesu & Lutheranae hereseos* (»Antiteza novoustanovljenega jezuitskega reda in luteranskih heretikov«).¹¹¹

O priljubljenosti zgodnjebizantinske zgodovine pri jezuitskih dramatikih vse od začetka 17. do sredine 18. stoletja ne pričajo le uprizoritve o Zenonu in Anastaziju, ampak tudi dramska obravnava drugih vsebinskih izsekov iz pestre zgodovine Vzhodnega rimskega cesarstva. Posegali so zlasti po cerkveni zgodovini in verskih nasprotjih zgodnjekrščanskih stoletij, ki so pozneje pripeljala do velikega razkola med Zahodno in Vzhodno Cerkvijo.

Sklep

Janez Ludvik Schönleben je dramo *Haeresis fulminata – Strela udari krivoverca* napisal na vrhuncu svoje jezuitske redovne poti. Že prvi bližnji stik z besedilom drame je pokazal, da ne gre za delo gledališkega začetnika, ampak za jezuita, ki je gotovo moral imeti že nekaj izkušenj s pisanjem in uprizarjanjem dram. Ohranjeno besedilo je odprlo premnoga vprašanja o gledališki izvedbi drame, ki so vodila k natančnemu branju možnih posrednih virov. Čeprav odkritih opisov morda ni toliko, kot bi si jih želeli, jih je vendarle veliko več, kot se jih je ohranilo o drugih ljubljanskih predstavah. Vsi ti novoodkriti drobci – o razdeljevanju vlog, prepisovanju besedila drame, vajah, poskusni uprizoritvi slabe tri tedne pred predstavo, novi gledališki opremi (raznovrstnih oblekah in drugih pripomočkah), tisku perioh in trajanju predstave – nam povedo veliko več, kot lahko razberemo samo iz dramskega besedila in didaskalij. Če upoštevamo oboje, se pred našimi očmi izriše podoba o pompozni in bogati uprizoritvi, obogateni z glasbo in plesom, z raznolikimi prizorišči, bogato in raznoliko scenerijo, odrskimi efekti, slikovitimi oblačili in zanimivo ter napeto zgodbo. Po odkritju 26

¹¹⁰ AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-75 (Ms. 24/Ms. 75).

¹¹¹ AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-92 (Ms 19/Ms 92).

izgubljenih rokopisnih dramskih besedil in 12 perioh ljubljanskih jezuitov iz let 1640–1672 v Družinskem arhivu Auerspergov na Dunaju in njihovi primerjavi s *Haeresis fulminata* je bilo mogoče ugotoviti, da ta – skupaj še z nekaterimi drugimi primerki – precej izstopa. Čeprav to mnenje temelji le na primerjavi ohranjenih dram kratkega obdobja dvaintridesetih¹¹² od skupaj sto šestinsedemdesetih let (1597–1773) izpričane gledališke dejavnosti jezuitskega kolegija v Ljubljani, lahko z gotovostjo trdimo, da je bilo to obdobje vrhunec ali vsaj eden izmed vrhuncev dramske dejavnosti ljubljanskih jezuitov.

---

112 Obdobje gledališke dejavnosti ljubljanskih jezuitov v letih 1640–1672 je edinstveno zato, ker so se zanj ohranila ne le bogata posredna pričevanja in posamezne tiskane periohe, ampak tudi bogato rokopisno dramsko gradivo. Poznejše obdobje dramske dejavnosti jezuitov v Ljubljani je dokumentirano zgolj s posameznimi primerki tiskanih perioh, za katerimi pa se po letu 1727 v arhivih in knjižnicah pri nas in v tujini sled izgubi.

Viri in literatura

Viri

- ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana):
 SI AS 1073: Zbirka rokopisov, 13. stol.–1941:
 I/31r: Diarium praefecturae scholarum in Archiducali collegio Societatis Iesu (1651–1718); Collectanea ex annis praeteritis spectantia ad Gymnasii Labacensis historiam. Vindicata ab interitu anno M. DC. LI.
 I/32r: Diarium p. ministri (1. januar 1651–25. oktober 1671).
- ARSI – Archivum Romanum Societatis Iesu (Rim):
 Austr. 28: ACT – Austria catalogi triennales 1645–1649: Catalogus primus Collegii Viennensis anni 1649, str. 228v.
 Austr. 29: ACT – Austria catalogi triennales 1645. 1651: Catalogus primus Collegii Labacensis 1651, str. 118r.
- OeStA – Österreichisches Staatsarchiv (Dunaj):
 HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Auersperg:
 At-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 25: Hæresis Fulminata Anastasius Tyrannus Orientis Hæreticus.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-75: Manus D. Nicolai Myrensis episcopi zelo fidei in Arii hæresim armata, 1642.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-92: Antithesis nascentis Soc: Jesu & Lutheranae hærefeos, 1640.
- ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken (Dunaj):
 Cod. 8368 Han: Historia collegii Societatis Iesu Viennensis pars II a. 1648–1727, str. 2–3.
 Cod. 12219 Han (ÖNB Masterfilm Negativ HS 3590): Litterae annuae Provinciae Austriae Societatis Iesu, 1641–1646, str. 234r.
 Cod. 12220 Han: Litterae annuae Provinciae Austriae Societatis Iesu, 1647–1652, str. 79v.
 Cod. 13341 Han: Fortuna eucharistico-austriaca pietati et iustitiae Ferdinandi III. sacra.
 20.T.373: Eustachius. Der heilige Martyr /.../ Auff öffentlichem Theatro vorgestellt. Wien: bey Matthæo Cosmerovio, 1649.
 20.T.381: Rosimunda, die heylige Jungfraw vnd Martyrin. Wien: bey Matthæo Cosmerovio, 1648. (http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ200407909).

163488-A: Sancta Rosimunda, virgo et martyr /.../ in publico theatro scenice spectanda proposita ab academica juventute Viennensis. Viennae: Cosmerovius, 1648. (http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ203900108).

Literatura

- Abele, Andreas: *Jeremias Drexel SJ: Iulianus Apostata Tragoedia*. Edition, Übersetzung und Kommentar. Berlin: De Gruyter, 2018 (<https://doi.org/10.1163/22141332-00702012-11>).
- Backer, Aloys de, Backer, Augustin de: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Bibliographie*. Tome VIII. Bruxelles – Paris, 1898.
- Baraga, France (ur.): *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2002.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Deželak Trojar, Monika: Jezuitska dramatika in gledališče na Slovenskem. *Jezik in slovstvo*, 65/3–4, 2020, str. 167–182.
- Drozd, Kurt Wolfgang: *Schul- und Ordens theater am Collegium S. J. Klagenfurt (1604–1773)*. Klagenfurt: Landesmuseum für Kärnten, 1965.
- Fröhler, Josef: Zur Geschichte der Schule und des Schuldramas der Jesuiten in Steyr. *Oberösterreichische Heimatblätter*, 9/2–3, 1955, str. 131–146.
- Fröhler, Josef: Zur Schauspieltätigkeit der Studenten am Linzer Jesuitengymnasium. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*, 1955. Linz: Stadt Linz, Städtische Sammlungen, 1955, str. 197–270.
- Fröhler, Josef: Das Schuldrama der Jesuiten in Steyr. *Oberösterreichische Heimatblätter*, 12/3–4, 1958, str. 81–96.
- Fröhler, Josef: Das Linzer Jesuitendrama 1608–1773. Stoffe und Motive. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*, 1996. Linz: Archiv der Stadt Linz, 1997, str. 11–72.
- Géza, Staud: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai IV*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia (Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae, IV.), 1994.
- Graff, Theodor: Grazer Theaterdrucke. Periochen und Textbücher (16.–18. Jh.). *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz*, 15. Graz, 1984, str. 245–286.
- Hadamowsky, Franz: *Das Theater in den Schulen der Societas Jesu in Wien (1555–1761). Daten, Dramen, Darsteller. Eine Auswahl aus Quellen in der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1991.
- Hofer, Robert: *Das Grazer Jesuitendrama 1573–1600*. Graz: doktorska disertacija, 1931.

- István, Kilián: *Minorita iskoladrámák*. Budapest: Akadémiai Kiadó (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII., század 2), 1989.
- István, Kilián: *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-IG*. Budapest: Argumentum Kiadó (Fontes ludorum sceniorum in gymnasiis collegiisque scholarum piarum Hungariae), 1994.
- Kiauta, Marija (prev.): *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2003.
- Kuret, Niko: *Duhovna drama*. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon, 13), 1981.
- Lukács, Ladislaus: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I., 2. zv. (1601–1640)*. Romae: Institutum Historicum S. I., 1982.
- Metz, Detlef: *Das protestantische Drama. Evangelisches geistliches Theater in der Reformationszeit und im konfessionellen Zeitalter*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2013.
- Miklavčič, Maks: Schönleben, Janez Ludvik. *Slovenski biografski leksikon*, 10 (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: SAZU, 1967, str. 236–240.
- Müller, Johannes: *Das Jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge vom Anfang (1555) bis zum Hochbarock (1665)*. Bd. 1, 2. Augsburg: B. Filser, 1930.
- Parente, James A. Jr.: Tyranny and Revolution on the Baroque Stage: the Dramas of Joseph Simon. *Humanistica Lovaniensia*, Vol. 32, 1983, str. 309–324.
- Radics, Peter: *Der verirrte Soldat oder: Des Glück's Probirstein*. Zagreb: F. Suppan, 1865.
- Radics, Peter: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 7, 1894, str. 1–72.
- Rill, Gerhard (prev. in ur.): *Linzer Regesten aus den Litterae annuae der Jesuiten in der Wiener Nationalbibliothek* (Bd. 1–4). Bd. 1: *Litterae annuae, 1600–1650* (1954). Linz: Städtische Sammlungen, 1954–60.
- Ručigaj, Luka, Deželak Trojar, Monika, Dular, Anja, Svoljšak, Sonja: Katalogi in inventarji Auerspergove knjižnice kot pomniki njenega kulturnozgodovinskega pomena in razvoja skozi čas. *Spomin, II (Memory, II), Ars & humanitas*, 13/1, 2019, str. 123–150.
- Steska, Viktor: Dr. Janez Ludovik Schoenleben, kranjski zgodovinar (1618–1681). Ob tristoletnici njegovega rojstva. *Dom in svet*, 31/7, 1918, str. 235–239.
- Szarota, Elida Maria: *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet. Eine Periochen-Edition. Texte und Kommentare. Bd. 1: Vita Humana und Transzendenz*. München: Wilhelm Fink, 1979.
- Szarota, Elida Maria: *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet. Eine Periochen-Edition. Texte und Kommentare. Bd. 2: Tugend- und Sündensystem*. München: Wilhelm Fink, 1980.

- Škerlj, Stanko: O jezuitskem gledališču v Ljubljani. *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, tretja knjiga, 10: ob stoletnici dramatičnega društva (ur. Mirko Mahnič, Dušan Moravec). Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 1967, str. 146–198.
- Smolik, Marijan: Pridigar, mariolog in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben. *Bogoslovni vestnik*, 41/4, 1981, str. 399–427.
- Valentin, Jean-Marie: *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773), I–II*. Stuttgart: Hiersemann 1983–1984.

Schönleben as a Playwright and His Play *Haeresis fulminata*

This article presents Janez Ludvik Schönleben's first contacts with Jesuit theater and outlines the beginnings of his engagement with drama. In doing so, it relies on preserved testimonies of his education and monastic training in the Jesuit order. The first part of the article focuses on his first known dramatic experiment, the play *Julianus Apostata* (»Julian the Apostate«), which was staged in 1644 in Linz. It also suggests possibilities for Schönleben's later dramatic work, especially during the period when he taught rhetoric at the Jesuit College in Vienna and was at the same time a notary of the Faculty of Arts there (1648–1649). Schönleben's undisputed interest in drama is also confirmed by his detailed inventory of Jesuit theatrical activity in Ljubljana, which he summarized in the supplement to *Diarium praefecturae scholarum* (»Diary of a School Prefect«). He began writing the diary at the beginning of the 1650/1651 academic year, and he added a list of past events of the college (*Collectanea ex annis praeteritis spectantia ad Gymnasii Labacensis historiam* – »Observations Collected from Years Past from the History of Ljubljana High School«) to the end of the manuscript codex, in which the theatrical activities of the college from 1602 to 1638 were given a prominent place. The central part of the article presents the play *Haeresis fulminata* (literally »Heresy Struck by Lightning« or, better, metonymically »Lightning Strikes a Heretic«), written and staged by Schönleben in 1651, when he was a high school prefect at the Jesuit college in Ljubljana. The manuscript of the play was long considered lost, but it was rediscovered in 2013 in the Auersperg Family Archives (Familienarchiv Auersperg), which is now part of the House, Court, and State Archives (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) in Vienna. The article pays special attention to the discovery of the play, its content, its external division, and the circumstances of its creation. The information about the play that can be deduced from its preserved manuscript is complemented and rounded off into a whole by interesting archival fragments published here for the first time. The last part of the article draws attention to the important role of music and dance in drama, and it describes the later prevalence of plays with similar themes in the Jesuit theater of German-speaking lands. The play *Haeresis fulminata* stood out in terms of its content and

---

grandiose staging in Ljubljana, and together with other Ljubljana plays preserved in manuscript form it certainly represents one of the apexes of Jesuit theatrical activity in Ljubljana.

SCHÖNLEBNOVE PRIDIGE KOT LITERARNA BESEDILA

Alen Albin Širca

Uvod

Baročna pridiga je literarna zvrst, ki je v sodobni literarni vedi slabo raziskana. Slovenska literarna veda jo je, kolikor se je sploh ukvarjala z njo, pogosto uvrščala na raven »polliterature«,¹ pri kateri naj nam ne bi preostalo nič drugega kot zgolj iskati posamezne literarne (bolj ali manj barokizirane) segmente.² Tu gre za resen anahronizem, saj s tem na baročno pridigo gledamo z romantične optike. V ozadju takšnega dojemanja »lepe literature« je Goethejev konstrukt o liriki, epiki in dramatiki kot naravnih literarnih vrstah, ki ima sicer kot abstraktna matrica hevristično veljavo, vendar v resnici ni aplikabilen na literarno produkcijo baročne dobe. V 17. stoletju namreč takšnega razumevanja literarnih vrst in zvrsti ni bilo.³ Sodobna nemška literarna veda baročno pridigo uvršča med nefikcijsko prozo.⁴ Po mojem mnenju pa je v soglasju s Pogačnikovimi ugotovitvami zanjo najbolje uporabiti oznako retorska proza.⁵

Baročno pridigo lahko definiramo kot eno izmed oblik t. i. duhovne proze, se pravi proze, ki ima jasno religiozno namembnost in je v 17. stoletju (ter vsaj še v prvi tretjini 18. stoletja) predstavljala kar štirideset odstotkov vse književne produkcije v nekdanjem nemškem cesarstvu.⁶ Oznaka »duhovno/duhovna«, ki je sicer preširoka in premalo določna, meri predvsem na to, da gre pri tem za duhovno-pnevmatično razsežnost, ki je ni mogoče speljati na moralno in psihološko raven. Z drugimi besedami: pri baročni pridigi kot duhovni prozi ne gre za afektivno (emocionalno) apropiacijo (intelektualnih) doktrinarnih verskih vsebin, ampak za retorsko prozo, ki skuša v razoru med »poučevanjem« in »ganotjem«

---

1 Gl. Kos, *Pregled slovenske književnosti*, str. 37.

2 Gl. Kos, *Problem renesanse in baroka*, str. 11.

3 Gl. Barner, *Barockrhetorik*, str. 83; Niefanger, *Barock*, str. 231.

4 Gl. Niefanger, prav tam, str. 231 isl.; Meid, *Die deutsche Literatur*, str. 717 isl.

5 Pogačnik, *Slovenska književnost in barok*, str. 19.

6 Gl. Meid, *Die deutsche Literatur*, str. 771.

(klasičnima *docere in movere*) ganiti voljo poslušalca (bralca) do te mere, da bi prišlo do *conversio*, notranje spreobrnitve, ki je ni mogoče pojasniti le s socialno-kulturnimi in psihološkimi sredstvi. Baročne pridige zato ni treba ponižati na nekakšno *Erbauungsliteratur*, se pravi na nabožno literaturo, ki bi imela zgolj didaktično vlogo.

Schönlebnove zbirke pridig

Pridige Janeza Ludvika Schönlebna so dokaj zajeten korpus. Omejimo se samo na pridižne zbirke, ki so izšle v tisku. V letih 1668–1670 je v nemščini objavil dve zbirki pridig, in sicer leta 1668 *Pridige za postne petke in nedelje (Fasten-Freytag und Sontag-Predigen)*, pri čemer je drugi del sestavljen iz sedmih premišljevanj o Božjem grobu (*Geistliche Wahlfahrt zu dem heiligen Grab Christi*). V letih 1669–1670 je priobčil tudi praznične pridige (*Feyertäglicher Erquick-Stunden*), in sicer prav tako v dveh delih, pri čemer prvi del zajema trideset, drugi pa dvainosemdeset pridig.⁷

Leta 1673 je sledil še latinski prevod, oziroma natančnejše, predelava že objavljenih nemških postnih pridig v latinščino, prav tako v dveh zvezkih, z naslovom *Tractatus geminus de mysteriis Dominicae passionis*.⁸ Leta 1676 je v latinščini izdal zbirko nedeljskih pridig z naslovom *Horae subsecivae dominicales*. Tudi ta je izšla v dveh delih, pri čemer tako prvi kot drugi del obsegata trideset pridig.⁹

Glede splošne slogovne oziroma literarnoestetske ocene Schönlebnovih pridig je treba reči, da izkazujejo dovolj prepoznavnih baročnih elementov, da jih lahko imamo za izkaz literarnega baroka na naših tleh. To je razvidno predvsem iz tipične baročne antitetične dinamike, ki je razpeta med čustveno-moraličnimi in racionalno meditativnimi kompozicijskimi shemami. Ponekod se njegova proza ob pomoči retoričnih figur, kot so eksklamacije, apostrofe, hiperbole, elipse, asindetoni itn., vzpne do pravega baročnega patosa, ki včasih meji celo na ekstatičnost. Ena poglobitvinih značilnosti te

7 Gl. o tem izčrpno Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 391–392; Deželak Trojar, *Schönlebnove nemške in latinske postne pridige*, str. 51–61.

8 Gl. Deželak Trojar, prav tam, str. 395–396; Deželak Trojar, *Schönlebnove nemške in latinske postne pridige*, str. 61–70.

9 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 399–401. O drugih, neohranjenih Schönlebnovih pridigah gl. prav tam, str. 401–403.

proze pa je, kot bomo videli v nadaljevanju, tudi Schönlebnova dovzetnost za pesniškost. Ne morem se strinjati z mnenjem Jožeta Pogačnika, ki pravi, da so pri Schönlebnu baročni stilemi še neznatni.¹⁰ Pri Schönlebnu gre za umerjeni ali zmerni barok, ne manierizem. Baročnega sloga namreč ne smemo zreducirati na izumetničeni nabuhli in nabrekli slog, poln bizarnih pretiravanj in kopičenj vsemogočih retoričnih figur, ki bi bil, vsaj glede na klasicistično poetiko, nekaj dekadentnega in naposled tudi manjvrednega. Baročni slog torej ni istoveten s tem, kar v nemški literarni vedi velja za t. i. *Schwulst-Barock*, »nabuhli barok«.

Schönlebnove pridige so umerjene, čeprav še ne v klasicističnem smislu, pri katerem bi bila utišana tudi razgibana afektivnost in citatnost. Schönleben sam pojasnjuje, da ne pripada t. i. *stilus argutus*, argutivnemu stilu oziroma konceptizmu. Ta slog oziroma pravo gibanje *argutia* je v drugi polovici 17. stoletja iz Španije (Gracián) in Italije (Pallavicino, Tesaurio) prodril tudi na nemško govorno področje in se kmalu vzpostavil kot moda.¹¹ Sprejela in razširjala ga je zlasti jezuitska retorična šola, vendar ne povsod. Schönleben se ga je očitno ogibal, čeprav je resnici na ljubo kdaj pa kdaj zašel v njegovo območje. Ker je katoliška Cerkev ta slog navadno zavračala, je bilo za pridigarja bržkone preudarno, da se mu je programatično odrekel. V predgovoru k svojim latinskim postnim pridigam (*Tractatus geminus de mysteriis Dominicae passionis*) Schönleben trdi, da je ta slog (*stylus argutus*) prazen in v osnovi neduhoven, saj ne »nahrani duha«:

Conantur alii adhibere quasdam ingeniorum dicam an verborum argutias, sed hae sunt absque succo aristae, absque medulla ossa, /.../ blandiuntur auribus, vitia non terrent; sensum demulcent, spiritum non nutriunt; applausum ferunt, animam non saginant /.../. Non penetrant animum Christianae doctrinae praecepta in sublimitate sermonis, sed verbis in ore aut calamo natis.¹²

10 Pogačnik Schönlebnove pridige oziroma njegovo retorsko prozo nasploh ocenjuje takole: »Struktura Schönlebnove retorike je v glavnem jezuitska. Ima dosledno in logično razčlenjeno vsebino; koncentrirana je na eno misel, ki jo vodi do konca. Snovna inspiracija ji je *Biblija*, kateri pa dodaja krščansko tradicijo. Od slogovnih sredstev uporablja alegorijo, medtem ko so baročni stilemi še neznatni« (*Slovenska književnost*, str. 132).

11 Gl. Barner, *Barockrhetorik*, str. 44.

12 Navedeno po Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 383.

Hiter prelet Schönlebnovih pridig pokaže, da se je v njih znal izogibati retoričnemu manierizmu t. i. *concetti predicabili* in teatralizmu italijanskih baročnih pridigarjev, kot so bili Panigarola, Musso, Orchi in Mazzarini. Zato je treba vzore in vplive na Schönlebnovo homiletiko iskati med tistimi pisci, ki jim je bil ekscesiven konceptistični slog tuj. Na nemškem govornem področju bi takšen vpliv nemara lahko iskali pri bavarskem jezuitskem pridigarju in duhovnem piscu Jeremiasu Drexelu – Drexeliusu (1581–1638) ali pri Schönlebnovem sodobniku, kapucinu Prokopu iz Templina (1609–1680).

Kar zadeva vire, ki jih Schönleben v pridigah uporablja, je mogoče reči, da kažejo na tipično baročno erudicijo. To pomeni, da Schönleben posega po najrazličnejših virih, kot so srednjeveška in novoveška biblična eksegeza, pridigarski priročniki vseh vrst, pridižne zbirke srednjeveških in novoveških pridigarjev ter patristična, meniška in sholastična teologija. Tuji pa mu niso niti posvetni antični avtorji, saj posega po širokem naboru tovrstnih piscev, od pesnikov do zgodovinarjev, od filozofov do geografov in naravoslovcev.

Schönlebnove postne pridige

V nadaljevanju se bom osredinil na analizo postnih pridig (*Fasten-Freytag und Sontag-Predigen*), pa še teh ne bom obravnaval v celoti, saj prostor, namenjen tej razpravi, za kaj takega ne zadostuje. Kakorkoli že, hiter prelet pridig razkrije, da poleg standardnih *loci communes* baročne pridige tu in tam naletimo na bolj eksotične vire, ki izvirajo iz izročila krščanske mistike. Te prvine besedilo močneje potiskajo v območje literarnega baroka. Za baročno dobo je namreč stremljenje k mističnim prvinam krščanske religioznosti temeljno. Zato ni presenetljivo, da v Schönlebnovih pridigah v ospredje stopa prav poznosrednjeveška ženska mistika, ki je baroku dala ogromno plodnih duhovnih spodbud. Tako na primer naletimo na navedke Mehtilde iz Hackeborna (*Liber gratie spiritualis*), na *Revelationes* Brigitte Švedske, pa tudi na manj znane avtorice, kot je frančiškanska tretjerednica Angela Folinjska. Ta je predstavnica tipične frančiškanske pasijonske mistike, ki se osredinja na mistično doživljanje Kristusovega pasijona, s čimer se je baročna duhovnost še posebej rada opajala. V ozračje pasijonske mistike spada tudi izrek Terezije Avilske, pogloblitne krščanske novoveške

Naslovnica Schönlebnovih nemških postnih pridig.
Vir: © NUK, Schönleben, *Fasten-Freytag- und Sontag-Predigen*, 1668.

mistikinje (kanonizirane leta 1622). Schönleben na primer navaja njen izrek oziroma moto »aut pati aut mori« (»trpeti ali umreti«),¹³ ki ga najdemo tudi na številnih upodobitvah te svetnice.

Ti mistični odlomki seveda ne govorijo o tem, da bi bile tudi Schönlebenove pridige same po sebi mistične, vsekakor pa dobro služijo za podkrepitev temeljne namere njegovih pridig, ki je pogosto pasijonska, usmerjena k razvijanju sočutja in sotrpjenja s trpečim Kristusom. Zato bomo zdaj pod drobnogled vzeli zadnjo, dodatno pridigo iz prvega dela »Der Sterbende Jesus« (»Umirajoči Jezus«), ki je namenjena pridiganju na postni petek (»Karfreitag«).¹⁴ Ta pridiga je tudi najdaljša (ima kar 34 odstavkov), kar je povsem v skladu s tedanjo liturgično prakso, ki je v velikem petku videla vrhunec velikonočnih praznikov. Navadno je bila to najdaljša pridiga v letu in je lahko trajala kar tri ure.

Schönleben začne *in mediis rebus*, takoj na začetku poseže po najbolj dramatični figuri eksklamacije: »Jezus stirbt! Jezus stirbt! Hast du es gehört o Mensch. Jezus stirbt! Waist du den nicht wer Jezus sey?« (»Jezus umira! Jezus umira! Mar slišiš, o človek! Jezus umira! Mar ne veš, kdo je Jezus?«).¹⁵

Poslušalec/bralec je nemudoma pahnjen v baročno »teodramatiko«, v gledališče Božjega trpljenja. Ta igra je seveda metafizična – gre za baročni *theatrum mundi* –, zato Schönleben pravi, da gre za »nezaslišano igro na Kalvariji« (»unerhorten Schauspiel am Berg Calvariae«).¹⁶

Pridiga se nedvomno odlikuje po številnih baročnih retoričnih strategijah, kot so ponavljanje, naštevanje in stopnjevanje: »/.../ alles, alles ist voller Traurigkeit / Forcht / Zittern / Schmerzen / und Verwuerung – dann Jezus stirbt! /.../ O Suender / gehet dir dises nicht zu Herten?« (»/.../ vse, vse je polno žalosti, strahu, trepetanja, bolečin in zmešnjave – kajti umira Jezus! /.../ O grešnik, mar ti to ne pride do srca?«).¹⁷

Pridiga se v nadaljevanju prelevi v pravo uverženje citatov; Schönleben se z lastnim govorom umika in daje besedo svojim *auctoritates*, se pravi svetnikom, cerkvenim učiteljem in teologom. Eden od zanimivejših virov

13 Schönleben, *Fasten-Freytag und Sontag-Predigen*, str. 32.

14 Tej pridigi je podobno latinsko premišljevanje v prvem zvezku Schönlebenovih latinskih postnih pridig (*Tractatus geminus de mysteriis Dominicae passionis*) z naslovom »Excessus doloris« (»Čezmernost bolečine«). Prim. Deželak Trojar, Schönlebenovo latinsko premišljevanje za veliki petek, str. 35–48.

15 Schönleben, *Fasten-Freytag und Sontag-Predigen*, str. 89.

16 Prav tam.

17 Prav tam, str. 90–91.

je spet s področja mistike. Gre za italijansko mistikinjo Magdaleno de Pazzi (1566–1607, kanonizirano leta 1668), in sicer Schönleben navaja njeno vzklicevanje t. i. čiste ljubezni, ki je v resnici Bog sam: »O amor! o amor! nunquam cessabo te vocare amorem! Nescitis meae sorores, quid noster Jesus non sit aliud, quam purus amor?« (»O ljubezen! O ljubezen! Nikoli te ne bom nehala klicati ljubezen! Mar ne veste, sestre moje, da naš Jezus ni nič drugega kakor čista ljubezen?«).¹⁸

Po obsežnem in dramatičnem opisu Kristusovih bolečin, prepredenem s citati vseh vrst, Schönleben pridigo pripelje do sklepa (ali peroracije, *peroratio*), da smo v resnici »mi« (poslušalci/bralci) tisti, ki smo križali Kristusa, »mi« smo v resnici Judje in pogani: »In summa: wir samentlich haben ihne auf den schmaechlichen Baum auffgehenckt und ermordet.« (»Če sklenemo, mi vsi smo ga obesili na sramotno drevo in umorili.«).¹⁹ Ta učinkovita homiletična aplikacija (*applicatio*) ima samo en namen, ganiti, pretresti bralca (*movere*), da bi prišel do kesanja za svoje grehe, se pravi do duhovne spreobrnitve.

Po zgradbi in vsebini je tej pridigi podobna »dodatna pridiga« (*Zusatz-Predig*) na koncu drugega dela postnih pridig (*Geistliche Walfahr zu dem heiligen Grab Christi*, »Duhovno romanje k svetemu Kristusovemu grobu«), ki ima tudi isti naslov: *Goettlicher Liebe Ubermass. Betrachtung am heiligen Charfreytag*, »Božja neizmerna ljubezen. Premišljevanje na veliki petek«. Tema pridige je vzeta iz *Žalostink* (po Vulgati): »O vos omnes qui transitis per viam, attendite et videte, si est dolor sicut dolor meus.« (»O vi vsi, ki greste po poti, pridite in glejte, če je kje bolečina, kot je moja.«).²⁰

Schönleben v tej pridigi poleg eklesiastičnih virov posega tudi po antičnih klasikih, kar je splošna značilnost njegovih pridig. V začetnem delu pridige (*exordium*), kot sam pravi, navaja Tibulov verz, vendar to ne drži, saj gre v resnici za Propercija: *Verus amor nullum novit habere modum*,²¹ »Resnična ljubezen ne pozna meje«. Schönleben torej začne s posvetno ljubezensko liriko, z antičnim citatom o neizmernosti ljubezni, ljubezni, ki je čez vsako mero (*Ubermass*). Tu je treba opozoriti, da Schönleben skuša iz

18 Prav tam, str. 101.

19 Prav tam, str. 118.

20 V *Standardnem slovenskem prevodu Svetega pisma* se citat glasi: »Vam to nič ne pomeni, ki greste mimo po poti? Premislite in glejte, ali je kakšna bolečina, kakor je moja, ki me je zadela; ki jo je prizadel Gospod na dan svoje srdite jeze.« (Žal 1,12).

21 Schönleben, *Fasten-Freytag und Sontag-Predigen*, II. del: *Geistliche Walfahr*, str. 98.

pridige narediti nekakšno alegorezo (alegorično razlago) tega verza rimskega elegičnega pesnika. Jasno je, da tu ne bomo imeli opravka z dobesednim smislom tega verza, se pravi s človeško ljubeznijo do izvoljene dame (v Propercijevem primeru Cintije), ampak z ljubeznijo Boga do človeka in obratno.

Pridiga se nadaljuje z antitezo med trpljenjem oziroma bolečino in ljubeznijo:

Die Liebe ist ein lautere Suessigkeit / der Schmerzen ist ein lauter Bitterkeit;
Die Lieb ist des Gemueths Erquickung / der Schmerzen des Gemueths
Betruenuss; Die Liebe gebahret die Freud / der Schmerzen ziehet nach
sich das Leyd. Ist also die Liebe des Schmerzens Gegentheil.

Ljubezen je čista sladkost, bolečina je čista grenkoba; ljubezen je poživitev čudi, bolečina je njena tegoba; ljubezen rodi veselje, bolečina priteguje k sebi žalost. Tako je ljubezen nasprotje bolečin.²²

Potem se vzpostavi nekakšen silogizem, da je mera bolečine sorazmerna z mero ljubezni in obratno. Zato lahko Schönleben svoje poslušalce ali bralce naposled povabi k motrenju križanega Jezusa, da bi na podlagi njegove bolečine ugotovili, kolikšna je njegova ljubezen, in obratno, kolikšna je njegova bolečina na podlagi ljubezni. Vse to ima samo en namen – *movere*, vplivati na čud oziroma srce poslušalcev in v njih vzbuditi hrepenenje, željo, »da bi na podlagi takšnega motrenja [*Betrachtung*] v naših čudih in srcih zanetili koprnenje, da bi njega [Kristusa] obžalovali z ljubeznijo in z bolečino ljubili«.²³

S tem se eksordij (*exordium*) zaključí. Prvi del pridige se znova začne s posvetno prvino, in sicer z antično anekdoto o Prometeju, ki naj bi človeško telo zamesil samo iz gline, pri tem pa naj za vezivo ne bi uporabil vode, temveč solze. To seveda napotuje na krhko in slabotno človeško naravo, ki mora povrhu prenašati polno gorja in trpljenja. Ta zasnova je v nadaljevanju podkrepjena z zgledi iz *Biblije* in iz cerkvenega učiteljstva. V nasprotju s človekom pa Bog (kot absolutno in popolno bitje) ne more trpeti, zato si je v Jezusu Kristusu privzel človeško naravo, da bi lahko trpel. Pri tem se

²² Prav tam, str. 99.

²³ Prav tam.

pridigar sklicuje na Bernardina Sienskega, slovitega poznosrednjeveškega pridigarja, in na Bernarda iz Clairvauxa ter tako z izrekom zadnjega sklene, da so solze »znamenje ljubezni, še pogosteje pa bolečine«. ²⁴

Sledi razglabljanje o tem, kako je »najnežnejši izmed človeških otrok« – Jezus – moral nepopisno trpeti, gotovo več kot kdorkoli izmed (navadnih) ljudi. Tu si Schönleben s prej omenjenim Bernardom privošči hiperbolo (figuro pretiravanja), in sicer pravi, da v Kristusovem zemeljskem življenju niso jokale le Kristusove oči, ampak vse njegovo telo. Še več, te solze so bile na vrhuncu njegovega trpljenja krvave (gre za navezavo na dogodek v Getsemaniju, kjer je Jezus potil krvavi pot). V skladu z značilno baročno potrebo po kvantifikaciji (ki jo je treba v zadnji posledici speljati *ad absurdum*) Schönleben v navezavi na krščansko videnjsko literaturo navaja, da naj bi Jezus izjokal kar 62.200 solz in izpotil 97.305 krvavih srag. ²⁵ V podkrepitev tega videnjsko-teološkega odlomka Schönleben prilaga nemške verze, ki so najverjetneje njegova lastna iznajdba (v marginaliji namreč ni naveden noben vir). Glasijo se takole:

Die Lieb ein lauters Feuer ist;
Die Thraenen Wasser zu aller Frist;
Dannoch die Lieb Thraenen gebaehrt /
Wann sich bey ihr das Feurer mehrt. ²⁶

V dobesednem oziroma proznem prevodu:

Ljubezen je čisti ogenj,
solze so voda v vsakem času,
tako ljubezen porodi solze,
ko v njej se ogenj pomnoži.

A vse to naj bi bilo samo predigra h Kristusovemu trpljenju. Ljubljanski pridigar skupaj s srednjeveškim pasijonskim izročilom ugotavlja, da je bilo vse Kristusovo življenje v resnici en sam velik pasijon. Znova poseže po Bernardovih besedah: »Passionem non illum diem unum appellamus,

²⁴ Prav tam, str. 101.

²⁵ Prim. prav tam, str. 101–102.

²⁶ Prav tam, str. 102.

quo mortuus fuit, sed totam vitam illius, tota vita Christi crux fuit & Martyrium.« (»Pri pasijonu ne govorimo samo o tistem enem dnevu, ko je umrl, ampak o njegovem celotnem življenju; vse Kristusovo življenje je bilo križ in mučeništvo.«).²⁷

Za tem Schönleben prikaže številne zglede mučeniških usod iz *Stare in Nove zaveze* ter iz časa prvih kristjanov. Toda vse to ni nič v primerjavi s Kristusom. Ob anaforičnih ponavljanjih: »Wer ist dir gleich in /.../« (»Kdo ti je enak v /.../«),²⁸ namreč v tem in onem trpljenju, je odgovor jasen: nihče ni v ničemer vsaj približno tako trpel kot Kristus. Tu je znova na mestu ponovitev teme: »attendite et videte, si est dolor sicut dolor meus /.../« Še več, Kristusovo trpljenje gre čez vsako (človeško) mero. Zdaj pridizni govor postane izrazito teološki, abstrakten. Schönleben si postavi zagonetno vprašanje, ali je Kristus več trpel tudi kot vse duše v vicah ali celo več od tistih, ki so v peklu. Odgovor nam ponudi »angelski dohtar« (kot bi rekel Janez Svetokriški) Tomaž Akvinski: »Cum dicimus Christi dolore esse maximum, non comparamus ipsum animae separate« (»ko pravimo, da je Kristusova bolečina največja, je ne primerjamo z bolečino posameznih duš«).²⁹ Ob pomoči Bernardina Sienskega pa se Schönleben dokoplje do določnejšega odgovora: Kristus je trpel tako, »kakor da bi to bile muke pogubljenih«.³⁰ To pa Schönleben parafrazira tako, da se ogne vsakršnega doktrinarno kočljivega odgovora in pravi, da je Jezus trpel tako, kot trpijo duše v vicah.

Poleg tega ugotavlja, da je Kristus moral trpeti sorazmerno z nakopičenimi grehi oziroma krivdami vseh ljudi. Zdaj se mora znova nujno opreti na duhovne pisce, ki so natančno poročali o dejanski, konkretni količini Kristusovega trpljenja. V skladu z duhovnimi avtoritetami, kot so Petrus Calentinus, Johannes Lansperger, Akvilinij, Landulf Saški, Vincencij Fererski itd., naj bi Kristus med pasijonom prejel 6666 ran.³¹ Potem smo priča popisu vseh udarcev v glavo, prsi in druge dele telesa. Ta katalog udarcev ima namen nazorno prikazati trpljenje, ki daleč presega človeško zmogljivost in je moralo tedanjega človeka fascinirati, saj mu je predočevalo skoraj neizmerno mero bolečine. Zato se na tem mestu Schönleben učinkovito vpraša, kaj s temi

²⁷ Prav tam, str. 103.

²⁸ Prav tam, str. 105.

²⁹ Prav tam, str. 106.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam, str. 108.

meritvami pravzaprav merimo: »Ali merimo Kristusove bolečine? Ali pač ne vemo, da je ta mera sorazmerna z našimi grehi. Toda ali ni tako, da če je bilo teh grehov še več, čez vsako mero, bi moral prejeti nemerljivo mero udarcev?«³² Pridigar nato posreduje dve merodajni teološki mnenji; po enem, ki so ga zagovarjali Tomaž Akvinski in drugi sholastiki, naj bi bilo človeških grehov neskončno, po drugem, kakor so trdile nekatere druge teološke šole, pa naj bi jih vendarle bilo končno mnogo. Schönleben se postavi na Tomaževo stran, vendar previdno, saj pravi, da če že Kristus ni neskončno trpel, pa je bilo njegovo trpljenje vsaj neizrekljivo.³³ Kljub temu se prvi del zaključi z ugotovitvijo, da je Kristusovo zasluženje z njegovim neskončnim (ali skoraj neskončnim) trpljenjem veliko večje od količine človeških grehov in to podkrepi z znano konceptistično podobo tedanjih (baročnih) pridig, namreč s podobo kaplje in morja, ki jo izvleče iz pridig Janeza Zlatousta; pravi torej, da so vsi grehi sveta kakor »kapljica nasproti celotnemu morju«.³⁴

Tako se konča prvi del pridige in začne drugi. Na začetku pridigar poslušalce/bralce znova spomni na poglobitno tezo o sorazmernosti bolečine in ljubezni ter postreže z navedkom iz Avgušтина: »Dolor est sicut amor« (»bolečina je kakor ljubezen«).³⁵ Nato se osredini na pojem čezmernosti, ekscesa (*Excess*), ki zdaj postane ključna beseda pridige. Ta eksces, čezmernost se seveda nanaša na Božjo ljubezen. Edinole ljubezen je tako mogočna sila, da je celo Boga samega pahnila iz velike slave v skrajno uboštvo.³⁶ Tu gre za paradoks: paradoks Božje ljubezni, ki je temeljni paradoks krščanske vere. Ta se kaže v Božjem učlovečenju, ki je največji in najoprijemljivejši dokaz neizmerne Božje ljubezni do človeka. Zato je razumljivo, da se pridigar ob tem z Avguštinom vpraša, ali je temu mogoče sploh še kaj dodati.³⁷

Schönleben vendarle dodaja in z vrsto teologov ugotavlja, da bi bila za odrešenje sveta dovolj že ena sama kaplja Kristusove krvi, dejstvo pa je, da je kri od Kristusa kar lila. Že samo v Getsemaniju naj bi prelil 97.205 kapelj krvi.³⁸ Kristus je neizmerno trpel, do konca, in še potem ko je umrl, nam je na poseben način pokazal svojo neskončno ljubezen. Ko mu je eden

32 Prav tam.

33 Prim. prav tam, str. 110.

34 Prav tam.

35 Prav tam, str. 111.

36 Prav tam, str. 112.

37 Prim. prav tam, str. 113.

38 Prav tam, str. 115.

izmed vojakov prebodel stran (prim. Jn 19), je iz njega znova lila kri. To je po pridigarju nov izraz neizmerne Božje ljubezni. Schönleben sklene tako: »Resnično, Tvoja ljubezen je prevelika, neizmerna in preobilna« (»wahrhaftig deine Liebe ist gar zu gross / ist ubermaessig mit einem Excess«).³⁹

Vendar to ne zadostuje, še in še je treba izkazovati neizmernost te ljubezni. Zato govor postaja čedalje bolj hiperboličen, ekscenzen. Čeprav je Jezus ob križanju neznosno trpel, ga je še veliko bolj bolela duša, ko je videl, da se grešniki še vedno nočejo spreobrniti. Tu nastopi pridigarjeva imaginacija, Jezus na križu z največjo muko uzre prihodnja krivoverstva, ki bodo stopila na zgodovinski oder. Vendar odločilna *applicatio* (približanje odrešenijske zgodovine konkretni situaciji poslušalcev/bralcev) nastopi šele zdaj: vrhunec Kristusovih duhovnih muk je trdosrčnost človeštva – in to ne človeštva na splošno, ampak konkretnih ljudi, dejanskih Schönlebnovih poslušalcev (ali bralcev), ki jim je pridiga namenjena. Zato se pridigar obrne na svoje poslušalstvo, na konkretni »ti«, in pravi »ti, Peter«, »ti, Pavel«, »ti, Katarina«, »ti, Agata«, vsak dejanski posameznik je kriv, ker zavoljo vsega, kar je bilo rečeno o Kristusu, ne občuti niti najmanjšega sočutja in kesanja:

Ja auch insonderheit schmerzte ihn dass du Petre, du Paule, du Catharina, du Agatha etc. heut in dieser Kirchen / an disem Ort sitzen oder stehen werdest / und der gegenwaertigen Passion-Predig beywohnen ohne einiges / ohne eintzige Zerknirschung deines Herzens / ohne eintzige guten Vorsatz dein Leben zubessern / deine Suend noch vor den Osterfeyertagen zu bereuen.⁴⁰

Da, še posebej ga je bolelo, ker ti, Peter, ti, Pavel, ti, Katarina, ti, Agata itd., danes v tej cerkvi, na tem kraju sediš ali stojiš in prisostvuješ tej pasijonski pridigi brez vsakršne skrušenosti srca, brez vsakršne dobre namere, da bi svoje življenje poboljšal, da bi se pokesal svojega greha še pred velikonočnimi prazniki.

Schönlebnova pretanjena dramaturška kompozicija se izteče v pozivu k spreobrnjenju. Ta je središče vsake (uspele) pridige in tu stopa na plan v vsej svoji jasnosti in ostrini. Da bi bil ta poziv podkrepjen tudi z duhovno avtoriteto, Schönleben poseže po *Razodetjih* Brigitte Švedske, ki je v nekem videnju uzrla Kristusa vsega krvavega in ji je ta pojasnil, da mu take rane

³⁹ Prav tam, str. 120.

⁴⁰ Prav tam, str. 121.

zadajajo vsi, ki zaničujejo njegovo ljubezen.

Sklepni vrhunec (*peroratio*) pa pridiga doseže s pesniškim govorom. Povsem na koncu Schönleben uporabi Bernardove meditativne pasijonske verze, položene v usta Kristusu, ki nagovarja srca neprizadete množice. Ker ni navedenega vira nemškega prevoda, lahko upravičeno sklepamo, da je avtor prevoda Schönleben sam. Ti stih se glasijo takole:

Betracht O Mensch mein grosses Leid /
 So gar nicht zuvergleichen.
 Ich schrey zu dir die Suende meyd;
 Vom Creutzweg solst nicht weichen.
 All Pein / all Marter / ja auch der Todt /
 So sehr mich nicht thun plagen.
 Als dass du drauss treibst lauter Spott /
 Und hilffst mirs Creutz nicht tragen.⁴¹

V zelo grobem, proznem prevodu:

Glej, o človek, moje veliko trpljenje,
 ki ga ni mogoče primerjati z ničimer.
 K tebi vpijem, grehov se ogni;
 ne zaidi s križevega pota.
 Vsa bol, vsa muka, celo smrt
 me tako hudo ne trpinčijo
 kakor to, da se mi odkrito posmehuješ
 in mi ne pomagaš nositi križa.⁴²

41 Prav tam, str. 122. Latinsko besedilo se glasi: »Non est dolor sicut, quo crucior: ad te clamo, qui pro te morior: vide poenas quibus afficior; vide clavos quibus confodior: et cum sit tantus dolor exterior, intus tamen planctus est gravior, cum te tam ingratum experior.« Kot zanimivost naj povem, da so ti verzi postali slavni, ko jih je Orlando de Lassus (1532–1594) vključil v sklepni del cikla svojih dvajsetih madrigalov z naslovom *Solze svetega Petra (Lagrima di san Pietro)*. Ti stih so sklepni latinski motet, ki je naslovljen *Vide homo, quae pro te patior* (»Glej, človek, kaj zate trpim«). Avtor teh vrstic najverjetneje ni Bernard iz Clairvauxa, saj jih stroka danes pripisuje francoskemu teologu in latinskemu pesniku Filipu Kanclerju (um. 1236). Gl. Woolf, *The English Religious Lyric*, str. 37.

42 Na podobne pesniške odlomke in vstavke naletimo tudi v prazničnih pridigah iz let 1669–1670. V njih Schönleben malone v vsaki pridigi navaja odlomek iz antične latinske poezije, iz Ovidija, Vergilija, Marcijala, Klavdijana itn., pa tudi iz anonimnih epigramov, ki so mu še posebej ljubi. Poleg tega naletimo na citat iz latinskih cerkvenih himn. Gl. na primer

Sklep

Jasno je, da je bila pričujoča analiza lahko samo sondaža. Za celovito literarnozgodovinsko presojo literarne vrednosti Schönlebnovih pridig bi bilo treba natančno analizirati ves njegov pridižni korpus in ga primerjati z najvidnejšimi dosežki te vrste književnosti v njegovem času. To je naloga, ki presega napor in vednost posameznega, individualnega raziskovalca. Za takšne raziskave je nujno potrebna močna kolektivna volja. Kakorkoli že, pričujoča monografija je vsekakor eden izmed pomembnih korakov na tej poti.

Kljub temu je mogoče že preliminarno podati sodbo, da se Schönleben v svojih pridigah ne vdaja skrajnim oblikam baročne retorike, zlasti ne manieristični *argutia*. To pa še ne pomeni, da pri njem ne gre za baročni slog. Ta je seveda bistveno zmernejši in preudarnejši, ne da bi se pri tem že spogledoval s klasicistično skladnostjo, ki je pri nekaterih jezuitih (tu je znan zlasti primer Paola Segnerija) prišla v modo ob koncu 17. stoletja. Povsem se je mogoče strinjati s presojo Monike Deželak Trojar, ki pravi, da »iz Schönlebnovih pridig vejeta resnoba in duhovna umirjenost, v ozadju začutimo učenjaka in teologa«. ⁴³

Po mojem vtisu je ena izmed pomembnejših sestavin njegovega sloga ponekod jasno razvidna poetizacija pridižnega besedila. Ta se ne kaže samo v pogostih apostrofa, eksklamacijah, ponavljanjih, hiperbolah in antitečnih kompozicijah, temveč v samih pesniških vložkih, ki učinkujejo kot posebna vrsta eksempla. Takšne citate iz antične in srednjeveške latinske lirike je Schönleben tudi sam posrečeno prevajal. To kaže na posebno pesniško senzibiliteto, ki je gotovo bistveno prispevala k večji estetski in duhovni formaciji tedanjega poslušalca in bralca. ⁴⁴

Če drži, da je baročna pridiga rabila za nekakšno vmesno formo, za posrednika med pisno literaturo in ustnim slovstvom oziroma izročilom nasploh, ⁴⁵ je mogoče reči, da so Schönlebnove pridige med drugim uspešno posredovale prav poetično komponento baročne estetike; gre

Schönleben, *Feyertägicher Erquick-Stunden*, str. 256.

⁴³ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 407.

⁴⁴ V tem smislu je morda podoben Rogeriju Ljubljanskemu, pri katerem najdemo verze v »zapo-padkih«⁴⁵ pred začetkom pridig, ponekod pa tudi v samem besedilu, čeprav večinoma niso grafično razdeljeni v posamezne verze.

⁴⁵ Prim. Meid, *Die deutsche Literatur*, str. 787.

za literarno prvino, ki je bila v slovenskem literarnem baroku zaradi takšnih ali drugačnih razlogov zelo redka. Res je, da so Schönlebnove tiskane pridige večinoma nagovarjale izobraženo ljudstvo, se pravi klerike, izobražene meščane in plemiče, a vendarle je bil to pomemben korak k dvigu kulturne zavesti na Slovenskem. Za neposredno posredovanje baročne literarne kulture v slovenskem jeziku je bilo treba počakati na dela Janeza Svetokriškega, Rogerija Ljubljanskega in Jerneja Basarja. Za literarno vedo bi bil poseben izziv ugotoviti, kakšen je odnos med temi pisci in Janezom Ludvikom Schönlebnom.

Viri in literatura

Viri

Natisnjena dela Janeza Ludvika Schönlebna:

Fasten-Freytag und Sonntag-Predigen. Salzburg: Melchior Haan, 1668.

Feyertäglicher Erquick-Stunden. Erster Theil. Das Winter- und Frühlings-Quartall.
Salzburg: Melchior Haan, 1668.

Tractatus geminus de mysteriis Dominicae passionis, Tractatus I. quadragesimalis, Sacra pyramis Jesu Christo servatori mundi in monte Oliveti agonizanti erecta.
Salisburgi: Melchior Haan, 1673.

Tractatus geminus de mysteriis Dominicae passionis, Tractatus II. quadragesimalis, Sacra peregrinatio ad Christi servatoris sepulchrum. Salisburgi: Melchior Haan, 1673.

Literatura

Barner, Wilfried: *Barockrhetorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*. Tübingen: Niemeyer, 2002.

Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.

Deželak Trojar, Monika: Schönlebnovo latinsko premišljevanje za veliki petek: Čezmernost bolečine (1673). *Pasijonski doneski*, 15, 2020 (Doneski 41, Memorabilia Locopolitana 33), str. 33–48.

Deželak Trojar, Monika: Schönlebnove nemške in latinske postne pridige. *Historični seminar*, 14 (ur. Katarina Šter, Mojca Žagar Karer). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021, str. 47–75.

Kos, Janko: Problem renesanse in baroka v slovenski književnosti. *Jezik in slovstvo*, 15, 1969/1970, str. 9–15.

Kos, Janko: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS, 2000.

Meid, Volker: *Die deutsche Literatur im Zeitalter des Barock. Vom Späthumanismus zur Frühaufklärung*. München: C. H. Beck, 2009.

Niefanger, Dirk: *Barock*. Stuttgart: Metzler, 2005.

Pogačnik, Jože: Slovenska književnost in barok. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha). Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 9), 1989, str. 17–24.

Pogačnik, Jože: *Slovenska književnost*, 1. Ljubljana: DZS, 1998.

Wolf, Rosemary: *The English Religious Lyric in the Middle Ages*. Oxford: Clarendon, 1968.

Schönleben's Sermons as Literature

This article advocates the idea that from the perspective of literary studies sermons should be treated as rhetoric prose or, specifically, spiritual prose, which through its orientation toward the listener's or reader's inner conversion (*conversio*) evades the approximate label »educational« or »didactic literature«. Such a conceptualization also applies to Baroque sermons.

The article continues by examining selected sermons by Janez Ludvik Schönleben, focusing on the two volumes of Lenten sermons titled *Fasten-Freytag- und Sontag-Predigen* (»Friday and Sunday Sermons for Lent«), published in 1668. These German sermons contain some important elements of Baroque literature, which are not limited only to the external Baroque style evident in rhetorical figures (e.g., numerous repetitions, exclamations, apostrophes, hyperboles, ellipses, and so on), but also aspire to the basic tonality of sermons filled with dynamic pathos and, in places, are even elevated to a poetic style. This can especially be observed in sermons that draw from the spirituality of the Passion, whereby the focus is on the fundamental paradox of Christianity: the fact that in the Passion of Christ the measure of suffering and love is equal.

However, Schönleben can by no means be regarded a Mannerist writer that uses the witty poetics (*stilus argutus* or *conceptismo*) of the »inflated Baroque« (*Schwulst-Barock*). In this sense, due to his linguistic and content-related »moderation«, his works should be placed side by side with important achievements of European Baroque homiletics.

ARBOR GENEALOGICA (1657):
SCHÖNLEBEN IN LATINSKE ROKOPISNE
GENEALOGIJE RODBINE AUERSPERG¹

Luka Ručigaj

Uvod

Arbor Genealogica illustrissimae et principalis familiae Aurspergicae (1657) je rokopisna genealogija rodbine Auersperg, ki jo je sestavil Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Datirana je v leto 1657, glavnina je nastala do leta 1663, ko so bile prepisane tri dodatne različice. Schönleben jo je dopolnjeval vse do leta 1677, kar je tudi zabeležil na izdaji, posvečeni Volfu Engelbertu grofu Auerspergu (1610–1673). Zgoščena različica rokopisne genealogije družine Auersperg mu je morda služila tudi za pripravo tiskane izdaje leta 1681.

Prvi v kranjskih virih izpričan član rodbine Auersperg je Engelbert, ki se pojavi v listini iz leta 1162. Od začetka 15. stoletja dalje so bile Auerspergom poleg različnih nazivov, ki jim jih je podelil cesar, večkrat zaupane službe v upravnem aparatu province. Po razdelitvi posestev med Herbardom (1574–1618) in Ditrihom (1578–1634) sta se osnovali kasnejši glavni grofovski in stranski knežji veji. Zaradi pritiskov Dunaja in prizadevanj jezuitov je Ditrih leta 1625 s prvorojencem Volfom Engelbertom (1610–1673), kasnejšim deželnim glavarjem, prestopil v katoliško vero, za kar je bil nagrajen z grofovskim nazivom. Njegovi trije sinovi Volf Engelbert, srednji, Herbard (1613–1669), in najmlajši, Janez Vajkard (1615–1677), kasnejši minister na cesarskem dvoru, od leta 1653 državni knez, ter njihov bratranec Janez Andrej (1615–1664) so bili glavni akterji Schönlebnovih rokopisnih latinskih genealogij.²

Rodoslovni vnosi v *Arbor Genealogica* so sestavljeni iz osnovnih podatkov, impres z gesli in podatkov o življenju članov družine Auersperg. Kot je raz-

---

1 Posebno zahvalo za zaupanje in naklonjenost mojemu pisanju tega prispevka si zaslužijo grofica Maria Elisabeth von Auersperg, princ Heinrich von Auersperg-Breunner, dr. Miha Preinfalk in mag. Maria Zdislava Röhsner. Za vso pomoč in napotke sem hvaležen Ani Bembič, Moniki Deželak Trojar in Marji Nikolčič. Monografija Monike Deželak Trojar *Janez Ludvik Schönleben*, na katero se na mnogih mestih opiram, mi je služila kot neprecenljiv vir podatkov.

2 Preinfalk, Auersperg, plemiška rodbina; Preinfalk, Oter Gorenčič, Komič Marn, *Grad Turjak*.

vidno iz posvetila Volfu Engelbertu grofu Auerspergu, je Schönlebna v času pisanja genealogije denarno podpiral prav on.³ Emblemska gesla in podobe, ki so glavna tema pričujoče razprave, najdemo tudi v drugih Schönlebnovih publikacijah.⁴ Schönlebnu bi lahko pripisali avtorstvo nekaterih impres v latinski rokopisni genealogiji, druge pa temeljijo na dejanskih emblemih članov družine.

Avtor podob v nobeni od različic rokopisne genealogije ni naveden. Pri ugotavljanju avtorstva si lahko pomagamo z zbranimi računi Volfa Engelberta. V računih v obdobju od 1657 do 1664 najdemo slikarja Thomasa (Tomaža) Stegerja (ok. 1619–1664).⁵ Po letu 1663 ga je nadomestil Ludwig de Clerick (pred 1640–1702), ki je za Volfa Engelberta izpolnjeval naročila vse do njegove smrti leta 1673.⁶ Oba slikarja bi lahko sodelovala pri nastanku rokopisne izdaje, posvečene Janezu Vajkardu (1615–1677), bratu Volfa Engelberta, pri čemer bi lahko impresje v izdaji, posvečeni Volfu Engelbertu, zasnoval morda celo Schönleben sam, kar je razvidno iz predrisbe, narejene z grafitom.⁷

3 Kot primerjalno sočasno gradivo je bila v pomoč predstavitev družinskih dreves Herbersteinov in Dietrichsteinov v prispevku Polone Vidmar. V nasprotju s Schönlebnovo *Arbor Genealogica* in družinskim drevesom sta bili obe drevesi tiskani in okrašeni s portreti. Polona Vidmar v svojem prispevku postavi tezo, da je podlaga za nastanek genealogije Herbersteinov njihovo povzdignjenje v grofovski stan 28. februarja 1657 (Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 31–64). Podobno lahko sklepamo tudi za nastanek Schönlebnove genealogije *Arbor Genealogica* (Prim. sklep tega prispevka).

4 Janez Ludvik Schönleben je poleg ilustriranih genealogij Auerspergov, opremljenih z emblemi, in lastnega emblema izdal podobe še v štirih knjigah. Tezni list in Schönlebnov portret sta v zbirki nedeljskih pridig *Hora subsecivae dominicales* (Salzburg, 1676). Schönlebna je portretiral v Ljubljani delujoči (z Volfom Engelbertom povezan) slikar Ludwig de Clerick, ploščo pa je vrezal Johann von Berg. Na teznem listu v isti knjigi so upodobljena grško-rimska božanstva Atena, Kronos in Herkul ter različne personifikacije. Tezni list spremlja citat »Nulla hora sine linea«. Izvod iz knjižnice Knežjega dvorca ima nekdanjo signaturo »4 S 18 (338)« (AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, Auersperg Bibliothek [8]). Dva tezna lista sta v *Dissertatio polemica de prima origine augustissima domus Habsburgo-Austriacae* (Ljubljana 1680) in v *Annus sanctus Habsburgo-Austriacus* (Salzburg 1696) (Polleroß, Friedrich, Zur Repräsentation der Habsburger, str. 87–104). Tezni list, objavljen v *Annus sanctus*, je izrisal Elias Nesselthaler (Goloubeva, *The Glorification of Emperor Leopold I.*, str. 5–81). Tovrstni tezni ali celostranski tiskani listi na začetku baročnih publikacij so pogosti. Vse tri grafike, ki jih je natisnil Melchior Haan (1638–1713), so podobne tistim iz knjig jezuitskih avtorjev. Te so imele pri jezuitskem izobraževanju namreč pomembno vlogo oglasa, njihov namen pa je bil bralcu predstaviti tudi simbolno vsebino knjige (Daly, *The Emblem in Early Modern Europe*, str. 3).

5 Lubej, Clerick, Ludwig de. Prim. Lubej, Gladich, Giovanni Francesco.

6 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-23; AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-24; AT-OeStA/HHStA; AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-26; Lubej, Prispevki k biografijam na Kranjskem, str. 33–52; Lubej, Clerick, Ludwig de.

7 Na vseh 27 emblemskih sličicah v Volfu Engelbertu posvečeni različici je vidna predrisba z grafitom (AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 9). Kot morebiten avtor podob se

Schönleben je v času snovanja rokopisne genealogije Auerspergov uporabljal tako Volf Engelbertov arhiv kot njegovo knjižnico, hranjeno v mestni palači, ki jo je leta 1655 tudi popisal.⁸ Volf Engelbert je v knjižnici zbral aktualne knjižne izdaje iz sredine 17. stoletja, ki so pripadale različnim tematskim sklopom. V tej bogati knjižni zbirki je bilo več genealoških publikacij, ki so lahko Schönlebnu služile kot zgled, in knjig, ki so vsebovale devize s slikami.⁹ V Schönlebnovem katalogu Volf Engelbertove knjižnice z naslovom *Catalogus Bibliothecae* (1655) je v razdelku s knjigami o politiki vpisanih 145 knjig, ki govorijo o simbolistiki in emblematiki.¹⁰ V katalogih so emblemske podobe tudi v razdelku »Icones«.¹¹ Poleg tega, da je Schönleben skoraj zagotovo poznal knjige, ki jih je popisal, sam na več mestih zatrjuje, da dostopnim

ponuja tudi neimenovan avtor podobe na naslovnici študijskih zapiskov Janeza Vajkarda, ki je stilistično podobna emblemskim sličicam iz Schönlebnove latinske rokopisne genealogije (AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-Ohne Signatur (5): [Auersperg, Janez Vajkard]: *Explanatio institutionum imperialium A. Nobilissimo et Excellentissimo Domino Francisco Schildt iuris /.../* [s. l., rokopis] 1632).

- 8 Mestna palača na Novem trgu v Ljubljani je nastala med tridesetimi in sedemdesetimi leti 17. stoletja. Po smrti Volfa Engelberta (umrl 1673) jo je podedoval njegov mlajši knežji brat Janez Vajkard, zato je dobila ime Knežji dvorec (Fürstenhof). V njem sta bila arhiv in knjižnica. Podrli so ga v letih po ljubljanskem potresu 1895. Arhiv in knjižnico so preselili v grad Losensteinleiten v Gornji Avstriji. Danes je arhiv hranjen v dunajskem Hišnem, dvornem in državnem arhivu, knjižnica pa je bila leta 1983 dokončno razprodana na dražbi. Knjige, posvečene članom rodbine Auersperg, so hranjene med arhivskim gradivom na Dunaju (Preinfalk, Auersperg, plemiška rodbina).
- 9 Različne genealogije so v katalogu (*Catalogus Bibliothecae*) našete večinoma v razdelku »III. Histor: Profani«.
- 10 AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34f. V nekoliko poznejšem katalogu te knjižnice iz leta 1668 (*Catalogus*) je tovrstnih knjig še več (AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34 b, b, d, e, h). Gl. tudi AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34a; Ručigaj idr., *Katalogi in inventarji Auerspergove knjižnice*, str. 123–150.
- 11 Svoji rokopisni genealogiji družine Auersperg je Schönleben v knjižnični katalog vpisal naknadno: »Genealogia Aurspergiaca Latinae (4 perg alba MS. 1657)« in »Germanicè (4 carta rub MS. 1657)«. Ob strani je z drugo roko pripisano: »Schönleben MS.« (AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34f, str. 99). Na zadnjem listu knjižnega bloka so z grafitom zabeleženi tudi podatki o izposoji nekaterih knjig. Neidentificiran pisec je opozoril na embleme Volfa Engelberta: »No. Genealogie MS. Schönleben Wolf Engelbert p. 62. (Symbol)«. (AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34f). V tretjem zvezku *Catalogus* (1668) je v razdelku »Historia Mundanæ« vpisana genealogija v velikosti folija: »Arbor Genealogica Ill:me familiae Auerspergiacæ per Annos Septingentos folio perg: alb 1657.«, druga pa v velikosti kvarta: »Anonymi Arboretum Genealogicum Comitum ab Auersperg 4 cart: rub M: Scrip 1656.« (AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34 b, b, d, e, h, str. 100, 134). V popisu inventarja Ferdinanda kneza Auersperga (1655–1706) iz leta 1707 je ena od Schönlebnovih genealogij v kategoriji prej nepopisanih knjig, drug izvod pa je v istem katalogu popisana kot manjkajoč (AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg I-A-2-8-8, str. 58, 103). Prepis knjižničnega kataloga iz leta 1762 omenja le en izvod genealogije: »1821:1 Arbor Genealogica Illus: mæ Familiae Auerspergiacæ Per annos Septingentos /.../ fol perg alba M.S. 1657.« (AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34a, str. 87).

virom (tj. analom) zaupa kakor nepokvarjenim pričam: »Annalibus fidem habeo ceu testibus incorruptis.«¹² V primerjavi z vlogo »klientov« in knjižničarjev na evropskih dvorih je mogoče sklepati, da je Schönleben Volfu Engelbertu svetoval tudi pri nakupu knjig.¹³ Deželni glavar je leta 1660 kupil in dal vezati knjigi o emblemih, ki sta bili najverjetneje v pomoč pri zasnovi podob v Schönlebnovih rokopisnih genealogijah.¹⁴ Iz ohranjenih računov v družinskem arhivu Auerspergov namreč izvemo, da je 1. decembra 1660 Georg Sixt Schaffer za 14 goldinarjev prodal knjigo v treh zvezkih *Symbola Divina et Humana Pontificum Imperatorum Regum* (Frankfurt am Main, 1642) ter jo za 1 goldinar in 6 krajcarjev zvezal v bel pergament.¹⁵ Za 9 goldinarjev in 30 krajcarjev je prodal knjigo Silvestra Petrasancta *De symbolis heroicis libri IX.* (Antwerpen, 1634).¹⁶ Njena vezava je Volfa Engelberta stala 40 krajcarjev. Obe knjigi bi lahko Volf Engelbert kupil prav po Schönlebnovem priporočilu, kar bi pomenilo, da knjižnice Schönleben ni le urejal in uporabljal, temveč je tudi svetoval pri nakupih knjig, kot je bila običajna praksa na evropskih dvorih.

Kratka predstavitev do sedaj odkritih različic

Ohranili so se štirje izvodi *Arbor Genealogica Illustrissima et Principalis Familiae Auerspergice* (1657).¹⁷ Izvoda, posvečena Volfu Engelbertu in Janezu Vajkardu, hrani dunajski Hišni, dvorni in državni arhiv (HHStA),¹⁸ tretji je v zasebni lasti,¹⁹ zadnjega pa hrani Steiermärkisches Landesarchiv.²⁰

12 Schönleben: *Palma virginea*, [posvetilo].

13 Prim. *Zwischen Fürstenwillkür und Menschheitswohl*.

14 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-24. V nadaljevanju prispevka sem posamezne emblemske sličice primerjal s priročniki, ki jih lahko glede na kataloge in inventarje povežemo s knjižničnim gradivom, povezanim z Volfom Engelbertom. Zanimiva je tudi primerjava s knjigo Covarrubias, *Emblemas morales*, v kateri je nekaj emblemskih sličic na las podobnih tistim iz Schönlebnove latinske rokopisne genealogije.

15 Typotius, *Symbola Divina & Humana*.

16 Petra Sancta, *De symbolis heroicis libri IX*.

17 Domnevam tudi, da je obstajala vsaj še ena različica, ki je bila lahko posvečena bratu Volfa Engelberta in Janeza Vajkarda, tj. Herbardu grofu Auerspergu (1613–1669).

18 Izvoda prvič objavljena v Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 29–294.

19 Opis in fotografijo izvoda je prvi objavil Miha Preinfalk (*Auersperg*, str. 17–18). Ugotovil je, da je Schönleben kot vir zanesljiv predvsem za Auersperge 16. in 17. stoletja. To je izhodišče za preučevanje gesel, ki samo delno odražajo dejanska mota Auerspergov.

20 StLA Fach 85 Auersperg Familie, K2 H65, Schönleben: J. L. Schönleben, *Arbor Genealogica illustrissima et Principalis Familiae Auerspergice*.

Zadnja dva sta posvečena njunemu bratrancu Janezu Andreju grofu Auerspergu. V družinski lasti se je ohranilo tudi več starejših genealogij, ki so bile Schönlebnu podlaga za nemško in pozneje tudi za latinsko zgodovino rodbine.²¹ Schönlebnova nemška rokopisna genealogija z naslovom *Auerspergischer Stammbaum* je datirana v leto 1656.²² Oblika nemške rokopisne genealogije je sorodna kasnejšim latinskim: naslovnici (str. 3) sledi genealogija (»Radix N. Herr von Auersperg«, str. 7) s predstavitev generacij (»Generation I.–XX.«, str. 8–54), konča se s predstavitev stranskih vej (»Rami laterales«, str. 57–100). Vrhunec glavnega dela genealogije je predstavitev Janeza Vajkarda; besedilo je nastalo po njegovi poroki z Marijo Katarino grofico Losenstein (1635–1666), vendar pa pred rojstvom njunih otrok. Nemška rokopisna genealogija daje vtis »delovne« različice, ki je služila kot predpriprava kasnejši latinski rokopisni genealogiji, pozneje ni bila dopolnjena, čeprav je Schönleben to predvidel. Ta različica ne vsebuje emblemskih gesel. Nemški rokopisni genealogiji na več mestih manjkajo natančni osnovni podatki, tako je datum poroke Janeza Vajkarda označen samo z: »165[...]«. Posameznikom so pripisane tudi ure rojstva in njihov astrološki znak.²³

Rokopisna genealogija, posvečena Volfu Engelbertu grofu Auerspergu

Prva v nizu Schönlebnovih latinskih rokopisnih genealogij je bila najverjetneje tista različica *Arbor Genealogica*, ki je posvečena Volfu Engelbertu grofu Auerspergu. Nastala je v letih 1657–1663 in 1677. Hrani jo dunajski Hišni, dvorni in državni arhiv, in sicer v sklopu družinskega arhiva Auersperg.²⁴

21 Vsebina kartona: AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-21-1, med 10 različnimi genealogijami je tam na primer: *Hiermen ist beschriben deß Namens von Auersperg Geburdt unnd herkhomen* [16. stoletje?]; gl. tudi Dresser, *Genealogie der Herren von Auersperg von 1165 bis 1573, fortgeführt bis circa 1632 von Johann Sigmund Brechtel* (BSB Cod. icon. 324).

22 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-21-1-9: Stammbaum Auersperg von Schönleben, 1656. Nemška rokopisna genealogija je v velikosti kvarta in ima rdeče kartonaste platnice.

23 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-21-1-9: Stammbaum Auersperg von Schönleben, 1656, str. 54.

24 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 9. Zvezek meri 290 x 210 x 25 mm. Paginirana je le od poglavja »Radix arboris« (str. 1–163) do poglavja o kronologiji družine, druge strani pa niso oštevilčene.

Naslovnici sledi posvetilo,²⁵ temu pa proemij, razlaga izvora (»Coniectura I., II., III., IV.«), glavni del genealogije (»Radix arboris«, str. 1–70), predstavitev stranskih vej (»Rami laterales genealogici illustrissimae familiae Auerspergicæ I.–IX.«, str. [71], 80–146), genealoška drevesa I.–XIV. (str. 148–161), rodbinsko drevo Volfa Engelberta (str. 163), rodbinsko drevo Marije Katarine grofice Losenstein, žene Janeza Vajkarda, kronologija družine Auersperg, abecedni indeks osebnih imen, indeks priimkov, kazalo stranskih linij ter zložljivo družinsko drevo, prilepljeno na zadnjo platnico, z družinskimi člani do sina Janeza Vajkarda – Ferdinanda kneza Auersperga (1655–1706), ki kot prvorojenec nadaljuje knežjo linijo.

Različica, posvečena Volfu Engelbertu, je služila kot delovna (a vsekakor reprezentativna) verzija. »Delovni« naravi različice bi lahko pripisali tudi Schönlebnova dopolnila besedilu iz let 1663 in 1677, ki jih druge verzije nimajo. Članom družine so naknadno pripisani osnovni podatki, Schönlebnovim sodobnikom so dodani potomci, članom družine pa so pripisana tudi gesla v nemškem jeziku. Posameznikom so dodane izrisane imprese (27 podob). Vsaki stranski liniji družine je dodana zgolj ena podoba na začetku razdelka. Izjema je »grofovska – glavna linija«, kjer ima vsak član družine svojo impreso.²⁶ Različici za Volfa Engelberta in njegovega brata Janeza Vajkarda zaključujejo družinska drevesa.

Vsem latinskim rokopisnim genealogijam je skupna uporaba istega papirja. Jasno prepoznavnim vodnim znakom poštnega roga, *agnus dei* (Jagnje božje) ter inicial z rožami sta dodani grbovni polji, ki nista jasno prepoznavni.²⁷ Nobeden izmed navedenih vodnih znakov ne odstopa od papirja, ki ga je sicer uporabljala Volf Engelbertova dvorna administracija. Vodni znak *agnus dei* (55 x 47 mm) je nastal v papirnem mlinu na severu Italije.²⁸ Volf Engelbert je papir in knjige kupoval pri ljubljanskem knjigovezu Georgu Sixtu Schafferju.²⁹

25 Posvetilo je datirano v avgust 1663 (AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 9).

26 V latinski rokopisni genealogiji je grofovska linija (glede na knežjo) med stranskimi linijami rodbine.

27 *Agnus Dei* se pojavlja v dveh različicah, med katerima pa so le manjše razlike.

28 Gl. *Wasserzeichen-Informationssystem*, Agnus Dei: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/detailansicht.php?id=77549> (dostop: 5. 11. 2018). Papir s podobnim vodnim znakom so v tem času uporabljali tudi v Benetkah, gl. *Wasserzeichen-Informationssystem*, Agnus Dei: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/detailansicht.php?id=7580> (dostop: 7. 1. 2019).

29 V pregledu izdatkov je podpisan kot »Georg Schaffer MP Buchbinder«. Na podlagi pregledanega gradiva o vezavi knjig lahko sklepamo, da je vse štiri izvode genealogij zvezal Schaffer,

Vodni znak *agnus dei*.
Vir: prerin Luke Ručigaja.

Rokopisna genealogija, posvečena Janezu Vajkardu knezu Auerspergu

Arbor Genealogica, ki je posvečena Janezu Vajkardu knezu Auerspergu, je datirana v leto 1657. Posvetilo je nastalo leta 1663, ko je bila različica najbrž dejansko prepisana. Hranijo jo na Dunaju v sklopu Družinskega arhiva Auerspergov.³⁰

sam podatek pa se skriva pod generično oznako (*Buch*). Platnice so iz pergamenta, ki je prilepljen preko kartonaste podlage. Na sredini sprednje platnice je vtisnjen grb Auerspergov (glede na vejo družine se razlikujejo inisialne, ki ga obkrožajo). Skupni so jim zlata obreza in svilen zapirala. Gl. tudi Dular, *The Ljubljana Bookbinders of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, str. 61–62.

30 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXXVII, 12. Zvezek meri 290 x 210 x 25 mm. Ta različica genealogije je od naslovnice dalje foliirana (fol. 1–136), od razdelka »Radix arboris« od konca genealoških dreves pa tudi paginirana (str. 1–165).

Rokopisna genealogija je izdelana skrbno in enotno ter vsebuje natančno izrisane imprese (28 podob), ki v večini primerov posnemajo tiste v različici, posvečeni Volfu Engelbertu.

Naslovnici (fol. 1) sledijo: posvetilo (fol. 2),³¹ proemij (fol. 3), razlaga izvora (»Coniectura I., II., III.«, fol. 4–7), nagovor bralcu (fol. 8), glavni del genealogije (»Radix arboris«, fol. 9–44, str. 1–70), predstavitev stranskih vej (»Rami laterales genealogici illustrissimae familiae Auerspergicæ I.–IX.«, fol. 47–81, str. 78–145), genealoška drevesa I.–XIV. (fol. 84–97, str. 152–165), zložljivo družinsko drevo do Ferdinanda kneza Auersperga, rodbinsko drevo Janeza Vajkarda (fol. 99), rodbinsko drevo Marije Katarine grofice Losenstein, kronologija družine Auersperg (fol. 101–131), abecedni indeks osebnih imen (fol. 132–133v), indeks priimkov (fol. 134–135v) in kazalo stranskih linij (fol. 136).

Prvi izvod rokopisne genealogije, posvečene Janezu Andreju grofu Auerspergu

»Prva« različica *Arbor Genealogica*, posvečena Janezu Andreju grofu Auerspergu, je datirana v leto 1657, vendar je bila najbrž prepisana leta 1663 ali kmalu zatem. Rokopisna genealogija je hranjena v Gradcu v sklopu družinskega arhiva Auersperg.³²

Naslovnici sledijo: posvetilo,³³ proemij, razlaga izvora (»Coniectura I., II., III.«), nagovor bralcu (»Præmonitio ad Lectorem«), glavni del genealogije (»Radix arboris«, str. 1), predstavitev stranskih vej (»Rami laterales genealogici illustrissimae familiae Auerspergicæ I.–IX.«, str. 71),

31 Posvetilo je datirano v januar 1663. Nastalo je pred posvetilom Volfu Engelbertu in je tudi daljše. Ta različica bi bila lahko prepisana leta 1662. V posvetilu Janezu Vajkardu Schönleben med drugimi citira Klavdijana in Seneko (Seneka, *Pisma* 95.36). Temelj družinskega drevesa v posvetilu (ob opombi, da morda izvira iz Kranjske, Avstrije, morda Francije ali Nemčije) postavi v »Fortunatae insulae« (»Otoki blaženih«). Družinsko drevo poveže s Fortunato, zato obilno cveti in prinaša sadove. Janez Vajkard pa je kot dokaz najlepši okras tega drevesa. Schönleben zapiše, da je bil v kneza povzdignjen zaradi svoje častne narave in da se je že v mladosti izkazal kot izjemen, previden in preudaren (AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 12).

32 StLA Fach 85 Auersperg Familie, K2 H65, Schönleben. Zvezek meri 310 x 210 x 27 mm. Strani so paginirane od poglavja »Radix arboris« dalje do rodbinskega drevesa Janeza Vajkarda (str. 1–139).

33 »Illustrissimo Domino D. Joanni Andreae S. R. I. Comiti ab Auersperg, Domino in Schön- et Seisenberg, Inclyti Ducatus Carnioliae et Vindorum Marchae Supremo Hæreditario Marchallo et Camerario etc. Domino Domino Colendissimo. Dicabat Paratissimus Seruus JL Schönleben MP« (StLA Fach 85 Auersperg Familie, K2 H65, Schönleben).

rodbinsko drevo Janeza Vajkarda, kronologija družine Auersperg, abecedni indeks osebnih imen, indeks priimkov in kazalo stranskih linij.

To različico je od Janeza Andreja grofa Auersperga podedoval sin Janez Herbard (1643–1701). Ohranila se je v StLA v Gradcu po liniji družine z gradu Kirchberg am Wald (Štajerska).³⁴ Janezu Andreju posvečeni različici se od drugih dveh razlikujeta po obsegu, saj sta krajši. Skupna jima je tudi odsotnost impres, čeprav sta obe imeli predviden prostor zanje. Različica iz Gradca je skrbno prepisana, pisava je enotna. Čeprav je Schönlebnemu podpisu dodano »z lastno roko«, je posvetilo samo najbrž prepisal kdo drug. Avtor dopolnil v tej različici genealogije najbrž ni osebno poznal Volfa Engelberta, saj letnico njegove smrti navaja le približno: »mortus anno 167[...] die Labaci.«³⁵ Za razliko od drugih različic je v papirju mogoče prepoznati dodatna vodna znaka: divjega moža³⁶ in iniciali WT (18 x 15 mm).

Drugi izvod rokopisne genealogije, posvečene Janezu Andreju grofu Auerspergu

»Druga« izmed Janezu Andreju grofu Auerspergu posvečenih različic *Arbor Genealogica* je datirana v leto 1657, vendar je bila najbrž prepisana leta 1663 ali kmalu zatem. Hranjena je v zasebni lasti.³⁷

Naslovnici sledijo: posvetilo,³⁸ proemij, razlaga izvora (»Coniectura I., II., III.«), nagovor bralcu (»Præmonitio ad Lectorem«), glavni del genealogije (»Radix arboris«, str. 1), predstavitev stranskih vej (»Rami

34 StLA Fach 85 Auersperg Familie, Register. Različica iz StLA je bila poznana že Antonu Kaspretu, ki je 11. februarja 1906 pisal knezu Karlu: »Vor Kurzem bot mir der Herr GF. Julius Auersperg [1852–1912] abermals Gelegenheit in dem restlichen Teil seiner Sammlung Einsicht zu nehmen. Die Meisten Stücke beziehen sich auf die fürstliche Linie wie /.../.«. V pismu, ki sledi, a je brez datuma [1906], pa Kaspret omeni graško genealogijo: »1657 Arbor genealogica familiæ Auerspergicæ per 700 annos deducta /.../ A. J. B. S. /.../ Lab. Perg., Band mit Auersp. Wappen« (AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVI-A-20-23). Tja je arhiv prenesla Hilda Raimann, snaha zgoraj omenjenega grofa Juliusa.

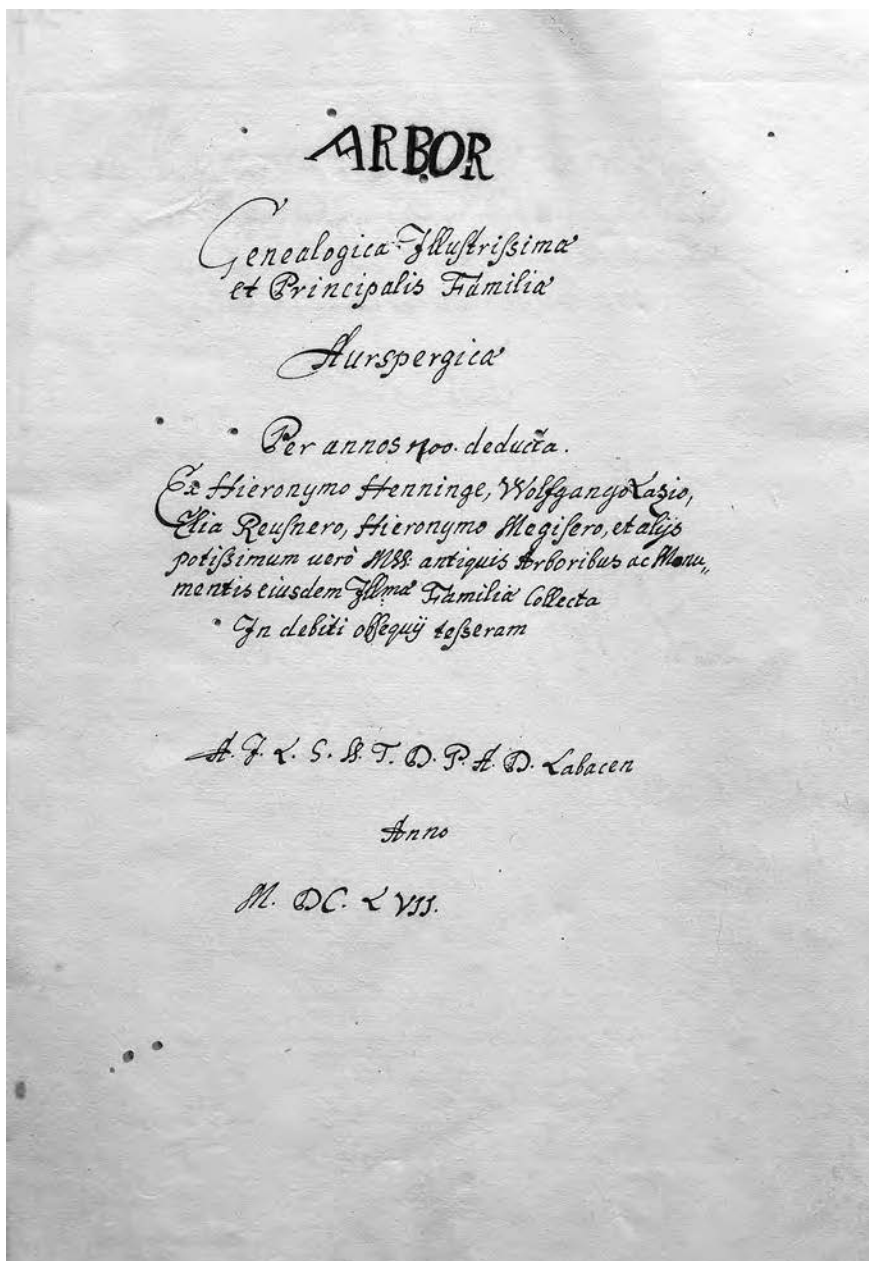
35 StLA Fach 85 Auersperg Familie, K2 H65, Schönleben, str. 61.

36 Papir prihaja iz papirnega mlina Lengenfelden pri Salzburgu, gl. Bernstein, *The Memory of Paper*: »Savage«.

37 Zasebna last (Avstrija). Zvezek meri 290 x 225 x 27 mm. Oštevilčena od poglavja »Radix arboris« (str. 1–145) dalje, skupno obsega 215 strani.

38 »Illustrissimo Domino D. Joanni Andreae S. R. I. Comiti ab Auersperg, Dno in Schön- et Seisenberg, Inclyti Ducatus Carniolie et Vindorum Marchæ Supremo Hæreditario Marschallo et Camerario etc. Dno Dno Colendissimo. Dicabat Paratissimus Seruus JL Schönleben MP.« (zasebna last, str. 1).

Naslovnica rokopisne genealogije *Arbor Genealogica*, posvečene Janezu Andreju.

Vir: © zasebna last.

12
900

Illustrissimo Domino D. Janij Andree S. R. I. Comiti
ab Harpurg, Dno in Schön, et Seifenberg, Archy Episcopi
Carniolie et Viendorum Marchie Supremi Hereditario Ma-
rchallus et Camerarius etc. Dno Dno Clarissimo.

Dicabat

Clarissimo Jenu

J. A. Schönleben

Posvetilo v *Arbor Genealogica*, posvečeni Janezu Andreju.
Vir: © zasebna last.

Praemonitio ad Lectorem

Observandum est, si me ternas Arbores antiquas una cum Authoribus impressis, et pluribus Schediasmatis fideliter collatos, pro hoc opusculo elaborando adhibuisse, et maximam habuisse fidem Arbori in membrana delineata quam Illustissimus, et Excellentissimus Dominus Comes Wolfgangus Engelbertus ab Aursparg supremus Capitaneus Carniola in nobili sua Bibliotheca ageruat; utpote quae ante annos octoginta ab aliquo cui arcana Aurspargici Archivi pateverunt, concinnata fuit. In caeteris siquam personam in Arboribus annotatam non reperi, habita ratione temporum, et aliarum circumstantiarum, illi tam reposui, ubi maxime probabilis eius locus videbatur.

Observandum 2. Prodiisse nuper opera Patris Gabrielis Bucelini Monachi Benedictini stemmatographiam Aurspargici generis deductionem Parte secunda Germania sacroprophana: quam sine dubio bonus Pater bona fide exscripsit, ex aliqua Arbore in Austria descripta (nam talia aliquot habentur illi exemplaria) et in pluribus vitiosa, ac imperfecta: cuiusmodi etiam mihi unum exemplar obtigit. Quare sicut à Patre Bucelino me discedere uideris, scito me pluribus monumentis in hac materia instructum, plus ipso prestare potuisse; tametsi non dubitem eruditum, et antiquitatis studiosissimum uirum pro affectu suo, quem satis clarè prodit, in nobilissimam Aurspargicam familiam, uulgaturum fuisse aliam Arborem perfectiorem, si talem nancisci potuisset.

»Praemonitio ad Lectorem« v *Arbor Genealogica*, ki je posvečena Janezu Andreju.

Vir: © zasebna last.

laterales genealogici illustrissimae familiae Auerspergicæ I.–IX.«, str. 78), rodbinsko drevo Janeza Vajkarda (str. 146), kronologija družine Auersperg (str. 147), abecedni indeks osebnih imen (str. 207), indeks priimkov (str. 211) in kazalo stranskih linij (str. 215).

Ta različica se od drugih najmočneje razlikuje.³⁹ Na prvi pogled so opazne občutne razlike v načinu pisave in barvi črnila, zato sklepamo, da jo je prepisalo več neznanih pisarjev. Schönlebnu je mogoče pripisati posvetilo in nekaj dopolnil. Morda je nastala kot prepis različice, posvečene Volfu Engelbertu, preden je bila ta dopolnjena. Tej domnevi nasprotuje opazanje, da so nekateri deli v tej različici podobni tistim iz različice za Janeza Vajkarda. Različici za Janeza Andreja in Janeza Vajkarda sta posebni v tem, da imata predgovor bralcu, »Præmonitio ad Lectorem«, ki ga Volf Engelbertova različica ne vsebuje.⁴⁰ Odsotnost nagovora bralcu v izvodu Volfa Engelberta predstavlja najočitnejšo razliko med ohranjenimi rokopisnimi genealogijami. To bi lahko pomenilo, da je Volf Engelbertovo različico genealogije Schönleben napisal najprej. Kljub vpogledu v vse štiri rokopisne različice latinske genealogije družine Auersperg v tem trenutku še ni mogoče podati končne trditve o možnostih sovplivanja predstavljenih različic.⁴¹

Imprese v *Arbor Genealogica*

Besedilo o posameznih generacijah Auerspergov je predstavljeno tridelno: (1) z navedbo generacije, (2) potomstva (»de prole«) in (3) z razlago ter opisom posamezne generacije.⁴² Vpis družinskega člana je sestavljen iz (1)

39 Od Janeza Andreja podedoval njegov sin Volf Engelbert (1641–1709).

40 V predgovoru bralcu Schönleben pripomni, da je za to knjižico uporabil tri starodavna drevesa. Največje zaupanje je imel v drevo, narisano na pergamentu, ki so ga takrat hranili v plemeniti knjižnici najplemenitejšega in najodličnejšega gospoda grofa ter glavarja (»capitaneus«) Volfa Engelberta. To drevo, kot piše Schönleben, je nastalo pred osemdesetimi leti. Če v obstoječih drevesih ni našel imenovane osebe, jo je po lastni presoji uvrstil tja, kamor se mu je zdelo najbolj verjetno. Druga Schönlebnova pripomba, ki jo je umestil v tri od štirih genealogij, se nanaša na delo Gabriela Bucelina (1599–1681), ki je bilo po njegovem mnenju v mnogih rečeh napačno in nepopolno (Bucelin, *Germania Topo-chrono-stemmato-graphica Sacra Et Prophana*). Pripomnil je še, da se njegovi rodovniki od obstoječih razlikujejo zato, ker je v svoji naklonjenosti do najplemenitejše družine Auersperg želel svojo genealogijo narediti boljšo.

41 Podobno je zapisala že Monika Deželak Trojar (*Janez Ludvik Schönleben*, str. 294).

42 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 292.

navedbe generacije ali potomstva (»de prole«), sledijo (2) ime in naslov nosilca, (3) lepo izrisana *impresa* ali zanjo predviden prazen prostor, (4) podatki o rojstvu in krstu, (4) podatki o zakoncu in potomcih, (5) podatki o smrti in kraju pokopa, (6) kratek opis ali razlaga in (7) daljša dopolnila. Na vsaki emblemski sličici (*imago* ali *pittura*) je zapisano kratko geslo (*inscriptio* ali *motto*) nosilca posamezne enote, ki opisuje njegovo življenje, delovanje in vrednote.⁴³ Emblem navadno sestavlja še v verzih (*carmen* ali *subscriptio*) pojasnjeno geslo.⁴⁴ V primeru Schönlebnove latinske genealogije, ki je navadno brez verza, gre torej za t. i. *impresa*, ki jih je v nekaterih primerih povzel po emblemih članov družine. Prav tako veliko število osebnih gesel v latinski genealogiji ne pomeni mota, ampak ima funkcijo naslova in je Schönlebnovo lastno dopolnilo k življenju posameznika. Schönleben je gesla članom družine v genealogijo za Volfa Engelberta pripisoval tudi naknadno. Ta se zatem pojavijo tudi v tiskani različici genealogije rodbine Auersperg.⁴⁵ Predrisba z grafitom je bila temelj za v tehniki *grisaille* s črnilom izrisano *impresa*.⁴⁶ V nadaljevanju bo predstavljenih 27 *impres* iz Schönlebnove rokopisne genealogije Auerspergov, posvečene Volfu Engelbertu, oziroma 28 *impres* iz različice, posvečene Janezu Vajkardu.⁴⁷

Na prvi podobi »Adhuc latet« (»Do sedaj skrit«), izdelani za korenino drevesa Auersperg (»Radix Arboris«), sončni žarki prebijejo oblak in sijejo na krajino.⁴⁸ Sončni žarki so sicer na podobah v genealogiji precej pogosti. Podoba jasno ponazarja glavno razliko v emblemskih sličicah v drugih dveh ilustriranih izdajah: to je bogato izrisan okvir v izdaji za Janeza

43 Prav tam.

44 Germ, Ikonografija emblemov, str. 185–204. Na tem mestu je treba opozoriti na možno povezavo med emblemami v spominski knjigi ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma in Schönlebnovo rokopisno genealogijo. To bi bilo treba v prihodnosti podrobneje raziskati. Prim. *Emblematica Online*: <http://emblematica.grainger.illinois.edu/> (dostop: 10. 1. 2019) in *Münchener Digitalisierungszentrum Digitale Bibliothek*: <https://emblematica.digitale-sammlungen.de/emblmaske.html> (dostop: 10. 1. 2019).

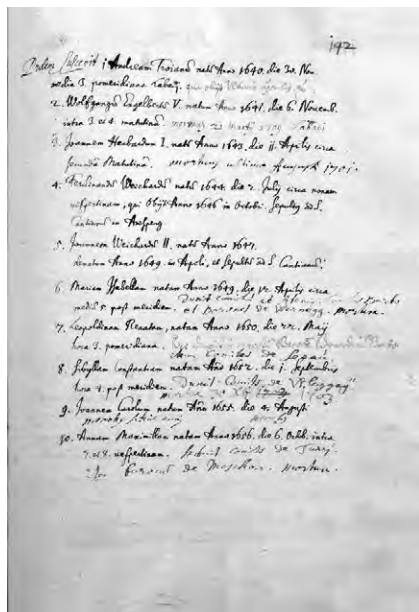
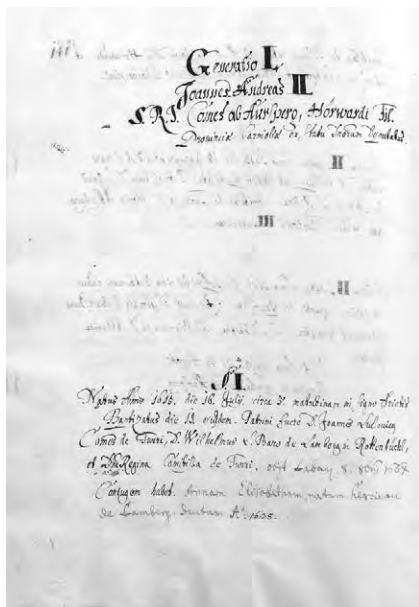
45 To lepo izpričuje primer mota Volfa Engelberta, sina Janeza II. Auersperga in Kunigunde: »Gott allein mein Trost.« (Schönleben, Janez Ludvik, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Auersperg*, str. 19). V rokopisni genealogiji na tem mestu ni predvidenega prostora za emblem.

46 *Grissaille* je slikarska tehnika, ki je v celoti izvršena v odtenkih sive barve.

47 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 9 (v nadaljevanju: genealogija, posvečena Volfu Engelbertu); AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 12 (v nadaljevanju: genealogija, posvečena Janezu Vajkardu).

48 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 1 (130 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 1, fol. 9r (110 x 73 mm).

Vpis o Janezu Andreju.

Vir: © zasebna last.

Vajkarda. Emblem je izjemoma razložen v opis; po tem bi lahko sklepali, da je Schönlebnu primanjkovalo rodoslovnih podatkov.

Adolfu I. (11. stoletje), domnevno najstarejšemu na Kranjskem živečemu Auerspergu, je namenjen moto: »Diesce Diesce meus Sol.« (»Vzhajaj, vzhajaj, moje sonce.«).⁴⁹ Na impresi je nad marino upodobljeno vzhajajoče sonce.⁵⁰

Tretja impresija, izdelana za Konrada (11. stoletje), prikazuje na štirih kroglah postavljen visok obelisk.⁵¹ Baza obeliska ima na straneh vstavljen stiliziran relief.⁵² Obelisk je obsijan s soncem, zato meče izrazito senco, napisni trak pa se ovija okrog obeliska in nosi moto »Postquam ascenderit« (»Potem ko je vzšlo [sonce]«). V rokopisu za Janeza Vajkarda je osrednji

49 V virih se ne pojavlja (Preinfalk, *Auersperg*, str. 443; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 399).

50 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 5 (135 x 65 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 5, fol. 11r (95 x 64 mm).

51 Sin Adolfa I., v virih se ne pojavlja (Preinfalk, *Auersperg*, str. 507; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 471).

52 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 7 (125 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 7, fol. 12r (100 x 75 mm).

prizor postavljen v natančno izrisano krajino. Soncu v ozadju je dodan prazen trak, morda zasnovan kot nebesni svod, ki bi nosil astrološka znamenja. Podoben je emblemu z motom: »Immote Flectitur umbra« (»Nepremično, čeprav se senca premika«); obelisk ostane nespremenjen, medtem ko njegova senca tava. To geslo navadno razlagamo kot izraz stanovitnosti.⁵³

Moto »Quantum libet« (»Kolikor želi [Bog]«) v različici, posvečeni Volfu Engelbertu, ali v izdaji za Janeza Vajkarda »Quantumcunque libet« (»Kolikorkoli [mu] ugaja«), je namenjen Konradu II. (umrl 1107).⁵⁴ Na impresi je upodobljena roka, ki sega iz oblaka, na vrvici pa drži privezано letéčo golobico.⁵⁵ Impreso lahko povežemo z božjo roko, ki vodi človeško usodo.

Moto »Ad arbitrium Fortunæ« (»Po presoji Fortune«) je posvečen Pilgrimu II., sinu Konrada II.⁵⁶ Na impresi je upodobljena miza z igralnima kockama, ki kažeta različni števili. Impreso bi lahko povezali z motom »Semper iactatus, Semper erectus«,⁵⁷ pri katerem je na mizi prav tako upodobljena igralna kocka, ki se, čeprav »jo vržejo tisočkrat, vedno postavi pokončno«.⁵⁸

Impresa za Pilgrima III. (umrl 1185) nosi moto »Iam – Iam« (»Že – že«).⁵⁹ Podoba prikazuje meč v nožnici, ki ga držita v oblak umeščeni roki.⁶⁰

Moto »Sicut nouellæ« (»Kakor mladike«) je Schönleben pripisal nosilcu šeste generacije, Adolfu IV.⁶¹ Impreso označuje v sredini rastoče

53 Henkel, *Emblemata*, col. 1224. Obelisk iz emblema za Alfonsa II. d'Este (1533–1597) je podoben tistemu iz genealogije, posvečene Volfu Engelbertu (Pittoni, *Imprese di diversi principi*). Povezuje se tudi s Horacijevim verzom (Epist. 1.1.60). Podoba in geslo sta identična emblemu v: Covarrubias, *Emblemas morales*, str. 149.

54 Konrad II. je sin Konrada I. (Preinfalk, *Auersperg*, str. 580). Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1068.

55 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 9 (136 x 70 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 9, fol. 13r (117 x 85 mm).

56 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 11 (125 x 80 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 11, fol. 14r (103 x 82 mm). Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1096, umrl pa je okrog leta 1160.

57 Petra Sancta, *De symbolis heroicis libri IX.*, str. 60. Podoba spominja na emblem v: Covarrubias, *Emblemas morales*, str. 42.

58 Bignami, *Discorsi per le domeniche*, str. 37–38.

59 Pilgrim III. je sin Pilgrima II. (Preinfalk, *Auersperg*, str. 580). Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1126.

60 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 3 (110 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 13, fol. 15r (105 x 85 mm). Podoba za Janeza Vajkarda je dodelana z natančno izrisano krajino.

61 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 16 (113 x 65 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 16 (107 x 75 mm). Adolf IV. je sin Pilgrima III. Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1143, umrl pa leta 1204.

drevo, ki ga na vsaki strani spremljajo po tri mladike, omenjene že v latin-skem naslovu.⁶²

Bik, ki je upodobljen na polju ob plugu, je prepoznavna podoba iz grba družine Auersperg. Predstavlja osrednjo figuro imprese za Otona I.⁶³ Označuje ga moto »Laborandum est« (»Treba je delati«).⁶⁴

Janeza II., Otonovega sina, spremlja impresa z geslom »Fortiter et Circum specter« (»Pogumno in previdno«). Na emblemski sličici je upodobljena iz oblaka segajoča roka, ki drži meč. Na roki je narisano oko, v ozadju pa je upodobljena trdnjava.⁶⁵ Pogum odraža upodobljen meč. Roka z odprtim očesom, navadno upodobljena nad ruševinami, je uveljavljen motiv, ki izraža previdnost.⁶⁶

Na impresi, zasnovani za Herbarda Auersperga, sina Janeza II., je zapi-sana fraza »Maiorum more« ali »Maiorum Exemplo« (»Po običaju pred-nikov«).⁶⁷ Pod napisnim trakom na levi strani imprese je v poenostavljeni notranjosti upodobljeno ogledalo, ki odseva viteško čelado, postavljeno na podstavek na desni strani podobe.⁶⁸

Herbardu II. je pripisan moto: »Vana Iracundia« (»Prazna jezljivost«).⁶⁹ Na spremljajoči podobi so upodobljeni luna, njen odsev ter v odsev lajajoč pes. Impresa je v emblemskih knjigah objavljena s spremljevalnim verzom: »Irrita vanioloquæ quid curas spicula linguæ? Latrantem curatne alta Diana

62 Gl. tudi Ripa, *Iconologia*, str. 65–66. Podoba spominja na emblem v: Covarrubias, *Emblemas morales*, str. 77.

63 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, 115 x 73 mm, str. 19; genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, 116 x 87 mm, str. 19, fol. 18r. Oton I. je sin Adolfa IV. Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1161, umrl pa 13. 12. 1215.

64 Geslo je eno od uveljavljenih rekel, ki se kasneje uporablja za učenje latinškega jezika. Na primer: »Es ist zu arbeiten« (Hauck, *Anweisung in Anfangsgründen zur lateinischen Sprache*, str. 98).

65 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 12 (120 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 12 (95 x 72 mm). Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1192, umrl pa leta 1246.

66 Henkel, *Emblemata*, coll. 1009–1010. Podobna podoba je tudi v emblemu francoskega državnika Anne de Montmorencyja (1493–1567) (Pittoni, *Imprese di diversi principi*, fig. 15).

67 Gre za frazo: »Mos maiorum.«

68 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 21 (117 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 25, fol. 21r (111 x 83 mm). Na različici za Volfa Engelberta je jasno vidna z grafitom začrtana predrisba. Herbard I. je sin Janeza II. Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1161, umrl pa leta 1283 (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 445).

69 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 29 (115 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 29, fol. 23r (118 x 30 mm). Herbard II. je sin Herbarda I. Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1252, umrl pa leta 1304 (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 445).

canem?»⁷⁰ Pes, ki ponoči zre v Diano, kot da bi zrl v zrcalo, zmotno misli, da je pred njim drug pes, zato laja. Njegov lajež pa Lune ne doseže, zato nadaljuje z vožnjo po nebesnem svodu.⁷¹ Geslo in spremljajočo podobo razlagamo kot dejanje brez učinka.

Impresa za Janeza V. (pred 1380) prikazuje ptico med letom nad morsko krajino. Napisni trak sporoča moto: »Sublimia tantum« (»Tako zelo visoko«).⁷²

Impresa za Majnharda Auersperga (umrl ok. 1386), sina Janeza V., kaže na pogrnjeni mizi, drugo zraven druge, upodobljeni viteško čelado in knjigo.⁷³ Nad njima je razvit napisni trak z motom »Pulchrum clarescere utroque.« (»Z obojim lepo zablesti.«).⁷⁴ Miza z obema predmetoma je v izvodu za Janeza Vajkarda postavljena na natančno izrisana tla, kjer se izmenjujejo bele in črne ploščice.⁷⁵ Jacobus Typotius moto razlaga kot junaka, ki se odlikuje tako v boju kot v znanosti.⁷⁶ Boj učnega vojskovodje, ki pozna strategije in zgodovino, bo uspešnejši kot boj tistega, ki učenju ne namenja pozornosti.⁷⁷

Moto, pripisan Dipoldu I. (1362–1424), »Dominus prouidebit« (»Bog bo poskrbel«), izvira iz *Geneze* (1 Mz 22,1-19).⁷⁸ Naslikana sta na hribu rastoča vinska trta, obsijana s soncem, in žitno polje pod nevihtnim nebom.⁷⁹ Podobo običajno razlagamo kot preizkus in tolažbo.⁸⁰ Dipoldu je Schön-

70 Camerarius, *Symbolorum & Emblematum*, fig. LXI, str. 69. Izraža prepričanje, da lunin disk odseva dogajanje na Zemlji.

71 Alciati, *Andrae Alciati Emblematum libellous*, str. 44; *Alciati at Glasgow*, Inanis impetus.

72 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 31 (115 x 60 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 31, fol. 24r (108 x 78 mm). Pogojno bi ga lahko povezali z emblemom: »Garrula et Vade« (Camerarius, *Symbolorum & Emblematum*, III, str. 40, 42). Janez V. je sin Herbarda II. Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1284, umrl pa leta 1353. Preinfalk navaja, da se Janez (Hans) omenja med letoma 1338 in 1380 (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 450).

73 Upodobitvi čelad sta skoraj identični upodobitvi čelad iz emblema za Herbarda barona Auersperga.

74 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 34 (107 x 70 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 34 (105 x 75 mm). Schönleben v latinski rokopisni genealogiji sporoča, da je bil rojen okrog leta 1318, umrl pa leta 1385. Preinfalk navaja, da se Majnhard (tudi Majnhalm) omenja v letih 1379 in 1386 (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 478).

75 Oblika šahovnice je pogosto uporabljena pri zasnovi prostora.

76 Typotius, *Symbola Diuina & Humana*, str. 90–92. Na emblemu je upodobljena roka, ki drži z zelenjem ovit meč (Henkel, *Emblemata*, coll. 1490–1491).

77 Moto spremljata tudi podoba čelade na knjigi in verz: »Togatus et Sagatus in Republica Siquis celebri stet loco, nae magnus est. Utrouque clarescere pulchrum.« (Henkel, *Emblemata*, coll. 1490–1490; Isselburg, *Emblemata Politica*, nr. 14).

78 Preinfalk, *Auersperg*, str. 464; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 420.

79 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 37 (110 x 70 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, 95 x 74 mm, str. 37, fol. 27r.

80 Geslo: »Post tentationem consolation« (Rollenhagen, *Emblemata*, I., str. 58; Henkel, *Emblemata*, col. 285).

leben pripisal impreso, katere geslo si je izbral tudi cesar Maksimilijan II. (1527–1576), le da njegovo spremlja podoba Izakovega žrtvovanja.⁸¹

Nosilca štirinajste generacije družine Auersperg, Engelharda I. (1404–1466), spremlja moto »Leue Pondus Amanti« (»Tistemu, ki ljubi, je breme lahko«).⁸² Geslo spremlja Evropa, ki jo Zevs čez morje nese na Kreto.⁸³ Figura Evrope ne odstopa od predloge, ki so jo pogosto uporabljali v emblematiki.⁸⁴

Na blazini počivajoč lok, tulec s puščicami, meč in macola so upodobljeni na impresi za Pankraca (1441–1496), sina Engelharda s Turjaka.⁸⁵ Napisni trak nosi moto »Interdum quiescant« (»Včasih naj mirujejo«),⁸⁶ ki opozarja, da se je treba včasih vzdržati boja in konflikte razrešiti na diplomatski način.

Trojana (1495–1541)⁸⁷ z impreso, na kateri je upodobljena sulica s ščitom, spremlja moto »Tanto pulchrior« (»Toliko lepši«).⁸⁸ Impreso bi lahko interpretirali kot emblema z geslom: »Reconduntur non retonduntur« (»Spravljeno je, ne pokošeno«) in »Spoliatis arma supersunt« (»Oplenjenim ostaja orožje«).⁸⁹ Na slednjem je upodobljena na drogu počivajoča vojna oprava z zastavo.⁹⁰ V Schönlebnovi tiskani genealogiji Trojana spremlja moto v nemščini: »Nicht unvergoldet.«⁹¹

Na emblemski podobi, posvečeni Herbardu (Herward) baronu Auerspergu (1528–1575),⁹² se z lovorjem ovenčan bik približuje žrtvenemu

81 Geslo je razširjeno z verzom: »Quid tecum fortuna mihi, quid cura maligna? Si rebus Dominus prouidet usque meis. Prouidet usque meæ vitæ Deus, atque salutis: Ille meus Dominus, sit Deus ille meus. Sic Abrahæ pietas Domino placet: hostia ne sit Filius: è supera prouidet arce Deus« (Reusnerus, *Emblemata*, str. 209; Typotius, *Symbola Diuina & Humana*, I., str. 48–51).

82 Preinfalk, *Auersperg*, str. 469; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 427.

83 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 40 (125 x 65 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 40 (97 x 77 mm).

84 Henkel, *Emblemata*, coll. 1726–1727.

85 Preinfalk, *Auersperg*, str. 527; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 496.

86 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 44 (115 x 70 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 44 (105 x 73 mm).

87 Preinfalk, *Auersperg*, str. 536–37; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 507.

88 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 49 (113 x 80 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 49, fol. 33r (105 x 95 mm).

89 Typotius, *Symbola Diuina & Humana*, III., str. 28, 29.

90 Prav tam.

91 Schönleben, *Genealogia illustrissimæ familie principum, comitum et baronum ab Auersperg*, str. 10.

92 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 53: »Generatio XVII. Herbardus VIII. Lib. Baro ab Auersperg. Supremus Hæreditarius Camerarius Carniolæ, Supremus Capitaneus Prouinciæ, et Generalis Croatiae.« (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 446; Preinfalk, Med dolgovi in družino).

Impresa »Pro Patria«.

Vir: © OeStA, HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 12, str. 53.

oltarju, na katerem se je razplamtel ogenj.⁹³ V izvodu, ki je posvečen Janezu Vajkardu knezu Auerspergu, je med bikom in oltarjem upodobljena tudi sekira. Napisni trak, upodobljen nad bikom, nosi moto »Pro Patria« (»Za domovino«). Življenjska pot Herbarda barona Auersperga je zaznamovana z vojaško službo v bojih proti Turkom, v katerih je leta 1575 umrl.⁹⁴ Pokopan je bil v protestantski špitalski cerkvi svete Elizabete v Ljubljani.⁹⁵ O tem piše tudi Schönleben: »Herbardus pater cum filio Wolfgango Engelberto vitæ pro patria prodigi, cum adversus Turcas fortiter dimicarent,

93 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 53 (116 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 53, fol. 35r (116 x 83 mm).

94 Preinfalk, Auersperg, Herbard, baron; Preinfalk, *Auersperg*, str. 487; Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 38.

95 Khisl, Jurij, Mandelc, Janez: *Herbardi Aurspergy baronis etc. rerum domi militiaeque praeclare gestarum gloria praestantissimi, vita et mors*; Khisl, Jurij, Mandelc, Janez, Khratzenpacher, Hanns: *Hörwarten Freyherrn zu Aursperg, etc. warhafftige, ritterliche, ansehnliche Thaten.*

destitui à suis, oppressi ab hostium multitudine, æternam sibi & suis apud posteros famam nominis pepererunt.«⁹⁶ Na koncu razdelka doda: »Symbolum quo vtebatur præfatus Herbardus fuit V. G. T. id est 'unvergessen gehaltne Treu'.«⁹⁷ Emblem z oltarjem in gorečim plamenom je objavil že Jean Jacques Boissard (1528–1602). Pri njem podobo spremljata latinski in francoski verz: »Pro patria dulce periculum.«⁹⁸ Povezan je z legendo iz rimske mitologije, ki opisuje, kako je Gaj Mucij Scaevola med obleganjem Rima pred etruščanskim kraljem z roko segel v ogenj, da bi dokazal svoj pogum in tako prekinil obleganje. Herbardovi vojaški podvigi so v impresi nedvomno primerjani s pogumom antičnega vojskovodje. Vojaški podvigi so povzdignjeni že v pogrebnem govoru, v katerem je Krištof Spindler Herbardovo življenje primerjal s prvo knjigo Makabejcev (1 Mkb 9,1-22), ko se Juda, čeprav se zaveda svoje zadnje ure, zavestno in pogumno poda v boj, v katerem izgubi življenje.⁹⁹ Bik, ki se bliža oltarju, je hkrati namig na *taurobolium*.¹⁰⁰ V knjižnici je ohranjen izvod Hrenove (1560–1630) *Biblije*,

96 Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*, str. 11. Identično besedilo je tudi v rokopisni genealogiji.

97 AT-OeStA/HHStA SB Aursperg I-A-21-1a. Moto je bil v nemščini napisan tudi kot podnapis portretu na gradu Turjak.

98 Gl. tudi Horacij, *Ode* 3.2; Boissard, *Emblemes latins*, Metz, 1588, nr. 42. V knjižnici Knežjega dvorca je bila Boissardova izdaja, natisnjena v Frankfurtu leta 1593, ki je bila privezana h Camerarius, *Symbolorum & Emblematum*.

99 Kovač, *Smrt, odrešenje in iskanje smisla*, str. 194. Kovač govor poveže s srednjeveškim viteškim idealom, na emblemu je poudarjena antična nota (prim. Radics, *Herbard VIII. Freiherr zu Aursperg*). Herbardova biografija je Schönlebnu v genealogiji gotovo služila kot vir. O njej je namreč zapisal: »Rei gesta seriem Latino & Germano idiomate vulgavit, qui tunc vivebat Prætoris (vt reor) Provinciæ filius Georgius Khisel liber Baro de Kaltenbrunn, quæ passim habetur. Latinum Originale exemplar Authoris manu descriptum servatur in Bibliotheca Excellentissimi Domini Comitis Wolfgangi Engelberti ab Aursperg Provinciæ supremi Capitanei.« (Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*, str. 11). Herbardova biografija se je ohranila tudi v družinskem arhivu Aurspergov na Dunaju, in sicer pod signaturo »MS 56 (2318)« (AT-OeStA/HHStA SB Aursperg XXVII-Ohne Signatur (5)).

100 Bik je tudi prispodoba žrtvenega jagnjeta (Ezk 46,1-7; Lesky, *Frühe Embleme aus der Steiermark*, str. 7–9, 20–25). Impreso bi lahko povezali tudi z emblemom številka 6: »O vere dignia hostia« iz *Codex Vindobonensis* 10178, ki je bil sestavljen v graškem jezuitskem kolegiju (*Emblemata Picta Et Versibus Illustrata*, [1600]). To je bil emblemski zvezek iz knjižnice cesarja Ferdinanda II. (1619–1637). Zbirka triindvajsetih emblemov je nastala kot del pouka poezije v jezuitskem kolegiju v Gradcu. Razširjen je z verzom »Strenuus ut sulcum suspendere doctus arato, Quo subit? Ah nosco tristia signa necis. Infula non frustra gemina de parte pependit, Nec temere impediunt florea sarta caput. Floret ager; segetes pubescunt; horrea rumpunt; Et tamen hic olim victima Taurus erat.« (Lesky, *Frühe Embleme aus der Steiermark*, str. 7–9, 20–25). Podobni emblemi bi lahko kot del rednega pouka nastali tudi v Ljubljani.

ki ima na veznem listu, datiranim na praznik sv. Martina leta 1614, verz, ki se sklicuje na slavna dejanja Auerspergov. Tam je bik (tj. Jupiter) označen kot nosilec plemenite duše, ki jo ponese v višave.¹⁰¹ Emblemsko podobo bi lahko tako razlagali kot dokaz poguma, nanašajoč se na rešitev »dežele« in »vere« ob spopadu z močnejšim nasprotnikom kot ogledalom Herbardovi junaški smrti, ki mu je prek žrtvovanja zagotovila mesto na nebu. Podoba je morda navdih našla v emblemu »In Utrumque Paratus«, na katerem je upodobljen bik s plugom pred žrtvenim oltarjem.¹⁰²

Moto »Hinc Sublimior« (»Odslej slavnější«) spremlja podoba orla iz grba družine Auersperg.¹⁰³ Izrisan je za Krištofa II. (1550–1592), sina Herbarda s Turjaka.¹⁰⁴ Orel je pogost spremljevalec impres v Schönlebovih latinskih rokopisnih genealogijah, posvečenih Volfu Engelbertu in Janezu Vajkardu, ter ima različne pomene.

Emblemska sličica, izrisana za Ditriha (Dietrich) grofa Auersperga (1578–1634), prikazuje leva in psa.¹⁰⁵ Gledajoči se živali sta postavljeni v krajino. Nad njima sta prikazana sijoča sonce in luna, obdana z oblaki. Ditrihov emblema je edini, ki ima v latinskih rokopisnih genealogijah, posvečenih njegovima sinovoma Volfu Engelbertu in Janezu Vajkardu, enaki podobi, a popolnoma drugačni gesli. Različica za Volfa Engelberta ima moto »Si Deus pro nobis quis contra nos!« (»Če je Bog za nas, kdo je zoper nas.«), ki je vzet iz Pavlovega pisma Rimljanom (Rim 8,31-32); izdaja za Janeza Vajkarda pa »Noctesque Diesque« (»Dneve in noči«).¹⁰⁶

Največja emblemska sličica je v obeh obravnavanih rokopisnih genealogijah namenjena Volfu Engelbertu grofu Auerspergu. Okrog osrednje podobe je v okvir sličice vdelan napisni trak, ki nosi moto »Cæsari Deo

101 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-1: *Katholische Bibel* (früherer Besitzvermerk des Laibacher Bischofs Chrön). Köln: Arnoldus Quentel, 1607.

102 Camerarius, *Symbolorum & Emblematum*, fig. XXIV, str. 32; Petra Sancta, *De symbolis heroicis libri IX.*, str. 460. Obe sta še bili v knjižnici dvorca.

103 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 56 (112 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 56 (108 x 83 mm). Schönleben v nemški tiskani genealogiji Krištofu pripiše emblemsko geslo: »Ehrn=Fackl deß Ehelichen Standts« (Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*, str. 11).

104 Preinfalk, *Auersperg*, str. 462; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 473.

105 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 61 (123 x 80 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 61, fol. 39r (105 x 80 mm). Ditrih je sin Krištofa s Turjaka (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 473).

106 Moto se pogosto povezuje tudi z zgodbo Danijela v levnjaku (Dan 6,11-25). Gesli Schönleben navede tudi v tiskani genealogiji (Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*, str. 12).

Emblem »Casari Deo Mihi Patriæ Amicis«.

Vir: © OeStA, HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 12, str. 62.

Mihi Patriæ Amicis«. ¹⁰⁷ Avstrijski dvojni orel je obsijan s sojem, ki se izliva iz simbola Sv. Trojice, postavljene med orlovi glavi. Na prsih nosi trikotnik, simbol različnih trojic. S kljunoma drži pero in knjigo, s kremplji pa tehtnico in rog izobilja. V izdaji, posvečeni lastniku emblema, je orel postavljen v stilizirano krajino, v različici za njegovega najmlajšega brata pa je orel pred dekorativnim brokatnim ozadjem. V tej različici je bila posebna pozornost posvečena tudi okvirju, ki od ostalih močno odstopa po svoji razkošnosti. ¹⁰⁸ Simboli predstavljajo načitanost, preudarnost, vero in usodo. Trikotnik na

¹⁰⁷ Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 62 (120 x 87 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 62, fol. 39v (138 x 116 mm).

¹⁰⁸ Zanimiva primerjava se ponuja z okenskimi okvirji v polkrožnem stropu slavnostne dvorane Knežjega dvorca (prim. INDOK center, Helfer, Slavnostna dvorana, Knežji dvorec, 1896).

orlovih prsih bi lahko predstavljal Cesarja, Boga in domovino. V povezavi z motom »Cesarju, Bogu, meni, prijateljem domovine« bi lahko podobo razložili kot prispodoba premišljenega vladanja. Tako je pogosto označena Volf Engelbertova služba deželi in cesarstvu.¹⁰⁹

Podobne lastnosti idealnega vladarja so Volfu Engelbertu namenjene tudi v posvetilih njemu posvečenih publikacij.¹¹⁰ Med »kliente« Volfa Engelberta poleg Schönleba spadajo tudi Janez Andrej pl. Gallenfels, Janez Anton Khunstl, Janez Friderik pl. Rain (1613–po 1680) in Janez Baltazar Schratzenbach (ca. 1635–1693). V posvetilu na začetku dela *Bonum omen* (Graz, 1650) avtorja Janeza Baltazarja grofa Schratzenbacha najdemo orla, »rodovno insignijo« družine Auersperg. Kasneje mu je bil v grbu dodan tur: »kakor [da] bi neobrzdano usodo [fortuno] z večno umetnostjo povezali s svojo hišo«. ¹¹¹ Orli so prispodoba moči, neumrljivosti in slave, povezani so z vladarsko hišo, ki je Volfu Engelbertu izkazala večno cesarsko milost. Prijaznost in modrost, potrjeni tako od Boga kakor od ljudstva, označujeta deželnega glavarja. Schratzenbach posvetilo zaključil z željo, naj Volfa Engelberta spremljata naklonjenost cesarjev in Fortuna.¹¹² Domovino (»Patria«)¹¹³ Janez Anton Khunstl v *Ternio Quartarum Legitimae* (Salzburg, 1651) označi kot tisto, ki mora poplačati dolgove za glavarjevo službo, saj je ona »skrb tvoje vrline«. ¹¹⁴ Doda še, da je Volf Engelbert za domovino »hkrati ljubimec in služabnik v najlepši zakonski zvezi«. ¹¹⁵ V spisu *Philosophia tripartite* (Graz, 1658) avtorja Janeza Friderika pl. Raina je prvič zapisano in razloženo podobno geslo:

109 Podobno geslo si izbere tudi Siegfried Leonhard Breunner (1596–1667). To se glasi: »Cesari, Patriae Amicis.« Devizo in portret je izdelal Elias Wideman (1646) (Polleroß, »Caesari Patriae Amicis«, str. 98–133; Polleroß, Pro Deo, Cesare et Patria, str. 479–532; *Kaiser und Hofe*: <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10448> (dostop: 10. 1. 2019).

110 Volfu Engelbertu je skupno posvečenih najmanj 23 tiskanih in rokopisnih publikacij, od tega vsaj dva tezna lista. Večina je hranjena v HHStA na Dunaju.

111 Schratzenbach, *Bonum omen*, [posvetilo].

112 Prav tam: »Ita Perillustris Domine tecum de Illustrissima hac domo ac Wolfgango Engelberto eius oculo mea Musa sensit. Felicem hoc te auspicio! Fortuna Caesaris tecum est, dum Fortura Engelberti praesidet Philosophiae tuae. Vive bono omine ac triumpha feliciter; tibi que ac tuis & mihi perrenna. Finis.«

113 »Patria« je beseda, ki jo v tekstih, posvečenih Volfu Engelbertu, zasledimo najpogosteje. Analiza trinajstih besedil, posvečenih deželnemu glavarju, je bila narejena s platformo Overview, ki ponuja orodja za vizualizacijo skupkov besedil: <https://www.overviewdocs.com/documentsets/21479> (dostop: 26. 4. 2020).

114 Khunstl, *Ternio quartarum legitimae*, [posvetilo].

115 Prav tam: konča z željo, da bi tudi on sam po svojih najboljših sposobnostih služil domovini.

... pro Deo, Caesare, patrīa & popVLo; In Te pro Deo ad Aram & focum Piestas sacrificat. In Te pro Caesare armis & calamo pugnāt, sago & toga dives Sapientia. In Te pro Patria excubat solers & oculata Vigilantia. In Te pro Populo hilarem vultum, liberalissimam manum dispensat Munificentia. Atque haec non jam Tria juxta vetus oraculum, sed Quatuor sunt omnia. Quorum omnium ego in Te, & pro Te, Tuisque vivo & morior. Aeternum devotus, & Humillimus Cliens Ioannes Fridericus à Rein.¹¹⁶

V zaključku posvetila so poudarjene Volf Engelbertove lastnosti: pobožnost, modrost, ki služi cesarju s peresom in mečem, služba domovini in radodarnost. Vse te vrline spremljajo poosebitve filozofije, ki kot družinsko drevo raste in je slavno razširilo svoje veje na vse strani. V Volfu Engelbertu vidi vrhunec šeststoletne zgodovine.¹¹⁷ Tezni list *Philosophia Universa Dicata*¹¹⁸ avtorja Janeza Andreja pl. Gallenfelsa (Graz, 1659) prinaša podobno sporočilo, kot je ponujeno v genealogiji: Volfa Engelberta umesti med slavne vojaške prednike in ga obda z alegoričnimi upodobitvami glavnih vrlin; mednje je umeščena Pravica, ki potepta krivo vero.¹¹⁹ Diskurz v publikacijah, posvečenih Volfu Engelbertu, daje slutiti, da je emblem, ali vsaj njegova idejna zasnova, nastal najkasneje med letoma 1650 ter 1657 in da je del širšega reprezentativnega vzorca. Nastal bi lahko tudi v povezavi z jezuitskim izobraževalnim sistemom.¹²⁰

Emblem, posvečen prvemu knezu iz družine Auersperg, Janezu Vajkardu, prikazuje s sončnimi žarki obsijano sončno uro, sredi katere je v črnilniku postavljeno pero, ki meče senco in tako igra vlogo urinega kazalca. Ura je postavljena na mizo, ki je v izdaji za Janeza Vajkarda v polodprtem prostoru. Okvir krasita angela ter razkošni cvetlični tihožitji. Napisni trak sporoča moto »Nulla sine linea.«¹²¹ Razširjen citat »Nulla hora sine

116 Rein, *Philosophia tripartita*, [posvetilo].

117 Prav tam.

118 StLA Porträtsammlung, Auersperg Wolfgang Engelbert Graf von. Gallenfels, Johann Andreas von, *Tezni list*, Avtor risbe: Johann Baptist Bottan; bakrorezec: Philipp Kilian (1628–1693), 61,5 x 50 cm.

119 Prim. <https://www.artstitticinesi-ineuropa.ch/deu/pomis-g-p-deu.html> (dostop: 19. 6. 2019).

120 Avtor gesla zaenkrat ni potrjen v virih. Kot kandidat za njegov nastanek se poleg Schönlebnina in Volfa Engelberta prepričljivo ponuja Janez Friderik pl. Rain, saj njegovo posvetilo Volfu Engelbertu izraža podobno sporočilo, kot ga ima sam emblem. Lahko pa bi rodoslovni podatki, ki jih Rain navaja v posvetilu, izvirali prav iz Schönlebnove genealogije.

121 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 69 (127 x 77 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 69, fol. 43r (127 x 85 mm).

linea« (»Nobena ura brez črte«) je Plinij starejši (Nat. hist. XXXV, 84) pripisal antičnemu slikarju Apelu, ki je bil znan po tem, da je vsak dan vadil slikanje. Prispodobno tega pasusa bi lahko razložili kot misel, da mora vsak, še tako talentiran posameznik vaditi in vztrajati, da lahko izboljša svojo umetnost.¹²²

Nosilcu mlajše, stranske turjaške veje, pripadniku devete generacije, Viljemu (Wilhelm) I. (umrl 1400),¹²³ je posvečen moto »Et(iam) hic locum habet« (»In tukaj ima mesto«). Nad krajino so na impresi upodobljena astrološka znamenja: oven, bik, dvojčka in rak.¹²⁴

Volkerju (1401–1451) vitezu Auerspergu s Šumberka¹²⁵ sta v izdajah za Volfa Engelberta in Janeza Vajkarda pripisani različni gesli. Kroglo s špicami v različici, posvečeni Volfu Engelbertu, spremlja moto »Utcunque verteris« (»Kakorkoli se obrneš«).¹²⁶ V različici za Janeza Vajkarda pa je za spečim levom in odvrženo gorjačo upodobljen bik: »Herculis alterius labor.«¹²⁷ »Delo drugega Herkula« je pojasnjeno v podobi z upodobitvijo leva in gorjače, njegovega najljubšega orožja.¹²⁸ Andrej (1557–1594), zmagovalc bitke pri Sisku (1593),¹²⁹ v različici za Volfa Engelberta imprese nima. V genealogiji, posvečeni Janezu Vajkardu, je prevzeta zgoraj opisana, Volkerju posvečena podoba z motom: »Utcunque verteris.«¹³⁰

Herbard IX. (1574–1618), baron s Turjaka, sin Krištofa in po Schönlebenu nosilec osme veje, si je izbral eno od uveljavljenih emblemskih gesel: »In manu Domini sors mea« (»Moja usoda je v Božji roki«),¹³¹ ki je bilo

122 Emblemsko geslo je pogosto objavljeno (Henkel, *Emblemata*, coll. 1295–1296). V eni izmed pridig ga uporabi tudi Schönleben (Schönleben, *Feyertäglicher Erquick Stunden*, str. 46), kjer zapiše: »Fürs andere müssen treue Diene daß an vertraute Gut nehmen/ Ja Kein Stund/ wie an der Sohnenuhr /.../«. Ob strani navaja citat iz knjige, ki je bila tudi v Knežjem dvorcu (Typotius, *Symbola Diuina & Humana*, III., str. 11–12).

123 Preinfalk, *Auersperg*, str. 540.

124 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 80 (114 x 75 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 80, fol. 48r (112 x 90 mm). Viljem je sin Herbarda I. s Turjaka. Schönleben v latinski rokopisni genealogiji zapiše, da je bil rojen okrog leta 1253, umrl pa je leta 1312 (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 509).

125 Volker je Dipoldov sin (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 522).

126 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 102 (122 x 75 mm). Podoba spominja na emblem v: Covarrubias, *Emblemas morales*, str. 30.

127 Genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 102, fol. 59r (120 x 95 mm).

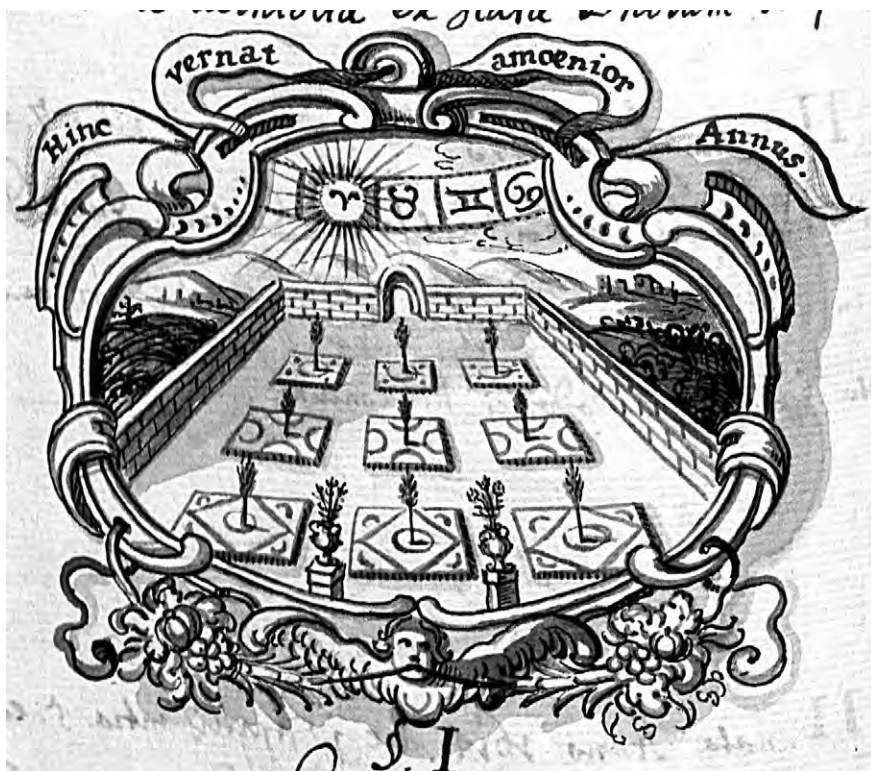
128 Herkulova podoba je na teznih listih pogosto povezana z upodobitvami Habsburžanov (Goloubeva, *The Glorification of Emperor Leopold I.*, str. 43), v tem primeru pa predstavlja Auersperga.

129 Volkerjev prapravnuk (Preinfalk, *Auersperg*, str. 451; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 412).

130 Genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 111 (115 x 90 mm).

131 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 138 (110 x 73 mm); genealogija, posvečena

Emblem »Hinc vernat amoenior Annus«.

Vir: © OeStA, HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 12, str. 141.

objavljeno v seriji knjig o emblemih.¹³² V Schönlebnovi genealogiji je med zelenim in suhim grmom božja roka, ki sega iz oblaka in drži kolo. Geslo »In Gottes hand / stehet mein Glück«¹³³ pa pogosteje spremlja figura Fortune, prav tako upodobljena med dvema grmoma.¹³⁴ Nemško geslo je bilo navedeno tudi na Herbardovem portretu, najbrž nastalem v 18. stoletju, ki je bil do druge svetovne vojne na gradu Turjak.¹³⁵ Schönleben se, kot je zapisal v izdaji, posvečeni Volfu Engelbertu, sklicuje na verz iz Hrenove

Janezu Vajkardu, str. 138, fol. 77r (110 x 90 mm).

132 Herbard je Ditrihov starejši brat ter s tem stric Volfa Engelberta in Janeza Vajkarda (Preinfalk, *Auersperg*, str. 488; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 446).

133 Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Auersperg*, str. 23.

134 Emblem je objavljen v *Typotius Symbola Diuina & Humana*, III., str. 142–145.

135 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-21-1a. Prav tako navaja moto v nemščini.

Biblije.¹³⁶ Ta razlaga njegov emblem: »Nikomur niso bila božanstva tako naklonjena, da bi mu lahko obljubila nov dan: Bog v hitrem vrtincu obrača naše bežne reči.«¹³⁷ Usoda je v nadaljevanju označena kot žreb, ki se je pokazal v slavnih prednikih in njihovih dejanjih.

Impresa za Janeza Andreja, od leta 1630 grofa Auersperga, bratranca Volfa Engelberta in sošolca Janeza Ludvika Schönlebna, označuje moto »Hinc vernalt amoerior Annus« (»Odslej zeleni prijetnejše leto«).¹³⁸ Z ograjo obdan rožni vrt ali park je pod upodobitvijo astroloških znamenj (ribi, oven, ki je poudarjen s soncem, bik, dvojčka in rak).¹³⁹ Podoba je naslonjena na emblem: »Expectat Apes« (»Pričakuje čebele«).¹⁴⁰ Emblem se naslanja na *locus amoenus* (tj. prijeten kraj), s poudarjenim znamenjem ovna pa bi lahko nakazoval pomlad oziroma vzklitje nove linije družinskega drevesa.¹⁴¹ Povezava družine z znamenji zodiaka, ki so podlaga večni slavi, je aktualna v sočasnih besedilih.¹⁴²

Zadnja impresa pripada mlajšemu bratu Volfa Engelberta, Herbardu, karlovškemu generalu. Schönleben ga je v latinski rokopisni genealogiji označil za začetnika lastne družinske linije.¹⁴³ Napisni trak, ovit okrog v letu prikazane puščice, navaja geslo: »Quo Fata volunt« (»Kakor želi Usoda«).¹⁴⁴ Krajina je označena s hribovjem in poenostavljeno arhitekturo. Moto bi lahko povezali s citatom: »Wie Gott Will.«¹⁴⁵

136 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 140.

137 Prosti prevod Ane Bembič po verz: »Nemo tam Diuos habuit fauentes, Crastinum ut possit fibi polliceri: Res DEUS nostras celeri citatas Turbine versat«, ki se ob navezavi na *Pismo Korinčanom* pojavi na veznem listu Hrenove *Biblije* (AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-1).

138 Preinfalk, *Auersperg*, str. 492; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 452.

139 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 141 (120 x 80 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 141 (105 x 98 mm).

140 Petra Sancta, *De symbolis heroicis libri IX.*, str. 328.

141 Prav tam.

142 Schrattenbach, *Bonum omen*, [posvetilo].

143 Preinfalk, *Auersperg*, str. 488; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 446.

144 Genealogija, posvečena Volfu Engelbertu, str. 144 (118 x 65 mm); genealogija, posvečena Janezu Vajkardu, str. 144, fol. 80r (141 x 11 mm).

145 Typotius, *Symbola Diuina & Humana*, I., str. 56. Zanimivo, da je na letečo puščico pritrjena pogosto upodobljena »sesalna riba«, katere izvor najdemo pri Pliniju (Plin. Nat. 9.41).

Sklep

Naloga zgodnjenovoveške genealogije je bila vzpostaviti povezavo med člani rodbine, saj je s tovrstno dvodimenzionalno predstavitvijo sorodstva na izbranem nosilcu (družinsko drevo, genealogija) latinska rokopisna genealogija poudarjala kontinuiteto rodbine. Posamezniki so povezani na dveh ravneh, vertikalno navadno med očetom in sinom ter horizontalno med zakonci ali sorojenci. Zgodovina plemiške hiše, ki organizira rast v posamezne stopnje »drevesa s koreninami, deblom in vejami, ki nosijo sadove«, izpostavljenega posameznika predstavi kot njen vrhunec. Preobrazba strukture drevesa v tekst, ki je olepšan s podobami prednikov (portret, grb, emblemska sličica), je v 17. stoletju eden od uveljavljenih načinov predstavitve prednikov ali potomcev. Predstavitev teh povezav ustvari mrežo, ki pomeni podlago za umestitev posameznika v družbeno skupino. Predstavljeni predniki so v izbrani genealogiji glede na reprezentativne potrebe posameznika vedno skrbno izbrani.¹⁴⁶ Priložena rodbinska drevesa, skrbno izdelane imprese in uvrstitev Ditrihovega brata Herbarda s Turjaka v osmo (»stransko«) vejo družine dajejo slutiti, da je Schönlebnova *Arbor Genealogica* prek dejanj prednikov poudarjala veličino Volfa Engelberta in njegovega brata Janeza Vajkarda.

Proces povezave obeh posameznikov z reprezentativno izbranimi nosilci generacij ponazarja proces mobilizacije socialnega kapitala obeh posameznikov.¹⁴⁷ Nan Lin, ki je v svojih raziskavah povezal socialne mreže in socialni kapital, pri doseganju ciljev poudarja predvsem vlogo socialne mreže. Po njegovem mnenju sta za socialno mobilnost ali potrditev posameznikovega položaja v družbi ključna socialni (tj. mreža) in človeški kapital (tj. posameznikova sredstva). Genealogija je tako ob opisu kontinuitete rodbine tudi reprezentativni medij, namenjen predstavitvi sredstev, ki so izbranemu posamezniku na voljo prek vzpostavljenega kolektiva prednikov.¹⁴⁸ Genealogija s pomočjo predstavitev mreže ustvarja socialni in kulturni

146 Volker, *Wurzel, Stamm, Krone*, str. 7–129.

147 Prav tam.

148 Lin, *Social Capital*; Lin, Building a Network Theory of Social Capital, str. 3–28. Socialna razmerja so namreč tista, ki posameznika uvrščajo v ustrezen razred, saj poleg premoženja, izobrazbe, spola in poklica potrjuje njegov status, ki pomeni podlago in potrditev posameznika. Tovrstna akumulacija informacij o izvoru in posesti služi legitimaciji oblasti. Prim. Hildbrand, *Herrschaft, Schrift und Gedächtnis*.

kapital, s pomočjo besedila pa orodje komunikacije. Tovrstna nadzorovana predstavitev resničnosti je »podlaga« socialne moči Volfa Engelberta na Kranjskem, novoimenovanemu knezu Janezu Vajkardu pa je pomenila potrditev njegovih plemenitih sposobnosti.¹⁴⁹ Nastanek genealogije sta brata morda spodbudila po podpisu dedne pogodbe, saj sta tako jasno predstavila medsebojno horizontalno povezavo ter zagotovila nemoten prenos »kapitala« po knežji liniji.

Rokopisna izdaja latinske genealogije je bila glede na ohranjene izvode, podpisane v šestdesetih letih 17. stoletja, namenjena predvsem članom družine Auersperg, je pa izpolnjevala tudi reprezentativno vlogo. Umestitev Schönlebnove rokopisne genealogije v knjižnične kataloge ponazarja dostopnost publikacije uporabnikom knjig, ki jih je v mestni palači zbiral Volf Engelbert. Schönlebnova genealogija in družinsko drevo kot reprezentativna medija sporočata sorodstveno identiteto predvsem Volfa Engelberta ter Janeza Vajkarda, ustvarjata podlago ter kažeta na status družine.¹⁵⁰ Uporabo *grisaille* pri razkošni slikarski opremi rokopisnih različic bi lahko pripisali zavestni odločitvi za okrasitev rokopisa z risbami, saj je te najlažje prenesti v drug medij.

O tem, ali je bila rokopisna različica predpodoba tiskane izdaje genealogije, lahko le ugibamo. Poznejša tiskana različica genealogije družine Auersperg, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg* (1681), sicer vsebuje nekatera gesla članov družine, tiskano besedilo ima močno oporo v rokopisni genealogiji, a je, z izjemo generičnega knjižnega okrasa, brez podob.¹⁵¹ Tiskana genealogija družine, objavljena leta 1681, bi tako lahko bila cenejša različica predstavitve družine v tiskanem mediju. Morebitna podobna usoda je očitno doletela tudi tiskano genea-

149 Fairclough, *Discourse and social change*; Wodak, What CDA is about – a summary of its history, str. 1–13. Zdi se, da sta izdaji, posvečeni Janezu Andreju, res le prepisa Schönlebnove latinske rokopisne genealogije. V vseh štirih izdajah gre za jasno predstavitev »prednikov« knežje linije rodbine. Volf Engelbert pa je v tej predstavitvi prednikov postavljen ob bok »knežje linije rodbine«. Kasnejše genealogije knežje linije ga navajajo le kot enega od Ditrihovih potomcev (Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*, str. 12, 13).

150 Prim. Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 31–64. Sklepamo lahko enako, kot za štajerska drevesa predpostavi Polona Vidmar, in sicer da je imela predstavitev posameznikov z njihovimi simbolnimi podobami enak učinek kot galerije prednikov.

151 Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*. Primerjava besedila z različico za Volfa Engelberta. Tiskana različica rokopisa, ohranjena v Arhivu Republike Slovenije, ni ilustrirana.

logijo družine Ursini-Blagaj, kjer se med besedilom na enaindvajseti strani pojavi prazno mesto, ki je bilo namenjeno podobi.¹⁵² Sodeč po pregledanem gradivu in primerljivi literaturi, Schönleben knjižnice Knežjega dvorca v času nastanka genealogije in popisa knjižnice ni le uporabljal, ampak je aktivno sodeloval tudi pri sprejemanju odločitev o nakupih knjig.¹⁵³

---

152 Schönleben, *Rosa Ursina*, str. 21; SI AS 1073, Zbirka rokopisov, Dodatek k I/42 (Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 303).

153 Podlaga za načrtovanje impres v genealogiji so bile prav emblemske knjige iz Knežjega dvorca, prav tako pa je Schönleben ves čas svojega delovanja uporabljal knjige antičnih piscev, ki so bile v knjižnici.

Viri in literatura

Arhivski viri

- ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana):
 SI AS 730: Gospostvo Dol, 1477–1875: facs 119: različna genealoška debela in genealoški zapiski (rodbina Auersperg).
- SI AS 1073: Zbirka rokopisov, 09. st.–1941:
 I/42r: Appendix ad Annales et Chronologiam Carnioliae sive Genealogica fragmenta; Dodatek k I/42r.
- INDOK center – Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino (Ljubljana):
 Wilhelm Helfer, Slavnostna dvorana, Knežji dvorec, 1896. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, INDOK Center, inv. Nr. 4738/10.
- ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek (Dunaj):
Emblemata Picta Et Versibus Illustrata, s. a. [1600]. <http://data.onb.ac.at/rec/AC13948035> (dostop: 8. 1. 2019).
- Bucelin, Gabriel: *Germania Topo-chrono-stemmato-graphica Sacra Et Propriana* /.../. Ulmae Et Augustae Vindelicorum: Apud Johannem Görlinum Bibliopolam, 1655.
- OeStA – Österreichisches Staatsarchiv (Dunaj):
 HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv:
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-23: Gräflicher Hofstaat, Rechnungen, 1656–1658.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-24: Gräflicher Hofstaat, Rechnungen, 1659–1660.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-25: Gräflicher Hofstaat, Rechnungen, 1661–1663.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-1-26: Fürstlicher Hofstaat, Rechnungen, 1664–1666.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-21-1a: Inschriften der auf Schloß Auersperg befindlichen Ahnenbilder. Ins Deutsche übertragen von Pfarrer Michael Horvath, 1904.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-21-1: Genealogie der Familie Auersperg und verwandter Familien.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-21-1-9: Stammbaum Auersperg von Schönleben, 1656.
 AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-A-2-8-8: Verlassenschaftsinventar über den Nachlass des Ferdinand Fürsten Auersperg, 1707.

- AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVI-A-20-23: Die Fideikommißbibliothek betreffende Schriften, Archiv Korrespondenz mit Archivordner Schulrat prof. Kaspret.
- AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 9: J. L. Schönleben: Arbor Genealogica illustrissimae et Principalis Familiae Aurspergicæ (Ms 13).
- AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, 12: J. L. Schönleben: Arbor Genealogica illustrissimae et Principalis Familiae Aurspergicæ (Ms 22).
- AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34a: Catalogus sive repertorium omnium librorum Bibliotheca Illustrissimi et Excellentissimi Domini Domini Wolffgangi Engelberti (1762 [Prepis kataloga iz 1668]).
- AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34 b, b, d, e, h: A:R:D:G:E:N:E:D:D:C:S:P: Catalogus, Sive Repertorium omnium Librorum Bibliothecæ. /.../ Anno Domini, 1668.
- AT-OeStA/HHStA SB FA Auersperg XXVII, 34f: J. L. Schönleben: Catalogus Bibliothecæ Illustrissimi et Excellentissimi Domini, Dñi Wolffgangi Engelberti S. R. I. Comitis ab Auersperg /.../ Anno M. DC. LV.
- AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-Ohne Signatur (5): [Auersperg, Janez Vajkard]: Explanatio institutionum imperialium A. Nobilissimo et Excellentissimo Domino Francisco Shildt iuris /.../ [s. l., rokopis], 1632.
- AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-Ohne Signatur (5): [Khisl, Georgio]: *Herbardi Auerspergy, Baronis etc: rerum domi militiaus que Praeclare gestarum gloria praestantissimi, Vita & commodum Patriae transacta et in Coruatiæ extremis finibu ad Budatskum X. cal: oct: in praelio aduersq Tiurcas. Omnis memoriae crudeliss os christianorum salutis oppugnatores gloriosissime oppetita. Georgio Khisl deakhaltekrun, lareditatio cum amplissimae oitiomis Goritzie: Dapifero, tum Ducaty Carniolae uenatiomim Magistro properanter et tuibulente descripta* [Ljubljana, 1575].
- AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII, Auersperg Bibliothek (8): J. L. Schönleben: *Horae subsecivae dominicales sive Discursus sacri de tempore in dominicas totius anni*. Salisburgi: Melchior Haan, 1676.
- AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-1: *Katholische Bibel* (früherer Besitzvermerk des Laibacher Bischofs Chrön). Köln: Arnoldus Quentel, 1607.
- StLA – Steiermärkisches Landesarchiv (Gradec):
- StLA Fach 85 Auersperg Familie, Register.
- StLA Fach 85 Auersperg Familie, K2 H65, Schönleben: J. L. Schönleben, Arbor Genealogica illustrissimae et Principalis Familiae Aurspergicæ.
- StLA Porträtsammlung, Auersperg Wolfgang Engelbert Graf von. Gallenfels, Johann Andreas von, Tezni list, avtor risbe: Johann Baptist Botton; bakrorezec: Philipp Kilian (1628–1693), 61,5 x 50 cm.

Zasebna last (Avstrija):

J. L. Schönleben: *Arbor Genealogica illustrissimae et Principalis Familiae Aurspergicae*.

Hiermen ist beschriben deß Namens von Auersperg Geburdt unnd herkhomen [16. stoletje?].

Tiskani viri

Alciati, Andrea: *Andrae Alciati Emblematum libellous, nuper in lucem editus*. Venetiis, M. D. XLVI.

Bignami, Innocenzo: *Discorsi per le domeniche, et alcune solennita, che sono dall'Auuento sino alla Quaresima. Del m.r.p.f. Innocentio Bignami da Lodi /.../ Con tre tauole copiosissime /.../*. Per li Turrini, all' insegna della Torre, 1642.

Camerarius, Joachim: *Symbolorum & Emblematum Ex Animalibus Quadrupedibus Desumtorum Centuria Altera Exponuntur in hoc libro rariores tum animalium proprietes tum historiae ac sententiae memorabiles /.../*. Leipzig, 1595.

Covarrubias, Sebastián de: *Emblemas morales /.../*. En Madrid: Por Luis Sanchez, año 1610.

Dresser, Matthaeus: *Genealogie der Herren von Auersperg von 1165 bis 1573, fortgeführt bis circa 1632 von Johann Sigmund Brechtel* (BSB Cod.icon. 324). Vir: *Bayerische Staatsbibliothek digital, Münchener Digitalisierungszentrum Digitale Bibliothek*. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/bsb00002540/images/> (dostop: 27. 6. 2018).

Hauck, Joseph: *Anweisung in Anfangsgründen zur lateinischen Sprache*. München, 1799.

Isselburg, Peter: *Emblemata Politica: In aula magna Curiae Noribergensis depicta; Quae sacra Virtutum suggerunt Monita Prvdenter administrandi Fortiterque defendendi Rempubicam /.../*. [Nürnberg]: Iselburg, 1617.

Khunsl, Johann Anton: *Ternio quartarum legitimae, Trebellianicae, et Falcidiae. Quo nimia ultimarum voluntatum libertas ad Iuris Lancem accurate temperatur*. Salisburgi: in officina Christophori Katzenbergeri, 1651.

Petra Sancta, Silvester: *De symbolis heroicis libri IX. Auctore Silvestro Petrasancta Romano E. Soc. Iesu*. Antverpiæ: Ex officina plantiniana Balthasaris Moreti, M. DC. XXXIV.

Pittoni, Battista: *Di Battista Pittoni pittore vicentino Imprese di diversi precipi, duchi, signori, e d'altri personaggi et hvomini letterati et illustri: con alcune stanze del Dolce che dichiarano i motti di esse imprese*. Benetke: s. n., 1562.

Rein, Joannes Fridericus: *Philosophia tripartita, Quam in Alma Universitate Graecensi pro Doctoratus Philosophici Suprema Laurea Consequenda Publice*

- Propugnandam Suscepit. Praenobilis ac Doctissimus Dominus Joannes Friedericus a Rein, ad Stermoli, Provincialis Carnioliae, ex Archiduc. Collegio Convictorum, Praeside, Reverendo Patre Michaelae Sutter, e societate Jesu, Artium Liberalium, et Philosophiae Doctore, ejisdemque Facultatis professore ordinario.* Graecii: Ex Typographia Francisci Widmanstadii, 1657.
- Reusnerus, Nicolaus: *Emblemata Nicolai Reusneri IC. Partim Ethica, Et Physica: Partim verò Historica, & Hieroglyphica.* Francofurti: Feyerabendius, 1581.
- Ripa, Cesare: *Iconologia, ovvero descrizione di diverse imagini cavate dall'antichità, & di propria inventione; trovate, & dichiarate da Cesare Ripa Perugino, /.../ Di nuovo rivista, & dal medesimo ampliata di 400 & più imagini /.../.* In Roma: appresso Lepido Faerii, 1603.
- Rollenhagen, Gabriel: *Emblemata volsinnighe uytbeelsels.* [Amsterdam]: Ian Ianszen, 1615.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Feyertäglicher Erquick-Stunden. Erster Theil. Das Winter- und Frühlings-Quartall.* Salzburg: Melchior Haan, 1669.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Palma virginea sive deiparae virginis Mariae de adversariis suae immaculatae conceptionis Victoriae omnium seculorum aerae christianae: succincta narratione repraesentatae.* Salisburgi: Haan, 1671.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Rosa Ursina in provinciis Austriacis florens, sive illustrissimae et antiquissimae (sic!) familiae Romanae Ursinae, traduces in Slavoniam, Carnioliam, Carinthiam, Styriam, Bohemiam propagate.* Labaci: Joannis Baptista Mayr, 1680.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg.* Labaci: Joannes Baptista Mayr, 1681.
- Schrattenbach, Janez Baltazar: *Bonum omen Quod Perillustri ac Generoso Domino Andreae Danieli Araunch, Domino in Schilertaber, &c. Universam Philosophiam publicè propugnati in Celeberrima Universitate Graecensi Precatus est Optimo affectu Ex antiquissimā, ac Celeberrima Universitate Bononiensi Illustrissimus Dominus, Dominus, Joannes Balthasar Comes a Schrottenbach Liber Baro in Hegenberg, & Osterwiz, Dominus in Proguvald, & Lemberg, &c.* Graecij: Apud Franciscum Widmanstadium, Anno M. DC. L. 8. Septembris.
- Typotius, Jacobus: *Symbola Diuina & Humana Pontificum Imperatorum Regum /.../.* Prag, 1604.
- Typotius, Jacobus: *Symbola Diuina & Humana Pontificum Imperatorum Regum /.../.* Francofurti, 1642.
- Typotius, Jacobus: *Symbola Diuina & Humana Pontificum Imperatorum Regum /.../ (Tomus I–III).* Francoforti, 1652.

Spletni viri

- Alciato at Glasgow*: Inanis impetus. <http://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/emblem.php?id=A46a082> (dostop: 7. 1. 2019).
- Bernstein: *The Memory of Paper*: »Savage«. http://www.memoryofpaper.eu/BernsteinPortal/appl_start_disp# (dostop: 5. 11. 2018).
- Digitalna knjižnica Slovenije:
- Khisl, Jurij, Mandelc, Janez: *Herbardi Aurspergy baronis etc. rerum domi militiaeque praeclare gestarum gloria praestantissimi, vita et mors*. Ljubljana, 1575. www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-IVP4XQCB (dostop: 6. 7. 2018).
- Khisl, Jurij, Mandelc, Janez, Khratzenpacher, Hanns: *Hörwarten Freyherrn zu Aursperg, etc. warhafftige, ritterliche, ansehnliche Thaten*. Ljubljana, 1576. www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T15YUU79 (dostop: 6. 7. 2018).
- Emblematica Online*. <http://emblematica.grainger.illinois.edu/> (dostop: 10. 1. 2019).
- French Emblems at Glasgow* (<http://www.emblems.arts.gla.ac.uk/>):
- Boissard, Jean Jacques: *Emblemes latins* [...]. Metz, 1588. <http://www.emblems.arts.gla.ac.uk/french/picturae.php?id=FBOa020> (dostop: 6. 7. 2018).
- Kaiser und Höfe. Personendatenbank der Höflinge der österreichischen Habsburger* (ur. Mark Hengerer, Gerhard Schön): Breunner, Siegfried Leonhard. <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10448> (dostop: 10. 1. 2019).
- Münchener Digitalisierungszentrum Digitale Bibliothek*: Emblemdatenbank. <https://embleme.digitale-sammlungen.de/emblmaske.html> (dostop: 10. 1. 2019).
- Overview*: Overview-Document sets. <https://www.overviewdocs.com/document-sets/21479> (dostop: 26. 4. 2020).
- Wasserzeichen-Informationssystem*:
- Agnus Dei. <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/detailansicht.php?id=7580> (dostop: 7. 1. 2019).
- Agnus Dei. <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/detailansicht.php?id=77549> (dostop: 5. 11. 2018).

Literatura

- Bauer, Volker: *Wurzel, Stamm, Krone. Fürstliche Genealogie in frühneuzeitlichen Druckwerken*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2013.
- Daly, Peter: *The Emblem in Early Modern Europe. Contributions to the Theory of the Emblem*. Farnham, Burlington, 2014.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Dular, Anja: The Ljubljana Bookbinders of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Bookbindings. Theoretical Approaches and Practical Solutions* (ur. Nataša Golob, Jedert Vodopivec Tomažič). Turnhout, 2017, str. 51–66.
- Fairclough, Norman: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity, 1992.
- Germ, Tine: Ikonografija emblemov v spominski knjigi ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma. *Knjižnica*, 55/4, 2011, str. 185–204.
- Goloubeva, Maria: *The Glorification of Emperor Leopold I in Image. Spectacle and Text*, Bd. 184. Mainz: Philipp von Zabern (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz; Abteilung für Universalgeschichte), 2000.
- Hildbrand, Thomas: *Herrschaft, Schrift und Gedächtnis. Das Kloster Allerheiligen und sein Umgang mit Wissen in Wirtschaft, Recht und Archiv (11.–16. Jahrhundert)*. Zürich: Chronos, 1996.
- Henkel, Arthur: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart: Metzler, 1967.
- Kovač, Andraž: Smrt, odrešenje in iskanje smisla. *Kronika*, 64/2, 2016, str. 185–198.
- Lin, Nan: *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Lin, Nan: Building a Network Theory of Social Capital: Theory and Research. *Social Capital* (ur. R. Dubos). New York, 2011, str. 3–28.
- Lesky, Grete: *Frühe Embleme aus der Steiermark*. Graz, 1973.
- Lubej, Uroš: Prispevki k biografijam na Kranjskem delujočih flamskih in holandskih slikarjev druge polovice XVII. stoletja. *Acta historiae artis Slovenica*, 2, 1997, str. 33–52.
- Lubej, Uroš: Clerick, Ludwig de. *Allgemeines Künstlerlexikon Online: Allgemeines Künstlerlexikon Online / Artists of the World Online* (ur. Wolf Tegethoff, Bénédicte Savoy, Andreas Beyer). Berlin, New York: K. G. Saur, 2009. https://www.degruyter.com/document/database/AKL/entry/_10166232/html (dostop: 27. 12. 2018).
- Lubej, Uroš: Gladich, Giovanni Francesco. *Allgemeines Künstlerlexikon Online: Allgemeines Künstlerlexikon Online / Artists of the World Online* (ur. Wolf

- Tegethoff, Bénédicte Savoy and Andreas Beyer). Berlin, New York: K. G. Saur, 2009. https://www.degruyter.com/document/database/ AKL/entry/_00071800/html (dostop: 7. 1. 2019).
- Polleroß, Friedrich: Zur Repräsentation der Habsburger in der bildenden Kunst. *Welt des Barock. Katalog zur Oberösterreichischen Landesausstellung. 1986 im Augustiner-Chorherrenstift St. Florian* (ur. Rupert Feuchtmüller). Wien, 1986, str. 87–104.
- Polleroß, Friedrich: Pro Deo, Cesare et Patria. Zur Repräsentation der Stände in Österreich vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie* (ur. Gerhard Ammerer, William D. Godsey Jr., Martin Scheutz, Peter Urbanitsch, Alfred Stefan Weiß). Wien: Oldenbourg (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 49, 2007), str. 479–532.
- Polleroß, Friedrich: »Caesari Patriae Amicis«. Adelsporträts der Frühen Neuzeit. *Das Waldviertel*, 66/1, 2017, str. 98–133.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: *Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie* (ur. Ernst Bruckmüller). Graz, Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, 2006.
- Preinfalk, Miha: Auersperg, Herbard, baron (1528–1575). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000980/> (dostop: 6. 7. 2018).
- Preinfalk, Miha: Auersperg, plemiška rodbina. *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi131739/> (dostop: 6. 10. 2020).
- Preinfalk, Miha: Med dolgovi in družino: oporoka Herbarda Turjaškega. *Knjiga, znanje, razum: od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800): prispevki z znanstvenega posveta ob razstavi, 7. in 8. oktober 2020*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Mestni muzej, 2021, str. 130–149.
- Preinfalk, Miha, Oter Gorenčič, Mija, Komić Marn, Renata: *Grad Turjak*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020.
- Radics, Peter von: *Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg (1528–1575) ein krainischer Held und Staatsmann*. Wien, 1862.
- Ručigaj, Luka, Deželak Trojar, Monika, Dular, Anja, Svoljšak, Sonja: Katalogi in inventarji Auerspergove knjižnice kot pomniki njenega kulturnozgodovinskega pomena in razvoja skozi čas. *Spomin, II (Memory, II.), Ars & humanitas*, 13/1, 2019, str. 123–150.

Vidmar, Polona: Theatrum genealogicum. Family Trees of Counts of Herberstein and Dietrichstein as a Means of Aristocratic Representation. *Acta historiae artis Slovenica*, 24/2, 2019, str. 31–64

Wodak, Ruth: What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. *Methods of Critical Discourse Analysis* (ur. Ruth Wodak in Michael Meyer). London, 2001, str. 1–13.

Zwischen Fürstenwillkür und Menschheitswohl – Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar (ur. Karin Hartbecke). Frankfurt am Main: Klostermann, 2008.

Arbor Genealogica (1657):
Schönleben and his Latin genealogy of the Auersperg family

This article discusses *Arbor Genealogica illustrissimae et principalis familiae Aurspergicae* (»A Genealogy of the Most Eminent and Princely Family of Auersperg«, 1657) by Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). All the genealogies that have been found are currently located in Austria: one copy is in private possession, one is in the Styrian Provincial Archives, and two are in the Family, Court, and State Archives in Vienna. In addition to original sources from archival material bequeathed by Schönleben's close friend and patron Wolf Engelbert, Count of Auersperg (1610–1673), this research also centers on the count's collection of books and prints, housed in his palace in Ljubljana in the former Duchy of Carniola.

The genealogical entries in *Arbor Genealogica* consist of basic data and emblems with mottos, followed by the life of the specific family member. The largest emblem in the manuscript is of course dedicated to the commissioner, Wolf Engelbert. His prudent rule as provincial governor is shown with symbols for erudition, prudence, faith, and fortune.

This study comprehensively examines all versions of *Arbor Genealogica* found, summarily reviews various emblems, and highlights several potentially comparable iconographic models found in the count's library. Based on original (emblematic) sources, this study concludes that Janez Ludvik Schönleben not only fulfilled the count's orders but also acted as an agent for artistic or scientific activities centering around Wolf Engelbert.

PIETAS AUSTRIACA IN NJENA VIZUALIZACIJA V UMETNOSTI NA SLOVENSKEM (S POSEBNIM POUČENJEM NA KRANJSKI IN LJUBLJANI)

Ana Lavrič

Uvod

Pojem *pietas Austriaca* je med prvimi razširil in o njem pisal Janez Ludvik Schönleben (1618–1681), kot je v svoji doktorski disertaciji poudarila Monika Deželak Trojar,¹ zato se ob njegovem jubileju na kratko zaustavimo ob temi o avstrijski pobožnosti in z njo povezanih umetnostnih spomenikih na Slovenskem.² Na Schönlebnove spise je že leta 1959 v svojem temeljnem delu *Pietas Austriaca* (ponatisnjeno 1982, v angleškem prevodu izšlo v Ameriki leta 2004)³ opozorila Anna Coreth. Knjiga, v kateri je predstavila versko prakso habsburške vladarske hiše od zgodnjega novega veka dalje ter pojasnila, kako so elementi te prakse in duhovnosti postali del dinastične vladarske politike, je pomemben vir ne samo za zgodovino, ampak tudi za umetnostno tvornost avstrijskih dežel, h katerim so v preteklosti spadale tudi slovenske.⁴ Na knjigo Anne Coreth je slovenska umetnostna zgodovina že nekajkrat neposredno opozorila,⁵ v literaturi pa so bili bolj ali manj obdelani tudi posamezni, s

1 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 278, 279, 364, 367; za povezavo Schönlebnovega pojma *pietas Austriaca* s tridesetletno vojno gl. Deželak Trojar, *Tridesetletna vojna*, str. 399–420.

2 Za Schönlebnovo predstavitev pobožnosti avstrijskih cesarjev v *Dissertatio polemica* gl. prispevek Vanje Kočevarja v tej publikaciji.

3 Coreth, *Pietas Austriaca* (1959); Coreth, *Pietas Austriaca* (1982); Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 4–5, 7, 10, 11, 14.

4 Za *pietas Austriaca* gl. tudi Coreth, *Pietas Austriaca: Barocke Frömmigkeit*, str. 7–9; Samerski, *Maria zwischen den Fronten*, str. 359–371; Telesko, *Geschichtsraum Österreichs*, str. 255–263, 280–281; Malfer, *Kaiserjubiläum und Kreuzfrömmigkeit*; Hoppe, *Engendering Pietas Austriaca*, str. 181–206; Jordan Gschwend, *Pietas Austriaca at the Lisbon Court*, str. 207–240; Telesko, *The Pietas Austriaca*, str. 159–180; Ilg, *Constantia et fortitudo*.

5 Na delo Anne Coreth v obravnavi romanj in slovenskih božjepotnih cerkva največkrat opozarja Metoda Kemperl, gl. Kemperl, *Romanja in romarske cerkve*, str. 21; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 16, 131–132, 173; Kemperl, *Slika kot izraz lojalnosti*, str. 109–117. V predstavitvi kapucinske arhitekture ga navaja Tanja Martelanc, *Kapucini in njihova arhitektura*, str. 45, 46, omenja pa se tudi v drugih povezavah, na primer v: Lavrič, *Bratovščine sv. Rešnjega telesa*, str. 14; Lavrič, *Narodni svetniki*, str. 244.

habsburško pobožnostjo konkretnije povezani spomeniki in ikonografske teme.⁶ Pričujoči prispevek jih postavlja v skupni kontekst, v katerem sta njihov izvor in verskopolični pomen jasneje razvidna in celoviteje prepoznavna. Obravnava, ki sicer vključuje širši slovenski prostor, se osredotoča predvsem na Kranjsko, zlasti na njeno prestolnico, s katero je bilo povezano Schönlebnovo življenje. Tudi časovno posveča največjo pozornost njegovemu obdobju, v katerem je bila ustvarjena večina temeljnih vidikov »avstrijske pobožnosti« in njenih likovnih vizualizacij.

Pietas Austriaca: njena neločljiva povezanost z avstrijsko vladarsko hišo in njen odmev v umetnosti na Slovenskem

Avstrijska vladarska hiša je gojila posebno pobožnost do presvete evharistije, Kristusovega križa, Brezmadežne in nekaterih svetnikov. Splošno razširjenim temam in pobožnostim, ki jih je katoliška Cerkev po tridentinskem koncilu nasproti protestantskemu nauku še posebej izpostavljala, so Habsburžani v konkretnih političnih razmerah, tj. v bojih s Turki in protestanti, dodali posebno politično noto. Poudarjali so vidik zmagoslavja evharistije in Brezmadežne nad krivoverstvom ter pomen Kristusovega križa kot znamenja zmage v boju, kot je bil politično interpretiran že od rimskega cesarja Konstantina dalje. Pobožnost kot krepost, s katero so utemeljevali svojo, po njihovem mnenju od Boga zaupano vladarsko vlogo, je bila neločljivo povezana z njihovo politiko utrjevanja absolutistične oblasti in vzpostavljanja enotnosti njihovih dednih dežel. Verska enotnost, ki je postala konstitutivni element državne in politične enotnosti, je monarhiji nadelala izrazito katoliški značaj. Pomembno vlogo povezovalcev so odigrali izbrani svetniški kulturi in romarske poti, politična enotnost pa se je še posebej pokazala v obredni enotnosti češčenja Matere Božje. Marijanski kult se je v 17. stoletju osredotočil na svetišče v Mariazellu, kjer so dežele postavile lastne oltarje; tamkajšnji milostni podobi so tako Ferdinand II., Ferdinand III. in Leopold I. kot tudi madžarski in češki knezi pripisovali zasluge za zmage nad Turki.⁷ Pripadniki cesarskega dvora, katerih

6 Od objav je treba izpostaviti zlasti: Menaše, *Marija v slovenski umetnosti* (za marijanske ikonografske teme); Lubej, *Marijin steber*, str. 53–66 (za ljubljanski spomenik) in Kemperl, *Cerkev sv. Štefana*, str. 37–52 (za božji grob v Štepanji vasi).

7 Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 57, 62, 66.

Giulio Quaglio: Rudolf Habsburški odstopi konja duhovniku in počasti presveti Zakrament, 1703, stolna cerkev sv. Miklavža, Ljubljana.

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

Giulio Quaglio: Nadvojvoda (bodoči cesar) Maksimilijan v Martinovi steni prejema blagoslov z Najsvetejšim, 1703, stolna cerkev sv. Miklavža, Ljubljana.

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

vsakdanjik so sestavljali javni sakralni obredi v ritmu cerkvenega leta, na primer telovska procesija, obhod Marijinega stebra, romanje k sv. Leopoldu v Klosterneuburg in božja pešpot na kalvarijski grič Hernals na veliki teden,⁸ so se morali vsako leto udeležiti tudi šestdnevnega romanja po t. i. »heilige StraÙe«, ki se je začelo na Dunaju in se po mnogih postankih končalo v Mariazelli kot središnji točki avstrijske pobožnosti.⁹

⁸ Tega ritma se je zvesto držala tudi v tradiciji *pietas Austriaca* vzgojena Marija Terezija, gl. Stollberg-Rilinger, *Maria Theresia*, str. 576–610.

⁹ Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 57.

Pobožnost do presvetega oltarnega Zakramenta je po družinskem izročilu segala do Rudolfa (1218–1291), prvega Habsburžana na prestolu Svetega rimskega cesarstva. Ker je dinastija tej pobožnosti pripisovala svoj politični uspeh, je v življenju njenih članov imela posebno vlogo, javno pa se je manifestirala zlasti pri slovesnih telovskih procesijah.¹⁰ Tradicija izhaja iz stare habsburške legende, ki pripoveduje, da je Rudolf, ko je nekoč na poti srečal duhovnika s sveto popotnico, razjahal in dal konja duhovniku, nato pa peš spremljal Najsvetejše do hiše umirajočega. V umetnosti so se njene vizualizacije pojavile šele v drugi polovici 16. stoletja, ko so jo začeli izpostavljati kot izrazito protireformacijsko temo. Najstarejša upodobitev je v *Švicarski kroniki* Christophä Silberisena iz leta 1576, po ugotovitvah Mayumija Ohare, ki je zanimivo ikonografsko temo izčrpno raziskal, pa je večina upodobitev v nemških deželah nastala v poznem 17. in zgodnjem 18. stoletju.¹¹ Kot pendant Rudolfovi večkrat nastopa zgodba cesarja Maksimilijana, ki je v mladih letih na lovu zašel v prepadne stene in bil iz njih čudežno rešen, ko se je v molitvi zatekel po pomoč k presvetemu Zakramentu; njene zgodnje upodobitve segajo celo v prvo polovico 16. stoletja.¹²

Na Kranjskem je Rudolfova legenda po doslej znanih podatkih dokumentirana samo v ljubljanski stolnici, in sicer tako v stari kot novi stavbi, Maksimilijanovo zgodbo pa srečamo le v slednji. O upodobitvi v stari stolnici je Schönlebnov nečak Janez Gregor Dolničar v *Zgodovini ljubljanske stolnice* zapisal, da »podaja tisto nikoli dovolj oznanjano zgodbo, ko Rudolf I., cesar preslavne rodbine habsburško-avstrijske, peš spremlja Najsvetejše, potem ko je duhovniku dal svojega konja«. ¹³ Po naročilu stolne bratovščine sv. Rešnjega telesa jo je v kapeli, ki so jo leta 1636 na novo zgradili, skupaj z drugimi, vsebinsko na evharistijo vezanimi prizori leta 1639 naslikal Simon Marckhenpeckh.¹⁴ Po času nastanka jo je torej mogoče uvrstiti med zgodnejše upodobitve motiva celo v širšem evropskem okviru. Poleg te, izrazito dinastično patriotične teme o Rudolfovi pobožnosti do presvetega Rešnjega telesa je pripadnost habsburški vladarski hiši nazorno izražala upodobitev Marijinega Celja (Mariazell), ki jo je umetnik nasli-

10 Za habsburško evharistično pobožnost gl. Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 13–36.

11 Ohara, *Rudolf of Habsburg*, str. 132–133.

12 Busson, *Die Sage von Max*, str. 455–500; Pigler, *Barockthemen*, str. 447.

13 Dolničar, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 95, 246.

14 Lavrič, *Ljubljanske baročne bratovščine* (2011), str. 297.

kal na severni steni kapele.¹⁵ V Ljubljani so Rudolfovo zgodbo s šolskimi gledališkimi predstavami popularizirali jezuiti. Njihovi učenci so igro o ustanovitelju habsburške dinastije odigrali leta 1650 za telovo (vsaj oktobra tega leta, če ne že prej, se je iz Judenburga v ljubljanski kolegij za nekaj časa vrnil Schönleben)¹⁶ in čez deset let v čast cesarju Leopoldu I. ob njegovem obisku Ljubljane,¹⁷ medtem pa so leta 1656 uprizorili manj znano Maksimilijanovo eharistično zgodbo¹⁸ in nato leta 1678 kot častilca presvetega Zakramenta predstavili še Ferdinanda III.¹⁹ Po podrtju stare stolnice so habsburško legendo dali znova upodobiti v novi, baročni stavbi, a tokrat dopolnjeno z Maksimilijanovo zgodbo. Giulio Quaglio, ki je v letih 1703 in 1705 naslikal oltar sv. Rešnjega telesa in figure nad njim, je namreč prizoru, v katerem Rudolf spoštljivo kleči pred sveto popotnico, potem ko je konja odstopil duhovniku, za pendant dodal Maksimilijana v Martinovi steni pri molitvi k Najsvetejšemu. Motiva razkrivata lojalnost članov telovske bratovščine in ljubljanskega kapitlja do vladarske hiše, pri izbiri pa je poleg tradicije gotovo imel odločilno besedo Schönlebnov nečak Janez Anton Dolničar, ki je vodil gradnjo in okraševanje stolnice. Za percepcijo poslikave pri sodobnikih je zelo poveden zapis njegovega brata Janeza Gregorja Dolničarja v *Zgodovini ljubljanske stolne cerkve*,²⁰ v kateri je upodobitvi

15 Veider, *Stara ljubljanska stolnica*, str. 58.

16 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 72.

17 *Historia annua*, str. 169, 214; Škerlj, *Italijansko gledališče*, str. 25, 78, 92; Dolinar, *Das Jesuitenkolleg in Laibach*, str. 203, 204, z navedkom »Rudolph Imperator in Eucharistiam pius« ter »Rudolphus I., Pius, Victoriosus Pacificus«; Lavrič, *Bratovščine sv. Rešnjega telesa*, str. 14.

18 Dolinar, *Das Jesuitenkolleg in Laibach*, str. 204, z navedkom »1656 Maximilianus Archidux Tyrolensis Eucharistiae devotus, im Februar«; gl. tudi Lavrič, *Bratovščine sv. Rešnjega telesa*, str. 14. Zgodbo o Maksimilijanovi čudežni rešitvi je v pridigi ob slovesni uvedbi češčenja novega zavetnika habsburških dednih dežel sv. Jožefa leta 1675 v ljubljanski diskalceatski cerkvi zbranim vernikom predstavil Janez Ludvik Schönleben kot primer pobožnosti avstrijske vladarske hiše, ki z molitvijo dosega čudeže, gl. Lavrič, *Kult in likovne upodobitve*, str. 385.

19 Dolinar, *Das Jesuitenkolleg in Laibach*, str. 206, z navedkom »1678 Pietas Ferdinandi III. erga Eucharistiam tempore obsidionis Ratisbonae«; Lavrič, *Bratovščine sv. Rešnjega telesa*, str. 14. V ljubljanskem jezuitskem gledališču so avstrijsko pobožnost (*pietas Austriaca*) uprizarjali tudi v drugih vsebinskih zvezah, na primer v »Avstrijskem Jožefu«, gl. Škerlj, *Italijansko gledališče*, str. 96.

20 Dolničar, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 324: »Na obeh straneh obočnega loka sta prikazana spomina vredna dogodka preslavne avstrijske hiše, ki je zelo vdana češčenju te svete skrivnosti, [dogodka] velikega cesarja Rudolfa in Maksimilijana. Prvi je to habsburško hišo spet obdaril s srečo in utemljal v pobožnosti, ko je hotel počastiti Boga in je zato sestopil s konja, pa se je povzpел na prestol Zahoda, in nikoli ni lovil bolj srečno kakor tedaj, ko je ulovil zvzišenega orla s hrano nebeškega kruha. Duhovniku je podaril konja in od vesoljnega plačnika je prejel cesarstvo. Pod okroglim kruhom je molil eharističnega Boga tisti, ki ga je kmalu zatem zemeljski krog

postavil za zgled prihodnjim rodovom, ki naj ob njiju spoznavajo, da je temelj države prava vera, in se učijo zaupanja v Božjo pomoč.²¹

Cesar Ferdinand II. pri molitvi pred Križanim, 17. stoletje,
Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Vir: © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana (foto: Tomaž Lauko).

Hkrati z evharistijo je habsburška *pietas* že od Rudolfa dalje poučevala **Kristusovo trpljenje in križ**.²² Na začetku tridesetletne vojne se je h Križanemu zatekel Ferdinand II. (1578–1637), čigar pobožnost v

častil kot gospodarja sveta; s tem je postal zgled prihodnjim, da bi spoznali, da je temelj države prava vera. Nasproti te je slika, ki predstavlja cesarja Maksimilijana, ki ga je blizu Innsbrucka v prvem cvetu mladosti prevelika lovska strast zapeljala, da je divje koze zasledoval tako daleč, da ni več mogel dalje, niti ni več mogel stopiti drugam kakor v prepad. Ko je naslednji dan pobožni knez, obupan nad zemeljsko rešitvijo, prosil božje pomoči, je z močnim glasom zaklical svojim dvorjanom, ki so spodaj zdihovali, in jim velel prinesiti častivredni zakrament Kristusovega telesa. Od daleč ga je molil, vzplamtel v goreči ljubezni do Boga in je premišljeval edinole še o nebeških rečeh. Odrnil pa ga je bližnji hrup. Zagledal je, kako se neznani mladenič po pusti in neprehodni [zemlji] plazi k njemu in odstranjuje kamne, ki so zapirali [dostop], ter mu utira stezo. Nato se je oprl na desnico, ki mu jo je oni ponudil, in nepoškodovan sestopil na odprto pot. Tako je knez izkusil, kako modro je bilo, da je sidro upanja utrdil v to presveto skrivnost.«

²¹ Prim. Lavrič, *Ljubljanska stolnica*, str. 68.

²² Za habsburško vero v Kristusov križ gl. Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 37–44.

slovenskem umetnostnem patrimoniju v spominu ohranja zanimiva slika, ki jo hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.²³ Njena provenienca ni dokumentirana, zelo verjetno pa izvira iz neke plemiške zbirke, saj so bile upodobitve cesarjev običajni sestavni del plemiških galerij.²⁴ Podoba, ki predstavlja Ferdinanda II. pri molitvi pred Križanim v dunajski dvorni palači, iz katere se odpira pogled na cerkev sv. Štefana, ponazarja dogodek iz leta 1619, ko je cesar v uri največje nevarnosti kleče pred križem obljubil, da je pripravljen prestati vso sramoto in zaničevanje sovražnikov Cerkve, če Bog tako želi, Kristus pa mu je zagotovil podporo z besedami: »Ferdinande, non te deseram!«. ²⁵ Tovrstne upodobitve so bile na habsburškem področju bržčas precej razširjene.²⁶ Ljubljanska je nastala v 17. stoletju, verjetno po neki grafični podobici,²⁷ saj ima pod prizorom zapisano Ferdinandovo molitev, po Evropi pa je motiv ostal aktualen tudi pozneje, kot kaže po letu 1730 v Pragi vrezana grafika miniaturista in založnika Petra Hillingerja.²⁸

Javnosti namenjen likovni izraz je omenjena pobožnost v 17. stoletju dobila v kalvarijah in posnetkih jeruzalemskega božjega groba skupaj s postajami Jezusovega trpljenjskega pota. Na področju ljubljanske škofije je križe, posamezne in v kalvarijskih trojicah, za spodbujanje pobožnosti in kot znamenja katolištva začel načrtno postavljati škof Tomaž Hren, k čemur ga je najbrž spodbudila kalvarija na griču Austein pri Gradcu, urejena leta 1606. Skupino treh križev je leta 1608 priskrbel v Zagradišću in Novi Štifti pri Gornjem Gradu ter šest let pozneje pri Podpeči, med posameznimi pa po sporočilnosti izstopa spominski križ pred šempetrskim mostom v Ljubljani, s katerim je leta 1622, ob petindvajseti

23 Za sliko, ki jo hrani Narodni muzej Slovenije pod inv. št. N 5652, gl. Horvat, Cesar Ferdinand II. pri molitvi, str. 90, kat. št. 117; Horvat, Kos, *Zbirka slik Narodnega muzeja*, str. 92, kat. št. 130.

24 Prim. Horvat, »Slike razveseljujejo oko in krasijo sobe«, str. 138–141.

25 Za zgodbo gl. Coreth, *Pietas Austriaca: Barocke Frömmigkeit*, str. 8–9; Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 39; prim. Bösel, Ein Projekt im Auftrag Ferdinands II., str. 227–228; Telesko, *The Pietas Austriaca*, str. 164–165, z opozorilom na vzporednice med Kristusovim zagotovitvijo podpore Ferdinandu II. in Ignaciju Lojolskemu.

26 Slika iz ok. 1630 (Dorotheum) je objavljena na: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kaiser_Ferdinand_II_vor_dem_Kreuz_in_der_Hofburg_c1630.jpg (dostop: junij 2019).

27 Primerek grafične podobice hrani Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju (PORT_00046359_01), imel pa ga je v svoji zbirki tudi Janez Vajkard Valvasor, gl. Abaffy, *Janez Vajkard Valvasor*, repr. 349b.

28 Bösel, Ein Projekt im Auftrag Ferdinands II., str. 225–228, repr. 3; Telesko, *The Pietas Austriaca*, str. 164, repr. 3.

obletnici škofovskega imenovanja, simbolno zaznamoval zmago katoliške vere nad protestantsko, kar je še dodatno poudaril z reliefno upodobitvijo Brezmadežne s križem zmagoslavja.²⁹

Božji grob v Štepanji vasi, 1653–1654.

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).

Najzgodnejši posnetek jeruzalemskega božjega groba na Slovenskem je nastal v Štepanji vasi pri Ljubljani ob neposredni spodbudi dunajskega zgleđa in le petnajst let za njim. Dunajčani so božji grob po vzoru jeruzalemskega zgradili leta 1639 na pobudo jezuita Karla Musarta, Nizozemca, ki je od leta 1631 do smrti 1653 deloval na Dunaju, kjer je vpeljal in razširil pobožnost sedmih postaj. Za gradnjo so načrtno izbrali lokacijo v bližnjem Hernalsu pri cerkvi sv. Jerneja, ki je bila do leta 1625, ko je prešla v last dunajskega stolnega

²⁹ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 58–59, 67, 71, 85, 114, 115–116, 138, 197–198. Hrenova Brezmadežna s križem zmagoslavja je kranjska predhodnica tipa Marije Zmagovalke in je po konceptu izjemna tudi v širšem evropskem prostoru, gl. Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 99.

Andrej Trost po risbi Franca Ludvika Zieglerja: ljubljanska božja pot k božjemu grobu v Štepanji vasi, podobica, pozno 17. stoletje.

Vir: © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana (fotodokumentacija Grafičnega kabineta NMS).

kapitlja, postojanka dunajskih protestantov.³⁰ Do hernalškega božjega groba je vodil pot trpljenja, ki se je začel v dunajski stolni cerkvi sv. Štefana in nadaljeval mimo šestih znamenj oziroma kapelic, Musart pa je za opravljanje pobožnosti sestavil poseben molitvenik.³¹ Procesij k božjemu grobu so se udeleževali tudi pripadniki dvora. Prvo procesijo je spremljal Ferdinand III. (1608–1657), posebno zavzeta za to božjo pot pa je bila cesarica Eleonora, vdova Ferdinanda II., kar omenjata Musart in Schönleben.³²

Potem ko je »lepo pobožnost na Dunaju« videl ljubljanski stolni prošt Janez Andrej Stemberg,³³ je dal v letih 1653–1654 v Štepanji vasi poleg cerkve zgraditi kapelo božjega groba, ki je prehitela vse druge posnetke dunajskega božjega groba v notranjeavstrijskih deželah – tudi graškega,³⁴ nato pa so v šempetrskem predmestju do leta 1657 postavili še znamenja Jezusovega trpljenja.³⁵ Pri projektu je zelo verjetno sodeloval tedanji deželni stavbenik Francesco Olivieri.³⁶ Ljubljanska pobožnost se je, podobno kot na Dunaju, začinjala v stolnici, se nadaljevala pri slopnih znamenjih, ki jih je bilo v našem primeru pet, v skladu s skrivnostmi žalostnega dela rožnega venca, in se zaključila pri božjem grobu.³⁷ Podobo poti kaže grafika, ki jo je po predlogi ljubljanskega slikarja Franca Ludvika Zieglerja vrezal Andrej Trost.³⁸ Za opravljanje pobožnosti je Janez Gregor Dolničar leta 1692 izdal knjižico z naslovom *Rivus Lachrymarum*,³⁹ božji grob pa je, skupaj z dunajskim in graškim,

30 Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 48; prim. Šerbelj, *Križev pot*, str. 43; Bodner, *Walking to »Jerusalem«*, str. 30–34.

31 Musart, *Nova Vienensium peregrinatio*. Za hernalško božjo pot gl. Fuhrmann, *Historische Beschreibung*, str. 615–649, repr. na str. 605 in 623; Zabusch, Aumann, *200 Jahre Kalvarienbergkirche*; Bodner, *Walking to »Jerusalem«*. Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 49, omenja, da so mnenja glede števila postaj različna, skupno naj bi jih bilo celo deset.

32 Musart, *Nova Vienensium peregrinatio*, str. 31; Schönleben, *Tractatus geminus*, str. 5, 6; prim. Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 49.

33 Lavrič, Stembergov poskus, str. 83; Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 48.

34 Za najstarejši posnetek v notranjeavstrijskih deželah je do korekcije Metode Kemperl v literaturi veljal božji grob na griču Austein pri Gradcu, postavljen leta 1654. Gl. Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 50.

35 Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 45–46, domneva, da si je Stemberg prvotno zamislil sedem postaj. Znamenja so leta 1858 podrli, reliefe s pasijonskimi prizori iz leta 1740 pa prenesli v kapelice, ki obdajajo kapelo božjega groba, gl. Šerbelj, *Križev pot*, str. 60.

36 Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 50–52.

37 Za zgodovino Jezusovega trpljenjskega in križevega pota na Slovenskem gl. Stegenšek, *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*; Šerbelj, *Križev pot*, str. 58–85.

38 Za grafiko, ki jo hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije pod inv. št. G 11560, gl. Šerbelj, *Križev pot*, str. 60; Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 41, 43; repr.

39 Kemperl, Cerkev sv. Štefana, str. 38, 46, izvod knjižice hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani; za pobožnost gl. Kemperl, *Rivus Lachrymarum*, str. 45–55.

leta 1673 v zvezku postnih pridig *Sacra Peregrinatio Ad Christi Servatoris sepulchrum* omenil Janez Ludvik Schönleben (v izdaji nemških postnih pridig leta 1668 Štepanje vasi še ne omenja).⁴⁰ Svoje pridige je Schönleben razdelil na sedem postaj, ki vsebinsko ustrezajo prizorom v kapelah med dunajsko stolnico in Hernalsom⁴¹ ter Musartovemu molitveniku za opravljanje sedmih pobožnosti, razdeljenih na sedem dni v tednu, kar pomeni, da je tamkajšnjo pot trpljenja dobro poznal.⁴² Božji grob v Štepanji vasi je kot najzgodnejša kopija jeruzalemskega božjega groba na Slovenskem kmalu spodbudil še druge posnetke ter s tem pomembno vplival na ljudsko pobožnost in oblikovanje sakralne pokrajine. Prvi primerek je dal že leta 1655 zgraditi škof Oton Friderik Buchheim v Novi Štifti pri Gornjem Gradu.⁴³ Leta 1666 so božji grob postavili v Šempetru pri Gorici, od goriške župnijske cerkve do groba pa vzdolž ceste tudi kapelice Kristusovega pasijona.⁴⁴ V naslednjih desetletjih so zrastle kopije še na Grmu pri Novem mestu, na Gočah, v Brežicah, pri Sv. Trojici nad Vrhniko, na Žalah v Kamniku, v Dednem dolu pri Višnji Gori, v Sevnici, na Trati v Kočevju, v Jurjevici pri Ribnici idr.⁴⁵

Pomemben simbol poročstva za obstoj vladavine Habsburžanov je pod Ferdinandom II. (1578–1637) postala **loretska sveta hišica**, ena vidnejših manifestacij dinastične marijanske pobožnosti (*pietas mariana*).⁴⁶ Stavbni

40 Schönleben, *Tractatus geminus*, str. 4, 5; gl. tudi Stegenšek, *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*, str. 12–13; Kemperl, *Cerkev sv. Štefana*, str. 37. Za Schönlebnove postne pridige gl. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 220, 221, 390–391, 394, 396; Deželak Trojar, Schönlebnove nemške in latinske postne pridige, str. 47–75.

41 Kemperl, *Cerkev sv. Štefana*, str. 51, z opozorilom, da Schönlebnove pridige prizorom dunajskega trpljenjskega pota ustrezajo vsebinsko, ne pa tudi po dejanskem številu.

42 Šerbelj, *Križev pot*, str. 43–44; Kemperl, *Cerkev sv. Štefana*, str. 51. Korigirati je treba trditev, da je Schönleben študiral na Dunaju ravno v času postavitve božjega groba, ker je bil tedaj v Gradcu, gl. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 51.

43 Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 64–65.

44 Vidike t. i. *pietas Austriaca* v podobi goriškega mesta obravnava Tavano, *La vita religiosa a Gorizia*, str. 163–187. V Gorici se je avstrijska politika, ki je nasproti avtoriteti oglejskega patriarha gojila lastne dinastične interese, opirala zlasti na redove. Tako kot po drugih avstrijskih deželah so tudi tu posnemali velike vzore habsburških vladarjev, zlasti Leopolda I. Uveljavile so se nove pobožnosti, ki so jih uvajali predvsem jezuiti, med drugim v čast Brezmadežni, sv. Jožefu in Kristusovemu trpljenju. Slednja je leta 1666 obogatila mesto s kapelicami Kristusovega pasijona in božjim grobom v Šempetru (porušen med prvo svetovno vojno), leta 1703 pa s tremi križi na kalvarijskem griču. Verski značaj v smislu *pietas Austriaca* so mestu dajala tudi druga sakralna znamenja in stavbni kompleksi na novo naseljenih redov.

45 Za vpliv in ugled božjega groba v Štepanji vasi ter njegove posnetke na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem gl. Šerbelj, *Križev pot*, str. 59–61; Kemperl, *Cerkev sv. Štefana*, str. 50; Čermelj, *Kapele božjega groba*, str. 37–86.

46 Za habsburško marijansko pobožnost gl. Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 45–80.

»Tratnerjev mojster«: heraldična plošča škofa Tomaža Hrena nad vhodom v loretsko kapelo, 1625, Nazarje.

Vir: *Nazarje. Zgodovinska pričevanja* (ur. Franc Kovše), 2008.

Prenos Marijine nazareške hišice, risba, ok. 1646, predloga za okras loretske hišice pri avguštincih v Ljubljani.

Vir: © Bibliotheca Metropolitana, Zagreb, Valvasorjeva grafična zbirka, VZ XVII/369.

motiv se je zunaj Italije pojavljal že od poznega 16. stoletja dalje,⁴⁷ v srednji Evropi so ga med prvimi prevzeli Čehi, po zmagi na Beli gori pri Pragi, kjer je Ferdinand II. leta 1620 s pomočjo katoliške Lige premagal protestantske nasprotnike, pa je dobil nov pomen. Vsebinsko je povezan s Ferdinandovo zaobljubo, ki jo je med popotovanjem po Apeninskem polotoku leta 1598 napravil v Loretu, in sicer, da bo svoje dežele »očistil krive vere«. Marija, ki je od bitke pri Lepantu veljala za zmagovalko nad Turki (*Maria de Victoria*), je z zmago na Beli gori postala tudi simbol zmage nad protestanti, z imenom na bojnih zastavah pa tudi poveljnica, t. i. *Generalissima* cesarskih čet.⁴⁸ Njena nazareška hišica, ki naj bi jo bili angeli leta 1291 čudežno prenesli iz Palestine na Trsat in od tam leta 1294 v Loreto, je kot motiv rešitve pred neverniki dobila primerno protireformacijsko interpretacijo.⁴⁹

Naročnike kopij, ki so se poslej na habsburškem ozemlju začele hitro širiti, srečujemo v krogu Habsburžanov in njihovih zaveznikov. Leta 1626 začeta gradnja imenitne loretske hišice v Pragi je cesarico Eleonoro, soprogo Ferdinanda II., spodbudila, da je naslednje leto poskrbela za postavitev posnetka v dunajski dvorni cerkvi, ki so jo v tem času upravljali avguštinci eremiti.⁵⁰ Da bi bil posnetek kar najbolj zvest, je arhitekto poslala na ogled v Loreto, da so sveto hišico pregledali in premerili ter jo nato na Dunaju zgradili v enaki obliki in dimenzijah. Na Slovenskem smo prvo sveto hišico dobili že v letih 1624–1626 v Nazarjah na Štajerskem po zaslugi ljubljanskega škofa Tomaža Hrena. Zgraditi jo je dal na griču nad gradom Vrbovec, na zemljišču, za katero se je več let pogajal s protestantskim lastnikom Hannsom Sigismundom Waagnom in ga končno dobil v dar. Postavil jo je sicer iz osebne mladostne zaobljube kot nadomestilo, ker vse življenje ni mogel poromati v Loreto, realizacija pa je vendarle sovpadla s časom, ko so tovrstni posnetki na habsburškem ozemlju dobili tudi politični predznak.⁵¹ Na Kranjsko so po zgledu matične provincialne cerkve na Dunaju pobožnost do Marijine hišice

47 Preiss, *Italští umělci v Praze*, str. 163; Prelovšek, *Arhitekturna zgodovina*, str. 275–276.

48 Za kopije loretske svete hišice in njihov pomen gl. Matsche, *Gegenreformatrische Architekturpolitik*, str. 80–118; Pötzl, *Loreto*, str. 155; Lavrič, *Vloga ljubljanskih škofov*, str. 633; Fritz, *Loretske kapele v Sloveniji*; Wiegele, *Der Loretokult*; Zupančič, *Odmevi loretskega kulta*; Martelanc, *Kapucini in njihova arhitektura*, str. 46–49.

49 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 206–207.

50 Avguštinci eremiti so cerkev upravljali do leta 1642, ko jo je Ferdinand II. prepustil diskalceatom.

51 Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 142–148. Iz pogajanj za zemljišče je razvidno, da se je Hren odločil postaviti kapelo že leta 1621, le leto po katoliški zmagi na Beli gori, popolnoma dokončana in opremljena pa je bila leta 1627.

prvi vpeljali ljubljanski avguštinci, ki so si, kot je zapisal Damjan Prelovšek, »od svojega dejanja obetali izdatno podporo patriotsko nastrojenega deželnega plemstva«. ⁵² Kopijo v njihovi cerkvi, katere gradnjo je financiral baron Konrad Ruessenstein, je leta 1669 posvetil ljubljanski škof Jožef Rabatta. Po loretskem zgledu naj bi bila dobila tudi marmornato oblogo, s kakršno je tamkajšnji original v drugem desetletju 16. stoletja obdal Andrea Sansovino s sodelavci, vendar do uresničitve očitno ni prišlo. Ohranile so se le v Valvasorjevo *Iconotheca* vključene risbe (med njimi *Jeremija* in *Oznanjenje* s podpisom Domenica Peruzzinija), ki kažejo, da je imel Ruessenstein za kranjske razmere izjemno ambiciozne načrte. ⁵³ Pri prenosu loretskega tipa običajno namreč ni šlo za posebna umetnostna hotenja, temveč le za formalno posnemanje objekta po merah in značilnostih. ⁵⁴

Ob podpori donatorjev so svete hišice zrasle tudi pri drugih mendikantskih samostanih. Avguštinci so jo dobili še pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah, kjer jo je leta 1693 dala postaviti Marija Elizabeta Trautmannsdorf, pri minoritih na Ptujju pa je bila zgrajena leta 1687 na stroške Friderika Sauerja. ⁵⁵ Največ kopij ali vsaj Loretski Materi Božji posvečenih stranskih kapel je nastalo pri kapucinih, in sicer v Celju, Kranju, Novem mestu, Škofji Loki in Celovcu, v sodelovanju z njimi pa jo je ob svojem gradu v Mariboru leta 1655 kot eno zgodnejših na naših tleh sezidal Jurij Jernej Khisl. Kapucinske kopije so bile sicer odraz tesne povezanosti reda z Loretom, Tanja Martelanc pa ugotavlja, da jih je mogoče umestiti tudi v okvir habsburškega češčenja Loretske Matere Božje. ⁵⁶ Od posnetkov, ki so nastali zunaj redov iz pobud zasebnih naročnikov, naj omenimo kapelo v Trenti, ki jo je dal leta 1690 postaviti Herman Attems Heiligenkreuz. ⁵⁷ Skupaj z nazareško hišico se je po slovenskih deželah razmahnil kult Loretske (Lavretanske), t. i. Črne Marije, z njim pa so se po ozemlju razširile tudi kiparske, slikarske in grafične kopije njene podobe. ⁵⁸

52 Prelovšek, *Arhitekturna zgodovina*, str. 275–276.

53 Na risbe je opozoril Resman, *Oltarna oprema*, str. 304–306, 343; gl. tudi Klemenčič, *Veliki oltar in loretska hišica*, str. 42–43.

54 Pri ljubljanski sveti hišici so si pomagali z lesenim modelom, ki ga je imel v lasti ljubljanski škof Oton Friderik Buchheim, gl. Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 57.

55 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 207.

56 Martelanc, *Kapucini in njihova arhitektura*, str. 48–49.

57 Stegenšek, *Dekanija gornjegrajska*, str. 71; Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 207; Fritz, *Loretske kapele v Sloveniji*, str. 17–46; Zupančič, *Odmevi loretskega kulta*, str. 31, 49; Martelanc, *Kapucini in njihova arhitektura*, str. 47, 48.

58 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 207–208.

Marijacejski oltar, 1739, cerkev sv. Roka, Sv. Rok nad Šmarjem pri Jelšah.
Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).

Poleg posnetkov Loretske Matere Božje so se na Slovenskem v baroku pojavile tudi kopije milostnega poznoromanskega kipa **Matere Božje iz Marijinega Celja** (Mariazell), najpomembnejšega romarskega kraja habsburških dednih dežel. Pogostejše so bile na Štajerskem, dokumentirane pa so tudi na Kranjskem, na primer pri ljubljanskih frančiškanih,⁵⁹ v Sori in Gorenju pri Stari Cerkvi na Kočevskem.⁶⁰ Iz kranjske prestolnice ali njene okolice verjetno izvira tudi kip, ki je bil pred leti najden v Ljublanici blizu naselja Polje.⁶¹ Posebno mesto na Slovenskem ima marijacejski oltar pri Sv. Roku nad Šmarjem pri Jelšah iz leta 1739, ki ne posnema zgolj kipa, ampak je, kot piše Metoda Kemperl, najverjetneje na željo naročnika oblikovno približan tudi samemu nastavku.⁶² Marijin kipec, ki so ga leta 1759 postavili na oltar pri Sv. Martinu v Kamnici, je bil povod, da so romarji cerkev imenovali tudi »Malo Marijino Celje«. ⁶³ Uradno pa njen naslov nosi Marijacejski Materi Božji posvečena, leta 1774 zgrajena cerkev »Marijino Celje« nad Ligom pri Kanalu, v kateri so ustoličili kopijo, ki jo je v Mariazellu naročil in rojstnemu kraju podaril na Dunaju delujoči duhovnik Andrej Blažič.⁶⁴

Za Habsburžane, zlasti za Leopolda I. (1640–1705), je imela velik pomen passavska **milostna podoba Marije Pomagaj** (*Mariahilf*), ki je odigrala pomembno vlogo v času tridesetletne vojne in turških napadov, ko je ljudem vlivala pogum. Po habsburškem ozemlju so se njene kopije množično razširile po zmagi nad Turki pri Dunaju leta 1683; tedaj je postala simbol boja proti otomanskemu cesarstvu, na mestu kapele, v kateri so kopijo leta 1660 na Dunaju prvič izpostavili v češčenje, pa sta cesar in Paul Esterházy leta 1687 sezidala cerkev Mariahilf.⁶⁵ Tudi v slovenskih deželah so se posnetki kmalu namnožili, k čemur je pripomoglo zlasti plemstvo, njihovo širjenje pa je bilo povezano tudi z vplivom kapucinov in križnikov.⁶⁶ Med najzgodnejše primerke na Slovenskem spada tabelna slika Marije Pomagaj, ki jo je že leta 1660, v času, ko so javno češčenje vpeljali

59 Kemperl, *Romanja in romarske cerkve*, str. 108, 205. Kip so na oltar sv. Ane postavili leta 1766.

60 Stele, Stari kipi na Kranjskem, str. 54–57, z datacijo v 18. stoletje.

61 Gaberšček, Najdene »neznane« Marije, str. 79–80.

62 Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 172–173.

63 Stele, Stari kipi na Kranjskem, str. 57–58.

64 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 217.

65 Kemperl, Slika kot izraz lojalnosti, str. 113–115; gl. tudi Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 220.

66 Za slovenske kopije passavske (innsbruške) milostne podobe gl. Lavrič, Resman, Marija Pomagaj na Slovenskem, str. 233–254.

Marija Pomagaj iz križniške cerkve v Ljubljani, 1660,
hiša križniškega reda, Ljubljana.
Vir: Lev Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, 1994.

na Dunaju, za veliki oltar križniške cerkve Marije Pomočnice v Ljubljani priskrbel ljubljanski komtur Jurij Gotfrid Lamberg. S sliko je izrazil pripadnost vladarski hiši in z njo pridobil naklonjenost cesarja Leopolda I., ki je leta 1660 prišel v Ljubljano na dedni poklon deželni stanov.⁶⁷

Zaradi tesnih povezav križniškega reda z avstrijsko vladarsko hišo se je habsburška politika *pietas Austriaca* v njegovi ljubljanski cerkvi vizualizirala na izreden način in z neposredno podporo dvora, kar ji daje poseben status v mestu.⁶⁸ Ko so stavbo v letih 1714–1715 na novo zgradili, so leta 1715 z Dunaja pripeljali oltarno opremo, ki so jo izdelali kipar Marco Prodi ter slikarji Johann Michael Rottmayr, Anton Schoonjans in Martin Altomonte.⁶⁹ Podoba za veliki oltar, ki jo je naslikal Rottmayr po naročilu cesarice Eleonore Magdalene, vdove Leopolda I., je Marijo Pomagaj (prvotno Lambergovo sliko so umaknili v stransko kapelo) združevala z motivom zdravja bolnikov in priprošnjico sv. Eleonoro (po požaru leta 1857 je od slike ostal le fragment s podobo cesaričine zavetnice).⁷⁰ Sliki za stranska oltarja sta podarili cesarici Amalija Viljemina, vdova po Jožefu I., in Elizabeta Kristina, žena Karla VI., prva Altomontejevega Sv. Jurija, druga pa Schoonjansovo Sv. Elizabeto.⁷¹ K sodelovanju je visoke donatorice pritegnil ljubljanski komtur Guidobald Starhemberg, ki je bil poleg Evgena Savojskega najpomembnejši vojskovodja njihovih cesarskih soprogov.⁷² Zamišljamo si lahko, da ga na sliki simbolno zastopa lik vojščaka sv. Jurija, zavetnika nemškega viteškega reda, medtem ko sv. Elizabeta, ki kot zavetnica pooseblja dobrodelno dejavnost križnikov, kaže vizualno podobnost z naročnico,⁷³ zaradi katere je sodila tudi v krog »dvornih« svetnikov.⁷⁴ »Cesarski« ikonografiji primeren je bil seveda tudi izbor uglednih umetnikov, pomembnih predstavnikov srednjeevropskega

67 Kemperl, Slika kot izraz lojalnosti, str. 109–117.

68 Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 131–132, pripominja, da bi cerkev lahko obravnavali v okviru habsburške politike *pietas Austriaca*.

69 Vidmar, »Eine sehr schöne Parade«, str. 121.

70 Leta 1859 je Rottmayrjevo platno nadomestila slika Hansa Canona, ki pa je ikonografsko spremenjena, gl. Cerkovnik, Slika dunajskega slikarja Hansa Canona, str. 239–253.

71 Meke, Klemenčič, Tri dunajske slike, str. 149–178.

72 Vidmar, »Eine sehr schöne Parade«, str. 119, 121, 126–127, 132, 142, 145.

73 Meke, Klemenčič, Tri dunajske slike, str. 164.

74 Zaradi dvorne ikonografije je zanimiv cesarici Elizabeti Kristini posvečen molitvenik *Heures nouvelles ou Exercice spirituel*, ki je izšel na Dunaju leta 1735 in je opremljen z grafičnimi upodobitvami na dvoru češčenih svetnikov. Poleg sv. Jožefa, sv. Janeza Nepomuka, sv. Terezije Avilske, sv. Karla Boromejskega idr. v njem nastopajo sv. Marija Magdalena, sv. Elizabeta Turingijska (Ogrska) in sv. Amalija, zavetnice vseh treh cesaric, gl. <https://onb.digital/result/10AE362C>. Za opozorilo na spletni vir se zahvaljujem kolegu dr. Blažu Resmanu.

Patrona Austriae, »dunajska« varianta, 1647–1650, matrikula ljubljanske kongregacije Marijinega brezmadežnega spočetja, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
Vir: Lev Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, 1994.

Patrona Austriae, »kranjska« varianta, 1657–1658, matrikula ljubljanske kongregacije Marijinega brezmadežnega spočetja, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
Vir: Lev Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, 1994.

visokega baroka, ki so slikali za dunajski dvor in na željo donatoric sooblikovali likovno podobo ljubljanske križniške cerkve.

V marijanski pobožnosti avstrijske vladarske hiše je po pomenu izstopal **kult Brezmadežne**, ki je dobil vodilno vlogo pod Ferdinandom III. (1608–1657) ter postal ena osrednjih Schönlebnovih verskih in znanstvenih tem. Ljubezni do Brezmadežne se je Schönleben navzel že kot otrok v domači hiši (njegov oče je bil član jezuitske Marijine kongregacije), nato jo je razvijal v času šolanja pri ljubljanskih jezuitih, zlasti kot član Marijinih kongregacij, pozneje pa jo je kot jezuit in eksjezuit na vseh službenih položajih goreče spodbujal.⁷⁵ V času, ko je študiral in poučeval v dunajskem

⁷⁵ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 36–37, 43, 44, 197.

jezuitskem kolegiju, se je s cesarjevimi prizadevanji neposredno soočil. Pred koncem tridesetletne vojne in v trenutku grozečega švedskega napada, 18. maja 1647, naj bi se bil udeležil pomembnega dogodka – odkritja Marijinega spomenika na trgu Am Hof, ko je cesar Ferdinand III. za zavetnico Avstrije slovesno razglasil Brezmadežno, ki ji je pripisoval svoje vojaške zmage.⁷⁶ Naslednji pomemben dogodek pa je bila leta 1649 izpeljana posvetitev dunajske univerze in prisega prvih profesorjev Brezmadežni, ob kateri je govoril tudi Schönleben.⁷⁷

Posvetitev Avstrije v umetnostni dediščini ljubljanskih jezuitov ovekovečata alegorični upodobitvi, ki *pietas* vizualizirata kot pot, po kateri Brezmadežna Habsburžanom podarja milosti in z njimi bojne zmage, oni pa so posredniki njene milosti do podanikov oziroma dežel. Na upodobitvi je opozoril ter ju z umetnostnega in vsebinskega vidika natančno analiziral Lev Menaše.⁷⁸ Na pergament naslikana akvarela, vlepljena v knjigo ljubljanske kongregacije Marijinega brezmadežnega spočetja, naj bi bila po njegovem mnenju sprva nameščena v jezuitski kongregacijski dvorani na javnem mestu. Na obeh je predstavljena politična različica Brezmadežne, ki je dobila naziv *Patrona Austriae*. Prva, t. i. dunajska varianta je kvalitetnejša in naj bi nastala že leta 1647, druga, t. i. kranjska pa desetletje pozneje. Na dunajski podobi je Brezmadežna, prikazana kot Apokaliptična žena z napisom »Et macula non est in te«, postavljena v kontekst Noetove zgodbe, saj z mavrico simbolično nakazuje, da je Bog po Brezmadežni sklenil zavezo s cesarjem; njegovi kreposti (ki sta hkrati njegovo geslo) prezentirata personifikaciji Pobožnosti (*Pietas*) in Pravičnosti (*Iustitia*), bojne zmage, ki jih je Ferdinand III. pripisoval Brezmadežni, pa ponazarja nakopičeno orožje. Po Menašju je Noetova zgodba izenačena s Ferdinandovo: »Kakor je Bog sklenil zavezo z Noetom ob njegovi daritvi, tako jo sedaj sklepa s cesarjem, ki je njemu in Brezmadežni daroval Avstrijo in si tako pridobil njuno milost.«⁷⁹ Iz razlage je razvidno, da je miniatura dobro premišljena likovna ponazoritev Ferdinandove posvetitve Avstrije Brezmadežni leta

76 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 42, gl. tudi str. 79, 93, 98, 102, 103, 108, 121; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 67, 367. Schönlebnova udeležba pri odkritju Marijinega spomenika je vprašljiva, saj je bil na Dunaju zabeležen šele od novembra 1647, gl. Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 61.

77 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 65, 67, 70, 71, 366–367.

78 Menaše, *Brezmadežna kot Patrona Austriae*, str. 53–58, repr. 19, 20; Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 114–115 (sl. 52, 53).

79 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 114.

1647, aludira pa tudi na njegovo prisego sedem let pred tem.⁸⁰ Na Kranjskem naslikana različica je okornejša in delno spremenjena: prizora potopa z mavrico nima več, žarki milosti pa se zdaj od Brezmadežne odbijajo na cesarskega orla z avstrijskim grbom (z napisom *Aquila Prouocans Pullos Suos* / »Orel poziva svoje mladiče«), od njega teče en sam žarek na orla s kraljevsko krono in avstrijskim grbom, od tega pa se žarek v treh krakih izteče na osrednjega kranjskega orla ter spremljajoča orla Spodnje in Zgornje Avstrije, s čimer je simbolično izraženo, da dežele le prek cesarja dobivajo milost Brezmadežne.⁸¹ Menaše meni, da je kranjska varianta nastala v času, ki je bil kritičen za Ferdinandovega naslednika Leopolda, ko si je v letih 1657–1658 prizadeval, da bi ga v Frankfurtu kljub močnemu francoskemu nasprotovanju okronali za cesarja; dežela Kranjska naj bi mu s to upodobitvijo izkazala svojo podporo.⁸²

Dunajska različica naj bi bila po domnevi Leva Menašaja ena od številnejših, izdelanih po dvornem naročilu kot spodbuda drugim cesarskim deželam, da bi se posvetile Brezmadežni. Sorodnih primerkov, s katerimi bi bilo tezo mogoče potrditi, ni našel, pripomniti pa je treba, da bi bile za propagando gotovo primernejše grafike. Miniatura je skupaj s kranjsko varianto uvrščena v bratovščinsko knjigo kot vpisni list⁸³ in zdi se, da ni bila namenjena širši javnosti, čeprav nosi pomembno sporočilo. Tudi Ferdinandovo ime z letnico 1650 na grbovnem ščitku pod mavrico je videti kot članski vpis, vprašanje pa je, ali označuje tudi čas nastanka miniature. Pergament je glede na omenjeno letnico mogoče konkretnije povezati s Schönlebnom, ki je od jeseni 1650 do jeseni naslednjega leta deloval v ljubljanskem kolegiju in v tem času vodil Marijino kongregacijo (Marijinega vnebovzvetja);⁸⁴ z Dunaja ga je najverjetneje posredoval ali prinesel on.

Glavni promotorji kulta Brezmadežne, ki so ga škofje in duhovščina protireformacijskega in rekatolizacijskega obdobja splošno pospeševali, so bili jezuiti, tem konkurenčni pa so bili frančiškani, med katerimi se je posebej uveljavil učeni teolog Anton Lazari, trikratni provincial hrvaško-kranjske

80 Za Ferdinandovo prisego leta 1640 gl. prispevek Vanje Kočevarja v tej publikaciji.

81 Menaše, Brezmadežna kot Patrona Austriae, str. 53–58, repr. 19, 20; Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 114–115 (sl. 52, 53); gl. tudi Lavrič, Ljubljanske baročne bratovščine (2010), str. 262–263; Lavrič, Brezmadežna, str. 104.

82 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 115.

83 Ferdinand med člani ljubljanske kongregacije Marijinega brezmadežnega spočetja sicer ni evidentiran.

84 Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 72–80.

Andrej Trost: Marijin steber pred jezuitsko cerkvijo v Ljubljani, bakrorez.
Vir: Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, 1689.

Jožef Straub: Marijino znamenje na Glavnem trgu (kopija), 1743, Maribor
(pred obnovo trga leta 2020).

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).

redovne province sv. Križa, generalni definitor in »theologus caesareus«. Njegovo vlogo v propagandi kulta likovno ponazarja nedavno najdeni ikonografsko zanimiv tezni list Jana Onghersa iz leta 1700 s predstavitevijo pobožnosti Habsburžanov do Brezmadežne in njihove zmage nad Turki; Lazari je na grafiki upodobljen neposredno za Johannesom Dunsom Scotom, čigar tezo o Marijinem brezmadežnem spočetju je v Rimu v disputaciji zagovarjal generalni lektor kranjske redovne province p. Romuald Sitar.⁸⁵

Nasprotno od miniatur in teznih listov, ki so bili namenjeni zasebni rabi oziroma ožjemu krogu izbrancev, so bili odprtega značaja na javnih mestih postavljeni **Marijini stebri**. Šlo je za novo gibanje, ki ga je spodbudila vladarska hiša, tj. za ustvarjanje sakralnega urbanega prostora in pokrajine z znamenji katoliške vere. Marijin steber, ki ga je dal Ferdinand III. leta 1647 postaviti na Dunaju po bavarskem vzoru⁸⁶ (leta 1667 so marmorni steber

⁸⁵ Polleroß, *Die Immaculata*, str. 93–111.

⁸⁶ V Münchnu je Ferdinandov svak Maksimilijan I. Bavarski Marijin steber postavil že leta 1638.

nadomestili z bronastim),⁸⁷ je postal zgled za neštivilne podobne, rastoče po vsej monarhiji, tudi po slovenskih mestih in trgih. V Ljubljani so se kranjski deželni stanovi za spominski steber v čast Brezmadežni odločili leta 1664, ko so na pobudo cesarja Leopolda začeli 8. december obhajati kot zapovedan praznik.⁸⁸ Pred ljubljansko jezuitsko cerkvijo sv. Jakoba so najprej dvignili le preprost steber z leseno skulpturo, kakor ga kaže perspektivična risba Ljubljane iz leta 1665–66 v Valvasorjevi zbirki.⁸⁹ Slovesnosti ob postavitvi je ob asistenci dveh jezuitov vodil Schönleben, ki je bil tedaj stolni dekan in ki je pozneje najbrž vsaj iz ozadja pripomogel tudi k dokončni izpolnitvi oblube deželnih stanov.⁹⁰ Ta je bila izpolnjena šele s kamnitim spomenikom več kot poldrugo desetletje pozneje. Načrt za Marijin steber je leta 1679 pripravil Ludvik de Clerick, izvedbo pa je prevzel deželni stavbenik, arhitekt Marcelo Ceresola. Steber so postavili na piedestal leta 1681, konec tega leta pa je Valvasor v livarni ljubljanskega mojstra Krištofa Schlaga po kalupu, ki ga je izdelal salzburški kipar Wolf Weisskirchner, iz medenine in bakra ulil Marijin kip. Kip so dvignili na steber marca 1682, do julija 1683 pa so spomenik dopolnili še s kamnitimi kipi štirih svetnikov in ga obdali z ograjo. Uroš Lubej, ki je historiat Marijinega stebra natančno raziskal, kot možna avtorja kipov navaja ljubljanska kiparja Gregorja Majetiča in Janeza Kumersteinerja. Za kranjske razmere kar »pompoznen« spomenik je na velikem promocijskem bakrorezu ovekovečil Andrej Trost.⁹¹

Stebri z Brezmadežno so kot znamenje zahvale za rešitev pred turško oziroma vojno nevarnostjo in morilsko kugo zrasli tudi po drugih večjih krajih, zlasti na Štajerskem in Koroškem: v 17. stoletju na primer na Ptuj, v Mariboru, Radgoni, Celovcu in Rogatcu, v naslednjem stoletju v Brežah, Volšperku, Pliberku, Beljaku, Sevnici, Ljutomeru, Laškem (prestavljen iz Marije Gradca), Slovenskih Konjicah, Škofji Loki, Radljah (Marenberku), Celju idr.⁹² Najlepši in po kiparskem okrasu najbogatejši slovenski primerek je mariborsko znamenje, ki ga je na mestu prvotnega leta 1743 izklesal Jožef Straub.⁹³

87 Marmornati steber je izdelal Johann Jakob Pock, bronastega pa Jakob Herold.

88 Poleg dunajskega stebra naj bi bil kranjskim deželnim stanovom neposrednejši vzor graški.

89 Za steber gl. Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 116–117; Lubej, Marijin steber, str. 53–66.

90 Lubej, Marijin steber, str. 56.

91 Lubej, Marijin steber, str. 53–66; gl. tudi Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 116–117.

92 Stegenšek, Naši Marijini stebri, str. 328–339. Za koroške primerke gl. *Kärnten*, str. 58, 145, 756, 797, za marenberški steber pa Vidmar, Marijino znamenje, str. 7.

93 Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 120–121, 235. Za gorenjsko racionalno okrašeni steber z dvema kipoma v Škofji Loki iz leta 1751 gl. Resman, *Kiparstvo poznega baroka*, str. 14.

Friedrich Bernhard Werner: veduta Ljubljane, izrez z diskalceatsko cerkvijo in stebrom sv. Trojice, risba, 30. leta 18. stol., Mestni muzej Ljubljana.

Vir: © Muzeji in galerije mesta Ljubljane, Mestni muzej Ljubljana.

Steber sv. Trojice, 1722, prvotno pred diskalceatsko, zdaj pred uršulinsko cerkvijo, Ljubljana.

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

Poleg Marijinih stebrov so javni prostor sakralizirala **znamenja sv. Trojice**. Medtem ko je kult Brezmadežne stopil v ospredje v drugi polovici 17. stoletja, je češčenje sv. Trojice imelo staro, srednjeveško tradicijo. K njej so se zatekali ob epidemijah kuge, ki je v 17. stoletju večkrat kosila po habsburških deželah. Znamenje sv. Trojice na Grabnu na Dunaju je nastalo iz zaobljube Leopolda I. (1640–1705) ob kugi leta 1679, v marmorju postavljeno pa je bilo leta 1693 (1694);⁹⁴ kot aktualni motiv je bilo leta 1696 uporabljeno za ponazoritev habsburške pobožnosti na frontispicu Schönlebnovega posthumno natisnjenga dela *Annus Sanctus Habsburgo-Austriacus*.⁹⁵ Trinitarični spomenik z grbi Madžarske, Češke in avstrijskih dežel simbolično nakazuje tudi trojnost Habsburške monarhije. Po cesarskem vzoru so svetotrojiške stebre začeli postavljati tudi drugod.⁹⁶ Celovec ga je po zaslugi deželnih stanov dobil že leta 1680.⁹⁷ V Ljubljani ga je dal v zahvalo, da je bila Kranjska

94 Načrt sta izdelala Johann Bernhard Fischer von Erlach in Lodovico Ottavio Burnacini.

95 Za ilustracijo gl. prispevek Luke Ručigaja v tej publikaciji.

96 Prim. Bruckmüller, *Nation Österreich*, str. 212–214.

97 *Kärnten*, str. 296. Kužno znamenje s podobo sv. Trojice so postavili tudi v Šentvidu na Glini (Angelo Putti) in v Beljaku, gl. *Kärnten*, str. 633, 756.

Sv. Jožef z Detetom Jezusom, 1675, oltarna slika iz ljubljanske diskalceatske cerkve, Uršulinški samostan, Ljubljana.

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Blaž Resman).

Matija Greischer po Johannesu Kilianu Fleischmanu: podobica diskalceatske bratovščine sv. Jožefa, 1679.

Vir: © Bibliotheca Metropolitana, Zagreb, Valvasorjeva grafična zbirka, VZ I/417b.

Valentin Metzinger: Smrt sv. Jožefa, 1736, oltarna slika iz ljubljanske diskalceatske cerkve, župnijska cerkev Marijinega rojstva, Polhov Gradec.

Vir: © Narodna galerija, Ljubljana (fotodokumentacija).

rešena kuge, pred cerkvijo bosonogih avguštincev leta 1693 postaviti Janez Herbard grof Auersperg. Prvotno leseno znamenje je po naročilu njegove vdove Marije Konstancije leta 1722 Luka Mislej nadomestil s kamnitim, skupino Svete Trojice v prizoru Marijinega kronanja za njegov vrh pa je izklesal Francesco Robba. Steber so pozneje prestavili pred uršulinsko cerkev sv. Trojice, poškodovani Robbov original pa shranili v ljubljanskem Mestnem muzeju.⁹⁸

⁹⁸ Koblar, Znamenje presv. Trojice, str. 164–166; Steska, Ljubljanski baročni kiparji, str. 1–24, 81–98; Resman, *Uršulinke v Ljubljani*, str. 19–20; Kemperl, *Romanja in romarske cerkve*, str. 217–218; Klemenčič, *Robbov vodnjak*, str. 16–17.

K povezovanju podanikov vseh dednih dežel in vseh stanov znotraj vladarske dinastije je poleg omenjenih pobožnosti pripomogel **kult izbranih svetnikov**.⁹⁹ Da bi nasproti protestantom poudarili legitimnost katolištva na svojem ozemlju, so Habsburžani z nastopom protireformacije v dednih deželah sprva priporočali oživitev kulta domačih srednjeveških svetnikov, predvsem deželnih zavetnikov (na primer Kolomana, Florijana, Domicijana),¹⁰⁰ leta 1675 pa je Leopold I. dedne dežele povezal s skupnim univerzalnim patronom sv. **Jožefom** in jih za vse čase izročil njegovemu varstvu. Jožefa je izbral tudi za zavetnika avstrijske hiše in v dinastijo uvedel njegovo ime, njegov patronat pa s podporo državnih knezov razširil na vse cesarstvo.¹⁰¹ Središče kulta sv. Jožefa v prestolnici Kranjske je postala svetniku posvečena diskalceatska cerkev, v kateri je ljubljanski škof Jožef Rabatta na praznik sv. Jožefa leta 1675 slovesno vpeljal čiščenje novega deželnega patrona, ki ga je navzočim predstavil Janez Ludvik Schönleben v pridigi *Oesterreichische Veste vnnd Vormaur*.¹⁰² Patronat zavetnika habsburških dednih dežel se je na Slovenskem tako ukoreninil, da je ostal aktualen do danes, z njim pa so se povsod razširile njegove upodobitve. Med najpogostejše motive se je poleg sv. Jožefa z Detetom uvrstil prizor svetnikove smrti. Vodilno mesto je imela *Smrt sv. Jožefa*, ki jo je leta 1736 za diskalceatsko cerkev v naslonu na Carla Maratta naslikal Valentin Metzinger (zdaj je v Polhovem Gradcu) in jo pozneje ponovil v številnih različicah.¹⁰³ Izhodišče tega motiva je bila Marattova dunajska slika, ki jo je leta 1676 napravil za dvorno kapelo cesarice Eleonore, vdove Ferdinanda III., in je bila reproducirana v grafičnem mediju.¹⁰⁴

99 Za svetnike, ki jih je častila vladarska hiša, gl. Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 81–87; gl. tudi Wyrzykowska, *The Cult of Saints of the House of Habsburg*, str. 176–192.

100 Bruckmüller, *Nation Österreich*, str. 211, 213.

101 Gl. med drugim Kaster, Joseph von Nazareth, str. 211–212. Že leta 1654 je cesar Ferdinand III. za svoje dedne dežele god sv. Jožefa določil za praznik in leta 1655 svetnika razglasil za patrona Češke, njegov kult pa je najbolj razširil Leopold I. Prim. Lavrič, *Kult in likovne upodobitve*, str. 383–400; Lavrič, *Narodni svetniki*, str. 244–245, 248, 249. Za sv. Jožefa kot zavetnika vladarske hiše gl. Mikuda-Hüttel, *Vom »Hausmann« zum Hausheiligen*.

102 Lavrič, *Kult in likovne upodobitve*, str. 384–386; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 205, 213, 221, 312, 376, 397.

103 Metzinger, ki je motiv naslikal že leta 1735 za Vinji vrh pri Šmarjeti, je izdelal še številne različice, vendar pa je slika v diskalceatski cerkvi, reproducirana na grafičnih podobnicah, glede na kult in pri diskalceatih delujočo bratovščino imela posebno vlogo. Za Metzingerjevo sliko gl. Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 134; Lavrič, *Oprema cerkve in samostana*, str. 28–30; za upodobitve smrti sv. Jožefa gl. First, *Carlo Maratta*, str. 58–67.

104 First, *Carlo Maratta*, str. 58, 59–60.

Andrej Trost: Marijin steber pred jezuitsko cerkvijo v Ljubljani, detalj s kipi svetnikov.
Vir: Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, 1689.

Henrik Mihael Löhr: Sv. Leopold, 1737, stolna cerkev sv. Miklavža, Ljubljana.
Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).

Anton Cebej: Sv. Leopold, 1760–1765, Narodna galerija, Ljubljana.
Vir: © Narodna galerija, Ljubljana (fotodokumentacija).

Kot habsburški *heiliger Spitzenahn* je posebno vlogo med svetniki imel sv. Leopold, avstrijski mejni grof iz rodu Babenberžanov, ki so jih Habsburžani šteli za svoje prednike in so zato poskrbeli za njegovo kanonizacijo (1485).¹⁰⁵ Zaradi verske vneme ter kot dobrotnik in ustanovitelj samostanov je povsem ustrezal idealu habsburške pobožnosti. Njegovo češčenje je propagiral zlasti soimenjak Leopold I., ki je svetnika leta 1663 razglasil za zavetnika Avstrije. Kult se je prijel predvsem na področju Spodnje Avstrije in na Dunaju, na povezovanje dednih dežel pa ni imel vidnejšega vpliva. Pojavljal se je v prvi vrsti v političnih kontekstih in pri naročnikih, ki so se hoteli vladarju oddolžiti s posebno vdanostjo. V prestolnici Kranjske je njegova podoba dobila mesto tako na javnem spomeniku kot tudi v cerkvi. Deželni stanovi, ki so se leta 1660 ob obisku cesarja Leopolda I. v Ljubljani

¹⁰⁵ Grob sv. Leopolda v Klosterneuburgu je že leta 1506 postal dvorna božja pot. Za svetnika gl. Tschochner, Leopold III. von Österreich, str. 400–402; *Der Heilige Leopold*; Röhrig, *Leopold III. der Heilige*.

odločili, da bodo njemu v čast postavili bronast spomenik, česar pa niti tedaj niti pozneje niso izpolnili, so se vladarju skromno oddolžili pri Marijinem stebru pred jezuitsko cerkvijo. Ko so leta 1683 steber obdali s kamnitimi kipi, so kot par sv. Jožefu namestili cesarjevega in državnega zavetnika sv. Leopolda, čeprav je bil za to mesto sprva predviden stari deželni patron sv. Ahacij. Zaradi sličnega videza pa ju nekateri niso razločevali in celo mestni kronist Dolničar je menil, da ob stebru stoji sv. Ahacij.¹⁰⁶ Do podobne zamenjave je prišlo tudi pri kipu na oltarju mestnega beneficija, ki ga je v kapeli sv. Jurija v ljubljanski stolnici leta 1737 postavil Henrik Mihael Löhr. Po modelu cerkve sodeč naj bi prvotno predstavljal sv. Leopolda, ker pa so mu dodali velik križ (zdaj odstranjen), je očitno veljal za Ahacija, čigar vloga je bila na Kranjskem pomembnejša.¹⁰⁷ Ali se je morda za cesarskega patrona odločil že Janez Anton Dolničar, beneficiat pri Jurijevega oltarju, ki je leta 1713 v oporoki volil sredstva za nov nastavek, ali so se pozneje zanj ogreli mestni očetje, da bi s tem pokazali pripadnost vladarski hiši? Upodobitve sv. Leopolda na naših tleh so sicer redke¹⁰⁸ in izvirajo večinoma iz plemiškega okolja, zato se zdi verjetno, da je tudi slika Antona Cebeja iz ok. 1760–65, ki jo hrani Narodna galerija v Ljubljani, izšla iz neke grajske kapele.¹⁰⁹ Ikonografsko je zanimiva, ker predstavlja svetnika v ambientu in molitveni drži, ki spominja na cesarja Ferdinanda II. na zgoraj omenjeni sliki iz Narodnega muzeja Slovenije.

Med svetniki, ki jih je častila vladarska hiša, je bil tudi **sv. Karel Boro-mejski**, po katerem so v Ljubljani poimenovali na pragu 18. stoletja zgrajeni Karlov zavod za plemiške gojence in semeniščnike, sicer pa njegov kult ni našel večjega odmeva. Njegov kip v ljubljanski avguštinski (zdaj frančiškanski) cerkvi je ok. leta 1701, skupaj s pendantom Karlom Velikim, čigar češčenje se je razširjalo predvsem po dinastičnih poteh, nastal kot spominsko obeležje naročnika Janeza Karla Ledererja Lilienfelda in verjetno ni imel posebnih političnih pretenzij.¹¹⁰ Nekaj let pozneje pa je Karel Veliki nastopil tudi v izrazito politični vlogi, skupaj s cesarjema Karlom V.

106 Lubej, Marijin steber, str. 57, 62, 63; Lavrič, Kult in likovne upodobitve, str. 395–396.

107 Smole, *Ljubljanska stolnica*, str. 23; Lavrič, *Ljubljanska stolnica*, str. 133, 135; Lavrič, Kult in likovne upodobitve, str. 396.

108 Za redke primerke upodobitev sv. Leopolda na Hrvaškem gl. Nestić, Sveti Leopold, str. 187–194.

109 Šerbelj, *Anton Cebej*, str. 80, kat. št. 22.

110 Resman, Oltarna oprema, str. 315.

Sv. Karel Veliki, ok. 1701, oltar sv. Nikolaja Tolentinskega (zdaj Paskala Bajlonskega),
avguštinska (zdaj frančiškanska) cerkev, Ljubljana.

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).

Valentin Metzinger: Sv. Terezija Velika, ok. 1740, frančiškanski samostan, Ljubljana.
Vir: © Narodna galerija, Ljubljana (fotodokumentacija).

in Karlom VI., in sicer kot del slavnostnega aparata, ki so ga postavili pred magistratom leta 1728, ko je cesar Karel VI. prišel v Ljubljano k poklonitvi deželnih stanov.¹¹¹

Dvor je propagiral tudi kult sv. Terezije Avilske, pospešila pa ga je cesarica Eleonora, soproga Ferdinanda II., ki je z ustanovitvijo karmeličanskega samostana na Dunaju reformirani red privedla v Avstrijo.¹¹² Na Slovenskem je bila svetnica v kultu in umetnosti navzoča predvsem po samostanih in karmelskih bratovščinah, pri klarisah (v Ljubljani, Škofji Loki in Kopru) zlasti kot velika učiteljica duhovnega življenja, neposredno s habsburško *pietas* pa je mogoče hipotetično povezati sliko njenega zamaknjenja pri ljubljanskih frančiškanih. *Sveto Terezijo* Valentina Metzingerja, datirano v čas okoli 1740,¹¹³ si namreč lahko razložimo kot pozitivni politični odmev na dogajanja po smrti cesarja Karla VI., ko je njegova hči Marija Terezija v skladu s pragmatično sankcijo postala njegova zakonita naslednica.

Medtem ko je »cesarski« svetniški izbor večidel ostajal povezan predvsem z elito, se je poleg sv. Jožefa, ki so ga za svojega patrona sprejele dedne dežele, v vseh družbenih plasteh globoko ukoreninil sv. Janez Nepomuk. Po njegovi kanonizaciji leta 1729 so se po vseh avstrijskih deželah hitro razširile njegove podobe in njemu v čast postavljena znamenja, ki so vizualno markirala sakralni prostor skupne »avstrijske pobožnosti«. ¹¹⁴ Med številnimi, ki še danes zaznamujejo slovenska mesta in podeželje ter ohranjajo historično integriteto nekdanje monarhije, izstopa kot najimennitnejši primerek prestolnice dežele Kranjske svetnikov kip izpod dleta Francesca Robbe, izdelan leta 1727 po naročilu kranjskih deželnih stanov; prvotno je krasil kapelico ob črnuškem mostu, leta 1933 pa ga je arhitekt Plečnik namestil v portalno »nišo« na pročelju šentflorijanske cerkve.¹¹⁵ Nasprotno od ljubljanskega spomenika je pomembno urbano pozicijo že spočetka dobil Robbov scenografsko zasnovani steber sv. Janeza Nepomuka (1737–1740), ki ga je Volf Žiga grof Orsini-Rosenberg dal postaviti na Starem trgu v Celovcu (danes nanj spominjajo le kipi, hranjeni v celovski stolnici).¹¹⁶

111 Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 36; Resman, Oltarna oprema, str. 317.

112 Coreth, *Pietas Austriaca* (2004), str. 83.

113 Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 170–171, kat. št. 164.

114 Na mejah cesarstva so imela takšna znamenja tudi strateško vlogo, gl. Cvetnić, *Ikongrafija*, str. 207–215; Nestić, Sveti Leopold, str. 188.

115 Za Robbov kip gl. Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 35, 72: repr.; Klemenčič, *Robbov vodnjak*, str. 17–20.

116 Klemenčič, *Robbov vodnjak*, str. 26–33.

Francesco Robba: Sv. Janez Nepomuk, kip iz kapelice ob črnuškem mostu, 1727,
podružnična cerkev sv. Florijana, Ljubljana.

Vir: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).

Sklep

Iz kratkega pregleda je razvidno, da so zgoraj predstavljene kulte tako v splošnem verskem duhu potridentskega katolištva kot tudi v konkretnem okviru habsburške politike *pietas Austriaca* razširjali in pospeševali zlasti redovi ter škofje protireformacijskega in rekatolizacijskega obdobja. Pri prenosu habsburških zgledov na slovenska tla so poleg jezuitov in kapucinov pomembno vlogo odigrali starejši redovi, v Ljubljani na primer frančiškani, avguštinci eremiti, diskalceati in križniki. Med ljubljansko duhovščino so se pri tem izkazali škofje Tomaž Hren, Oton Friderik Buchheim in Jožef Rabatta, od drugih cerkvenih oseb pa zlasti Janez Ludvik Schönleben, Janez Andrej Stemberg, Janez Anton Dolničar in frančiškan Anton Lazari. Pri pobudah in realizaciji idej so sodelovali tudi deželni stanovi, magistrat in patriotsko usmerjeni posamezniki iz vrst plemstva in meščanstva, ki s tem niso dokazovali le svoje pobožnosti, ampak tudi lojalnost do avstrijske vladarske hiše. Z značilno ikonografijo in spomeniki habsburške *pietas*, ki ustvarjajo sakralno pokrajino slovenskih dežel,¹¹⁷ je baročna umetnost na Slovenskem vpeta v enotni kulturni prostor nekdanje Habsburške monarhije.¹¹⁸

117 Za sakralizacijo pokrajine v znamenju protireformacije in rekatolizacije gl. prispevke v zborniku *Sakralisierung der Landschaft*.

118 Za slikovno gradivo in dovoljenje za objavo reprodukcij se zahvaljujem mag. Andreju Furlanu (Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU), Jassmini Marijan (Narodna galerija Ljubljana), mag. Tomislavu Kajfežu (Narodni muzej Slovenije), Ani Pokrajac Iskra (Mestni muzej Ljubljana) in dr. Bojanu Cvelfarju (Arhiv Republike Slovenije). Za prevod povzetka izrekam zahvalo kolegici Alenki Klemenc. Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Viri in literatura

Viri

- Fuhrmann, Mathias: *Historische Beschreibung und kurz gefaste Nachricht von der Römisch. Kaiserl. und Königlichen Residenz-Stadt Wien und Ihren Vorstädten*, 2/2. Wien: Kraussische Buchhandlung, 1767.
- Heures nouvelles, ou exercice spirituel, tirees de l'écriture sainte, contenant plusieurs prieres remplis d'onction, avec des reflexions tres edifiantes*. Vienne en Autriche: Briffaut, 1735. <https://onb.digital/result/10AE362C> (dostop: julij 2021).
- Musart, Carolus: *Nova Viensium peregrinatio a templo cathedrali S. Stephani per VII Christi patientis stationes ad s. sepulchrum in Hernals*. Viennae: Cosmerovius, 1642.
- Schönleben, Johannes Ludovicus: *Tractatus geminus de mysteriis Dominicæ passionis: Tractatus II. quadragesimalis: Sacra Peregrinatio Ad Christi Servatoris sepulchrum*. Salisburgi: Melchior Haan, 1673.

Literatura

- Abaffy, Mirna: *Janez Vajkard Valvasor. Vnderschiedliche biblische Alt- und Neues Testaments, auch allerley andere geistliche Kupfferstich, welche von vnderschiedlichn Mahlern, Kupfferstechern vnd andern Künstlern inventirt, gezeichnet vnd ins Kupffer gestochen. Iconotheca Valvasoriana*, št. 1. Ljubljana: Fundacija Janez Vajkard Valvasor pri SAZU, Zagreb: Zagrebška nadškofija, Biblioteka Metropolitana, 2004.
- Bodner, Neta: *Walking to »Jerusalem« from Vienna: A Seventeenth-Century Way of the Cross*. Wien: Spectrum, 2013.
- Bösel, Richard: Ein Projekt im Auftrag Ferdinands II. für das Ignatius-Heiligtum in der römischen Kirche II Gesù. *Kaiserhof – Papsthof: 16.–18. Jahrhundert* (ur. Richard Bösel, Grete Klingenstein, Alexander Koller). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom, 12), 2006, str. 225–249.
- Bruckmüller, Ernst: *Nation Österreich: Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*. Wien, Köln, Graz: Böhlau Verlag, 1996 (2. izdaja).
- Busson, Arnold: Die Sage von Max auf der Martinswand und ihre Entstehung. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 115, 1888, str. 455–500.

- Cerkovnik, Gašper: Slika dunajskega slikarja Hansa Canona na velikem oltarju ljubljanske križniške cerkve: Okoliščine uničenja slike Johanna Michaela Rottmayrja leta 1857 in naročila nove slike iz leta 1859. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018, str. 239–253.
- Cevc, Anica: *Valentin Metzinger 1699–1759: Življenje in delo baročnega slikarja*. Ljubljana: Narodna galerija, 2000.
- Coreth, Anna: *Pietas Austriaca: Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik (Österreich-Archiv), 1959.
- Coreth, Ana: Pietas Austriaca: Barocke Frömmigkeit in Österreich. *Alte und moderne Kunst*, 5/5, 1960, str. 7–9.
- Coreth, Anna: *Pietas Austriaca: Österreichische Frömmigkeit im Barock*. München: Oldenbourg (Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde: Österreich-Archiv), 1982 (2. izdaja).
- Coreth, Anna: *Pietas Austriaca*. West Lafayette (Indiana): Purdue University Press (Central European Studies), 2004.
- Cvetnić, Sanja: *Ikonografija nakon Tridentinskoga sabora i hrvatska likovna baština*. Zagreb: FF-press., 2007.
- Čermelj, Mojca: *Kapele božjega groba v Sloveniji*. Ljubljana: diplomsko delo, 2000.
- Der Heilige Leopold: Landesfürst und Staatssymbol: Niederösterreichische Landesausstellung Stift Klosterneuburg 30. März-3. November 1985*. Wien: Amt der Niederösterreichischen Landesregierung (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums), 1985.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae, 1), 2017.
- Deželak Trojar, Monika: Tridesetletna vojna: Njen zgodovinski in literarni odmev v Schönlebovih delih ter z njo povezano rojstvo pojma »pietas Austriaca«. *Tridesetletna vojna in Slovenci: Evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja* (ur. Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 399–420.
- Deželak Trojar, Monika: Schönlebove nemške in latinske postne pridige. *Historični seminar*, 14 (ur. Katarina Šter, Mojca Žagar Karer). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021, str. 47–75.
- Dolinar, France Martin: *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597–1704*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1976.
- Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve: Ljubljana 1701–1714* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Opera Instituti Artis Historiae), 2003.

- First, Blaženka: Grafično preslikane podobe. *Vis imaginis: Baročno slikarstvo in grafika: Jubilejni zbornik za Anico Cevc* (ur. Barbara Murovec). Ljubljana, 2006, str. 317–337.
- Fritz, Janko: *Loretske kapele v Sloveniji*. Ljubljana: diplomsko delo, 1997.
- Gaberšček, Silvester: Najdene »neznane« Marije. *Patriae et orbi: Študije o srednjeevropski umetnosti: Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška* (ur. Ana Lavrič, Franci Lazarini, Barbara Murovec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Opera Instituti Artis Historiae), 2015, str. 77–84.
- Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis (1596–1691): Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)* (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina, 2002.
- Hoppe, Ilaria: Engendering Pietas Austriaca: The Villa Poggio Imperiale in Florence under Maria Maddalena of Austria. *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism* (ur. Herbert Karner, Ingrid Ciulisová, Bernardo J. García). Palatium, e-Publication, 1 (www.courtresidences.eu), 2014, str. 181–206.
- Horvat, Jasna: Cesar Ferdinand II. pri molitvi. *Theatrum vitae et mortis humanae: Prizorišče človeškega življenja in smrti: Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem: Katalog* (ur. Maja Lozar Štamcar, Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 90, kat. št. 117.
- Horvat, Jasna: »Slike razveseljujejo oko in krasijo sobe«. *Theatrum vitae et mortis humanae: Prizorišče človeškega življenja in smrti: Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. Maja Lozar Štamcar, Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 131–148.
- Horvat, Jasna, Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije (Viri: Gradivo za materialno kulturo Slovencev, 1), 2011.
- Ilg, Mathias Emil: *Constantia et fortitudo: Der Kult des kapuzinischen Blutzengen Fidelis von Sigmaringen zwischen »Pietas Austriaca« und »Ecclesia Triumphans«*. Münster: Aschendorff Verlag, 2016.
- Jordan Gschwend, Annemarie: Pietas Austriaca at the Lisbon Court: The Monumental Chapel and Funerary Tombs built by Catherina of Austria in the San Jerónimos Monastic Complex in Belém. *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism* (ur. Herbert Karner, Ingrid Ciulisová, Bernardo J. García). Palatium, e-Publication, 1 (www.courtresidences.eu), 2014, str. 207–240.
- Kaster, Gabriela: Joseph von Nazareth. *Lexikon der christlichen Ikonographie: Ikonographie der Heiligen*, 7 (ur. Wolfgang Braunfels). Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1974, stp. 210–221.

- Kärnten*. Wien: Verlag Anton Schroll & Co (Dehio-Handbuch: Die Kunstdenkmäler Österreichs), 1976.
- Kemperl, Metoda: Cerkev sv. Štefana in kapela božjega groba v Štepanji vasi v Ljubljani: Stavbna zgodovina, Dolničarjev Rivus Lachrymarum in razvoj božje poti. *Acta historiae artis Slovenica*, 4, 1999, str. 37–52.
- Kemperl, Metoda: Rivus Lachrymarum: Kapela božjega groba pri cerkvi sv. Štefana v Štepanji vasi v Ljubljani ter tamkajšnje baročne pasijonske pobožnosti. *Tretji dan: Verski časopis studentov in izobražencev*, 29/4, 2000, str. 45–55.
- Kemperl, Metoda: *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem: Gorenjska z Ljubljano*. Ljubljana, Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2011.
- Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
- Kemperl, Metoda: Slika kot izraz lojalnosti cesarski hiši – Marija Pomagaj iz ljubljanske križniške cerkve. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018, str. 109–117.
- Klemenčič, Matej: *Francesco Robba in beneško baročno kiparstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Založba Rokus, 1998.
- Klemenčič, Matej: *Robbov vodnjak: Zgodba mestnega simbola*. Ljubljana: Narodna galerija (Knjižnica Narodne galerije: Predstavitve), 2010.
- Klemenčič, Matej: Veliki oltar in loretska hišica v ljubljanski avguštinski cerkvi. *Sedam stoljeća augustinske samostana u Rijeci: Knjiga sažetaka*. Rijeka: Katedra za umjetnost ranog novog vijeka, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet, 2015, str. 42–43.
- Koblar, Anton: Znamenje presv. Trojice pred staro ljubljansko deželno bolnico. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 5, 1895, str. 164–166.
- Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Dela I. razreda SAZU, 32), 1988.
- Lavrič, Ana: Vloga ljubljanskih škofov Janeza Tavčarja in Tomaža Hrena v likovni umetnosti katoliške obnove. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628: Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628: Riforma cattolica e controriforma nell’Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar idr.). Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Hermagoras, Mohorjeva, Styria, 1994, str. 625–635.
- Lavrič, Ana: Stembergov poskus ustanovitve škofije v Novem mestu. *500 let kolegiatnega kapitlja v Novem mestu: Dolenjski zbornik 1996* (ur. Stane Granda). Novo mesto: Dolenjska založba, 1997, str. 79–87.

- Lavrič, Ana: Umetnostna dejavnost škofa Otona Friderika Buchheima v ljubljanski škofiji. *Acta historiae artis Slovenica*, 9, 2004, str. 31–69.
- Lavrič, Ana: *Ljubljanska stolnica: Umetnostni vodnik*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Lavrič, Ana: Kult in likovne upodobitve sv. Jožefa, zavetnika Kranjske, pri ljubljanskih diskalceatih. *Kronika*, 58/2, 2010, str. 383–400.
- Lavrič, Ana: Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo: Jezuitske kongregacije. *Arhivi: Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 33/2, 2010, str. 251–286.
- Lavrič, Ana: Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo: Bratovščine v župnijskih cerkvah in podružnicah. *Arhivi: Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 34/2, 2011 (Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Franceta Martina Dolinarja), str. 295–317.
- Lavrič, Ana: Brezmadežna v slovenski likovni umetnosti. *Marija pa je vse te besede ohranila (Lk 2,19): Zbornik Slovenske skupine na mednarodnih mariološko-marijanskih kongresih* (ur. Martina Kraljič). Ljubljana, 2012, str. 95–150.
- Lavrič, Ana: Oprema cerkve in samostana bosonogih avguštincev v Ljubljani. *Acta historiae artis Slovenica*, 17/1, 2012, str. 21–55.
- Lavrič, Ana: Bratovščine sv. Rešnjega telesa na Slovenskem: Predstavitev ikonografije z izbranimi primeri. *Acta historiae artis Slovenica*, 22/1, 2017, str. 7–43.
- Lavrič, Ana: Narodni svetniki v slovenski umetnosti: Ikonografski programi in družbenopolitični kontekst. *Profano v sakralnem: Študije o vizualizaciji posvetnih teženj in motivov v sakralni umetnosti* (ur. Mija Oter Gorenčič). Ljubljana: Založba ZRC, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2019, str. 241–281.
- Lavrič, Ana, Resman, Blaž: Marija Pomagaj na Slovenskem: Layerjeva slika, njene predhodnice in naslednice. *Kronika*, 62/2, 2014, str. 233–254.
- Lubej, Uroš: Marijin steber v Ljubljani. *Acta historiae artis Slovenica*, 6, 2001, str. 53–66.
- Malfer, Stefan: *Kaiserjubiläum und Kreuzfrömmigkeit: Habsburgische »Pietas Austriaca« in den Glasfenstern der Pfarrkirche zum heiligen Laurentius in Wien-Breitensee*. Köln: Böhlau Verlag, 2011.
- Martelanc, Tanja: Kapucini in njihova arhitektura na Slovenskem. *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 40. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2018.
- Matsche, Franz: Gegenreformatorische Architekturpolitik: Casa-Santa-Kopien und Habsburger Loreto-Kult nach 1620. *Jahrbuch für Volkskunde*, 1, 1978, str. 80–118.
- Meke, Katra, Klemenčič, Matej: Tri dunajske slike za križniško cerkev v Ljubljani (Johann Michael Rottmayr, Anton Schoonjans in Martino Altomonte). *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in foto-

- grafijo, 2018, str. 149–178.
- Menaše, Lev: Brezmadežna kot Patrona Austriae v bratovščinski knjigi ljubljanske kongregacije Marijinega brezmadežnega spočetja. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 28, 1992, str. 53–58.
- Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti: Ikonografija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Mikuda-Hüttel, Barbara: *Vom »Hausmann« zum Hausheiligen des Wiener Hofes: Zur Ikonographie des hl. Joseph im 17. und 18. Jahrhundert*. Marburg: Herder (Bau- und Kunstdenkmäler im östlichen Mitteleuropa, 4), 1997.
- Nestić, Jasmina: Sveti Leopold, Austriae Marchionis, unutar habsburške »ikonografske panorame« Hrvatske u XVIII. stoljeću. *Peristil*, 54, 2011, str. 187–194.
- Ohara, Mayumi: Rudolf of Habsburg and the Priest: A Study in Iconography of the Counter-Reformation under the House of Habsburg. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 49, 1996, str. 91–135.
- Pigler, Andor: *Barockthemen: Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts*, 2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974 (2. izdaja).
- Polleroß, Friedrich: Die Immaculata, Kaiser Leopold I. und ein römisches Theßenblatt der Laibacher Franziskaner. *Acta historiae artis Slovenica*, 23/1, 2018, str. 93–111.
- Pötzl, Walter: Loreto. *Marienlexikon*, 4 (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk). St. Ottilien: EOS Verlag, 1992, str. 155.
- Preiss, Pavel: *Italští umělci v Praze: Renesance, manýrismus, baroko*. Praha: Panorama, 1986.
- Prelovšek, Damjan: Arhitekturna zgodovina in pomen frančiškanske cerkve v Ljubljani. *Frančiškani v Ljubljani: Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*. Ljubljana: Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000, str. 274–300.
- Resman, Blaž: Oltarna oprema in plastika v cerkvi Marijinega oznanjenja. *Frančiškani v Ljubljani: Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*. Ljubljana: Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000, str. 302–346.
- Resman, Blaž: *Kiparstvo poznega baroka na Gorenjskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Opera Instituti Artis Historiae), 2006.
- Resman, Blaž: *Uršulinke v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: Zbirka vodnikov, 213), 2010.
- Röhrig, Floridus: *Leopold III. der Heilige: Markgraf von Österreich*. Wien, München: Herold, 1985.
- Sakralisierung der Landschaft: Inbesitznahme, Gestaltung und Verwendung*

- im Zeichen der Gegenreformation in Mitteleuropa*. St. Pölten: Bischöfliches Ordinariat St. Pölten, Diözesanarchiv (Beiträge zur Kirchengeschichte Niederösterreichs, 21; Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesanblatt, 38), 2019.
- Samerski, Stefan: Maria zwischen den Fronten: Bayerische Einflüsse auf die Pietas Austriaca und die ungarische Eigentradition in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. *Ungarn-Jahrbuch: Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie*, 27, 2004 (2005), str. 359–371.
- Smole, Majda: *Ljubljanska stolnica*. Ljubljana: Stolni župnijski urad, 1973.
- Stegenšek, Avguštin: *Dekanija gornjegrajska*. Maribor: Samozaložba (Cerkveni spomeniki lavantinske škofije, 1), 1905.
- Stegenšek, Avguštin: Naši Marijini stebri. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, 14, 1911, str. 328–339.
- Stegenšek, Avguštin: *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*. Maribor: Voditelj, 1912.
- Stele, France: Stari kipi na Kranjskem. *Ljubitelj krščanske umetnosti*, 1/1–2, 1914, str. 45–59.
- Steska, Viktor: Ljubljanski baročni kiparji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 5, 1925, str. 1–24, 81–98.
- Stollberg-Rilinger, Barbara: *Maria Theresia: Die Kaiserin in ihrer Zeit: Eine Biographie*. München: C. H. Beck, 2017.
- Šerbelj, Ferdinand: *Anton Cebej 1722–1774*. Ljubljana: Narodna galerija, 1991.
- Šerbelj, Ferdinand: *Križev pot Antona Cebeja v okviru tradicije: Prispevek za zgodovino križevega pota v Sloveniji*. Ljubljana: Narodna galerija (Knjižnica Narodne galerije: Študijski zvezki, 2), 1994.
- Škerlj, Stanko: *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Dela II. razreda SAZU, 26), 1973.
- Tavano, Luigi: La vita religiosa a Gorizia: Fisionomia e influsso sociale. *Gorizia Barocca: Una città italiana nell'impero degli Asburgo* (ur. Silvano Cavazza, Marino De Grassi). Monfalcone: Castello di Gorizia, Biblioteca Statale Isontina, Museo dell'Arcidiocesi di Gorizia, 1999, str. 163–187.
- Telesko, Werner: *Geschichtsraum Österreichs: Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wienn: Böhlau Verlag, 2006.
- Telesko, Werner: The Pietas Austriaca: A political myth? *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism* (ur. Herbert Karner, Ingrid Ciulisová, Bernardo J. García). Palatium, e-Publication, 1 (www.courtresidences.eu), 2014, str. 159–180.
- Tschochner, Friederike: Leopold III. von Österreich. *Lexikon der christlichen Ikonographie: Ikonographie der Heiligen*, 7 (ur. Wolfgang Braunfels). Rom,

- Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1974, str. 400–402.
- Veider, Janez: *Stara ljubljanska stolnica: Njen stavbni razvoj in oprema*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo (Razprave Umetnostnozgodovinskega društva, 1), 1947.
- Vidmar, Luka: »Eine sehr schöne Parade«: Dokončanje in prezentacija cerkve Marije Pomočnice v letih 1716–1718. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018, str. 119–147.
- Vidmar, Polona: Marijino znamenje in pot trpljenja v marenberškem samostanu. *Samostani in umetnost: Programska knjižica*. Ljubljana 2012, str. 7.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- Wiegele, Monika: *Der Loretokult im Habsburgerreich von Trsat bis Prag*. Wien: doktorska disertacija, 2000.
- Wyrzykowska, Malgorzata: The Cult of Saints of the House of Habsburg in Silesian Baroque Art: Selected examples. *Transregionalität in Kult und Kultur: Bayern, Böhmen und Schlesien zur Zeit der Gegenreformation* (ur. Marco Bogade). Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands), 2016, str. 176–192.
- Zabusch, Franz, Aumann, Josef Franz: *200 Jahre Kalvarienbergkirche in Hernals: Führer durch die Ausstellung Kalvarienberg und Kirchen in Hernals*. Wien (Schriften des Hernalser Heimatmuseum), 1969.
- Zupančič, Maja: *Odmevi loretskega kulta v slovenski umetnosti*. Ljubljana: diplomsko delo, 2009.

Pietas Austriaca and Its Visualization in Art
in the Slovenian Lands
(with Special Attention to Carniola and Ljubljana)

Among the first to spread the notion of *Pietas Austriaca* 'Austrian piety' and write about it was Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Attention was drawn to his writings by Anna Coreth in her 1959 research on the topic, and recently by Monika Deželak Trojar in her doctoral dissertation (2015). Slovenian art-history literature has only sporadically taken account of Austrian piety, and related Slovenian material has not yet been presented within an overall context.

The majority of the key material on Austrian piety originated in Schönleben's lifetime. The essence of this piety, which the House of Habsburg employed to strengthen its rule and establish the unity of its hereditary lands, consisted of veneration of the Holy Eucharist, the Cross, the Immaculate Conception, and certain saints. This article mainly focuses on the direct transfer of Habsburg examples to the Slovenian lands. Special attention is given to Carniola and Ljubljana, and, among the more important mediators, to the orders, especially the Jesuits, Capuchins, Franciscans, Augustinians, Eremites, and Discalced Augustinians, certain church dignitaries (Tomaž Hren, Jožef Rabatta, Janez Andrej Stemberg, Anton Lazari, Janez Ludvik Schönleben, Janez Anton Dolničar, and so on), the provincial estates, the town hall, and selected members of the nobility and upper middle class (Janez Gregor Dolničar and others). In addition to copies of the Holy House of Loreto (in Nazarje as early as 1625, and in Ljubljana at the Augustinian church in 1669 – the first copy in Carniola) and the Holy Sepulcher of Jerusalem (in Štepanja vas near Ljubljana as early as 1653/1654—the first copy in Inner Austria), there were also other symbols of Austrian piety that shaped the sacred landscape of the Slovenian lands, particularly Immaculate Conception columns (Ljubljana 1664, a new one erected in 1682–1683), Holy Trinity columns (Ljubljana 1693, a new one erected in 1722), and wayside shrines dedicated to Saint John of Nepomuk (Ljubljana, 1727). The article also calls attention to specific iconography: emphasis is placed on the Eucharist motifs of Emperors Rudolph and Maximilian (in the Ljubljana cathedral, 1639 and 1703), Ferdinand II praying before Christ crucified (National Museum of Slovenia, Ljubljana, seventeenth century),

the Immaculate Conception as the *Patrona Austriae* 'patron of Austria' (Ljubljana, Jesuit legacy, 1647–1648), Saint Joseph as the patron saint of the hereditary lands (Ljubljana, legacy of the Discalced Augustinians, 1675), and Saint Leopold as the Habsburg *heiliger Spitzenahn* 'holy progenitor' (Ljubljana, Marian column, 1683; Ljubljana cathedral, 1737).

KAZALO OSEBNIH IMEN

- Adam 86
Adelvin, salzburški škof 72–73
Adlzreiter von Tettenweis, Johann (Ioannes) 35, 65
Agata, sv. 244
Ahacij, sv. 242, 458
Ahačič, Kozma 119, 205, 230
Akvilinj 382
Albert Veliki, sv. 289, 294
Alboin, langobardski kralj 56
Albreht I., rimsko-nemški kralj 127
Albreht II., nadvojvoda 148
Albreht V./II., rimsko-nemški kralj 127
Albreht VII., nadvojvoda (regent Španske Nizozemske) 142
Aldobrandini, Gian Francesco 136
Aleksander VII., papež 261, 267, 269
Aleksander Veliki 94
Alemanus, Hercules 53
Alfons II. d'Este 406
Alfonz Aragonski 315
Alkinoj, filozof 289, 294
Altomonte, Martin, slikar 448
Alva et Astorga, Petrus de 13
Amalija, sv. 448
Amalija Viljemina Braunschweig-Lüneburška, cesarica (žena Jožefa I.) 448
Ambrosius Catharinus (Politus Lancelot) 274
Ambrož, sv., škof in cerkveni učitelj 301
Ana, sv. 140–141, 446
Ana, poljska kraljica (sestra Ferdinanda II.) 128–129, 149, 152, 154
Anastazij I., vzhodnorimski cesar 259, 352, 354, 356, 360–365
Andriolić, Marko 238, 241

Andronik (I. Komnen), bizantinski cesar 343
Angela Folinjska 376
Anij Viterbski 86–87
Antenor Trojanski 92, 121, 125–126
Anton, sv., opat in puščavnik 98, 104–105
Antonij, Mark, rimski politik 96–99, 342
Apel, antični slikar 416
Apijan Aleksandrijski, grški zgodovinar 96–98, 104–105
Apostel, Ivan Anton, p. 250
Ariadna, hči kretskega kralja Minosa 38
Ariadna, vzhodnorimska cesarica 352, 362
Arij 365
Aristotel 288–290, 292, 294–296, 298–299, 301, 303, 305, 315, 318–319,
324, 330, 334, 338
Arno, salzburški škof 60, 72
Arnulf (Koroški), vzhodnofrankovski kralj 68
Atena, boginja 392
Attems Heiligenkreuz, Herman 444
Auersperg, družina 16, 24, 84, 181, 350–351, 355–357, 366, 371, 391–399,
403–404, 407, 412, 414–415, 420
Auersperg, Adolf (I.) (11. stoletje) 405
Auersperg, Adolf (IV.) 406–407
Auersperg, Andrej (1557–1594), vitez 416
Auersperg, Dipold (I.) (ok. 1362–ok. 1424), vitez s Turjaka 408, 416
Auersperg, Ditrih (Dietrich) (1578–1634), grof (sin barona Herbarda s
Turjaka) 391, 412, 417, 419–420
Auersperg, Engelbert (12. stoletje) 391
Auersperg, Engelhard (I.) (1404–1466), vitez s Turjaka 409
Auersperg, Ferdinand (1655–1706), knez (sin kneza Janeza Vajkarda) 393,
396, 398
Auersperg, Herbard (1613–1669), grof (Ditrihov sin) 391, 394, 419
Auersperg, Herbard (I.) (sin Janeza II.) 407, 416
Auersperg, Herbard (II.) (sin Herbarda I.) 407–408
Auersperg, Herbard (VIII.) (1528–1575), baron s Turjaka 408–412

Auersperg, Herbard (IX.) (1574–1618), baron s Turjaka (Ditrihov brat) 391, 416–417, 419

Auersperg, Janez (II.) 407

Auersperg, Janez (V.) (umrl pred 1380) 408

Auersperg, Janez Andrej (1615–1664), grof s Turjaka (sin barona Herbarda (IX.) s Turjaka) 16, 391, 395, 398–399, 400–403, 405, 418, 420

Auersperg, Janez Herbard (1643–1701), grof (sin grofa Janeza Andreja) 399, 455

Auersperg, Janez Vajkard (1615–1677), knez (Ditrihov sin) 16, 24, 391–399, 403–406, 408, 410, 412, 415–417, 419–420

Auersperg, Julius (1852–1912) 399

Auersperg, Karel (1859–1927), knez 399

Auersperg, Konrad (I.) (11. stoletje) 405–406

Auersperg, Konrad (II.) 406

Auersperg, Krištof (II.) (1550–1592) (sin barona Herbarda s Turjaka) 412, 416

Auersperg, Kunigunda (žena Janeza II.) 404

Auersperg, Majnhard (Majnhalm) (umrl ok. 1386) 408

Auersperg, Maria Elisabeth, grofica 391

Auersperg, Marija Konstancija (žena grofa Janeza Herbarda) 455

Auersperg, Oton (I.) 407

Auersperg, Pankrac (1441–1496) 409

Auersperg, Pilgrim (II.) 406

Auersperg, Pilgrim (III.) 406

Auersperg, Trojan (1495–1541) 409

Auersperg, Viljem (Wilhelm) (I.) (umrl 1400) 416

Auersperg, Volf Engelbert (ok. 1520–1557) (sin Janeza II.) 404

Auersperg, Volf Engelbert (1552–1590) (sin barona Herbarda s Turjaka) 410

Auersperg, Volf Engelbert (1610–1673), grof (Ditrihov sin) 16, 24, 181, 351, 357, 360, 391–396, 398–399, 403–404, 406, 411–412, 414–420, 430

Auersperg, Volf Engelbert (1641–1709), grof (sin grofa Janeza Andreja s Turjaka) 403

Auersperg, Volker (1401–1451), vitez s Šumberka 416

Auersperg-Breunner, Heinrich, princ 391

Avancini, Nicolaus 343, 348
Aventinus, Joannes (Johann Turmair) 35, 58, 68–70, 73–74, 80, 184, 189,
196
Avgust (Oktavijan) 96–100, 104–105
Avguštin, sv. 274, 289–290, 302, 383
Avrelij 61–62
Azpilcueta, Martín de (Doctor Navarrus) 299

Babenberžani, rodbina 457
Backer, Aloys de 347
Balderik, furlanski mejni grof 71
Baronius, Caesar 35, 38
Basar, Jernej, p. 8, 11, 387
Bastijančič, Matija, p. 258
Bathory, Sigismund, transilvanski knez 153
Bavčer (Bauzer), Martin, p. 52–53, 62, 64
Bellarmino, Robert, sv., škof in kardinal 270
Bembič, Ana 119, 391, 418
Benavides, Alphonsus (Alonso) de 193–194
Berg, Johann von 392
Bergant, Fortunat, slikar 9
Bernard iz Clairvauxa, sv. 313, 381, 385
Bernardin Sienski, sv. 381–382
Beros Kaldejski 86–87
Bethlen, Gabrijel (Gábor) 132, 158–161
Biondo, Flavio 35
Bireley, Robert 119, 132, 135, 141, 155, 160,
Blažič, Andrej 446
Blez, Junij, vojaški poveljnik 100
Boetij 300
Bohorič, Adam 53, 207, 234
Boissard, Jean Jacques 411
Bolland, Jean, p. 32, 47
Bonaevallis, Ernardus 313

Bonaventura, sv. 290
Bonfinius, Antonius 184, 189, 196
Borut (Baruch, Boruth, Baruth), knez 59, 61, 64–65, 69–71
Bottan, Johann Baptist 415
Braun, Heinrich 231
Breunner, Siegfried Leonhard 414
Breznik, Anton 205, 216, 220, 229
Brigita Švedska 376, 384
Bucelin(us), Gabriel 123, 403
Buchheim, Oton Friderik, škof 441, 444, 463
Bucquoy, Charles Bonaventure de Longueval, grof 160
Burnacini, Ludovico Ottavio 454

Calentinus, Petrus 382
Cam(b)den, William 189, 191
Cankar, Ivan 9
Canon, Hans, slikar 448
Carafa, Carolus Maria, apostolski nuncij 147
Cebej, Anton 457–458
Cecilija, sv. 157
Cecilija Renata (Reneja), poljska kraljica (hči Ferdinanda II.) 128–129,
154, 156–157, 167
Ceincias, knez 66
Celaya, Juan de 289
Ceresola, Marcelo, arhitekt 453
Cezar, Julij 35, 96, 98, 101, 342
Christalnick, Michael Got(t)hard 13, 50, 52–53, 55, 62, 64, 69–74, 80–81
Cicero 35, 300–301
Cintija 380
Ciprijan, sv. 289, 313
Ciril (Konstantin), sv. 68, 72–73
Clerick, Ludwig de 392, 453
Cluverij (Cluverius), Philipp 89, 93, 97–98, 107
Coraduzzi, Kristina (roj. Schönleben) 122

Córdoba, Gonzalo Fernández de, vojaški poveljnik 161
Coreth, Anna 36, 50, 431, 472
Cuspinianus, Joannes (Johann Spießheimer) 184, 189, 196
Cvelfar, Bojan 463
Cyriacus, Marcellus Sidereus 263, 268

Čandek, Janez, p. 8, 14–15, 205–211, 213–222, 224–225, 228–231,
237–239, 241–242, 244, 246, 248, 250–251

Dagobert I., frankovski kralj 59, 64, 69–70
Dalmatin, Jurij 14, 205–211, 213–221, 223–225, 228, 233–240, 242,
250–251, 256
Dampierre, Henrik Duval, grof 159
Danijel, sv., prerok 412
Darij Medijec 92
Descartes, René 290
Devkalion 87–88, 91, 110
Deželak Trojar, Monika 15, 31, 83, 119, 122, 141, 179, 183, 205, 230, 261,
285, 323, 386, 391, 403, 431, 472
Diakon, Pavel 35, 55, 64
Diekamp, Franciscus 275
Dietrichstein, družina 392
Dimitz, August 123
Diodor Sicilski 91
Diomed 101
Dion, Kasij 98
Dizma, sv. 404
Dolar, Janez Krstnik, p. 9
Dolinar, France Martin 17
Dolničar, družina 8, 283
Dolničar, Ana (roj. Schönleben) 122
Dolničar, Janez Anton 435, 458, 463, 472
Dolničar, Janez Gregor 11, 38, 283, 285, 434–435, 440, 458, 472
Dolničar, Jožef Anton 283

Domicijan, sv. (legendarni vojvoda) 62, 66, 456
Drexel (Drexelius), Jeremias, p. 345–346, 376
Droh, Avrelij 62
Druz, Julij Cezar 100
Du Chesne (Duchesne, Chesneus, Quercetanus, Querneus, Chesnius, Duchenius), André (Andreas) 58, 65–66, 69, 72
Dular, Anja 181, 194

Ebendorf(f)er, Thomas 39
Eggenberg, družina 24
Eggenberg, Janez Anton 24, 342
Eggenberg, Janez Sajfrid 24
Eggenberg, Janez Ulrik 24, 161
Egidij, sv. 136, 155, 157
Eleonora, sv. 448
Eleonora Gonzaga Mantovanska, cesarica (žena Ferdinanda II.) 160–161, 164, 167, 440, 443, 461
Eleonora Gonzaga Mantovanska, cesarica (žena Ferdinanda III.) 456
Eleonora Magdalena Pfalška, cesarica (žena Leopolda I.) 448
Elizabeta Kristina, cesarica (žena Karla VI.) 448
Elizabeta Ogrska (Turinška, Turingijska), sv. 410, 448
Empedokles 317
Enej (Aeneas) 121
Erik, knez 66, 71
Ernest Bavarski 142–143
Esterházy, Paul 446
Etgar, knez 60, 66
Eva 86
Evfemij, patriarh 354
Evropa 409
Evstahij, sv. 347
Evzebij iz Cezareje 184

Fabricius, Filip 158
Felicijan, sv. 343
Ferdinand, bavarski nadškof 147
Ferdinand, nadvojvoda (sin Filipa III.) 148
Ferdinand I., cesar 123, 128, 146, 163–164
Ferdinand II., cesar (Ferdinand Notranjeavstrijski, nadvojvoda) 14, 24, 29, 119–120, 123, 125–126, 128–168, 177, 235–236, 411, 432, 436–437, 440–441, 443, 458, 461, 472
Ferdinand III., cesar 29, 119, 121, 134, 142, 154, 156, 159, 162–164, 166, 347, 432, 435, 440, 449–452, 456
Ferdinand IV., kralj 24, 119–120
Ferdinand Ignacij Marija (sin Marije Ane in vojvode Maksimilijana I. Bavarskega) 166
Fiedler, Marian 40
Filip I., španski kralj 148
Filip II., španski kralj 24
Filip III., španski kralj 148, 150
Filip IV., španski kralj 148
Filon Aleksandrijski 289, 294
Fischer von Erlach, Johann Bernhard 454
Fleischman, Johannes Kilian 455
Flor (Florus) 98
Florijan, sv. 456, 462
Fortuna, boginja 145, 158, 398, 406, 414, 417
Fortunat, sv. 102
Francisci, Erazem 52–55, 58, 68, 109–112, 117, 119
Frančišek Ksaver, sv. 244, 341, 349
Frančišek Pavelski, sv. 146
Franzl, Johann 119, 141–142
Fredegar 59
Freher, Marquard 58
Friderik III. (Lepi), rimsko-nemški kralj (oz. Friderik I. Habsburški) 127
Friderik III., rimsko-nemški cesar (oz. Friderik IV., rimsko-nemški kralj) 127, 246

Friderik V. Pfalški, »zimski kralj« 160–162, 165
Fröhler, Josef 345
Fugger, Hans Jakob 123, 166–167
Furlan, Andrej 433, 438, 445, 452, 454, 457, 459, 462–463

Galen 305
Gallenfels, Janez Andrej pl. 414–415
Gamaliel 271
Gans, Johann 123, 155
Germanicus 53
Gerold, grof 66
Gewold, Christoph 35, 40
Gilson, Étienne 290
Goethe, Johann Wolfgang 373
Gorazd (Cacatius, Carast, Karast), knez 59, 61, 64–65, 69–70
Grabnar, Klemen 361
Gracián, Baltasar 375
Granada, Luis de 270
Gregor iz Valencije 198
Gregorija Maksimilijana (sestra cesarja Ferdinanda II.) 150, 153
Greischer, Matija 455
Guil(l)ima(n)nus, Franciscus 187, 189, 196
Gundakar 68
Gustav II. Adolf, švedski kralj 165
Gutsman, Ožbalt 250–251

Haan, Melchior, tiskar 392
Habsburžani, rodbina 11, 16, 119, 121–123, 125–130, 132, 138, 152, 156,
158, 160, 416, 432, 434, 441, 443, 446, 450, 452, 456–457
Ham, Noetov sin 86, 121
Hanibal 93
Hanžič, Marko, p. 41
Harrach, Ferdinand Bonaventura I., grof 13
Harrer, Francišek, p. 357, 360

Helena, sv. 150
Helenocceus, Balduinus (Schönlebnov vzdevek) 263
Helm, Janez 232, 242, 246
Henrik 61–62
Henrik Julij, grof Braunschweig-Wolfenbüttla 142
Henschen, Godefroid 32
Herbersdorff (Herberstorff), Andreas von 150–151
Herberstein, družina 392
Herkul 101, 342, 392, 416
Hermagoras (Mohor), sv. 102
Herodot 329–330
Herold, Jakob 453
Hieronim, sv. 87
Hildebert II., frankovski kralj 69
Hillen, Hans Jürgen 93
Hillinger, Peter, založnik 437
Hipokrat 317
Hipolit Novomeški, p. 246–248
Homer 90
Horacij 406
Hostiensis (Henricus a Segusio), kardinal 193–194
Hotimir (Cheitmar, Chetimar, Chitomarus, Kreytzmar), knez 59–61,
64–65, 69–74
Hozjan, Andrej 13
Hren, Tomaž, škof 8, 12, 14–15, 34, 123, 150–151, 153, 155–157, 179,
181–182, 194, 205–222, 224–225, 228–233, 236–242, 244, 246,
248, 250–251, 256, 258, 411, 417–418, 437–438, 442–443, 463, 472
Hroymar (Ztoimar), knez 66
Hund, Wiguleus 35, 40
Hurter, Friedrich Emmanuel von 119
Hvale, Matija 287

Ignacij Lojolski, sv. 288, 341, 343, 437
Inchhof(f)er, Melchior 35

Ingo, salzburški duhovnik in misijonar (legendarni karantanski knez) 62,
64–66, 71–72
Inocenc III., papež 38
Inocenc XI., papež 265
Irenicus, Franciscus 187

Jafet (Jap(h)et), Noetov sin 86–88, 91, 110, 117
Jakob, sv. 258, 263, 265, 453
Jakob I., angleški kralj 165
Jakob I. Eberlein, sekovski škof 157
Janez (Ivan) II. Kazimir, poljski kralj (polbrat poljskega kralja Vladislava
IV.) 129, 167
Janez Karel (sin cesarja Ferdinanda II.) 154, 159
Janez Krstnik, sv. 101, 111
Janez Nepomuk, sv. 448, 461–462, 472
Janez Svetokriški (Tobija Lionelli) 8, 11, 245, 250, 382, 387, 382, 387
Janez Zlatousti 383
Janžekovič, Janez 298
Jazon 88, 90–92, 110
Jeremija, prerok 444
Jernej, sv. 158, 438
Jordanes (Jornandes) 35, 100
Jörger, gospodje 162
Jovijan, cesar 346
Jozue 349
Jožef, sv. 435, 441, 448, 455–456, 458, 461, 473
Jožef I., cesar 26, 448
Juda Makabejec 411
Julijan Odpadnik 345–346, 352, 371
Jupiter 357, 412
Juričič, Jurij 221
Jurij, sv. 150, 448, 458
Jurij Badenski 161
Južnič, Stanislav 181

Kadaloh, knez 66
Kajfež, Tomislav 463
Kancler, Filip 385
Karel (sin Ferdinanda II.) 154
Karel II., nadvojvoda (oče Ferdinanda II.) 126, 142, 146, 148, 152–153, 155
Karel V., cesar 315, 458
Karel VI., cesar 448, 461
Karel IX. Švedski 129
Karel Boromejski, sv. 448, 458
Karel Ludvik, volilni knez (sin Friderika V. Pfalškega) 162
Karel Veliki, kralj 65, 71, 73, 121–122, 125–126, 458–459
Karlman, vzhodnofrankovski kralj (sin Ludvika Nemškega) 68
Kasiodor (Cassiodorus) 184, 194
Kaspret, Anton 399
Kastelec, Matija 11, 250
Katarina Renata, nadvojvodinja (sestra Ferdinanda II.) 148–149
Kaunitz, Franc Karl, grof, ljubljanski škof 248
Keckermann, Bartholomaeus 289
Kemperl, Metoda 431, 440, 446
Kempski, Michael, p. 342
Kerže, Ivo 287
Khevenhüller, Franz Christoph, grof 119
Khisel de Kaltenbrunn, Georgius, baron 411
Khisl, Jurij Jernej 444
Khunstl (Kunstelj), Janez Anton 414
Kiauta, Marija 361
Kidrič, France 7, 42, 229, 231
Kieffer, Joannes Georgius (Johann Georg) 123, 126
Kilian, Philipp, bakrorezec 415
Kir 92
Klara, sv. 155
Klavdijan, rimski pesnik 385, 398
Klemen IX., papež 263
Klemenc, Alenka 463

Kocelj (Hezilo) 68
Kočevar, Vanja 14, 17, 20, 431, 451
Kokole, Metoda 361
Koloman, sv. 456
Komac, Andrej 17
Konstanca, poljska kraljica (sestra Ferdinanda II.) 128–129, 148–149, 152, 154
Konstantin (Ciril), sv. 68, 72–73
Konstantin Veliki, cesar 147, 432
Kopitar, Jernej 229
Koropec, Jože 20–21
Kota, Lucij Avrelij 96
Kovač, Andraž 411
Kozimo II., toskanski vojvoda 128, 151, 156
Kraus, Andreas 36, 43
Krelj, Sebastijan 220, 234
Krist(i)jan Braunschweiški 161
Kristina (hči cesarja Ferdinanda II.) 154
Kristjan II., saški volilni knez 142
Kristjan IV., danski kralj 163
Kristus (Jezus) 16, 38, 54, 84, 102, 141, 144, 150, 209, 240, 313, 342, 349, 376, 378–385, 432, 436–437, 440–441, 455
Krištof, sv. 150
Kronberg, Johann Schweikhard von, nadškof v Mainzu 142–143
Kronos 392
Kumer, Zmaga 257
Kumersteiner, Janez, kipar 453
Kušlan, Suzana (mati Janeza Ludvika Schönlebna) 257
Küzmič, Mikloš 250

Lambeck, Peter 13, 39
Lamberg, Jurij Gotfrid 448
Lamberg, Žiga, škof 195
Lamormaini, Wilhelm 119–120, 123, 130, 132, 134, 145, 147

Landulf Saški 382
Lansperger, Johannes 382
Lassus, Orlando de 385
Latin(us), duhovnik 71
Lauko, Tomaž 436
Lavrič, Ana 16, 149
Lazari, Anton 451–452, 463, 472
Lazius, Wolfgang 35, 58, 64, 69, 74, 80, 87, 93–94, 97–98, 106–107, 187,
189, 196
Lederer Lilienfeld, Janez Karel 458
Leonora (Eleonora), sestra cesarja Ferdinanda II. 150, 153
Leopold, sv. 433, 457–458, 473
Leopold I., cesar 13, 18–19, 25–26, 29, 121–123, 125, 129, 149, 168, 432,
435, 441, 446, 448, 451, 453–454, 456–457
Leopold (V.), nadvojvoda (brat Ferdinanda II.) 142, 146, 148, 150, 153, 165
Leopold Viljem, nadvojvoda, belgijski podkralj (sin Ferdinanda II.) 148–
149, 154, 157–158
Lequile, Didacus de (Diego da Lequile) (gl. Tafuri, Diego) 125
Lhotsky, Alphons 36, 50
Lin, Nan 419
Linhart, Anton Tomaž 40, 42–43
Livij, Tit, 35, 92–93, 95
Ljudevit Posavski, knez 60, 66, 71
Löhr, Henrik Mihael 457–458
Losenstein, Marija Katarina, grofica 395–396, 398
Lubej, Uroš 453
Lučić (Lucius), Ivan (Johannes) 35, 107
Ludvik II., češki in ogrski kralj 163
Ludvik V., deželni grof 142
Ludvik XIV., francoski kralj 25
Ludvik Nemški (Ludvik II.), vzhodnofrankovski kralj 68
Luna 101

Mabillon, Jean 32, 41, 43
Maček, Gregor, arhitekt 9
Maginus, Antonius 89
Majetič, Gregor, kipar 453
Majoran, duhovnik 70
Makrobij, Ambrozij Teodozij 187, 194
Maksimilijan, sv. 32
Maksimilijan I., cesar 127, 315
Maksimilijan I. Bavarski, vojvoda in volilni knez 142, 156, 160–162,
166–167, 452
Maksimilijan II., cesar 163, 409, 433–436, 472
Maksimilijan (III.), nadvojvoda (brat cesarja Rudolfa II.) 142–143
Maksimilijan Ernest, nadvojvoda (brat Ferdinanda II.) 150, 153, 155
Maksimilijan Filip Hieronim, sin Marije Ane in vojvode Maksimilijana I.
Bavarskega 167
Maldonatus, Joannes 187, 194
Mali, Gašper 238
Mandelc, Janž 8, 235
Mansfeld, Ernest, grof 163
Mantovanski, Vincenzo Gonzaga 136, 164
Maratta, Carlo 456
Marcellin, Amijan, rimski zgodovinar 35
Marcijal, rimski pesnik 385
Marckhenpeckh, Simon, slikar 434
Marenzi, Anton Georg, škof 13
Margareta (Margarita), španska kraljica (sestra cesarja Ferdinanda II.) 148–150, 153
Marij, Gaj, rimski vojskovodja 343
Marija (Božja Mati, Brezmadežna, Devica, Vnebovzeta) 8, 11–12, 15, 132–
134, 141, 149, 163, 215, 257–261, 263, 265–269, 271, 273, 275–276,
281, 342, 346–349, 432–433, 438, 441–444, 446–455, 457–458
Marija, kraljica, žena češkega in ogrskega kralja Ludvika II. (sestra Ferdi-
nanda I.) 163–164

Marija Ana (hči Ferdinanda II., žena bavarskega vojvode Maksimilijana I.) 154, 156, 166–167
Marija Ana Bavarska, nadvojvodinja (mati Ferdinanda II.) 126, 134–135, 137, 139, 148–150, 153–156
Marija Ana Bavarska, nadvojvodinja (prva žena Ferdinanda II.) 154, 157
Marija Kristina (Kristjerna) (sestra Ferdinanda II.) 150, 152–153
Marija Magdalena, toskanska vojvodinja (sestra Ferdinanda II.) 128, 148–149, 151, 156, 164–165
Marija Magdalena, sv. 448
Marija Meranska 62
Marija Terezija, cesarica 433, 461
Marijan, Jassmina 463
Marko, sv. 102, 110, 242
Marobod, markomanski kralj 99
Marracci, Hypolitus 13
Mars 101, 136, 149, 354
Martelanc, Tanja 431, 444
Martin, sv. 412, 446
Martinic, Jaroslav Boržita 158
Matej, sv. 242
Matija, nadvojvoda in cesar 138, 142–143, 146, 158
Mayr, Janez Jurij 246
Mayr, Janez Krstnik 8, 246
Mazzarini, Giulio Cesare 376
Medeja 90
Megiser, Hieronim 13, 34–35, 50, 52–53, 55, 62, 64, 69–74, 80–81, 107, 221
Mehtilda iz Hackeborna 376
Mela, Pomponius 91, 184, 189, 194, 196
Melada, Paulus 275
Menaše, Lev 450–451
Mercator, Gerardus 89
Merian, Matthäus 34, 167
Merkur 357

Merše, Majda 14
Metel, Cecilij 96
Metod, sv. 60, 68, 72–73
Metzinger, Valentin 455–456, 460–461
Mihelič, Darja 13
Miklavčič, Maks 261, 266, 341
Miklavž (Nikolaj iz Mire), sv. 365, 433, 457
Mislej, Luka 455
Mlinar, Janez 13
Modest, škof 59
Mohor (Hermagoras), sv. 102
Montmorency, Anna de, francoski državnik 407
Mor, Carlo Guido 56
Müller, Johannes 347, 363
Munsterus, Sebastianus 89
Musart, Karel, p. 438, 440–441
Musso, Cornelio 376
Myraeus, Aubertus 89

Najvij, rimski tragiški pesnik 356
Nannini, Remigio 233, 237, 241
Nared, Andrej 17
Naucerus, Joannes 87, 184, 189, 196
Nausea, Fridericus (Friedrich Grau), dunajski škof 193–194
Neptun 101–102
Nessenthaler, Elias 392
Nierembergus (Joannes Eusebius) 145
Nikolaj iz Mire (Miklavž), sv. 365, 433, 457
Nikolaj Tolentinski, sv. 244, 459
Nikolčič, Marja 391
Noe 86–87, 91, 121, 450

Ogilvie, R. M. 93
Ogrin, Matija 15, 230

Ohara, Mayumi 434
Olivieri, Francesco 440
Oltendropius, Joannes (Joannes a Montealegre) 193–194
Onghers, Jan 452
Oraeus, Heinrich 123, 167
Orchi, Emanuele 376
Orsini-Rosenberg, Volf Žiga, grof 461
Ottobert, alemanski knez 52
Ovidij, rimski pesnik 125, 385
Oziris 121

Paglovec, Franc Mihael 234, 245, 248, 250
Pálada (Atena) 355–356
Palladius de Olivis (Palladio degli Olivi), Henricus (Enrico) 103
Palladius de Olivis (Palladio degli Olivi), Joannes Franciscus (Giovanni Francesco) 35
Pallavicino, Francesco Maria Sforza 130, 144
Pallavicino, Pietro 375
Panigarola, Francesco 376
Pankracij, sv. 150
Panormitanus, Vincentius Regius 198
Papebroch (Papebroeck), Daniel 13, 32
Pappenheim, Gottfried Heinrich, grof 165
Paravicini, Erazem (Erasmus), apostolski nuncij 158
Paskal Bajlonski, sv. 459
Paterkul, Velej 98
Pavel, sv. 240, 242, 310, 412
Pavel V., papež 159
Pazzi, Magdalena de 379
Pennalosa, Ambrosius 270
Peruzzini, Domenico 444
Pessina, Thomas Iohannes 70
Peter, sv. 52, 102, 150, 210, 242, 273, 385
Petrasancta, Silvester 394

Pez, Bernard 41
Piccolomini, Enej Silvij (papež Pij II.) 35, 62, 64, 198, 246, 289, 296, 316
Pieper, Josef 311
Pij IX., papež 275
Pineda, Juan de 289
Pipin, frankovski kralj 59, 65, 70
Platon 297, 301, 315
Plečnik, Jože 461
Plinij Starejši 35, 88, 111, 416, 418
Pock, Johann Jakob 453
Pogačnik, Jože 7, 373, 375
Pogorelec, Breda 229
Pohlin, Marko 40
Pokrajac Iskra, Ana 463
Polibij 93, 187, 189, 194, 196
Pompej, Gnej, rimski vojskovodja 96
Portia, Girolamo, papeški nuncij 136
Preinfalk, Miha 391, 394, 408
Prelovšek, Damjan 444
Prešeren, France 9, 74
Pribina (Bruno, Bryno) 68
Pribislav, knez 60
Prinnihlaung, knez 66
Prodi, Marco, kipar 448
Prokop iz Templina 376
Prometej 91, 380
Propercij 379–380
Psevdo-Beda 317
Ptolemaj, Klavdij 97, 187, 189, 194, 196

Quaglio, Giulio 433, 435

Rabatta, Jožef, grof, ljubljanski škof 232, 242, 444, 456, 463, 472
Radics, Peter 341, 350

Radlič, Baltazar 194
Raimann, Hilda 399
Rain, Janez Friderik, pl. 414–415
Ratbod 68
Ravbar, Krištof, ljubljanski škof 163
Raynaud, Théophile 289
Reichbold, slovanski škof 72
Reisp, Branko 112
Resman, Blaž 448, 455
Rigler, Jakob 206–207, 211
Robba, Francesco, kipar 9, 455, 461–462
Rogerij Ljubljanski (Mihael Krammer) 8, 11, 386–387
Röhsner, Maria Zdislava 391
Rok, sv. 445–446
Rottmayr, Johann Michael, slikar 448
Rozamunda, sv. 347
Ručigaj, Luka 16, 181, 397, 454
Rudolf I., rimsko-nemški kralj 121, 123, 127, 129, 133, 168, 315, 433–436, 472
Rudolf II., cesar 135, 138, 142–143, 146
Ruessenstein, Konrad, baron 444
Rupel, Mirko 229

Sabellus, Paullus 159
Salass, Ammonius 58, 61
Salazar (Salazarus), Ferdinandus Quirinus de 270
Salian, Jacob 86
Salustij, rimski zgodovinar 35
Samo (Samois), kralj 59, 61, 64, 69–70
Sansovino, Andrea 444
Santagata, Simon 13
Sauer, Friderik 444
Savelli I., Paolo, knez Albana 159
Savojski, Evgen 448

Scaevola, Gaj Mucij 411
Schaffer, Georg Sixt 394, 396
Schlag, Krištof 453
Schoensleben, Wolfgang 347
Schönleben, Ludvik (oče Janeza Ludvika Schönlebna) 257–258, 260
Schönleben, Suzana (roj. Kušlan) 257
Schönsperger, Johann 232
Schoonjans, Anton, slikar 448
Schoppe (Scioppius), Kaspar (Gaspar) 123, 125
Schrattenbach, Janez Baltazar 414
Schrattenbach, Sigmund Feliks, baron, ljubljanski škof 248
Schrottenbach (Schrottenpach), Balthasar von 150–151
Scotus, Johannes Duns 290, 315, 452
Scussa, Vincentius 111
Seebach, Janez 194
Seebach, Peter 194
Segneri, Paolo, p. 386
Sem, Noetov sin 86
Semik, knez 60
Senegačnik, Brane 330, 349, 354–356
Seneka Mlajši 289, 301, 333, 357, 398
Sewing, Hartger, p. 342
Sigismund III. Vasa, poljski kralj 128–129, 152, 154
Silberisen, Christoph 434
Simoniti, Primož 194
Simoniti, Vasko 22
Simons, Joseph 364
Sitar, Romuald, p. 452
Slavata, Viljem 158
Slodnjak, Anton 7
Smolik, Marijan 230, 261, 341
Smrtnik (Smertnigg), Gregor Jožef 183–194
Sodnik, Alma 287
Sokrat Sholastik 184

Solinus, Gaius Julius 187, 189, 196
Sommervogel, Carlos 347
Sonce (Sol) 101
Sozomen 184
Spindler, Krištof 235–236, 411
Srbik, Heinrik 43
Stainer, Bernard 235–236
Starhemberg, Guidobald 448
Starhemberg, Johann Richard von, grof 345
Steger, Thomas 392
Stemberg, Janez Andrej 440, 463, 472
Steska, Viktor 341
Stojmir, knez 60
Stopar (Stoper), Jakob, ljubljanski kanonik 179
Strabon, grški geograf in zgodovinar 91, 93, 187, 189, 194, 196
Straub, Jožef 452–453
Stres, Anton 298
Strle, Anton 257, 265, 267, 275
Svetonij, rimski zgodovinar 35, 97–98
Szarota, Maria 363

Šašel, Jaroslav 93
Šega, Janez, p. 258
Šega Čeh, Barbara 125
Škerl, Jakob, p. 191
Škerlj, Stanko 341
Širca, Alen Albin 15
Štefan, sv. 158, 260, 437, 440
Štrukelj, Anton 15, 275
Štuhec, Marko 18

Tacit, rimski zgodovinar 35, 93, 101
Tafari, Diego (Didacus de Lequile, Diego da Lequile) 125
Tasilo III., bavarski knez 60–62, 64, 69, 72

Tattenbach, Ivan Erazem, grof 25
Teodor (Theodorus) 61
Teodoreti 184
Teofrast 294
Teopomp 91
Terezija Avilska (Velika) 376, 448, 460–461
Terpin, Filip, ljubljanski generalni vikar 181, 183, 194, 198, 242, 244, 246
Tesauro, Emanuele 375
Tezej 322
Thallmeiner, Frančišek Jožef 283
Theodo II., bavarski vojvoda (Tasilov sin) 60, 62, 64
Theodoric, slovanski škof 72
Tiberij, cesar 99–100
Tibul, rimski pesnik 379
Tilly, Johann t'Serclaes, grof 161, 163, 165, 343
Timagenes 93
Timaj (Timaios) 91
Toifl, Leopold 22
Tomaž Akvinski (Thomas de Aquino), sv. 187, 189, 191, 196, 203, 267,
273–275, 288–289, 292, 294–295, 297, 299–301, 308, 311, 314–315,
322, 331, 333–334, 338, 382–383
Trautmannsdorf, Marija Elizabeta 444
Trithemius (Tritemius), Johannes 184, 189, 196
Trojica, sv. 238, 242, 413, 454–455
Trost, Andrej 439–440, 452–453, 457
Trubar, Primož 15, 207, 220–221, 233–237, 240, 251, 256
Tunckhelsteiner, Casparus 111
Turk, Josip 181
Typotius, Jacobus 408

Urban VIII., papež 163
Urbančič, Ivan 287
Urbicij 362
Urh, sv. 244

Ursini, družina 355
Ursini-Blagaj, družina 84, 421
Ušeničnik, Aleš 298
Ušeničnik, Frančišek 267

Valentin, Jean-Marie 347, 363
Valtunk (Valdungus, Walchunus, Vatinius) 60–62, 65–66, 70–74
Valuk (Wallacus) 59, 64
Valvasor, Janez Vajkard, baron 8, 11, 13–14, 22, 34, 38–40, 42–43, 47,
50, 52, 56, 67, 69–73, 80–81, 86, 104, 106–112, 116–117, 119, 266,
283, 437, 444, 453
Veith, Georg 98
Velásquez, Joannes Antonius 271
Venceslav, sv. 157, 166
Venera 136
Vergilij 92, 330, 385
Vernulaeus (de Vernulz), Nicolaus (Nicolas) 123, 161
Verveaux (Warfusäus, Ferveaux), Johann, p. 65
Vid, sv. 244
Vidmar, Luka 15, 247, 249
Vidmar, Polona 392, 420
Vincencij Fererski (Ferrer) 382
Virgilij, salzburški škof, sv. 59–61, 65, 70–72
Visočnik, Julijana 14
Vlačić Ilirik, Matija 58
Vladislav IV., poljski kralj 128–129, 152, 156, 167
Vulkan (Vulcanus) 101

Waagn, Hanns Sigismund 443
Wallenstein, Albert, grof 163, 165–166
Weiss, Janez 14
Weisskirchner, Wolf 453
Werner, Friedrich Bernhard 454
Werth, Johann von, vojaški poveljnik 166

Wideman, Elias 414
Widmanstetter, družina 246
Widmanstetter, Georg, tiskar 241
Wolfram, Herwig 60
William Ockhamski 290

Zani, Valerio 287, 322, 324
Zapolja, Ivan, transilvanski vojvoda in knez 163–164
Zeiller, Martin 34–35
Zeno, Francesco, škof 13
Zenon, vzhodnorimski cesar 352, 356, 364–365
Zevs 409
Ziegler, Franc Ludvik 439–440
Zois, Žiga 249
Zwitter, Fran 42

Žitnik, Gregor 194

Apes academiae

4

Urednik zbirke

Luka Vidmar

JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN V LUČI NOVIH RAZISKAV

Uredila

Monika Deželak Trojar

Recenzenta

Lilijana Žnidaršič Golec

Aleksander Bjelčevič

Lektoriranje

Rok Janežič

Prevod in lektura angleških povzetkov

DEKS

Oblikovanje in prelom

Studio Jančič

Izdajatelj

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

Za izdajatelja

Matija Ogrin

Založila

Založba ZRC

Za založbo

Oto Luthar

Glavni urednik založbe

Aleš Pogačnik

Tisk

Cicero Begunje

Naklada

300 izvodov

Prva izdaja, prvi natis

Ljubljana 2021

Viri v knjigo vključenega slikovnega gradiva so navedeni v pripisih ob slikah;
slike so objavljene z dovoljenjem ali pa so v prostem dostopu.

Knjiga je nastala v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta *Jezuitske gledališke igre kot dejavnik razvoja novoveške dramatike: slovenski in srednjeevropski kontekst* (Z6-8260) in raziskovalnega programa *Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave* (P6-0024, B), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Izid knjige je s sredstvi za leto 2020 podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Schönleben J. L.(082)
930.1(497.4):929Schönleben J. L.(082)

JANEZ Ludvik Schönleben v luči novih raziskav / uredila Monika Deželak Trojar ; [prevod Deks]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021. - (Apes academicae, ISSN 2536-2747 ; 4)

ISBN 978-961-05-0588-4
COBISS.SI-ID 82601219

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610505884>

O knjigi

Avtorji monografije bogat in raznolik opus Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681) orišejo z različnih zornih kotov, odstrejo pa tudi nekatere slabše poznane vidike njegove življenjske poti. Andrej Hozjan predstavi pomembnejše zgodovinske dogodke, ki so zaznamovali deželo Kranjsko v Schönlebnovem času. Janez Mlinar Schönlebnova zgodovinopisna prizadevanja vrednoti z vidika vplivov, ki jim je bil podvržen, in virov, iz katerih je črpal. Darja Mihelič njegovo najpomembnejše zgodovinopisno delo *Carniolia antiqua et nova* primerja s Christalnick-Megiserjevimi *Koroškimi anali* in Valvasorjevo *Slavo vojvodine Kranjske*. Janez Weiss se pri obravnavi istega dela osredotoči na prikaz najstarejših obdobj kranjske zgodovine: prazgodovino in obdobje antike. Predstavitev Schönlebna kot zgodovinarja zaključí prispevek Vanje Kočevarja, ki pod drobnogled vzame delo *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habsburgo-Austriacae*. Julijana Visočnik opozori na arhivski drobec iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, ki ga je mogoče povezati s Schönlebnom. Majda Merše predstavi jezikovne značilnosti Schönlebnove priredbe lekcionarja (1672) v razmerju do protestantske tradicije in Čandek-Hrenove izdaje (1612/1613). Luka Vidmar njegov lekcionar obravnava v luči koncepta slovenske Cerkve oziroma slovenskih cerkva. Anton Štrukelj piše o Schönlebnovem vnetem zagovarjanju nauka o Marijinem brezmadežnem spočetju. Prispevek Matije Ogrina odstre doslej povsem neznano področje njegove ustvarjalnosti, in sicer v rokopisu ohranjeno filozofsko besedilo *Basis ethica*. Monika Deželak Trojar osvetli Schönlebnove prve stike z jezuitsko gledališko ustvarjalnostjo in predstavi njegovo dramo *Haeresis fulminata*. Alen Albin Širca monografijo obogati z razpravo o Schönlebnovih pridigah kot literarnih besedilih, pri čemer se osredotoči na izdajo nemških postnih pridig. Luka Ručigaj predstavi ohranjene rokopisne primerke Schönlebnove latinske genealogije rodbine Auersperg z naslovom *Arbor Genealogica illustrissimae et principalis familiae Aurspergicæ*. Monografijo zaključí prispevek Ane Lavrič, ki oriše umetnostnozgodovinski vidik avstrijske pobožnosti (*pietas Austriaca*) in njeno vlogo pri krepitvi oblasti Habsburžanov ter vzpostavljanju enotnosti v njihovih dednih deželah.

»Monografijo vsi sodelujoči avtorji Schönlebnovemu spominu izročamo ob letošnji 340. obletnici njegove smrti. Če je Schönlebnu uresničitev (pre)številnih zastavljenih načrtov preprečila prezgodnja smrt, nam kot posameznikom (po)polnost poznavanja vseh okoliščin in vidikov njegove ustvarjalnosti otežujeta fragmentarnost ohranjenega gradiva ter časovna oddaljenost, zaradi katerih nam vsevednost Schönlebnovega tipa učenjaka predstavlja veliko neznanko. Na pot njegovega polihistorstva smo se zato podali strokovnjaki različnih področij in s skupnimi močmi skušali osvetliti vse tisto, kar se je lahko v 17. stoletju združilo v eni sami veliki osebnosti. V upanju, da nam je uspelo, naše delo dobrohotnemu bralcu (»ad benevolentem lectorem«) izročamo z željo, da mu bo branje v veselje in da bo spodbudilo raziskavo še katere pozabljene osebnosti naše daljne preteklosti.«

Založba ZRC

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

ISSN 2536-2747 27,00 €

9 789610 505884